

**T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERNLEŞME DÖNEMİ (1879-1924)
DAVA BELGELERİNİN DÜZENLENME BİÇİMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYŞE ŞEN

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Fatma Gül KARAGÖZ

OCAK 2023

ÖNSÖZ

Tez çalışmamda, modernleşme dönemi şeriye ve nizamiye mahkemelerinde bir uyuşmazlığın çözülmesi sürecinde hazırlanan dava evrakını, ilk elden kaynaklara dayanarak açıklamaya çalıştım. Çalışmama konu olan yargı yerlerinin belirlenmesindeki temel kriter, bahsi geçen mahkemelerde farklı normlar sisteminden kaynaklanan kurallar esas alınarak uyuşmazlıkların çözülmesi olmuştur. Zira, şeriye mahkemelerinde davalar görülürken “fıkıh” kaynaklı, nizamiye mahkemelerinde ise “hukuk” kaynaklı normlar uygulanmıştır. Çalışmam boyunca yardımlarını gördüğüm kurum ve kişilere teşekkür etmeyi borç bilirim.

Tezimi yazarken kullandığım arşiv kaynaklarına ulaşmamı kolaylaştıran, talep ettiğim her evrakı mümkün olan en kısa sürede temin eden Milli Kütüphane ve Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi çalışanlarına teşekkür ederim. Hem okuyucusuna sunduğu imkanlar hem de personellerinin eksik olmayan nezaketleriyle zaten bir zevk olan çalışmayı eşsiz bir keyif hâline getiren İSAM kurumuna ve İSAM’ın tüm çalışanlarına ayrıca teşekkür ederim.

Yüksek lisans tez danışmanlığımı kabul eden, eleştiri ve yorumlarıyla tez planımın oluşmasını önemli katkılar yapan, çalışmamın her aşamasında daima ulaşılabilir olan, gerek çalışmam sürecindeki kaynak önerileri gerekse de Osmanlı Türkçesi ile yazılmış evrakı okumam hususunda yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Fatma Gül KARAGÖZ’e minnettarım.

Şahsi kütüphanesindeki el yazmasını benimle paylaşma cömertliğini göstererek tez konumun belirlenmesindeki kıvılcımı ateşleyen, çalışmam boyunca gönderdiğim e postalara verdiği ayrıntılı cevaplarla mahcup bırakan ve tez savunma jürimde yer alarak eleştirileriyle çalışmama değer katan Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ’ye; yüksek lisans eğitiminde kendisinden ders alma şansını bulduğum, hukukî konulara farklı disiplinlerden yaklaşımı ile düşünme biçimimin zenginleşmesini sağlayan, tez savunma jürimde yer almayı kabul ederek yorumlarıyla çalışmamı geliştiren Doç. Dr. Birden GÜNGÖREN BULGAN’a içten teşekkürlerimi sunarım.

Akdemik faaliyetlerin önünü açacak çalışma ortamı sağlayan Prof. Dr. İbrahim SUBAŞI ile Prof. Dr. Nur Zeliha KAMAN’a; tezimi yazarken yaşadığım akademik zorlukları dinleyerek yorum ve tavsiyeleriyle daima destek olan Öğr. Gör. Dr. Zeynep ARDIÇ’a; gerek çalışmam boyunca yaptığımız müzakerelerle gerekse de vakitlerini ayırarak tezimi okuyup eleştirileriyle tezime katkı sağlayan Arş. Gör. Dr. Seval KILIÇ ile Arş. Gör. Mücahid SEÇGİN’e zevkle teşekkür ederim.

Düzenli ve keyifli tartışma ve konuşmalarımızda sorduğu sorularla tez konuma değişik yönlerden bakmamı sağlayan, arayış içinde olduğum her an akademik sohbetini eksik etmeyen Arş. Gör. Ayşe Nur YAZICILAR’a; çalışmamın en başından itibaren tez konuma ilgisi ve desteğini sürdüren, tezimin tamamını okuyarak

yorumlarıyla şevk veren Av. Feyzanur YILDIRIM'a; önceliğimi önceliği hâline getirme fedakarlığı gösteren, tezimi en baştan yeniden kaleme aldığım süreci huzurla geçirmemi sağlayan Av. Zerin DURGUN'a ne kadar teşekkür etsem az kalır.

Ve elbette, sevgi ve desteğiyle daima yanımda olan canım ailem. İyi ki varsın.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	İX
ŞEKİLLER LİSTESİ	X
EKLER LİSTESİ	X
RÉSUMÉ	XI
ABSTRACT	XVI
ÖZET	XX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM MODERNLEŞME DÖNEMİ OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA UYGULANAN KURALLAR SİSTEMİ

I. ŞERİYE MAHKEMELERİ VE ŞERİYE MAHKEMELERİNDE UYGULANAN KURALLAR SİSTEMİ	10
A. Şeriye Mahkemeleri: Genel Olarak	10
B. Modernleşme Döneminde Şeriye Mahkemelerinin Bağlı Olduğu Birim: Şeyhülislamlık	12
C. Şeriye Mahkemelerinde Uygulanan Kurallar Sistemi: Fıkıh	14
1. Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye'nin Yürürlüğe Girmesinden Önce Fıkıh Kuralların Yer Aldığı Kaynaklar	16
2. Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye'nin Yürürlüğe Girmesinden Sonra Fıkıh Kurallarının Yer Aldığı Kaynaklar	19
D. Kadının Fıkıh Eğitimi	24
1. Modernleşme Dönemine Kadar	24
2. Modernleşme Dönemi İhtisas Okulunda Kadı Eğitimi	25
a. Muallimhâne-yi Nüvvâb	25
b. Mekteb-i Nüvvâb	29
c. Medresetü'l-Kudât	32
II. NİZAMİYE MAHKEMELERİ VE NİZAMİYE MAHKEMELERİNDE UYGULANAN KURALLAR SİSTEMİ	
A. Tarihsel Gelişim: 1879'a Kadar Nizamî Yargı	33
B. Modernleşme Döneminde Kavânin ve Nizamât Kavramları	36
1. Kanun-u Esâsî'den Önce Kavânin ve Nizamât	37
2. Kanun-u Esâsî'den Sonra Kavânin ve Nizamât	38
C. Nizamiye Mahkemeleri Bakımından Mecelle	46
D. Nizamî Yargı Teşkilatında Yer Alan Adliye Görevlilerinin Eğitimi	48
a. Mekteb-i Hukuktan Önce	52
b. Mekteb-i Hukuk	54
E. Modernleşme Dönemi Hukuk Kavramı ve Hukukun Tasnifi	57
1. Hukuk Kavramı	57
2. Hukukun Tasnifi	59

İKİNCİ BÖLÜM
ŞERİYE MAHKEMELERİNDE UYUŞMAZLIK ÇÖZÜMÜNÜN KAYIT
ALTINA ALINMASI

I. ŞERÎ YARGIDA UYUŞMAZLIK ÇÖZÜMÜ SÜRESİNCE TUTULAN MAHKEME DEFTERLERİ.....	62
A. Modernleşme Dönemine Kadar: Şeriye Sicilleri.....	62
B. Modernleşme Dönemi: Dava Zabıt Defterleri ve Şeriye Sicilleri	66
1. Dava Zabıt Defterleri ve Dava Zabıtları	69
a. Dava Zabıt Defterleri (<i>le registre des procès-verbaux</i>).....	70
b. Dava Zabıtlarının Düzenlenme Biçimi.....	72
i. 1879 tarihli Talimat’a Göre Muhakemenin Başlamasından Önce İddia ve Müdafaa’nın Kaydedilme Biçimi	73
ii. 1879 tarihli Talimat’a Göre Muhakemenin Başlamasından Sonra Yargılama İşlemlerinin Zabıt Defterlerine Kaydedilme Biçimi	75
2. Şeriye Sicilleri ve Şerî İlâmlar.....	75
a. Şeriye Sicilleri (<i>le registre des jugements</i>)	75
b. Şerî İlâmların Düzenlenme Biçimi	76
II. MECELLE-Yİ AHKÂM-I ADLİYE’DEN ÖNCE HAZIRLANAN ŞERÎ İLÂMLAR	78
A. Sakk Kitapları: Sakk-i Şanizâde ve Sakk-i Debbagzâde	80
B. Sakk Kitaplarından Şerî İlâm Örnekleri.....	82
1. Sakk-i Şanizâde’den	82
2. Sakk-i Debbagzade’den.....	83
C. Sakk Kitaplarında Yer Alan Şerî İlâm Örneklerinin İncelenmesi	83
D. Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye’nin Yürürlüğe Girmesinden Önce Şerî İlâmların Şeyhülislamlıkta Denetlenip Denetlenmediğinin İncelenmesi.....	87
1. Meclis-i Tetkîkât-ı Şeriye.....	87
2. Fetvahâne	90
III. MODERNLEŞME DÖNEMİNDE KADI KARARLARININ MERKEZİ DENETİMİ: ŞERÎ TEMYİZ USÛLÜNÜN YÜRÜRLÜĞE GİRMESİ	93
A. Şerî İlâmların Olağan/Sistematik Kontrolü: Şerî Yargıda Temyiz	94
B. Fetvahânedeki Temyiz Denetimi	96
1. Usûl-ü Meşrûaya Uygunluk Denetiminin Tespiti: Ali Haydar Efendi’nin Eserleri.....	97
a. Tatbikât ve Mebâhis Eserlerinin Bölümleri	99
b. Tatbikât ve Mebâhis Eserlerinin Modernleşme Döneminde Şerî Yargıda Uygulanan Temyiz Denetiminin Tespitindeki Yeri	103
C. Meclis-i Tetkîkât-ı Şeriye’de Temyiz İncelemesi.....	104
IV. MECELLE’NİN YÜRÜRLÜĞE GİRMESİNDEN SONRA HAZIRLANAN ŞERÎ DAVA BELGELERİNİN İNCELENMESİ	111
A. İlâm Örneklerinin İncelenmesi	114
1. Mahkeme ve Taraf Teşkilî (<i>Mahkeme ve Teşkil-i Tarafeyn</i>).....	114
2. Dava Beyanı (<i>Sûret-i Dava</i>).....	116
3. Davalının Cevabı (<i>Sûret-i Cevâb</i>): İnkâr.....	124
4. İspat Vasıtaları ve Şahit Beyanları (<i>Esbâb-ı Sübutiye ve İstima-ı Şuhûd</i>)	126
5. Şahitlerin Güvenilirlik Soruşturması (<i>Tezkiye-i Şuhûd</i>)	129
6. Hüküm (<i>Sûret-i Hüküm</i>)	133
7. Tarih ve İmza	134
B. Dava Belgesi Örneklerinde Mecelle.....	135

V. MODERNLEŞME DÖNEMİ ŞERÎ YARGIDA KULLANILAN MÜFTÜ FETVALARINDA MECELLE’NİN ETKİSİ 139

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
NİZAMİYE MAHKEMELERİNDE UYUŞMAZLIK ÇÖZÜMÜNÜN KAYIT
ALTINA ALINMASI

I. NİZAMÎ YARGIDA UYUŞMAZLIK ÇÖZÜMÜ SÜRESİNCE TUTULAN KAYITLARIN TESPİTİ 146

- A. Kullanılacak Temel Kaynaklar..... 149
 - 1. Adliye Nezaretince Yayınlanan Evrak Örnekleri 149
 - 2. Sakk-i Adlî Eserleri 150
 - a. Sakk-i Adlî Kavramı..... 150
 - b. Mahkeme-yi Temyiz Hâkimi Şevki Efendi’nin “Sakk-i Adlî-yi Hukukî” Eseri 152
 - 3. Mahkeme Defterleri..... 154
- B. Nizamî Yargıda Mahkeme Kalemünde Tutulan Defter Çeşitleri 157
 - 1. Dilekçe (İstida) Defteri 157
 - 2. Celp Defteri..... 159
 - 3. Senet Defteri 160
 - 4. Zabıt Defteri..... 160
 - 5. Karar Defteri 161
 - 6. İlâm Defteri 163
 - 7. Hasılât Defteri..... 164
- C. 1879 tarihli UMHKM’de Esaslı Değişiklik: 1911 tarihli Ek (Zeyl) Maddeler’in Yürürlüğe Girmesi..... 164

II. İDDİA VE MÜDAFAANIN MAHKEMEYE BİLDİRİLME BİÇİMİ VE İÇERİĞİ..... 169

- A. Uyuşmazlığın Nizamî Yargı Önüne Taşınması: Dava Açma Dilekçesi 169
- B. İhtiyari Cevap Dilekçesi 176

III. 1911 TARİHLİ EK MADDELERİN YÜRÜRLÜĞE GIRMESİNDEN SONRA İDDİA VE MÜDAFAANIN MAHKEMEYE BİLDİRİLME BİÇİMİ VE İÇERİĞİ: DİLEKÇE TEATİSİNİN ZORUNLU HÂLE GELMESİ..... 177

- A. Yazılı Yargılama: Genel Olarak Dilekçe Teatisi Hakkında..... 178
- B. Dava Açma ve Dava Dilekçesi 180
 - 1. Dava Açma Dilekçesi 180
 - 2. Dava Dilekçesi 180
- C. Zorunlu Cevap Dilekçesi 183
- D. Cevaba Cevap Dilekçesi 187
- E. İkinci Cevap Dilekçesi 188

IV. NİZAMÎ YARGIDA DURUŞMA TUTANAKLARI VE MAHKEME KARARLARI..... 190

- A. 1911 tarihli Ek Maddelerin Yürürlüğe Girmesinden Önce Hazırlanan Duruşma Tutanakları ve Mahkeme Kararları..... 191
 - 1. Duruşma Tutanakları..... 192
 - a. Duruşma Tutanaklarının İçerik Bakımından İncelenmesi..... 194
 - 2. Mahkeme Kararları (Nizamî İlâmlar)..... 199
- B. 1911 tarihli Ek Maddelerin Yürürlüğe Girmesinden Sonra Duruşma Tutanakları ve Mahkeme Kararları..... 204
 - 1. Duruşma Tutanakları..... 206
 - 2. Mahkeme Kararları (Nizamî İlâmlar)..... 212

SONUÇ.....	217
KAYNAKÇA.....	223
EKLER.....	240

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DAA	: Divan-ı Ahkâm-ı Adliye
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
Eİ2	: Encyclopedia of Islam, Leiden Baskısı
E.T.	: Erişim Tarihi
haz.	: Hazırlayan
h.	: Hicri
iç.	: İçinde
LEE	: Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
m.	: Madde
mi.	: Milad
nşr.	: Neşreden
r.	: Rumî
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sa.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Aralığı
T.	: Tertip
vd.	: Ve Diğerleri
vr.	: Varaka

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1 : Dilekçe Defterinden Sayfa Örneği	158
Şekil 3.2 : Celp Defterinden Sayfa Örneği	160
Şekil 3.3 : Zabıt Defterinden Sayfa Örneği	161
Şekil 3.4 : Karar Defterinden Sayfa Örneği.....	162

EKLER LİSTESİ

EK B.1 : Şeyhülislamlığın Yayınladığı Şeriye Mahkemesi İlâm Örneği
EK B.2 : Mestûre Belgesi Örneği
EK C.1 : Celp Defterinden Örnek Bir Sayfa
EK C.2 : İlk Derece Nizamiye Mahkemesi Duruşma Tutanağı Örnekleri
EK C.3 : Karar Defterinden Örnek Bir Sayfa
EK C.4 : Adliye Nezaretinin Yayınladığı Dava Belgesi Örnekleri (Dava Dilekçeleri, Duruşma Tutanağı, Mahkeme Kararı)

RÉSUMÉ

Dans cette étude, des documents de deux tribunaux différents de l'Empire Ottoman qui ont résolu des cas juridiques sur la base de différents systèmes juridiques pendant la période de modernisation ont été examinés. Les tribunaux qui font l'objet de notre étude sont le tribunal de charia et le tribunal de *nizamiye*. Alors que des cas juridiques ont été résolus au tribunal de charia par des règles sur la base de la science du "fiqh", elles ont été résolues au tribunal de *nizamiye* par la science du "droit" moderne. Nous avons décrit les systèmes juridiques appliqués dans les deux tribunaux et l'éducation de ces systèmes a été discutée. De plus, en utilisant des sources primaires et secondaires, nous avons discuté des documents préparés au cours du procès d'un cas juridique et les styles juridiques des registres de tribunaux susmentionnés. Cette discussion a été menée dans des chapitres séparés.

Cette thèse se compose d'une introduction, trois chapitres principaux et une conclusion. Dans le premier chapitre, deux différents systèmes juridiques de l'Empire Ottoman durant la période de modernisation ont été discutés. Après la déclaration de l'Édit de Gülhane, des pensées juridiques et des institutions de droit occidental ont été introduites dans l'Empire Ottoman, et des termes et institutions du droit Européen ont influencé l'Empire Ottoman par les modifications du système judiciaire et les codifications. C'est pour cela que, dans notre travail, le terme "modernisation" est utilisé comme synonyme du concept d'"occidentalisation". Quand nous expliquons des règles juridiques en vigueur dans l'Empire pendant la période de modernisation, premièrement, les tribunaux de charia et des règles appliquées par ces tribunaux sont examinés. Ce qui rend cette période unique pour le tribunal de charia, c'est que certaines règles du fiqh appliquées dans les cas juridiques sont codifiées dans le texte appelé *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye*. C'est la raison pour laquelle, en approchant des règles juridiques appliquées au tribunal de charia, nous avons examiné séparément avant et après l'entrée en vigueur du *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye*. Comme nous estimons que les règles juridiques en vigueur sont étroitement liées à la formation dispensée aux légistes qui tranchent des cas juridiques conformément à ces règles, la formation supérieure dispensée aux *kadıs* pendant la période de modernisation est examinée dans la première section du premier chapitre.

Dans le deuxième sous-chapitre du premier chapitre, le système juridique appliqué au tribunal de *nizamiye* est introduit. Dans ce chapitre, d'abord, le développement historique de la section civile du tribunal de *nizamiye*, qui a fait partie de l'organisation judiciaire Ottomane pendant la période de modernisation, a été expliqué. Puis, le caractère distinctif de ces tribunaux a été souligné. Ensuite, des informations ont été données sur les juristes modernes qui siègeront au tribunal de *nizamiye* et l'éducation de ces juristes a été expliquée. *Mekteb-i Hukuk* (qui avait été ouvert à İstanbul pour la formation des juristes qui ont servi dans les tribunaux de *nizamiye*) était la principale école de formation juridique institutionnelle et moderne pendant la période de modernisation. Pour cette raison, elle a été mise au centre de

l'analyse de la formation des juristes. À partir des leçons données à *Mekteb-i Hukuk*, des livres publiés par des enseignants ou des diplômés de cette école, nous avons discuté comment le concept de droit a été défini et quelles parties il a été divisé en et examiné pendant la période de modernisation.

Dans le deuxième chapitre, nous avons examiné la façon d'enregistrement de la résolution des cas juridiques au tribunal de charia. Dans le premier sous-chapitre du deuxième chapitre, les documents préparés dans le tribunal de charia lors de la résolution des cas juridiques sont expliqués. Dans cette explication, nous avons pris en compte la situation avant et après la période de modernisation. Il est entendu que, jusqu'à la période de modernisation, le document judiciaire contenant des informations sur un cas juridique résolue par le tribunal de charia a été le jugement du *kadı*. Ce jugement est enregistré des registres du tribunal de charia. Depuis le dernier quart du 19e siècle, il y avait une obligation de tenir des registres des procès-verbaux au tribunal de charia. On remarque que, suite à cette obligation, pour des procès-verbaux le nouveau registre officiel appelé "*Zabt-ı Dava Cerîdesi*", a été tenu dans ces tribunaux. Par conséquent, dans le deuxième sous-chapitre du deuxième chapitre, nous avons expliqué le processus de la préparation du registre des procès-verbaux et du jugement du *kadı*.

Dans le deuxième sous-chapitre du deuxième chapitre, des documents concernant des cas juridiques de charia avant l'entrée en vigueur du *Mecelle* sont évalués. Il est entendu que, avant le *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye*, du début à la fin d'un cas juridique, le document enregistré des registres charia à partir duquel des informations peuvent être obtenues sur des cas juridiques est appelé "*ilâm*", c'est-à-dire le jugement du *kadı*. Avant l'entrée en vigueur du *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye*, la manière de la rédaction du jugement du *kadı* était déterminée par "*sakk ilmi*" qui est une sous-section du fiqh. Des jugements exemplaires corrigés conformément à cette discipline sont rassemblés comme modèles dans des livres de sakk. Les *kadıs* Ottoman ont écrit ses jugements, sur la base des exemples de ces livres. Dans notre travail, en premier lieu, nous avons détecté des livres de sakk illustrés par le Sultan Ottoman aux kadıs pour qu'ils rédigent ses jugements au 19e siècle. Ensuite, à partir de ces livres, deux jugements différents contenant le même sujet de cas juridique ont été déterminés et ces jugements ont été examinés. Après cet examen, nous nous sommes demandé si les exemples de ces livres étaient contraignants pour les *kadıs*. Pour répondre à cette question, il a été recherché s'il y avait un contrôle régulier/systématique le jugement du *kadı* selon les exemples dans des livres de sakk par une institution centrale de l'Empire Ottoman. À la suite de nos recherches, nous avons conclu que le contrôle régulier/systématique le jugement du *kadı* par une institution centrale de l'Empire Ottoman n'a pas été effectué avant l'entrée en vigueur du Chapitre 16e du *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye* qu'est sur l'administration de la justice.

Dans le Chapitre 16e du *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye*, le contrôle du jugement de *kadı* est réglementé. Selon des articles du *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye*, on peut contester le jugement du *kadı* en faisant recours en cassation. En conséquence, à la période de modernisation, un contrôle régulier/systématique du jugement de kadi est devenu possible. Les chambres de cassation pour ce contrôle étaient *Fetvahâne* (l'une des chambres de cassation des tribunaux de charia) et *Meclis-i Tetkîkât-ı Şeriye*. Ils sont affiliés à *Şeyhülislamlık* qu'est l'une des institutions centrales de l'Empire Ottoman au cours de la période de modernisation. Il est important de connaître l'essence du contrôle régulier/systématique du jugement du *kadı* pour comprendre la substance des

documents judiciaires préparés par le tribunal de charia de première instance. C'est pour cela que, le troisième sous-chapitre du deuxième chapitre, a été consacré au pourvoi en cassation du jugement du *kadı* durant la période de modernisation. Quand nous avons expliqué l'essence de ce contrôle, premièrement la législation a été utilisée, mais des sources officielles n'étaient pas suffisantes pour y comprendre. Dans ce cadre, des livres d'Ali Haydar Efendi, qui a servi comme *kadı* dans divers endroits de l'Empire Ottoman et a également été président de la *Fetvahâne*. Sur l'information obtenue par les livres d'Ali Haydar Efendi, nous avons révélé l'essence du pourvoi en cassation du jugement de *kadı* pendant la période de modernisation.

Dans le quatrième sous-chapitre du deuxième chapitre, il est examiné les styles juridiques des documents des cas juridiques de charia préparée après la promulgation du *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye*. Dans ce chapitre, en nous concentrant sur le jugement du *kadı*, nous avons utilisé à la fois des registres des procès-verbaux et des registres charia. Lors de l'examen les styles juridiques des documents, le magazine appelé *Cerîde-yi İlmiye* (la publication officielle de *Şeyhülislamlık* à laquelle les tribunaux de charia sont affiliés), a été utilisée. Dans ce magazine, des jugements des tribunaux de charia ont été publiés pour que les *kadıs* les utilisent comme exemples lors de la rédaction de leur jugement. Dans cette thèse, nous avons suivi la structure des jugements publiés dans le magazine *Cerîde-yi İlmiye* et avons également utilisé leur contexte. Il a été déterminé que les déclarations des parties du cas juridique, les preuves, c'est-à-dire, à la fois le raisonnement et la décision du *kadı* sont écrits en détail dans des jugements pendant la période de modernisation. Après l'entrée en vigueur du chapitre 16e du *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye*, le pourvoi en cassation du jugement de *kadı* a été officiellement adopté. Par conséquent, la procédure déroulée lors de résolution des cas juridiques dans le tribunal de charia doit être indiquée dans le jugement pour que les institutions de cassation exercent proprement ses contrôles. Il a été conclu que, depuis le dernier quart du 19e siècle, la nécessité d'enregistrer chaque étape de la procédure effectuée par *kadı* dans des procès-verbaux et le fait que le jugement est devenu long et détaillés au cours de cette période est relative à l'entrée en vigueur des dispositions du pourvoi en cassation du *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye*.

Les règles du fiqh appliquées dans le tribunal de charia ont été créées et développées par les activités des juristes musulmans. Selon la méthodologie suivie par des juristes musulmans, différentes règles ont été formées, et le nombre de ces règles a augmenté avec le temps. Avec *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye*, le Sultan Ottoman a choisi entre des règles formées par le fiqh pour qu'ils soient appliqués aux procédures et qu'elles soient des principes des actions. Choisir avec l'édit du Sultan certaines règles de fiqh dans le texte de codification appelé *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye* a entraîné l'application des règles du fiqh comme les dispositions d'un acte de loi. *Kadıs* étaient obligés de tenir compte des règles codifiées au *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye* lors du procès et lorsqu'ils prenaient leurs jugements. Dans le dernier sous-chapitre du deuxième chapitre, nous avons cherché à savoir si le *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye* est contraignant pour le mufti comme pour le *kadı* et si elle a entraîné des changements dans des fatwas des muftis. Des fatwas demandées par des *kadıs* aux muftis dans des étapes d'un procès civil ont été examinées. Nous avons remarqué que dans les fatwas contenues dans des registres des tribunaux de charia que nous avons examinées, des références aux articles du *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye* sont faites et parfois ces fatwas consistent uniquement à montrer des articles du *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye*. Par conséquent, d'après les documents officiels préparés dans des tribunaux de charia pendant la période de modernisation, nous sommes arrivés à la conclusion que le

Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye est le texte principal qui détermine les styles juridiques des documents des cas juridiques de charia dans le tribunal de charia. Le *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye* a lancé un changement de l'application des dispositions contenues dans les livres des juristes musulmans à l'application de la législation dans des cas juridiques.

Dans le troisième chapitre, l'enregistrement des cas juridiques traités dans les tribunaux de première instance de *nizamiye* depuis 1879 a été examiné. Dans le sous-chapitre premier du troisième chapitre, les registres du tribunal de *nizamiye* sont clarifiés. Comme la classification des documents et registres des tribunaux de *nizamiye* n'a pas encore été effectuée dans nos archives, nous avons décrit en premier les sources qui seront utilisées dans notre thèse. Nous avons utilisé le Magazine *Cerîde-yi Adliye* (la publication officielle d'*Adliye Nezareti* à laquelle les tribunaux de *nizamiye* sont affiliés). Outre le *Cerîde-yi Adliye*, nous avons utilisé des registres des tribunaux de *nizamiye* et des livres appelés "*sakk-i adlî*" pour expliquer les styles juridiques des documents des cas juridiques. C'est ce qu'on appelle *sakk-i adlî*, ce sont les règles contraignantes pour la rédaction des documents préparés à la fois les parties du cas juridique et le tribunal. Dans ces livres, les documents qui doivent être préparés soit par le demandeur et le défendeur soit par le tribunal, sont introduits et ils en contiennent de nombreux exemples. Parmi des livres *sakk-i adlî*, les plus importants sont les ouvrages ayant appartenu à l'un des juges de la Cour de Cassation, Şevki Efendi. Lorsqu'il était juge de Cassation, Şevki Efendi a donné des leçons sur la préparation des documents des cas juridiques traitées dans les tribunaux de *nizamiye*. Après avoir expliqué les sources à utiliser, nous avons donné des informations sur des registres tribunal de *nizamiye* et le processus de préparation de ces registres.

Les règles appliquées dans les tribunaux de *nizamiye*, c'est-à-dire la loi, ont été établies par le sultan/parlement Ottoman, ou ces règles ont été codifiées par le sultan. Dans ces tribunaux, les principes de la procédure comme la manière dont les parties déclarent leurs demandes et leurs défenses, les règles que les parties et les juges doivent suivre pendant les phases du cas juridique par le tribunal de *nizamiye* sont déterminés par la législation officielle. Le règlement essentiel déterminant les types de documents à préparer pour les cas juridiques est le code de procédure civile qui est entrée en vigueur en 1879. Pour ces raisons, lorsque nous expliquons les documents des cas juridiques, les dispositions de la loi sur la procédure civile sont prises en compte. Pour établir la relation entre la législation et des documents, nous avons donné des exemples tirés registres des tribunaux de *nizamiye* auxquelles nous pouvons accéder. Lors de la détermination du genre des registres auxquels nous avons accès, nous avons essentiellement suivi les dispositions de la loi sur la procédure civile. Après avoir précisé le genre de ces registres, nous avons examiné des documents juridiques pertinents à un cas juridique civil traité par le tribunal de première instance. Dans cet examen, trois documents de base sont discutés: les requêtes, les procès-verbaux et les jugements.

Après trente ans d'application du Code de procédure civile, le résultat de cette Loi en termes de règlement du litige a été discuté. Par conséquent, des modifications fondamentales ont été apportées au Code de procédure civile avec les articles supplémentaires (*Zeyl*) qui sont entrés en vigueur en 1911. Compte tenu du fait que le Code de procédure civile est la législation la plus cruciale qui détermine les styles juridiques des documents du cas juridique, il peut être établi une conclusion que cet amendement a directement influencé les documents juridiques. Pour cette raison, les

styles juridiques des documents préparés avant et après l'amendement de 1911 ont été discutés dans des sections distinctes.

Dans les deuxième et troisième sous-chapitres du troisième chapitre, la procédure d'introduction d'un recours devant le tribunal de *nizamiye*, les styles des requêtes préparées par le demandeur et le défendeur sont discutés. Dans ces sous-chapitres, nous avons expliqué avec des exemples des requêtes préparés par les parties d'un cas juridique. Les requêtes ont été expliquées en tenant compte des articles supplémentaires qui ont apporté des modifications au Code de procédure civile. Dans le quatrième sous-chapitre du troisième chapitre, des documents juridiques préparés durant et après l'audience ont été examinés. Nous avons expliqué la manière de la préparation des procès-verbaux et la méthode de rédaction des jugements de tribunal de *nizamiye* de première instance. Les styles juridiques des procès-verbaux et des jugements ont été examinés et nous avons inclus des exemples de ces documents.

Depuis la fin du 18e siècle, à la suite de la codification, des codes au sens moderne ont été créés dans le droit continental. Ces codes sont pris comme un modèle pour la législation préparée à l'époque des Tanzimat et parfois ont été adaptés par l'Empire Ottoman. La principale source des règles qui déterminent la procédure devant le tribunal de *nizamiye* est ces codes modernes. Cette procédure civile appliquée au tribunal de *nizamiye* était nouvelle pour l'Empire Ottoman. Ainsi, le droit continental moderne a affecté la méthode d'audition et de raisonnement des cas juridiques civils, l'application et l'interprétation des lois dans ces cas juridiques. Les cas juridiques ont été résolus selon la logique du droit moderne. Les juristes occidentaux sont influencés par leurs livres et leurs opinions, qui déterminent le droit moderne en action au tribunal de *nizamiye*. Finalement, dans le cadre que nous avons examiné, nous sommes parvenus à ce que des règles du droit continental moderne ont déterminé les styles juridiques des documents judiciaires de *nizamiye*.

ABSTRACT

In this study, documents from two different courts that resolved conflict based on different legal systems in the Ottoman Empire during the modernization period have been examined. The courts that are the subject of this study are the sharia and *nizamiye* courts. Sharia courts are the courts where cases are settled with the rules that originate from the science of "fiqh", and the *nizamiye* courts are based on modern "law". Legal systems applied in both courts were described, and the teaching of the legal system has been discussed in this thesis. By using primary and secondary sources, judicial styles of documents prepared during the trial of a case and registers in sharia and *nizamiye* courts were discussed. This discussion was conducted in separate chapters.

This thesis consists of an introduction, three main chapters, and a conclusion part. In the first chapter, the legal systems of the Ottoman Empire during the modernization period were discussed. After the declaration of the Edict of Gülhane, legal thought and institutions of western law influenced the Ottoman legal system. Therefore, in this work, the term modernization is used as synonymous with the concept of "Westernization". While we explain the legal systems in force in the Empire during the modernization period, firstly, the rules used in the sharia courts are examined. What makes this period unique in terms of sharia courts is that the rules applied in cases are codified in the text called *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye*. Therefore, when approaching the rules applied in sharia courts, we examined the period before and after the promulgation of the *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye* separately. Since we believe there is a close relationship between the legal system in effect and the education provided to legists who will hear according to these rules, the higher education provided to *kadıs* during the modernization period was examined in the first section of the first chapter.

In the second section of the first chapter, the legal system applied in *nizamiye* courts is introduced. In this part, firstly, the historical development of the civil part of the *nizamiye* courts, that have become part of the Ottoman judicial organization during the modernization period, was explained. Then the distinctive character of these courts was emphasized, information was given about the jurists who will be in charge of the *nizamiye* courts, and the education of these jurists was examined. *Mekteb-i Hukuk* is the most important school where institutional, modern legal education is given during this period. This school opened in İstanbul to train jurists who will serve in *nizamiye* courts. Hence, while examining the training of jurists, we focused on the *Mekteb-i Hukuk*. We discussed how the concept of "law" was defined during the modernization period, and how it was classified and examined, based on the lectures given at *Mekteb-i Hukuk* and the books published by the teachers or graduates of this school.

In the second chapter, the manner of registration of cases in sharia courts is examined, and the documents prepared in sharia courts during the dispute resolution are explained. While making an explanation, we consider the situation before and after

the modernization period. As far as we know, before the modernization period, court document that contain information about a case which had been resolved in sharia courts is the judgment of the *kadı*. These documents are kept in sharia court registers. Since the last quarter of the 19th. century, there is an obligation to keep "minutes of the hearing" in all sharia courts. It is noticed that, as a result of this obligation, the new official register called "*Zabt-ı Dava Cerîdesi*" was kept in these courts. Hence, in the second section of the second chapter, we explained the process of preparing minutes of the hearing and judgments of the sharia courts.

In the second section of the second chapter, the case documents prepared before the promulgation of the *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye* are assessed. It is understood that, from the beginning to the end of a case, the document in sharia court registers from which information can be obtained about the actions was the documents called "*ilâm*", which means "the judgment of the *kadı*". The manner of the redaction of sharia court judgment is determined by the discipline of fiqh called "*sakk ilmi*". The corrected and reviewed examples of sharia court judgment are collected in sakk collections. *Kadis* have written the judgment of the case, based on these collections. In our study, we detected firstly, the sakk collections exemplified by the Ottoman Sultan to *kadis* with the object of the writing of the judgments in 19th. century. Then, we determined two different sharia court judgments containing similar case subjects from these collections and examined these judgments. After this examination, we asked whether the examples in sakk collections are binding for the *kadı*. To answer this question, it has been investigated if there was a regular/systematic control of sharia court judgment according to the samples in sakk collections by a central institution of the Ottoman Empire. As a result of our research, we concluded that the regular/systematic control of sharia court judgments by a central institution of the Ottoman Empire was not carried out before the promulgation of 16th. chapter of the *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye*'s which was about the administration of justice.

In the 16th chapter of the *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye*'s, the supervision of judgment is regulated. As a result, during the modernization period, regular/systematic control of sharia court judgment became possible. Appellate divisions for sharia court judgments are *Fetvahâne* and *Meclis-i Tetkîkât-ı Şeriye*. They are affiliated with *Şeyhülislamlık*, one of the central institutions of the Ottoman Empire during the modernization period. To understand the substance of the case documents prepared by the sharia courts, it is important to know the essence of regular/systematic control of the sharia court judgment. Therefore, in the third section of the second chapter, appellate review for sharia court judgments during the modernization period was described. While explaining the appeal procedure applied in the Sharia courts, firstly the legislation was used; but official sources were not sufficient. To understand the appellate review of the sharia court judgment in the Ottoman Empire, we researched books on the issue of preparing case documents. In this scope, the books of Ali Haydar Efendi, who served as a *kadı* in various places of the Ottoman Empire and also served as the president of the *Fetvahâne*, one of the appellate divisions for sharia court judgment, were used. Based on the books of Ali Haydar Efendi, we revealed the nature of appellate review for sharia court judgments during the modernization period.

In the fourth section of the second chapter, the sharia case documents prepared after the enactment of the *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye* are examined. In this part, we used *zabt-ı dava cerîdes* and sharia court registers. While examining judicial styles of the sharia court judgment, the official publication of *Şeyhülislamlık* that sharia courts

are affiliated with, called *Cerîde-yi İlmiye*, was used. In this bulletin, the sharia court judgments were published as an example for *kadıs* while writing their judgment. We followed the structure of the judgments published in *Cerîde-yi İlmiye* and also used their context. We have determined that the parties of the case, the contest-response statements, and the evidence, in short, both the reasoning and the decision of the *kadı* are written in detail in judgments during the modernization period. After the promulgation of the provisions of 16th. chapter of *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye*'s, the appeal procedure for sharia court judgment has been officially adopted. The proceeding that took place in the sharia court must be shown in the sharia court judgment so that it can be examined whether the cases were duly heard. It has been concluded that, from the last quarter of 19th. century, the necessity of recording every stage of the sharia procedure in *zabt-ı dava cerîdes*, and the fact that the sharia court judgments became longer and more detailed during this period are related to the promulgation of *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye*'s appellate provisions.

The rules of fiqh applied in the sharia courts have been created and developed by the activities of Muslim jurists. Depending on the methodology followed by Muslim jurists, different rules were formulated and these rules were expanded. With *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye*, the Ottoman Sultan chose from the rules of fiqh those that will be applied to procedures and principles of actions. This choice applied by the Sultan's edict and materialised in *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye*, caused the rules of fiqh to become as an act. *Kadıs* were obliged to consider by the rules codified in *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye* during the trial and when making their judgement. In the last section of the second chapter, we aimed to determine whether the *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye* is binding in terms of the fatwa of muftis as well as *kadıs* and whether it led changes in the fatwas. For this purpose, at the stage of the hearing, fatwas requested by the *kadıs* from the muftis were examined. It has been noticed from the fatwas contained in the court records examined in this study, references to *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye*'s articles are made, and sometimes fatwas were formulated only as a reference to *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye*'s articles. Consequently, according to official records prepared in the sharia courts during the modernization period, we have reached that *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye* is the main text which determines the judicial styles of the case records. *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye* engendered a change from the application of the rules contained in the fiqh books to the application of legislation.

In the third chapter, the registration of cases handled in the first instance *nizamiye* courts after 1879 has been examined. In the first section of the third chapter, *nizamiye* court registers qualified through legislation. Classification of the documents and registres of the *nizamiye* courts has not yet been made in our archives. Therefore, we described the sources that will be used in our thesis. We used, *Cerîde-yi Adliye*, the official publication of *Adliye Nezareti* that *nizamiye* courts are affiliated. Besides the *Cerîde-yi Adliye*, we used the *nizamiye* court registers and the books called "*sakk-i adlî*" to explain the judicial styles of the case documents of *nizamiye* courts. The binding rule is called *sakk-i adlî* regardless of the writing of the documents that will prepare both the parties to the case and the court. In these books, documents which have to be prepared by either the plaintiff and the defendant or the court are introduced and they contain many examples of it. The most important among *sakk-i adlî* books are the works that belonged to one of the judges of the court of cassation, Şevki Efendi. When he was a judge in Court of Cassation, Şevki Efendi lectured preparation of documents of cases which handled in *nizamiye* courts. After explaining the sources to

be used, we gave information about the *nizamiye* court registers, and the preparation process of these registers.

The rules applied in *nizamiye* courts, that is law, were made by Ottoman Sultan/parliament or these rules were codified by Sultan. In these courts, principles of the procedure such as how the parties will declare their claims and defenses, and which rules the parties and judges must follow during the case are determined by the official legislations. The essential regulation determining the types of documents to be prepared for cases is the Civil Procedure Law which was promulgated in 1879. Due to these reasons, when we explain documents of cases, the provisions of the Civil Procedure Law are taken into account. To establish the relationship between legislation and court records, we gave examples from the *nizamiye* court records. While determining the type of *nizamiye* court records, we followed essentially provisions of the Civil Procedure Law. After clarifying the type of these registers, we examined legal documents relevant a civil case handled in first instance *nizamiye* courts. In this examination, three basic documents are discussed: petitions, minutes, and judgments.

Afterward thirty years of application of the Civil Procedure Law, the result of this Law in terms of settlement of the dispute was discussed. Therefore, fundamental amendments were made to Civil Procedure Law with the Additional Articles (*Zeyl*) that entered into force in 1911. While keeping in mind that Civil Procedure Law is the most important legislation determines the judicial styles of case documents, it can be concluded that this amendment directly influenced legal documents. For this reason, the judicial styles of the legal documents prepared before and after the amendment in 1911 were discussed in separate sections.

In the second and third sections of the third chapter, the procedure of bringing an action in *nizamiye* courts, the judicial styles of the petitions prepared by the plaintiff and the defendant are discussed with examples. In these sections, the petitions were explained considering the 1911 Additional Articles which made amendments to Civil Procedure Law. In the fourth section of the third chapter, documents prepared during and after the trial were examined. We explained the procedure of minutes prepared and the method of writing judgment of the *nizamiye* courts of the first instance. Judicial styles of minutes and judgments were examined, and we included examples of these documents.

Since the end of the 18th century, as a result of codification, codes in the modern sense were created in Continental Law. These codes were sometimes the models for the legislation prepared in the Tanzimat Period, and sometimes these were adapted by the Ottoman Empire. The main source of the rules that determine the procedure in the *nizamiye* courts is modern codes. This procedure applied in the *nizamiye* courts was new to the Ottoman Empire. Thereby, modern Continental law system affected the method of hearing and reasoning of the civil cases, application and interpretation of rules. These cases were resolved according to the logic of modern law. Western jurists were influenced modern law in action in Ottoman *nizamiye* courts by their books and opinions. Consequently, within the scope which we examined, we have reached that the main rules determining the judicial styles of *nizamiye* court documents originated from modern Continental Law.

ÖZET

Çalışmamızda, modernleşme dönemi Osmanlı Devleti’nde farklı kurallar sistemini esas alarak uyuşmazlık çözen, iki ayrı yargı yerinde görülen davaların kayıt altına alındığı mahkeme evrakı incelenmiştir. İncelememize konu olan yargı yerleri şeriye ve nizamiye mahkemeleridir. Şeriye mahkemeleri esas olarak “fıkıh” biliminden, nizamiye mahkemeleri ise modern “hukuk” biliminden kaynaklanan kurallarla davaların çözüldüğü yargı yerleridir. Çalışmamızda her iki mahkemede uygulanan kurallar sistemi açıklanmış, bu kurallar sisteminin öğretimi üzerinde durulmuştur. Her iki mahkemede bir davanın görülmesi süresince hazırlanan belgeler, uyuşmazlıkların kayıt altına alındığı evrak hem biçim hem de içerik yönünden incelenerek bu evrakın kaleme alınış biçimi ortaya koyulmuştur. Şeriye ve nizamiye mahkemelerinde hazırlanan dava belgeleri, çalışmamızın ayrı bölümlerinde ele alınmıştır.

Çalışmamız, bir giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde, modernleşme dönemi Osmanlı İmparatorluğu’nda uygulanan iki farklı kurallar sistemi ele alınmıştır. Tanzimat Fermanı’nın ilânından sonra, Osmanlı Devleti Batı hukukunun kavram ve kurumlarına kapılarını açmış, adlî teşkilatta yapılan değişimler, kanunlaştırma ve resepsiyon hareketleri ile Avrupa hukuku, İmparatorluk’ta kök salmaya başlamıştır. Bu nedenle “modernleşme” terimi çalışmamızda “Batılılaşma” kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Modernleşme dönemi İmparatorluk’ta yürürlükte olan kurallar sistemi açıklanırken, öncelikle şeriye mahkemeleri ve şeriye mahkemelerinde uygulanan kurallar sistemi tanıtılmıştır. Bu dönemi şerî yargıda uygulanan kurallar sistemi yönünden benzersiz kılan, şerî uyuşmazlıkların çözümünde başvurulmuş bir kısım fıkıh kurallarının, Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye adı verilen metinde tedvin edilmesidir. Bu nedenle, şeriye mahkemelerinde uygulanan kurallar sistemi açıklanırken, Mecelle’nin yürürlüğe girmesinden öncesi ve sonrası çalışmamızda farklı başlıklarda ele alınmıştır. Yürürlükte olan kurallar sistemi ile bu kurallara göre yargılama yapıp uyuşmazlık çözecek görevlilere verilen eğitim arasında sıkı ilişki olduğunu düşündüğümüzden, birinci bölümünün birinci kısmında modernleşme döneminde kadırlara verilen ihtisas eğitimi incelenmiştir.

Birinci bölümün ikinci kısmında, nizamiye mahkemeleri ve nizamiye mahkemelerinde uygulanan kurallar sistemi tanıtılmıştır. Bu kısımda öncelikle, Osmanlı adliye teşkilatına modernleşme döneminde katılan nizamiye mahkemelerinin hukuk kısmının tarihsel gelişimi ortaya konulmuş, bu mahkemelerin, davaları çözmek bakımından ayırt edici nitelikleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra, nizami mahkemelerinin yargı teşkilatında yer alan hukukçular hakkında bilgi verilerek, bu hukukçuların eğitim biçimi incelenmiştir. Nizamiye mahkemelerinde görev yapacak hukukçuları yetiştirmek amacıyla İstanbul’da açılan, Tanzimat Dönemi’nde kurumsal, modern hukuk eğitimi verilen yerler arasında öncü olan okul, Mekteb-i Hukuktur. Bu nedenle, nizamiye mahkemesinde görev yapacak adlî personelin eğitimi incelenirken,

Mekteb-i Hukuka odaklanılmış, bu kurumda görülen dersler hakkında açıklama yapılmıştır. Mekteb-i Hukukta verilen derslerden, okulun hocalarının ya da mezunlarının yayınladıkları eserlerden yola çıkılarak, modernleşme döneminde “hukuk” kavramının ne şekilde tanımlandığı, hangi kısımlara ayrılarak incelendiği hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, şeriye mahkemelerinde uyuşmazlık çözümünün kayıt altına alınma biçimi incelenmiştir. Şerî yargıda uyuşmazlık çözümü süresince tutulan mahkeme evrakı, modernleşme dönemi öncesi ve sonrası dikkate alınarak açıklanmıştır. Modernleşme döneminden önce, bir davanın kadının önüne taşınmasından söz konusu dava hakkında hüküm verilene kadar, hem uyuşmazlığın tarafları hem de kadının gerçekleştirdiği işlemler hakkında bilgi içeren evrakın şeriye sicillerine kaydedilen mahkeme kararları yani “ilâm”lar olduğu anlaşılmaktadır. Modernleşme döneminde, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, şerî yargıda dava zabıtlarının tutulma zorunluluğu, bu zorunluluğun bir sonucu olarak da şeriye mahkemelerinde “Zabt-ı Dava Cerîdesi” adı verilen resmî mahkeme evrakının bulunduğu fark edilmiştir. Bu sebeple, ikinci bölümün birinci kısmında modernleşme dönemi şerî uyuşmazlıkların kaydedildiği dava zabıt defterlerindeki tutanaklar ile şeriye sicillerinde yer alan şerî ilâmların tanzim şekli açıklanmıştır.

İkinci bölümün ikinci kısmında, Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye’nin yürürlüğe girmesinden önce hazırlanan dava belgeleri ele alınmıştır. Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye’nin meriyetinden önce, bir uyuşmazlığın kadının önüne taşınmasından uyuşmazlık hakkında hüküm verilene kadar, ilgili dava hakkında yapılan işlemler konusunda bilgi edinilebilecek kayıt çeşidi şeriye mahkemesi kararlarıdır. Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye’nin yürürlüğe girmesinden önce, fıkıh kurallarına göre çözülen bir uyuşmazlık hakkında, kadının verdiği kararı içeren evrakın ne şekilde kaleme alınacağı fıkıh biliminin alt dalı olan “sakk ilmi” disiplinince belirlenmiştir. Sakk disiplini kuralları dikkate alınarak kontrol edilen örnek kadı hükümleri, modernleşme döneminden önce tip formlar halinde sakk kitaplarında toplanmış, Osmanlı kadısı bu kitaplardaki numuneleri esas alarak hakkında hüküm verdiği davanın kararını yazmıştır. Bu nedenle çalışmamızda öncelikle, 19. yüzyılda siyasi iradenin kadılara örnek gösterdiği sakk kitapları tespit edilmiş, ardından da bu kitaplarda yer alan, benzer uyuşmazlık konusunu içeren iki farklı karar örneği içerik yönünden incelenmiştir. Siyasi iradenin örnek gösterdiği sakk kitaplarında yer alan kararlar incelendikten sonra, bu kitaplardaki numunelerin kadı için bağlayıcı olup olmadığı sorusu sorulmuştur. Bu soruya cevap verebilmek adına, kadı kararlarının söz konusu kitaplardaki numunelere uygun yazılıp yazılmadığının, Devlet’in yetkilendirilmiş merkezi bir kurumu tarafından, olağan/sistemik kontrolünün yapılıp yapılmadığı araştırılmıştır. Yaptığımız araştırma neticesinde, şeriye mahkemelerince verilen kararların, sakk kitaplarında yer alan numunelere uygunluk denetiminin, merkezi bir Devlet kurumu tarafından olağan/sistemik kontrolünün Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye’nin Kazâ Kitabının yürürlüğe girmesinden önce yapılmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye’nin 16. kitabında şeriye mahkemesi kararlarının temyizen denetimi açıkça düzenlenmiş, böylece modernleşme döneminde kadı kararlarının olağan/sistemik kontrolü mümkün hâle gelmiştir. Osmanlı Devleti’nde

faaliyet gösteren tüm şeriye mahkemelerinin kararlarının olağan/sistematik denetimini yapan merciler, Devlet'in merkez kurumlarından olan Şeyhülislam'lığın Fetvahâne ile Meclis-i Tetkîkât-ı Şeriye adı verilen birimleridir. Tanzimat Dönemi'nde kadı hükümlerinin olağan/sistematik denetiminin ne şekilde yapıldığını ortaya koymak, şeriye mahkemelerinin düzenleyeceği dava belgelerinin tanzim biçimini anlamak bakımından oldukça önemlidir. Bu nedenle, çalışmamızın ikinci bölümün üçüncü kısmında, modernleşme döneminde kadı kararlarının temyiz incelemesinin nasıl yapıldığı anlatılmıştır. Şerî yargıda uygulanan temyiz usûlü açıklanırken öncelikle mevzuat hükümleri incelenmiştir; fakat resmî kaynaklar temyiz denetiminin mahiyetini anlamamız için yeterli olmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadı kararları bakımından icra edilen temyiz denetimini anlayabilmek için bu dönemde yazılmış, şerî belge tanzimini konu alan kitaplara başvurulmuştur. Bu kapsamda, Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde kadılık görevi ifa etmiş, Fetvahânenin (kadı kararlarını denetleyen mercilerden biri) en üst düzey yetkilisi olarak da görev yapmış olan Ali Haydar Efendi'nin eserleri temel kaynak olarak seçilmiştir. Bu eserlerden hareketle, modernleşme döneminde kadı kararlarının temyiz denetiminin mahiyeti ortaya konulmuştur.

İkinci bölümün dördüncü kısmında, Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye'nin yürürlüğe girmesinden sonra hazırlanan şerî dava belgeleri incelenmiştir. Çalışmamızın bu kısmında kullandığımız kaynakların başında, modernleşme döneminde kadının çözdüğü uyuşmazlıkların kaydedildiği dava zabıt defterleri ile şeriye sicilleri yer alır. İncelememizi yaparken kadının hükmünü içeren dava belgeleri merkeze alınmıştır. Kadı kararlarını içerik bakımından incelerken Cerîde-yi İlmiye dergisinde (Tanzimat Dönemi'nde şeriye mahkemelerinin bağlı olduğu kurum olan Şeyhülislam'lığın resmî yayın organı) kadıların kararlarını yazarken örnek almaları için neşredilmiş numelerin sistematigi takip edilmiştir. Şeyhülislam'lığın yayınladığı bu numuneler içerik bakımından da çalışmamızda kullanılmıştır. Modernleşme döneminde hazırlanan şeriye mahkemesi kararlarında taraf teşkilinin, dava-cevap beyanlarının, delillerin kısacası hem şerî muhakemeyi hem de kadının verdiği hükmün esasını teşkil eden ispat vasıtalarının uzun, detaylı bir şekilde yazıldığı tespit edilmiştir. Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye'nin Kazâ Kitabının yürürlüğe girmesinden itibaren, kadı kararları için resmen temyiz usûlü kabul edilmiş olduğundan davaların usûlüne uygun olarak görülüp görülmediğinin eksiksiz olarak incelenebilmesi için muhakemede gerçekleşen faaliyetlerin kararda gösterilmesi gerektiği anlaşılmıştır. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, kadının icra ettiği muhakemenin her aşamasının zabıt defterlerine kaydedilme zorunluluğu ile bu dönemde şerî kararların uzun ve ayrıntılı hâle gelme sebebinin, Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye'nin kadı kararlarının olağan/sistematik kontrolü hakkındaki hükümlerinin yürürlüğe girmesi ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şeriye mahkemelerinde uygulanan fıkıh kuralları İslam bilginlerinin faaliyetleri ile teşekkül edip gelişmiştir. Herhangi bir uyuşmazlık konusu hakkında, İslam bilginlerinin takip ettikleri metodolojiye bağlı olarak farklı hükümler ortaya çıkmış ve zamanla fıkıh kuralları genişlemiştir. Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye ile siyasi iktidar fıkıh birikiminde üretilen görüşler, davaların esasına ve usûlüne uygulanacak kurallar arasında tercihte bulunmuştur. Benzer konulardaki uyuşmazlıklar hakkında fıkıh bilginlerinin çalışmalarıyla teşekkül eden ve genişleyen çözümlerden bir tanesinin seçilerek Padişah Fermanı'yla yürürlüğe giren Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye metninde

kodifiye edilmesi, fıkıh kuralının kanun hükmü haline gelmesini, kanun hükmü gibi uygulanmasını sağlamıştır. Kadılar uyuşmazlıkları karara bağlarken Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye’de tercih edilen görüşleri dikkate almakla yükümlü olmuşlardır. Çalışmamızın ikinci bölümünün son kısmında, Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye’nin kadıların yanı sıra müftüler bakımından da bağlayıcı olup olmadığı ve müftü fetvalarında değişiklik yaratıp yaratmadığını anlamak amaçlanmıştır; bu bağlamda bir davanın şeriye mahkemesinde çözülmesi aşamasında, kadıların müftülerden istedikleri fetvalar ele alınmıştır. İncelediğimiz şeriye mahkemesi defterlerine kayıtlı olan müftü fetvalarında, Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye hükümlerine atıf yapıldığı kimi zaman fetva metninin yalnızca Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye maddelerinin gösterilmesinden ibaret olduğu fark edilmiştir. Çalışmamızda, şeriye mahkemelerinde hazırlanan dava belgeleri bakımından ulaştığımız sonuç şudur: Modernleşme döneminde hazırlanan şerî dava belgelerinin kaleme alınış şeklini belirleyen esas metin Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye olmuştur. Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye şerî uyuşmazlıkların çözümünde fıkıh eserlerinde yer alan hükümlerin uygulanmasından, mevzuat metninin uygulanmasına doğru bir değişim yaratmıştır.

Tezimizin üçüncü bölümünde, 1879 yılından itibaren ilk derece nizamiye mahkemelerinde görülen hukuk davalarının kayıt altına alınması incelenmiştir. Üçüncü bölümün birinci kısmında, bir hukuk davasının açılmasından, dava hakkında hüküm verilinceye kadar gerek davacı ve davalı gerekse de mahkemece gerçekleştirilen işlemlerin kaydedildiği mahkeme defterleri tespit edilmiştir. Nizamiye mahkemelerinde çözülen uyuşmazlıklara ait kayıtların ve mahkeme defterlerinin ayrı bir tasnifi arşivlerimizde henüz yapılmamıştır. Bu nedenle, ilk önce çalışmamızda kullanılacak kaynaklar açıklanmıştır. Nizamî yargıda hazırlanan dava evrakı biçim ve içerik bakımından incelenirken Ceride-yi Adliye dergisinde (nizamiye mahkemelerinin bağlı olduğu kurum olan Adliye Nezaretinin resmî yayın organı) neşredilmiş numuneler, sakk-i adlî adı verilen kitaplar ile erişebildiğimiz mahkeme defterleri tezimizde kullandığımız esas kaynaklar olmuştur.

Nizamiye mahkemelerinde görülecek uyuşmazlıklarda hem davanın tarafları hem de mahkemece hazırlanacak evrakın tanziminde uyulması zorunlu olan kurallar bütünü “sakk-i adlî” olarak isimlendirilmiştir. Modernleşme döneminde sakk-i adlî konusunda yazılan eserlerde hem mahkemenin tutacağı defterler hem de tarafların hazırlayacakları dava evrakı tanıtılmış, bu evrak hakkında ayrıntılı açıklamalar yapılarak nizamî yargıda uyuşmazlık çözümü süresince hazırlanan pek çok belge örneğine yer verilmiştir. Sakk-i adlî kitapları arasında bizim esas aldığımız Mahkeme-yi Temyiz hâkimliği yaptığı sırada, nizamiye mahkemelerinde görev alacak hukukçulara dava belgelerinin ne şekilde hazırlanacağı dersini öğreten Şevki Efendi’ye ait olan kitaplar olmuştur. Yararlandığımız temel sakk-i adlî eserleri hakkında bilgi verilmesinin akabinde, kullanılan kaynaklar bağlamında son olarak tezimiz süresince erişebildiğimiz nizamiye mahkemesi defterleri açıklanmıştır. Nizamiye mahkemesinde çözülen hukuk davaları bakımından çalışmamızda kullanılacak kaynaklar tanıtıldıktan sonra da bu mahkemelerde uyuşmazlık çözümü süresince tutulan kayıtlar, mahkeme kaleminde tutulan defter çeşitleri incelenmiştir.

Nizamiye mahkemelerinde uygulanan kurallar devlet iradesinin ürünü olan ya da devletin kodifiye ettiği normlardır. Bu yargı yerlerinde uyuşmazlıkların nasıl

çözüleceği yani kişilerin mahkemelere hangi yol ile müracaat ederek dava açacağı, davanın taraflarının iddia ve müdafaalarını ne şekilde ifade edecekleri, tarafların ve hâkimlerin muhakeme icra edilirken hangi kurallara uyacaklarını modern hukuk normları belirlemiştir. Nizamî yargı yerlerinde çözülen davalarda hazırlanması gereken evrak çeşitlerini, bu evrakın yazılma biçimini belirleyen temel düzenleme 1879 tarihli Usûl-ü Muhakeme-yi Hukukiye Kanun-u Muvakkatı (1879 tarihli UMHKM) olmuştur. Bu nedenle, nizamî yargıda çözülen davaların kaydedildiği mahkeme kayıtları çalışmamızda açıklanırken 1879 tarihli UMHKM hükümleri dikkate alınmış, mevzuat hükümlerinin uygulamadaki yansımalarını görmek için erişebildiğimiz nizamiye mahkemesi defterlerinden örnekler verilmiştir. Benzer şekilde erişebildiğimiz nizamiye mahkemesi defterlerinin çeşidi, ilgili evrakın türü belirlenirken de 1879 tarihli UMHKM esas alınmıştır. İlk derece nizamiye mahkemesinde tutulan defterler açıklandıktan sonra, uyuşmazlık çözümü süresince hazırlanan dava belgeleri, uyuşmazlık çözümünün kayıt altına alındığı evrakın tanzim süreci ve içeriği incelenmiştir. Bu incelememizde üç temel evrak ele alınmıştır: taraflarca hazırlanan dilekçeler, duruşma tutanakları ve mahkeme kararları.

Nizamî yargıda tutulan mahkeme kayıtlarının çeşidini, biçim ve içeriğini belirleyen temel mevzuat metni olan 1879 tarihli UMHKM otuz yıl uygulandıktan sonra uyuşmazlıkların çözümü bakımından ortaya çıkan sonucun tatmin edici olmadığı ifade edilmiştir. Bu sebeple, 1911 tarihinde yürürlüğe giren Ek Maddeler (Zeyl) ile 1879 tarihli UMHKM’de köklü değişiklikler yapılmıştır. 1911 tarihli Ek Maddeler hukuk davalarına ilişkin muhakemenin icrası ile hükmün verilmesi usûlünde önemli değişiklik getirmiş, bu değişiklikler dava belgelerinin kaleme alınış şeklini doğrudan etkilemiştir. Bu nedenle, ilk derece nizamiye mahkemesinde hukukî bir uyuşmazlığın çözümü için düzenlenen evrak içerik ve biçim bakımından tetkik edilirken 1911 tarihli Ek Maddelerin öncesi ve sonrası çalışmamızda ayrı ayrı ele alınmıştır.

Üçüncü bölümün ikinci ve üçüncü kısımlarında, nizamî yargıda iddia ve müdafaanın mahkemeye bildirilme biçimi, davaların nizamî yargı önüne taşınması incelenmiştir. Duruşmadan önceki sürecin ve bu süreçte hazırlanan dava belgelerinin ele alındığı bu kısımlarda, 1911 tarihli Ek Maddelerin öncesi ve sonrası için hukuk muhakemesi kuralları uyarınca, tarafların hazırlayacakları dilekçelerde yer alması gereken unsurlar açıklanmış, bu dilekçelere örnekler verilmiştir. Üçüncü bölümün dördüncü kısmında, duruşma sürecinde ve duruşmaya son verilmesinin akabinde hazırlanan dava evrakı incelenmiştir. Bu kısımda, ilk derece nizamiye mahkemelerinde hazırlanan duruşma tutanakları ve mahkeme kararlarının tanzim süreci, 1911 tarihli Ek Maddeler dikkate alınarak, hukuk muhakemesi kuralları esas alınıp açıklanmıştır. İlgili evrak biçim ve içerik yönünden incelenerek kaleme alınış biçimi ortaya konulmuş, bu inceleme yapılırken evrak örneklerine yer verilmiştir.

18. yüzyılın sonundan itibaren modern anlamda kanunlaştırma hareketleri sonucunda Batı Avrupa’da meydana getirilen kanun derlemeleri kimi zaman Tanzimat Dönemi’nde Osmanlı İmparatorluğu’nda hazırlanan mevzuata örnek olmuş kimi zaman da bu kanunlar iktibas olunmuştur. Nizamiye mahkemelerinde icra edilen muhakemeyi yani uyuşmazlık çözümünün icra şeklini belirleyen kuralların esas kaynağı, söz konusu modern kanun derlemeleridir. Bu sebeple bu mahkemelerde davalar modern hukuk muhakemesi usûlüne göre çözülmüştür. Nizamiye mahkemelerinde uyuşmazlık çözülürken uygulanan kuralların menşei Batı hukuku olduğu için söz konusu kuralların zaman bakımından uygulanmasının esasları, bu

kuralların mahkemelerce ne şekilde yorumlanarak anlamının belirleneceği, yorumda hangi kaidelere uyulacağına ilişkin ilkelerin tespitinde modern Batı hukuku biliminden yararlanılmıştır. Modern hukukun ve hukuk muhakemesinin nizamiye mahkemelerinde uygulanma tarzında, gerek eserleri gerekse de görüşleri ile Batılı hukukçuların etkisi olduğu görülmüştür. Çalışmamızda, nizamiye mahkemelerinde hazırlanan dava belgeleri bakımından ulaştığımız sonuç şudur: Modern Kıt  Avrupası hukuk kuralları, nizamiye mahkemesinde hazırlanan dava belgelerinin kaleme alınış şeklini belirlemiştir.

GİRİŞ

“*Tanzimat*”, kimi zaman 1839-1876 yılları arasındaki dönemi kimi zaman da Tanzimat Fermanı’nın ilânından Osmanlı Devleti’nin sonuna değin geçen süreyi ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Biz, Tanzimat ifadesinin modernleşme yani Batılılaşma terimlerinden ayrı düşünölmeyeceğı kanaatinde olduğumuzdan çalışmamız boyunca Tanzimat ya da Tanzimat Dönemi ibaresini, Osmanlı Devleti’nin son yüzyılını kapsamına alan süreci belirtmek amacıyla kullanacağız. Bu dönem Türk hukukunun¹ gelişim-değişim çizgisinin en önemli evrelerinden biridir ki altı asrı aşan Osmanlı devri hukukumuz incelenirken, Tanzimat’tan önceki ve sonraki dönem olarak ayırmak hukuk tarihi literatüründe gelenekselleşmiştir. Bu ayırmada esas alınan temel kriterlerden bir tanesi, kanunlaştırma hareketleri sonucu hukuk kurallarının bir kısmının modern anlamda kodifiye hâle gelmesidir. Diğer bir kriter ise yeni mahkemelerin kurulmasıyla adliye teşkilatında görölen değişimlerdir ki tezimizde incelenecek olan nizamiye mahkemeleri, Osmanlı adliye sistemine Tanzimat Dönemi’nde dahil olmuştur.

19. yüzyılın ilk yarısında şeriat yani İslam kuralları İmparatorluk’ta toplumsal düzeni sağlayan, kişiler arasındaki ilişkileri tanzim eden, devlet tarafından müeyyidelendirilmiş kuralların önemli bir bölümünü oluşturur. Bu dönemde Avrupalı hukukçular tarafından hazırlanan sözlüklerden inceleyebildiklerimizde, hukuk biliminin (*jurisprudence, science des lois*) karşılığı olarak fıkıh ilmi² ifadesi

¹ Hukuk kavramını çalışmamızın giriş kısmında insan davranışlarını düzenleyen ve devlet tarafından müeyyidelendirilmiş kurallar anlamında kullanıyoruz.

² Thomas-Xavier Bianchi, **Vocabulaire Français-Turc (à l’usage des interprètes, des commerçants, des navigateurs, et autres voyageurs dans le Levant)**, Paris: Everat, Imprimeur de la Société de Géographie, 1831, s. 160, s. 401. 19. yüzyılın önde gelen şarkiyatçılarından olan Bianchi, dil bilgisini ve pratiğini ilerletmesi için 1801 yılında İstanbul’a, Dil Oğlanları Mektebi’ne, tercüman-öğrenci sıfatı ile gönderilir ve burada Türkçe öğrenir. 1811’de İzmir Fransız konsolosluğuna önce ikinci tercüman tayin edilip bir süre sonra da birinci tercümanlığa yükselen Bianchi, dört sene sonra Hariciye Nezaretinde maiyet tercümanlığı vazifesiyle Paris’e döner. Fransa’da Nezaretteki görevinin yanında Louis-le-Grand Koleji’nde Türkçe okutur. Sözlük çalışmaları Osmanlı Devleti’nde takdir gören Bianchi, haricî âza olarak Encümen-i Dâniş’e seçilir. bkz. Ömer Faruk Akün, “Bianchi, Thomas-Xavier”, **DİA**, C. 6, İstanbul, 1992, s.117-118.

kullanılmıştır. Normlar sistemi ile yakından ilişkili kavramlara baktığımızda, kanun (*loi*) kelimesinin karşılığı olarak şeriat³; hukukçu (*homme de loi, jurisconsulte, légiste*) için ehl-i şeri⁴, ehl-i fıkıh⁵ tâbirlerinin kullanılmış olduğu görülür. Yasal (*légal*) olanı belirtmek için şeri⁶; kanuna uygun (*conformément à la loi*) anlamında şer-î şerife muvafık⁷, şerisi budur⁸ karşılıklarının kullanıldığı; kanuna aykırı (*contraire à la loi*) olanın hilâf-ı şeri⁹ ile ifade edildiği görülmektedir. 3 Kasım 1839 günü Gülhane meydanındaki toplantıda din, devlet, mülk ve millet hakkında Padişah'ın hayırlı niyetinin herkese ilân edilmesiyle¹⁰ Osmanlı Devleti, Batı hukuku kavram ve kurumlarına, kapılarını açmıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra, gerek yerli gerek yabancı hukukçularca hazırlanan Türkçe sözlükleri¹¹ incelediğimizde, modern Batı hukuku kaynaklı yeni bir kurallar sistemi anlayışını kavramlar üzerinden okumak, iki farklı normlar sisteminin İmparatorluk'ta bir arada uygulandığını kelimeler üzerinden görmek dahi mümkündür. Bu dönemde hukuk biliminin (*jurisprudence*)¹² karşılığı olarak hem *ilm-i fıkıh*, *ilm-i şerî* hem de *fenn-i hukuk*, *ilm-i kavânin* tabirleri;

³ Bianchi, **a.g.e.**, s. 432.

⁴ Bianchi, **a.g.e.**, s. 326, s. 416; Jean Daniel Kieffer ve Thomas-Xavier Bianchi, **Elsine-yi Türkiye ve Franseviyye'nin Lûgatı: Dictionnaire Turc-Français (A l'usage des agents diplomatiques et consulaires, des commerçants, des navigateurs et autres voyageurs dans le Levant)**, C. 2, Paris: Imprimerie Royale, 1837, s. 29.

⁵ Bianchi, **a.g.e.**, s. 401; Kieffer ve Bianchi, **a.g.e.**, C. 2, s. 29.

⁶ Bianchi, **a.g.e.**, s. 415.

⁷ **a.g.e.**, s. 432.

⁸ Kieffer ve Bianchi, **a.g.e.**, C. 2, s. 29.

⁹ Bianchi, **a.g.e.**, s. 432.

¹⁰ Takvim-i Vekâyi'nin 1839 yılı 187. sayısında *umur-ı dahiliye* başlığı altında Tanzimat Fermanı'nın memleketin her tarafına bildirilip herkesçe öğrenilmesi arzusu belirtilir. Bu amaçla, fermanın içerdiği konulara gerek Padişah gerek diğer tüm devlet görevlilerinin aykırı davranmayacağı hususunda edilen yeminin dahi kelimesi kelimesine ilave edilip Ferman'ın bir nüshasının tüm vilayet, mutasarrıflıklar, hâkimler, memurlara ve reayaya gönderildiği belirtilir. Bkz. **Takvim-i Vekâyi**, Sa. 187, 22 Kasım 1839 (h. 15 Ramazan 1255). Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı Türkçesi'nden aktarımını görmek için bkz. Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985, ss. 176-180.

¹¹ Modernleşme döneminde Türkçe-Türkçe, Fransızca-Türkçe olarak telif edilmiş hukuk sözlüklerinin tanıtımı için bkz. Ali Adem Yörük, "İlk Hukuk Lügatlerimiz (1870-1928)", **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, Sa. 2, 2006, ss. 99-127.

¹² Ottokar de Schlechta-Wssehrd, **Manuel terminologique Français-Ottoman (Mecmua-yı Istilahât-ı Resmîye)**, Viyana, Imprimerie Impériale, 1870, s. 212; Nazaret Hilmi Efendi, **Istilahât-ı Adliye: Termes Judiciaires**, İstanbul: Karabet Matbaası, 1321, s. 235.

Yörük, hukuk sözlüklerine ilişkin çalışmasında Avusturya Sefareti baş-tercümanı olan Ottokar'ın bu sözlüğünün, Fransızca-Türkçe hukuk lügatlerinin ilki olduğunu belirtir. Bir sefarethane görevlisi olan Ottokar, sözlüğe duyulan ihtiyacı Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle siyasi, hukukî ve ticari ilişkilerinin artmasıyla açıklamıştır. Modernleşme döneminde devletler arasında yazışma dili olan Fransızca kaleme alınmış resmî evrakın Türkçe'ye nasıl tercüme edileceği sorusundan hareket eden Ottokar, Fransızca resmî tabirlerin en fazla kullanılanlarını tercüme etmiş, bunlara bazı yeni tabirleri de eklemiştir. Bkz. Yörük, "Hukuk Lügatleri", s. 103-104.

Modernleşme döneminde avukatlık yapan Nazaret Hilmi Efendi'nin hazırladığı bu sözlüğün ilk baskısı 1887 tarihlidir. Yörük, tespit ettiği lügatler içinde adliye ıstılahlarını müstakil olarak içerme özelliği itibarıyla bu sözlüğün ilk eser olduğunu ifade eder. Sözlük hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yörük, "Hukuk Lügatleri", s. 106-108.

hukukçuyu (*jurisconsulte*)¹³ ifade etmek için sadece fakih değil *kanuna aşına, kanun şinas, hukuk şinas, hukuka aşına* terimleri kullanılmıştır. Benzer biçimde, *légal*¹⁴ kavramının karşılığı olarak hem şerî hem de *kanunî, nizamî* tabirleri; bununla bağlantılı olarak *légalement*¹⁵ kelimesinin karşılığı için, *şeran, ber-nechi şeri; kanunen, kanuna tatbiken, ber-mûceb-i kanunî* ifadeleri kullanılmıştır. Yine hukuki, hukuka uygun (*juridiquement*)¹⁶ ifadesi de *şeran, nizamen, kanunen*¹⁷ kavramlarıyla gösterilmiştir. Modernleşme döneminde yazılan sözlüklerde hem hukuk biliminin karşılığı olarak fıkıh ve hukuk kavramının kullanılması hem de hukuk bilimi ile ilişkili kavramlar tercüme edilirken şerî ve kanuni/nizamî karşılıklarının ayrı ayrı ifade edilmesi bu dönemde fıkıh ve hukuk adı verilen, birbirinden farklı bağlayıcı normlar sistemi İmparatorluk'ta yürürlükte olduğuna işaret etmektedir. Bizim çalışmamızın amacı modernleşme döneminde Osmanlı Devleti'nde, her iki kurallar sisteminin uygulanışını, bu kurallar sistemine göre uyuşmazlık çözümünün ne şekilde gerçekleştiğini dava belgeleri üzerinden görmektir. Bir davanın açılmasından dava sonucunda hüküm verilinceye kadar yargılamanın yürütülmesi, ilerletilmesi ve sonuçlandırılması için davanın taraflarınca ve/veya uyuşmazlığı çözmekle görevli kişi ya da organca gerçekleştirilen pek çok işlemi görebileceğimiz evrak, mahkeme kayıtlarıdır. Bu sebeple tezimizde belirlediğimiz amaca ulaşabilmek için fıkıh ve modern hukuk biliminden kaynaklanan kurallar esas alınarak çözülen uyuşmazlıkların kayıt altına alındığı mahkeme evrakını inceleyeceğiz. Doğru düşünebilmek, dava belgelerini doğru yorumlayabilmek, belgelerinin biçim ve içeriği hakkında muhakeme yürütebilmek için öncelikle resmî kaynakları, bu bağlamda mevzuat metinleri ile yargı kararlarını esas alacağız. Modernleşme döneminde yazılan bilimsel eserleri de yardımcı kaynak olarak kullanacağız.

¹³ Ottokar, **a.g.e.**, s. 212; Nazaret Hilmi Efendi, **İstilahât**, s. 234-235; Hüseyin Âgâh Efendi, **Lügatçe-yi İstilahât-ı Resmîye**, İstanbul: Âlem Matbaası, 1308, s. 41. Hüseyin Âgâh Efendi bu sözlüğü Babîâlî Tercüme Odasının siyasî ve resmî yazışmalarında kullanılan tabirlerin sözlüklerde bulunmaması sebebiyle, Babîâlide görevli iken yazmıştır. Schlechta'nın 1870'de neşredilen lüğatinin matbû nüshalarının kalmadığını, bazı terimlerin içeriklerinin değiştiğini ayrıca yeni terimlerin ortaya çıktığını söyleyen yazar, resmî evrak tercüme etmeye başlayanları ve resmî terimleri bilmek isteyenleri dikkate alarak bu eseri hazırlamış olduğunu sözlüğün başında belirtir. Hüseyin Âgâh Efendi'nin sözlükte yer alan sunuşunun Osmanlı Türkçesi'nden aktarımını okumak ve sözlük hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Yörük, "Hukuk Lügatleri", s. 109-110.

¹⁴ Ottokar, **a.g.e.**, s. 214; Nazaret Hilmi Efendi, **İstilahât**, s. 236.

¹⁵ Ottokar, **a.g.e.**, s. 214-215.

¹⁶ *Procéder juridiquement* ifadesi de *nizamât-ı hukukiyeye tatbiken icra-yı muâmelât etmek; nehc-i şerî üzere amel ve hareket etmek* biçiminde çevrilmiştir. Bkz. Ottokar, **a.g.e.**, s. 212.

¹⁷ Ottokar, **a.g.e.**, s. 212.

Bilindiği üzere devlet tarafından müeyyidelendirilmiş normlar yani yürürlükte olan kurallar sistemi, hangi tür ihlallerin uyuşmazlık konusu olup yargı önüne taşınabileceği, ihtilaf iddiasının yetkili organlar önüne kimler tarafından ve hangi usûl ile götürüleceği, bu iddiaya kimlerin ne şekilde cevap verebileceği ve en önemlisi hangi kurallar uygulanarak davaların çözüleceğini gösterir. Tezimiz kapsamında incelenmek üzere fıkıh ve modern hukuk normlarını uygulayarak uyuşmazlık çözen iki farklı yargı yeri, şeriye ve nizamiye mahkemeleri, seçilmiştir. Şeriye ve nizamiye mahkemelerinde uyuşmazlık çözümünü ele alırken çalışmamızı ihtilaf çeşitleri bakımından sınırlamak zorunludur. İncelememiz mahalli şeriye¹⁸ ve ilk derece nizamiye mahkemelerinde görülen, konusu suç veya ceza olmayan, tacir sıfatı bulunmayan kişiler arasındaki uyuşmazlıklara özgü olacaktır. Tezimizin zaman bakımından sınırları esas olarak, 1879-1924 yıllarıdır. 1879 senesi, nizamiye mahkemelerinin teşkilat yapısının tamamlandığı, uyuşmazlık çözümüne ilişkin temel mevzuat metinlerinin yürürlüğe girdiği, 1924 yılı ise şerî mahkemelerin kaldırıldığı tarihtir.

Tanzimat Dönemi'ne kadar Osmanlı Devleti'nin uyuşmazlık çözmekle yetkili aslı kişisi kadılar, uyuşmazlıkların çözüldüğü esas mekanlar her kadı konağının dava görmeye ayrılan kısımlarıdır. Osmanlı kadısı İmparatorluk ortadan kalkana kadar yargılama yapıp hüküm vermeye devam etmiştir. Tanzimat Dönemi'ni şerî yargılamalar bakımından diğer dönemlerden ayrı kılan, kadının dava çözerken uyguladığı kuralların bir kısmının Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye (bundan sonra Mecelle) adı verilen derlemeye resmî olarak tedvin edilmesidir. Mecelle'nin yürürlüğe girmesi bu tarihe kadar İslam bilginlerinin kitaplarında, eserlerinde yer alan fıkıh hükümlerinin bir bölümünün mevzuat metni haline getirilmesi anlamına gelir. Mecelle'nin yürürlüğe girmesine kadar davalarda uygulayacakları kuralları sivil otoritelerin yazdığı eserlerden bulan kadılar, modernleşme döneminde söz konusu kuralların bir kısmını, Padişah onayıyla meriyet kazanan bu tedvinde bulabilmişlerdir. Bu nedenle, modernleşme döneminde fıkıh kuralları sisteminin uygulanışını, bu kurallar sistemine göre uyuşmazlık çözümünün ne şekilde gerçekleştiğini ve bu işlemlerin mahkeme kayıtlarına nasıl geçirildiğini ortaya koyarken Mecelle'yi merkeze alacağız. Mecelle'nin yürürlüğe girmesinin şerî yargıda uyuşmazlık çözümünü etkileyip

¹⁸ Modernleşme döneminde kadı kararları bakımından olağan, sistematik/kurumsal temyiz denetimi usûlü yürürlükteydi. Mahalli şeriye mahkemesi ifadesini, bir uyuşmazlığı ilk aşamada çözen kadılar ile kadı kararlarını temyizen denetleyen üst merciler arasında ayırmak için kullanıyoruz.

etkilemediği, davalara ilişkin kayıtlar üzerinde değişiklik yaratıp yaratmadığını anlamaya çalışacağız. Tez planımızı oluşturmaya çalışırken yaptığımız araştırmalarda, modernleşme döneminde şeriye mahkemelerinde uyuşmazlık çözümünün kayıt altına alındığı sicil defterleri ile dava zabıt defterleri adı verilen iki çeşit defter türü olduğunu tespit ettik. Bu zamana kadar sayamayacağımız çoklukta araştırmaya konu olmuş olan şeriye mahkemeleri ve şeriye mahkemesi kayıtları¹⁹ hakkında ulaşabildiğimiz en eski tarihli çalışma, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya aittir²⁰. Uzunçarşılı, 1935 yılında yayınlanan yazısında mahkeme sicillerini genel olarak tanıtır, müellifin Tanzimat Dönemi'nde hazırlanan şeriye mahkemesi defterlerini tetkik etme gibi bir amacı yoktur. Uzunçarşılı'nın çalışmasından üç yıl sonra Mümtaz Yaman'a ait şerî *Mahkeme Sicilleri* adıyla yayınlanan makale, şerî yargıya ait mahkeme kayıtlarının tanıtılması alanında öncü çalışmalardan bir diğeridir²¹. Yaman'ın söz konusu çalışması, siciller hakkında oldukça genel bilgiler içerir. İlgili yazıda siciller hakkında iki buçuk sayfa açıklama yapılmış, bu özet açıklamalardan sonra 18. yüzyıla ait bir kadı sicilinden vesika örneklerine yer verilmiştir. Belirtmek isteriz ki, şeriye sicilleri hakkındaki öncü çalışma olan Uzunçarşılı'nın 1935 yılında yayınladığı makalesinden bu yana, görebildiğimiz kadarıyla, Türk doktrininde, modernleşme dönemi şeriye mahkemelerinde tutulan dava zabıt defterleri ile yine bu dönemde hazırlanan şeriye sicilleri arasındaki fark üzerinde durulmamış, dava zabıt defterleri ayrı bir çalışmaya konu olmamıştır. Modernleşme döneminde şerî yargıda icra edilen muhakemenin kayıt altına alındığı dava zabıt defterlerinin fıkıh kuralları sisteminin uygulanışını, bu kurallar sistemine göre uyuşmazlık çözümünün ne şekilde gerçekleştiğini ve bu işlemlerin mahkeme kayıtlarına nasıl geçirildiğine ilişkin oldukça mühim veriler sağlayacağını düşünüyoruz. Bu sebeple, şerî davalara ait zabıt defterlerini çalışmamızda tanıtacak, bu defterleri tetkik edeceğiz. Tezimizde, kadının çözdüğü uyuşmazlıklara ait dava evrakını incelerken, başta Mecelle olmak üzere mevzuat metinlerini, ilk elden kaynak olarak hem şeriye sicillerini hem de dava zabıt defterlerini, bu kaynakların yanı sıra Tanzimat Dönemi'nde şeriye mahkemelerinin bağlı olduğu kurum olan Şeyhülislamlığın resmî yayın organı Cerîde-yi İlmiye dergisini ve Osmanlı kadısının kullandığı temel fıkıh kitaplarını esas alacağız. Bu

¹⁹ 2000'li yılların başına kadar, şeriye sicillerine dayanan veya bunlar kullanılarak yapılan araştırmaların ele alındığı örnek bir çalışma için bkz. Fethi Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şeriye Sicilleri", **TALİD**, C. 3, Sa. 5, 2005, ss. 187-214.

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Şerî Mahkeme Sicilleri", **Ülkü Dergisi**, Temmuz 1935, Sa. 29, s. 365-368.

²¹ T. Mümtaz Yaman, "Şerî Mahkeme Sicilleri", **Ülkü**, İlkteşrin 1938, s. 153-164.

kaynakları kullanıp modernleşme döneminde fıkıh normları esas alınarak çözülen uyuşmazlıklara ait dava kayıtlarını içerik ve biçim yönünden inceleyeceğiz. Mecelle'nin yürürlüğe girmesinin uyuşmazlık çözümünü etkileyip etkilemediği, dava kayıtları üzerinde değişiklik yaratıp yaratmadığı ortaya koyacağız.

Kodifikasyon ve resepsiyon faaliyetleri ile yeni mahkeme teşkilatı, Osmanlı hukukunun Batılılaşmasının, dolayısıyla da Tanzimat Dönemi'nde farklı normlar sisteminin yürürlükte olmasının en önemli sebebidir. Modernleşme döneminde hukuk alanında gerçekleştirilen kodifikasyon ve resepsiyonun uygulamadaki yansımalarını görebileceğimiz nizamiye mahkemeleri, Osmanlı Devleti'nin kendi geleneğine dayanmayan, Tanzimat Dönemi'nden önce İmparatorluk'ta örneği olmayan, bu Dönem'de fıkıh kurallarının yanında yer edinmeye başlayan modern hukuk kurallarının uygulandığı yargı yerleridir. Bu zamana kadar nizamiye mahkemeleri birkaç çalışmada incelenmiştir. Görebildiğimiz kadarıyla, bu mahkemeler müstakil olarak ilk defa Fethi Gedikli'nin, *Nizamiye Mahkemelerinin Kuruluşu, Yapısı ve Hukuk Yargılama Usûlü*²² başlıklı tezine konu olmuştur. Gedikli, yeri geldikçe bütün mahkemelere değinmekle birlikte, esas olarak nizamiye mahkemelerinin hukuk kısmına odaklanmış, çalışmasında nizamiye mahkemelerinin kuruluş ve örgütü ile hukuk yargılama usûlünü mevzuat üzerinden anlatmıştır. Nizamiye mahkemelerini konu olan başka bir çalışma Ekrem Buğra Ekinci'ye aittir. Ekinci'nin doçentlik tezini esas alarak hazırladığı, *Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat ve Sonrası*²³ isimli kitabında, nizamiye mahkemelerine ayrı bir bölüm tahsis edilmiş, Tanzimat Fermanı'nın ilânından itibaren II. Meşrutiyet devrini de kapsayacak şekilde nizamiye mahkemelerinin kuruluşu, teşkilatı, mahkeme kadrosu genel hatlarıyla, mevzuat üzerinden incelemiştir. Ekinci, bu kitabında Tanzimat devrinde kurulan mahkemelere ait zabıtların günümüze hiç intikal etmediğini, bunun büyük bir eksiklik olduğunu²⁴, şeriye mahkemeleri sicillerinden haylisi günümüze intikal etmiş olmasına mukâbil nizamiye mahkemelerinin sicillerinin bugün elde olmadığını, kadınlar genellikle nizamiye mahkemesi başkanlığı da yaptıkları için şeriye sicilleri arşivi arasında bulunmuş bir tanesinin neşredildiğini belirtir²⁵. Ekinci'nin bahsettiği defter 2002

²² Fethi Gedikli, *Nizamiye Mahkemelerinin Kuruluşu, Yapısı ve Hukuk Yargılama Usûlü*, İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1989.

²³ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat ve Sonrası*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017.

²⁴ Ekinci, *Mahkemeler*, s. 18.

²⁵ a.g.e., s. 193, 361 sayılı dipnot.

yılında Sedat Bingöl tarafından yayınlanan Hırsova Kazâ Deâvi Meclisi Tutanakları'dır²⁶. Defterdeki dava meclisi kayıtları, 1867-1869 yılları arasında tutulmuştur. Bingöl, söz konusu defterin Meşihat arşivinde kayıtlı olduğu yerde normal sicil statüsünde ve “İlâm ve Evâmir Defteri” olarak kayıtlı olduğunu, ancak defterin yarısının Hırsova Deâvî Meclisi Tutanakları geri kalanın ise normal sicil defteri olduğunu belirtir²⁷. Bingöl'ün ayrıca, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizamiye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*²⁸ isimli kitabında, nizamiye mahkemeleri ele alınmıştır. Bingöl bu kitabında mevzuat metinlerini kullanarak nizamiye mahkemelerinin örgütlenmesi, gelişimi, personel ve işleyişi konularını açıklamıştır.

Nizamiye mahkemeleri hakkında yapılan bir diğer çalışma Avi Rubin'e ait, *Osmanlı Nizamiye Mahkemeleri: Hukuk ve Modernleşme*²⁹ isimli çalışmadır. Rubin, Türk araştırmacıların Tanzimat Devri kanunlaştırma hareketleri konusunda mevzuata dayanarak pek çok eser ortaya koyduğunu ancak uygulama üzerinde yeterince durmadıklarını, mahkemelerin faaliyeti hakkında (*law in action*) çok az bilgi olduğunu ve yapılan çalışmalarda uyuşmazlık çözümünün incelenmediğini belirtir³⁰. Bu eksikliğin nizamiye mahkemesine ait kayıtlara ulaşmanın zorluğundan kaynaklandığını, her ne kadar nizamiye mahkemelerinde yapılan yargılamalara ilişkin ayrıntılı dava zabıtlarının tutulması usûl hukuku hükümleri gereği bir zorunluluksa da şeriye mahkemesi sicillerine benzer biçimde hiçbir nizamiye mahkemesi defterinin erişilebilir olmadığını dile getirir³¹. Nizamiye mahkemesi sicillerinin yokluğunun bu

²⁶ Sedat Bingöl, *Hırsova Kazâ Deâvî Meclisi Tutanakları (Nizamiye Mahkemeleri Tutanaklarından Bir Örnek)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2002. Bingöl defterin bütününe ele almamış, yalnızca deâvî meclisinin kayıtlarını yayınlamıştır. Defterde kayıtlı hukuk uyuşmazlıkları kayıtları için bkz. Bingöl, *Hırsova Tutanaklar*, s. 24-26, 33-34, 42.

²⁷ Bingöl, *Hırsova Tutanaklar*, s. 17.

²⁸ Sedat Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizamiye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2004.

²⁹ Avi Rubin, *Ottoman Nizamiye Courts: Law And Modernity*, New York: Palgrave Macmillan, 2011.

³⁰ Rubin, *Nizamiye Courts*, s. 8-9.

³¹ **a.g.e.**, s. 9. Rubin, mahkeme kayıtlarına erişim hususunda istisnaların olduğuna da değinir. Yafa'da ilk derece nizamiye mahkemesi ceza kısmında 1887 yılında görülen altmış davaya ait kaydın Haim Gerber tarafından incelendiğini, mahkemelerin çalışma biçimi bakımından değerlendirildiğini belirtir. Bkz. **a.g.e.**, s. 162, 23 numaralı not. Rubin'in bahsettiği eser, Gerber'in *Ottoman Rule in Jerusalem 1890-1914* isimli çalışmasıdır. Nitekim Gerber de kitabında nizamiye mahkemesi kayıtlarına ulaşım kısıtlılığını dile getirerek, Filistin'deki hukuk reformları hakkında ilk elden veri sağlayan, Yafa'nın ilk derece nizamiye mahkemesi ceza kısmına ait oldukça sınırlı kayıtlarından birini bulma şansını ifade eder. Gerber, 143 yapraklı olan, İsrail Devlet Arşivi'nde kataloğu yapılmamış hâlde bulunan bu defterde 1887 yılında görülen 60 ceza davasına ait kaydın yer aldığı bilgisini verir. Haim Gerber, *Ottoman Rule in Jerusalem 1890-1914*, Berlin: Klaus Schwarz, 1985, s. 145. Bahsedilen defterdeki kayıtların değerlendirilmesi, analizi için bkz. Gerber, **a.g.e.**, ss. 147-160. Nizamiye

mahkeme salonlarında hangi faaliyetlerin icra edildiği hakkında bilgi eksikliğinin en büyük sebebi olduğunu dile getiren Rubin, mahkeme pratiğine ilişkin bu bilgi eksikliği gidermek için modernleşme döneminde Adliye Nazırlığınca çıkarılan, nizamiye mahkemesi kararlarının yayınlandığı *Cerîde-yi Mehâkim* dergisini kullanır. Rubin, nizamiye mahkemesi salonlarında icra edilen hukuku ortaya koymak için *Cerîde-yi Mehâkim*'de yayınlanan kararlara ve çeşitli dava istatistiklerine çalışmasında yer verir.

Yukarıda bahsettiğimiz çalışmaların ortak özelliği, nizamiye mahkemesinde çözülen hukuk davalarının ele alındığı kısımlarda herhangi bir nizamiye mahkemesi defterinin kullanılmamış olmasıdır. Nizamiye mahkemelerinde çözülen davaları birincil kaynaklardan inceleme hususundaki eksikliğin sebebi, görebildiğimiz kadarıyla, söz konusu yargı yerlerine ait defterlerin tasnifinin henüz arşivlerimizde yapılmamış olmasıdır. Bu bağlamda, Tanzimat Fermanı ile başlayan ve adli sahada yaşanan değişim ve dönüşümü mahkemelerde tutulan belge ve defterlerin muhteva ve diplomatik özelliklerinden yola çıkarak inceleyen Muhammed Ceyhan'ın, nizamiye mahkemesi defterlerine ulaşmak bakımından oldukça önemli bulduğumuz *Tanzimat Dönemi Sonrası Şeriye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açından Tahlili* isimli makalesi hakkında bilgi vermeyi gerekli görüyoruz³². Bu çalışmayı özgün kılan, araştırmacının mahkeme defterlerini incelemesi ve nizamiye mahkemesi defterlerinin künye kayıtlarına yer vermesidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, nizamî yargıda görülen davaların kaydedildiği mahkeme evrakının künyeleri hakkında bilgi veren ilk inceleme Ceyhan'ın bahsettiğimiz makalesidir³³. Belirtmek gerekir ki, bu zamana kadar ülkemizde tespit edilen nizamiye mahkemesine ait defterler arşivlerimizde *şeriye sicili* adıyla kayıtlıdır.

mahkemelerinin ceza kısmına ilişkin orijinal kayıtlar içeren bir başka yayın da İsmet Sarıbal'a ait, *Osmanlı Hukuk Tarihinden Bir Kesit: Kandıra Kaza Deâvî Meclisi Tutanakları* isimli eserdir. Sarıbal ilgili evrakın Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) kataloğundaki Meşihat Şeriye Sicilleri fonunda, İzmir'e ait şeriye sicil defterleri içerisinde yer aldığı bilgisini verir. Sarıbal'ın Osmanlı Türkçesi'nden aktardığı bu defterdeki kayıtlar, Kandıra Dava Meclisinin 1870-1871 yılına ait sorgu tutanaklarıdır. Defterde kayıt altına alınan sorgu tutanaklarına ilişkin verilen kararlar hakkında herhangi bir veri yoktur. Osmanlı Türkçesi'nden aktarılan sorgu tutanakları için bkz. İsmet Sarıbal, **Osmanlı Hukuk Tarihinden Bir Kesit: Kandıra Kaza Deâvî Meclisi Tutanakları**, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019, ss. 27-257. Defterin arşiv kayıt bilgisi hakkında bkz. Sarıbal, **a.g.e.**, s. 16-17; Defterin içeriği hakkında bkz. Sarıbal, **a.g.e.**, s. 20.

³² Muhammed Ceyhan, "Tanzimat Dönemi Sonrası Şeriye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açından Tahlili", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 2011, Sa. 29, ss. 49–82.

³³ Nizamiye mahkemesine ait çeşitli defterlerin künyesini görmek için bkz. Ceyhan, **a.g.e.**, s. 65-68 (dipnotlar). Defterlerin kapak ve iç yazı örneklerinin Osmanlı Türkçesi'nden aktarımını görmek için bkz. Ceyhan, **a.g.e.**, s. 76.

Ceyhan'ın makalesinde kayıt yerleri gösterilen nizamiye mahkemesi defterleri, görebildiğimiz kadarıyla Osmanlı Türkçesi'nden henüz aktarılmamış, herhangi bir çalışmaya da münferit olarak konu edilmemiştir. Dolayısıyla, her ne kadar nizamiye mahkemesine ait bazı defterlerin varlığından ve yerinden haberdar olsak da içeriğinden haberimiz yoktur³⁴. Biz, ilk derece nizamiye mahkemesi hukuk kısmına ait dava evrakını inceleyerek modernleşme döneminde kodifikasyon ve resepsiyon faaliyetleri sonucu İmparatorluk'ta yürürlük kazanan modern hukuk kurallarının uygulanmasıyla icra edilen yargılamayı, dava belgeleri üzerinden görebilmeyi amaçlıyoruz. Daha önce yapılan çalışmalarda, hukukun mahkeme salonlarında ne şekilde uygulandığı, bu uygulamanın evrakta ne şekilde kayıt altına alındığı yalnızca Rubin tarafından incelenmiş; ancak araştırmacı hiçbir mahkeme defterini kullanmamıştır. Tez çalışmamız süresince yaptığımız araştırmalarda, ilk derecede çözölen hukuk uyuşmazlıklarına ait kayıt içeren beş adet nizamiye mahkemesi defterine erişebildik³⁵. Nizamî yargıda hazırlanan dava belgelerini incelerken bu defterleri kullanacağız. İlk elden mahkeme kaydı olarak yalnızca beş deftere erişebilmek, elimizde oldukça sınırlı birinci elden bilginin bulunduğı anlamına gelir. Bu nedenle, modernleşme döneminde nizamî yargıda hazırlanan dava belgelerini konu alan bilimsel eserleri, bu dönemde Adliye Nezareti tarafından çıkarılan Ceride-yi Adliye dergisini, ikincil kaynak olarak kullanacağız. Bu kaynakları kullanarak, ilk derece nizamiye mahkemesinde çözölen hukuk uyuşmazlıklarına ilişkin dava belgelerini hem içerik hem biçim yönünden inceleyip, modern hukuk muhakemesi kurallarını uygulayarak yargılama yapan nizamiye mahkemelerinde uyuşmazlık çözöümünün ne şekilde gerçekleştiğini ortaya koyacağız³⁶.

³⁴ Biz, Ceyhan'ın makalesini çalışmamızın oldukça ilerlemiş bir aşamasında fark ettiğimizden Ceyhan'ın künye bilgisini verdiği defterler tezimizde kullanılmamıştır.

³⁵ Erişebildiğimiz nizamiye mahkemesi defterleri hakkında ayrıntılı bilgi için Üçüncü Bölüm, I.A.3'e bkz.

³⁶ Çalışmamızda hem birincil hem de ikincil kaynakları kullanırken, tarafımızca okunamayan kelimeler "...” üç nokta olarak, orijinal belgede ya da çeviri yazıda boş bırakılan yerler ise "(...)" parantez içinde üç nokta ile gösterilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERNLEŞME DÖNEMİ OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA UYGULANAN KURALLAR SİSTEMİ

I. ŞERİYE MAHKEMELERİ VE ŞERİYE MAHKEMELERİNDE UYGULANAN KURALLAR SİSTEMİ

A. Şeriye Mahkemeleri: Genel Olarak

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 19. yüzyılın ortalarına kadar yargı faaliyetinin gerçekleştiği aslî yerlerin başında gelen *şeriye mahkemeleri*³⁷ ifadesi hem resmî, kurumsal binalar hem de uyuşmazlıkların çözüldüğü muhtelif mekanlar için kullanılır. Kadının dava dinlediği mekan olan şeriye mahkemeleri, toplanılacak yer³⁸ anlamına gelen *mahfil* sözcüğü ile şer kelimelerinden oluşan *mahfil-i şer* ya da *meclis-i şer* şeklinde adlandırılmıştır³⁹. Kadılar kendi konaklarında, evlerinde, dönemin eğitim kurumları olan medreselerde ya da camilerde⁴⁰ kimi zaman da kendilerine tahsis edilmiş olan kamu binalarında⁴¹ dava dinlemişlerdir. Çalışmamızda genellikle

³⁷ Mustafa Reşit Belgesay, **Mufasssal Usûl-ü Muhakeme-yi Hukukiye**, İstanbul: Kader Matbaası, 1338, s. 37; Mehmet Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Beta, 2015, s. 77.

³⁸ Şemseddin Sami, **Kamus-u Türkî**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010, s. 733.

³⁹ Mehmet Akif Aydın, "Mahkeme", **DİA**, C. 27, Ankara, 2003, s. 341.

⁴⁰ İkinci, **Mahkemeler**, s. 29. İncelik, mahkeme yerleri belirlenirken pazar yerleri, şehrin en büyük camisinin avlusu gibi kolay ulaşılabilir mekanlar olmasının dikkate alındığını belirtir. Bkz. İncelik, "Mahkama", **Eİ2**, C. 6, Leiden: E.J.Brill, 1991, s. 3.

⁴¹ Ekrem Tak, **XVI-XVII. Yüzyıl Üsküdar Şeriye Sicilleri: Diplomatik Bilimi Bakımından Bir İnceleme**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, s. 44. Osmanlı Devleti'nde şeriye mahkemeleri için özel bir binanın hangi tarihten itibaren ayrılmaya başlandığı konusunda kesin bilgi olmasa da Tak'ın birinci elden kaynaklara dayanarak verdiği bilgilerden, bu tarihin oldukça eskiye dayandığı anlaşılmaktadır. 16. ve 17. yüzyılda kamu binalarında yargılama yapıldığına ilişkin verileri ve kendilerine tahsis edilmiş olan yerlerde faaliyet sürdüren şeriye mahkemesi örneklerini görmek için bkz. **a.g.e.**, s. 44-45.

Tanzimat döneminde tutulan mahkeme kayıtlarında da şerî yargıda çözülen davalara ilişkin duruşmaların devletin tespit ettiği sabit ve resmi bir dairede icra edildiği bilgisini görmek mümkündür. Örneğin Kırşehir kadısının uyuşmazlık çözdüğü mekan mahkeme defterinde "...mezkr hükümet konağında mahkeme-yi şeriyeye mahsus odada makûd meclis-i şer-i şerîf-i enverde..." şeklinde gösterilmiştir. bkz. Galip Aktuğ, H. 1324-1328 Tarihli Kırşehir-Çiçekdağı Şeriye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Niğde Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 162 (belge 28), s. 215 (belge 87).

şeriye mahkemesi ifadesini kullanacağız, ancak bu adlandırmanın kadının uyuşmazlık çözdüğü yer olarak anlaşılması daha doğru olacaktır; çünkü her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda oldukça eski tarihlerden beri şerî davaların görülmesi için ayrı binaların/odaların tahsis edildiği anlaşılmaktaysa da İmparatorluğun her yerinde anıtsal şeriye mahkemesi binalarının olduğundan bahsedilemez.

Kanun-u Esâsî’nin ilân edildiği 1876 yılına kadar Osmanlı Padişahı tüm hukuksal ve siyasal güçleri kişiliğinde toplamış⁴² olsa da bu durum yürürlükteki tüm cebri kuralların kaynağının siyasi iktidar olduğu anlamına gelmez. Bunun nedeni Osmanlı Devleti’nde yürürlükte olan birtakım müeyyideli kuralların, İslam bilginlerince vazedilmiş olmasıdır. İslam dininin kaynaklarına, temel ilkelerine dayanarak toplumsal düzeni sağlayan, beşerî ilişkileri de kapsamına alan kurallar sistemi Osmanlı Devleti’nin kurulmasından önce oluşturulmuştur. Bu kuralların büyük bir kısmı, devlet iktidarının sahibi olan Osmanlı Padişahının iradesinden doğmamıştır; ancak Tanzimat Fermanı’nın ilânına kadar toplumsal hayatı düzenleyen temel kaidelerdendir. Siyasi iktidar, kişiler arasındaki uyuşmazlıkları çözmek üzere yetki verdiği kadılara, görevlerini ifa ederken İslam bilginlerince oluşturulan normları yani fıkıh kurallarını kullanarak yargılama yapıp hüküm vermelerini emretmiştir⁴³. Burada önemle belirtmek gerekir ki şeriye mahkemelerinde görülen her dava, İslam bilginlerince belirlenen normlara göre çözülmez yani kadı önüne gelen tüm uyuşmazlık türlerinde fıkıh kurallarını uygulamaz. Fıkıhın devlet başkanına tanıdığı takdir ve tanzim yetkisinden yararlanarak Osmanlı Padişahları düzenlemeler yapmış, münferit ferman ve kanunlarla yapılan bu düzenlemeler⁴⁴ zaman içerisinde önemli bir toplama ulaşıncı, kendi içinde bir bütün olarak değerlendirilmiş ve *siyâset-i Sultanî*,

⁴² Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2015, s. 221.

⁴³ 16. yüzyıldan sonra Hanefî fıkıh bilginlerinin görüşleri üzerine hüküm vermeleri siyasi irade tarafından kadılara emredilmiştir. Bu bağlamda kadıların göreve başlama yazıları olan beratlarda hemen daima “... *eimme-i Hanefiyyeden muhtelefun fiha olan mesaili kemâ yenbeği tettebbu edüip esahh-ı akvâli bulup anınla amel eyleye* ...” ifadelerine rastlandığı belirtilmiştir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin ilmiye Teşkilâtı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 93-94. Kadıların uyuşmazlıkları Hanefî mezhebi içtihatlarına göre çözmelerine ilişkin siyasi iktidarın bu tercihinin Tanzimatın ilk zamanlarında yayınlanan mevzuat metninde görmek için 1840 tarihli Talimnâme-yi Hükâmın 7. bendine (Bend-i sabî) bakınız. Tam adı “Mukteza-yı İrade-yi Merhamet İfade-yi Şahane Olarak Vecibe-yi Uhde-yi Hademe-yi Şer-i Mübin Olan Hususât-ı Meşrûa-yı Müstahsene-yi Atiye-yi Hâvî Talimnâme-yi Hükâmıdır” olan düzenlemenin Osmanlı Türkçesi’nden aktarılmış hali için bkz. Jun Akiba, “Kadılık Teşkilatında Tanzimat’ın Uygulanması: 1840 tarihli Talimnâme-yi Hükâm”, **Osmanlı Araştırmaları**, C. 29, sayı. 29, Haz. 2007, ss. 33-38.

⁴⁴ Padişah tarafından kadılara gönderilen irade, ferman ve hükümler şeriye sicillerine kaydedilirdi. Kadıların özellikle örfî alanda çıkan ihtilafları sicillerdeki hüküm irade ve fermanlar istikametinde çözdükleri belirtilmiştir. Bkz. Aydın, **Hukuk Tarihi**, s. 99.

*yasâğ-ı Padişahi, örf-i Padişahi, örf-i münifi sultani*⁴⁵ gibi isimlerle anılmıştır. Anlaşılacağı üzere *örf* kuralları, siyasi iradenin koyduğu normlarla teşekkül etmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak, örfi normlarla düzenlenen alanlarda resmî yürürlük kaynakları olmuştur.

Her ne kadar şerî ve örfi hukuk sahaları kesin çizgilerle ayrılmasa da Osmanlı İmparatorluğu'nda örfi kurallar ile fıkıh kurallarının ağırlıklı olarak işlerlik kazandıkları belirli alanların bulunduğu, bu alanların da şu şekilde olduğu ifade edilmiştir: Aile, miras, mal ve sözleşme ilişkileri alanında fıkıh normları ayrıntılı hükümler içerdiğinden şerî normlar esas olmuştur. Cezai hükümler, devlet teşkilatı, devlet arazisi, vergi düzenlemeleri bakımından ise şerî ve örfi normların birlikte uygulandığı belirtilmiştir⁴⁶. Örfi kuralların düzenlediği alanlardan kaynaklanan uyuşmazlıklarda fıkıh kuralları değil ilgili örfi kurallar uygulanmıştır. Belirtelim ki, örf kurallarıyla düzenlenen beşerî ilişkilere fıkıh normları uygulanmamış olsa da Osmanlı Devleti'nde örfi yargı kendi adli teşkilatını kurmamıştır. Kadılar hem şerin hem de örfün düzenlediği ilişkilerden kaynaklanan uyuşmazlıkları çözmüşler⁴⁷, önlerine gelen örfi uyuşmazlıklara resmî düzenlemelerde yer alan kuralları uygulamışlardır⁴⁸. Çalışmamızın kapsamına giren dava belgeleri konusu suç veya ceza olmayan, tacir sıfatı bulunmayan kişiler arasındaki uyuşmazlıklara ilişkin olduğundan inceleyeceğimiz evrak, şerî uyuşmazlıklara daha doğrusu şerî kuralların uygulandığı davalara ait olacaktır.

B. Modernleşme Döneminde Şeriye Mahkemelerinin Bağlı Olduğu Birim: Şeyhülislamlık

Bilindiği üzere, sadrazamın başkanlık ettiği, bakanlardan oluşan meclise yani Osmanlı hükümetine Meclis-i Vükelâ denir. 19. yüzyılın başında, merkezî idarede düzenlemelerin yapılması ve nezaretlerin kurulması neticesinde ortaya çıkan Meclis-i Vükelânın kuruluş tarihi açık değilse⁴⁹ de kuruluşundan 1922'de son sadrazamın istifa

⁴⁵ bkz. Aydın, **Hukuk Tarihi**, s. 66; Halil İnalçık, "Kanun", **Eİ2**, C. 4, Leiden: E.J.Brill, 1997, s. 560.

⁴⁶ Aydın, **Hukuk Tarihi**, s. 76; İnalçık, "Kanun", s. 559.

⁴⁷ Aydın, **Hukuk Tarihi**, s. 75, s. 79-80; İnalçık, "Mahkama", s. 3.

⁴⁸ İnalçık, "Mahkama", s. 5; Findley, "Mahkama", **Eİ2**, C. 6, Leiden: E.J.Brill, 1991, s. 5; Aydın, "Mahkeme", s. 342.

⁴⁹ Sadaretin başvekâlete dönüştürülmesinin tarihçesi hakkında bkz. Akyıldız, **Merkez Bürokrasisi**, s. 28-32. 19. yüzyılın ilk yarısında nezaretlerin ortaya çıkışı hakkında bkz. Stanford J. Shaw, Ezel Kural

etmesine kadar varlığını ve faaliyetlerini kesintisiz sürdürmüştür⁵⁰. Modernleşme döneminde İmparatorluk'ta faaliyet gösteren Meclis-i Vükelânın yani kabinenin üyelerinden biri de şeyhülislamdır⁵¹. Meclis-i Vükelâda yer alan şeyhülislam, Kanun-u Esâsî'ye göre doğrudan doğruya Padişah tarafından atanır ve azledilir⁵². Dolayısıyla modernleşme döneminde şeyhülislam, siyasi iktidar tarafından bizzat göreve getirilen, gerektiğinde Padişah tarafından görevden alınabilen bir bürokrattır⁵³. Siyasi sistemin içindeki resmî görevlilerdendir, merkezi hükümet içinde yer alır. Osmanlı Devleti'nde, 1826'dan sonra şeyhülisamların resmî dairelerine Bâb-ı Meşihat diğer adıyla Bâb-ı Fetva denilmiştir⁵⁴. İmparatorluk'ta her yetkilinin kendi oturduğu konağın bir kısmını resmî daire olarak kullanması bir gelenektir ve 1826'ya kadar şeyhülisamlar da

Shaw, **History Of The Ottoman Empire And Modern Turkey**, C. 2, Cambridge University Press, 1977, s. 36-40.

⁵⁰ Bkz. Ali Akyıldız, "Meclis-i Vükelâ", **DİA**, C. 28, Ankara, 2003, s. 251-253.

⁵¹ Nitekim Tanzimat Dönemi'nde kabinenin Bâbîâli dışında toplandığı yerlerden biri de şeyhülislam konağıdır. **a.g.e.**, s. 252.

⁵² bkz. Kanun-u Esâsî, m. 7 ve m. 27. Kanun-u Esâsî'nin tam metni için bkz.

(çevrimiçi:) <https://www.anayasa.gov.tr/tr/anasayfa/>, Önceki Anayasalar 1876 Kanun-u Esâsî, E.T.: 20.02.2022.

⁵³ Bilindiği üzere, Kanun-u Esâsî'nin ilk halinde Meclis-i Vükelâ yalnızca Padişaha karşı sorumludur. Ancak 1909 değişikliği ile Meclis-i Vükelâ hem *daire-yi nezaretlerine ait muâmelâtta* dolayı tek başına hem de hükümetin genel siyasetinden dolayı kolektif olarak Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu hâle gelmiştir (m.30). Her ne kadar Kanun-u Esâsî'de 1909 yılında yapılan değişiklik öncesi Bakanlar Kurulu Meclise karşı sorumlu olmasa da Kanun-u Esâsî'nin 31. maddesinde Meclisin, vükelâdan biri hakkında şikâyeti olursa gerekli usûl işlemleri yerine getirildikten sonra *şikâyet olunan zat davetle bi'z-zat veya bi'l-vasıta* Mecliste açıklama yapacağı hüküm altına alınmıştır. 1909 şubat ayında, adlî uygulamalardaki çarpıklık ve ihtiyaç duyulan düzenlemeler hakkında Mebusan Meclisi, şeyhülislamın düşüncelerini öğrenmek ister ve Şeyhülislamın açıklama yapmak üzere Meclise gelmesi kararlaştırılır. Şeyhülislam belirlenen günde Meclise gelmez, bir yazı ile açıklama yapar. Meclis ise bu durumu tepkiyle karşılar. Kanun-u Esâsî hükümleri gereğince açıklama yapmak üzere Meclise çağrılan kişinin ya bizzat gelerek ya da görevli memurlardan birini göndererek sorulan sorulara cevap vermek zorunda olduğu mebuslarca ifade edilir ve şeyhülislam yeniden Meclise davet edilir. Meşihat makamı, Meclisin ısrarlı tutumu karşısında şeyhülislam adına açıklama yapmak üzere İstanbul Mahkemesi kadısını görevlendirir. Kabine üyesi olan şeyhülislamın devlet içindeki konumu hakkında bilgi veren bu olayın ayrıntıları için bkz. Esra Yakut, **Şeyhülisamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s. 118-119.

1909 Kanun-u Esâsî değişikliği sonrasında, kabinenin üyelerinden biri olması dolayısıyla şeyhülislamın Meclise karşı sorumluluğunu gösteren şu olay ilgi çekicidir. Şeriye mahkemesinde görevli kadılar hakkında yapılacak düzenlemelerin belirlenmesi için Mebusan Meclisinde komisyon oluşturulur ve komisyon yaptığı çalışmalar sonucunda aldığı kararları Meşihate bildirir. Bu kararların Şeyhülisamlık tarafından uygulanmaması nedeniyle Meşihatten açıklama istenir. Şeyhülislam yazı ile karşılık vermek yerine, bizzat Meclisin 4 Aralık 1909 tarihli oturumuna katılarak cevap verir. Şeyhülislam cevabında, Meclis komisyonunun aldığı kararların uygulanamaz hâle geldiğini, bu nedenle yeniden oluşturulan bir komisyon tarafından ciddi bir düzenleme ve inceleme yapıldığını belirtir. Mebuslardan biri Meşihatın yaptığı incelemenin Meclis tarafından denetlenmesi gerektiğini öne sürer. Şeyhülislam bu düşünceye katılmaz. Bunun üzerine başka bir mebus şeyhülislamın Meclisin kararına uymak zorunda olduğunu, kabul etmiyorsa çekilmesi gerektiğini ifade eder. Buna karşılık şeyhülislam, "*Bendeniz Heyet-i Muhteremenin kararına muhâlefet edip etmeyeceğime dair şimdilik bir söz söylemedim ve söylemek de benim için mutasevver değildir. Lâkin şimdi komisyon mazbatasını verecek, alacağım. Muvafık-ı usûl-ü devlet ve kavâid ise icradan geri durmam. Yok bunu bizim kâide-i tarikâtı bilmediklerinden yapıyorlarsa ihtar ederim. O ihtar müsmir olursa olur, olmazsa o vakit çekilmeye hazırım*" der ve şeyhülislam Ocak 1910'da bu gerekçe ile görevinden ayrılır. Bkz. Yakut, **Şeyhülisamlık**, s. 119-120.

⁵⁴ Mehmet İpşirli, "Bâb-ı Meşihat", **DİA**, IV, İstanbul, 1991, 363.

oturdıkları konakların bir bölümünü Meşihat yani Şeyhülislamlik dairesi olarak kullanmışlardır⁵⁵. 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar muayyen bir ofisleri olmayan şeyhülislamlara bu dönemde çalışma yeri tahsis edilmiş⁵⁶, şeyhülislamlar sabit bir mekana yani devlet dairesine taşınmıştır. Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar kadılar kazaskerlere, kazaskerler de sadrazama bağlı iken Tanzimat Fermanı'nın ilânından hemen önce kazaskerler ve onlarla birlikte İmparatorluk'taki kadılar yani şeriye mahkemeleri Şeyhülislamlığa bağlanmıştır⁵⁷. Modernleşme döneminde kadıların atanması, görevden alınması, görev sürelerinin uzatılması, kabine üyesi olan şeyhülislamın yetkisindedir. Modernleşme döneminde şeyhülislam bir bürokrat⁵⁸, Şeyhülislamlik resmî bir makam olduğuna göre çalışmamıza konu olan dönemde Meşihatın⁵⁹ bir tür bakanlık gibi çalışacağını öngörmek yanlış olmayacaktır.

C. Şeriye Mahkemelerinde Uygulanan Kurallar Sistemi: Fıkıh

Fıkıhın sözlük mânâsı anlamak, idrak etmek⁶⁰ demektir. Fıkıh bilimi (*ilm-i fıkıh*)⁶¹, amellere yani insanın dış dünyaya yansıyan söz ve davranışlarına⁶² ilişkin şerî hükümleri bilmek olarak tanımlanmıştır. Şerî ifadesi ile kastedilen İslam dininin

⁵⁵ Osman Nuri Ergin, **Mecelle-yi Umûr-ı Belediye**, C. 1, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 268; İlhami Yurdakul, **Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nda Reform (1826-1876)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 23; Mehmet İpşirli, “Bâb-ı Meşihat”, **DİA**, IV, 1991, s. 362-363.

⁵⁶ Ekinci, **Mahkemeler**, s. 293; Şeyhülislamlığa sabit devlet dairesi tesisi hakkında bkz. Yurdakul, **a.g.e.**, s. 27-31.

⁵⁷ Tanzimat Fermanı'nın ilânından bir yıl önce yürürlüğe giren 1838 tarihli Tarık-i İlmiyye'ye Dair Ceza Kanunnâmesi ve ek maddelerinde, görev süresi dolan kadıların görevi uzatılmak istendiğinde şeyhülislamın onayının alınacağı ve bu usûl takip edilmeden yapılacak yeniden atama ve görevlendirmelerin geçerli olmayacağı hüküm altına alınmıştır. 1838 tarihli Tarık-i İlmiyye'ye Dair Ceza Kanunnâmesi ve bu kanunnâmenin eki olarak yürürlüğe giren düzenlemenin metni için bkz. Musa Çadircı, “Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 tarihli Tarık-i İlmiyye'ye Dair Ceza Kanunnâme'si”, **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 1981, C. 14, Sa. 25, s. 148-158 Kanunnâme-yi Hümayûn, s. 159-161 (Kanunnâme-yi Hümayûn Zeyli). şerî mahkemelerin Şeyhülislamlığa bağlanma süreci hakkında bkz. Ekinci, **Mahkemeler**, s. 293-296; Yurdakul, **a.g.e.**, s. 31-34.

⁵⁸ Modernleşme döneminde, şeyhülislamların yürütme içindeki yerini görmeye örnek olarak Hükkâm-ı Şer ve Memurîn-i Şeriye Hakkında Kanun-u Muvakkat'ın 49. maddesinde yer alan hüküm de verilebilir. İlgili maddede *işbu kanunun icra-yı ahkâmına şeyhülislam memurdur* düzenlemesi yer alır. Bkz. **Düstur**, T. 2, C. 5, s. 361. Muvakkat kanunun tam metni için bkz. **Düstur**, T. 2, C. 5, s. 352-361.

⁵⁹ Şeyhülislamların resmî daireleri olan Bâb-ı Meşihat'ın teşkilat yapısı, birimleri modernleşme dönemi boyunca değişim ve gelişim göstermiştir. Şeyhülislamların resmî devlet binalarına taşınmalarından itibaren Bâb-ı Meşihat'te yer alan dairelerin ve görevlilerin yıllara göre değişimini şemalar üzerinden görmek için bkz. Yurdakul, **a.g.e.**, s. 89-91, s. 232, s. 289.

⁶⁰ Mütercim Âsım Efendi, **Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi (El-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît)**, Yayına Hazırlayan, Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi, C. 6, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014, s. 5588.

⁶¹ bkz. Mecelle m. 1; Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, İstanbul: Bilmen Yayınevi, C. 1, 1967, s. 14.

⁶² İbrahim Kâfi Dönmez, “Amel”, **DİA**, C. 3, İstanbul, 1991, s. 16.

hükümleri yani şeriatıdır⁶³. Bu tanımdan hareketle fıkıh hükümlerinin İslam kurallarına uygun olarak insan davranışlarını düzenleyen normlar⁶⁴ olduğunu söyleyebiliriz. İslam kurallarına uygun olarak insan davranışlarını düzenleyen normlar yani fıkıh hükümleri, siyasi iktidar kaynaklı resmî kural derlemelerinde (*kanunnâme*, *code*) yer almaz. Bu normlar, fıkıh eğitimiyle uğraşan insanlar ve bireyler arasındaki uyuşmazlıkları çözmek yani yargılama yapıp hüküm vermekle görevli kişilerin çalışmaları, eserleriyle teşekkül eder⁶⁵. Başka bir ifade ile fıkıh kuralları sivil otoritenin faaliyetleri sonucunda oluşmuştur. Osmanlı Devleti'nde siyasi iktidar 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar fıkıh hükümlerini tedvin etmemiş, bu normların nelerden ibaret olduğu gösteren resmî bir mevzuat oluşturmamıştır.

Her ne kadar, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar fıkıh normlarını tedvin eden resmî bir mevzuat olmasa da Osmanlı kadısının fıkıh kurallarını bulmak amacıyla başvuracağı kitaplar, yürürlük ve bilgi kaynakları daima var olmuştur⁶⁶. Kadılar, şerî kuralların düzenlediği insan ilişkilerinden kaynaklanan uyuşmazlıklara fıkıh eserlerinde yer alan kuralları uygulamışlar⁶⁷, fetva mecmualarına⁶⁸, fıkıh bilginlerince yazılan kitaplara bakarak gördükleri davada nasıl hüküm vereceklerini tespit etmişlerdir. Kadılar, şerî normların düzenlediği alanlardan kaynaklanan uyuşmazlıkların çözümünde modernleşme dönemine kadar, İslam bilginlerinin eserlerinde yer alan fıkıh kuralları uygulamış olduklarından, kadının uyuşmazlık çözerken kullandığı bu eserlere konumuz kapsamında yakından bakalım.

⁶³ Bilmen, **Kamus**, C. 1, s. 14.

⁶⁴ Fıkıh kelimesi sözlük anlamı çerçevesinde, Kur'an ve Sünnetin din kurallarının iki temel bilgi kaynağı olması sebebiyle başlangıçta Kur'an ve sünnetten zihni çaba ile elde edilen dine ilişkin her türlü bilgi ve anlayışı ifade ederken, zamanla bu bilginin kapsamının daraltıldığı ve dinin insan davranışlarını düzenleyen hükümlerine ilişkin bilgilerin fıkıh kapsamında ele alındığı belirtilmiştir. Bilgi birikimi ve metodolojinin gelişmesiyle birlikte fıkıhın bir bilim dalı haline gelmiş olduğu, İslamın bireysel ve toplumsal hayatı düzenleyen hükümlerini bilmeyi (fıkıh) ve bu hükümleri bildiren bilim dalını (fıkıh ilmi) ifade etmek için kullanıldığı belirtilmiştir. Bkz. Hayreddin Karaman, "Fıkıh", **DİA**, C. 13, İstanbul, 1996, s. 1; Bilmen, **Kamus**, C. 1, s. 301-302; Ali Haydar Efendi, **Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm**, haz. Raşit Gündoğdu, Osman Erdem, C. 1, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, s. 21, s. 28.

⁶⁵ Fıkıh kuralları sisteminin ortaya çıkmasında İslam bilginlerinin çalışmalarının yeri hakkında bkz. Sava Paşa, **İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt**, çev. Baha Arıkan, C. 1-2, İstanbul: DİB Yayınları, 2016, s. 90-109.

⁶⁶ Aydın, **Hukuk Tarihi**, s. 96.

⁶⁷ Aydın, "Mahkeme", s. 342.

⁶⁸ Cumhuriyet dönemi Temyiz Mahkemesi başkanlarından olan Ali Himmet Berki, fetva mecmualarının vücuda getirilme amacının Yargıtay ve Danıştay karar dergileri, içtihadı birleştirme kararları gibi halka, hâkimlere, müftülere rehberlik etmek, uygulanan kurallar hakkında bilgi ve kolaylık sağlamak olduğunu belirtir. Ali Himmet Berki, **İslâm Şeriatinde Kazâ (Hüküm ve Hâkimlik Tarihi ve İfta Müessesesi)**, Ankara: Yargıçoğlu Matbaası, 1962, s. 85.

1. Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye'nin Yürürlüğe Girmesinden Önce Fıkıh Kuralların Yer Aldığı Kaynaklar

Fıkıh normlarının yer aldığı kaynaklar hakkında bazı tespitlerde bulunmak, bu kaynakların biçim ve içeriği hakkında bilgi vermek için Osmanlı Devleti'nin son dönemi de dahil olmak üzere, uzun yıllar ders kitabı olarak okutulan iki eseri esas alacağız. Bu eserler Mehmed b. Feramurz b. Ali (Molla Hüsrev)'in kaleme aldığı *Dürerü'l-Hükkâm fi Şerhi Gururi'l-Ahkâm* kısaca “*Dürer*” ve İbrahim Halebi'nin “*Mültekâ'l-Ebhur*” kısaca “*Mültekâ*” isimli kitapları olacaktır⁶⁹. Fıkıh alanında ders kitabı olarak okutulan bu eserler aynı zamanda kadılara mahkemelerde aradıkları hükmü bulmakta yardımcı olan birer bilgi kaynağı olmaları yönüyle, Aydın tarafından özel bir tedvin faaliyeti olarak görülmüştür⁷⁰. *Dürer* ve *Mültekâ*, çalışmamıza konu olan dönemde kadılara yüksek eğitim veren okulun müfredat programında yer alan en temel derslerdendir⁷¹. Kadılar, bilhassa resmî düzenlemeye konu olmayan yani tedvin edilmeyen fıkıh kurallarını, modernleşme döneminde bu kitaplardan öğrenmeye devam etmişlerdir. Bu sebeple, *Dürer* ve *Mültekâ* fıkıh normları sistemini oluşturan kuralları görebileceğimiz oldukça önemli kitaplardır.

Dürer ve *Mültekâ*'da yer alan kurallar, siyasi iktidar tarafından vazedilmediğinden diğer bir ifade ile kuralların kaynağı devlet olmadığından, inceleyeceğimiz bu eserlerin modern kanunlardaki sistematığe sahip olamayacağı⁷²

⁶⁹ *Dürer* ve *Mültekâ* hakkında bkz. Şükrü Selim Has, “*Mültekâ'l-Ebhur*”, **DİA**, C. 31, İstanbul 2006, ss. 549-552; Ahmet Akgündüz, “*Dürerü'l-Hükkâm*”, **DİA**, C. 10, İstanbul 1994, s. 27-28.

⁷⁰ bkz. Aydın, **Hukuk Tarihi**, s. 97. Fıkıh kitaplarında yer alan kuralları siyasi irade vazetmemiş olsa da Aydın'ın da dikkat çektiği üzere yabancı dilde yapılan yayınlarda *Dürer* ve *Mültekâ*'dan bahsederken kimi zaman kanun derlemesi anlamına gelen *code* kelimesi (*le code Multéka*) kullanılmıştır. Örnek için bkz. Mouradga d'Ohsson, **Tableau général de l'Empire Ottoman, divisé en deux parties, dont l'une comprend la législation Mahométane; l'autre l'histoire de l'Empire ottoman**, C. 1, Paris: Imprimerie de monsieur, 1788, s. 21-24; Paul Pradier-Fodéré, **Principes Généraux de Droit, de Politique et de Législation**, Paris, 1869, s. 283; Fortuné Anthoine de Saint-Joseph, **Concordance entre les codes de commerce étrangers et le code de commerce français**, Paris, 1844, s. 400; Albert Du Boys, **Histoire du droit criminel des peuples européens**, C. 1, Paris, 1865, s. 321.

⁷¹ *Dürer* ve *Mültekâ*'nın 19. ve 20. yüzyılda kadı yetiştiren ihtisas okullarının ders programındaki yerini tablolarla görmek için bkz. Hasan Sabri Çeliktas, Osmanlı Yüksek Din Eğitimi Anlayışının Değişimi (XIX. ve XX. Yüzyıllarda), Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2017, ss. 92-93.

⁷² Birbirinden farklı normlar sisteminin kendi kurallarını sistemleştirmede kullandıkları belli tasniflerin, bu kuralları sınıflandırma biçimlerinin ayrı olacağı söylenebilir. Fıkıh normlar sistemi taksimi modern devlet mevzuatından farklıdır. Nitekim Sava Paşa, *Mültekâ*'yı modern Batı mevzuatına göre taksim eden d'Ohsson'u bu konuda eleştirir. Sava Paşa'nın Arapça bilmeyen bu nedenle de *Mültekâ*'nın esasından habersiz olduğunu söylediği, fıkıh kuralları taksimini modern hukuka göre yapan d'Ohsson'a karşı eleştirisi şu şekildedir: “*Mültekâ'l-Ebhur*” denizlerin birleştiği yer anlamına gelir. *Mültekâ*'nın yazarı, eserini kaleme alırken temel fıkıh kitaplarındaki meseleleri biraraya getirdiği için bu adı kullanır. *Mültekâ*'yı oluşturan temel fıkıh eserlerinin yazarları medeni hukuk, ticaret hukuku, ceza hukuku gibi bir ayırım yapmazlar. Bu açıklamalarına ek olarak fıkıh kurallarının İslam bilginlerince taksim edildiğini

kolaylıkla öngörülebilir. Söz konusu kitapların sistematığı hakkında şu bilgileri verebiliriz: Bu eserlerde kendi içinde bir bütün olan, müstakil sayılan konular “*kitâb*” başlığı altında toplanmıştır. Kitâb başlığı ile düzenlenen ana bölümlerin içerisindeki alt bölümler “*bâb*” adı altında tasnif edilmiş ve kimi zaman kitâbın altında kimi zaman da her bâbın içinde “*fasıl*” ismi ile ayrıntılı konular açıklanmıştır⁷³. Kitâb, bâb ya da fasıllarda yer alan düzenlemeler madde madde sayılıp, ayrı ayrı başlıklandırılmış değildir. Bu kısımlarda yer alan hükümler birbirini takip eden sıralı cümleler şeklindedir. Her iki eserde yer alan ana bölümlerin yani kitâbların sayısı elli beş-altmış civarındadır. Kitâb adı verilen ana bölümlerde fikhın insan davranışlarına, kişiler arasındaki münasebetlere ilişkin hükümleri yer alır. Her iki eserde de hakkında hüküm bulunan beşerî davranışlar, insanın toplumsal ilişkileri ile sınırlı değildir. Fıkıh eserlerinde yer bulan insan davranışlarının bir kısmı, ibadet kapsamında olan insan fiilleridir. İbadetlere ilişkin hükümlerin çalışmamız kapsamında olmayacağı açıktır. Belirtmek gerekir ki modern hukukun düzenlediği belirli konular fıkıh doktrinde dört temel alanda incelenmiştir. Bu temel alanlar *ukubât*, *münâkehât*, *muâmelât* ve *ferâiz*dir. Bu dört alan içinde ukubât suç ve cezalara ilişkin fıkıh hükümlerinin tasniflendiği kısımdır, ceza uyumsuzlukları tez konumuzun dışında olduğundan fıkıh biliminin ukubât alanına ilişkin daha fazla açıklama yapmaya gerek yoktur.

Aile/evlilik ilişkilerine ait fıkıh kuralları doktrinde “*münâkehât*” alanı altında incelenmektedir⁷⁴. Dürer ve Mültekâ’da fikhın münâkehât kısmına ilişkin

belirten Sava Paşa, bu taksimden başka bir şekilde fıkıh mevzuatının ayrıma tâbi tutulamayacağı fikrindedir. Sava Paşa’nın fıkıh kurallarının tasnifi ve bu tasnifi modern hukuk mevzuatına göre yapan d’Ohsson hakkındaki eleştirisi için bkz. Sava Paşa, **İslam Hukuku**, s. 122-123. Burada belirtmek gerekir ki Sava Paşa tarafından yazılan Fransızca metinde d’Ohsson ismi “D’Hosson” şeklinde yazılmış, Türkçe’ye ise “Dr. Hosson” şeklinde çevrilmiştir. Bkz. Sava Paşa, **Étude Sur La Theorie Du Droit Musulman**, C. 1, Paris, 1892, s. 153-154. D’Hosson adında bir araştırmacıya rastlamadığımız için Sava Paşa’nın D’Hosson olarak belirttiği yazarın Mouradgea d’Ohsson olduğunu düşünüyoruz. D’Ohsson’un Mültekâ’yı taksimi ve bu taksiminin gerekçesi için bkz. D’Ohsson, **Tableau général**, s. 23-24. Fıkıh normlarının belirli bölümlere, kısımlara ayrılmasının kökeni hakkında bkz. İbn-i Abidin, **Reddû’l-Muhtar Ale’d-Dürrü’l-Muhtar**, çev. Ahmed Davudoğlu, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1982, Cilt 1, s. 53-54. Sava Paşa, **Nazariyat**, Cilt 1, s. 100-101; Mahmud Esad Efendi, **Tarih-i İlm-i Hukuk**, Osmanlı Türkçesi’nden aktaran Fethi Gedikli vd., Ankara: Yetkin, 2012, s. 214-220. Burada belirtmek isteriz ki fıkıh adı verilen normlar sisteminin genel teorisi içine giren çalışmalar “*usûl-ü fıkıh*” biliminin konusunu oluşturur. Fıkıh normlarının tasnif biçiminin anlaşılması için fıkıh usûlü yani fıkıh metodolojisine başvurulması gerektiği kanaatindeyiz.

⁷³ Fihrist örnekleri için bkz. Molla Hüsrev (Mehmed b. Feramurz), **Gurer ve Dürer Tercümesi (Dürerü’l-Hükkâm Şerhu Gurerü’l-Ahkâm)**, çev. Arif Erkan, C. 1, İstanbul: Kit-San Matbaacılık ve Neşriyat, 1979, ss. XIX-XXII; İbrahim Halebi, **İzâhlı Mültekâ El-Ebhur Tercümesi**, çev. Mustafa Uysal, C. 1, İstanbul: Elif Ofset Tesisleri, 1979, s. 447-448 (eski yazıyla kitâb, bâb, fasıl isimleri), 449-465. Mültekâ’nın bölüm adlarının tam listesini, Fransızca çevirisiyle birlikte görmek için bkz. A. Heidborn, **Manuel de Droit Public et Administratif de L’Empire Ottoman**, C. 1-2, Leipzig: C. W. Stern, 1908, s. 87-89.

⁷⁴ Ali Haydar Efendi, **Dürer**, 2020, C. 1, s. 30.

düzenlemelerinin yer aldığı belli başlı kitâb isimleri yani bölüm adları şunlardır: evlenme bölümü (*Kitâbü'n-nikâh*)⁷⁵, süt emme bölümü (*Kitâbü'r-radâ*)⁷⁶, boşanma bölümü (*Kitâbü't-talâk*)⁷⁷.

Borç/sözleşme/mal ilişkileri⁷⁸ ile yargılama usûlünü düzenleyen kurallar fikhin “*muâmelât*”a ilişkin hükümleridir⁷⁹. Dürer ve Mültekâ’da fikhin muâmelât kısmının borç/sözleşme/mal ilişkileri hakkındaki düzenlemelerinin yer aldığı belli başlı kitâblar şunlardır: satış bölümü (*Kitâbü'l-büyû*)⁸⁰ ortaklıklar bölümü (*Kitâbü's-şirket*)⁸¹, vakıf bölümü (*Kitâbü'l-vakf*)⁸², kefalet bölümü (*Kitâbü'l-kefâlet*)⁸³, havale bölümü (*Kitâbü'l-havâle*)⁸⁴, vekalet bölümü (*Kitâbü'l-vekâlet*)⁸⁵ kölenin ticaret yapmasına izin verilmesi bölümü (*Kitâbü'l-me'zun*)⁸⁶, şuf'a bölümü (*Kitâbü's-şuf'a*)⁸⁷, emanet bölümü (*Kitâbü'l-vedia*)⁸⁸, ariyet bölümü (*Kitâbü'l-âriyet*)⁸⁹, kira bölümü (*Kitâbü'l-icâre*)⁹⁰ rehin bölümü (*Kitâbü'l-rehn*)⁹¹, hibe bölümü (*Kitâbü'l-hîbe*)⁹²’dir. Dürer ve Mültekâ’da fikhin muâmelât kısmının yargılama kurallarına ilişkin belli başlı kitâblar şunlardır: hüküm/hâkimlik bölümü (*Kitâbü'l-kazâ*)⁹³, şahitlik bölümü (*Kitâbü's-şehâdet*)⁹⁴, yeminler bölümü (*Kitâbü'l-eyman*)⁹⁵, dava bölümü (*Kitâbü'd-dava*)⁹⁶, sulh bölümü (*Kitâbü's-sulh*)⁹⁷, ikrar bölümü (*Kitâbü'l-ikrâr*)⁹⁸’dır.

⁷⁵ Molla Hüsrev (Mehmed b. Feramurz), **Gurer ve Dürer Tercümesi (Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Gurerü'l-Ahkâm)**, çev. Arif Erkan, C. 2, İstanbul: Kit-San Matbaacılık ve Neşriyat, 1980, ss. 100-153; Halebî, **a.g.e.**, C. 1, ss. 324-416.

⁷⁶ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C. 2, ss. 156-161; Halebî, **a.g.e.**, C. 1, ss. 417-446.

⁷⁷ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C. 2, ss. 162-292; Halebî, **a.g.e.**, C. 2, ss. 5-194.

⁷⁸ Ali Haydar Efendi, **Dürer**, 2020, C. 1, s. 32-33.

⁷⁹ Ali Haydar Efendi, **Dürer**, 2020, C. 1, s. 30.

⁸⁰ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C. 3, ss. 201-339; Halebî, **a.g.e.**, C. 2, ss. 5-194.

⁸¹ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C. 4, ss. 128-141; Halebî, **a.g.e.**, C. 2, ss. 380-395.

⁸² Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C. 3, ss. 176-200; Halebî, **a.g.e.**, C. 2, ss. 396-416.

⁸³ Molla Hüsrev **a.g.e.**, C. 4, ss. 79-105.

⁸⁴ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C. 4, ss. 106-110; Halebî, **a.g.e.**, C. 3, ss. 183-187.

⁸⁵ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C. 4, ss. 47-78.

⁸⁶ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C. 4, ss. 36-46; Halebî, **a.g.e.**, C. 4, ss. 27-33.

⁸⁷ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C. 3, ss. 340-359; Halebî, **a.g.e.**, C. 4, ss. 53-68.

⁸⁸ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C. 3, ss. 422-430; Halebî, **a.g.e.**, C. 3, ss. 350-358.

⁸⁹ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C. 3, ss. 414-421; Halebî, **a.g.e.**, C. 3, ss. 359-365.

⁹⁰ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C. 3, ss. 380-413; Halebî, **a.g.e.**, C. 3, ss. 386-422.

⁹¹ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C. 3, ss. 431-460; Halebî, **a.g.e.**, C. 4, ss. 223-256.

⁹² Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C. 3, ss. 360-379; Halebî, **a.g.e.**, C. 3, ss. 366-385.

⁹³ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C. 4, ss. 306-345; Halebî, **a.g.e.**, C. 3, ss. 188-220. Dürer ve Mültekâ’nın kazâ bölümünde, hem hâkimlik hem de hükme ilişkin düzenlemeler yer alır. Kelime olarak “kazâ” hem “hüküm” hem de “hüküm vermek, hükmetmek” anlamlarına gelir. bkz. Mütercim Âsım Efendi, **a.g.e.**, C. 6, s. 5941; Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, C. 8, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1970, s. 204.

⁹⁴ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C. 4, ss. 243-287; Halebî, **a.g.e.**, C. 3, ss. 221-248.

⁹⁵ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C. 2, ss. 361-402; Halebî, **a.g.e.**, C. 2, ss. 215-254.

⁹⁶ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C. 4, ss. 153-213; Halebî, **a.g.e.**, C. 3, ss. 270-298.

⁹⁷ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C. 4, ss. 288-305; Halebî, **a.g.e.**, C. 3, ss. 317-330.

⁹⁸ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C. 4, ss. 214-242; Halebî, **a.g.e.**, C. 3, ss. 299-316.

Ölenin mallarının kimlere, nasıl dağıtılacağını gösteren yani miras ve mirasın varislere intikali ile taksimine ilişkin hükümler fıkıhta “*ferâiz*” adı altında ayrıca incelenir. Dürer ve Mültekâ’da fıkıhın ferâiz kısmına ilişkin düzenlemelerin bulunduğu kitâblar arasında vasiyetler bölümü (Kitâbü’l-vesâyâ)⁹⁹ ve ferâiz bölümü (Kitâbü’l-ferâiz)¹⁰⁰ yer alır.

Modernleşme dönemi de dahil olmak üzere yüzyıllar boyunca Osmanlı kadısının kullanmış olduğu iki farklı yazara ait fıkıh eserinin sistematığı ve bu eserlerde yer alan bazı bölümler hakkında verdiğimiz bilgilerden sonra özetle şunları söyleyebiliriz: 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar kadıların, konusu suç veya ceza olmayan, kişiler arasındaki uyuşmazlıkların çözümünde uygulayacakları kuralların büyük bir çoğunluğu siyasi iktidar tarafından değil, İslam bilginlerince vazedilmiştir. Bu kurallar yani fıkıh hükümleri, resmî mevzuat metinlerinde değil yukarıda örnek olarak incelediğimiz kitaplardaki gibi İslam bilginlerinin yazmış oldukları eserlerde yer alır. Kadılar, Tanzimat Dönemi’ne kadar çalışmamıza konu olan uyuşmazlık çeşitlerinde bu kitaplardaki hükümleri uygulamışlar, söz konusu normlarla yargılama yapıp hüküm vermişlerdir.

2. Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye’nin Yürürlüğe Girmesinden Sonra Fıkıh Kurallarının Yer Aldığı Kaynaklar

Modernleşme dönemine gelindiğinde fıkıh eserlerinde yer alan hükümlerin¹⁰¹ çok çeşitli olduğu, fıkıh kitaplarının kullanım kolaylığı olmadığı, fıkıh kuralı koyan İslam bilginlerinin çeşitli uyuşmazlık konularına değişik çözümler getirdiğı, bazı konularda birden çok görüşün yani uygulanacak kuralın ortaya çıktığı ve bu kurallar içinde doğru olanı bulup şerî uyuşmazlıkları çözmenin çok zor olduğu Mecelle

⁹⁹ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C. 4, ss. 359-415; Halebî, **a.g.e.**, C. 4, ss. 352-387.

¹⁰⁰ Halebî, **a.g.e.**, C. 4, ss. 408-457.

¹⁰¹ Fıkıh normları/içtihatlarıyla kastedilen Hanefî mezhebine/ekolüne mensup İslam bilginlerinin görüşleridir. Mecelle’nin ilk kitabıyla birlikte yayınlanan Mecelle Heyetince yazılan mazbatada (bundan sonra Mecelle Heyeti Mazbatası), bir tedvin metni olan bu düzenlemede yer alan kuralların kaynağı gösterilmiş, “*sâdât-ı Hanefiyyenin akvâl-i müteberesi cem’ edilerek*” ifadesiyle Hanefî bilginlerinin içtihatlarının esas alındığı açıkça ifade edilmiştir. Mazbata metni için bkz. **Düstur**, T. 1, C. 1, ss. 22-29. **Düstur**’da *sûret-i mazbata* başlığıyla yayınlanan, Mecelle Heyetinin tanzim ettiği mazbatanın Osmanlı Türkçesi’nden aktarılmış metni için bkz. Ali Haydar Efendi, **Dürer**, C. 1, ss. 13-18; ayrıca bkz. Ahmed Akgündüz, **Karşılaştırmalı Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2017, s. 41-46.

Heyetince dile getirilmiştir¹⁰². Bu nedenle, belirli bir uyuşmazlık konusunda farklı görüş içermeyen, kadıların davaları çözerken kolaylıkla başvurabileceği bir metne ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Bu ihtiyacı karşılamak üzere Mecelle Cemiyeti kurulmuş, bu Cemiyet 1868-1876 yılları arasında on altı kitap yazmış, bu kitaplar tamamlandıkça Padişah onayına sunulmuştur¹⁰³. Siyasi iradenin tasdikine sunulan kitaplarda yer alan hükümler “*Mûcebince amel oluna*” şeklindeki Padişah İradesi ile onaylandıkça yürürlüğe girmiştir. Bu açıklamalarımızda anlaşılabacağı üzere çalışmamızda kısaca Mecelle olarak ifade ettiğimiz Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye, tek seferde kaleme alınıp tüm maddeleri aynı anda Padişah onayından geçmiş olan bir derleme değildir.

Sözlükte kitap, mecmua¹⁰⁴ anlamına gelen Mecelle, bir mukaddime ve on altı kitap içinde yer alan toplam 1851 maddeden oluşur. Yüz maddeden oluşan mukaddime kısmında, fikhın tanımının yapıldığı birinci madde ile doksan dokuz külli kaide/genel prensip¹⁰⁵ yer alır. Mecelle’yi oluşturan on altı kitabın isimleri sırayla satım, kira, kefalet, havale, rehin, emanet, bağışlama, gasp ve itlaf, hacr ve şüfa, ortaklıklar, vekalet, sulh ve ibra, ikrar, dava, beyyineler ve yemin, hüküm/hâkimlik kitaplarıdır. Anlaşılabacağı üzere Mecelle’deki ilk on iki kitap fikhın borç/sözleşme ve eşya ilişkileri hakkındaki hükümlerini içerirken, son dört kitap ise yargılama esasları hakkındaki kuralları kapsamaktadır. Yukarıda fıkıh kurallarının oluşturduğu bütünün doktrinde hangi alt alanlarda incelendiğinden kısaca bahsetmiştik. Bu alanlarla Mecelle’yi karşılaştırdığımızda fark edilecektir ki fikhın yalnızca muâmelât kısmı Mecelle’de tedvin edilmiştir, münâkehât ve ferâiz alanlarına ilişkin fıkıh normları Mecelle’de yer

¹⁰² Mecelle Heyeti Mazbatası; Ali Haydar Efendi, **Dürer**, C. 1, s. 14.

¹⁰³ Mecelle’nin hazırlanışı, uygulanışı ve etkileri ile yürürlükten kaldırılması hakkında bkz. Mehmet Âkif Aydın, “Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliyye”, **DİA**, C. 28, Ankara, 2003, ss. 231-234.

¹⁰⁴ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 760.

¹⁰⁵ Mecelle’nin 2.-100. maddeleri arasında yer alan ilkeler Mecelle’deki diğer normatif hükümlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olurlar, tek başlarına herhangi bir hükme dayanak teşkil etmezler. Bu kaideler esasen şerî hükümlerin anlaşılmasını kolaylaştırmak için vazedilmiştir, bu nedenle kadının sadece bunlara dayanarak hüküm verme yetkisi yoktur. Bkz. Mecelle Heyeti Mazbatası; Ali Haydar Efendi, **Dürer**, C. 1, s. 15. Hukukçu Franko, yalnızca Mecelle’nin külli kaidelerine dayanarak kadının hüküm veremeyeceğini şu şekilde temellendirir: Mecelle’nin esası kadıların hüküm vermek için nakil bulma mecburiyetidir. Kadılar, fıkıh kitapları ve bu kitaplarda yer alan hükümlerin bir kısmının tedvin edildiği Mecelle dışına çıkamaz, yeni bir içtihat ortaya koyarak hüküm veremezdi. İlim ile yeteri kadar meşgul olmamış hâkimin aklındansa yetkinliği bilinen eski müçtehitlerden birinin naklini bulup ona göre hüküm vermenin hakkın korunması bakımından daha faydalı görülmüş olduğuna değinen Franko, hüküm vermek için nakil bulma zorunluluğu sebebiyle yalnızca Mecelle’nin külli kaideleriyle kadıların uyuşmazlıkları çözemeyeceklerini açıklar. Cumhuriyetin ilânından sonra uygulanan hukuk sistemimizde ise hâkimlerin nakil aramaya mecbur olmadıklarını, 1926 tarihli Medeni Kanun’un hâkimin hukuk yaratmasına ilişkin birinci maddesindeki sınırlar çerçevesinde akıl ve muhakemeye başvurmaya yetkili olduklarını ifade eder. Bkz. Gad Franko, *Kavâid-i Külliyyenin Adem-i Tatbiki*, **Hukukî Bilgiler Mecmuası**, 1927, Sa. 7, ss. 362-363.

almaz. Başka bir ifade ile aile ve miras ilişkilerine uygulanacak kuralların tamamını derleyen resmî mevzuat metni, Tanzimat Dönemi'nden önce olmadığı gibi Tanzimat Dönemi'nde de yoktur¹⁰⁶. Fıkıh biliminin bu alanlara ilişkin kuralları tedvin edilmemiştir. Dolayısıyla, aile ve miras ilişkilerinden kaynaklanan davalar şeriye mahkemelerinde çözülürken, modernleşme döneminden önceki gibi İslam bilginlerince yazılan kitaplardan yararlanılacak, fıkıh eserlerinde bulunan hükümler uygulanacaktır.

Fıkıh hükümlerinin bir kısmının Mecelle'de tedvin edilmesinden sonra, çalışmamıza konu olan dönemde şerî yargıda dava çözümünde uygulanacak kurallara ilişkin şu soru aklımıza gelmektedir: Mecelle, fıkıh kitaplarında yer alan bazı hükümlerin kadılar bakımından uygulanabilirliğine son vermiş midir? Mecelle'yi oluşturan 1851 maddede yer alan hükümler siyasi iradenin resmî tasdiğiyle yürürlüğe girmiştir. Mecelle'deki maddelerin tedvin edilmemiş yani yürürlüğü Padişah tarafından resmen tasdik edilmemiş fıkıh eserlerindeki hükümler karşısında üstünlüğü var mıdır? Diğer bir ifade ile modernleşme döneminde şeriye mahkemelerinde uygulanacak kurallar yönünden Mecelle'de yer alan düzenlemelerin bağlayıcılığı ve üstünlüğünden bahsedilebilir mi? Sorumuzun cevabı Mecelle metninde yer alır. Mecelle'nin 1801. maddesinde, bir konuda siyasi irade belirli bir fıkıh bilgininin görüşünün uygulanmasını emretmişse, siyasi iradenin bu tercihinin kadılar bakımından bağlayıcı olacağı belirtilmiştir¹⁰⁷. Bu bağlayıcılığın uygulamaya nasıl yansıdığını görmek için modernleşme döneminde şeriye mahkemesi kararlarının denetlendiği kurumlardan biri olan Fetvahânenin¹⁰⁸ bozma kararı ve bu kararda yer verilen gerekçe örnek gösterilebilir. Medine kadısının 1914 yılında vermiş olduğu hüküm¹⁰⁹ denetlenmesi talebiyle modernleşme döneminin şerî temyiz merciine gönderilir. Temyizen denetlenen karara konu olan uyuşmazlık hakkında şu bilgi verilir: Üzerinde müşterek mülkiyetin olduğu bir ev ortaklardan biri tarafından, diğer

¹⁰⁶ Ekim 1917 tarihli “*Hukuk-ı Aile Kararnâmesi*”nde, fıkıhın aile ilişkileri alanındaki hükümleri tedvin edilmişse de bu Kararnâme Osmanlı Devleti'nde yaklaşık bir buçuk yıl yürürlükte kalmıştır. Bkz. Mehmet Âkif Aydın, “Hukuk-u Aile Kararnâmesi”, *DİA*, C. 18, İstanbul, 1998, s. 314.

¹⁰⁷ Mecelle md. 1801: “.... bir müçtehidin bir hususta re'yi, nâsa erfak ve maslâhat-ı asra evfak olduğuna binaen onun re'yi ile amel olunmak üzere emr-i sultanî sadır olsa ol hususta hâkim ol müçtehidin re'yine münafî diğer bir müçtehidin re'yi ile amel edemez, ederse hükmü nâfiz olmaz.” bkz. Ali Himmet Berkî, *Açıklamalı Mecelle*, İstanbul: Hikmet Yayınları, 1979, s. 409-410.

¹⁰⁸ Modernleşme döneminde faaliyet gösteren şerî temyiz kurumları çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ele alınacaktır.

¹⁰⁹ Karar için bkz. Saliha Okur, *Cerîde-i İlmiyye'de Nakz kararlarının Hukukî Tahlili*, Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001, s. 92 (Karar No: 54).

ortakların haberi olmaksızın üçüncü kişiye kiralanır ve kira bedeli kiralayan müteveffa ortak tarafından tahsil edilir; fakat bu bedel diğer ortaklarla paylaşılmaz. Bunun üzerine taşınmazın kirasından yararlanamayan ortaklar dava açar, hisseleri oranında kira bedelini terekeden talep ederler. Uyuşmazlığı çözen Medine kadısı, ortaklardan biri diğer ortakların izni olmaksızın müşterek mülkiyete tabi bir malı üçüncü kişiye kiralarak kira bedelini almışsa diğer ortakların kiraya veren ortaktan herhangi bir talepte bulunamayacağını gerekçe göstererek davayı reddeder. Şerî temyiz mercii bu kararı incelerken öncelikle şu açıklamaları yapar: Bazı fıkıh bilginleri, ortaklardan biri diğer ortağın izni olmaksızın müşterek mülkiyete tabi bir malı üçüncü kişiye kiralamış ve kira bedelini tahsil etmişse kiraya veren müşterek ortaktan kira bedelinin dava yoluyla talep edilemeyeceği görüşündedir. Diğer bazı İslam bilginlerinin içtihatlarına göre ise böyle bir durumda müşterek ortakla kira bedeli paylaşılacak zorundadır, aksi halde dava yoluyla kira bedeli talep edilebilir. Bu açıklamalardan sonra şerî temyiz mercii, Mecelle’de¹¹⁰ ikinci görüşün tercih edildiğini söyler ve yine Mecelle’nin 1801. maddesi gereğince bir müçtehidin görüşünün uygulanmasını Padişah emretmişse, bu görüşe aykırı başka bir içtihat uygulanarak hüküm verilemeyeceğini belirtir. Bu nedenlerle, ilgili uyuşmazlıkta önce kira bedelinin araştırılması, bu bedel ispatlandıktan sonra davacıların talebinin hükme bağlanması gerektiği temyiz merciiince ifade edilir ve Medine kadısının kararı bozulur.

Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere Mecelle’de yer alan hükümler, İslam bilginlerinin görüşleri arasında siyasi iktidar tarafından tercih edilenlerdir. Bu nedenle kadılar, siyasi iradenin bir tedvin metninde biraraya getirdiği bu hükümleri uygulayarak önlerine gelen davaları çözmelidir. Tanzimat Dönemi’nde şeriye mahkemelerince verilen kararları kontrol eden merciiin bozma gerekçesinde de açıkça görüldüğü üzere Mecelle’de yer alan, siyasi iradenin onayından geçen hükümler Osmanlı kadısının dava çözerken uygulayacağı kurallar bağlamında, diğer fıkıh hükümlerinden üstündür. Bir uyuşmazlık konusu hakkında İslam bilginlerinin kitaplarında ne kadar farklı çözümler bulunursa bulunsun, Osmanlı kadısının uygulayacağı kural, Mecelle’de tercih edilen fıkıh hükmüdür¹¹¹. Belirtmek gerekir ki, Mecelle Heyetince kaleme alınan mazbatadan şeriye mahkemeleri yönünden fıkıh

¹¹⁰ Mecelle m. 1077: “Mal-ı müştereki sahiplerinden biri âhara icâr ile ücretini ahz ettikte diğerinin hisesini ona red ve itâ eder.” Bkz. Berki, **Açıklamalı Mecelle**, s. 213.

¹¹¹ Mecelle’nin yürürlüğe girmesinden sonra, kadıların Mecelle’de tercih edilenden farklı bir görüşü uygulayamamaları hakkında ayrıca bkz. Aydın, “Mecelle”, **DİA**, s. 233.

hükümlerinin kodifiye edilme sebebinin, kadılara davalarda uygulayacakları tek tip kurallar belirlemek, bu kuralları bir metin içinde vermek olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Mecelle'nin yürürlüğe girmesinden sonra beşerî ilişkileri düzenleyen ve Mecelle'de kodifiye edilen alanlarda, Osmanlı şeriye mahkemelerinde uygulanan fıkıh kurallarının tek tipleşmiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu da bize, her ne kadar fıkıh hükümlerini vazeden yetkilendirilmiş bir devlet organı olmasa da Mecelle'nin yürürlüğe girmesiyle fıkıh normlarının siyasi iradenin tasdikinden geçtiğini, böylece bu normların pozitif düzeyde geçerlilik, bağlayıcılık kazandığını gösterir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Mecelle'de aile ve miras ilişkilerine uygulanacak kurallar yer almadığından, bu ilişkilerinden kaynaklanan davalar şeriye mahkemelerinde çözülürken İslam bilginlerince yazılan kitaplardan yararlanılacak, fıkıh eserlerinde bulunan hükümler uygulanacaktır. Burada şu hususu da açıklamak gerekir: Kadılar, miras ve aile ilişkilerinden kaynaklanan uyuşmazlıkları çözerken istedikleri fıkıh bilgininin görüşünü uygulayamazlar, belli bir sıralamayı takip etmek zorundadırlar¹¹². Bu sıralamanın ne şekilde olduğunu ortaya koymak çalışmamızın konusu değildir. Bizim çalışmamız bakımından önemli olan nokta, aile ve miras ilişkilerinden kaynaklanan uyuşmazlıklara uygulanacak fıkıh kuralları kadılar tarafından tespit edilirken İslam bilginlerinin bulduğu çözümler arasındaki hiyerarşik tabakalandırmanın dikkate alınma zorunluluğu yani kadıların keyfi davranmamaları hususudur¹¹³.

¹¹² Bu sıralamanın ayrıntıları hakkında bkz. Ali Haydar Efendi, **Dürrer**, C. 4, s. 3262-3266.

¹¹³ Fıkıh hükümlerinin tespit edilme sırasında, kadıların yararlandıkları kitaplar arasındaki hiyerarşi hakkında bkz. Ali Haydar Efendi, **a.g.e.**, s. 3265-3266. Fıkıh normlarını tedvin eden resmî bir mevzuattan yani Mecelle'den önce kadıların fıkıh kurallarını bulmak amacıyla başvuracakları kitapların, yürürlük ve bilgi kaynaklarının olduğundan bahsetmiştik. Modernleşme döneminde tedvin edilmeyen kurallar bakımından bahsettiğimiz yürürlük kaynakları kullanılmaya devam etmiştir. Bunu açıkça göreceğimiz yer ise şerî temyiz mercilerinden biri olan Fetvahânenin bozma kararlarıdır. Modernleşme dönemi şeriye mahkemeleri kararlarını temyizen denetleyen kurumlardan biri olan Fetvahâne, kadıların verdiği kararları bozarken fıkıh ve fetva kitaplarına atıf yapmış, bu kitaplarda yer alan hükümleri uygulamıştır.

Aile ilişkilerinden kaynaklanan uyuşmazlıklarda kadı kararları denetlenirken başvuru kitapların açıkça gösterildiği örnek bozma kararları için bkz. Okur, a.g.e., s. 69 (Karar No: 16); s. 107 (Karar No: 79); s. 113 (Karar No: 88); s. 114 (Karar No: 90); s. 115 (Karar No: 91).

Miras ilişkilerinden kaynaklanan uyuşmazlıklarda kadı kararları denetlenirken başvuru kitapların açıkça gösterildiği örnek bozma kararları için bkz. Okur, a.g.e., s. 65 (Karar No: 9); s. 116 (Karar No: 94); s. 120 (Karar No: 103); s. 133 (Karar No: 132).

D. Kadının Fıkıh Eğitimi

1. Modernleşme Dönemine Kadar

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar kadı yetiştirmek üzere tesis edilmiş özel bir eğitim kurumu yoktur, kadı adayları medresede eğitimlerini tamamlayıp kadılık mesleğine başlamışlardır¹¹⁴. Medreselerde günümüzün lise, yüksek okul ve üniversite eğitimine tekabül eden bir eğitim verilmiştir¹¹⁵; ancak bu eğitim kurumları, fıkıh öğretimine özgü yüksek okullar değildir. Her ne kadar medreseler fıkıh eğitimine özgü yüksek okullar olmasa da Osmanlı ülkesinde uyuşmazlık çözmekle görevli olacak kadılar eğitimlerini bu kurumlardan almışlar, diğer bir ifadeyle derslerini başarıyla tamamlayan medrese mezunları kadı olabilmışlardır¹¹⁶. Medreselerin eğitim dilinin genellikle Türkçe, fakat derslerde takip edilen fıkıh kitaplarının hemen tamamının Arapça eserler olduğu ifade edilmiştir¹¹⁷. Bunun sebebinin kolaylıkla anlaşılacağı kanaatindeyiz. Zira, 1876 yılına kadar fıkıh kurallarının kodifiye edildiği resmî bir metin olmamıştır. Bu kurallar siyasi iktidardan kaynaklanmadığından kadılar eğitim hayatlarında İslam bilginlerince yazılan eserler üzerinden bağlayıcı kurallar sistemini, başka bir ifade ile yargılama yapıp hüküm verirken uygulayacakları normları öğrenmişlerdir. Nitekim 16. yüzyıldan sonra kadıların göreve başlama yazılarında hemen daima Hanefi mezhebi içtihatlarına göre uyuşmazlıkları çözmelerine ilişkin siyasi iradenin tercihi açıkça ifade edilmiştir¹¹⁸. Kadılar davaları çözerken İslam bilginlerince oluşturulmuş normları/içtihatları uygulayacaklarından eğitimlerinin içeriğinin de buna göre belirlenmiş olması olağandır. Dolayısıyla, kadılar medreselerde siyasi iktidarın iradesinden doğan kuralları değil temel fıkıh kitaplarında yer alan normlar sistemini öğrenmişler, göreve başladıklarında bu kitaplardaki hükümleri esas alarak davaları çözmüşlerdir.

¹¹⁴ Yurdakul, **a.g.e.**, s. 201.

¹¹⁵ Mehmet İpşirli, "Medrese", **DİA**, C. 28, Ankara, 2003, s. 327. Osmanlı medreselerinin müfredat programı ve eğitim şekli hakkında bkz. İpşirli, "Medrese", ss. 328-239; ayrıca bkz. Cevat İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, C. 1, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997, s. 69-85; Ergin, **Belediye**, ss. 258-263.

¹¹⁶ Bir kadının eğitimi sırasında aldığı temel dersler şunlardır: sarf, nahiv, mantık, kelam, hikmet, usûlü fıkıh, fıkıh, ferâiz, hadis, tefsir. Medreselerde fıkıh eğitiminde öğrenilen temel dersler ve bu derslerde okutulan kitaplar için bkz. Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilâtı**, ss. 26-36, 47-51.

¹¹⁷ İpşirli, "Medrese", s. 328.

¹¹⁸ 43 no'lu dipnota bkz.

2. Modernleşme Dönemi İhtisas Okulunda Kadı Eğitimi

Osmanlı Devleti'nde kadıları yetiştirmek üzere ihtisas okulu 1855 yılında açılmış ve Devlet'in sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. Bu ihtisas okulunun değişen ismi kronolojik sırayla Muallimhâne-yi Nüvvâb, Mekteb-i Nüvvâb, Medresetü'l-Kudât'tır. Modernleşme döneminde kadıların aldığı yüksek eğitimi ortaya koymak için kadı ihtisas okulunun müfredatı yani bu kurumda verilen dersler çerçevesinde inceleme yapacağız. Kadı yetiştiren yüksek eğitim kurumunun müfredat programıyla birlikte eğitim biçimindeki farklılaşmayı daha iyi görebilmek için incelememizi okulun zaman içinde değişen ismini dikkate alarak gerçekleştireceğiz.

a. Muallimhâne-yi Nüvvâb¹¹⁹

1855 yılında açılan Muallimhâne-yi Nüvvâb'ın kuruluş amacı, fıkıh biliminin sözleşme/mal ilişkileri ile yargılama usûlünü (muâmelat) düzenleyen kurallarını, miras hükümlerini (ilm-i ferâiz) ve bu alanlardaki teorik bilginin pratik uygulamasını öğretmektir¹²⁰. Kadının tanzim edeceği evrakın yazılış usûlünü (*ilm-i sakk*) bilen, şerî sahada görev yapacak eleman yetiştirmektir¹²¹. Muâmelat ve ferâizin ne anlama geldiğini önceki sayfalarda açıklamıştık. Şerî belgelerin yazılış usûlü yani ilm-i sakk hakkında ise daha önceden açıklama yapmadığımızdan modernleşme döneminde kadı ihtisas okulunun programında yer alan bu ders hakkında bilgi verelim.

Fıkıh biliminde kuramın yanında uygulamaya da oldukça önem verilmiştir. Fıkıh normlarına uygun bir şekilde çeşitli sözleşme tiplerinin, senetlerin, belgelerin kısacası yazılı evrakın düzenlenme biçimi, bu evrakın içeriğinde hangi unsurlara yer verileceği, evrakın nasıl bir üslûpla kaleme alınacağı belli kurallara tabi tutulmuştur. Bu kaideleri bilginler belirlemiş ve söz konusu kurallar bilginlerin eserlerinde açıklanmıştır. Fıkıh kurallarına uygun olarak yazılı evrakı düzenleme usûlünü belirleyen disipline "*ilmü'l-*

¹¹⁹ Modernleşme döneminde şerî yargıda gerçekleştirilen reformlar ve Osmanlı eğitim sistemi çerçevesinde Muallimhâne-yi Nüvvâb'ın kuruluş ve gelişimi hakkında bkz. Jun Akiba, "A New School For Qadis: Education of the Sharia Judges in the Late Ottoman Empire", *Turcica*, Sa. 35, 2003, s. 125-163. Akiba, Osmanlı adli ve eğitim sistemi ile şerî mahkeme sisteminin yeniden düzenlenmesi arasındaki paralelliği anlamak için Muallimhâne-yi Nüvvâb örneğini kullanılır.

¹²⁰ Bkz. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 282 (dipnot). Muallimhâne-yi Nüvvâb'ın ilk eğitim programında ilm-i fıkıh, ilm-i ferâiz, ilm-i sakk, defter-i kassâm, hat dersleri yer alır. Ders programı için bkz. Çeliktaş, a.g.e., s. 93.

¹²¹ Okulun kuruluş süreci ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Akiba, "Education of The Sharia Judges", s. 129-136; Çeliktaş, a.g.e., s. 81-83. Osmanlı Devleti'nin farklı coğrafyalarında kurulan Nüvvâb okulları üzerine mukayeseli bir çalışma için bkz. Ayşe Zişan Furat, "Nüvvâb Okullarının Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Haziran 2012, Sa. 198, s. 151-175.

mehâdır ve's-sicillât", "*ilmü's-şürût*" denir¹²². Şerî belge düzenleme disiplini diyebileceğimiz bu alanın diğer bir adı da "*ilm-i sakk*"dır¹²³. *Sakkın*, sözlük anlamı nâme ve mektûba¹²⁴ yani yazılı şey demektir. Kadıların sicile kaydettiği veya yazılı olarak taraflara verdiği her çeşit belgenin düzenlenmesinde ve yazılmasında takip edilen usûle *sakk-i şerî* denir¹²⁵. Pek çok yazılı belge tanzimini¹²⁶ konusu kapsamına alan bu disiplinin çalışmamız bakımından önemi ise kadının bir uyuşmazlık hakkında verdiği kararların ne şekilde yazılacağını da sakk disiplininin belirlemiş olmasıdır. Kadının hükmünü içeren belgede hükme konu uyuşmazlığa ilişkin hangi bilgilerin nasıl bir sıralama ile ve hangi kalıp ifadeler kullanılarak yer alacağını sakk disiplininin kuralları belirler¹²⁷, diğer bir ifade ile kadı kararlarının yazım ve düzenlenmesi sakk kurallarına göre olur¹²⁸. Ayrıca belirtmek gerekir ki sakk kitaplarında kadı hükümlerinin nasıl kaleme alınacağını gösteren, tip formlar biçiminde örnek şeriye mahkemesi kararları bulunur¹²⁹. Bu kitaplardaki karar numuneleri hakkında hüküm verdiği meseleyi nasıl yazıya geçireceği, hangi ibareleri hangi tertiple yazacağını kadıya öğretir. Sakk disiplini hakkında yaptığımız bu açıklamalarla şerî belge düzenleme dersinin Muallimhâne-yi Nüvvâb'ın ders programındaki işlevi açıklık kazanmaktadır. Kadı adayları, bir davayı çözdükten sonra uyuşmazlık hakkındaki kararları nasıl yazacaklarını bu derste öğreneceklerdir.

¹²² Ali Haydar Efendi, **Tatbikât-ı Şeriye Dersi**, Darü'l-Hilâfe: Matba-yı Amire, 1333, s. 3. Ali Haydar Efendi'nin bu eseri hakkında detaylı bilgi için İkinci Bölüm, III. B'ye bkz.

¹²³ Şürût ilmiyle ilgili kavram ve terimler hakkında bkz. Ayşe Aktaş, Osmanlılar'da Şürût İlmi: Ali Haydar Efendi Örneği, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017, s. 5; Süleyman Kaya, "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 3, Sa. 5, 2005, s. 384.

Haydar Efendi, sakk disiplininin 738 (h. 120) yılında Kûfe kadısı olan Abdullah b. Şübrüme tarafından müstakil bir bilim dalı olarak ihdas edilmiş olduğunu belirtir. Kadı Şübrüme'nin huzuruna gelen davaların çoğalmasından dolayı kişilerin haklarını korumak için uyuşmazlıkları kayıt altına alma usûlünü uygulamaya başlamış olduğunu belirtir. Bu tarihten itibaren de davaları kayıt altına alma usûlünün uygulanmış olduğunu söyler. Ali Haydar Efendi, **Mebâhisi'l-Mühimme fi't-Tatbikâti's-Şeriye ve'l-Hukukiye**, İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1340, s. 14. Ali Haydar Efendi'nin bu eseri hakkında detaylı bilgi için İkinci Bölüm, III. B'ye bkz. Sakk disiplininin ortaya çıkışı hakkında ayrıca bkz. Kaya, **a.g.e.**, s. 384. Fıkıh biliminde sakk ilminin tarihçe ve gelişimi hakkında bkz. Hadi Sofuoğlu, "İlm-i Sakk ve Debbağzâde Numân Efendi (1224/1809)'nin "Tuhfetü's-Sukûk'u", **DEÜİFD**, XXXV/2012, s. 199-201; Mustafa Oğuz, Ahmet Akgündüz, "Hüccet", **DİA**, C. 18, İstanbul, 1998, s. 446.

¹²⁴ Âsım Efendi, **a.g.e.**, C. 5, s. 4261.

¹²⁵ Akgündüz, "Şeriye Sicilleri", s. 22.

¹²⁶ Şürût biliminin konusuna giren belge çeşitleri hakkında bkz. Ali Haydar Efendi, **Tatbikât**, ss. 4-8.

¹²⁷ Reşid Paşa, **Ruhû'l-Mecelle**, Dersaadet: Matba-yı Hayriye ve Şürekâsı, C. 8, 1328, s. 234; ayrıca bkz. Akgündüz, "Şeriye Sicilleri", s. 22; Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilâtı**, s. 120.

¹²⁸ Reşid Paşa, **a.g.e.**, s. 234.

¹²⁹ Gedikli, "Şeriye Sicilleri", s. 189.

Muallimhâne-yi Nüvvâb dini ilimlerin öğretileceği bir eğitim yeri değil, bu ilimleri zaten tahsil etmiş öğrenciye teorik bilgiyi pratiğe dönüştürmesini sağlayacak şekilde uygulama ağırlıklı eğitim veren bir yüksekokuldur. Okulda verilecek eğitim, fıkıh ve fetva kitaplarının öğretimi ve bu kitaplardan öğrenilen bilgilerin pratiğe yani somut olaylara dönüştürülmesi şeklindedir¹³⁰. Okulun eğitime başladığı 1855 tarihinde henüz fıkıh kurallarının kodifiye edilmediğini göz önüne aldığımızda, Okulun eğitim biçiminin İmparatorluk'ta yürürlükte olan müeyyideli kurallar sistemiyle uyum içinde olduğunu söyleyebiliriz. Fıkıh kurallarının kaynağı Padişah olmadığı gibi bu normların uygulanmasıyla çözümlenen bir davaya ilişkin hükmün hangi ibarelerle, ne şekilde yazılacağını da siyasi irade belirlememiştir. Başka bir ifade ile kadı kararlarının tanzim esaslarını gösteren usûlün kaidelerini Padişah koymamıştır. Dolayısıyla, kadı adayları davaları çözerken uygulayacakları kuralları, İslam bilginlerinin eserlerinden öğrendikleri gibi bu kuralları uygulayarak çözdükleri davalar hakkındaki kararlarını yazarken yine İslam bilginlerince koyulan kurallara riayet etmişlerdir.

Kuruluşundan itibaren Muallimhâne-yi Nüvvâb'da eğitim kesintisiz bir şekilde devam etmiştir¹³¹. Eğitime başladıktan 20 yıl sonra okul hakkında Tâlimnâme¹³² yayınlanır. Bu Tâlimnâme'de, okulun yeni ders programını görürüz. 1874 tarihli Nüvvâb Talimnâmesi'ne maddesine göre okulda “*Dürer ve Mültekâ'nın muâmelâta*¹³³ dair olan bahisleri ve Ahkâm-ı Adliye mecelleleri ve ilm-i ferâiz ve fenn-i sakk” öğretilenektir¹³⁴. Görüldüğü üzere, fıkıh kitapları olan Dürer ve Mültekâ'nın muâmelat kısımları yani borç/sözleşme/mal ilişkileri ile yargılama usûlünü düzenleyen kuralları ders olarak işlenecektir. 20 yıl önceki programda olduğu gibi fıkıhın miras hükümleri ayrı bir ders olarak okutulacak ve şerî belge düzenleme (*fenn-i sakk*) dersi öğrencilere verilecektir. 1874 tarihli Nüvvâb Talimnâmesi'nin müfredatı gösteren dördüncü maddede dikkat çekici nokta, Mecelle kitaplarının da kadı eğitiminde yer edinmeye başlamasıdır. Geçtiğimiz sayfalarda Mecelle'yi oluşturan kitapların, 1868-1876 yılları arasında peyder pey yürürlüğe girdiğine değinmiştik. Görüldüğü üzere, kısmi fıkıh

¹³⁰ Muallimhâne-yi Nüvvâb'ın açılış raporu hakkında bkz. Çeliktas, a.g.e., s. 299.

¹³¹ İlmiye Salnâmesi'nde okulun eğitime başladığı tarihten itibaren verdiği mezunları, bu mezunların mezuniyet dereceleri gösterilmektedir. Bkz. **İlmiye Salnâmesi**, s. 689-729.

¹³² Bu düzenlemenin tam adı “*Muallimhâne-yi Nüvvâb İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimnâme*”dir (bundan sonra 1874 tarihli Nüvvâb Talimnâmesi). Talimnâmenin çeviri yazısı için bkz. Ferda Esengün Hasekioğlu, Osmanlı'nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Bir Okul: Medresetü'l-Kudât, Marmara Üniversitesi SBE, EK 1.

¹³³ Çeviri yazıda “*muâmelâtına*” şeklindedir.

¹³⁴ bkz. 1874 tarihli Nüvvâb Talimnâmesi m. 4; Hasekioğlu, a.g.e., s. 66.

kuralları tedvini olan Mecelle 1874 yılından itibaren kadı adaylarına eğitim veren ihtisas Okulunun programına eklenmiştir.

Mecelle'nin ders programına eklenmesi dışında bu mevzuatta yer alan diğer ilgi çekici düzenleme “*zabt-ı dava usûlüne*” ilişkindir. 1874 tarihli Nüvvâb Talimnâmesi'nde, “*mehâkim-i şeriyede icrâ olunduğu vechile zabt-ı dava*¹³⁵” hazırlanmasının öğrencilere öğretilceğini hüküm altına almıştır. Bu düzenlemeye göre dersi verecek hoca her hangi bir şerî meseleyi uyuşmazlık şeklinde¹³⁶ tasvir edecek, bu uyuşmazlık hakkında her öğrenciye şeriye mahkemelerinde icra edildiği gibi zabıt yazdırtacaktır. Düzeltilmesi gereken kısımlar öğrenciye açıklanıp dava zaptı tashih edildikten sonra uyuşmazlığın şerî hükümlere uygun olarak nasıl çözüleceği anlatılacaktır. Talimnâmede, *zabt-ı davanın* şerî mahkemelerde yazıldığı şekliyle düzenleneceği belirtilse de şerî mahkemelerde zabıt tanziminin ne şekilde yapıldığı hakkında herhangi bir açıklama yoktur. Kanaatimizce 1874 tarihli Nüvvâb Talimnâmesi'nin uygulamalı dava zaptı hazırlama dersi hakkındaki hükmü, şerî yargı bakımından oldukça önemli bir bilgi verir. Bu tarihlerde şeriye mahkemelerinde çözülen davalar duruşma tutanaklarına kaydedilmekte, uyuşmazlıklara ilişkin zabıtlar hazırlanmaktadır.

Mecelle'nin yürürlüğe giren kitaplarının programa dahil edilmesi, sivil otoritenin çalışmalarıyla teşekkül eden fıkıh kurallarının bir kısmının siyasi otorite tarafından tedvin edilen metinler üzerinden öğretilmeye başlandığı anlamına gelir. Yüksek kadı okulunun eğitim programını gösteren 1874 tarihli Nüvvâb Talimnâmesi'nde siyasi iradenin vazettiği, kanun yapma yetkisinin sahibi olan kişi veya kurumlardan kaynaklanan herhangi bir norm derlemesinin kadı ihtisas okulunun müfredatında yer almadığı görülür. Sonuç olarak, eğitime başladıktan yirmi yıl sonra da Muallimhâne-yi Nüvvâb'da verilen derslerin İslam bilginlerince oluşturulmuş kurallar üzerine inşa edilmiş olduğunu; ancak bu kuralların öğrenildiği kaynaklarda değişimin başladığını söyleyebiliriz. Fıkıh kurallarının bir bölümü İslam bilginlerinin yazdıkları eserlerden yani bilgi kaynaklarından öğrenilmeye devam ederken diğer bir bölümü siyasi iktidarın kodifiye hâle getirdiği metinden yani mevzuat üzerinden öğrenilmeye başlanmıştır.

¹³⁵ 1874 tarihli Nüvvâb Talimnâmesi m. 5; Hasekioğlu, a.g.e., s. 66-67.

¹³⁶ Talimnâmede *muhâkeme şeklinde* ifadesi yer almaktadır. Bağlamı dikkate alarak bu ifadenin uyuşmazlık/dava şeklinde anlaşılabilirliğini düşünüyörüz.

b. Mekteb-i Nüvvâb

9 Aralık 1883'te, otuz altı maddeye ek olarak bir geçici maddeden oluşan Talimatla¹³⁷ Muallimhâne-yi Nüvvâb'ın adı Mekteb-i Nüvvâb olarak değiştirilir¹³⁸. 1883 tarihli Mekteb-i Nüvvâb Talimatı'nda derslere ilişkin “*Mektepte ilm-i fıkıh ile ferâiz tadrîsi ve fenn-i sakk ve Mecelle maddelerine tatbîken usûlü vechile ilâm ve fenn-i inşâ ile hüsn-ü hât ve imlâ ve hesâb talîm olunacaktır*”¹³⁹.” hükmü yer alır. Bu dersler arasında daha önceden okul müfredatında yer almayan, Mecelle maddelerine uygun olarak ilâm yazma yani mahkeme kararı hazırlama dersi olduğu anlaşılmaktadır. Haftanın iki günü Mecelle dersi verecek olan hocanın uygulamalı ders işleme biçimi hakkında da düzenleme getirilmiştir. Mecelle hocasının bir uyuşmazlık örneği vererek bu uyuşmazlığın ne şekilde çözüleceğini açıklayacağı, uyuşmazlığa ilişkin usûl ve kuralları öğreteceği ve öğrencilere muhakeme usûlüne uygun olarak mahkeme kararı yazdırtacağı¹⁴⁰ belirtilmiştir. Ayrıca, öğrencilerce yazılan bu kararların kontrol edilip düzeltileceği de hüküm altına alınmıştır¹⁴¹. 1883 yılında müfredata Mecelle hükümlerine göre mahkeme kararı yazma dersinin konulmasının tesadüfi olduğunu zannetmiyoruz. Zira, 1874 tarihli Nüvvâb Talimnâmesi'nin yayınlandığı sırada muhakeme kurallarının yer aldığı Mecelle kitapları henüz yürürlüğe girmemiştir. Dolayısıyla, bu tarihten önce sakk kitaplarındaki numuneler örnek alınarak¹⁴² mahkeme kararlarının yazılmış olduğunu söyleyebiliriz. Mecelle'deki usûl kuralları meri olduktan sonra kadı adaylarına Mecelle'deki hükümlere göre mahkeme kararı yazma dersinin verildiğini dikkate aldığımızda, bu hükümlerin yürürlüğe girmesinin akabinde Mecelle'ye göre ilâm yazma usûlünün Osmanlı Devleti'nde uygulanmaya başladığını fikrindeyiz.

¹³⁷ Bu düzenlemenin adı “*Mekteb-i Nüvvâb Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Talimat*”dır (1883 tarihli Mekteb-i Nüvvâb Talimatı). Talimatın Osmanlı Türkçesi'nden aktarılmış metni için bkz. Hasekioğlu, a.g.e., EK 2, s. 67-73.

¹³⁸ bkz. 1883 tarihli Mekteb-i Nüvvâb Talimatı m. 1; Hasekioğlu, a.g.e., s. 67.

¹³⁹ 1883 tarihli Mekteb-i Nüvvâb Talimatı m. 7; Hasekioğlu, a.g.e., s. 68.

¹⁴⁰ 1883 tarihli Mekteb-i Nüvvâb Talimatı m. 13; Hasekioğlu, a.g.e., s. 69.

¹⁴¹ 1883 tarihli Mekteb-i Nüvvâb Talimatı m. 13; Hasekioğlu, a.g.e., s. 69. Okulun eğitiminde zabıt ve ilâm hazırlama derslerine oldukça önem verildiği anlaşılmaktadır. 1883 tarihli Mekteb-i Nüvvâb Talimatı'nda, öğrencilerin okula devamını kontrol etmek amacıyla yoklamaları alınırken derslerde yazdıkları zabıt ve ilâmların kontrol edileceği, talebeden biri okula gelse bile özürsüz olarak ilâm ve zabıt yazmazsa önce uyarılacağı, sonra azarlanacağı ve en nihayetinde yıl sonu sınavlarına giremeyeceği hüküm altına alınmıştır (m. 14 ve m. 32; Hasekioğlu, a.g.e., s. 69 ve s. 72).

¹⁴² Örneğin Akiba, 1874 tarihli Nüvvâb Talimnâmesi'nin uygulamalı dava zabtı hazırlama dersi hakkındaki hükmünü yorumlarken derste sakk mecmualarının kullanılmış olabileceğini görüşündedir. Akiba bu görüşünü ifade ederken Osmanlı kadılarından Çavuşzade Mehmet Aziz tarafından 19. yüzyılda hazırlanmış olan Dürrü's-Sukûk isimli sakk mecmuasının, Nüvvâb Okulunun kütüphanesi listesinde yer aldığını belirtir. Bkz. Akiba, “Education of The Sharia Judges”, s. 144.

Talimatın dokuzuncu maddesinde kadı adaylarına *zabt-ı dava* yani duruşma tutanağı hazırlamanın ne şekilde öğretileceği hüküm altına alınmıştır. Bu madde ile 1874 tarihli Nüvvâb Talimnâmesi'nin uygulamalı dava zaptı hazırlama dersi hakkındaki hükmü oldukça benzerdir. Hoca her hangi bir konuyu uyuşmazlık şeklinde¹⁴³ tasvir edecek, bu konu hakkında öğrencilere şeriye mahkemelerinde icra edildiği gibi zabıt yazdırtacak ve muhakeme usûlünü açıklayacaktır. Uyuşmazlığa konu meseleyi çözüp öğrencilere bildirdikten sonra, zaptın altına kararı yazacaktır. Öğrencilerin yazmış oldukları dava zabıtlarının hocaları tarafından kontrol edileceği, zabıttaki hataların düzeltildikten sonra evrakın yeniden öğrencilere verileceği de hüküm altına alınmıştır¹⁴⁴. Belirtelim ki 1874 tarihli Nüvvâb Talimnâmesi'nde olduğu gibi dava zabıtlarının ne şekilde yazılacağı 1883 tarihli Nüvvâb Hakkında Talimat'ta da açıklanmamıştır. Fakat bu defa dava zabıtlarının tanzimi hakkında başka bir düzenlemeye atıf yapılmıştır. Zira dokuzuncu maddede duruşma tutanaklarının “*talîmat-ı mahsûsasına*¹⁴⁵” uygun biçimde kaleme alınacağı ifade edilmiştir. Bu da bize gösteriyor ki 19. yüzyılın son çeyreğinde, şeriye mahkemelerinde duruşma tutanaklarının ne şekilde hazırlanacağı hakkında resmî düzenleme yayınlanmıştır. Kadılar bu düzenlemenin hükümlerine göre uyuşmazlıkları duruşma tutanaklarına kaydedeceklerdir.

Okulun ders müfredatı yaklaşık 30 yıl benzer şekilde devam etmiştir. Mekteb-i Nüvvâb'da 1908 yılına kadar verilen eğitim hakkında özetle şunları söyleyebiliriz: Birincisi, yüksek kadı okulunda verilen derslerin tamamı fıkıh biliminden kaynaklanan ya da fıkıh ile ilişkili olan derslerdir. Bir kısım fıkıh hükümleri İslam bilginlerinin eserlerinden öğrenilirken diğer bir kısmı mevzuattan yani Mecelle'den öğrenilmiştir. İlk kurulduğu tarihten itibaren şeriye mahkemelerinde dava belgelerinin düzenlenmesine ilişkin ders (*ilm-i sakk*), Okulun müfredatında yer almıştır. Fıkıh normları tedvin edilmeden önce dava belgeleri hazırlama dersinin fıkıh bilginlerinin yazdıkları eserlerden ya da bu eserler esas alınarak hazırlanan belge örneklerinin yer

¹⁴³ Talimnâmede *muhâkeme şeklinde* ifadesi yer almaktadır. Bağlamı dikkate alarak bu ifadenin uyuşmazlık/dava şeklinde anlaşılabilirliğini düşünüyoruz.

¹⁴⁴ bkz. 1883 tarihli Mekteb-i Nüvvâb Talimatı m. 10; Hasekioğlu, a.g.e., s. 68.

¹⁴⁵ Kanaatimizce burada bahsi geçen “*talîmat-ı mahsûsa*”, 1879 tarihli *Bilâ Beyyine Mazmûnuyla Amel ve Hüküm Câiz Olabilecek Sûrette Senedât-ı Şeriyenin Sûret-i Tanzimi* isimli düzenlemedir. Bu düzenlemeye göre şerî dava zabıtları ile dava zabıt defterlerinin hazırlanma usûlü hakkında İkinci Bölüm, I.B.1.'e bakınız.

aldığı sakk mecmualarından öğretildiği anlaşılmaktadır. Mecelle yürürlüğe girdikten sonra ise şeriye mahkemesi kararlarının yazılma şeklinin sadece İslam bilginlerinin vazettiği sakk disiplini kurallarına göre değil, Mecelle'deki hükümlere göre de öğretildiği görülmektedir. Kadı ihtisas eğitimi programına eklenen Mecelle hükümlerine göre mahkeme kararı yazma dersi, söz konusu kodifikasyon metninin, kadı eğitiminde artan yerini göstermesi bakımından önemlidir. Kadılara verilen eğitim uygulamanın nasıl olduğunu/olacağını gösterdiğinden, Mecelle'nin şeriye mahkemesinde çözölen uyuşmazlıklar hakkında düzenlenen dava belgelerinde, içerik bakımından değışiklik yaratacağını öngörebiliriz.

Mekteb-i Nüvvâb'ın müfredatında II. Meşrutiyet'ten kısa süre önce geniş kapsamlı reform yapılmaya başlanır¹⁴⁶. 1908 yılında hazırlanan yeni eğitim-öğretim programında¹⁴⁷, modernleşme döneminde çıkarılan yeni kanunların anlatılacağı derslere yer verilmiş, Akiba'nın ifadesi ile “*Eğitim sistemini, asırlardır süregelen medrese geleneğinden koparan radikal bir adım atılmıştır*”¹⁴⁸. Yeni müfredatta Ceza Kanunu, Ceza Muhakemesi Usûlü, Deniz Ticareti Kanunu, Kara Ticareti Kanunu, İcra Kanunu gibi fıkıh ile kaynak itibarıyla hiçbir ilişkisi olmayan, modern Avrupa hukuku kökenli derslerin yer aldığı görülür¹⁴⁹. Batı hukuku kaynaklı derslerin kadı ihtisas okulunun müfredatında yer alması esaslı bir değışimdir. Bu esaslı değışimden sonra Mekteb-i Nüvvab'da verilen eğitim hakkında söyleyeceğimiz husus, yüksek kadı okulundan verilen derslerin yalnızca fıkıh biliminden kaynaklanan ya da fıkıh ile ilişkili olan dersler olmadığıdır. Siyasi iktidar tarafından vazedilen, Kıta Avrupası normlar sistemi mehz alınarak meydana getirilen kanunlar 1908 yılından itibaren modernleşme döneminin kadı ihtisas okulunda yerini almaya başlamıştır.

¹⁴⁶ Jun Akiba, “Muallimhâne-yi Nüvvab'dan Mekteb-i Kuzat'a Osmanlı Kadı Okulunun Yarım Yüzyıllık Serüveni”, iç. **Sahn-ı Seman'dan Darülfünun'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası XIX. Yüzyıl**, Ahmet Hamdi Furat (ed.), İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2021, s. 15.

¹⁴⁷ Mekteb-i Nüvvab'ın 1908 yılının şubat ayındaki yeni ders programını görmek için bkz. a.g.e., s. 16.

¹⁴⁸ a.g.e., s. 17.

¹⁴⁹ Kadılar, şerî mahkeme hâkimliği ile eş zamanlı olarak nizamiye mahkemelerinde de yargıcılık görevi üstlendiklerinden nizamiye mahkemesinde gördükleri davaları yürürlükte bulunan kanunlar çerçevesinde çözebilmeleri için modern Batı hukuku kaynaklı derslerin, kadı ihtisas okulunun programına alındığı belirtilmiştir. Mekteb-i Nüvvab'ın eğitiminin genişletilmesi hakkında bkz. a.g.e., s. 15.

c. Medresetü'l-Kudât

1908 yılının sonlarında yüksek kadı okulunun adı Mekteb-i Nüvvâb'dan Mekteb-i Kudât'a çevrilmişse¹⁵⁰ de Aralık 1909'dan itibaren ismi Medresetü'l-Kudât olacak ve Okul kapanana kadar bu isimle anılacaktır. Okulun 1909 yılında yayınlanan programına¹⁵¹ ve 1916 yılındaki derslerine¹⁵² baktığımızda Tanzimat Dönemi'nde hazırlanan, kaynağı modern hukuk olan norm derlemelerinin, fıkıh biliminden kaynaklanan derslerle birlikte eğitim müfredatında yer almaya devam ettiklerini görürüz.

Tüm bu açıklamalardan sonra modernleşme döneminde kadı adaylarına verilen ihtisas eğitimi hakkında şunları söyleyebiliriz: Yüksek kadı okulunda verilen eğitim incelendiğinde fıkıh kitapları olan Dürer ve Mültekâ'nın yanında, kadıların mahkemelerde uygulayacakları kuralları öğrendikleri resmî kaynak olarak Mecelle, müfredatta yerini almıştır¹⁵³. Bu durum, şeriye mahkemelerinde uygulanan kurallar sistemi ile kadıların eğitimleri arasındaki ilişkinin öngörülebilir bir sonucudur. Daha önce de belirttiğimiz üzere, bir devletin uyuşmazlık çözmekle yetkilendireceği kişilere vereceği eğitim, o devlette yürürlükte olan kurallar sistemine göre şekillenir. Mecelle'nin kitapları yürürlüğe girdikleri tarihten itibaren kadılar için bağlayıcıdır. Kadılar, önlerine gelen davaları Mecelle hükümlerine göre, bu tedvinde tercih edilen görüşler çerçevesinde çözmekle yükümlü olduklarından eğitim dönemlerinde Mecelle'yi öğrenmişlerdir. Mecelle'nin kadıların eğitimine dahil olması dışında diğer önemli nokta, İkinci Meşrutiyet'in ilânından hemen önce yapılan düzenlemelerle Batı hukukunun yüksek kadı eğitimine dahil edilmesidir. Modernleşme döneminde kadı adaylarının aldıkları ihtisas eğitimi¹⁵⁴ hakkındaki açıklamalarımızı bitirmeden önce yüksek kadı okulunun 1878 yılında yani açıldıktan 24 yıl sonra Şeyhülislamlığa

¹⁵⁰ a.g.e., s. 17.

¹⁵¹ Yüksek kadı okulunun 1909 yılı Ekim ayındaki ders programını ve bu dersleri veren hocaları görmek için bkz. a.g.e., s. 20-21.

¹⁵² Medresetü'l-Kudât'ın dersleri ve hocaları için bkz. **İlmiyye Salnâmesi**, Seyit Ali Kahraman, Ahmet Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş (der.), İstanbul: İşaret Yayınları, 1998, s. 188-190. Medresetü'l-Kudât'ın ders programında "hukuk" derslerini görmek için bkz. **İlmiyye Salnâmesi**, s. 575. Medresetü'l-Kudât'ın eğitim şekli hakkında ayrıca bkz. Mehmet İpşirli, "Medresetü'l-Kudât", **DİA**, C. 28, Ankara, 2003, s. 344.

¹⁵³ Şeriye mahkemelerine hâkim yetiştiren ihtisas okullarının ders programlarını ve bu programlarda Mecelle'nin yerini görmek için bkz. Çeliktaş, a.g.e., s. 90, s. 92, s. 93. Bu ders programlarını belirleyen mevzuat metinlerini görmek için bkz. Hasekioğlu, a.g.e., ss. 66-87.

¹⁵⁴ Kuruluşundan 1917 yılına kadar modernleşme dönemi yüksek kadı okulundan mezun öğrenci sayısı ile bu dönemde imparatorlukta görev yapmış olan toplam kadı sayısı arasındaki oran hakkında bilgi almak için bkz. Akiba, "Education of The Sharia Judges", s. 157.

bağlandığını¹⁵⁵ da belirtmek gerekir. Modernleşme döneminde şerîye mahkemelerinin bağlı olduğu merciin de Şeyhülislamlık olduğunu hatırladığımızda, merkezi idare içinde yer alan şeyhülislamın, gerek kadıların yüksek eğitimleri sürecinde gerekse de görevlerini ifa ettikleri dönemde kadılar bakımından en yetkili kişi olduğunu söyleyebiliriz.

II. NİZAMİYE MAHKEMELERİ VE NİZAMİYE MAHKEMELERİNDE UYGULANAN KURALLAR SİSTEMİ

A. Tarihsel Gelişim: 1879'a Kadar Nizamî Yargı

Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra Osmanlı adliye sistemine dahil olan nizamiye mahkemeleri ticaret, ceza ve hukuk alanında faaliyet göstermiştir. Biz, çalışma konumuz kapsamında kalarak nizamiye mahkemelerinin hukuk kısmı yönünden tarihsel süreci takip edeceğiz. 1856 yılında ilân edilen Islahat Fermanı'nda¹⁵⁶ Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasında “*hukuk-u âdiye*”ye ait davaların karma meclislerde, vali ve kadı huzurunda alenî olarak görüleceği belirtilmiştir. Nitekim bu davaların karma meclislere aktarılmasına ilişkin ilk düzenleme, İmparatorluğun mülkiye örgütünü tanzim eden 1864 tarihli Vilayet Nizamnâmesi'nde¹⁵⁷ yer alır. 1864 tarihli Vilayet Nizamnâmesi'ne göre İmparatorluk vilayet, sancak, kaza, köy olarak mülki bölümlere ayrılmıştır. Bu ayrım, adliye teşkilatını şekillendirmiş ve vilayet, sancak ve kazalarda uyuşmazlık çözmekle görevli, çok üyeden oluşan meclislerin kurulması hüküm altına alınmıştır. Bu meclislerin yetkisi Müslümanlar hakkında olup şerîye mahkemelerinde, gayrı Müslimlere ilişkin olup ruhani idarelerinde görülmesi gerekenler ile ticari işlerden kaynaklanıp ticaret meclislerinde halledilmesi gerekenler haricinde, *kanuni ve nizamî fasl-ı hasm olunacak* davaları görmek olarak belirlenmiştir¹⁵⁸. Belirtelim ki, 1864 Vilayet Nizamnâmesi metninde nizamiye mahkemesi ifadesi geçmez; ihtilafları kanun ve

¹⁵⁵ Yakut, 1854-1878 arasında kadılara yüksek eğitim veren okulun isminin İlmiye Salnâmesi'nde Şeyhülislamlığın örgütsel yapısında görülmemesinin sebebi olarak Okulun 1878 yılında Meşihatın bünyesine dahil edilmiş olmasını gösterir. Bkz. Yakut, **a.g.e.**, s. 68.

¹⁵⁶ Islahât Fermanı'nın tam metni için bkz. **Düstur**, T. 1, C. 1, ss. 7-14.

¹⁵⁷ Bundan sonra 1864 Vilayet Nizamnâmesi olarak bahsedeceğimiz 7 Kasım 1864 (h. 7 Cemâziyelâhîr 1281) tarihli Vilayet Nizamnâmesi'nin metni için bkz. **Düstur**, T. 1, C. 1, ss. 608-624. Nizamnâmenin Osmanlı Türkçesi'nden aktarımını görmek için bkz. Erkan Tural, 1864 Vilayet Nizamnâmesi, iç. **1864 Vilayet Nizamnâmesi**, Erkan Tural ve Selim Çapar (Ed.), Ankara: TODAİE - TİAV Ortak Yayını, 2015, s. 374-383.

¹⁵⁸ bkz. 1864 Vilayet Nizamnâmesi m. 20, m. 40, m. 52.

nizamlara göre çözen yargı yerlerinin isimleri, bulundukları idari birime göre değişmektedir. *Vilayetlerde* kanun ve nizamlara göre dava çözen yargı yeri *divân-ı temyiz*¹⁵⁹, *livâ*lardaki yargı yeri *meclis-i temyiz*¹⁶⁰, *kazâ*daki ise *meclis-i deâvi*¹⁶¹ olarak isimlendirmiştir. Bu mercilerin nizamiye mahkemelerinde çözülecek hukuk davalarının tarihi gelişimi bakımından önemi, her üç yargı yerinin ortak özelliğinden kaynaklanır. Bu müşterek nitelik, söz konusu yargı yerlerinin çözmeye yetkili oldukları uyuşmazlıklarda yargılama yapıp hüküm verirken kanun ve nizamları uygulamakla görevli ve yetkili olmalarıdır.

1864 Vilayet Nizamnâmesi İmparatorluğun tümünde hemen yürürlüğe konulmamış, önce pilot bölge olarak Niş, Vidin ve Silistre eyaletlerinin birleştirilmesiyle meydana gelen Tuna vilayetinde uygulanmıştır¹⁶². Uygulamadaki *fevâid ve muhasenâttan* dolayı üç yıl sonra yayınlanan bir *Talimat-ı Umûmiye*¹⁶³ ile Osmanlı Devleti'nin geneline yaygınlaştırılmıştır¹⁶⁴. Nizamiye mahkemelerinin tüm

¹⁵⁹ 1864 Vilayet Nizamnâmesi m. 20; Tural, 1864 Vilayet Nizamnâmesi, s. 376.

¹⁶⁰ 1864 Vilayet Nizamnâmesi m. 40; Tural, 1864 Vilayet Nizamnâmesi, s. 378.

¹⁶¹ 1864 Vilayet Nizamnâmesi m. 52; Tural, 1864 Vilayet Nizamnâmesi, s. 379.

¹⁶² 1864 Vilayet Nizamnâmesi esas alınarak Tuna Vilayet Nizamnâmesi hazırlanarak bu vilayette uygulanmıştır. Tuna Vilayet Nizamnâmesi'nin uygulanması hakkında bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Tuna Vilayeti Nizamnâmesi”, iç. **1864 Vilayet Nizamnâmesi**, Erkan Tural ve Selim Çapar (Ed.), Ankara: TODAİE - TİAV Ortak Yayını, 2015, ss. 47-50.

¹⁶³ Bu Talimat'ın tam adı *Vilayetlerin İdare-yi Mahsusası ve Nizamâtın Suver-i İcraiyesi Hakkında Talimat-ı Umûmiye*'dir (bundan sonra 1867 tarihli Talimat). Osmanlı mülki idare sistemini esaslı olarak değiştiren yeni usûlün 3 yıllık uygulanmasında erişilen başarıya ilişkin değerlendirme, Talimat'ın giriş kısmında yer alır. Bu Talimat, pilot bölgelerde uygulanan yeni mülki idare sistemini İmparatorluk geneline yaygınlaştırmasından dolayı 1867 Vilayet Nizamnâmesi adıyla da anılmaktadır. Talimatın Osmanlı Türkçesi'nden aktarılmış metni için bkz. Vahide Feyza Urhan, 1867 Vilayet Nizamnâmesi, iç. **1864 Vilayet Nizamnâmesi**, s. 394-401.

¹⁶⁴ 1867 tarihli Talimat'ta kanun ve nizamlar uyarınca uyuşmazlık çözen yargı yerlerini belirtmek için nizamiye mahkemeleri ifadesinin de kullanıldığı görülür. Bu düzenlemenin birinci kısmının alt başlığı “*devâir-i mülkiyye ve mehâkim-i nizamiye ile idare şubelerinin suret-i tertibi*” şeklindedir. Talimat'ın ikinci kısmında, uyuşmazlık çözmeye yetkili yargı yerleri hakkında ayrıntılı bilgi verilirken 1864 Vilayet Nizamnâmesi'nde yer alan isimler yani “*divân-ı temyiz*”, “*meclis-i temyiz*”, “*meclis-i deâvi*” kullanılmıştır. bkz. 1867 tarihli Talimat m. 5. Bkz. Urhan, a.g.e., s. 396.

1879 tarihli Teşkilat Kanunu'na kadar kanun ve nizamlara göre dava gören yargı mercilerini ifade etmek için değişik isimlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu mercileri belirtmek için “*meclis*” (örn. 1864 Vilayet Nizamnâmesi, m. 40), “*mehâkim-i kanuniye*” ya da “*mecâlis-i kanuniye*” (bkz. 1868 tarihli Divan-ı Ahkâm-ı Adliyenin Nizamât-ı Esasiyesi, m. 2 ve m. 3), “*mehâkim-i nizamiye*” (1870 tarihli Divan-ı Ahkâm-ı Adliyenin Nizamnâme-yi Dâhilîsi, mukaddime; 1872 tarihli Mehâkim-i Nizamiye Hakkında Nizamnâmedir, mukaddime kısmı) gibi çeşitli isimlendirmelerin kullanıldığı görülür. İlgili yargı yerleri için kullanılan isim her ne olursa olsun söz konusu mercilerin ortak özellikleri daha doğrusu ayırt edici vasıfları, yetkili oldukları davalar bakımından *kavanin ve nizamât* ile yargılama yapıp hüküm vermeleridir. 1879 tarihine kadar nizâmî yargı yerlerini tanzim eden belli başlı mevzuat metinlerini ve bu metinlerin Osmanlı Türkçesi'nden aktarımlarını görmek için bkz.

1868 tarihli Divan-ı Ahkâm-ı Adliyenin Nizamât-ı Esasiyesi; **Düstur**, T. 1, C. 1, ss. 325-327. Çeviri yazı için bkz. Ahmed Akgündüz, **İslâm ve Osmanlı Hukûku Külliyyâtı, Birinci Cilt Kamu Hukuku (Anayasa-İdare-Ceza-Usûl-Vergi-Devletler Umumî)**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011, ss. 955-956.

ülke geneline yaygınlaştırılmasından bir sene sonra, bu mahkemelerde çözölen yani *kanunen ve nizamen rüyet olunan*¹⁶⁵ davalar için en üst mercii olmak üzere Divan-ı Ahkâm-ı Adliye (DAA) kurulmuştur. DAA'nın üst mahkeme olarak baktığı davalar; şeriye mahkemelerinde görölüp *hukuk-ı şeriyeye* ilişkin olanlar, Müslüman olmayan Osmanlı tebaası hakkında olup gayri müslim meclislerinde çözölmesi gerekenler ile ticari uyuşmazlıklar haricindeki hukuk uyuşmazlıklarıdır¹⁶⁶.

1872 tarihinde nizamî yargı teşkilatını tanzim eden, Nizamiye Mahkemeleri Nizamnâmesi yayınlanır¹⁶⁷. Bu düzenlemenin mukaddimesinde nizamî yargı mercileri teşkilatı hakkında şu bilgiler verilir: Nizamiye mahkemeleri ilk derece ve istinaf olmak üzere iki dereceye ayrılır. Kazalarda bulunan *deâvî meclisleri* ilk derecede uyuşmazlık çözömekle yetkilidir, livalarda bulunan *temyiz meclisleri* ise hem ilk derecede hem de istinafen dava görürler. Vilayetlerde kurulan *divan-ı temyiz*ler ise sadece istinafen davalara bakarlar. Tüm bu yargı yerlerinin üst mahkemesi ise *Divan-ı Ahkâm-ı Adliye*dir. DAA'nın görevi, gerek ilk derecede gerekse de istinaf incelemesi yapıldıktan sonra kesinleşmiş olan davaları temyizden incelemektir. 1872 tarihli Nizamiye Mahkemeleri Nizamnâmesi'nin yargı teşkilatı hakkında yukarıda bahsettiğimiz hükümleri oldukça karışıkır. Bu karışıklığın sebebinin çatı kavram olarak nizamiye mahkemesi şeklinde adlandırılan yargı yerlerine verilen isimlerle, söz konusu yargı mercilerinin görevleri arasındaki uyumsuzluk olduğı belirtilmiştir¹⁶⁸. Zira, temyiz vazifesi¹⁶⁹ ifa etmeyen iki ayrı yargı yerinin adında *temyiz* kavramı

1870 tarihli Divan-ı Ahkâm-ı Adliyenin Nizamnâme-yi Dâhilîsi; Düstur, T. 1, C. 1, ss. 328-342. Çeviri yazı için bkz. Akgündüz, **Kamu Hukuku**, s. 957-965.

1872 tarihli Mehâkim-i Nizamiye Hakkında Nizamnâmedir; Düstur, T. 1, C. 1, ss. 352-356.

¹⁶⁵ 1868 tarihli Divan-ı Ahkâm-ı Adliyenin Nizamât-ı Esasiyesi m. 1; Akgündüz, **Kamu Hukuku**, s. 955.

¹⁶⁶ 1868 tarihli Divan-ı Ahkâm-ı Adliyenin Nizamât-ı Esasiyesi m. 2; Akgündüz, **Kamu Hukuku**, s. 955.

¹⁶⁷ 1872 tarihli Mehâkim-i Nizamiye Hakkında Nizamnâmedir, mukaddime kısmı; Düstur, T. 1, C. 1, s. 352.

¹⁶⁸ Mahkeme isimlerindeki bu karışıklığa son vermek amacıyla nizamî yargı yerlerinin isimlerinin değıştirilmesini Adliye Nazırı talep etmiş, bu talep neticesinde 1879 yılında konuya ilişkin Padişah iradesi buyurulmuştur. Bu İrade'nin gereğinin yapılması hakkında *Vilayet Divânı Temyizleri Mahkeme-yi İstinâf ve Temyiz Deâvî Meclisleri Bidâyet Mahkemesi Ünvanıyla Yâd Olunması ve Mehâkim-i Hukukiyenin Arzuhal Kabul Eylemesi Hakkında 22 Rebûlâhir Sene 296 Tarihli 27 Numerosuyla Şeref-Vârid Olan Tezkire-yi Sâmiye* (bundan sonra 1879 tarihli Tezkire) metni Düstur'da yer alır. Bu Tezkire'de nizamiye mahkemesi isimlerinin sebep olduğı karışıklık ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. 1879 tarihli Tezkire metni için bkz. **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 703-704.

¹⁶⁹ 1879 tarihli Tezkire'de temyiz kavramının yalnızca *Divan-ı Ahkâm-ı Adliye* için kullanılmasının isabetli olduğı belirtilmiştir; bunun nedeni ise şu şekilde açıklanmıştır: Kanun ıstılahında temyiz tâbiri, kesin olan ya da istinaf incelemesi neticesinde kesinleşen mahkeme hükümlerinin incelenerek kanuna uygun olanların tasdik, kanuna uygun olmayanların ise bozulması mânâsında kullanılır. Divan-ı Ahkâm-ı Adliyeye Mahkeme-yi Temyiz denilmesi, nizamiye mahkemelerince verilen kararların temyiz

kullanılmıştır. Vilayetlerde teşkil edilen ikinci derece mahkemelerin *divan-ı temyiz*, liva merkezlerinde bulunan nizamî mahkemelerin ise *meclis-i temyiz* olarak isimlendirilmesi, bu yargı yerlerinin görevlerinin nitelikleriyle örtüşmediğinden karışıklığa sebep olmuş, davacıları tereddüte düşürmüştür¹⁷⁰. Bu sorunu çözmek için *divan-ı temyizlerin* adı *mahkeme-yi istinaf*, *temyiz-i deâvî meclislerinin* ismi ise *bidayet mahkemesi* olarak 1879 yılında değiştirilmiştir¹⁷¹.

Nizamî yargı yerlerinin teşkilat tarihçesi hakkında buraya kadar yaptığımız açıklamalardan çıkan en önemli sonuç, bu mahkemelerinin görev tanımlarına ilişkindir. Nizamiye mahkemelerinde görülen davalar *kanuni ve nizami/kanunen ve nizamen/kavânin ve nizamât-ı mevzûa* ile çözülür. Nitekim, Tanzimat Dönemi'nde İmparatorluk'ta hazırlanan sözlüklerde, nizamî yargı yerlerinin *kavânin ve nizamât-ı mevzûa ile kabili fasl ve hükmolan*¹⁷² davaları görmeye yetkili mahkemeler olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle, şimdi *kavânin ve nizamât* kavramının modernleşme döneminde Osmanlı Devleti'nde neyi ifade ettiğini inceleyeceğiz.

B. Modernleşme Döneminde Kavânin ve Nizamât Kavramları

Çalışmamıza konu olan devletin İmparatorluk olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Dönemi olarak adlandırılan süreçte rejim değişikliği yaşandığını gözönünde bulundurarak, mutlak monarşiden meşrutiyet rejimine geçmiş bir İmparatorluk'ta kanun kavramına yüklenen anlamın, kanun olarak isimlendirilen kuralların farklılaşmış olabileceğini dikkate almak gerektiğini düşünüyoruz. Bu nedenle aşağıda Kanun-u Esâsî'den önce ve sonra *kavânin ve nizamât* kavramlarının neyi ifade ettiğini ortaya koymaya çalışacağız.

incelemesiyle görevli olmasındandır, başka bir ifade ile *tabakât-ı mehâkimin muntehası* olması sebebiyledir. Bkz. 1879 tarihli Tezkire; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 703-704.

¹⁷⁰ 1879 tarihli Tezkire; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 704.

¹⁷¹ 1879 tarihli Tezkire; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 704.

¹⁷² Örnek olarak şu sözlükler gösterilebilir. Hüseyin Galib Efendi, **Kamus-u Hukuk**, İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1305, s. 209; H. M. Ziyâeddin, H. M. Ziyâeddin, **Mükemmel Istilâhât-ı Kavânin Yahut Mâlûmât-ı Kanuniye Hülâsası**, Dersââdet, 1313 (1895), haz. Fethi Gedikli / İbrahim Enes Onat, **Osmanlı Hukuk Sözlüğü: Mükemmel Istilâhât-ı Kavânin Yahut Mâlûmât-ı Kanuniye Hülâsası**, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2017, s. 154

1. Kanun-u Esâsî'den Önce Kavânin ve Nizamât

Kelime olarak *kavânin* kanunlar¹⁷³, *nizamât* da nizamlar¹⁷⁴ demektir. Bu kavramların modernleşme döneminde resmî metinlerde açıklanıp açıklanmadığına ilişkin yaptığımız araştırmada, *kavânin* ve *nizamât* kavramlarının tanımını mevzuatta göremedik. Ancak, tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk defa 1872 yılında *Mevâdd-ı Umûmîye* yani genel hükümler başlığı altında, kanunların ve nizamların koyulması, değiştirilmesi, geçmişe yürüyüp yürüyemeyeceğine ilişkin kuralları düzenleyen İrade yayınlanmıştır¹⁷⁵. Biz de bu mevzuat metninden hareketle *kavânin* ve *nizamât* kavramlarının hangi çeşit kuralları kapsamına aldığına bakacağız.

İrade-yi Senîye'ye konu olan üç paragraflık bu düzenlemeye göre, bir kanun ya da nizamın kısmen veya tamamen değiştirilmesi, yeniden vazedilmesi için kanun ve nizam yapmakta kullanılan usûlün uygulanması gerekir ki bu usûl her iki düzenleme için de ortaktır. Bu İrade'de kanun ve nizam yapmakta kullanılan usûlden bahsedilirken yapılacak olan kanun veya nizamın önce Şûrâ-yı Devlette sonra da Meclis-i Vükelâda görüşülüp kararlaştırılacağı, Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Vükelâda kararlaştırılan düzenlemenin icrasına Padişah fermanı buyurulmadan bu düzenlemenin yürürlüğe giremeyeceği (*düstûrû 'l-amel tutulamaz*) bilgisi verilir. Yeni konulan veya değiştirilen kanun ve nizam hükümlerinin yürürlük tarihi hakkında ise şu hükümler yer alır: İlgili düzenlemede açıkça belirtilen tarih varsa bu tarihten itibaren; ancak kanun veya nizamın yürürlüğü hakkında herhangi bir tarih belirtilmemişse söz konusu düzenlemenin İstanbul'da Takvim-i Vekâyî, taşrada ise mahalli gazetelerde, gazete bulunmayan yerlerde ise diğer vasıtalarla ilân edildiği tarihten itibaren on beş gün geçtikten sonra bu düzenleme yürürlüğe girecektir. Ayrıca, bir kanun ya da nizamın hükmü geçmişe yürütülemeyecektir.

1872 tarihli Padişah İradesi'nde yer alan hükümlerden hareketle modernleşme döneminde Osmanlı Devleti'nde kullanılan, *kavânin* ve *nizamât* adı verilen

¹⁷³ (çevrimiçi:) <http://lugatim.com/>, “Kavanin” Maddesi, E.T.: 03.04.2022.

¹⁷⁴ (çevrimiçi:) <http://lugatim.com/>, “Nizamât” Maddesi, E.T.: 03.04.2022.

¹⁷⁵ Bu İrade'nin tam metni için bkz. **Düstur**, T. 1, C. 1, s. 16. Kanunların koyulması, değiştirilmesi, geçmişe yürüyüp yürüyemeyeceğine ilişkin kuralları düzenleyen 1872 tarihli Padişah İradesi, 31 Mayıs 1911 (h. 2 Cemâziyelâhir 1329), tarihine kadar yürürlükte kalmış, 1911 yılında yayınlanan *Kavanin ve Nizamâtın Usûlü Neşr ve İlamı Hakkında Kanun*'un 7. maddesi ile açıkça ilga edilmiştir.

düzenlemelerin kapsamına giren kurallar hakkında şunları söyleyebiliriz: *Kavânin* ve *nizamât* kuralları Şûrâ-yı Devlet ile Meclis-i Vükelâda görüşüldükten sonra¹⁷⁶ Padişah iradesine sunulan, Padişahın iradesi ile bağlayıcılık kazanan ve kurallara uymakla yükümlü kişilere yani tüm İmparatorluk halkına ilân edildikten sonra uygulanabilen, geçmişe yürütülemeyen hükümlerdir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi *kavânin* ve *nizamât* hakkındaki bu düzenleme Kanun-u Esâsî'nin yürürlüğe girmesinden önce, yani İmparatorluğun mutlak monarşi ile yönetildiği döneme aittir. Her ne kadar bu düzenlemede kanun ve nizamların önce Şûrâ-yı Devlet, sonra da Meclis-i Vükelâda görüşüleceğinden bahsedilse de hangi konulara ilişkin Padişah İradesi hakkında bu usûlün uygulanacağı noktasında yani kanun ile önceden müzakere edilmeksizin yürürlüğe giren İrade-yi Senîye arasında açıklık olmadığını belirtmek gerekir¹⁷⁷. Ancak bizim için önemli olan, hangi tür bağlayıcı kuralların *kavânin* ve *nizamât* usûlü uygulanarak vazedildiğini tespit etmek değil, modernleşme döneminde yürürlükte olan *kavânin* ve *nizamât* kurallarının niteliğini anlayabilmektir. 1872 tarihinde yayınlanan *Mevâdd-ı Umûmîye*'ye göre *kavânin* ve *nizamât* hükümleri, Padişah iradesinden kaynaklanan kurallardır, başka bir ifade ile menşei siyasi iktidar olan düzenlemelerdir.

2. Kanun-u Esâsî'den Sonra Kavânin ve Nizamât

1872 tarihinde yayınlanan *Mevâdd-ı Umûmîye*'de kanun ve nizamın aynı usûl ile vazedileceği, yürürlüğe gireceği ve yürürlükten kaldırılacağının kararlaştırıldığını belirttik. 1876 yılı itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'nda yürürlükte olan bir Anayasa vardır ve Kanun-u Esâsî'de kanun ve nizam yapma yetkisi farklı organlara verilmiş, böylece her iki mevzuat çeşidi arasındaki kesin anayasal sınırlar koyulmuştur. Biz çalışmamızda Kanun-u Esâsî'ye göre kanun ve nizam adı verilen düzenlemelerin ne

¹⁷⁶ Meclis-i Vükelânın üyeleri Padişah tarafından atanır, bağımsız bir varlığı ya da hükümet olarak kolektif sorumluluğundan bahsedilemez. Alt kademedeki meclislerin hazırladığı kanun tasarıları, Meclis-i Vükelâda tartışılıp gerekli düzenlemeler yapıldıktan ve Padişahın onayından geçtikten sonra kanunlaşır ki bu haliyle Meclis-i Vükelânın yüksek bir danışma organı olduğu söylenebilir. Kanun-u Esâsî öncesi Meclis-i Vükelânın çalışma şekli hakkında bkz. Ali Akyıldız, **Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2018, s. 214-220. Kanun-u Esâsî'nin yürürlüğe girmesinden önce yasama meclislerinin çalışmaları hakkında bkz. Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Ottoman Empire**, s. 76-81.

¹⁷⁷ Bu konuda Heidborn'un değerlendirmesi için bkz. Heidborn, **a.g.e.**, s. 99-101. Ali Fuat Başgil, her ne kadar bu düzenlemeye göre kanun ve nizamların yapılması ve yürürlüğe girmesinde aynı usûl takip ediliyorsa da her iki düzenlemenin içerdiği hükümlerin ve mahiyetlerinin farklı olduğuna işaret eder. Başgil'in modernleşme dönemindeki kanun ve nizamnamelerin esas ve mahiyet bakımından farklılıklarına ilişkin değerlendirmesi için bkz. Ali Fuat Başgil, **Türkiye Teşkilât Hukukunda Nizamname Mefhumi ve Nizamnamelerin Mahiyeti ve Tâbi Olduğu Hukukî Rejim**, İstanbul: Kenan Basımevi, 1939, s. 39-41.

olduğunu ayrı ayrı incelemeyeceğiz, yalnızca kanunu açıklayacağız¹⁷⁸. Belirtmek gerekir ki, Kanun-u Esâsî kanun koymak ve değiştirmekten, kanunların nasıl yapılacağından bahsetse de kanun kavramını tanımlamaz. Bu nedenle, Kanun-u Esâsî’den hareketle yapacağımız tanımlamanın kanunu yapan organ ve kanunun yapılış şekline göre olacaktır. Belgesay’ın veciz ifadesiyle milli hâkimiyeti Padişahın hâkimiyetine ortak eden¹⁷⁹ 1876 Kanun-u Esâsî’si ile kurulan sistemde, İmparatorluk’taki yasama organının adı Meclis-i Umûmî’dir. Bu Meclis, Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusan adı verilen iki heyetten oluşur¹⁸⁰. Kanun teklif etme hakkı Bakanlar Kurulu (Heyet-i Vükelâ) ile Meclise (Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusan) aittir; yapılan teklif Sadaret yani Başbakanlık aracılığıyla Padişaha iletilerek Padişahın izni istenir¹⁸¹. Padişah izin verirse kanun teklifi Şûrâ-yı Devlete gönderilir ve Şûrâ-yı Devlette kanun lâyihası hazırlanır; bu lâyiha da yasama Meclisini oluşturan her iki heyette görüşülür¹⁸². Meclisçe kabul edilen metin, tasdik için Padişaha sunulur. Kanun metni, Padişahın iradesi ile onaylandıktan sonra yürürlüğe girer. Amacımız, Kanun-u Esâsî’ye göre kanunların yapılma sürecini incelemek değildir. Kanun adı verilen düzenlemenin ne olduğunu anlayabilmektir. Bu nedenle her ne kadar Kanun-u Esâsî’de 1909 yılında yapılan değişiklikte yasama yetkisinin kullanılmasında, kanunların yapılma sürecinde, Padişah ve Meclisin yetkileri bakımından önemli farklılıklar olmuşsa da bu değişiklikleri ayrıca incelemeye gerek yoktur. Kanun-u Esâsî’ye göre kanun, İmparatorluğun *kuvve-yi kanuniyesinin* teklifi, bu teklifin Mecliste müzakere edilip kabul edilmesinden sonra *icrâ-yı ahkâmına* Padişah iradesi buyurularak uygulanan kurallardır¹⁸³. Sonuç olarak kanun adı verilen kuralların, önceden belirlenen bir usûl takip edilerek egemenliği kullanan güç/güçler tarafından vazedilen, yayınlanıp ilân edildikten sonra İmparatorluk’ta yaşayan herkes için bağlayıcı olan normlar olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁷⁸ Kanun-u Esâsî’ye göre nizamname ile kanun adı verilen mevzuat çeşidi arasındaki farklılıklar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Başgil, **a.g.e.**, ss. 42-45.

¹⁷⁹ Belgesay, “Adliye Teşkilatı”, s. 215.

¹⁸⁰ 1876 Kanun-u Esâsî, m. 42. (çevrimiçi:) <https://www.anayasa.gov.tr/tr/anasayfa/>, Önceki Anayasalar 1876 Kanun-u Esâsî, E.T.: 10.03.2022.

¹⁸¹ 1876 Kanun-u Esâsî, m. 53. Bkz. (çevrimiçi:) <https://www.anayasa.gov.tr/tr/anasayfa/>, Önceki Anayasalar 1876 Kanun-u Esâsî, E.T.: 20.05.2022.

¹⁸² 1876 Kanun-u Esâsî, m. 54. Bkz. (çevrimiçi:) <https://www.anayasa.gov.tr/tr/anasayfa/>, Önceki Anayasalar 1876 Kanun-u Esâsî, E.T.: 20.05.2022.

¹⁸³ Bu tanım için bkz. Münif Paşa, **Medhâl-i İlm-i Hukuk**, notları tutan: Mekteb-i Hukuk-u Şâhâne şakirdanından Sâbit Efendi, İstanbul, Mekteb-i Sanâyi-i Şâhâne Matbaası, 1299, s. 26. Kanun-u Esâsî’nin hükümlerine göre kanun koymanın aşamaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **a.g.e.**, ss. 26-31.

Tanzimat Dönemi'ndeki kanunların yayınlanması ve ilânının kanunun “*şerâit-i mevcudiyetinden*” sayıldığını ifade eden hazine avukatlarından İbrahim Ethem Bey, 1910 yılında İzmir Barosu yayınlarından Mizânü'l-Hukuk dergisinde, modernleşme döneminde yürürlüğe giren kanunların ahali tarafından bilinirliği ve bu bilinirliğin artırılmasına yönelik şu açıklamaları yapar: “Halihazırda kanunlar gazeteler ve basılı evrak ile yayınlanıp ilân ediliyor, okuma yazma oranının düşük olduğu Osmanlı ülkesinde kanunların daha geniş halk kitlelerince bilinmesini sağlamak amacıyla tanzim edilen kanunlar mabetlerde, kiliselerde, insanların toplandıkları yerlerde hükümet tarafından ahaliye okunmalıdır, bu usûl uygulanırsa İmparatorluğun en ücra köşelerine kadar kanun hükümleri halka bildirilmiş olacaktır¹⁸⁴.”

Fıkıhın devlet başkanına tanıdığı takdir ve düzenleme yetkisinden yararlanarak Osmanlı Padişahlarının düzenlemeler yaptığına, örfi kurallar, kanunlar koyduğuna değinmiştik. Kanun kavramı ve bu kavramla yakından ilişkili olan kanunnâme ifadesi, Tanzimat Dönemi'nden önce de İmparatorluk'ta kullanılmıştır. Ancak, Tanzimat Dönemi'nden önce İmparatorluk'ta kullanılan kanun/kanunnâme kavramıyla, Tanzimat Dönemi'nde kullanılan kanun/kanunnâme kavramının aynı nitelikteki kural çeşidini, norm derlemelerini ifade etmediği kanaatindeyiz¹⁸⁵. Klasik dönemde her çeşit kanunun Padişah hükmü olarak ortaya çıktığını ve genellikle “*Kanun ve emr edüp buyurdum ki ...*” şeklinde başladığını belirten İncalcık¹⁸⁶, kanunlar Sultanın şahsi emirleri olduğundan her yeni kural koyucunun kendinden önce konulan kanunlardan yürürlükte kalmasını istediklerini onaylaması gerektiğini belirtir¹⁸⁷. Belirtmek gerekir ki, modernleşme döneminden önce belirli alanlarda örfi kaynaklı tedvin hareketi olmuş, çeşitli kanun derlemeleri yapılmıştır. Örf kuralları, uzun bir süreç içerisinde Padişahların hüküm irade ve fermanlarının bir araya gelmesi ile oluştuğundan, kanunnâmelerin ilk şekilleri de çoğu defa münferit ferman ve hükümlerdir¹⁸⁸. Zaman

¹⁸⁴ bkz. İbrahim Ethem Bey, “Nüfûz-u Kavaninin Sûret-i Temini”, **Mizânü'l-Hukuk**, Sa. 13, 17 Nisan 1910 (h. 6 Rebûlâhîr 1328), s. 193-194.

¹⁸⁵ “Modernleşme dönemindeki bazı hukuk sözlüklerinde, “kanun”u tanımlamak için “*tabiat-ı eşyâdan münbâis revâbıt-ı zaruriyedir*” açıklaması yapılmış ve bu tanımın Montesquieu’nün kanun tarifi olduğu açıkça belirtilmiştir. Bkz. Hüseyin Galib Efendi, **a.g.e.**, s. 178; H. M. Ziyâeddin, **Mükemmel Istılâhât**, s. 129. Modernleşme döneminde Osmanlı Devleti’nde kullanılan hukuk kavramlarını açıklayan başka bir eserde ise “kanun”, tebaa ile Padişah arasında tanzim olunmuş bir sözleşme şeklinde tanımlanmıştır. M. Bedrosyan, **Rehber-i Mesalih-i Adliye**, İstanbul: Mihran Matbaası, 1301, s. 9.

¹⁸⁶ İncalcık, “Kanun”, s. 560.

¹⁸⁷ İncalcık, “Kanun”, s. 561; ayrıca bkz. Aydın, **Hukuk Tarihi**, s. 67.

¹⁸⁸ 19. yüzyıla kadar kanunnâme kavramının Osmanlı İmparatorluğu’nda ne anlama geldiği, kanunnâme çeşitleri, kanunnâmelerin hazırlanması hakkında detaylı bilgi için bkz. Halil İncalcık, “Kanunnâme”, **DİA**, C. 24, İstanbul, 2001, s. 333-336.

içinde oluşan *örfi* normlar, çeşitli Padişahlar döneminde genel kanunlar halinde bir araya getirilmiştir. Ancak, bir hukuk dalının bütününe içine alan, etraflı ve sistemli bir şekilde düzenleyen kanunlaştırma faaliyetine Tanzimat Dönemi'ne kadar rastlanmaz¹⁸⁹.

Bilindiği üzere modern anlamda kanunlaştırma yani herhangi bir hususa ilişkin hareket tarzını kanun haline koyma, kanun halinde kurallar vazetme iki türlü olabilir¹⁹⁰. Bunlardan biri, bazı husus ve ilişkiler hakkında kurallar (*loi*) koymak iken diğeri herhangi bir hukuk sahasını geniş ve tam sûrette düzenleyen, sistematik büyük kanunlar (*code, corps de loi, kanunnâme*), ticaret kanunu, ceza kanunu gibi, konulmasıdır¹⁹¹. Modern anlamıyla kanunlaştırma faaliyetleri yani toplumu düzenleyen kuralların etraflı ve sistemli kanunlar halinde tespit etme hareketi, ilk defa 18. yüzyılın sonlarında Avrupa'da başlamış buradan da diğer ülkelere yayılmıştır¹⁹². Avrupa'daki kanunlaştırma düşüncesi ve bu düşünce sonucunda meydana getirilen norm derlemeleri, Tanzimat Dönemi'nde kimi zaman Osmanlı İmparatorluğu'nda hazırlanan mevzuata örnek olmuş kimi zaman da bu kanunlar iktibas olunmuştur¹⁹³. Kanaatimizce, bu dönemde gerçekleştirilen söz konusu iktibas çalışmalarının doğal bir sonucu olarak, Batılı anlamda kanunnâme (*code*) kavramı, İmparatorlukta ilk defa Tanzimat Dönemi'nde kullanılmıştır¹⁹⁴ ki bu tarih zaten modern anlamda kanunnâme kavramının ortaya çıktığı zaman diliminden kısa bir süre sonradır. Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme döneminde, toplumu düzenleyen kurallar etraflı ve sistemli bir şekilde tespit edilmeye başlanmış, başta Anayasa olmak üzere, Ceza Kanunu, Arazi Kanunu, Kara ve Deniz Ticareti Kanunları, Ceza, Hukuk, Ticaret Muhakemesi Kanunları, Mahkeme Teşkilatı Kanunu gibi norm derlemeleri bu dönemde yürürlüğe girmiştir.

Tanzimat Dönemi'nden önce Avrupalı bilginlerce yabancı dilde hazırlanan sözlüklerde kanun (*loi*) kelimesinin karşılığı olarak “*şeriat*” kavramının kullanılmış

¹⁸⁹ Aydın, **Hukuk Tarihi**, s. 68; Hıfzı Veldet, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, iç. **Tanzimat I**, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, s. 154.

¹⁹⁰ Veldet, “Kanunlaştırma”, s. 142; Kemal Gözler, **Hukuka Giriş**, Bursa: Ekin, 2018, s. 242.

¹⁹¹ Veldet, “Kanunlaştırma”, s. 142; Gözler, **Hukuka Giriş**, s. 242-243.

¹⁹² Veldet, “Kanunlaştırma”, s. 143.

¹⁹³ a.g.e., s. 145. Tanzimat Dönemi'nde Avrupa'dan iktibas edilen norm derlemeleri hakkında bkz. Gülnihal Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020, s. 105, s. 151-152.

¹⁹⁴ Halil İnalcık, “Kanunnâme”, **DİA**, s. 336.

olduğuna yukarıda değinmiştik. Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra ise gerek Osmanlı vatandaşı gerekse de Avrupalı bilginlerce hazırlanan sözlüklerde aynı kavramın karşılığı olarak hem *şeriat* hem de “*kanun, nizam*”¹⁹⁵ ifadelerinin kullanıldığı görülür. Modernleşme döneminde *loi* kavramının karşılığı olarak kullanılan kanun ifadesi devletin yetkili makamı tarafından, herkes için geçerli olmak üzere konulan müeyyideli kuralları gösterir¹⁹⁶. Toplumun uymak zorunda oldukları kuralları gösteren, “*kuvve-yi kanuniyeden*” yani yetkili organdan çıkan mecburi emir, yasaklamadır¹⁹⁷. Heidborn'un da belirttiği üzere, Tanzimat Dönemi'nde “*loi*” kelimesinin karşılığı olarak kullanılan “*kanun*” ifadesi, Batı hukukuna ait bir terimdir¹⁹⁸. Örneğin 1868-1923 yıllarında Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren Mahkeme-yi Temyizin¹⁹⁹ üyelerinden Talat Bey, modernleşme döneminde kanun koyma hususunda kabul edilen yeni usûllere uygun “*efrâdını câmi ağyârını mani*” olacak şekilde, kanun kavramını şu şekilde tanımlamayı tercih ettiğini belirtir: “Kanun, genel ve özel hukuk hükümlerini tayin eden, kanun yapmaya yetkili organ tarafından, önceden belirlenmiş bir usûle uygun olarak, kişilerin doğal haklarını korumak için adalet düşüncesiyle, kamu yararına konulan, genel kurallardan oluşan, emir ve yasaklamalardır²⁰⁰.”

¹⁹⁵ Nazaret Hilmi Efendi, **İstilahât**, s. 241. Heidborn, nizamiye mahkemeleri (*tribunaux* nizamiyé) olarak isimlendirilen yargı yerlerinin adındaki “nizami” ifadesinin, mahkemenin oluşumu ve yetkilerini şerî kurallardan değil Padişahın egemenlik yetkisinden doğan düzenlemeden aldığını gösterdiği yorumunu yapar. Heidborn, **a.g.e.**, s. 205; Benzer bir yorum için bkz. Findley, “Mahkama”, s. 6-7.

¹⁹⁶ Ottokar, publier une loi tercümesi için “*bir kanun neşr ve ilân etmek*” ifadesini kullanır. Bkz. Ottokar, **a.g.e.**, s. 223-224. *Kavânin-i mevzûa, nizamât-ı mevzûa* ifadeleri ise *lois positives, législation* kavramlarının tercümesi olarak verilmiştir. Bkz. Ottokar, **a.g.e.**, s. 223; Hüseyin Âgâh Efendi, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁹⁷ Münif Paşa, **a.g.e.**, s. 23. Münif Paşa'nın bu eserinde, Avrupa hukuku kaynaklı kanun kavramı hakkında oldukça detaylı bilgiler yer alır. Meşrutiyet rejimiyle yönetilen ülkelerde kanun adı verilen kuralları hangi kişi ve/veya organların teklif etmeye yetkili kılındığı, bir kanunun nasıl yürürlüğe gireceği, kanunları kimlerin yorumlayacağı, yorumda hangi kurallara uyulacağı, kanunları kimlerin nasıl uygulayacağı, kanunların nasıl ilga edileceği gibi konular anlatılırken Batılı hukukçuların geliştirdiği görüşler aktarılmıştır. Bkz. Münif Paşa, **a.g.e.**, ss. 26-32.

¹⁹⁸ Heidborn, **a.g.e.**, s. 99.

¹⁹⁹ 1868 yılında yani Nizamiye mahkemelerinin tüm ülke geneline yaygınlaştırılmasından bir sene sonra bu mahkemelerde çözülen davalar için en üst merci olmak üzere kurulan, 1879 yılında başlı başına bağımsız bir mahkemeye dönüşen Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, halihazırda faaliyette olan Yargıtayın ilk örneğini teşkil eder.

Yargıtayın tarihçesi hakkında bkz. (çevrimiçi:) <https://www.yargitay.gov.tr/>, Tarihçe, E.T.: 20.11.2022.

²⁰⁰ Talat Bey'in tercih ettiği kanun tanımı kendi ifadeleriyle şu şekildedir: “*Hukuk-u umûmiye ve husûsiyenin ahkâmını tayin eden kavâid-i külliyyeden ibarettir ki usûl-ü mevzuasına tevfiken ve hukuk-u tabiye-yi beşerîyenin intizamını teminen maslahat ve menfaat-ı amme mülâhâza-yı âdilesiyle kuvveyi kanuniyeden sadır olan evâmîr ve nevâhînin mecmudur.*” Talat Bey, “Tefsir-i Kanun”, **Ceride-yi Adliye**, Sa. 29, 2 Mart 1910 (h. 19 Safer 1328), s. 1420.

Her normlar sisteminin, kendi kurallarını yorumlamak için belli teknikler uygulayacağını, farklı normlar sisteminin uyguladığı tekniklerde, yorum ilkelerinde kimi zaman benzerlikler de bulunabileceğini söylemek mümkündür. Nizamiye mahkemelerinin uyuşmazlık çözerken uyguladıkları kuralların yani kanun adı verilen normun menşei Batı hukuku olduğu için bu normun zaman bakımından uygulanmasının esasları²⁰¹, kanun/kanunnâme adı verilen derlemelerde yer alan kuralların mahkemelerce ne şekilde yorumlanarak anlamının belirleneceği, yorumda hangi kaidelere uyulacağına ilişkin kurallar açıklanırken modern Batı hukuku biliminden yararlanılmıştır. Nizamiye mahkemesi başkanları, kanun maddelerini nasıl yorumlayacakları, mevzuat metnini ne şekilde anlamaları gerektiği hususunda kimi zaman Adliye Nezaretine kimi zaman da adliye müfettişlerine müracaat etmişler, bu başvurular neticesinde Adliye Nezareti 1884 yılında *tahrîrât-ı aliyye*²⁰² yayınlamıştır. Nezaret, kanunların yorumu hakkında açıklama yaptığı bu yazısında hâkimlerin bağımsızlığına vurgu yaparak, Padişah İradesi ile yargılama yapıp hüküm verme yetkisi kendilerine verilen yargıçların muhakemelerinde bağımsız olduklarını ifade etmiştir. Siyasi iradenin yürürlüğe koyduğu kanunları uygulama ve yorumlama yetkisinin nizamiye mahkemesi hâkimlerine ait olduğunu dile getirmiştir. Nezaret, kanun maddesini yorumlama, bu konuda mahkemelere emir ve talimat verme yetkisinin olmadığını vurgulamış, kanun maddeleri üzerinde düşünerek yorum yapma, uyuşmazlığı çözecek uygun kanun hükmünü bulmanın hâkimlerin görevi olduğunu ifade etmiştir. Adliye Nezareti, nizamî yargıda davaların çözülmesinde uygulanabilecek bir yasa maddesi varsa ilgili maddenin lafzının dikkate alınarak uygulanacağı, anlamı açık olmayan kanun metni yorumlanırken ilgili düzenlemenin vazedilme amacını belirleyerek bu düzenlemeyi amacına uygun olarak yorumlayıp hüküm vermenin mahkeme heyetinin vazifesi olduğunu söylemiştir. Ancak bir uyuşmazlığı çözmek için ne açık ne de örtülü bir kanun hükmü yoksa mahkeme

²⁰¹ Kanunların zaman bakımından uygulanması, geçmişe yürütülüp yürütülemeyeceği, kanunların ilgası, özel kanun-genel kanun ilişkisi hakkında bkz. Yorgaki Efendi ve Şevket Efendi, **Usûl-ü Muhakeme-yi Hukukiye Kanun-u Muvakkatı Şerhi**, C. 1, Kostantiniyye: Matbaa-yı Ebuzziya, 1304, ss. 23-30. 1879 tarihli UMHKM'nin şerh edildiği bu eserin yazarlarından olan Yorgaki Efendi nizamiye mahkemelerinde görevli başsavcı yardımcısı, Şevket Efendi ise İstanbul İkinci Hukuk Mahkemesi başkanlarındandır. Bkz. **a.g.e.**, iç kapak.

²⁰² 6 Ağustos sene 300 Tarihinde Tamîmen Vilayeti Adliye Müfettişlerine Tastir ve Tesyir Olunan Tahrîratı Umûmiye Suretidir başlıklı yazıyı (bundan sonra 1884 tarihli Adliye Nezareti Tahrîratı) görmek için bkz. Adliye Nezareti, **Cerîde-yi Mehâkim**, Sa. 264, s. 2047-2049.

başkanı ve savcılarca durumun derhal Nezarete bildirilmesi gerektiği ifade edilmiştir²⁰³.

Belirtmek gerekir ki, modernleşme döneminde nizamiye mahkemesinde uygulanan, menşei Batı hukuku olan yani modern kanun derlemeleri olarak değerlendirdiğimiz metinleri bağlayıcı olarak yorumlama yetkisi, İstanbul’da bulunan Mahkeme-yi Temyize aittir. Zira, Kanun-u Esâsî’de, adlî işler hakkındaki kanun maddesinin yorumunun Mahkeme-yi Temyize ait olduğu hüküm altına alınmıştır²⁰⁴. Kanunların *tatbikâtında*, *şümûlünde*, *istihrâc-ı mânasında*²⁰⁵ tereddüt olabileceğini belirten Mahkeme-yi Temyiz yargıcı Talat Bey, kanundaki ibarelerin muğlak olması durumunda nasıl bir yorum yöntemi uygulanacağını açıklar. Talat Bey’in yaptığı açıklamalar, nizamiye mahkemesi hâkimlerinin önlerindeki somut olayı çözerken yani yargısal yorum²⁰⁶ yaparken de dikkate almaları gereken hususlardır. Hâkim Talat Bey, kanun metninin kapsamının belirlenmesinde uygulanacak yorum yöntemlerini açıklarken, bugün kullandığımız ıstılahlar ile ifade edersek, lafzî, amaçsal, tarihsel yorum yapılarak kanun koyucunun ne söylediğinin anlaşılması gerektiğini belirtir²⁰⁷. Mahkeme-yi Temyiz hâkimi, kanun metninin kapsamını tayin, kanun maddesinin ne anlama geldiğini tespit etmek için gerekiyorsa kıyas yoluna başvurulacağını, kanunun vazedilme sebebini anlamak için gerekçe lâyihalarına bakılabileceğini belirtir²⁰⁸. Ayrıca Kanun-u Esâsî gereği adlî işlerdeki kanunların yorumu Mahkeme-yi Temyize

²⁰³ Türk Medeni Kanunu’nun birinci maddesinde hâkimin hukuk yaratması olarak düzenlenen kural Tanzimat Dönemi’nde kabul edilmediğinden, nizamiye mahkemesi hâkimlerinin hukuk yaratma yetkileri olmamıştır. Tanzimat Dönemi’nde kabul edilen modern hukuk mevzuatında hâkime boşluk doldurma yetkisinin verilmemesinin, 19. yüzyılda Fransa’da egemen olan kanunda boşluk olmadığı, her türlü mesele hakkında kanunda çözüm bulunduğu, hâkimin sadece kanunun uygulayıcısı olduğu, kanun karşısında hâkimin herhangi bir serbestiye sahip olmayacağı görüşünün etkisinin olduğu fikrindeyiz. Modern hukukta hâkimin hukuk yaratması konusu için bkz. Gözler, **Hukuka Giriş**, s. 388-389.

²⁰⁴ 1876 Kanun-u Esâsî, m. 117. Bkz. (çevrimiçi:) <https://www.anayasa.gov.tr/tr/anasayfa/>, Önceki Anayasalar 1876 Kanun-u Esâsî, E.T.: 20.05.2022.

²⁰⁵ Talat Bey, “Tefsir-i Kanun”, s. 1424.

²⁰⁶ Talat Bey, kanunların yorumuna ilişkin yazısında farklı kişi ya da makamlarca yapılan yorum türlerine de değinir. Mahkeme-yi Temyiz hâkiminin yorum çeşitlerinin tasnifi hakkında verdiği bilgiler şu şekildedir: Yorum türleri en genel mânâda bilimsel yorum (*tefsir-i hususi ve ilmî*) ve resmî yorum (*tefsir-i resmî*) olmak üzere ikiye ayrılır. Bilimsel yorum, bir kanun maddesinin yorumu hakkında hocaların derslerde, müelliflerin eserlerinde ileri sürdükleri fikirlerdir. Diğer bir yorum türü olan resmî yorum ise kendi içinde ikiye ayrılır. Bunlar mahkemelerin gerçekleştirdiği yargısal yorum (*tefsir-i hükmi*) ve yasama yorumu (*tefsir-i teşrî*)dur. Bkz. Talat Bey, “Tefsir-i Kanun”, s. 1424.

²⁰⁷ Hâkim Talat Bey’in kendi ifadesiyle “*her kanunun tefsirinde sebke ve rabt-ı ibâre ile o fasl-ı ahkâmının cihet-i câmiasına ve sûret-i tanzimiyenin esbâb-ı mûcibesine*” bakılmalıdır. Talat Bey, “Tefsir-i Kanun”, s. 1424.

²⁰⁸ Talat Bey, “Tefsir-i Kanun”, s. 1424-1425. Örneğin, Meşrutiyetin tesisinden itibaren yayınlanan kanunları yorumlamak bakımından, Mebusan ve Ayan Meclislerinde cereyan eden müzakere zabıtlarını okumanın hem hâkimler hem de avukatlar bakımından pek büyük yardımı olacağı ifade edilmiştir. Bkz. Kırkor Sinapyan, “Mehâkim Kararlarının Esbâb ve İlel-i Kanuniyeye Müstenid Olması Lüzumuna Dair Mütâlaât”, **Muhâmât**, Sa. 2, 24 Ağustos 1911 (h. 28 Şaban 1329), s. 34.

ait olduğundan Talat Bey, Yüksek Mahkemenin kanun yorumunun tüm nizamiye mahkemeleri bakımından bağlayıcı olduğunu ifade eder²⁰⁹. İmparatorluk'ta yazılan hukuk kitaplarını incelediğimizde, kanunların yorumu hakkında Hâkim Talat Bey'in açıklamalarına benzer bilgilerin verildiği görülmektedir²¹⁰. Kanun hükümlerinin çatışması durumunda, bu çatışmanın çözümünde uygulanacak ilkeler izah edilirken, modern hukuk teorisinin mekanizmalarından bahsedilmiştir. Bir uyuşmazlığın çözümün uygulanabilecek birbiriyle çelişen iki kanun hükmü varsa hâkimin bu çatışmayı çözerken hangi kanun hükmünün sonraki tarihli ve/veya özel hüküm olduğunu dikkate alacağı ifade edilmiştir²¹¹. Sonuç olarak, modernleşme döneminde müeyyideli kural koymaya yetkili kişi/organ tarafından önceden belirlenen bir usûle göre vazedilen kurallar bağlamında, kanun ve nizamnâme adı verilen norm derlemelerinin, niteliğini Batı hukukundan alan kuralları içerdiğini söyleyebiliriz. Kanun adı verilen bu yeni çeşit normların, İmparatorluğun her tarafında teşkil edilen nizamiye mahkemeleri tarafından doğru ve aynı şekilde yorumlanarak uygulanmasını mümkün kılma vazifesi, İstanbul'da bulunan yüksek yargı merciine yani Mahkeme-yi Temyize aittir²¹².

Nizamî yargıda uyuşmazlık çözümünde hazırlanan dava evrakı çalışmamızın üçüncü bölümünde inceleyeceğiz. Ancak burada, henüz dava belgelerini içerik bakımından incelemeyen şu çıkarımı yapılabiliriz: Nizamiye mahkemeleri kanun ve nizamları uygulayarak uyuşmazlık çözen yargı yerleri olduğundan, bu mahkemelerde davalar görülürken niteliği modern Batı hukuku sistemden kaynaklanan kurallarla yargılama yapılıp hüküm verildiği anlamına gelir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak nizamî yargıda dava evrakının içeriğinin belirlenmesinde, Kıta Avrupası kurallar sisteminin etkisinin görülebileceğini söyleyebiliriz.

²⁰⁹ Talat Bey, "Tefsir-i Kanun", s. 1425.

²¹⁰ Modernleşme döneminde yürürlükte olan kanun adı verilen normların nasıl yorumlanacağı, yorumda hangi kurallara uyulacağı hakkında bkz. Yorgaki Efendi ve Şevket Efendi, **a.g.e.**, s. 34-37, s. 88; Ahmet Ziya Bey, **Yeni ve Mükemmel Usûlü Muhakeme-yi Hukukiye Kanunu Şerhi ve Zeyli**, İstanbul: Cihan Matbaası, 1329, s. 27-29, s. 437-439; Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî-yi Hukukî**, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1327, ss. 26-30 (bundan sonra Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327). Şevki Efendi'nin, **Sakk-i Adlî-yi Hukukî** kitabı hakkında ayrıntılı bilgi için Üçüncü Bölüm, I.A.2.b'ye bkz.

²¹¹ Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 438.

²¹² Belgesay, "Adliye Teşkilatı", s. 217.

C. Nizamiye Mahkemeleri Bakımından Mecelle

Yukarıda, 1867 tarihli Talimat ile tüm Osmanlı ülkesinde kanun ve nizamlara göre uyuşmazlık çözen yargı yerlerinin teşekkül edeceğinin kararlaştırıldığını ifade ettik. Bu tarihte hukuk uyuşmazlıklarında kullanılabilecek mevzuat yani *kavânin ve nizamâtın* 1850 tarihli Ticaret Kanunnâmesi, 1851 tarihli Murâbaha (Faiz) Nizamnâmesi, 1854 tarihli Arazi Kanunnâmesi, 1860 tarihli Kara Ticareti Kanunnâmesi, 1861 tarihli Ticaret Muhakemesi Usûlü Nizamnâmesi ile 1867 tarihli Talimat'ın hukuk muhakeme usûlüne ilişkin beş-on maddesiyle sınırlı olduğu ifade edilmiştir²¹³. Görüldüğü üzere, ne kişiler arasındaki oldukça çeşitli sözleşme-borç ilişkilerinden ne de arazi dışında mal-eşya ilişkilerinden doğacak uyuşmazlıklarda uygulanabilir resmî yürürlük kaynağından bahsedilemez. Tüm İmparatorluk'ta kurulması kesin biçimde kararlaştırılan, nizamiye mahkemelerinin hukuk kısmında hangi kurallar uygulanacaktı? Söz konusu mahkemelerde uygulanacak normlara dair iki farklı fikir ortaya atılmıştır. Birincisi, şerî kuralların esas alınması gerektiğine ilişkin görüştür. Bu görüşü benimseyenler, asırlar boyunca Osmanlı kadısının kişiler arasındaki sözleşme-borç, eşya-mal ilişkilerinden doğan uyuşmazlıkları çözerken uyguladığı ancak henüz resmî bir tedvini yapılmamış normlardan, zamanın ihtiyacına uygun olanlarının seçilerek bir kitap halinde yayınlanması kanaatinde olmuşlardır²¹⁴. Kadıların uyuşmazlık çözümünde uyguladıkları şerî kurallar, İslam bilginlerince yazılan çeşitli kitaplarda bulunduğu ve bu kitapların büyük bir kısmı Arapça olduğundan, çok üyeden oluşması kararlaştırılan nizamiye mahkemelerinde, bu kitaplardaki hükümlere göre uyuşmazlık çözülmesi oldukça zordur. Zira, nizamiye mahkemelerinde görev yapacak heyet arasında, şerî hükümler konusunda eğitim almış, Arapça bilen tek üye vardır, o üye nizamî yargı yerlerinde mahkeme başkanı olması hüküm altına alınan kadılardır²¹⁵. Bu da demek oluyor ki, İmparatorluk genelinde

²¹³ Ahmet Lütfi Efendi, **Mîrat-ı Adalet Yahud Tarihçe-i Adliyye-i Devlet-i Aliyye**, İstanbul: 1304, s. 177-181.

Osmanlı adliye tarihi hakkında bilgi veren, ticaret mahkemesi başkanlığı görevi yapmış hukukçulardan olan Ahmet Lütfi Efendi, 1867 tarihi itibarıyla yürürlükte olan mevzuatın sınırlılığı sebebiyle hukuk davalarının görülmesinin oldukça zor olduğunu söyler. Kanun ve nizamlara göre uyuşmazlık çözen meclislerde görülen hukuk davalarında, bazen şerî hükümlere bazen de ticaret kanunu hükümlerine göre karar verilmiş olduğu, bu nedenle de birbiriyle çelişen hükümlerin ortaya çıktığını belirtir. Bkz. Ahmet Lütfi Efendi, **a.g.e.**, s. 179-180.

²¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, **Mâruzât**, Yusuf Halaçoğlu (haz.), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980, s. 199-200.

²¹⁵ Örneğin, 1864 Vilayet Nizamnâmesi'nin 51. maddesinde kazâlarda kanun ve nizamlar uygulayarak uyuşmazlık çözecek olan yargı yerlerinin başkanının kadılar olduğu belirtilmiştir; Tural, 1864 Vilayet Nizamnâmesi, s. 379.

kurulması kararlaştırılan bu mahkemelerde çözülecek bir hukuk davasında, fıkıh kitaplarındaki hükümler uygulanırsa, heyette bu işi yapabilecek tek üye olacaktır. Ayrıca, uyuşmazlık çözümünde uygulanacak normları bulmak için İslam bilginlerince yazılmış kitapları kullanmak, nizamiye mahkemelerinin esas niteliğine, ayırt edici vasıflarına, görevlerine de aykırı olacaktır. Zira yukarıda belirttiğimiz üzere, nizamiye mahkemelerinin görev ve yetkisi, İslam bilginlerince yazılan eserlerde yer alan kurallara göre değil, kanun ve nizamlarda düzenlenmiş normları uygulayarak uyuşmazlık çözmektir.

Nizamiye mahkemelerinin hukuk kısmında uygulanacak kurallarda şerî hükümlerin esas alınması gerektiğini fikrini benimseyenler, henüz resmî bir tedvin yapılmamış fıkıh kurallarının, Türkçe bir kitap halinde yayınlanması durumunda, nizamiye mahkemesi hâkimleri ile mahkemedeki diğer görevlilerinin şerî hükümleri anlamalarının mümkün olacağına²¹⁶ farkına varmışlardır. Bu nedenle Osmanlı kadısının asırlarca uygulamış olduğu kuralların tedvin edilerek nizamiye mahkemelerinde uygulanması taraftarı olmuşlardır. Nizamiye mahkemelerinin hukuk kısmında uygulanacak normlara dair ikinci görüş ise Fransız Medeni Kanunu olan Code Civil'in Türkçe'ye tercüme edilip ilgili yargı yerlerinde uygulanması yönündedir²¹⁷. Neticede ilk görüş tercih edilir ve nizamiye mahkemelerinde çözülecek hukuk davaları bakımından kanun kaynağı ihtiyacını giderecek, İslam bilginlerince yazılan eserlerde yer alan hükümler esas alınmak üzere bir tedvin metni ortaya çıkaracak heyetin teşkiline yani Mecelle Cemiyetinin oluşturulmasına karar verilir²¹⁸. Modernleşme döneminde fıkıh hükümleri esas alınarak hazırlanmış olan Mecelle, yalnızca şeriye mahkemelerinde değil nizamiye mahkemelerinde de uygulanmak üzere hazırlanmıştır. Mecelle mazbatası, Mecelle'nin mukaddimesi ve ilk kitabıyla birlikte *mûcebince amel olunmak* hattını içeren emrini almak üzere Padişah iradesine sunulmuş²¹⁹ ve Padişah onayının ardından meriyet kazanmıştır. İlk kitabı diğer on beş

Kanun ve nizamlara göre uyuşmazlık çözen yargı yerlerinin yani nizamiye mahkemelerinin ilk teşekkül ettiği sıralarda heyette yer alacak üyelerin seçim usûlü hakkında bkz. 1864 Vilayet Nizamnâmesi 5. bölüm (bâb-ı hâmis); Tural, 1864 Vilayet Nizamnâmesi, s. 380-383. Yeni kurulan nizamiye mahkemelerinin başkanlığını kadıların yaptığı bilgisini Belgesay da aktarır. Mustafa Reşit Belgesay, "Tanzimat ve Adliye Teşkilatı", iç. **Tanzimat I**, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, s. 215.

²¹⁶ Cevdet Paşa, **Mâruzât**, s. 200.

²¹⁷ a.g.e.

²¹⁸ a.g.e.

²¹⁹ Sadrazamlık tarafından Padişaha havale olunan tezkire için bkz. Ahmed Akgündüz, **Karşılaştırmalı Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2017, s. 51-53. Mecelle'nin *Düstur*'da yayınlanmış ilk kısmının üzerinde Padişahın *mûcebince amel oluna* yazısını görmek için bkz. **Düstur**, T. 1, C. 1, s. 30.

kitap takip etmiş ve 1876 tarihli Kazâ Kitabının da tamamlanmasıyla, Mecelle adı verilen derleme, modernleşme döneminde, nizamiye mahkemelerinde uygulanan temel mevzuat metinlerinden biri olmuştur.

D. Nizamî Yargı Teşkilatında Yer Alan Adliye Görevlilerinin Eğitimi

1876 yılında ilân edilen Kanun-u Esâsî’de, *deâvî-i şeriyenin mehâkim-i şeriyede ve deâvî-i nizamiyenin mehâkim-i nizamiyede*²²⁰ görüleceği düzenlenerek, Osmanlı mahkemelerinin şeriye ve nizamiye olmak üzere ikili ayrımı Anayasa’da hüküm altına alınmıştır. 1879 yılı nizamiye mahkemelerinin yeniden düzenlendiği, bu mahkemelerde uygulanacak temel mevzuat metinlerinin yürürlüğe girdiği sene olması sebebiyle mühimdir. Nitekim çalışmamızın üçüncü bölümünde incelenecek olan dava belgeleri, bu tarihten sonra hazırlanan evrak olacaktır. Nizamiye mahkemelerini yeniden tanzim eden temel düzenlemelerden bahsetmeden önce bu düzenlemelere geçen “*kanun-u muvakkat*” kavramını açıklamamızın gerekli olacağını düşünüyoruz. Önceki sayfalarda 1876 Kanun-u Esâsî’ye göre kanun adı verilen düzenlemeyi inceledik. Bilindiği üzere, ilk Osmanlı Parlamentosu olan Meclis-i Umûmî, 14 Şubat 1878’de Kanun-u Esâsî hükümleri uyarınca “tatil” edildikten sonra, yaklaşık otuz yıl toplantıya çağırılmamıştır. 1876 Kanun-u Esâsî’ sine göre, Meclisin toplantı halinde bulunmadığı zamanlarda devleti ya da genel güvenliği tehlikeye sokan bir durum ortaya çıkar ve Meclislerin hemen toplantıya çağırılmasına olanak bulunmazsa, Kanun-u Esâsî hükümlerine aykırı olmamak koşuluyla, Bakanlar Kurulu tarafından verilecek kararlar, Meclisin toplanması ile verilecek karara kadar *bâ-irade-i seniye muvakkaten kanun* hüküm ve kuvvetindedir²²¹. Kanun-u Esâsî hükmünden de anlaşılacağı üzere, muvakkat yani geçici yasalar, yasama organında karara bağlanıncaya değin, Padişah iradesi ile oluşmuş kanun hükmünde olan işlemlerdir²²². 1878 yılından sonra, yasama Meclisinin yaklaşık otuz yıl toplanamamasından dolayı, teşkilat yapısı ve hukuk muhakeme usûlünü düzenleyen kurallar başta olmak üzere, nizamiye mahkemelerine ilişkin temel mevzuat metinleri muvakkat kanun şeklinde yürürlüğe girmiştir²²³.

²²⁰ 1876 Kanun-u Esâsî, m. 87. Bkz. (çevrimiçi:) <https://www.anayasa.gov.tr/tr/anasayfa/>, Önceki Anayasalar 1876 Kanun-u Esâsî, E.T.: 12.05.2022.

²²¹ 1876 Kanun-u Esâsî, m. 36. Bkz. (çevrimiçi:) <https://www.anayasa.gov.tr/tr/anasayfa/>, Önceki Anayasalar 1876 Kanun-u Esâsî, E.T.: 12.05.2022.

²²² Muvakkat kanunların hazırlanma usûlü hakkında bkz. Kazım Efendi, **Telhis-i Hukuk-u Mevzua**, 1317, s. 7-8. Eserin yazarı Kazım Efendi nizamiye mahkemesi hakimlerindendir. Bkz. **a.g.e.**, iç kapak.

²²³ Bu Muvakkat Kanunlar’ın başında, Mebusan Meclisinin toplanmasında kanunlaşması teklif olunmak üzere kaleme alınmış olduğu belirtilmiştir.

Nizamiye mahkemelerinin tarihsel gelişimini incelerken bu mahkemelerin ayırt edici özelliklerinin, önlerine gelen uyuşmazlıkları kanun ve nizamlara göre çözmek olduğunu belirtmiştik. 1879 Muvakkat Teşkilat Kanunu’da, nizamiye mahkemelerinin bu niteliği açıkça gösterilmiş, örneğin ilk derece mahkemelerinin diğer nizamiye mahkemeleri gibi *kavânin ve nizamât-ı mevzûa* ile hükmedilmesi mümkün olan davalarda karar vermekle görevli olduğu²²⁴ hüküm altına alınmıştır²²⁵.

1879 Muvakkat Teşkilat Kanunu’na göre, nizamiye mahkemelerinin hukuk kısmı ilk derece (*bidâyet*) ve istinaf olmak üzere iki derecelidir²²⁶. Bir davayı ilk evrede gören ve karara bağlayan yargı yerleri olan ilk derece mahkemelerinin bulunduğu mülki birimler kazâ, liva ve vilayettir²²⁷. İlk derece nizamiye mahkemesi kararlarını, hem hukuka hem de vakıalara uygunluk yönünden denetleyen²²⁸ yargı yerleri olan ikinci derece yani istinaf mahkemeleri, vilayet merkezlerinde yer alır²²⁹. İlk ve ikinci derece nizamiye mahkemelerinin üstünde tek bir yargı mercii²³⁰ vardır, bu mercii ilk derecede ya da istinaf yoluna başvurulduktan sonra kesinleşen yargı kararını inceleyen, İstanbul’da bulunan Mahkeme-yi Temyizdir (*Mahkeme-yi Temyiz*)²³¹.

18 Haziran 1879 (h. 27 Cemâziyelâhir 1296) tarihinde yürürlüğe giren, nizamiye mahkemeleri teşkilatını oluşturan hukukî düzenleme Düstur’da “Meclis-i Mebusan’ın İctimaında Kanuniyeti Teklif Olunmak Üzere Mehâkim-i Nizamiye’nin Teşkilat-ı Kanun-u Muvakkatı’dır.” (bundan sonra 1879 Muvakkat Teşkilat Kanunu) başlığıyla yayınlanmıştır. Hukukî düzenlemenin tam metni için bkz. **Düstur**, T. 1, C. 4, ss. 235-251.

22 Haziran 1879 (h. 2 Recep 1296) tarihinde yürürlüğe giren, nizamiye mahkemelerinin hukuk dairelerinde görülecek uyuşmazlıklara ilişkin muhakeme normlarını içeren hukukî düzenleme Düstur’da “Meclis-i Mebusan’ın İctimaında Kanuniyeti Teklif Olunmak Üzere Usûl-ü Muhakeme-yi Hukukiye Kanun-u Muvakkatıdır” başlığıyla yayınlanmıştır. Hukukî düzenlemenin tam metni için bkz. **Düstur**, T. 1, C. 4, ss. 257-318.

²²⁴ 1879 Muvakkat Teşkilat Kanunu m. 7; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 236.

²²⁵ Her ne kadar 1879 tarihli Teşkilat Kanunu’nda, nizamiye mahkemelerinin kanun ve nizamlarla yargılama yapıp karar vereceği hüküm altına alınmışsa da kanun ve nizamname hükümleri ile tanzim edilmemiş yani şerîye mahkemelerinde çözülecek davaların hangi tür uyuşmazlıklar olduğu hususunda uzun bir süre kesinlik olmamış, bu konuda anlaşmazlıklar devam etmiştir. 1914 yılında yayınlanan bir kararnâmede şerîye mahkemelerinde görülecek dava türleri tahdidî olarak sayılmış, bu uyuşmazlıklar dışında kalan davaların nizamiye mahkemelerinin yetkisinde olduğu kararlaştırılarak her iki yargı yerinin görev alanı kesin bir şekilde belirlenmiştir. Bkz. Belgesay, “Adliye Teşkilatı”, s. 216.

²²⁶ 1879 Muvakkat Teşkilat Kanunu m. 1; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 235.

²²⁷ 1879 Muvakkat Teşkilat Kanunu m. 1; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 235.

²²⁸ Modernleşme döneminde kullanılan istinaf kavramının tanımı için bkz. Hüseyin Galib Efendi, **a.g.e.**, s. 30.

²²⁹ 1879 Muvakkat Teşkilat Kanunu m. 28 ve m. 29; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 239.

²³⁰ 1879 Muvakkat Teşkilat Kanununda, Mahkeme-yi Temyiz derece mahkemesi olarak görülmez.

²³¹ 1879 Muvakkat Teşkilat Kanunu m. 1; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 235.

Çalışmamızda inceleyeceğimiz dava belgelerine konu olan uyuşmazlıklar yani ilk derece mahkemesinde halledilen hukuk davaları, mahkemenin üyesi konumunda bulunan hâkimlerin bütününden oluşan heyet tarafından çözülür. Yargılama, heyet tarafından yapılır ve yine hüküm mahkeme heyetince verilir. Hukuk davalarını çözen ilk derece nizamiye mahkemesi heyeti bir başkan ve 2 üyeyle birlikte 3 kişiden oluşur²³². 1879 Muvakkat Teşkilat Kanunu'na göre, ilk derece nizamiye mahkemesinde çözülen bazı hukuk davalarında, mahkeme heyetinin yanı sıra bulunması gereken adliye görevlisi “müddei-i umûmi” yani savcıdır²³³. Osmanlı adli teşkilatına ilk defa modernleşme döneminde dahil olan savcılar, adalet işlerinde kamu haklarını korumak amacıyla atanan, asli görevleri *asâyiş ve hukuk-u umûmîyenin muhafazası için ahkâm-ı kanuniyenin hüsn-ü cereyanına dikkat etmek* olduğu belirtilen personeldir²³⁴. Kanun hükümlerinin doğru bir şekilde uygulanmasıyla görevli savcılar, vazifeli oldukları hukuk davalarında görüşlerini belirtirler; ancak hükmün verilmesine katılamaz, hüküm için mahkeme heyetine dahil olup oy kullanamazlar²³⁵. Osmanlı adlî teşkilatına ilk defa modernleşme döneminde dahil olan başka bir görevli de “*adliye teftiş memurı*” yani müfettiştir. Nizamî yargıda *umûr-u adliyenin hüsn-ü cereyanına muhalif ve kanun ve usûle mugayir* durumları belirlenmesi, yasalara aykırı durumların tespit edilip incelenmesi, adli işlerin sağlıklı biçimde görülmesi için müfettişlerin atanacağı hüküm altına alınmıştır²³⁶. Denetimleri sırasında uygun olmayan durumlarla karşılaşan müfettişlerin, durumu Adliye Bakanlığına bildirecekleri kararlaştırılmıştır²³⁷. Tüm hukuk yasalarını, hukuk muhakeme usûlünü bilmesi zorunlu olan müfettişlerin vazifeleri arasında, görev çevrelerinde bulunan nizamiye mahkemelerini kontrol etmek, bu mahkemelerde gerçekleştirilen her türlü işlemleri sürekli denetlemek²³⁸ sayılmıştır. Mevzuatta, bu işlemlere örnek olarak, mahkeme heyetinin davaları vaktinde görüp görmediğini, yargılamaların *kavâid ve usûl-ü nizamiyesine* uygun olarak gerçekleşip gerçekleşmediğini, dava süresince yapılan tebligatların muhakeme usûlüne uygun olarak icra edilip edilmediğini, mahkeme kalemindeki yazı ve kayıt işlerinin düzenini

²³² 1879 Muvakkat Teşkilat Kanunu m. 14; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 237.

²³³ Nizamî yargı yerlerinde görevli kalem personeli de 1879 Muvakkat Teşkilat Kanunu'nda hüküm altına alınmıştır. İlgili düzenlemeye göre gerek yazı işleri gerekse de mahkeme başkanının emirlerine yerine getirmek üzere nizamiye mahkemelerinde kâtipler, icra memurları, tebligat görevini ifa için mübaşirler yer alır (m.17, m. 18).

²³⁴ 1879 Muvakkat Teşkilat Kanunu m. 56; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 244.

²³⁵ 1879 Muvakkat Teşkilat Kanunu m. 71 ve m. 72; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 246-247.

²³⁶ 1879 Muvakkat Teşkilat Kanunu m. 74; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 247.

²³⁷ 1879 Muvakkat Teşkilat Kanunu m. 80; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 248.

²³⁸ bkz. 1879 Muvakkat Teşkilat Kanunu m. 74-76; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 247.

kontrol etmek²³⁹ gibi vazifeleri gösterir. Belirmek gerekir ki, nizamiye mahkemeleri Adliye Nezaretine bağlıdır ve söz konusu yargı yerlerinde görev icra edecek adli personel, hâkim, savcı, adliye denetçileri, Adalet Nezaretinin takriri üzerine, Padişah tarafından atanır²⁴⁰.

Nizamiye mahkemelerinde *kavânin ve nizamât-ı mevzûa* ile çözülmesi mümkün olan davalar görüleceği için uyuşmazlıklar halledilirken mevzuat hükümlerinin uygulanacağını, diğer bir ifade ile davalar görülürken uygulanacak kuralları bulmak için fıkıh kitaplarına başvurulmayacağını söyleyebiliriz. Ancak bu noktada dikkatten uzak tutulmaması gereken husus, her ne kadar nizamî yargıda davaların çözümünde uygulanacak kurallar mevzuat metinlerinde yer alsa da söz konusu mevzuatın uygulanmasında İslam bilginlerinin yazdıkları eserlere, fetva mecmualarına başvurulması mümkündür. Zira, yukarıda da açıkladığımız üzere, nizamiye mahkemelerinde çözülen hukuk davalarında uygulanacak mevzuat hükümlerinin en önemlilerinden biri Mecelle'dir. Bu mahkemelerde bir uyuşmazlık görülürken Mecelle'de yer alan bir kurala başvurulacaksa bu kuralın anlam ve içeriğini belirlemek, ilgili düzenlemenin uyuşmazlık çözümünde ne şekilde uygulandığını görmek için fıkıh ve fetva kitaplarından yararlanılacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Nizamiye mahkemeleri bakımından da bağlayıcı olan Mecelle, modern Batı hukukunun değil fıkıh biliminin birikimi olan hükümlerinden oluşan bir mevzuat metnidir. Mecelle'de yer alan hükümler uygulanarak asırlarca Osmanlı İmparatorluğu'nda davaların çözüldüğünü gözönüne aldığımızda, Mecelle'nin tatbiki konusunda, nizamiye mahkemesi hâkimlerinin yararlanacağı oldukça zengin bir tecrübenin olduğunu söyleyebiliriz. Ancak aynı durum nizamî yargıda davalar görülürken başvuru modern mevzuat hükümleri bakımından söz konusu değildir. Batı hukukundan iktibas edilen kanunların uygulanması konusunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir birikim ya da tecrübesinden doğal olarak bahsedilemez. Dolayısıyla, siyasi irade tarafından vazedilmiş bu kurallarla uyuşmazlık çözecek olan hâkimler, nizamiye mahkemelerinin hukuk kısmında görülen davalarda *ahkâm-ı kanuniyenin hüsn-ü cereyanına* dikkat etmekle görevli savcılar, yargılamaların *kavâid ve usûl-ü nizamiyesine* uygun olarak gerçekleşip gerçekleşmediğine kontrol etmekle vazifeli olacak müfettişler, kısaca, nizamî yargıda

²³⁹ 1879 Muvakkat Teşkilat Kanunu m. 77; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. S. 247-248.

²⁴⁰ bkz. 1879 Muvakkat Teşkilat Kanunu m. 47, m. 56, m. 74; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 242, s. 244, s. 247.

görev yapacak adlî personelin nasıl bir eğitim alacağı sorusuna cevap vermek önemlidir. Modernleşme dönemine kadar, kadı adayları medresedeki eğitimleri sırasında, İslam bilginlerince yazılmış olan fıkıh eserlerini okuyarak davalarda uygulayacakları kuralları öğrenmiş olduklarından bahsetmiştik. Nizamiye mahkemelerinde görev yapacak adlî personelin, medreselerde fıkıh eğitimi alıp *kavânin ve nizamât-ı mevzûa* ile dava çözmelerinin mümkün olamayacağı açıktır. Bu nedenle, bir sonraki başlıkta, nizamiye mahkemesinde görev yapacak adlî personelin eğitimi hakkında bilgi vereceğiz.

a. Mekteb-i Hukuktan Önce

Çalışmamızın bu kısmında, nizamiye mahkemesinde görev yapacak adlî personelin eğitimine ilişkin incelememizi yaparken başkentte açılan eğitim kurumlarına odaklanacağız. Bu kurumlara baktığımızda, 1870 yılında Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti bünyesinde, memurlara özgü olarak açılan Kavânîn ve Nizamât Dershanesi'nin ilk müessese olduğu görülmektedir. Bu müesseseyi, 1874 yılında Mekteb-i Sultanî bünyesinde açılan Mekteb-i Hukuk-u Sultanî takip eder. 1880 yılına gelindiğinde ise Mekteb-i Hukuk-u Şâhâne, İstanbul'da eğitime başlar. Biz bu eğitim yerlerini tek tek incelemeyeceğiz. Çalışmamıza konu olan zaman diliminde, nizamiye mahkemelerinde görev yapacak hukukçuları ve memurları yetiştirmek amacıyla İstanbul'da açılan, modernleşme döneminde kurumsal *hukuk* eğitimi veren yerler arasında öncü olarak karşımıza çıkan okul, Mekteb-i Hukuktur²⁴¹. Dolayısıyla, esas olarak Hukuk Mektebi üzerinde duracağız. Diğer iki eğitim kurumunu ise kuruluş gerekçesi/amacı ile bu kurumlarda verilen dersler çerçevesinde kısaca ele alacağız.

Nizamiye mahkemelerinin tüm ülke geneline yaygınlaştırılması, nizamî yargıda çözülen davalar için en üst mercii olmak üzere Divan-ı Ahkâm-ı Adliyenin kurulması, nizamiye mahkemelerinde görev yapacak kişilerin yetiştirilmesi için *hukuk mektebi*

²⁴¹ İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, nizamiye mahkemelerinde görev yapacak adliye personeli yetiştiren, modernleşme döneminde başkentte faaliyet gösteren Mekteb-i Hukuk-u Şâhânenin Cumhuriyet Dönemi'ndeki uzantısı olan eğitim kurumudur.

Bkz. (çevrimiçi:) <https://hukuk.istanbul.edu.tr/>, Tarihçe, E.T.: 20. 02. 2022. İstanbul Hukuk Fakültesinin kuruluş tarihi olarak genellikle Mekteb-i Hukukun açıldığı 1880 yılının kabul edildiğini belirten ve bu hususu eleştiren Gedikli, Hukuk Fakültesinin kuruluş tarihinin Mekteb-i Hukukun Darülfünûn-u Sultani içinde eğitimine başladığı 1874'ten başlatmanın kabul edilmesi gerektiğini savunur. Bkz. Fethi Gedikli, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu?, *İÜHFİM*, C. LXIX, Sa. 1-2, 2011, ss. 91-104.

ihtiyacını İmparatorluk'ta belirgin hâle gelmiştir²⁴². Bu ihtiyacı gidermek, nizamiye mahkemelerinde görev alacak kişilere kanunları öğretmek yani “*kanun âşına*” memurları kısa sürede yetiştirmek maksadıyla çeşitli girişimlerde bulunulmuş, bu girişimlerin ilki, DAA bünyesinde “*Dershane*²⁴³” açmak olmuştur. Nizamiye mahkemesi memurlarına, kanunların öğretilmesini amaçlayan bu kurumun müfredatı resmî mevzuat metinlerinden oluşur²⁴⁴. Dershanede öğretilecek mevzuatı hukuk davaları bakımından incelersek, nizamiye mahkemesinde görev alacak adlî personelin Mecelle'nin neşredilmiş ve neşredilecek kitapları, Arazi Kanunu, Usûl-ü Muhakeme Nizamnâmesi, nizamiye mahkemelerinin vazifelerine, tertip ve kurulma şekillerine dair yürürlükte olan nizamnâmeleri öğrenecektir. Nizamiye mahkemelerinde uygulanacak kanunların öğretilmesi için 1870 yılında açılan Dershanenin²⁴⁵, 1877-1878 yıllarına kadar öğretim verdiği tahmin edilmektedir²⁴⁶.

Nizamiye mahkemelerinde görev alacak kişilere eğitim vermek, adliye teşkilatı için gerekli olan hukukçuları yetiştirmek²⁴⁷ maksadıyla açılan, diğer kurum Mekteb-i Hukuk-u Sultanî'dir²⁴⁸. Mekteb-i Sultanî, arada bir buçuk yıllık kesinti ile, 1874-1881 yıllarında faaliyet göstermiş, dört yıllık eğitim veren bir okuldur²⁴⁹. Okulun müfredatı, ağırlıklı olarak kanun metinleri üzerine kurulmuştur ki belli başlı dersler şunlardır: Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliyye, Roma hukuku, Hukuk-u Ticaret, Usûl-ü Muhakeme-yi

²⁴² Tanzimat Dönemi'nde müstakil bir hukuk okulunun lüzumu hakkında Cevdet Paşa'nın Hukuk Mektebi açılışında yaptığı açıklama için bkz. Cevdet Paşa, **Tezâkir (40-Tetimme)**, Cavid Baysun (yay.), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986, s. 196-97.

²⁴³ Bu kurumun adı Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Kavânîn ve Nizamât Dershanesi'dir. Osman Nuri Engin, bu dershanenin hafif mânâsıyla da olsa okul sayılamayacağını, idarelerin kendi memurlarına uygulayacakları kanunlar, nizamlar, usûller üzerine biraz bilgi vermek amacıyla açılmış kurslar olduğunu belirtir. Bkz. Osman Nuri Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, C. 3-4, İstanbul: Eser Matbaası, 1977, s. 1088; Dershane hakkında ayrıca bkz. Ali Adem Yörük, Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 19-23; Cemil Bilsel, **İstanbul Üniversitesi Tarihi**, İstanbul: Kenan Matbaası, 1943, 56-57.

²⁴⁴ Takvim-i Vekâyi'nin 18 Haziran 1870 (h. 18 Rabiulevvel 1287) tarihli, 1238. sayısının resmî kısmında, DAA dairesinde kanun ve nizamların öğretilmesine özgü olan kurumun eğitim biçimini açıklayan, isimsiz bir düzenleme yayınlanmıştır. bkz. **Takvim-i Vekâyi**, Sa. 1238, 18 Haziran 1870 (h. 18 Rabiulevvel 1287). Bu düzenlemenin Osmanlı Türkçesi'nden aktarılmışının bkz. Bingöl, **Yargı Reformu**, EK VI (Eklere sayfa numarası verilmemiştir.). Dershanede hangi derslerin öğretileceği hakkında ikinci maddeye bakınız. Kurumun eğitim biçimi hakkında bkz. Ergin, **Maarif Tarihi**, s. 1088-1089.

²⁴⁵ Yörük, Mekteb-i Hukuk, s. 20.

²⁴⁶ a.g.e., s. 23.

²⁴⁷ bkz. Mekteb-i Hukuk-u Sultanî Nizamnâmesi m. 1. 7 Kasım 1878 (11 Zilkade 1295) tarihli Mekteb-i Hukuk-u Sultanî Nizamnâmesi'nin (bundan sonra 1878 tarihli Mekteb-i Hukuk Nizamnâmesi) çeviri yazısı için bkz. A.g.e., EK II, s. 204-209.

²⁴⁸ Bilsel, **İstanbul Üniversitesi**, s. 57-60.

²⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yörük, Mekteb-i Hukuk, s. 23-29.

Ticariyye, Hukuk-ı Bahriyye, Kanun-u Cezaiyye²⁵⁰. Mekteb-i Hukuk-u Sultanî 1881 yılında lağvedilerek, öğrencileri Adliye Nezareti bünyesinde kurulan Mekteb-i Hukuka aktarılmıştır

b. Mekteb-i Hukuk

Nizamiye mahkemelerinde yeni kanunları uygulayacak hâkim ve memur yetiştirme teşebbüsleri kesin bir çözüme kavuşturulamamış, sürdürülebilir ve kurumsal olarak iyi planlanmış düzenli bir okulun açılması düşünülmüştür. Cevdet Paşa'nın da belirttiği üzere, bir süredir başkentte bir hukuk okulu açılması istenmiş, bu amaçla Nizamiye mahkemelerinde görev yapacak personele, ilk olarak DAA dairesinde bazı dersler verilmiş, ardından Mekteb-i Sultanî'de öğrencilere hukuk dersleri öğretilmeye başlanmış fakat, müstakil bir hukuk okulu açılmamıştır²⁵¹. Başlı başına bir hukuk okulu olan Mekteb-i Hukuk, nizamiye mahkemelerine nitelikli elemanlar; hâkim, savcı, adliye memuru ve avukatlar yetiştirmek amacıyla²⁵², Adliye Nezaretine bağlı olarak Haziran 1880'de İstanbul'da açılır. Nizamiye mahkemelerinde görev yapacak hukukçuları ve memurları yetiştirmek amacıyla başkentte açılan, modernleşme döneminde kurumsal *hukuk* eğitimi verilen yerler arasında öncü olarak karşımıza çıkan Mekteb-i Hukuk²⁵³ çalışmamız bakımından oldukça önemlidir. İlerleyen bölümlerde, nizamiye mahkemesi hukuk kısmında görülen uyuşmazlıklarda dava süresince hazırlanan belgeleri incelerken kullanacağımız kaynakların bir kısmı, bu okulun hocaları ya da mezunlarınca yazılmış eserler olacaktır. Ayrıca nizamiye mahkemelerinin birinci elden kaynakları, defterleri, mahkeme kararlarını tetkik ederken, incelenen evrakı hazırlayan hukuk zihniyetini göz önünde tutmanın, doğru bir muhakeme için oldukça önemli olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla, nizamiye mahkemelerine nitelikli elemanlar yetiştirmek amacıyla açılan Mekteb-i Hukukun ders programı hakkında bilgi vermekle yetinmeyeceğiz. Nizamî yargıda görev yapacak adayların eğitim süresince edindikleri hukuk mantığı/nosyonunu da anlamaya çalışacağız.

²⁵⁰ Mekteb-i Hukuk-u Sultanî ders programı için bkz. Yörük, Mekteb-i Hukuk, s. 69; okulda verilecek dersler hakkında ayrıca bkz. Ali Arslan, **Darülfünun'dan Üniversite'ye**, İstanbul: Kitabevi, 1995, s. 42-44.

²⁵¹ Cevdet Paşa, **Tezâkir (40-Tetimme)**, s. 196-97.

²⁵² Bkz. 1878 tarihli Mekteb-i Hukuk Nizamnâmesi m. 1 ve m. 2; Yörük, Mekteb-i Hukuk, s. 204.

²⁵³ Mekteb-i Hukuk çerçevesinde Türkiye'deki hukuk eğitiminin ilk yıllarını ve gelişimini görmek için bkz. A.g.e., ss. 34-183.

Mekteb-i Hukukun kuruluş amacı, “*kavânin-i adliye ve siyasiyye-i Devlet-i Aliyye'nin ve hukuka müteallik usûl ve fûnûnun talim ve tedrisini*²⁵⁴” yani Osmanlı Devleti'nin kanunları ile muhakeme usûllerini, hukuk bilimine ilişkin dersleri öğretmektir. Nizamiye mahkemelerinin kanun ve nizamlarla uyumsuzluk çözen yargı yerleri olduğunu gözönüne aldığımızda, Mekteb-i Hukukun kuruluş amacı ile hukuk uygulaması arasındaki ilişki rahatlıkla fark edilir. Mekteb-i Hukuka girecek öğrencide aranan eğitim derecesi, Türkçe yazabilme, gramer, mantık, coğrafya, matematik bilme, Osmanlı tarihi ile genel tarih konusunda gerekli bilgiye sahip olmaktır²⁵⁵. Görüldüğü üzere, Mekteb-i Hukuka başlamak için fıkıh eğitimi almış olma zorunluluğu yoktur. Ergin, söz konusu eğitim kurumunun aradığı tahsil derecesinin rüştiyede kazanılabildiğini, rüştiye bitirenlerin hukuk okuluna girebileceklerini belirtir²⁵⁶. Bununla beraber okula girebilen öğrenciler arasında, lise eğitimi görmüş Türk ve Müslüman olmayan Osmanlı tebaasının da bulunduğunu²⁵⁷ belirtmek gerekir.

Mekteb-i Hukukun eğitime başladığı 1880 senesi, Nizamiye mahkemesi teşkilatının baştan sona tanzim edildiği, bu mahkemelerin çözmekle yükümlü oldukları hukuk davalarında uygulanacak normların tamamının tedvin edildiği bir zamandır. 1903 yılına kadar Mekteb-i Hukukun müfredatında²⁵⁸ yer alan dersleri, bu okulun hocalarından Musa Kâzım Efendi “*şer-i şerîfe müteallik*” olanlar ve olmayanlar şeklinde ayırmıştır²⁵⁹. Biz de bu ayırmadan yararlanarak Mekteb-i Hukukta okutulan dersleri *fıkıh biliminden kaynaklananlar* ve *hukuk biliminden kaynaklananlar* olarak ayırırsak karşımıza şöyle bir tablo çıkar: Mekteb-i Hukukta verilen dersler arasında *fıkıh biliminden kaynaklananlar*; Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliyye, Medhal-i Fıkıh, Usûl-ü Fıkıh, Mültekâ'dan Vesâyâ, Ferâiz, Ahkâm-ı Evkaf ve Kitabü'd-Diyyât, Arazi Kanunnâmesi iken *hukuk biliminden kaynaklananlar*; Usûl-ü Muhakeme-yi Hukukiyye, Usûl-ü Muhakeme-yi Ticariyye, Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaîyye, Ceza Kanunnamesi, Ticaret-i Berriyye ve Bahriyye Kanunları, İlmi Hukuk-u Milel, Hukuk-ı Düvel ile Muahedât, Medhal-i İlmi Hukuk, Hikmet-i Hukuk, Hukuk-u

²⁵⁴ 1878 tarihli Mekteb-i Hukuk Nizamnâmesi m. 1; a.g.e., s. 204.

²⁵⁵ bkz. 1878 tarihli Mekteb-i Hukuk Nizamnâmesi m. 14; a.g.e., s. 206.

²⁵⁶ Ergin, **Maarif Tarihi**, s. 1103.

²⁵⁷ a.g.e.

²⁵⁸ Mekteb-i Hukuk'ta, 1880 senesinden 1903 yılına kadar okutulan dersleri tablolar halinde görmek için bkz. Yörük, Mekteb-i Hukuk, s. 71, 73, 74, 78, 79, 80, 81, 84, 85, 88, 89, 90. Bu dersler hakkında ayrıca bkz. Ergin, **Maarif Tarihi**, s. 1104-1107.

²⁵⁹ Musa Kâzım Efendi'nin Mekteb-i Hukuk dersleriyle ilgili Eylül 1906 tarihli raporunun Osmanlı Türkçesi'nden aktarılmış metni için bkz. Yörük, Mekteb-i Hukuk, EK IV, s. 213-215.

Esasiyye, Hukuk-u İdare-yi Mülkiyye, Usûl-i Tanzim-i İlâm dersleri olduğu görülür. Mekteb-i Hukuk, 1909 yılında Darülfünuna bağlanır²⁶⁰ ve ismi Hukuk Fakültesi olarak değiştirilir. 1912 yılında Fakültede okutulan dersler arasında yukarıdaki gibi bir ayırım yaptığımızda Mecelle, Vesâyâ ve Ferâiz, Usûl-ü Fıkıh, Hukuk-u Tasarrufiye-yi Arazi ve Evkaf derslerinin kaynaklandığı normlar sisteminin fıkıh bilimi olduğunu söyleyebiliriz. Hukuk kaynaklı dersler ise Hukuk-u Ceza, Hukuk-u Düvel, Hukuk-u İdare, Hukuk-u Esasiye, Usûl-ü Muhâkeme-yi Cezaiye, Ticaret-i Berriye, Ticaret-i Bahriye, Usûl-ü Muhâkemât-ı Hukukiye ve İcra, Tatbikât-ı Hukukiye, Tatbikât-ı Cezaiye²⁶¹ ve 1913 yılında programa eklenen Felsefe-yi Hukuk, Hukuk-u Amme, Tıp Hukuku, Roma Hukuku, Tarih-i Hukuk, Mukayese-yi Kavânin dersleridir²⁶². Cumhuriyetin hemen arefesinde 1922-23 yıllarında Darülfünuna bağlı Hukuk Fakültesindeki kürsülere baktığımızda fakültede, Ahkâm-ı Arazî ve Evkaf, Avrupa Hukuk-u Medenisi, Hukuk-u Medeniye, Usûl-ü Muhâkemât Hukuku, Usûl-ü Fıkıh, Hukuk-u Amme, Hukuk-u Umûmiye-yi Düvel, Hukuk-u Husûsiye-yi Düvel, Hukuk-u Esasiye, Roma Hukuku ve Mukayese-yi Kavânin-i Medeniye, Hukuk-u İdare ve Mukayese-yi Hukuk-u Düvel, İlm-i Mali, Kavânin-i Maliye, Hukuk-u İcra ve Tenfiz-i Ukubât, Mukayese-yi Kavânin-i İcraiye, Tıbb-ı Adlî, Usûl-ü Muhâkemât-ı Cezaiye, Hukuk-u Ticaret-i Berriye ve Mukayese-yi Kavânin-i Ticariye, Hukuk-u Ticaret-i Bahriye ve Mütemmime, İhsaiyât-ı Cezaiye, Tatbikât-ı Hukukiye ve Ticariye, Tatbikât-ı Cezaiye²⁶³ kürsülerinin yer aldığı görülür.

Yukarıda yer verdiğimiz eğitim programında görüldüğü üzere, Mekteb-i Hukukun müfredatındaki derslerin önemli bir kısmı, okulun kuruluş amacına uygun bir şekilde, modernleşme döneminde tedvin edilen alanlara ilişkin mevzuat metinlerinden oluşur. Nizamiye mahkemelerinde davalar, kanun ve nizamlara göre çözüldüğü için bu mahkemelerde uyuşmazlık çözümünde görev alacak hukuk uygulayıcıları, eğitim hayatlarının başından itibaren, ağırlıklı olarak siyasi iradenin koyduğu kuralları öğrenmişlerdir. Nizamî yargıda görev yapacak²⁶⁴ olan hâkim, savcı

²⁶⁰ Arslan, **Darülfünun'dan Üniversite'ye**, s. 60.

²⁶¹ **a.g.e.**, s. 60.

²⁶² **a.g.e.**, s. 60.

²⁶³ Arslan, **Darülfünun'dan Üniversite'ye**, s. 81-82. Bu tarihte Darülfünun'un resmi adı Darülfünun-ı Osmani, fakültelerin ismi ise medresedir. Bkz. **a.g.e.**, s. 70.

²⁶⁴ Nizamiye mahkemelerinde görev alacak hukukçuları yetiştirmek üzere başkentte açılan kurumların 1870'den itibaren eğitime başladığını çalışmamızda belirtmiştik. Kurumların kapasitesi ile mezun olan öğrenci sayıları düşünüldüğünde, İmparatorluk genelinde teşkilatlanan nizamiye mahkemelerine yeterli adlî eleman sağlayamayacağı kolaylıkla anlaşılabılır. Bu nedenle, pek çok kadı nizamiye mahkemesi hâkimliği yapmıştır. Nitekim, Sultan II. Abdülhamid'in nizamiye mahkemesi başkanları hakkındaki bir

ve avukat adaylarının aldıkları bu eğitimin pratiği şekillendireceğini, çalışmamızın üçüncü bölümünde inceleyeceğimiz, dava belgelerinin gerek üslûbu gerekse de içeriği üzerinde belirleyici rolü olacağı sonucunu çıkarabiliriz. Kıta Avrupası kaynaklı yeni normlar sisteminin yani hukukun, modernleşme döneminde İmparatorluk'ta uygulanan bağlayıcı kurallar içindeki yerini tayin etmede, Hukuk Mektebinde verilen eğitimin önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle bir sonraki başlıkta, esas olarak Hukuk Okulunda verilen derslerden, okulun hocalarının ya da mezunlarının yayınladıkları eserlerden yola çıkarak, Tanzimat Dönemi'nde hukukun ne şekilde tanımlandığını, hangi kısımlardan oluştuğunu anlamaya çalışacağız.

E. Modernleşme Dönemi Hukuk Kavramı ve Hukukun Tasnifi

1. Hukuk Kavramı

Arapça “hak” kelimesinin çoğulu olan hukuk kelimesi, “haklar” anlamına gelir. *Haklar* anlamında “hukuk” kelimesi²⁶⁵ Tanzimat Dönemi'nden önce de İmparatorluk'ta kullanılan bir kavramdır. Modernleşme döneminde ise “hukuk” kelimesi “*hak mefhûmundan bütûn bütûn başka mânâda*”²⁶⁶ kullanılmaya başlanmıştır. Mekteb-i Hukukta verilen derslere baktığımızda hukuk biliminin temel unsurlarını, ilkelerini, tarihini, öğrencilere hangi bilimi tahsil edeceklerini gösteren hukuka giriş (*mukaddime-yi ilm-i hukuk* ya da *medhâl-i ilm-i hukuk*) dersinin, eğitime başladığı ilk yıllardan itibaren bu Kurumun müfredatında yer aldığı görülür. Mekteb-i Hukukta ilk 8 sene hukuka giriş dersini Maarif Nazırı Münif Paşa vermiştir²⁶⁷. Münif Paşa, Mekteb-i Hukuk kurulup, ders programında hukuka giriş dersi yer alıncaya kadar, Osmanlı Devleti'nde bu ders hakkında herhangi bir kitap yazılmamış, tercüme de yapılmamış olduğunu söyler. Avrupa hukuk fakültelerinin uzun zamandan beri müfredatında yer alan hukuka giriş dersi için, Batılı hukukçuların pek çok eser

hususuna karşı Cevdet Paşa, Mekteb-i Hukukun öğretime başlamasından bir yıl sonra (1881), Padişaha hitaben kaleme aldığı cevabında, nizamiye mahkemelerine hâkim ve memur atanması konusunda nasıl bir yol takip ettiğini anlatır. Cevdet Paşa, hukuk mahkemelerine, muhakeme usûlüne vâkıf olan ilmiye sınıfı mensuplarını atadığını söyler. Cevdet Paşa'nın aralık 1881 tarihli yazısının Osmanlı Türkçesi'nden aktarılmış metni için bkz. Yörük, Mekteb-i Hukuk, EK V, ss. 216-221.

²⁶⁵ Osmanlı Devleti'nde “hukuk”un kelime olarak kullanımının tarihçesi için bkz. Kemal Gözler, “Hukuk Kelimesi Kaç yaşında? Etimoloji Bize Ne Söyler?” www.anayasa.gen.tr/hukuk-kac-yasinda.htm (Yayın Tarihi: 31 Temmuz 2019), (E.T.: 06.01.2022).

²⁶⁶ Mehmed Seyyid Bey, Hak Mefhûmunun ve Kuvve-i Müeyyidesinin Suret-i Telakkîsi Hakkında İslâm Felsefe-i Hukukuyla Avrupa Felsefe-i Hukuku Arasında Bir Mukâyese Konferans, 1338, haz. Fethi Gedikli, Mehmed Seyyid Bey ve Hak Kavramı Üzerinden İslâm Hukuk Felsefesi İle Avrupa Hukuk Felsefesi Arasındaki Mukâyesesi, *İÜHFM*, C. 72, S. 1, 2014, s. 112.

²⁶⁷ bkz. Yörük, *Mekteb-i Hukuk*, s. 71.

yazdığını ifade eden Paşa, bu eserlerden hareketle dersini anlattığını belirtir²⁶⁸. Münif Paşa'nın hukuka giriş dersinin notlarından oluşan yayında, "*P. Namur*" adlı yazarın eser ve fikirlerinden faydalanılarak yazıldığı belirtilir²⁶⁹ ki P. Namur olarak belirtilen hukukçunun Parfait Joseph Namur (1815-1890), Paşa'nın yararlandığı belirttiği eserin de Namur'un *Introduction Générale A l'Étude du Droit*²⁷⁰ isimli kitabı olduğunu anlaşılmaktadır. Burada önemle belirtmek gerekir ki hukuk eğitim-öğretimi ile hukukçuluğun, gerek nizamiye mahkemelerinde hâkim gerekse de avukat olarak, Devletin Müslüman olmayan tebaası için de mümkün olması, modernleşme döneminde hukuk alanında gayrimüslim hukukçularca yayın yapılmasını olanaklı kılmıştır. Modernleşme döneminde, Müslüman olmayan hukukçularca neşredilen eserlerden, Avrupa hukuk anlayışı ve kavramlarının İmparatorluk'ta uygulanan normlar sistemindeki yerini ve etkisini takip etmek mümkündür. Örneğin *Venedik Dârülfünûnundan Doktor*, Tanzimat Dönemi'nde İmparatorluk'ta açılan Ticaret Mektebi'nde *Mâlûmât-ı Ticariyye ve Hukukiyye Muallimi Yakır Behar*'ın yayınladığı *Hukukî Kavramlar Ansiklopedisi* veya *Hukuk, Kanun* isimli eserinde Batılı/modern anlamıyla *hukuk*, *kanun* kavramları anlatılmıştır²⁷¹. Modernleşme döneminde, tekil bir kelime olarak *hukuk*²⁷², "*heyet-i ictimaiye efradının harekât-ı hariciyelerinde ona tevfiq harekete icbar olunabilecek kavâidin heyet-i mecmuası*"²⁷³ yani toplumu

²⁶⁸ Münif Paşa, *a.g.e.*, s. 10.

²⁶⁹ bkz. Münif Paşa, *a.g.e.*, iç kapak ve s. 10-11.

²⁷⁰ Medhâl-i İlm-i Hukuk ile içeriğini karşılaştırdığımız ve Münif Paşa'nın mehzaz aldığını tespit ettiğimiz eserin tam künyesi şu şekildedir: Parfait Joseph Namur, *Cours d'Encyclopédie du Droit ou Introduction Générale à l'Étude du Droit*, Brüksel, 1875.

²⁷¹ Yakır Behar, *Notions d'Encyclopédie Juridique ou le Droit, la Loi*, Constantinople: Etablissements J. & A. Fratelli Haim, 1915.

(çevrimiçi:) <http://isamveri.org/pdf/saleosm/R259175.pdf>, E.T.: 20.01.2022.

Yakır Behar bu eserin ilk bölümünde *hukuk* kavramını, genel olarak hukukun kısımlarını, hukukun kaynağını; ikinci bölümünde ise kanun kavramını, kanunların yapım sürecini, kanunların uygulanmasını, yorumunu, kodifikasyon kavramını ele almıştır. Behar, eserin ilgili yerlerinde İmparatorlukta uygulanan normlar sistemi ve normlar hakkında da bilgi verir.

Müslüman olmayan Osmanlı tebaası hukukçularınca neşredilen eserlerde, modern Avrupa hukuk anlayışı ve kavramlarını görebileceğimiz başka bir örneği Tanzimat Dönemi'nde hazırlanan sözlüklerden verebiliriz. Osmanlı Devleti'nde dava vekilliği yapan Toma Andonyadi ve Miltiyadi Karavokiros tarafından hazırlanan sözlüklerde, Tanzimat Fermanı'ndan sonra İmparatorlukta uygulanan *kavânîn ve nizamât-ı cedide* kaynak alınmıştır. Bkz. Toma Andonyadi, *a.g.e.*; Miltiyadi Karavokiros, *Lügat-ı Kavânîn-i Osmaniye (Dictionnaire de la Législation Ottomane)*, İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1310. Andonyadi ve Karavokiros'un bahsettiğimiz bu sözlüklerinin tanıtımı için bkz. Yörük, "Hukuk Lügatleri", s. 121-124.

²⁷² Modernleşme döneminde Batılı mânâsıyla tekil bir kelime olarak kullanılan "hukuk" ifadesi "fıkıh" kavramını da etkilemiş, fıkıh olarak isimlendirilen kurallar bütünü bu dönemde "İslam Hukuku" olarak isimlendirilmeye başlanmıştır. Batılı anlamda hukuk kelimesinin fıkıh kavramı üzerindeki etkisini, modernleşme dönemindeki kodifikasyon faaliyetleriyle ilişkili olarak ele alan bir çalışma için bkz. Murteza Bedir, "Fikih to Law: Secularization through Curriculum", *Islamic Law and Society*, C. 11, Sa. 3, 2004, ss. 378-401.

²⁷³ Münif Paşa, *a.g.e.*, s. 12; Medhâl'de yer alan bu *hukuk* tanımı Namur'un kitabından bire bir tercümedir. Orijinal kaynakta *le droit, un ensemble de règles auxquelles les membres d'un État peuvent*

oluşturan üyelerin dışa yansıyan davranışlarında ona uygun davranmaya zorlanabilecekleri kurallar bütünü, bağlayıcı kurallar toplamını ifade eder. Hukukun kaynağı açıklanırken, Fransız ihtilalinin yoğun etkisiyle, doğal hukuka ve akla dayanıldığı görülür. Bağlayıcı kurallar bütünü olan hukukun “*menşei ve mehzazının akl-ı selim*”²⁷⁴ olduğu ifade edilmiştir.

2. Hukukun Tasnifi

Tanzimat Dönemi’nde yazılan eserlerde, hukukun kısımlarına ilişkin sınıflandırmalara baktığımızda, benzer Batı hukuku kaynakları kullanılmış olduğu ya da eser sahipleri aynı hukuk eğitimi aldıklarından, aşağı yukarı benzer tasniflerin yapıldığı görülür. *Hukukun* genelden özele doğru nasıl bir ayrıma tâbi tutulduğu sorusuna dönemin ders kitapları ve hukuk sözlüklerinden yararlanarak şu şekilde cevap verebiliriz: Hukuk temelde iki kısma ayrılmıştır, bunların ilki hukukun teorisini/nazariyesini yani kökenini oluşturduğu düşünülen “*hukuk-u tâbi (droit naturel)*”²⁷⁵ diğeri de “*hukuk-u mevzua*”dır²⁷⁶. Bizim amacımız hukuk kurallarının nasıl bir normlar sistemi oluşturduğunu, bu kuralların ne şekilde sınıflandırıldığını ve hangi kaynaklarda yer aldığını anlamak olduğundan, “*hukuk-u mevzua*” yani mevzu hukuk üzerinden açıklamalarımıza devam edelim. Mevzu hukuk, usûlüne uygun olarak konulan yazılı kurallar ile örf ve adet kuralları yani kanun şekline girmemiş,

être contraints de conformer leurs actes externes şeklinde ifade edilmiştir. Bkz., Namur, **Introduction Générale A l’Étude du Droit**, s. 10. Modernleşme döneminde İmparatorluk’ta yazılan eserlerde benzer hukuk tanımlarını görmek için bkz. Muslihiddin Adil Taylan, **Mâlûmât-ı Hukukiye**, İstanbul: Matbayı Amire, 1331-1333, s. 9; Hüseyin Galib Efendi, **a.g.e.**, s. 105; Mahmud Esad Efendi, **Tarih-i Hukuk**, s. 36.

²⁷⁴ Namur’un kitabında hukukun kaynakları (*des sources du droit*) başlığı altında doğal hukuk düşüncesi işlenir. Yazar, hukuk fikrinin insan doğasında bulunduğunu, akıl yoluyla açığa çıkarıldığını, Fransız Medeni Kanunu’nu kaleme alanların da kanunun birinci kitabının ilk maddesinde tüm pozitif hukuk normlarının kaynağının evrensel ve değişmez akıl olduğunu söyleyerek doğal hukuka atıf yapıldığını hatırlatır. Bkz. Namur, **a.g.e.**, s. 12. Doğal hukuk fikri Münif Paşa’nın metninde İslam düşüncesi ile bağdaştırılarak anlatılmıştır. Paşa “*Hukukun menşei akl-ı selimdir. Bunun vücudunu hak ve batıl fikrinin cevelângâhı olan vicdan tasdik eder. Yani hak ve batılı temyiz ve tefrik etmek iktidarının vedâ-gahı olan mahkeme-yi vicdaniyeye bir şeyin küh ve hakikatine muttali olmak için müracaat olundukta nasıl hükmederse ol işin küh ve hakikati o olmuş olur*”. Münif Paşa devamında, mesela bir şey için vicdana müracaat edildiğinde o şey kötü ise ondan kaçınmak gerektiğine *insanın kalbi şehâdet eder* diyerek şu sonuca varır: *Bu hukukun mucidi Hallâk-ı Azîmüştân’dır*, hukuk onun koyduğu kanunlardır. Bkz. Münif Paşa, **a.g.e.**, s. 15.

²⁷⁵ *Fransızların Tedvin Etmiş Oldukları Bir İlim* adı olarak hukuk yani hukuk bilimi tanımlanırken doğal hukuk anlayışının etkisi için ayrıca bkz. Ali Suavi, Duruva: İlm-i Usûlü’l Hukuk, **Ulûm Gazetesi**, Sa. 18, 1287/1870, Paris: Trouville, s. 1064-1081. Suavi’nin bu makalesinin Osmanlı Türkçesi’nden aktarılmış metnini görmek için bkz. Yasin Yılmaz, “Hukuk Reformu Metinleri 20: Droit ile Usûl-i İslâmiyeyi Cem - Ali Suavi’nin Duruva: İlm-i Usûlü’l-Hukuk’u (1870)”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, Sa. 30, 2020, ss. 222-228.

²⁷⁶ Hukukun kısımları hakkında bkz. Münif Paşa, **a.g.e.**, s. 16; Kazım Efendi, **a.g.e.**, s. 5-6; Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 5; Medrese-yi Hukuk, **Hukuk-u Ceza**, Dokuzuncu Kısım, İstanbul: Mihran Matbaası, 1298, s. 6-7.

fakat zamanla kanun kuvvetini kazanmış olan normlar olarak tanımlanmıştır²⁷⁷. Mevzu hukukun konusuna göre ne şekilde tasnif edildiğine baktığımızda, bireylerin diğer kişilerle olan ilişkisini belirleyen özel hukuk kuralları²⁷⁸ (*hukuk-u husûsiye, hukuk-u beyne'l-efrâd, droit privé*) ile devletlerin gerek kendi tebaası gerek diğer devletlerle olan ilişkilerini belirleyen normlar yani kamu hukuku kuralları²⁷⁹ (*hukuku umûmîye, hukuku siyasiye, droit public*) şeklinde bir ayrım çıkar. Modernleşme dönemi Osmanlı Devleti'nde yürürlükte olan, *hukuk-u mevzua* normları yani vazedilmiş kuralların²⁸⁰ nerede bulunduğuna, yukarıda belirttiğimiz hukukun temel kısımlarını düzenleyen normların yerini incelediğimizde şunu görürüz: Hukuk mevzuatı, kanunnâme/kanun/muvakkat kanun adı verilen norm derlemelerinde, örneğin Ticaret Kanunu, Ticaret-i Berriyye Kanunnâmesi, Ticaret-i Bahriyye Kanunnâmesi, Usûl-ü Muhakemât-ı Cezâiye Kanun-u Muvakkatı, Usûl-ü Muhakemât-ı Hukukiye Kanun-u Muvakkatı, Ceza Kanunu, yer alır. Yargı sistemi içinde görev yapacak, uyuşmazlık çözümüne katılacak kişilere verilen eğitim ile yürürlükte olan normlar arasındaki ilişkinin bir sonucu olarak, kodifiye sistem üzerine inşa edilmiş olan modern hukukun öğretilmesi, mevzuat merkezli olmuştur. Ayrıca belirtmek gerekir ki, hukukun konusunu pozitif norm derlemeleri oluşturduğu için, modern hukuk eğitimini alanlar pozitif hukuk normları, kodifiye edilmiş olan kurallar ve bu kuralların şerhi üzerine kitaplar yazmışlardır²⁸¹.

Çalışmamızın birinci bölümünde yaptığımız açıklamalar, verdiğimiz bilgilerden sonra Osmanlı Devleti'nde meri olan, şeriye ve nizamiye mahkemelerinde uyuşmazlık çözümünde uygulanan kurallar sistemi hakkında sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Bu dönemde, İmparatorlukta fıkıh ve hukuk olmak üzere iki ayrı normlar sistemi uygulanmıştır. Osmanlı kadısı, modernleşme döneminden önce olduğu gibi modernleşme döneminde de şerî uyuşmazlıkları çözerken, esas olarak kaynağını fıkıh

²⁷⁷ Mevzu hukukun tanımı ve kısımları hakkında bkz. Taylan, **a.g.e.**, s. 10-12; Münif Paşa, **a.g.e.**, s. 16, s. 56-58; Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 5-6; Medrese-yi Hukuk, **Hukuk-u Ticaret**, Birinci Kısım, İstanbul: Mihran Matbaası, 1298, s. 6-8; Medrese-yi Hukuk, **Hukuku Ceza**, 1298, s. 6; Kazım Efendi, **a.g.e.**, s. 5-6.

²⁷⁸ Örneğin, Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliyye ve Usûl-ü Muhakeme-yi Hukukiye, Ticaret Kanunu, Ticaret-i Berriyye Kanunnâmesi, Ticaret-i Bahriyye Kanunnâmesi, Arazi Kanunu ile Tapu ve Emlâk Nizamnâmeleri, Usûl-ü Muhâkeme-yi Ticariyye, Mültekâ'dan bazı kitaplar (Vasiyetler ve Ferâiz, Ahkâm-ı Evkaf, Kitabü'd-Diyyât), Nikah Kitabı, İcra Kanunu.

²⁷⁹ Örneğin, Hukuk-u Esasiyye, Hukuk-u İdare-yi Mülkiyye, Ceza Kanunnâmesi, Usûl-ü Muhakemât-ı Cezaiyye, Hukuk-u Düvel.

²⁸⁰ Gelibolulu Mehmet Rifat, **İstilahât-ı Meriye**, İstanbul, İstapan Matbaası, 1310, s. 29.

²⁸¹ Mekteb-i Hukuk öğrencilerinin hangi alanlarda eser verdiklerini görmek için bkz. Yörük, Mekteb-i Hukuk, s. 150-153.

biliminden alan hükümleri uygulamıştır. Bu dönemi fıkıh kuralları bakımından diğer dönemlerden ayıran, söz konusu normların yer aldığı kaynaklar bakımındandır. Modernleşme döneminden önce İslam bilginlerinin eserlerinde yer alan fıkıh kurallarının bir bölümü, Tanzimat Dönemi'ndeki resmi tedvin faaliyeti sonucu, devlet mevzuatında toplanmıştır. Kadılar, bu mevzuat metni yani Mecelle'de düzenlenen, tercih edilen fıkıh hükümlerine göre uyuşmazlık çözmekle yükümlüdürler. Modernleşme döneminde yargılama yapan Osmanlı kadısının, İslam bilginlerinin eserlerinde yer alıp, Mecelle'deki kurallarla çelişen fıkıh normlarını uygulayarak dava görmesi yasaktır. Nitekim, Mecelle yürürlüğe girdikten hemen sonra kadıların eğitiminde yer edinmiş, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, kaynağını fıkıh biliminden alan bu mevzuat metni, hem davaları çözerken uygulayacakları kurallar hem de mahkeme kararlarının yazım tarzı kadı adaylarına öğretilirken kullanılan, başlıca kaynaklardan biri haline gelmiştir. Modernleşme döneminde yürürlükte olan diğer kurallar sistemi ve esas olarak bu kurallar sistemine göre dava çözen, tezimizin birinci bölümünde incelediğimiz nizamiye mahkemeleri hakkında yaptığımız açıklamalar sonucunda ulaştığımız neticeyi şu şekilde özetleyebiliriz: Tanzimat Dönemin'nde gerek iktibas yoluyla gerekse de Avrupa kanunları örnek alınarak oluşturulan kanun derlemeleriyle uyuşmazlık çözebilmek, ilgili mevzuatın öğretilmesi zorunluluğunu doğurmuş, bu zorunluluğun sonucu olarak da Osmanlı İmparatorluğu, modern hukuk bilimi ve hukuk teorisi ile tanışmıştır. Bu dönemde, Avrupalı hukukçuların eserleri ve fikirleri esas alınarak “hukuk” anlayışı inşa edilmiş, hukukun sistematik bir tarzda incelenmesi ve izahı yapılırken rehberlik eden Kıta Avrupası hukuku olmuştur. Hukuk biliminin ve hukuk kurallarının tanımını, içeriğini, konusunu belirleyen etkenin, dönemin hocalarının takip ettiği Batılı bilginlerin hukuk anlayışı olduğu anlaşılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERİYE MAHKEMELERİNDE UYUŞMAZLIK ÇÖZÜMÜNÜN KAYIT ALTINA ALINMASI

Çalışmamızın bu bölümünde öncelikle, şeriye mahkemelerinde uyuşmazlık çözümü süresince tutulan resmî defterleri tespit edeceğiz. Bu tespitimizi yaparken modernleşme dönemi öncesi ve sonrasını ayrı başlıklarda ele alacağız; ancak bizim çalışmamız boyunca kullanacağımız resmî defterler, modernleşme döneminde şerî yargıda uyuşmazlıkların kaydedildiği mahkeme evrakı olacaktır. Fıkıh kurallarının kısmi tedvininin şerî yargıda düzenlenen dava evrakı üzerinde etkisi olup olmadığını görebilmek için, şeriye mahkemelerinde uyuşmazlık çözümü süresince tutulan resmî defterleri tespit etmemizin akabinde, Mecelle'nin yürürlüğe girmesinden önce hazırlanan dava belgeleri hakkında açıklama yapacağız. Bu açıklamaların ardından, Mecelle'nin yürürlüğe girmesinden sonra hazırlanan dava belgelerini ele alacağız. Bu bölümün son kısmında ise modernleşme dönemi şerî yargıda kullanılan müftü fetvalarında Mecelle'nin etkisi üzerinde duracağız.

I. ŞERÎ YARGIDA UYUŞMAZLIK ÇÖZÜMÜ SÜRESİNCE TUTULAN MAHKEME DEFTERLERİ

A. Modernleşme Dönemine Kadar: Şeriye Sicilleri

Osmanlı mahkeme kayıtları veya Osmanlı mahkeme sicilleri olarak da adlandırılan şeriye sicilleri için mahkeme defteri, kadı defteri, kadı sicili, zabt-ı vekâyi sicili, sicillât defteri gibi isimler kullanılmaktadır²⁸². Osmanlı Devleti'nde kadılar, çözdükleri uyuşmazlıklara ilişkin kararlarını şeriye sicili adı verilen defterlere

²⁸² Suraiya Faroqhi, "Sicill", *Eİ2*, C. 9, Leiden: Brill 1997, s. 539; Gedikli, "Şeriye Sicilleri", s. 187; Ahmed Akgündüz, "İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şeriye Mahkemeleri ve Şeriye Sicilleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sa. 14, 2009, s. 22 (bundan sonra Akgündüz, "Şeriye Sicilleri"); Yunus Uğur, "Şeriye Sicilleri", *DİA*, C. 39, İstanbul, 2010, s. 8.

kaydetmiş²⁸³, bu sicilleri kendi özel gözetimlerinde tutmuşlardır²⁸⁴. Osmanlı kadısı göreve başlar başlamaz, kendinden önce vazifeli olan kadının tuttuğu sicilleri talep ederek²⁸⁵ adını, unvanını, vazifeye başladığı tarihi sicil defterine yazmalı ve görevi sona erince bu defteri kendisinden sonra gelen kadıya teslim etmelidir²⁸⁶. Belirtmek gerekir ki, Tanzimat Fermanı'nın hemen arefesinde yeni tesis edilmeye başlanan yerel yönetimlere mülki, idari, mali ve beledi vazifeler verilmeden önce, şehirlerin idaresinde kadılar ön plandadır²⁸⁷. 19. yüzyılın ilk yarısına gelinceye kadar kadıların, uyuşmazlık çözümlerinin yanı sıra mülki, idari, mali vazifeleri olduğu için şeriye sicillerinde, farklı türde belge çeşitleri yer almıştır. Kadının çözdüğü davalarda verdiği kararlar dışında hükümet emirleri, mahalli esnaf teşkilatına, belediye vazifelerine, ticaret hayatına, eşya fiyatlarına ait düzenlemelere ilişkin kayıtlar²⁸⁸ modernleşme döneminden önce tutulan şeriye sicillerinde oldukça fazladır. Tanzimat Dönemi'nde kadıların idari yetkilerinin önemli bir kısmına son verilmiş olduğundan, 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren şeriye mahkemelerine ait sicillerde idari, siyasi ve iktisadi konulara ilişkin kayıtlara çok fazla rastlanmaz²⁸⁹. Kadının görev sahası daraldıkça sicillerdeki kayıtların çeşitliliğinde azalma olur; fakat bu durum modernleşme döneminde tutulan şeriye sicillerinde yalnızca kadının gördüğü davalara ilişkin kayıtlar bulunduğu anlamına gelmez²⁹⁰.

Akgündüz, şeriye sicillerindeki belge çeşitlerini, “*kadı tarafından kaleme alınanlar*” ve “*başka makamlardan sâdır olan ve sicile kaydedilen belgeler*”²⁹¹

²⁸³ Akgündüz, “Şeriye Sicilleri”, s. 21-22; Gedikli, “Şeriye Sicilleri”, s. 187.

²⁸⁴ Akgündüz, şeriye sicillerinin muhafaza edilmesinin ardındaki ihtiyacı şu şekilde açıklar: Kadının çözdüğü davalara ilişkin kararın bir örneği hak sahiplerine verileceğinden evrak üzerinde sahtekarlık yapılması ihtimali ortaya çıkabilir. Kadı bu kararları kendi koruması altındaki defterlere kaydettiği zaman ihtiyaç halinde ilgili karara müracaat eder. Bkz. Akgündüz, “Şeriye Sicilleri”, s.26.

²⁸⁵ Molla Hüsrev, *a.g.e.*, C. 4, s. 311.

²⁸⁶ Akgündüz, “Şeriye Sicilleri”, s. 22.

²⁸⁷ Örneğin İstanbul kadısının dava bakmak dışında ifa ettiği görevler hakkında bkz. A. Refik Gür, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi**, haz. M. Nihat Aryol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 105-108. Modernleşme dönemi öncesi, Osmanlı kadısının görev birliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı**, İstanbul: Kronik Kitap, 2017, ss. 40-44; İlber Ortaylı, “Kadı”, *DİA*, C. 24, İstanbul, 2001, s. 69-70.

²⁸⁸ Uzunçarşılı, “Mahkeme Sicilleri”, s. 366. Şeriye sicillerinde yer alan belge çeşitliliği hakkında genel bilgi için bkz. Gür, *a.g.e.*, s. 119-122.

²⁸⁹ Yaman, “Mahkeme Sicilleri”, s. 153.

²⁹⁰ Şeriye sicillerini davalara özgü kayıt defteri olarak düşünmek doğru değildir. Herhangi bir uyuşmazlık konusu içermeyen pek çok kayıt sicillerde yer alır. Modernleşme döneminden önce kadı siciline kaydedilen ancak herhangi bir davaya ilişkin olmayan kayıtlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Faroqhi, “Sidjill”, s. 540 ve s. 542.

²⁹¹ Akgündüz, “Şeriye Sicilleri”, s. 27; Ahmet Akgündüz, **Şeriye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, C. 1, İstanbul, 1988, s. 20.

şeklinde ikiye ayırır. Bizim amacımız şerî yargıda çözülen bir dava süresince kadı ya da taraflarca hazırlanıp, şeriye siciline kaydedilen belgeleri tespit etmektir, bu nedenle yalnızca kadı huzuruna taşınan davalara ilişkin kayıtlar üzerinde duracağız. Akgündüz, şeriye sicillerinde kadı tarafından kaleme alınan 4 belge çeşidi sayar. Bunlar hüccet, ilâm, mâruz ve müraseledir. “*Hüccet*”, taraflardan birinin ikrarını ve diğerinin bu ikrarı tasdikini içeren, kaydın üst tarafında hücceti düzenleyen kadının mühür ve imzasını taşıyan yazılı belgedir²⁹². Tanımdan da anlaşılacağı üzere hüccetler, bir davanın kadı huzurunda çözülmesi süresince hazırlanan bir belge değildir, hüccetin konusu uyuşmazlık değil tam tersine anlaşmadır. Bu nedenle, şeriye sicillerine kayıtlı hüccetler bizim çalışmamızın kapsamına girmeyecektir. Kadının icra makamlarına idarî bir durumu bildirdiği yazılı kayıtlara veya halkın icra makamına ya da kadıya hitaben yazdığı şikâyet dilekçelerine “*mâruz*” denir²⁹³. Astın üste yazdığı bir istek veya durumun arzını içeren²⁹⁴ mâruzların dava ile ilgili olmadığı, dolayısıyla çalışmamızın kapsamına giremeyeceği de açıktır. Kadının kendisine denk veya daha aşağı rütbedeki kişi ya da makamlara hitaben kaleme aldığı yazılı belge ise “*mürasele*” olarak adlandırılır²⁹⁵ ki herhangi bir uyuşmazlıkla ilişkili olmayan müraselenin de çalışmamızda yeri olmayacaktır. Bir dava hakkında kadının hükmünü içeren ve sicildeki kaydın altında hükmü veren kadının imza ve mührünü taşıyan belgeye “*ilâm*” denir²⁹⁶. Tanımından yola çıkarsak, şeriye sicillerine kaydedilen ilâm adı verilen evrakın, günümüz mahkeme kararlarıyla benzerlik göstereceğini, kadının karara bağladığı uyuşmazlık hakkında bilgi içerdiğini söyleyebiliriz.

Akgündüz, şeriye sicilleriyle ilgili olarak bilinmesi gereken kavramlardan birinin de “*mahdar*” olduğunu belirtir. Farklı anlamları olan *mahdar*ın, dava ile ilgili kayıtlar bağlamında terim anlamını, tarafların iddialarını ve delillerini içeren, ancak

Faroqhi, Osmanlı şeriye sicilleri hakkındaki yazısında kadı sicillerinin temelde iki kısımdan oluştuğunu söyler. Birinci kısmın yerel mahkemede yapılan satış, borçlanma, köle azadı gibi uyuşmazlık içermeyen kayıt türleri ile taraflar arasındaki çekişmeli konular yani uyuşmazlıklar hakkındaki kayıtlardan oluşurken diğer kısmın da Sultanın emirlerinin kaydedildiğini belirtir. Faroqhi, “*Sidjill*”, s. 539-540. Belirtmemiz gerekir ki Faroqhi’nin kadı sicilleri hakkındaki değerlendirmeleri oldukça geneldir, bu değerlendirmede Tanzimat Dönemi daha doğrusu İmparatorluğun herhangi bir dönemi özel olarak ele alınmaz.

²⁹² Akgündüz, “Şeriye Sicilleri”, s. 28-29; Akgündüz, **Şeriye Sicilleri Mahiyeti**, s. 21. Şeriye siciline kayıtlı hüccet örnekleri ve bu örneklerin Osmanlı Türkçesi’nden aktarılmış metni için bkz. Akgündüz, “Şeriye Sicilleri”, 30-36; Akgündüz, **Şeriye Sicilleri Mahiyeti**, s. 22-29.

²⁹³ Akgündüz, “Şeriye Sicilleri”, s. 44; Akgündüz, **Şeriye Sicilleri Mahiyeti**, s. 37.

²⁹⁴ Akgündüz, “Şeriye Sicilleri”, s. 44; Akgündüz, **Şeriye Sicilleri Mahiyeti**, s. 37.

²⁹⁵ Akgündüz, “Şeriye Sicilleri”, s. 45; Akgündüz, **Şeriye Sicilleri Mahiyeti**, s. 38.

²⁹⁶ Akgündüz, “Şeriye Sicilleri”, s. 36; Akgündüz, **Şeriye Sicilleri Mahiyeti**, s. 29.

kadının kararına esas teşkil etmeyen yazılı beyanlar²⁹⁷ şeklinde açıklar. Akgündüz, mahdar adı verilen evrak çeşitleri hakkında, kadının taraflarla ilgili bilgiyi hatırlamak ve müzakere etmek üzere yazılı hâle getirdiği, ancak vereceği kararlarda bu kayıtları esas almadığı bilgisini verir²⁹⁸. Akgündüz’ün açıklamalarından, tarafların beyanlarını içeren, davaya ilişkin bazı bilgilerin hatırlanması için hazırlanan ancak kadının kararına esas teşkil etmeyen mahdar adı verilen belgenin, muhakeme sırasında kadının tuttuğu notlar olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nda, kadının uyuşmazlık çözerken kaydettiği ancak şeriye siciline geçirmediği bu notların, siciller gibi ayrı defterlerde tutulup tutulmadığı hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Halihazırda neşredilmiş olan şeriye mahkemesi evrakı arasında *mahdar* defteri olarak yayınlanmış, içerisinde kadının dava süresince tuttuğu notları, kayıtları barındıran bir esere biz rastlamadık²⁹⁹. Akgündüz, “*Şeriye mahkemelerinin hukuk tarihimiz açısından en önemli özelliği, çok eski zamanlardan beri, mahkeme zabıtlarının, dava dosyalarının ve kadılarca verilen kararların günümüze kadar yazılı olarak muhafaza edilmiş olmasıdır*”³⁰⁰.” demişse de, dava zabıtları ya da dava dosyaları ile mahdarlara işaret edip etmediği, zabıtlar ile hangi belge türüne işaret ettiği anlaşılamamaktadır. Dava ile ilgili kayıtlar anlamında mahdar adı verilen belge çeşidi, görebildiğimiz kadarıyla, şeriye sicillerinde yer almamaktadır³⁰¹, bu kayıtların siciller dışında ayrı defterlerde bulunup bulunmadığı hakkında ise bizim bilgimiz yoktur.

²⁹⁷ Akgündüz, “Şeriye Sicilleri”, s. 21; Akgündüz, **Şeriye Sicilleri Mahiyeti**, s. 17.

²⁹⁸ Akgündüz, **Şeriye Sicilleri Mahiyeti**, s. 17; ayrıca bkz. Ahmed Akgündüz, **Kamu Hukuku**, s. 846; Akgündüz, “Şeriye Sicilleri”, s. 21. Fıkıh literatüründe mahdar kavramı ve fıkıh bilginlerinin mahdar hakkındaki görüşleri için bkz. Cengiz Kallek, “Sak”, **DİA**, C. 35., İstanbul, 2008, s. 584-585.

²⁹⁹ Kaya’nın, 15. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyıl da dahil olmak üzere Osmanlı Devleti’nde telif edilmiş olan sakk mecmuaları literatürünü incelediği çalışmasında, 28 adet mecmuada yer alan belge çeşitlerinin isimleri de sayılmıştır. Kaya’nın tetkik ettiği sakk kitaplarından yalnızca iki tanesinde mahdara ilişkin belge örneği bulunmaktadır. Bkz. Kaya, **a.g.e.**, s. 398 (*Kitabu’s-Sukûk*), s. 407 (*Sakk-i Süleyman Şeyhi*).

³⁰⁰ Akgündüz, **Kamu Hukuku**, s. 846.

³⁰¹ Dava ile ilgili kayıtlar anlamı dışında *mahdar*, yazılı şahitlik beyanlarını içeren belgeye denir. Herhangi bir konu hakkında düzenlenen yazılı evrakın içeriğinin doğruluğunu göstermek için belgenin düzenlendiği yerde hazır bulunan ve konu hakkında bilgisi olan subaşı, çavuş, muhızr gibi kişilerin belgenin altında imzasının yer aldığı evraktır ki mahdar kavramının bu mânâda hüccet ile aynı anlama geldiği, şeriye sicillerinde bu anlamıyla pek çok mahdarın kayıtlı olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Akgündüz, **Şeriye Sicilleri Mahiyeti**, s. 17; Akgündüz, “Şeriye Sicilleri”, s. 21.

B. Modernleşme Dönemi: Dava Zabıt Defterleri ve Şeriye Sicilleri

Çalışmamızın konusuna giren evrak çeşitleri bir uyuşmazlığın çözümü süresince gerek yargı görevlileri gerekse de uyuşmazlık taraflarının tanzim ettiği belgeler olduğundan, şerî yargı görevlisi olan kadının gerçekleştirdiği fakat bir uyuşmazlığın çözümüne ilişkin olmayan işlemleri ve bu işlemlere ilişkin sicillerde yer alan kayıtları incelemeyeceğimizi, kadının uyuşmazlık çözme faaliyeti üzerinde duracağımızı yukarıda ifade etmiştik. Şeriye sicillerinde, kadı tarafından kaleme alınan yukarıda saydığımız dört çeşit belge yani hüccet, ilâm, mâruz ve mürasele arasında yalnızca ilâmlar bir davaya ilişkin kayıtlardır. Günümüz mahkeme kararına benzeyen ilâmlardan, bir uyuşmazlığın kadının önüne taşınmasından bu uyuşmazlık hakkında hüküm verilene kadar, gerek uyuşmazlığın tarafları, gerekse de kadının gerçekleştirdiği işlemler hakkında özet bilgi edinmek, kadının çözümlediği, karara bağladığı şerî uyuşmazlığı görmek mümkündür. Ancak ilâmları ve ilâmların yer aldığı şeriye sicillerini okuyarak, şerî yargıda gerçekleştirilen duruşmanın ne şekilde icra edildiği, duruşma sırasında tarafların veya vekillerinin ayrıntılı beyanları, davanın kaç celse sürdüğü, müteaddit celselerde hangi işlemlerin yapıldığı bilgisine erişmek olanaklı değildir. Nitekim Ekinci şeriye sicilleri ve bu sicillerde yer alan kayıtların içeriği hakkında yaptığı genel açıklamasında, “*Şeriye sicilleri, şüphesiz Osmanlı Devleti’nde kadılık ve mahkeme için mühim tarihî kaynaklardır. Ancak mahkeme sicilleri mahiyeti gereği sadece görülen davaların bir hülâsasını vermekten öteye geçmediği için*” sicillerden Osmanlı mahkemelerinde bir davanın safahatına ilişkin ipuçları edinmenin mümkün olmadığını³⁰² söyler. Benzer şekilde şeriye sicillerine ilişkin Akgündüz tarafından yapılan genel değerlendirmede de mahkemelerde yapılan yazılı muamelelerin hepsinin sicile kaydedilmediği, şeriye sicillerinin bugünkü mahkeme zabıtlarına pek benzemediği ifade edilmiştir³⁰³. Önemle ifade etmek gerekir ki, her ne kadar, şeriye sicilleri kadının gördüğü bir dava hakkında sınırlı bilgiler sağlasa da bu sınırlılık yani şeriye mahkemesinde çözülen bir uyuşmazlık hakkında detaylı bilgi edinememe, farklı tarihlerde gerçekleşen muhakemelerde icra edilen işlemleri takip edememe durumu, tezimize konu zaman dilimi bakımından söz konusu değildir. Zira, aşağıda açıklayacağımız üzere, modernleşme döneminde, şerî yargıda

³⁰² Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Devleti’nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 3, Sa. 5, 2005, s. 422.

³⁰³ Akgündüz, “Şeriye Sicilleri”, s. 23; Akgündüz, **Şeriye Sicilleri Mahiyeti**, s. 18-19.

zabıt defterlerinin tutulması zorunluluğu vardır; kadılar önlerine gelen davaların her aşamasını zabıt cerîdelerine kaydetmekle yükümlüdürler.

Belirtmek isteriz ki biz, modernleşme döneminden önce kadınların zabıt tutmadıklarını ya da bir dava hakkındaki kayıtların yalnızca şeriye sicillerinde yer alan belgelerle sınırlı olduğunu iddia etmiyoruz. Hakkında karar verdiği bir uyuşmazlığa ilişkin, kadı elinde yer alan bilgilerin, şeriye sicillerine kaydedilmiş olan özetle sınırlı olduğunu düşünmek mümkün değildir³⁰⁴. Tanzimat Dönemi'nden önce de kadının, muhakeme sırasında gerçekleşen işlemler hakkında notlar aldığını, çeşitli celselerde ileri sürülen taraf beyanlarını hükmünü yazarken kullanmak üzere yazıya geçirdiğini düşünüyoruz ki Akgündüz'ün açıkladığı mahdar kavramının, bu çeşit notları ifade ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu notlar ile aşağıda ayrıntılı olarak açıklayacağımız, modernleşme döneminde şeriye mahkemelerinde tutulan zabıt defterleri arasında oldukça önemli bir nitelik farklı vardır. Tanzimat Dönemi'nden önce kadının duruşma sırasında gerçekleşen işlemleri kayıt altına aldığı notların resmî nitelikleri yoktur, bu kayıtlar bağlayıcı değildir. Modernleşme döneminden önce, bir dava hakkında kadının verdiği hükmün, duruşma sırasında alınan notlarla uyumlu olma zorunluluğundan bahsedilemez. Oysa, aşağıda ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz, modernleşme döneminde şerî muhakemenin kayıt altına alındığı zabıt defterleri, resmî evraktır. Kadı önüne getirilen bir dava hakkındaki işlemlerin, iddia ve müdafaanın ne şekilde kayıt altına alınacağı başka bir ifade ile şeriye mahkemelerinde tutulan zabıt defterlerinin nasıl düzenleneceği siyasi irade tarafından belirlenmiştir. Modernleşme döneminde kadılar, mevzuat hükümlerinde belirtildiği şekilde taraf beyanlarını, farklı tarihlerde icra edilen duruşmaların içeriğini zabıt defterlerine kaydetmek zorundadırlar. Bu zorunluluğun doğal bir sonucu olarak, kadı kararlarının dava zabıt defterlerinde yer alan kayıtlarla uyumlu olması gerekir. Ayrıca ifade etmek gerekir ki, modernleşme döneminde şeriye mahkemelerinde tutulan dava zabıtlarındaki kayıtlar sadece kadı için değil taraflar bakımından da bağlayıcıdır. Taraflar, mahalli şeriye mahkemesince verilen ilâmın içeriğinde yer verilen ikrar, şahitlik, yemin gibi kadının hükmü üzerinde etkili olan unsurların, şerî kurallara aykırı olduğunu şahitle ispat etmek isterlerse bu iddiaları dinlenmeyecektir; modernleşme döneminde uygulanan usûl gereği, dava

³⁰⁴ Örneğin Gedikli, Osmanlı Türkçesinden aktardığı 1788-1871 yıllarına ait mürasale kayıtlarını içeren *Bosna Sakk Defteri*'nin resmî mahkeme sicili değil kadının kendisi için tuttuğu bir defter olduğunu belirtir. Bkz. Fethi Gedikli, **Bosna Sakk Defteri: Hicri 1203/1288 (1788-1871) Tarihleri Arasında Bosna'da Hukuksal ve Toplumsal Hayat**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015, s. 24. Defterdeki kayıtların çeviri yazısı için bkz. **A.g.e.**, ss. 73-155.

zabıtlarına ya da muhakeme sırasında ibraz edilen evraka dayanarak, şerî ilâmda yazılan kayıtları tarafların çürütmeleri mümkün olabilir³⁰⁵.

Modernleşme döneminden önce tutulan dava kayıtları ile modernleşme döneminde hazırlanan zabıt defterleri arasındaki temel farklara değindikten sonra şunları söyleyebiliriz. Çalışmamıza konu olan dönemde, bir davanın şerî yargıya taşınmasından dava hakkında hüküm verilene kadar, hem uyuşmazlığın tarafları hem de kadının gerçekleştirdiği işlemlerin zabıt defterlerine kaydedileceği hüküm altına alınmıştır. Dolayısıyla, özellikle 1879 yılından sonra tutulan şeriye mahkemesi kayıtlarından, bir davanın her safhası hakkında bilgi edinmenin mümkün olabileceğini, uyuşmazlık süresince mahkemelerde yapılan yazılı muamelelerin hepsinin kayıt altına alınma zorunluluğunu da göz önünde bulundurursak, dava zabıt defterlerinin bugünkü mahkeme kayıtlarıyla benzerlik göstereceğini söyleyebiliriz. Modernleşme döneminde tutulan dava zabıt defterleri ve şeriye sicillerinin tanzimine ilişkin mevzuat hükümlerine baktığımızda karşımıza 1874 ve 1879 tarihli iki önemli düzenleme çıkar. 1874 tarihli *Sicillat-ı Şeriye ve Zabıt-ı Deâvî Cerîdeleri Hakkında Talimat*'ta³⁰⁶ hem şeriye sicillerinin hem de dava zabıt defterlerinin tanzimi, tertibi ve muhafazası hakkında hükümler yer alır. Duruşma tutanaklarının ve kadı hükümlerini içeren belgelerin tanzim biçimi hakkında ayrıntılı kurallar ise, 1879 tarihli *Bilâ Beyyine Mazmûnuyla Amel ve Hüküm Câiz Olabilecek Sûrette Senedât-ı Şariyenin Sûret-i Tanzimi*³⁰⁷ adlı düzenlemede bulunur. Aşağıda, 1879 tarihli Talimat'tan hareketle, modernleşme döneminde hazırlanan şeriye sicilleri ve zabıt defterleri hakkında bilgi vereceğiz. 1879 tarihli Talimat'ın hükümleri uyarınca, önce dava zabıtlarının, ardından da ilâmların hazırlanma sürecini inceleyeceğiz. Tetkikimizi yaparken, modernleşme döneminde şerî yargıda tutulan sicilleri ve zabıt defterlerini kullanacağız.

³⁰⁵ Ali Haydar Efendi, **Mebâhis**, s. 129.

³⁰⁶ **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 83-85 (bundan sonra 1874 tarihli Talimat). 1874 tarihli Talimat'ın Osmanlı Türkçesi'nden aktarılmış metni için bkz. Akgündüz, **Kamu Hukuku**, s. 949-950.

³⁰⁷ **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 78-82 (bundan sonra 1879 tarihli Talimat). 1879 tarihli Talimat'ın Osmanlı Türkçesi'nden aktarılmış metni için bkz. Akgündüz, **Kamu Hukuku**, s. 945-948.

1. Dava Zabıt Defterleri ve Dava Zabıtları

Türk doktrininde, modernleşme dönemi şeriye mahkemelerinde tutulan dava zabıt defterleri ile yine bu dönemde hazırlanan şeriye sicilleri arasındaki ayrım üzerinde, görebildiğimiz kadarıyla, durulmamıştır. Akgündüz şerî ilâmları incelerken, 1879 tarihli Talimat'ın dava zabıtlarına ilişkin hükümlerine kısaca değinmişse³⁰⁸ de literatürümüzde müstakil olarak dava zabıt defterlerinin tanzimini konu olan herhangi bir çalışmaya rastlamadık. Belirtmek gerekir ki Tanzimat Dönemi'nde tutulan zabıt defterleri ile sicil defterleri arasındaki ayrım Türk doktrininde dikkat çekmemişse de yabancı literatürde bu farkın üzerinde durulduğu, görebildiğimiz kadarıyla, bir çalışma vardır. Iris Agmon'a ait olan bu çalışmada, 1874 ve 1879 tarihli Talimat hükümlerinin, Yafa Şeriye Mahkemesinde tutulan kayıtlar üzerindeki etkisi incelenir. Agmon, Yafa Şeriye Mahkemesinin 1865-1890 yılları arasındaki kayıtlarından hareketle, dava zabıtlarının yer aldığı defterler ile şerî sicil kayıtlarını karşılaştırarak, 1879 tarihli Talimat'ın, Yafa şeriye mahkemesi defterlerinde yazı sistemi, yazı karakteri ve içerik bakımından yarattığı farklılığı ortaya koyar³⁰⁹. Şerî dava zabıt defterleri hakkında, bizim erişebildiğimiz, gerek yerli gerek yabancı literatürde yapılan açıklamalar oldukça sınırlıdır. Bu sebeple, tezimiz bakımından oldukça önem arz eden, modernleşme döneminde şeriye mahkemelerinde tutulan zabıt defterlerinin düzenlenme biçimini aşağıda ayrıntılı olarak ele alacağız.

³⁰⁸ Akgündüz, “Şeriye Sicilleri”, s. 37.

³⁰⁹ bkz. Iris Agmon, “Recording Procedures and Legal Culture in the Late Ottoman Sharia Court of Jaffa, 1865-1890”, **Islamic Law and Society**, 2004, C. 11, Sa. 3, ss. 333-377.

a. Dava Zabıt Defterleri (*le registre des procès-verbaux*)³¹⁰

Modernleşme döneminde, şeriye mahkemelerinde duruşma zabıtlarının kaydedileceği defterler hakkında hüküm barındıran, tespit edebildiğimiz, ilk resmî düzenleme yukarıda kısaca değindiğimiz 1874 tarihli Talimat'tır. 1874 tarihli Talimat'ta dava zabıtlarının yazılacağı defterler hakkında tek hüküm vardır, bu hüküm zabıt defterlerinde yer alan kayıtların içeriğinden ziyade, defterlerin biçimine ilişkindir³¹¹. Ancak belirtmek gerekir ki bu tarihten önce de kadıların zabıt defterleri

³¹⁰ Literatürümüzde dava zabıt defterleri ile şeriye sicilleri arasında ayırım yapılmadığından, burada künyelerine yer vereceğimiz şeriye mahkemelerine ait zabıt defterleri Osmanlı Türkçesi'nden aktarılırken *şeriye sicili* ya da *kadı sicili* olarak isimlendirilmiştir. 1879 yılından itibaren, şeriye mahkemelerinde tutulan zabıt ceridelerinden Osmanlı Türkçesi'nden aktarılanlar arasında ulaşabildiklerimiz şunlardır: Hatice Yüzgeçer, 2 Numaralı Yozgat Şeriye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1299-1304/M.1882-1887), Erciyes Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005; Mustafa Can, 24 Nolu Eğin Şeriye Sicili Transkripsiyonu ve Hukukî Değerlendirmesi (H. 1301-1302 / M.1883-1885), Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019; Miyeser Kılıçal, 801 Numaralı Bartın Şeriye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Karabük Üniversitesi LEE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2022; Soner Oktay, 803 Numaralı Bartın Şeriye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Karabük Üniversitesi LEE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2022; Ahmet ARİ, 233 Numaralı Şeydişehir Şeriye Sicili (Değerlendirme ve Transkripsiyonu) (Rumi 1304-1307/Miladi 1888-1891), Batman Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013; Alaattin Aköz, **315 Numaralı Karaman Şeriye Sicili 1896 - 1898 (R.1312 – 1314)**, Konya: Palet Yayınları, 2015; Danyal Tekdal, 208 Numaralı Mardin Şeriye Sicili (Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirme), Dicle Üniversitesi SBE 2009; Hafize Albayrak, Konya Şeriye Sicillerinden 130 Nolu Defterin Değerlendirilmesi, Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010; Davut Adlığ, 415 Numaralı Bitlis Şeriye Sicilinin Transkripsiyonu, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010, s. 69 (1314-1327 / 1896-1909); Ümrân Namaz, 348 Numaralı Tarsus Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1315-1316 / M. 1897-1898. 1898-1899), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019; H. Ahmet Arslantürk, M. Sait Türkhan, **Konya Kadı Sicili (Hicri 1321-1324/Milâdî 1903-1907) Defter 150**, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2012; Aktuğ, a.g.e.; Arzu Demircan, 20/1 Numaralı (H. 1326-1327/M.1908-1909) Kırşehir Şeriye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Erciyes Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009; Muhammet Arslan, 388 Numaralı Ankara Şeriye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1327 – M. 1909), Karabük Üniversitesi LEE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021; Sadık Çetin, 196 Numaralı Besni Şeriye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (R.1326–1328 / M.1910–1912), Gaziantep Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011; Toroshan Özdamar, 176 Numaralı Besni Şeriye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016; Emine Gökgedik, 239 Numaralı Adıyaman Kadı Sicili (H. 1329 – 1333/M. 1911- 1915) 1-105. Sayfalarının Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011; Oğuzhan Emekli, 420 Numaralı Ankara Şeriye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1331-1335 – M. 1913-1917), Karabük Üniversitesi LEE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020. Bu sicillerden, 801 ve 803 Numaralı Bartın Şeriye Sicili'nde yer alan *bidayet mahkemesi*, *işbu zabıtnâme*, *bidayet mahkemesine münakid* gibi bulgulardan hareketle araştırmacılar, defterde nizamiye mahkemesi kayıtları olduğunu ifade etmişlerdir. Oktay, a.g.e., s. 230; Kılıçal, a.g.e., s. 231. Ancak, kayıtların içeriğinden şeriye mahkemesinin zabıt defteri olduğu anlaşılmaktadır.

³¹¹ Önceki sayfalarda modernleşme döneminde yüksek kadı okulunun eğitim programını incelerken 1874 tarihli Nüvvâb Talimnâmesi'nde, hocaların derslerde öğretilen konuları şerî mahkemelerdeki gibi *zabt-ı dava* şeklinde kaleme almayı öğrencilere göstereceklerinin, öğrenciler tarafından yazılan zabıtların kontrol edilerek hocaları tarafından düzeltiliceği ve uyuşmazlığın şerî kurallara göre ne şekilde çözüleceğinin anlatılacağına hüküm altına alındığından bahsetmiştik (bkz. 1. Bölüm, I. D. 2. a). 1874 tarihli Nüvvâb Talimnâmesi'nin 3 Şubat 1874 tarihli *Sicillat-ı Şeriye ve Zabt-ı Deâvî Cerideleri*

tuttukları anlaşılmaktadır; zira 1874 tarihli Talimat'taki hüküm halihazırda var olan zabıt defterlerinin tertibi hakkındadır. İlgili düzenlemeye göre, dava zabıtlarına mahsus cerîdeler ilk sayfadan başlayarak rakam ile numaralandırılacak, defter sayfalarında kazıntı ve silinti bulunmayacak, defter tutulurken hata olur ve zapta ilave edilmesi ya da zabıttan çıkarılması gereken hususlar bulunursa kadının tasdikiyle zapta ilave yapmak veya zabıttaki kaydın üstünü çizmek mümkün olacaktır³¹².

Erişebildiğimiz zabıt defterlerinin bazılarının ilk sayfasında, şerî mahkemeye ait bu evrakın hangi tarihten itibaren tutulmaya başlandığı, son sayfasında ise zabıt defterindeki kayıtların nihayete erdiği tarihin yazıldığı görülür. Örneğin Seydişehir kazasında bulunan Şeriye Mahkemesine ait zabıt defterinin başında “*Derûn-u defter yetmiş altı varakadan ibaret olup işbu defterât mahkeme-yi şeriyece tutulan zabıt varakası olduğunu beyyine işbu mahalle şerh ve imlâ verildi*³¹³.” yazılarak altına defterdeki kayıtların tutulmaya başlandığı tarihin hem hicri hem de rumi tarihle not düşüldüğü; bu mahkeme evrakının son sayfasına da “*İşbu bin üç yüz dört sene-yi rûmisinden bi’i-itibâr dolan işbu zabıt defteri yetmiş yedi yapraktan ibaret olduğunu mübeyyin işbu mahalle şerh kılındığı yazılmıştır*³¹⁴.” Benzer şekilde Konya’da görev yapan hâkimü’ş-şer Mustafa Naim Efendi’nin gördüğü davalara ait zabıt defterinin ilk sayfasında da “*İşbu zabt-ı dava cerîdesi 114 sahîfeden ibaret olduğu tasdik olunur*³¹⁵.” kaydına rastlanır. Bazı şeriye mahkemelerinde ise, davaların sayısına bağlı olarak, birden fazla zabıt defteri tutulmuştur³¹⁶ ki 1879 tarihli Talimat’ta, davaların sayısına göre birden fazla zabıt defteri tutulacağı açıkça ifade edilmiştir³¹⁷. Şimdi, her şerî

Hakkında Talimat’tan iki hafta sonra, 18 Şubat 1874’te yürürlüğe girmiş olduğu dikkat çekicidir. 1874 tarihli Talimat’ta dava zabıtlarına ilişkin yalnızca bir maddeye yer verildiği, bu hüküm de zabıt defterlerinin içeriğinden ziyade biçimine ilişkin olduğunu göz önüne aldığımızda, mevzuattaki şerî zabıtların hazırlanmasına ilişkin sınırlı düzenleme sebebiyle kadınlara yüksek eğitim veren bu okulda *zabt-ı davanın* ne şekilde hazırlanacağı, içeriğinde hangi unsurlara yer verileceğinin ilgili Talimnâme’de açıklanmamış olduğu kanaatindeyiz.

³¹² 1874 tarihli Talimat m. 16; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 84-85.

³¹³ Ari, a.g.e., s. 67.

³¹⁴ Ari, a.g.e., s. 67 ve s. 217.

³¹⁵ Arslantürk-Türkhan, **a.g.e.**, s. 173. Diğer zabıt defterlerinde yer alan benzer kayıtlar için bkz. Demircan, a.g.e., s. 51; Oktay, a.g.e., s. 42; Can, a.g.e., s. 79; Aktuğ, a.g.e., s. 369. Bazen evrakın iç sayfalarında defterin türüne ilişkin bilgiye ulaşmak mümkündür. Örneğin *Ali Rıza Efendizâde Faziletli Es-seyyid Abdurrahim Şükrü Efendi zamanında vukû bulan zabt-ı dava cerîdesi* şeklindeki bir şerh, Yozgat şeriye mahkemesine ait evrakın orta sayfalarına yazılmıştır. Bkz. Yüzgeçer, a.g.e., s. 155.

³¹⁶ Örneğin Ankara şeriye mahkemesinde tutulan zabıt defterinde, *mâkabli faziletli Ali Ataullah Efendi Hazretlerinin üçüncü esas cerîdesinin yüz kırk ikinci sahifesinden nakl edilmiştir* şerhi vardır. Arslan, a.g.e., s. 58. Bu şerhten anlaşılabileceği üzere, Ankara şeriye mahkemesinde en az üç adet zabıt defteri tutulmuştur.

³¹⁷ bkz. 1879 tarihli Talimat m. 11; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 80.

mahkemeye mahsus ve mahkemenin emin bir yerinde muhafaza edilmesi gereken³¹⁸ zabıt defterlerindeki kayıtların nasıl düzenlendiğini inceleyelim.

b. Dava Zabıtlarının Düzenlenme Biçimi

Şerî mahkemelerde bir uyuşmazlığın halledilmesi için iddia ve savunma dilekçeleri hazırlama zorunluluğu Tanzimat Dönemi'nden önce olmadığı gibi Tanzimat Dönemi'nde de olmamıştır. Dilekçe ile dava açmak yaygın olmasa da davacı dilerse, yazılı olarak davasını kadıya bildirebilir. Modernleşme döneminde şeriye mahkemelerinde bir dava hakkındaki iddia ve müdafaanın kayıt altına alınma biçimi hakkında, Heidborn şu bilgileri verir³¹⁹. Aralarındaki uyuşmazlığın çözülmesi için şeriye mahkemesine başvuran tarafları veya vekillerini, muhızır adı verilen görevli kadının önüne çıkarır. Kadı, kimlik doğrulaması ve vekaletnâme kontrolünün yapılması, davacı ve davalının beyanları ile delillerinin yazıya geçirilmesi için tarafları zabıt kâtibine gönderir. Yazıya geçirilen beyanlar, taraflar huzurunda kadıya okunur. Taraflar zabıt kaydını doğrular veya kayıttaki eksikleri tamamlarlar. Daha sonra bu kaydın bir kopyası zabıt defterine yazılır, dava zabıt defteri taraflara imzalatılıp mühürlenir. Dilekçe teatisi usûlünün uygulanmadığı şerî yargıda, Heidborn'un özet bir şekilde anlattığı, tarafların iddia ve müdafaalarının kayıt altına alındığı bu aşama, 1879 tarihli Talimat'ta *zabt-ı dava* olarak isimlendirilmiş³²⁰, bu aşamanın yani iddia ve müdafaanın ne şekilde kayıt altına alınacağının ayrıntıları söz konusu düzenlemede hüküm altına alınmıştır. 1879 tarihli Talimat'ın dava zabıtlarının düzenlenmesi hakkındaki hükümlerini, *muhakemenin başlamasından önce* ve *muhakemenin başlamasından sonra* şeklinde ikiye ayırabiliriz. Muhakemenin başlamasından önce ifadesiyle, tarafların kadı huzuruna çıkmalarından evvelki süreci yani iddia ve/veya müdafaalarını kâtibe yazdırdıkları *zabt-ı dava* aşamasını anlatmak istiyoruz. Muhakemenin başlamasından sonraki ifadesiyle ise davacının dava beyanı ve/veya bu beyana karşı davalının cevapları zabıt defterine yazıldıktan sonra, iddia ve müdafaanın kadı huzurunda ispatı için delillerin ortaya koyulduğu, sözlü yargılamanın gerçekleştirildiği evreyi anlatmak istiyoruz. Bu nedenle, 1879 tarihli Talimat'ın şeriye mahkemelerinde tutulan dava zabıtlarının düzenlenme aşamaları hakkındaki hükümlerini inceleyerek, bu hükümlerin uygulamadaki yansımalarını tespit edeceğiz.

³¹⁸ 1879 tarihli Talimat m. 11; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 80.

³¹⁹ Heidborn, **a.g.e.**, s. 388.

³²⁰ bkz. 1879 tarihli Talimat m. 4; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 78-79.

i. 1879 tarihli Talimat’a Göre Muhakemenin Başlamasından Önce İddia ve Müdafanın Kaydedilme Biçimi

Aralarındaki uyuşmazlığın giderilmesi için şerî mahkemeye başvuran hasımların beyanları, ilk önce müsvedde üzerine yazılacaktır. Zabıt kâtibi, tarafların ifadelerini, iddialarını ispat için ibraz ettikleri evrak ve senetleri *lâyıkıyla mütâlaa* ettikten sonra, dava zaptının yerine geçmek üzere *adî varaka* üzerine, hasımların *isim ve şöhret ve Mahâll-i ikametlerini ve şahısları tarif olunmuş ise muarriflerinin*³²¹ *isim ve şöhret ve sûret-i ifadelerini*, ibraz olunan senet ve evrakın özetlerini tarafların anlayabileceği açıklıkta yazacaktır³²². Davaya ilişkin beyanlar adi varaka üzerine yazılmasının akabinde zabıt kâtibi, uyuşmazlığın tarafları ile yargı yetkilisi³²³ huzurunda, dava zaptını okuyacaktır. Kâtibin yazdığı zaptın kendi ifadelerine uygun olup olmadığı, yargı yetkilisi tarafından ayrı ayrı taraflara sorulacaktır³²⁴. Taraflar zaptın ifadelerine uygun olduğunu tasdik ettikten sonra müsvedde üzerine yazılan dava kaydı *mahkemeye mahsûs olan zabıt cerîdesine* kaydedilecektir³²⁵. Taraflar kâtibin yazdığı ve yargı yetkilisi huzurunda okunan kaydın kendi ifadelerine uygun olmadığını, zabıta bir hata ya da eksiklik olduğunu beyan ederlerse veyahud muhakeme için gerekli olan bazı hususların sorulması ve cevabının yazılmamasından dolayı zaptın düzeltilmesi lüzumu görülürse evrak düzeltildikten sonra zabıt defterine kaydedilecektir³²⁶. Bazı zabıt defterlerinde, kâtip tarafından kayda geçirilen davaya ilişkin beyanların, taraflar huzurunda okunup tasdik ettirildiği açıkça yazılmıştır. Örneğin Konya Şeriye Mahkemesine ait zabıt defterinde yer alan her dava hakkındaki beyanların altında, “*işbu zabt-ı dava tarafeyn muvâcehesinde cehren lede’l-kırâ’e bi’l-cümle ifade ve iddiâlarına muvafık olduğu ve zîri kendi imzâ ve parmak işâretleriyle musaddak bulunduğunu her biri başka başka takrir etmeleriyle tasdik kılındı*³²⁷” kaydı ayrı ayrı düşülmüş ve söz konusu kaydın altı, baş kâtip ile kadı tarafından imzalanmıştır. Yozgat Şeriye Mahkemesinde tutulan zabıt defterinde ise, kâtibin yazıya geçirdiği dava ve cevaba ilişkin beyanların taraflarca tasdiki, “*işbu dava bervech-i muharrer idüğü*

³²¹ Muarrifler hakkında bu çalışmada 2. Bölüm, IV.A.1’e bakınız.

³²² 1879 tarihli Talimat m. 4 ve m. 5; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 78-79.

³²³ Müsteşarı olan mahkemelerde müsteşar huzurunda, müsteşarı olmayan mahkemelerde hâkim veya naibi huzurunda zabıt okunur. Bkz. 1879 tarihli Talimat, m. 6; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 79.

³²⁴ 1879 tarihli Talimat m. 6; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 79.

³²⁵ 1879 tarihli Talimat m. 6; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 79.

³²⁶ 1879 tarihli Talimat m. 6; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 79.

³²⁷ Arslantürk-Türkhan, **a.g.e.**, s. 3 ve devamı; benzer kayıtlar için bkz. Albayrak, **a.g.e.**, s. 80-81.

*tasdik olunur*³²⁸” ya da “*işbu dava bervech idüğü*³²⁹” gibi çok daha kısa ifadelerle şerh düşülmüştür. Yazı yazmayı bilmediğini ifade edenlerin ise imza atmak için başkalarını tevkil ettiği görülür. Örneğin Mardin Şeriye Mahkemesine ait zabıt defterinde, davacı ve davalının beyanları kaydedildikten sonra “*müddeî mezbûr Muhammed ve müddeâ aleyh mezbûr Hannâ'nın mühürleri olmayub ve yazı yazmak bilmediklerini ifade etmeleriyle vâdi'-i imzaları için huzûrumuzda Şehnazâde Hâcî Mustafa bin Mahmûd'u tevkil etti.*³³⁰” kaydı düşülmüştür.

1879 tarihli Talimat'ta, evvela kâtip tarafından müsvedde üzerine yazılan daha sonra kadı huzurunda okunup, taraflarca tasdik edildikten sonra zabıt defterine kaydedileceği belirtilen beyanların, taraflara imzalatırılıp mühürletileceği de hüküm altına alınmıştır³³¹. Davanın tarafların söz konusu tasdikinden sonra, yargı yetkilisi ile baş kâtip, bu kaydı imza ve mührüyle onaylayacaktır³³². Zabıt defterlerine kaydedilen beyanların, taraflar ve mahkeme görevlilerince imzalanmasına ilişkin hükümlerinin uygulamadaki karşılıklarını kolaylıkla takip etmek mümkündür. Zabıt defterlerini incelediğimizde, dava beyanlarının altında gerek hasımların veya vekillerinin gerekse de mahkeme görevlilerinin imzalarının yer aldığı³³³ görülür. Nitekim bazı dava zabıtlarında ise kâtip tarafından kayda geçirilen iddia ve müdafaaya ilişkin açıklamaların, taraflar huzurunda okunup tasdik ettirildiği açıkça belirtilmemiş, dava beyanı ve bu davaya cevap yazıldıktan sonra, bu kayıt ayrı ayrı taraflara imzalatılmış ya da mühürletilmiştir.

1879 tarihli Talimat'ın yukarıda açıkladığımız 4, 5, 6 ve 7. maddeleri muhakemenin başlamasından önceki sürece aittir. Dilekçe teatisi usûlünün uygulamadığı şeriye mahkemesinde, tarafların davaya ilişkin beyanlarının doğrudan doğruya dava zabıtlarına geçirilmemesinin, işlem güvenliği bakımından oldukça önemli olduğunu düşünüyoruz. Uyuşmazlığa ilişkin beyanların kâtip tarafından

³²⁸ Yüzgeçer, a.g.e., s. 62, s. 64.

³²⁹ a.g.e., s. 78.

³³⁰ Tekdal, a.g.e., s. 33, s. 105.

³³¹ 1879 tarihli Talimat m. 6; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 79.

³³² 1879 tarihli Talimat m. 7; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 79.

³³³ Örnek zabıt kayıtlarından bazılarını görmek için bkz. Çetin, a.g.e., s. 21, s. 22, s. 23, s. 26; Arslan, a.g.e., s. 78-79, s. 82-83; Demircan, a.g.e., s. 58, s. 59, s. 62; Aktuğ, a.g.e., s. 166; Namaz, a.g.e., s. 36, s. 99, s. 116-117; Tekdal, a.g.e., s. 80-81; Ari, a.g.e., s. 124-125. Zabıt defterlerinin orijinal kaydında imza ve mühür örneklerini görmek için bkz. Ari, a.g.e., ss. 218-296; Aköz ve Arslantürk-Türkhan tarafından Osmanlı Türkçesi'nden aktarılan zabıt defterlerinde de defterdeki her kaydın altında yer alan imza ve mühür bilgileri belirtilmiştir. Bkz. Aköz, **a.g.e.** tamamı; Arslantürk-Türkhan, **a.g.e.**, tamamı.

müşvedde kağıtlara yazıldıktan sonra, bu kaydın yargı yetkilisi huzurunda okunup taraflarca tasdik edilmesi, akabinde zabıtlara geçirilmesinin, kâtiplerin sui istimalini önleyeceği açıktır.

ii. 1879 tarihli Talimat’a Göre Muhakemenin Başlamasından Sonra Yargılama İşlemlerinin Zabıt Defterlerine Kaydedilme Biçimi

1879 tarihli Talimat’ta, muhakemeye başlandıktan sonra, muhakemenin bitimine kadar dava hakkında gerçekleştirilen tüm işlemlerin özet şeklinde, ilgili dava hakkında zabıt defterlerinde yer alan kaydın aşağısına yazılacağı ifade edilmiştir³³⁴. Modernleşme döneminde şerî yargıda tutulan zabıt defterleri takip edildiğinde, kadı huzurunda gerçekleştirilen muhakemenin kimi zaman uyuşmazlığa ilişkin iddia ve müdafaanın kaydedildiği gün kimi zaman da, muhtemelen kadının iş yoğunluğuna bağlı olarak, ileri bir tarihte yapıldığı görülür. Şerî zabıt defterlerinde, duruşması uzayan davaların bir sonraki celsesinin hangi gün yapılacağı bilgisinin de kimi zaman kaydedildiği görülür. Örneğin, Karaman kadısının 1896-1898 tarihleri arasında gördüğü davalara ilişkin işlemlerin kaydedildiği mahkeme defterinde yer alan bir kayıta, “ *Vaktin adem-i müsâadesine mebnî muhâkeme mâh-ı hâlin yirmi sekizinci cumartesi gününe talîk edildiği tarafeyne ba’de’t-tefhîm yevm-i mezkûrda her ikisinin de hâzır bulunacağı tembih edilmiştir*³³⁵.” Muhakeme sırasında taraflar, daha önceden kayda geçirilen beyanlarına ek açıklamalar yapmak isterlerse, şeriye mahkemesinde görevli memurlar taraflar huzurunda dava kaydına gerekli ilaveyi yapacak, ardından da bu ilavenin altını taraflara imzalatacaklardır³³⁶. Muhakeme bittikten sonra, uyuşmazlık hakkındaki hüküm ile hükmün *esbâb-ı mûcibesi* özetle dava zaptına yazılacak, bu kaydın altı kadı tarafından mühürlenecek ve akabinde ilâm taslağı kaleme alınacaktır³³⁷.

2. Şeriye Sicilleri ve Şerî İlâmlar

a. Şeriye Sicilleri (*le registre des jugements*)

Türkçe literatürde genellikle şeriye sicilleri şeklinde isimlendirilen mahkeme evrakı için Mecelle’de “*sicillât defteri*” ifadesi kullanılmıştır ve Mecelle’nin bu

³³⁴ 1879 tarihli Talimat m. 8; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 79.

³³⁵ Aköz, **a.g.e.**, s. 43 (10.2).

³³⁶ 1879 tarihli Talimat m. 8; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 79.

³³⁷ 1879 tarihli Talimat m. 10; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 80.

konudaki 1814. maddesinde³³⁸, kadının şerî ilâmları *sicillât defterine* kaydedeceği hüküm altına alınmıştır. Mecelle'deki bu düzenlemeden de anlaşılacağı üzere, modernleşme döneminde de şeriye mahkemesinde görülüp, hakkında hüküm verilen bir davaya ilişkin sicil defterinde yer tutan evrak, kadı kararını içeren belgedir. Yukarıda açıkladığımız üzere, şerî yargıda tutulan sicil defterlerinde, bir davanın çözülmesi sürecinde farklı tarihlerde icra edilen duruşmaların kayıtları, bu duruşmalarda hangi işlemlerin yapıldığına ilişkin bilgi yer almaz. Müteaddit celselerde gerçekleştirilen tüm işlemler tek bir evrakta yani ilâmlarda özetlenerek ilâma yazılır. Modernleşme dönemi, şerî yargıda çözülen davaların kayıt altına alındığı mahkeme defterlerinin tanzim biçimini belirleyen mevzuat metinlerinin 1874 ve 1879 tarihli iki önemli Talimat olduğunu yukarıda belirtmiştik. 1874 tarihli Talimat'ta, tüm şeriye mahkemelerinde tutulan sicillerin her sayfasının en baştan başlanarak sırayla numaralandırılacağı³³⁹, mahkemece verilen her türlü evrakın sicile kaydedileceği³⁴⁰, sicildeki yazılarda kazınma veya silinme olmaması gerektiği, satır aralarına kelime ilave edilmeyeceği, ancak yazım sırasında hata olursa kaydın doğrusunun sicilin kenarında boş bir yere yazılarak kadı tarafından mühürleneceği³⁴¹, sicile ilâm kaydedildikten sonra bu kaydın orijinaliyle karşılaştırılacağı³⁴², tüm şeriye mahkemelerinde sicillerin muhafaza edileceği bir dolabın olacağı ve sicillerin her akşam bu dolaba konulacağı³⁴³ hüküm altına alınmıştır. Ancak bu düzenlemede, şerî ilâm belgelerinin tanzim süreci hakkında herhangi bir hüküm yer almaz. Şeriye sicillerine kadı ilâmlarının düzenlenmesine ilişkin ayrıntılı kurallar, 1879 tarihli Talimat'ta düzenlenmiştir. Bu nedenle şimdi, 1879 tarihli Talimat'ın hükümlerine göre, şerî ilâmların sicil defterine yazılma sürecini inceleyeceğiz.

b. Şerî İlâmların Düzenlenme Biçimi

Şerî ilâmların tanzim biçimi ile sicil defterine kaydedilme süreci hakkındaki hükümler, 1879 tarihli Talimat'ın on ikinci ve on beşinci maddeleri arasında yer alır. Bu hükümlere göre şerî ilâmların tanzim biçimini açıklarken, mevzuat ile uygulama

³³⁸ Mecelle m. 1814: “*Hâkim, mahkemeye sicillât defteri vazedip vereceği ilâmât ve senedâtı hile ve fesattan salim olabilecek muntazam bir surette ol deftere kayıt ve tahrîr ve onun hıfzına dikkat ve itina eder ve kendisinin azli vukû buldukta ya bizzât veya emini vasıtasıyla halefi olan hâkime devir ve teslim eyler.*” bkz. Berki, *Açıklamalı Mecelle*, s. 413.

³³⁹ 1874 tarihli Talimat m. 1; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 83.

³⁴⁰ 1874 tarihli Talimat m. 2; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 83.

³⁴¹ 1874 tarihli Talimat m. 4; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 83.

³⁴² 1874 tarihli Talimat m. 6; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 83.

³⁴³ 1874 tarihli Talimat m. 13; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 84.

arasında ilişki kurmaya, ilgili düzenlemelerin uygulamadaki yansımalarını gösteren örnekler üzerinden açıklamalarımızı somutlaştırmaya çalışacağız. Yukarıda, 1879 tarihli Talimat'ın dava zabıtlarına ilişkin hükümlerini incelerken ifade ettiğimiz üzere, modernleşme döneminde kadılar, gördükleri davanın seyrine ait bütün işlemleri zabıt cerîdelerine kaydetmekle yükümlü tutulmuşlardır. Muhakeme son bulup, dava hakkındaki kararın özeti zapta yazıldıktan sonra, ilâm taslağının hazırlanması aşamasına geçilir. Kadıların, karara bağlanan uyuşmazlık hakkında ilâm taslağının yazılmasına yönelik iradelerini, zabıt defterlerinde görmek mümkündür. Kadıların, duruşmaları tamamlanmış bir dava hakkında ilâm düzenlenmesine yönelik beyanları, “*Müsveddesi tanzîm şod*³⁴⁴, *ilâm müsveddesi bi't-tanzîm ilâmı tahrîr ve îtâ şod*³⁴⁵”, “*tarafeyne hükm-i şeriye tefhim kılınup ilâm-ı şeriyesinin tanzim iktiza eylediği*³⁴⁶” gibi ifadelerle mahkeme defterlerine geçirilmiştir. Bazı zabıt defterlerinde ise, daha kısa ifadelerle, murafaası tamamlanan uyuşmazlığa ilişkin kaydın altına “*ilâmı yazıla*³⁴⁷”, “*ilâm tanzîm şod*³⁴⁸” şerhinin düştüğü görülmektedir³⁴⁹. İlâm taslağı, zabıt defterindeki kayıtlar esas alınarak kâtip tarafından yazılır³⁵⁰, tarafların ifadeleri ilâm taslağına yazılırken zabıt defterlerinde yer alan beyanların esasında değişiklik yapılmamalıdır³⁵¹. Zabıt kâtibi ilâm taslağını kaleme aldıktan sonra, bu taslak mahkemenin baş kâtibi varsa önce başkâtip tarafından düzeltilir, başkâtip yoksa kâtip ilâm taslağını kadıya sunar. İlâm taslağı kadıya takdim olunduktan sonra, kadı taslağı inceler, kadının evraka düşeceği notlara uygun olarak ilâmın yazılması aşamasına geçilir³⁵². Kadı tarafından düzeltilen taslağı uygun olarak ilâm kaleme alınır, kâtip ismini ilâmın arkasına yazarak evrakı yeniden kadıya takdim eder³⁵³. Kadı ilâmı okuduktan sonra, *sicile kayıt ve mukâbele oluna* şerhini evrakın arkasına düşer ve kayıt

³⁴⁴ Can, a.g.e., s. 99.

³⁴⁵ a.g.e., s. 110.

³⁴⁶ Aktuğ, a.g.e., s. 291.

³⁴⁷ Kılıçal, a.g.e., s. 86.

³⁴⁸ Demircan, a.g.e., s. 94.

³⁴⁹ Ayrıca belirtmek gerekir ki bazı dava zabıt defterlerinde ilgili dava hakkında ilâm belgesinin düzenlenmiş olduğu ya da şerî ilâmın düzenlenerek davanın taraflarına verildiği bilgisi de kaydedilmiştir. Bu tür kayıtlar için şu ifadeler kullanılmıştır: “*ilâm tanzim olunmuştur*” örnek için bkz. Demircan, a.g.e., s. 86. Bu sicildeki benzer kayıtlar için bkz. s. 300, 302; Aköz, a.g.e., s. 81; “*ilâmı verildi*” veya “*ilâm-ı şeriyesi verildi*” bkz. Aktuğ, a.g.e., s. 255, 291; 281, 327, 366); “*ilâm-ı şerisi tarafeyne verilmiştir*” veya “*ilâm-ı şeriyesi ba'de't-tanzim ashabına îtâ kılındı.*” bkz. Aktuğ, a.g.e., s. 265; 279, 307.

³⁵⁰ İlâm taslağı yazılırken sakk kurallarının esas alınacağı mevzuatta belirtilmiştir. bkz. 1879 tarihli Talimat m. 12; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 80.

³⁵¹ 1879 tarihli Talimat m. 12; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 80.

³⁵² 1879 tarihli Talimat m. 13; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 80.

³⁵³ 1879 tarihli Talimat m. 14; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 81.

görevlisine gönderir, kayıt görevlisi ilâmı şeriye siciline kaydeder³⁵⁴. Modernleşme döneminde şerî ilâmların tanzim sürecini tek cümleyle özetlersek, ilâm taslağı kâtipler tarafından yazılır, kadı taslağı kontrol eder, bu taslak kadının onayından geçtikten sonra sicile kaydedilir³⁵⁵.

Çalışmamızın bu kısmın bitirmeden önce belirtmek gerekir ki modernleşme döneminde şerî yargıda uygulanan muhakeme usûlü kuralları tek bir kanunda derlenmemiş, bu kurallara ilişkin farklı zamanlarda çeşitli düzenlemeler neşredilmiştir. Şeriye mahkemelerinde meri olan usûl kurallarını belirleyen temel düzenlemelerin sonuncusu 1917 yılında yayınlanan *Usûl-ü Muhakeme-yi Şeriye Kararnâmesi* (1917 tarihli UMŞK)'dir³⁵⁶. 1917 tarihli UMŞK'nin şerî zabıtlar ve ilâmların tanzimine ilişkin hükümleri³⁵⁷, 1879 tarihli Talimat ile uyum içindedir. Dolayısıyla, şeriye mahkemeleri kaldırılincaya kadar, 1879 tarihli Talimat'taki hükümlerin hem dava zabıtları hem de şerî ilâmların tanzim biçimi bakımından uygulanmış olduğunu söyleyebiliriz.

II. MECELLE-Yİ AHKÂM-I ADLİYE'DEN ÖNCE HAZIRLANAN ŞERÎ İLÂMLAR

Çalışmamızın bu bölümde Mecelle'nin yürürlüğe girmesinden önce hazırlanan dava belgeleri hakkında da bilgi vereceğiz. Önceki sayfalarda ifade ettiğimiz üzere, 1874 yılından önce şeriye mahkemelerinde duruşma tutanaklarının hazırlanma zorunluluğuna ilişkin herhangi bir resmî düzenlemeye rastlamadık, şerî yargıda dava zabıtlarının tanzim sürecini detaylı açıklayan mevzuat hükümleri 1879 tarihlidir. Bu sebeple, Mecelle'nin yürürlüğe girmesinden önce, bir davanın kadının önüne

³⁵⁴ Sicile kaydedilen ilâmın taraflara verilen nüshalarında kadının mührünün olduğunu belirtmek gerekir. Kayıt görevlisi ilâmın sicile kaydedildiği bilgisini evrakın arkasına not düşerek belgeyi kadıya iade eder, kadı da ilâmı mühürler (m.15). Böylece sicile kaydedilmiş olan şerî ilâm, mahkemenin mührüyle temhir edilerek davanın taraflarına verilir.

³⁵⁵ Modernleşme döneminde şerî ilâmların tanzim biçimi hakkında bkz. Heidborn, **a.g.e.**, s. 389. Burada belirtmek gerekir ki, modernleşme döneminden önce şerî ilâmların mahkeme defterine yazılma süreci çalışmamızın konusu değildir. Şerî mahkeme evrakının hazırlanması hususunda 1879 tarihli Talimat'ın kendinden önceki uygulamaya ne ölçüde farklılık getirdiği konusunun ayrıca ele alınması gerektiğini düşünüyoruz. Ancak şeriye mahkemesinde düzenlenen belgeler için müsvedde defterlerinin tutulduğuna ilişkin oldukça eski kayıtlara rastlamak mümkündür. 16. yüzyıl Galata Kadılığı'nın sicilinde müsveddelere ilişkin kayıt örneği görmek için bkz. Gedikli, "Şeriye Sicilleri", s. 208-209.

³⁵⁶ 24 Ekim 1917 (8 Muharrem 1336) tarihli Usûl-ü Muhakeme-yi Şeriye Kararnâmesi (bundan sonra 1917 tarihli UMŞK); **Düstur**, T. 2, C. 9, s. 783-794. 1917 tarihli UMŞK'nin Osmanlı Türkçesi'nden aktarımını görmek için bkz. Akgündüz, **Kamu Hukuku**, s. 903-921. 1917 tarihli UMŞK hakkında bkz. Mustafa Şentop, Şeriye Mahkemelerinde Temyiz ve İstinaf XIX. ve XX. Yüzyıl, Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995, s. 78.

³⁵⁷ bkz. 1917 tarihli UMŞK m. 15, m. 37, m. 39; Akgündüz, **Kamu Hukuku**, s. 911, s. 916.

taşınmasından söz konusu dava hakkında hüküm verilene kadar, gerek uyuşmazlığın tarafları, gerekse de kadının gerçekleştirdiği işlemler konusunda bilgi edinebileceğimiz yegane kayıt çeşidi, kadının hükmünü içeren ilâm belgeleridir. Dolayısıyla, Mecelle'nin meriyetinden önce, şerî yargıda çözülen uyuşmazlıkların kayıt altına alındığı mahkeme evrakına ilişkin incelememizi, kadı hükmünün yer aldığı ilâm belgeleri üzerinden yapacağız.

Kadı, hem kendisine bildirilen davayı şerî hükümlere göre dinlemek, muhakemeyi gerçekleştirip hüküm vermek hem de hükme ulaşırken gerçekleştirdiği muhakemeyi göstererek, bu muhakeme neticesinde ulaştığı hükmün yer aldığı belgeyi düzenlemekle mükelleftir³⁵⁸. Bir dava hakkında kadının hükmünü içeren ve hükmü veren kadının imza ve mührünü taşıyan, günümüzdeki mahkeme kararlarına benzeyen, ilâm adı verilen belgenin içerisinde, davacının davası ile dayandığı delilleri, davalının cevabı ve delilleri, kadının uyuşmazlığı çözerken yürüttüğü muhakeme, şerî gerekçelere dayanarak verdiği hükme ilişkin bilgiler yer alır. Şeriye sicilleri hakkında açıklama yaparken, fıkıh normlarına uygun olarak kadının, bir uyuşmazlık hakkında verdiği kararları ne şekilde yazacağını sakk ilminin belirlediğine, örnek ilâm belgelerinin sakk mecmualarında biraraya getirildiğine değinmiştik. Mecelle'nin yürürlüğe girmesinden önce kadı kararlarının nasıl yazıldığını anlayabilmek için sakk mecmualarından yer alan örnekleri kullanacağız. Bu nedenle, Mecelle'nin meriyetinden önce, kadının ilâm yazarken kullandığı sakk kitaplarını tespit edip, hangi sakk kitaplarındaki numunelerin, çalışmamız kapsamında inceleneceğine karar vermemiz gerekir. Dolayısıyla şu soru karşımıza çıkacak: Osmanlı Devleti'nde uyuşmazlık çözmekle görevli olan kadılar, Tanzimat Dönemi'nde hangi sakk kitaplarını esas alarak kararlarını yazmışlardır, bu konuda siyasi iradenin belirli bir tercihi³⁵⁹ var mıdır? Sorumuzun cevabı 1840 tarihli Talimnâme-yi Hükûkâm'ın 7. bendinde yer almaktadır. Bu düzenlemede kadı hükümleri yazılırken, örnek alması gereken sakk kitapları belirtilmiştir. *Mûteber* sayılan sakk kitaplarının “*Musazâde ve Şanizâde ve Debbağzâde*” unvanlı kişilerin çeşitli belgeleri toplayarak bir araya getirdikleri eserler olduğu Padişah tarafından ifade edilmiştir. 1840 tarihli Tâlimnâme'ye dayanarak kadıların çözdüğü bir dava hakkındaki ilâmların, bu

³⁵⁸ Ali Haydar Efendi, *Tatbikât*, s. 8.

³⁵⁹ Burada *tercih* ifadesini kullanırken herhangi bir sakk kitabının belirlemenin kadı hükümlerinin içerik ve üslûbunda değişiklik yaratacağı iddiasında değiliz. Bu soruyu sormamızın sebebi çalışmamız kapsamında incelememiz gerekeceğini düşündüğümüz sakk kitaplarını bir şekilde sınırlamaktır, yani sorumuz tamamen pratik gerekçeye dayanır.

kitaplarda yer verilen örnekler esas alınarak hazırlanması gerektiğini söyleyebiliriz. Bu sebeple, Mecelle'nin yürürlüğe girmesinden önce, şerî ilâmlarda tarafların iddia ve müdafaaları ile delillerini, kadının uyuşmazlığı çözerken yürüttüğü muhakemeyi, şerî gerekçelere dayanılarak verilen hükmü anlayabilmek için siyasi iradenin tercihi olan bu kaynaklardaki³⁶⁰ numuneler arasından seçim yapacağız.

A. Sakk Kitapları: Sakk-i Şanizâde³⁶¹ ve Sakk-i Debbâğzâde³⁶²

İlâm numunelerini incelemeye başlamadan önce, sakk mecmuaları hakkında genel bilgi verelim. Kaya, sakk mecmualarında yer alan numunelerin bir araya getirilme süreci hakkında şu açıklamaları yapar: Mahkemelerde kayda geçirilecek belgelerin kâtip tarafından müsveddesi yazılır ve bu müsvedde kadı tarafından onaylandıktan sonra temize çekilir. Söz konusu müsveddeler kâtip ya da kadılar tarafından toplanır, bu belgeleri toplayan kişiler bunlar arasında seçtikleri evrakı temize çekerek belli bir terkiyle bir araya getirir. Temize çekme işleminin basit bir tashih olmadığına işaret eden Kaya, konuyla ilgili fıkıh ve fetva kitaplarındaki hükümlerin gözden geçirildiği, daha önce yapılan sakk mecmualarıyla karşılaştırma yapılarak, ibarelerin yeniden ele alındığı bilgisini verir³⁶³. Kaya'nın verdiği bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, sakk mecmualarında yer alan ilâm örnekleri, büyük

³⁶⁰ Talimnâme'nin 7. bendindeki düzenlemenin ilgili kısmı "... hükkâm-ı şer... îtâ edecekleri ilâm vesair senedât-ı şeriyeyi fetâvâ-yı Türkiyye meselelerine ve müteber sakklere yani Musazâde ve Şanizâlde ve ale'l-husûs Debbâğzâde merhûmların cem'ü tedvîn eyledikleri sakklerine tatbik..." şeklindedir. Düzenlemede belirtilen sakk kitapları Mehmet b. Abdullah Musazâde'ye ait *Tuhfetü'l-Kitâb*, (bundan sonra Sakk-i Musazâde), Mehmet Sadık b. Mustafa Şanizâde'ye ait Bedayiu's-Sukûk, (bundan sonra Sakk-i Şanizâde) ve Debbâğzâde Numan Efendi'ye ait olan *Tuhfetü's-Sukûk* (bundan sonra Sakk-i Debbâğzâde) isimli eserlerdir. Bu eserlerin tamamı 18. yüzyılda oluşturulmuştur. Yaptığımız araştırmada Sakk-i Musazâde'nin yalnızca el yazması nüshasına ulaşabilmişken diğer eserlerin basılmışlarına eriştik. Kitaplarda toplanan kararların birbirine benzer olacağını düşündüğümüz için yazma nüshayı okumak yerine basılmış kitapları yani Sakk-i Şanizâde ve Sakk-i Debbâğzâde'yi inceleyeceğiz. Sakk-i Musazâde hakkında bilgi için bkz. Kaya, a.g.e., s. 408-409. Sakk-i Musazâde'de yer alan ilâmların konuları hakkında bkz. Tak, a.g.e., s. 195.

³⁶¹ Sakk-i Şanizâde'nin tanıtımı için bkz. Kaya, a.g.e., s. 410. Ayrıca bkz. Tak, a.g.e., s. 195. Bizim incelediğimiz nüshada Sakk-i Şanizâde'nin basımı başka bir kitabın (*Sakkı Cedidü'z-Ziyaeddin*) kenarına yapılmıştır. Sakk-i Şanizâde'nin kenarına basıldığı kitabın künyesi şu şekildedir: Hafız Ahmet ve Şürekası (nşr.), **Sakk-i Cedidü'z-Ziyaeddin**, İstanbul: Matbaayı Ahmet Kamil, 1329. Tez çalışmamızda Sakk-i Şanizâde olarak atıf yaptığımız kitap, Hafız Ahmet'in neşrettiği *Sakk-i Cedidü'z-Ziyaeddin* eserinde yer alan nüshadır.

³⁶² Debbâğzâde Numan Efendi, **Tuhfetü's-Sukûk**, İstanbul: Daru't-Tıbaatı'l-Amire, 1259. Eserin kendisinde künye bilgisi yer almamaktadır, esere eriştiğimiz adreste kayıtlı olan künye bilgileri kullanılmıştır. Eserin ve künyesinin bilgisi için bkz.

(çevrimiçi:) <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/GNL01046.pdf>, E.T.: 20.10.2021.

(çevrimiçi:) <https://openaccess.marmara.edu.tr/handle/11424/44042?show=full>, E.T.: 20.10.2021

Sakk-i Debbâğzâde'nin tanıtımı için bkz. Kaya, a.g.e., s. 411. Sakk-i Debbâğzâde hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sofuoğlu, **Sakk İlmi**, ss. 207-218. Ayrıca bkz. Tak, a.g.e., s. 195-197.

³⁶³ bkz. Kaya, a.g.e., s. 382.

çoğunlukla şeriye sicillerinde yer alan belgelerden seçilmiştir; fakat bunları şeriye sicillerinden ayıran özellik, mecmuada yer alan örnek belgelerin pek çoğu, tekrar gözden geçirilmiş ve daha üst düzey ilmiye mensuplarının tashihinden geçmiş olmasıdır³⁶⁴. Bu nedenle temsil güçleri oldukça yüksektir. Şerî sakk³⁶⁵ mecmualarındaki ilâm örnekleri bizlere, siyasi iktidardan doğmamış fıkıh kurallarının uygulanmasıyla çözülen uyuşmazlıklarda, bir dava hakkındaki kararın ideal olarak ne şekilde yazıldığını gösterir. Bu kitaplarda yer verilen örnek belgelerde, hem hükme konu olan davada uygulanan bağlayıcı normlar (*fıkıh kuralları*) hem de bu bağlayıcı normların uygulanmasıyla çözülen uyuşmazlıklar hakkındaki hükmün nasıl yazılacağını belirleyen kurallar (*şurût ilmi/sakk-i şeri*) İslam bilginlerince vazedilmiştir. Fıkıh kurallarının yer aldığı temel eserler ile sakk kitapları arasındaki yakın ilişki, söz konusu eserlerin tertibinde dahi görülür. Siyasi iradenin müteber gördüğü sakk kitaplarındaki ilâmlar konularına göre tasnif edilirken, fıkıh eserlerinde yer alan bölüm başlıkları altında -evlenme, boşanma, köle azat etme, yeminler, kazf haddi, tazir, yol kesme, dinden dönme, bulunmuş çocuk, efendisinden kaçan köle, kayıp kişiler, vakıflar, alışverişler, sarf, borç alıp verme, kefalet, havale, kazâ, şahitlik, vekalet, dava, ikrar, sulh, vedia, hibe, icare, ikrah, gasb, borcun ikrarı, borcun ispatı gibi- sıralanmıştır³⁶⁶.

Sakk kitaplarındaki ilâmların konularına göre tasnifinden de anlaşılacağı üzere, inceleyeceğimiz eserlerde yer alan ilâmlar çok çeşitlidir. Hem incelememizi sınırlamak hem de iki sakk kitabında yer verilen ilâm örnekleri arasında benzerlik olup olmadığını görmek amacıyla, siyasi iktidar tarafından müteber görülen sakk kitaplarında, aynı konuda düzenlenmiş belgeleri incelemenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Biz seçimimizi, her iki sakk kitabının evlenme bölümünde yer alan, benzer uyuşmazlık konularını içeren ilâmlar arasından yapacağız.

³⁶⁴ bkz. Kaya, a.g.e., s. 380; Sofuoğlu, Sakk İlmi, s. 202-203. Ayrıca bkz. Mehmet İpşirli, “Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Şeriye Sicilleri”, **Tarih ve Sosyoloji Semineri, 28-29 Mayıs 1990 Bildiriler**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 161.

³⁶⁵ Osmanlı Devleti’nde modernleşme dönemi öncesinde şerî ve kanuni (adî) olarak iki ayrı sakk çeşidi olduğu, şerî kurallara uygun olan sakklere sakk-i şerî denirken, hakkında belge düzenlenmesi adet haline gelip şerî kurallara göre geçerli olmayan sözleşmeler hakkındaki belgelerin ise sakk-i kanunî olarak isimlendirildiği, kanunî sakıkların düzenlenebilmesi için Padişah emri çıkarıldığı ifade edilmiştir. Kaya, a.g.e., s. 382.

³⁶⁶ Kadı hükümleri örneklerinin (*Envâü’l-İlâmât*) yer aldığı bölümün ayrıntılı fihristi için bkz. **Sakk-i Debbâğzâde** s. 15-26. Sakk-i Şanizâde kitabında da benzer ilâm başlıklarına yer verilmiştir; her ne kadar Sakk-i Ceditü’z-Ziyaeddin isimli eserin başında Sakk-i Şanizâde fihristi yer almakta ise de fihristin bulunduğu sayfalar numaralandırılmamıştır.

B. Sakk Kitaplarından Şerî İlâm Örnekleri

Bir ilâmın içermesi gereken unsurlar önceki sayfada kısaca belirttiğimiz üzere, davacının davası ile dayandığı delilleri, davalının cevabı ile delilleri, kadının uyuşmazlığı çözerken yürüttüğü muhakeme ile şerî gerekçelere dayanarak verdiği hükümdür. Bu bilgiyi göz önünde tutarak, sakk kitaplarında yer alan ilâm örneklerini tetkik edeceğiz. Önce her iki eserde benzer konuda düzenlenmiş ilâmın tam metnini vereceğiz. Aşağıda görüleceği üzere, incelediğimiz sakk kitaplarında yer alan kadı kararları yazılırken belli kısımlara, fıkralara ayrılmamış, ilâmda ara başlıklar kullanılmamıştır. Kadının kararı, birbirini takip eden müteselsil cümleler şeklindedir. Biz bu kararları, incelenmesi daha kolay olması için şerî ilâmların taşınması gereken unsurları dikkate alarak, çeşitli kısımlara ayıracağız.

1. Sakk-i Şanizâde'den

Aşağıda yer verilen ilâm örneği Sakk-i Şanizâde eserinin *nikah kitabı* bölümünde yer alır. Bu ilâm için “halihazırda başkasıyla evli olan kadın ile daha önceden nikahlandığının ispat edilmesine ilişkin numunedir (*zâtü 'z-zevc olan merreyi âhar kimesne mukaddem tarihle tezevvüc eylediğini ispat sûretidir*)³⁶⁷” başlığı kullanılmıştır.

“İstanbul'da Zeyrek karibinde Hızır Bey Mahallesi ahâlisinden sâhib-i arzı hal çukadar Ali bin Mehmet meclis-i şer-i enverde zât-ı tarif-i şerî ile ma'rufe olan Hafize hatun ibnete el-hâc Mehmet ile Hacı muvâcehesinde merkûme Hafize tarihi ilâmdan üç sene mukaddem nefsinin altı bin akçe mehir tesmiyesiyle bana tezvic ben dahi tezevvüc ve duhûl edip ol vechile mezbûre Hafize zevce-yi medhûlün biham iken ben târih-i ilâmdan beş ay mukaddem diyar-ı âhara gitmekle zevcem mezbûre dahi diyarı Mısır'a gidip beni fevt oldu zannı ile nefsinin merkûm el-hac İbrahim'e tezevvüc etmekle beynleri tefrik ve ba'de inkizâ'ül-iddet nefsinin bana teslimi tembih olunmak matlûbumdur diye dava ve mezbûre Hafize ikrar ve merkûm Hacı İbrahim müddei-i merkûmun zevciyetini inkar etmekle müddei-i merkûm müddeâsını zât-ı merkûmeyi ârifan mahalle-yi mezbûre imamı es-seyyid Mehmet Efendi ve müezzin Mehmet şehâdetleriyle ispat etmeğin mücebince nikâh-ı sâni fesh olunup ve bâde inkizâ'ül-iddet nefsinin zevci evvel merkûme teslimi merkûme Hafize'ye tembih olunmuştur³⁶⁸.”

³⁶⁷Sakk-i Şanizâde, s. 27.

³⁶⁸a.g.e., s. 27-28.

2. Sakk-i Debbağzade'den

Sakk-i Şanizâde'nin nikah kitabı bölümünde yer alan, benzer konudaki ilâm numunesi Debbağzade'nin sakk kitabında “zevceyn ilâmları” bölümünde bulunur. Aşağıda yer verdiğimiz kayıt için “ilk nikahın ispat edilmesiyle ikinci nikahın feshedilmesine ilişkin ilâm örneği (nikah-ı evvelin sübutuyla nikah-ı sanînin feshi ilâmı sûretidir)³⁶⁹” başlığı kullanılmıştır.

“Ma'rûz-u dâi-yi Devlet-i Aliyeleridir ki sâhib-i arzı hal medine-yi Erzurum'da İbrahim Paşa mahallesi ahâlisinden Ali Ağa bin Mustafa meclis-i şeride arzuhalde isimleri mestûr Ümmügülsüm binti Musa ile zevci Osman Ağa ibn Abdullah muvâcehelerinde mezbûre Ümmügülsüm tarih-i ilâmdan birkaç sene mukaddem dört bin akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle lede'ş-şuhûd nefsi bana tezvîc ben dahi tezevvûç ve kabul ve duhûl edüb ol vechile zevce-yi medhûlün biham olmuş iken bir sene mukaddem diyar-ı âhara gittiğimde mezbûre Gülsüm beni fevt oldu zanıyla nefsi merkûm Osman Ağa'ya tezevvûc etmekle şer'an beynleri tefrik ve mezbûre Ümmügülsüm'e kemâfil-i evvel nefsi bana teslimi tembih olunmak murâdımdır diye dava ettikte mezbûre Ümmügülsüm bervech-i muharrer müddei-i merkûmun bundan akdem zevce-yi medhûlün bihâsı olduğunu ikrar ve mezbûre Osman Ağa inkar etmekle müddei-i merkûm vech-i meşruh üzere müddeasını mahalle-yi mezbûre ahâlisinden olup zâtı mezbûreyi bi'l-mârifetü'ş-şeriye arifan Hasan Efendi ibni filan ve İsmail Ağa ibni filan nam kimesneler şehâdetleriyle ispatt etmeğin mûcibiyle nikâh-ı sani fesh olunup ba'de inkizâ-yı iddet zevci evveli merkûm Ali Ağa'ya teslimi mezbûre Ümmügülsüm'e ve mezbûrenin mehr-i mislini edaya dahi mezbûr Osman Ağa'ya tembih olunduğu huzur-u âsâfânelerine ilâm olundu³⁷⁰.”

C. Sakk Kitaplarında Yer Alan Şerî İlâm Örneklerinin İncelenmesi

Yukarıda tam metnini verdiğimiz kadı kararlarını taraf teşkili, dava konusu ve talep sonucu, davalıların cevabı, delillerin ortaya konulması ve hüküm şeklinde parçalara ayırarak ele alacağız.

Taraf teşkili bağlamında, her iki ilâmın başlangıç kısmında davanın taraflarına ilişkin kişisel bilgilere yer verilmiştir. İlk ilâmda davacı İstanbul'un Zeyrek semtinde Hızır Bey mahallesi halkından çuhadarlık işi yapan, Mehmet'in oğlu Ali; ikinci ilâmda ise Erzurum'un İbrahim Paşa mahallesi halkından Mustafa'nın oğlu Ali'dir. Birinci ilâmın davalıları Mehmet kızı Hafize ile İbrahim, ikincisinin davalıları ise Musa kızı Ümmügülsüm ile Abdullah'ın oğlu Osman'dır. İlk ilâm örneğinde davanın görüldüğü yeri yani kadının huzurunu belirtmek için “meclis-i şer-i enver” ikinci ilâmda “meclis-i şeri” ifadesi kullanılmıştır. Daha önce de belirttiğimiz üzere kadı davayı alenî

³⁶⁹Sakk-i Debbağzâde, s. 279.

³⁷⁰a.g.e., s. 279-280.

görmek şartıyla, gerek evinde gerek cami ya da medreselerde gerekse de yargılama için ayrılmış kamu binalarında uyuşmazlıkları çözebilmiştir. İlâmlarda yer alan “*muvâcehesinde/muvâcehelerinde*” ibaresi her iki davanın muhakemesinin taraflar arasında yüz yüze gerçekleştiğini yani hem davacının hem de davalının duruşma sırasında kadı huzurunda olduğunu göstermektedir.

Dava konusu ve talep sonucu açısından, örnek kadı hükümlerinde dava konusunun ve talep sonucunun yazıldığı kısımları incelediğimizde şu tabloyla karşılaşırız: Birinci ilâmın dava konusu “*merkuma Hafize tarihi ilâmdan üç sene mukaddem nefsi altı bin akçe mehir tesmiyesiyle bana tezvîc ben dahi tezevvüc ve duhûl edip ol vechile mezbûre Hafize zevce-yi medhûlün biham iken ben târih-i ilâmdan beş ay mukaddem diyâr-ı âhara gitmekle zevcem mezbûre dahi diyârı Mısır’a gidip beni fevt oldu zannı ile nefsi merkûm el-hac İbrahim’e tezevvüc etmekle*” olarak açıklanmıştır. Yani davacı Ali, ilâm tarihinden üç yıl önce davalı Hafize ile evlenmiş olduğunu, kendisinin ilâm tarihinden beş ay önce başka bir yere gittiği hâlde eşinin onu Mısır’a gidip, orada öldüğünü zannettiğini ve eşi Hafize’nin İbrahim isimli kişi ile evlendiğini beyan etmektedir. İkinci ilâmın dava konusu “*mezbûre Ümmügülsüm tarih-i ilâmdan birkaç sene mukaddem dört bin akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle lede’ş-şuhûd nefsi bana tezvîc ben dahi tezevvüc ve kabul ve duhûl edüb ol vechile zevce-yi medhûlün biham olmuş iken bir sene mukaddem diyâr-ı âhara gittiğimde mezbûre Gülsüm beni fevt oldu zannıyla nefsi merkûm Osman Ağa’ya tezevvüc etmekle*” olarak açıklanmıştır. Yani davacı, ilâm tarihinden birkaç sene önce davalı Ümmügülsüm ile evlenmiş olduğunu, kendisinin ilâm tarihinden bir sene önce, başka bir yere gittikten sonra eşinin onu öldü zannettiğini ve eşi Ümmügülsüm’ün Osman isimli kişi ile evlendiğini beyan etmektedir. İlk ilâmda davacının talep sonucu “*beynleri tefrik ve ba’de inkızâ’ül-iddet nefsi bana teslime tembih olunmak matlubumdur*” biçiminde ifade edilmişken ikinci ilâmda “*şer’an beynleri tefrik ve mezbûre Ümmügülsüm’e kemâfil-evvel nefsi bana teslime tembih olunmak muradımdır*” şeklinde yazıya geçirilmiştir. Görülüyor ki, her iki ilâmın davacısı koca da, davalı eşlerinin ikinci defa evlenmiş oldukları kişilerle aralarındaki ilişkiye son verilerek, ilk kurulan nikah sözleşmesinin hükümlerinin uygulanmasını talep etmektedirler. Görüldüğü üzere davacıların talep sonucu ilâma yazılırken talebin dayandığı herhangi bir şerî kurala, şerî hükmün bulunduğu fıkıh/fetva eserine atıf yapılmamıştır. Tarafların iddia ve müdafaalarını kadıya bildirirken, somut olayın fıkıh

normları karşısındaki durumunu ifade etmeden, uyuşmazlığı geçmişte yaşadıkları şekilde, yani maddi vakıalarla sınırlı olarak kadıya taşımış oldukları anlaşılmaktadır.

Davalıların cevabında, birinci ilâmda davalıların cevaplarının yazıldığı kısımda “mezbûre Hafize ikrar ve merkûm Hacı İbrahim müddei-i merkûmun zevciyetini inkar etmekle” ikinci ilâmda ise “mezbûre Ümmügülsüm bervec-i muharrer müddei-i merkûmun bundan akdem zevce-yi medhûlün bihâsı olduğunu ikrar ve mezbûre Osman Ağa inkar etmekle” ifadelerine yer verilmiştir. Yani her iki ilâmda da davalı kadınlar davacıların iddiasını kabul etmişken diğer davalılar yani sonraki tarihli nikah sözleşmesinin erkek tarafı olan kişiler, davacıların iddiasını inkar etmişlerdir.

Delillerin ortaya konulması ve hüküm değerlendirildiğinde, ilk ilâmda delillerin ve kadının hükmünün yer aldığı kısım “müddei-i merkûm müddeâsını zât-ı merkûmeyi ârifan mahalle-yi mezbûre imamı es-seyyid Mehmet Efendi ve müezzin Mehmet şehâdetleriyle ispat etmeğin mücebince nikâh-ı sâni fesh olunup ve bâde inkızâ’ül-iddet nefsinin zevc-i evvel merkûme teslime merkûme Hafize’ye tembih olunmuştur.” şeklindedir. İkinci ilâmda ise “müddei-i merkûm vech-i meşruh üzere müddeasını mahalle-yi mezbûre ahâlisinden olup zâtı mezbûreyi bi'l-mârifetü’ş-şeriye arifan Hasan Efendi ibni filan ve İsmail Ağa ibni filan nam kimesneler şehâdetleriyle sebat etmeğin mûcibiyle nikâh-ı sani fesh olunup ba’de inkızâ-yı iddet zevc-i evveli merkûm Ali Ağa’ya teslime mezbûre Ümmügülsüm’e ve mezbûrenin mehr-i mislini edâya dahi mezbûr Osman Ağa’ya tembih olunduğu huzur-u âsâfânelerine ilâm olundu.” şeklindedir. Görüldüğü üzere, birinci ilâmda davacı iddiasını mahalle imamı Mehmet Efendi ile müezzin Mehmet’in şahitlikleriyle; ikinci ilâmda da mahalleli Hasan ve İsmail isimli kişilerin şahitlikleriyle ispat edildiği yazılmıştır ancak ne şahitlerin sözlerine açıkça yer verilmiş ne de şahitlerin beyanlarına karşı davanın taraflarının ne söylediği hakkında bilgi verilmiştir. Her iki davada da iddianın şahit beyanları ile ispat edilmiş olduğu kısaca ifade edildikten hemen sonra, hüküm yazılmıştır. Hüküm sonucuna baktığımızda, her iki davada da, ikinci nikah akdi feshedilip, önceki tarihli nikah sözleşmesinin geçerli olduğuna karar verildiği anlaşılmaktadır. Kadı, hüküm fıkrasını yazarken, hangi fıkıh kaidesine ya da fetva kitabında yer alan düzenlemelere dayanarak karar verdiğini, iddia ve müdafaanın inşasında ileri sürülen maddi vakıalar ile delilleri, hangi soyut kurallar çerçevesinde değerlendirdiğini belirtmemiştir. Hükümün arkasındaki muhakeme, oldukça özetlenerek yazıya geçirilmiştir. Osmanlı

Padişahınca müteber tutulmuş sakk kitaplarından aldığımız yukarıdaki ilâm örneklerinde yer alan hükümler, hiç şüphesiz ki fıkıh kurallarına uygundur. Ancak kadının verdiği hüküm ile bu hükmün dayandığı soyut kural yani fıkıh normu arasındaki uygunluğu, ilâm metninden hareketle anlamak mümkün değildir. Nikah uyumsuzluğu konusunda, yukarıda yer verdiğimiz kadı kararı metinlerinden hareketle, kadının doğru fıkıh hükmünü uygulayarak doğru sonuca ulaştığını göremiyoruz, çünkü kararda atıf yapılan herhangi bir soyut kural/büyük önerme yani olması gereken yoktur. Bu konuda Aydın, kadı kararlarında, hükmün dayandığı yürürlük ve bilgi kaynaklarının her zaman zikredilmediği, hüküm dayandığı bilgi kaynaklarının çok sayıda ve bunlara ulaşmanın kolay olup, mahkeme defterlerinde, kullanılan fıkıh kitaplarına ve fetva mecmualarına atıf yapılmasının titizlikle uygulanan bir usûl olmadığını söyler³⁷¹.

Sakk mecmuasından örnek olarak seçtiğimiz iki ilâmın tam metni okununca her iki kararın üslûp, belgede kullanılan ifade kalıpları bakımından birbirine oldukça yakın olduğu anlaşılmaktadır. Kanaatimizce, nasıl ki modern mahkeme kararlarında, kanunlarda yer alan ıstılahların kullanılması farklı mahkemelerce yazılan kararlarda üslûp birliğini sağlıyorsa, kadıların şerî ilâm yazarken sakk mecmualarında yer alan kalıplaşmış ifadeleri kullanması, şeriye mahkemelerinden verilen ilâmların üslûp ve içerik bakımından birbirine benzer olması sonucunu doğurmuştur³⁷². Bu benzerliğin uzun yıllar boyunca şerî yargıda karar yazım tarzının yani *adlî stilin* değişmeden aktarılmasını sağladığını düşünüyoruz. Acaba, sakk kitaplarının, farklı kadı kararlarında üslûp ve içerik bakımından benzerlik sağlama dışında bir işlevi var mıdır? Mesela, kadıların sakk kitaplarında yer alan örnek belgelere uygun şekilde kararlarını yazma zorunlulukları olduğundan söz edilebilir mi? Sorumuzu biraz daha somutlaştırmak gerekirse; yukarıda siyasi irade tarafından müteber tutulduğunu belirttiğimiz sakk mecmualarındaki numuneler, kadı için bağlayıcı mıdır? Kanaatimizce, sakk mecmualarındaki ilâm örneklerinin bağlayıcılığından/zorunluluğundan bahsedilmek için, kadıların ilgili numuneleri esas alarak, ilâm düzenleyip düzenlemediklerinin olağan/sistemik olarak kontrol edilmesi

³⁷¹ Mehmet Âkif Aydın, **Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyyenin Temeli**, İSAM Yayınları, 2020, s. 272.

³⁷² Sakk kurallarının şerî ilâmlarda üslûp ve içerikte benzerlik sağlama hakkında bkz. Reşid Paşa, **a.g.e.**, s. 234. Sakk kitaplarında formüle edilmiş ifadelerin belli bir sıraya göre dizilmesinin farklı mahkemelerde kayda geçirilen kararlar arasında dil açısından birlik sağlama işlevini gördüğü, Mehmet İpşirli tarafından da dile getirilmiştir. Bkz. İpşirli, “Şeriye Sicilleri”, s. 161-162.

gerekir. Sistematiik kontrol neticesinde kadının düzenlediği belge, siyasi irade tarafından m teber tutulan kitaplardaki örnekler ile bağdaşmadığı tespit edilir ve bu tespit üzerine kadı kararı hakkında müeyyide uygulanıyorsa, sakk mecmualarında yer alan örneklerin bağlayıcılığından bahsedilebilir. Dolayısıyla, tüm  mparatorluk'taki kadılar bakımından sakk mecmualarındaki numunelerin bağlayıcılığı, kadı kararlarının merkezi denetime açık olup olmaması ile yakından ilgilidir. Bu bağlamda, sakk kuralları esas alınarak hazırlanmış olan mecmuaların işlevini saptayabilmek için Tanzimat Dönemi'nde şeriye mahkemelerinden verilen ilâmların, söz konusu m teber kitaplardaki numunelere uygun yazılıp yazılmadığının Osmanlı Devleti'nin merkezi bir kurumu tarafından sistematiik kontrolü yapılmış mıdır sorusunu sormak anlamlı olacaktır.

Modernleşme döneminde, şeriye mahkemeleri  mparatorluğun merkezi kurumlarından olan şeyhülislamlığa bağlı olduğundan, bu dönemde kadı kararlarını temyizen denetleyen kurumlar da şeyhülislamlık bünyesinde yer almıştır. Bu kurumlar Meclis-i Tetkîkât-ı şeriye (MTş) ile Fetvah nedir. Aşağıda, Mecelle'nin tüm kitaplarıyla yürürlüğe girdiği tarihe kadar, MTş ve Fetvah nede, şeriye mahkemelerince verilen ilâmların, sakk mecmualarındaki örnek kararlara uygunluğunun denetiminin yapılıp yapılmadığını araştıracadığız.

D. Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye'nin Yürürlüğe Girmesinden önce şerî ilâmların şeyh lislamlıkta Denetlenip Denetlenmediğinin  ncelenmesi

1. Meclis-i Tetkîkât-ı şeriye

1278/1861 yılında, şeyhülislamlık bünyesinde geçici olarak Meclis-i Tetkîkât-ı şeriye'nin kurulduğu, bir yıl sonra da bu Meclisin daimi statüye kavuşturulduğu belirtilmiřtir³⁷³. şeyhülislamlık binasının içinde şeyhülislamlığa bağlı bir organ olarak çalışan ve 1861 yılında faaliyete başlayan MTş, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar işlevsel olarak varlığını devam ettirmiřtir³⁷⁴. Biz, çalışmamızın bu kısmında, Mecelle'nin yürürlüğe girmesinden önce, MTş'de ilâmların sakk kurallarına

³⁷³ Ekinci, **Mahkemeler**, s. 331-332.

³⁷⁴ 1917 yılında şeriye mahkemelerinin Adliye Nezaretine bağlanması üzerine kısa bir süre devreden  ıkmişsa da şeriye mahkemelerinin tekrar şeyhülislamlığa bağlanmasıyla yeniden işlevsel hâle getirilmiştir.

uygunluğunun denetiminin yapılıp yapılmadığına bakacağız. Mecelle'nin yürürlüğe girmesinden sonra MTŞ'de şerî ilâmların kontrol edilip edilmediği sorusunu tezimizin bir sonraki kısımda soracağız.

Osmanlı İmparatorluğu'nda itiraz edilen bir davanın sadrazamın huzurunda yeniden görüldüğü toplantılara, “huzur murafaası” diğer adıyla “arz odası murafaaları” denirdi³⁷⁵. Tanzimat Dönemi'nden önce sadrazam huzurunda gerçekleştirilen, Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin de katıldığı, itiraz edilen bir davanın yeniden görüldüğü³⁷⁶ bu toplantılar, kazaskerlerin Şeyhülislamlığa bağlanmasından sonra, şeyhülislamın resmî dairesinde icra edilmeye başlamıştır³⁷⁷. MTŞ'nin kurulma gerekçesinin, modernleşme döneminde Şeyhülislamlıkta icra edilen huzur mürâfaalarında görülen davaların artması, bazı davaların ayrıntılı inceleme gerektirmesi sebebiyle bu mürâfaların yetersiz kalması, davaların uzaması ve ertelenmesi sorunlarını çözmek olduğu ifade edilmiştir³⁷⁸. MTŞ bu saiklerle kurulmuş, huzur mürâfalarında görülecek karışık ve tahkikat gerektiren davaları incelemek, gerekirse tarafları dinleyerek rapor hazırlamak ve hazırlanan bu raporu, dava hakkında kesin hükmü verecek olan yetkililere arz etmekle vazifelendirilmiştir³⁷⁹. Ayrıca belirtmek gerekir ki, kontrolü gereken şerî davalardan bazıları hakkında MTŞ'nin kesin hüküm vereceği de kararlaştırılır³⁸⁰. İkinci MTŞ'nin “*Şeyhülislamlığa intikâl eden dâvâlar hakkında bir mahkeme sıfatıyla nihai hüküm vermekle vazifelendirilerek bir cihetten Huzur Mürâfaaları'nın yapıldığı Arz Odasının yerine geçti*”³⁸¹’ni belirtir. MTŞ'nin kurulması hakkında Aydın, “*Huzur mürâfaalarının Şeyhülislamlığa nakledilmesinden sonra bu uygulama şeyhülislamın başkanlığında bir süre devam etmiş ve meclis-i şerlerden gelen dosyaları incelemeyi sürdürmüştür. Ancak gelen dosyaların çoğalıp Şeyhülislamlık bünyesinde ayrı bir kurum oluşturulmasına ihtiyaç duyulması üzerine 1862 yılında şeriye mahkemelerinden gelen dosyaları bir üst mahkeme olarak istînaf veya temyizen incelemek üzere Meclis-i Tetkikât-ı Şeriye kurulmuştur*”³⁸²’ der. MTŞ'nin daimi olarak çalışacağına ilişkin 1862 tarihli Padişah İradesi'nden, 1873'te

³⁷⁵ Mehmet İpşirli, “Huzur Mürâfaası”, **DİA**, C. 18, İstanbul, s. 444.

³⁷⁶ a.g.e.

³⁷⁷ Huzur murafaalarının artık Şeyhülislamlıkta görülmesi hakkındaki Padişah emrinin bildirildiği Takvim-i Vekâyî yazısı için bkz. İkinci, **Mahkemeler**, s. 294-295.

³⁷⁸ MTŞ'nin kuruluşu hakkında bkz. İkinci, **Mahkemeler**, s. 331; Yurdakul, **a.g.e.**, s. 198.

³⁷⁹ İkinci, **Mahkemeler**, s. 331; Yurdakul, **a.g.e.**, s. 198.

³⁸⁰ İkinci, **Mahkemeler**, s. 332.

³⁸¹ a.g.e.

³⁸² Aydın, “Mahkeme”, s. 344.

yayınlanan Meclis-i Tetkîkât-ı Şeriyenin Vezâifini Hâvî Talimat'a³⁸³ kadar, bu Meclisinin çalışma şekline dair, görebildiğimiz kadarıyla herhangi bir resmî düzenlemeye işaret edilmemiştir³⁸⁴. Şentop'un da ifade ettiği üzere, 1873 tarihli Talimat bu tarihten önceki uygulama ve tecrübelerle dayandığı için, 1873 tarihinden önceki dönem uygulamaları hakkında bilgi verebilir³⁸⁵. Bu nedenle biz de Mecelle'nin Kazâ Kitabının yürürlüğe girmesinden önce, MTŞ'de, şerî ilâmların denetimi yapılıyor muydu sorusuna cevap vermek için 1873 tarihli Talimat'ı inceleyeceğiz.

1873 tarihli Talimat'ta, şeriye mahkemelerinin doğrudan doğruya MTŞ'ye dava gönderemeyeceği, bir davanın MTŞ'de görüşülmesi için Fetvahânenen havale edilmesi gerektiği hüküm altına alınmıştır³⁸⁶. MTŞ'nin haftanın üç günü toplanacağı ve havale olunan davaları sırayla müzakere edeceği³⁸⁷, müzakere sırasında yabancı kimsenin olmayacağı³⁸⁸, MTŞ'de incelenecek ve müzakere olunacak *mevâdd-ı şeriyenin kararlarının* oy birliğiyle alınacağı³⁸⁹ belirtilmişse de davaların esasının neye göre inceleneceğini gösteren bir hüküm yoktur. 1873 tarihli Talimat'ta, davasını MTŞ'ye havale eden tarafın dilekçesinde hangi unsurlara yer vermesi gerektiği, bu dilekçeye kadının verdiği ilâmın eklenip eklenmeyeceği hakkında açıklama yapılmamıştır. MTŞ'de yapılacak esas inceleme hususunda da herhangi bir maddeye yer verilmez; ancak Meclisin *mevâdd-ı mühimmeye* dair tanzim edeceği mazbatalarda *tetkîk ve müzâkere olunan husûsât ve icrâ edilen tetkîkât ve verilen kararlar mesâ'il-i şeriyesiyle derc ve beyan kılınacağı*³⁹⁰ belirtilmiştir. Fakat *tetkîk ve müzâkere olunan* hususun şeriye mahkemelerince verilen ilâmlar olup olmadığı, *mevâdd-ı mühimme* kapsamına hangi davaların gireceği, *mesâ'il-i şeriyenin* ne olduğuna ilişkin açıklık

³⁸³ Tam adı *Meclis-i Tedkîkât-ı Şeriyenin Vezâifini Hâvî Talimatıdır* (bundan sonra 1873 tarihli Talimat) olan MTŞ'nin vazifesi hakkındaki bu düzenlemenin Osmanlı Türkçesi'nden aktarılmış metni için bkz. Akgündüz, **Kamu Hukuku**, s. 941-942.

³⁸⁴ Şentop, 1995 yılında hazırladığı çalışmasında 1862 (h. 1279)'den 1873 (h. 1290) senesine kadar MTŞ'nin çalışma şekline dair bir düzenleme olmadığını, bu tarihler arasındaki on seneyi aşan dönem hakkında bu Meclisin çalıştığı Şeyhülislamlık dairesinde henüz bir belgeye rastlanmadığını belirtir. Şentop, a.g.e., s. 56-57. Bizim görebildiğimiz kadarıyla Şentop'un tespitleri hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Zira MTŞ'nin daimi olarak çalışmaya başlamasından, Mecelle'nin Kazâ Kitabının yürürlüğe girmesine kadar tetkikat meclisinde gerçekleştirilen yargılama hakkında bilgi verilirken dayanan resmî kaynak, 1873 tarihli Talimat'ın hükümleridir. Örnek olarak bkz. Ekinci, **Mahkemeler**, s. 332-333; Ekrem Buğra Ekinci, **Ateş İstidası: İslam-Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2001, ss. 224-225.

³⁸⁵ Şentop, a.g.e., s. 56.

³⁸⁶ 1873 tarihli Talimat m. 1; Akgündüz, **Kamu Hukuku**, s. 941.

³⁸⁷ 1873 tarihli Talimat m. 2; Akgündüz, **Kamu Hukuku**, s. 941.

³⁸⁸ 1873 tarihli Talimat m. 8; Akgündüz, **Kamu Hukuku**, s. 941.

³⁸⁹ 1873 tarihli Talimat m. 3; Akgündüz, **Kamu Hukuku**, s. 941.

³⁹⁰ 1873 tarihli Talimat m. 6; Akgündüz, **Kamu Hukuku**, s. 941.

yoktur. Bu sebeple, 1873 tarihli Talimat hükümlerinden hareket edersek, Mecelle'nin tüm kitaplarıyla yürürlüğe girmesinden önce MTŞ'de, ilâmların sakk kurallarına uygunluğunun denetiminin yapılıp yapılamadığı sorusuna cevap veremiyoruz; çünkü yukarıda da açıkladığımız üzere ilgili Talimatın hükümleri ayrıntılı ve kapsamlı değildir.

2. Fetvahâne

Fetva Emaneti Dairesi kısaca Fetvahâne, modernleşme döneminde kabine üyesi olan şeyhülislamın ofisinde yani Meşihat binasında yer alan bir diğer dairedir³⁹¹. Tanzimat Dönemi'nde, farklı görevleri ifa eden çeşitli birimler Fetvahâne'de yer alır; bu birimler arasında Fetvahânenin yargı işleriyle ilgilenenin adı “ilâmât odası”dır³⁹². Bizim cevabını aradığımız soru, Tanzimat Dönemi'nde şeriye mahkemesi ilâmlarını kontrol eden kurumlardan biri olan Fetvahâne'de, Mecelle'nin Kazâ Kitabının yürürlüğe girmesinden önce, şerî ilâmların sakk mecmualarındaki örneklerle uygunluğunun denetlenip denetlenmediğidir. Bu nedenle, Fetvahâne'de çalışan ilâmât odasının faaliyetlerine odaklanacağız. Fetvahânenin işleyişi hakkında bilgi edinebileceğimiz, 1873³⁹³ ve 1875³⁹⁴ yıllarında yayınlanmış iki Nizamnâme vardır. Yurdakul'un işaret ettiği gibi, her iki düzenlemelerde de Fetvahâne'deki birimlerin personel sayısı, tayin usûlü ve sorumluluk alanları tespit edilmiş ancak istihdam edilen memurların vazifelerine dair görev tanımlaması yapılmamıştır³⁹⁵. Bu düzenlemelerde, Fetvahânenin hiyerarşik yapısı belirtilmiş, çalışma esasları gösterilmiştir. Dolayısıyla, ulaşabildiğimiz mevzuat hükümlerinde, Mecelle'nin Kazâ Kitabının yürürlüğe girmesinden önce Fetvahâneye bağlı bir birim olan ilâmât odasında gerçekleştirilen incelemenin niteliğini anlamak mümkün değildir. Mevzuat hükümlerinden hareket ederek, 1876 yılından önce, şerî ilâmların Fetvahâne'de denetlenip denetlenmediği bilgisine erişemediğimizi söyleyebiliriz.

³⁹¹ Fetva Emaneti Dairesi yerine “Fetva Emanet-i Aliyyesi”, “Fetvahâne-yi Âli”, “Fetvahâne”, “Fetva Emaneti” isimleri de kullanılır. Yurdakul'un da dikkat çektiği üzere, modernleşme döneminde Fetvahâne kavramı bazen Şeyhülislamlık kurumu bazen de bu kuruma bağlı olan Fetva Emaneti mânâsında kullanılmıştır. Yurdakul, **a.g.e.**, s. 57-58. Biz çalışmamız boyunca Fetvahâne kavramını Şeyhülislamlığa bağlı birim olan Fetvahâne-yi Âli için kullanacağız.

³⁹² Yurdakul, **a.g.e.**, s. 56.

³⁹³ Fetvahâne'nin diğer daireleri hakkında bkz. Ferhat Koca, “Fetvahâne”, **DİA**, C. 12, İstanbul, 1995, s. 49.

³⁹⁴ 1 Mayıs 1873 (3 Rebûlevvel 1290) tarihli *Nizamnâme-yi Fetvahâne* isimli düzenleme hakkında bkz. Yurdakul, **a.g.e.**, s. 59-60.

³⁹⁵ 1875 tarihli Fetvahâne Nizamnâmesi'nin Osmanlı Türkçesi'nden aktarılmış metni için bkz. Akgündüz, **Kamu Hukuku**, s. 943-944.

³⁹⁶ Yurdakul, **a.g.e.**, s. 61; Ayrıca bkz. Şentop, **a.g.e.**, s. 79.

Her ne kadar doktrinde, 1862 yılında daimi olarak faaliyete başlayan MTŞ'nin, şeriye mahkemelerinden gelen dosyaları bir üst mahkeme olarak istinaf veya temyizden incelediği belirtilmişse de 1876 yılından önce MTŞ'de gerçekleştirilen yargılamaları nitelendirmek için istinaf ve temyiz kavramlarının kullanılmasının isabetli olmadığını düşünüyoruz. Mecelle'nin 1876 yılında Kazâ Kitabının yürürlüğe girmesinden önce, istinaf ve temyiz kavramlarının şerî yargıya yabancı olduğu görülmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla, Osmanlı Devleti'nde, İmparatorluk'ta görev yapan tüm kadı kararlarının doğruluğunu inceleyecek olağan/sistematik üst merciler, Mecelle'nin Kazâ Kitabının yürürlüğe girmesinden önce bulunmaz. Mecelle'de, kadıların kararlarına karşı olağan başvuru yolları kabul edilmiş, istinaf ve temyize ilişkin düzenlemelere açıkça yer verilmiştir. Ancak belirtelim ki istinaf ve temyiz incelemesinin ne olduğu tam olarak açıklanmadığı gibi bu incelemelerin hangi merciler tarafından gerçekleştirileceği yani yetkili birimler de Mecelle'de gösterilmemiştir. Heidborn, Mecelle'de istinaf ve temyiz kavramlarının neyi ifade ettiğinin net olarak anlaşılmamasının gerekçesi olarak, bu kavramların nizamî yargılama usûlünden alınmış olduğunu, şerî yargıda verilen kararların istinaf veya temyiz incelemesinin yapılmadığını, kadı kararlarına karşı olağan başvuru yollarının bu tarihe kadar olmadığını gösterir³⁹⁶ ki biz de bu görüşe katılıyoruz. Mecelle'de mahkemece verilen hükme kanaat edilmemesi durumunda, kadı kararının yazıldığı evrakın temyizi talebinde bulunabileceği hakkında hüküm yer alır. Bu hükmün uygulanmasına ilişkin yani şerî ilâmların temyizi için birtakım usûller, Mecelle'nin 16. kitabı olan Kazâ Kitabının yürürlüğe girmesinden sonra vazolunmuştur. Nitekim, Mecelle'nin istinaf ve temyize ilişkin maddelerinin yürürlüğe girmesinin akabinde, şerî mahkemelerce verilen ilâmların kabul edilmemesi durumunda, aleyhine karar verilenler temyiz talebinde bulunmak isterlerse “*ne yolda muamele olunmak lazım geleceği*” Meşihat'e sorulmuştur³⁹⁷. Benzer şekilde Mecelle Cemiyetine havale olunan

³⁹⁶ Heidborn, **a.g.e.**, s. 389. Findley de mahalli şeriye mahkemelerinin kararlarına karşı başvuru yolunun, Mecelle ile şerî yargı sistemine dahil olduğunu belirtir. Bkz. Findley, “Mahkama”, s. 6.

³⁹⁷ Mecelle'nin Kazâ Kitabının yürürlüğe girmesinden sonra istinaf ve temyize ilişkin hükümlerin uygulanma şekli hakkında 22 Mart 1880 (10 Rebîulâhîr 1297) tarihli İlâmât-ı Şerîyenin Temyiz ve İstinafı Hakkında İrade-yi Seniye'de (bundan sonra 1880 tarihli İrade-yi Seniyye) yer alan Mecelle Cemiyeti Mazbatasında açıklama yapılır. şerî ilâmların temyiz ve istinafı hakkındaki 1880 tarihli İrade-yi Seniyye'ye konu mazbata Mecelle Cemiyeti tarafından hazırlanmış, bu mazbata Padişah iradesiyle birlikte Düstur'da yayınlanmıştır. 1880 tarihli İrade-yi Seniyye için bkz. **Düstur**, T. 1, Zeyl 1, s. 2-5. Mecelle Cemiyetinin şerî ilâmların temyiz ve istinafı hakkındaki mazbatasının yer aldığı Padişah emrinin kadı sicilindeki kaydı için bkz. Mehmet Şilen, 208 Numaralı Urfa Şeriye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Harran Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 778-781 (numara 70).

bir yazıda, Mecelle’de şerî hükümlerin istinafinin mümkün olduğunun belirtildiği ancak şerî ilâmların istinafinin ne şekilde gerçekleşeceğine dair “*sarâhat olmadığı*”, şerî hükümlerin istinafi talep edilmesi durumunda ne şekilde muamele yapılması gerektiğine ilişkin nizamiye mahkemesi ilâmlarında olduğu gibi “*usûl ve kaide tesisi münasip olacağı*”³⁹⁸’nin söylendiği belirtilmiştir. Eğer, Mecelle’nin Kazâ Kitabının yürürlüğe girmesinden önce, şerî ilâmlar MTŞ veya Fetvahâne tarafından sistematik olarak kontrol edilmişse, Kazâ Kitabının meriyetiyle bu kontrolün mahiyetinde önemli değişikliklerin olduğunu söyleyebiliriz. Aksi takdirde, Mecelle’nin öngördüğü temyiz ve istinaf usulü gerek davanın tarafları gerekse de yargı yerlerince biliniyor olması gerekirdi. Oysa, temyiz ve istinaf talebinde bulunacak olanların ve bu talepleri inceleyecek mercilerin ne yapmaları gerektiği, Mecelle’nin Kazâ Kitabında yer alan ilgili maddelerin meriyetinden sonra karara bağlanmıştır. Biz, halihazırda ulaşabildiğimiz kaynaklar çerçevesinde, Mecelle’nin Kazâ Kitabının yürürlüğe girmesinden önce, kadının hükmünü içeren evrakın, sakk kurallarına uygun düzenlenip düzenlenmediğinin Osmanlı Devleti’nin merkezi bir kurumu tarafından, sistematik olarak denetlenmediğini düşünüyoruz.

Mecelle’nin yürürlüğe girmesinden önce, sakk usûlüne uygun olarak hazırlanmış ilâm numunelerini içeren kitaplar, şerî mahkemelerden verilen ilâmların biçim ve içerik bakımından birbirine benzer olmasını sağlamıştır³⁹⁹. Bu benzerliğin uzun yıllar boyunca şerî yargıda adlî stil olarak ifade edebileceğimiz karar yazım tarzının değişmeden aktarılmasına hizmet edeceğini söyleyebiliriz. Mecelle’nin istinaf ve temyize ilişkin hükümleri yürürlüğe girene kadar, kadı kararlarının doğruluğunun, devlet tarafından yetkilendirilmiş merkezi bir kurumca sistematik olarak denetlenmediği⁴⁰⁰, kadıların hükümlerini yazarken sakk-i şerî kurallarına uyup uymadıklarının kontrolünün, siyasi iktidar tarafından yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle biz, sakk kurallarının cebri nitelikte olduğundan bahsedilemeyeceği, sakk kuralları esas alınarak hazırlanan ilâm örneklerinin bulunduğu sakk mecmualarının olması gerekeni gösterdiğini düşünüyoruz. Sonuç olarak, erişebildiğimiz kaynaklar çerçevesinde, Mecelle’nin yürürlüğe girmesinden önce, şeriye mahkemesince düzenlenen ilâmların sakk mecmualarındaki numuneler örnek alınarak yazıldığını,

³⁹⁸ 1880 tarihli İrade-yi Seniyye; **Düstur**, T. 1, Zeyl 1, s. 4

³⁹⁹ Reşid Paşa, **a.g.e.**, s. 234.

⁴⁰⁰ Örneğin Faroqhi, sicilleri genel olarak ele aldığı yazısında, kadı sicillerinin kopyasının İstanbul’a gönderildiğine ilişkin herhangi bir veriye rastlanmadığını belirtir. Faroqhi, “Sidjill”, s. 540.

ancak kadının bir uyuşmazlık hakkındaki hükmünü içeren bu belgenin sakk kurallarına uygun bir şekilde yazılıp yazılmadığının sistematik olarak, Osmanlı Devleti'nin merkezi bir organı tarafından kontrol edilmediği söyleyebiliriz.

III. MODERNLEŞME DÖNEMİNDE KADI KARARLARININ MERKEZİ DENETİMİ: ŞERİ TEMYİZ USÛLÜNÜN YÜRÜRLÜĞE GİRMESİ

Mecelle'nin, hüküm ve hâkimliğe ilişkin düzenlemelerin bulunduğu 16. kitabında yer alan, şerî ilâmların *temyizine* ilişkin madde şu şekildedir:

Mecelle m. 1839: *Bir dava hakkında lâhik olan hükme mahkûmun aleyh kanaat etmeyip de ol hükmü hâvî olan ilâmın temyizi talebinde bulunduğu halde lede't-tetik usûl-ü meşrû'asına muvafık ise tasdik kılınır değil ise nakzolunur*⁴⁰¹.

Mecelle'nin 1839. maddesinde, şerî yargıda karara bağlanan bir davada, kadı hükmünün yer aldığı evrakın yani ilâm adı verilen belgenin temyizi talep edilerek, bu belgenin inceleneceği, bu inceleme neticesinde, ilâm usûlüne uygun ise tasdik değilse bozulacağı düzenlenmiştir. Modernleşme döneminde şerî ilâmların temyiz şeklini incelemeye geçmeden önce, kavram karmaşasına sebebiyet vermemek için belirtmemiz gereken önemli bir husus vardır. Mecelle'de hem istinaf hem de temyize ilişkin madde yer alır⁴⁰². Şerî yargıda davanın istinafen görülmesi, daima temyiz denetiminden sonra gerçekleşir⁴⁰³. Mahalli şeriye mahkemesinde hükme bağlanan dava hakkında, temyiz incelemesi sonucu bozma kararı verildikten sonra, davanın yeniden görülmesine *istinaf* denir. Belirtmek gerekir ki, Osmanlı Devleti'nde şeriye mahkemeleri bakımından başka bir şehirde müstakil istinaf mahkemeleri olmamıştır. Temyiz denetimini yapan merciler, kadının hükme bağladığı dava hakkında bozma kararı vermişse, kural olarak ya davayı ilk çözen kadı yeniden davaya bakmış ya da başka bir kadı görevlendirilmiştir. Çalışmamızın bu kısmında bizim için önemli olan, Tanzimat Dönemi'nde kadı hükümlerinin olağan/sistematik denetiminin ne şekilde gerçekleştirildiğini anlayabilmektir. Bu nedenle, şerî ilâmların temyizen incelenmesi konusu üzerine yoğunlaşacağız, temyiz incelemesi sonucunda verilen karara göre, davanın istinafen görülmesi konusunu çalışmamızda ayrıntılı olarak işlemeyeceğiz.

⁴⁰¹ Berki, **Açıklamalı Mecelle**, s. 419.

⁴⁰² bkz. Mecelle m. 1838 ve m. 1839; Berki, **Açıklamalı Mecelle**, s. 419.

⁴⁰³ Ali Haydar Efendi, **Mebâhis**, s. 119.

A. Şerî İlâmların Olağan/Sistematik Kontrolü: Şerî Yargıda Temyiz

Mecelle'nin temyize ilişkin hükümlerinin yürürlüğe girmesinden sonra, temyiz talebinde bulunacak olanların ve bu talepleri inceleyecek mercilerin nasıl bir yol izleyecekleri hakkında 1880 tarihinden şerî mahkemelerin kaldırıldığı 1924 yılına kadar pek çok resmî düzenleme yayınlanmıştır. Şerî yargıda temyiz hakkında hüküm içeren belli başlı mevzuat metinleri kronolojik olarak aşağıdaki gibidir:

- 1880 tarihli İrade-yi Seniyye⁴⁰⁴.
- 1882 (h. 1300) tarihli *Taşra Mehâkim-i Şerîyesinden Verilen İlâmların Temyiz ve İstinafi Hakkında Talimat*⁴⁰⁵.
- 1913 (h. 1331) tarihli *Hükkâm-ı Şer ve Memurîn-i Şeriye Hakkında Kanun-u Muvakkat*⁴⁰⁶.
- 1914 (h. 1332) tarihli *Usûl-ü Muhakemât-ı Şerîyeye Dair Bazı Mevad Hakkında Nizamnâme*⁴⁰⁷.
- 1917 (h. 1335) tarihli *Bilumûm Mehâkim-i Şeriye ile Merbutanın Adliye Nezaretine Tahvili İrtibatı Hakkında Kanun*⁴⁰⁸.
- 1917 tarihli UMŞK.

Şeriye mahkemelerince verilen hükümlerin kabul edilmemesi durumunda, aleyhine karar verilenlerin temyiz talebinde bulunmak isterlerse nasıl bir usûl izleyeceklerini ve bu talepleri inceleyecek mercilerin görevlerini açıklayan tüm bu düzenlemelerde yer alan hükümleri tek tek incelemeyeceğiz. Bu düzenlemelerden hareketle, şerî yargı bakımından ilk defa modernleşme döneminde uygulanan, kadı kararlarının olağan, olağan/sistematik denetim mekanizması olan temyiz incelenmesinin ne anlama geldiğini açıklamaya çalışacağız. Öncelikle, Mecelle'nin Kazâ Kitabının yürürlüğe girmesinden sonra çıkarılan düzenlemelerde, kadı

⁴⁰⁴ **Düstur**, T. 1, Zeyl 1, s. 2-5.

⁴⁰⁵ 3 Aralık 1882 (h. 22 Muharrem 1300) tarihli Taşra Mehâkim-i Şerîyesinden Verilen İlâmâtın Temyiz ve İstinafi Hakkında Talimat'tır (bundan sonra 1882 tarihli Talimat); **Düstur**, T. 1, Zeyl 3, s. 85-88. 1882 tarihli Talimat'ta esas olarak 1880 tarihli İrade'de yer verilen hususlar maddeler halinde yazılmış, Mecelle Cemiyetinin mazbatasındaki açıklamalar sistematikleştirilerek detaylandırılmıştır.

⁴⁰⁶ 26 Nisan 1913 (h. 19 Cemâziyelevvel 1331) Hükkâm-ı Şer ve Memurîn-i Şeriye Hakkında Kanun-u Muvakkat (bundan sonra 1913 tarihli şerî Hâkimler Kanunu); **Düstur**, T. 2, C. 5, s. 352-361.

⁴⁰⁷ 4 Mayıs 1914 (8 Cemâziyelâhir 1332) tarihli Usûl-ü Muhakemât-ı Şerîyeye Dair Bazı Mevad Hakkında Nizamnâme (bundan sonra 1914 tarihli şerî Muhakeme Nizamnâmesi); **Düstur**, T. 2, C. 6, s. 571-572.

⁴⁰⁸ 11 Nisan 1917 (18 Cemâziyelâhir 1335) tarihli Bilumûm Mehâkim-i Şeriye İle Merbutanın Adliye Nezaretine Tahvili İrtibatı Hakkında Kanun; **Düstur**, T. 2, C. 9, s. 270-271.

hükümlerinin olağan ve kurumsal denetimini yapan mercilerin Fetvahâne ile MTŞ olduğunun açıkça gösterildiğini⁴⁰⁹ belirtelim. Şeriye mahkemesince aleyhine hüküm verilen taraf, söz konusu hükmü kabul etmezse Mecelle'nin temyize ilişkin 1839. maddesine dayanarak, ilâmın kendisine tebliğinden itibaren mevzuatta belirtilen süre içinde itiraz dilekçesi hazırlayabilir. Bu durumda temyiz başvurusunda bulunacak tarafın, süresi içinde dilekçesini hazırlayıp, şerî mahkeme ilâmının onaylı örneğini de dilekçesine ekleyerek bu evrakı, Meşihat makamına göndermesi gerekir⁴¹⁰. Meşihate yani kabine üyesi olan şeyhülislamın başında olduğu resmî daireye, temyizen incelenmek üzere gönderilen kadı hükümleri, Meşihatte yer alan Fetvahâne birimine havale edilir⁴¹¹. Burada, Heidborn'un da dikkat çektiği önemli bir ayrım üzerinde durmak gerekir. Kadı hükmüne karşı itiraz başvurusunda bulunan tarafın, bu başvurusunda, herhangi bir sebep belirtip belirtmemesi arasında oldukça önemli bir fark vardır⁴¹². Kadı hükmünün temyizen incelenmesi başvurusunda bulunan taraf, herhangi bir özel sebep belirtmeden, şerî ilâmın incelenmesini isteyebilir. Bu durumda şerî ilâmların temyizen denetimi, yalnızca Şeyhülislamlık dairesinde yer alan Fetvahâne biriminde yapılır⁴¹³. Mevzuatta, Fetvahânenin re'sen yaptığı bu inceleme, ilâmın *sakk ve sebk* bakımından tetkiki olarak nitelendirilmiştir⁴¹⁴. Diğer durumda yani kadı kararının temyizen incelenmesi talebinde bulunan, dilekçesinde özel bir sebep belirtmişse, şerî ilâmın *sakk ve sebk* haricinde incelenmesi gerekiyorsa, temyiz denetimi Şeyhülislamlık dairesinde yer alan iki ayrı birim tarafından yapılır. Önce şerî ilâm Fetvahâne biriminde *sakk ve sebk* bakımından tetkik edilir, ardından ilâmın *sakk ve sebk* dışında kalan denetimin yapılması için evrak MTŞ'ye gönderilir⁴¹⁵.

Fetvahâne ve MTŞ'de şerî ilâmın hangi yönden kontrol edildiğini anlamak, modernleşme döneminde kadıların ne şekilde ilâm düzenleyeceğini öğrenmek bakımından önemlidir⁴¹⁶. Bu nedenle, şerî ilâmları kontrol eden üst mercilerin ne

⁴⁰⁹ 1880 tarihli İrade-yi Seniyye; **Düstur**, T. 1, Zeyl 1, s. 4-5; 1882 tarihli Talimat bend 1, bend 5; **Düstur**, T. 1, Zeyl 3, s. 85-87; 1913 tarihli şerî Hâkimler Kanunu, m. 9; **Düstur**, T. 2, C. 5, s. 353.

⁴¹⁰ 1882 tarihli Talimat bend 2 ve bend 3; **Düstur**, T. 1, Zeyl 3, s. 85-86.

⁴¹¹ 1882 tarihli Talimat bend 5; **Düstur**, T. 1, Zeyl 3, s. 86-87.

⁴¹² bkz. Heidborn, **a.g.e.**, s. 389.

⁴¹³ bkz. **A.g.e.**, s. 389-390.

⁴¹⁴ bkz. 1882 tarihli Talimat bend 5; **Düstur**, T. 1, Zeyl 3, s. 86-87; 1913 tarihli şerî Hâkimler Kanunu m. 9; **Düstur**, T. 2, C. 5, s. 353.

⁴¹⁵ 1882 tarihli Talimat bend 5; **Düstur**, T. 1, Zeyl 3, s. 86-87. Modernleşme döneminde şerî ilâmların temyiz usulü hakkında özet bilgi için bkz. Gür, **a.g.e.**, s. 97.

⁴¹⁶ Kadının verdiği kararın incelenmesi talebiyle temyiz mercilerine başvurulmuşsa bu başvuru hakkında gerek Fetvahâne gerekse de MTŞ kararının, bazı mahalli şeriye mahkemesinde tutulan defterlerde kayıt altına alınmış olduğu görülmektedir. Bu konuda bizim tespit edebildiğimiz şeriye mahkemesi defterleri şunlardır: Yusuf Taştan, 2147 Nolu Safranbolu Şeriye Sicili Transkripsiyonu (H.

şekilde denetim yaptıklarına yakından bakacağız, hem Fetvahâne hem de MTŞ’de gerçekleştirilen temyiz denetimini ayrı ayrı inceleyeceğiz.

B. Fetvahânedeki Temyiz Denetimi

Kadının aleyhinde karar verdiği taraf, şerî ilâmın temyizen incelenmesi talebinde bulunmuşsa, ister özel olarak temyiz sebebi belirtilsin isterse de belirtilmesin, denetimin yapılacağı ilk birim Fetvahânedir. Fetvahânedeki yer alan ilâmât odası⁴¹⁷, şerî ilâmı *sakk ve sebk* bakımından inceler. Mevzuatta, Fetvahânedeki yapılan tetkikin ilâm metni ile sınırlı olduğu, ilâm metnine bakarak kadının verdiği hükmün *mesâil-i şeriyesine muvafık olup olmadığı*⁴¹⁸ Fetvahâne’de denetleneceği hüküm altına alınmıştır. Fetvahâne biriminde yapılan temyiz denetiminde, yalnızca şerî ilâm belgeleri incelenir. Bu inceleme neticesinde ilâm, *usûl-ü meşrûasına muvafık* bulunursa *tasdik* olunacağı belirtilmiştir⁴¹⁹. Fetvahânenin yapacağı denetim sonucunda, ilâm usûlüne uygun bulunmazsa, uygun olmama sebebi ilâm belgesine yazılır. Temyiz başvurusunda bulunan taraf, herhangi bir özel sebep belirtmemişse, Fetvahâne mahalli şeriye mahkemesince ne yapılması gerektiğini göstererek kadı kararını bozar⁴²⁰. Ancak, şerî ilâmın temyizen kontrol edilmesi talebinde bulunan taraf,

1304-1307/M.1886-1890), Karabük Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013. Bu defterde 21/7 numaralı kayıta yer alan ilâmın temyiz mercilerince incelenmesine yönelik talep ve bu talebe ilişkin Fetvahâne ile MTŞ’nin kararı yer almaktadır. şerî ilâmı ve bu ilâmın denetlenmesi sonucu temyiz mercilerince verilen kararı görmek için bkz. a.g.e., s. 171-175.

Yusuf Kuş, 222/2 Numaralı Urfa Şeriye Sicili’nin (H. 1309/M. 1891- 1892) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Harran Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018. Bu defterde 349, 365, 501 numaralı kayıta yer alan ilâmlar hakkında hem Fetvahâne hem de MTŞ’nin kararları; 382, 415, 605 numaralı kayıta yer alan ilâmların hakkında ise Fetvahânenin kararı yer almaktadır.

Hatice Tekin, 219 Numaralı Urfa Şeriye Sicili’nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H. 1311-1312 / M. 1893-1895), Harran Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019, ss. 39-972. Bu defterde 45, 124, 224, 237, 267, 270, 351, 590, 602 numaralı kayıtlarda yer alan hükümlere ilişkin ilâmların temyiz mercilerince incelenmesine yönelik talep ve bu taleplere ilişkin Fetvahâne ile MTŞ’nin kararları yer almaktadır.

⁴¹⁷ Modernleşme döneminde ilâmât odasında görevli memurların vazifeleri, temyiz denetiminin işleyiş usûlü hakkında genel bilgi için bkz. Heidborne, a.g.e., s. 259; Berki, **Kazâ Tarihi**, s. 84-85.

⁴¹⁸ Aynı ya da benzer ifadeler için bkz. 1880 tarihli İrade-yi Seniyye, 1882 tarihli Talimat bend 5; **Düstur**, T. 1, Zeyl 3, s. 86-87; 1913 tarihli şerî Hâkimler Kanunu m. 9; **Düstur**, T. 2, C. 5, s.

⁴¹⁹ 1880 tarihli İrade-yi Seniyye; **Düstur**, T. 1, Zeyl 1, s. 4; 1882 tarihli Talimat bend 5; **Düstur**, T. 1, Zeyl 3, s. 86-87.

Örnek karar görmek için bkz. Tekin, a.g.e., s. 68, 235, 573, 912, 931; Kuş, a.g.e., s. 107.

⁴²⁰ 1880 tarihli İrade-yi Seniyye; **Düstur**, T. 1, Zeyl 1, s.4; 1882 tarihli Talimat, 5. Bend; **Düstur**, T. 1, Zeyl 3, s. 86-87; ayrıca bkz. 1913 tarihli şerî Hâkimler Kanunu, m. 9, m. 10; **Düstur**, T. 2, C. 5, s. 353. Her ne kadar mevzuatta bozma sebeplerinin ayrıntılı şekilde gösterilmesi gerektiği hüküm altına alınmışsa da uygulamada bazen bozma sebebi gösterilerek bazen de gösterilmeyerek mahalli şeriye mahkemelerinin kararlarının nakz edildiği belirtilmiştir. Ali Haydar Efendi, **Dürer**, C. 4, s. 3353- 3354; Ali Haydar Efendi, **Mebâhis**, s. 122.

başvurusunda özel bir sebep belirtmişse, Fetvahâne denetiminden sonra bu evrak, ikinci temyiz birimi olan MTŞ'ye gönderilir. Mevzuattan hareket ederek yaptığımız açıklamalardan fark edilecektir ki, Fetvahânenin re'sen gerçekleştirdiği denetimin mahiyetini ortaya koymak için *sakk ve sebk* bakımından incelemenin ne olduğunu anlamak önemlidir. Şerî ilâmların *sakk ve sebk* yönüyle incelenmesi, Fetvahâne icra edilen temyiz denetiminde, ilâmın usûlüne uygun olup olmadığına nasıl karar verildiği, şerî ilâmın hangi yönleriyle, neye göre denetlendiğini ortaya koyacaktır.

1. Usûl-ü Meşrûaya Uygunluk Denetiminin Tespiti: Ali Haydar Efendi'nin Eserleri

Modernleşme döneminde yabancı yazarlarca yazılan bilimsel eserlere baktığımızda, şeriye mahkemelerinde uygulanan temyiz usûlü hakkında oldukça kısa bilgilerin yer aldığı görülür. Örneğin Young, Fetvahânenin yaptığı inceleme hakkında şu bilgileri verir: İlâmat odasında kadı hükmü şeklen (*la forme des sentences*) incelenir, bu incelemeyi yapan heyetin kararı özet olarak yazılır ve fetva eminine sunulur. Fetva emininin nihai kararından sonra şerî ilâm ya tasdik edilir ya da ilâmdaki hataların düzeltilmesi için, denetlenen ilâmı düzenleyen kadıya gönderilmek üzere, ilgili evrak Şeyhülislamığa havale edilir⁴²¹. Young'ın eserinde, şerî ilâmın şeklen denetiminin ne olduğu, bu denetimde hangi kuralların esas alındığı hakkında daha fazla açıklama yapılmamış, Tanzimat Dönemi'nde şeriye mahkemelerini düzenleyen bazı mevzuat metinlerine yer verilmiştir⁴²² ki yukarıda resmî düzenlemeleri incelerken ifade ettiğimiz üzere, *sakk ve sebk* bakımından incelemenin mahiyeti hakkında mevzuatta yalnızca, ilâm metnine dayanarak kadı tarafından verilen hükmün meseleyi şeriyesine uygunluğunun ortaya konulması⁴²³ bilgisi yer alır. Bu nedenle resmî düzenlemelerden hareketle *sakk ve sebk* bakımından şerî ilâmların denetiminin ne olduğunu biz anlayamadık. Heidborn'un *sakk ve sebk* hakkında yaptığı oldukça kısa açıklama ise şu şekildedir: “Sakk” yargı kararlarının şeklini, “sebk” ise kararlarda yer alan ifadelerin anlam bakımından uyum içinde olması; “sakk ve sebk” ise en genel mânâsıyla, ilâmlar da dahil olmak üzere, şerî belgelerin yazılma şeklini, belgelerin

⁴²¹ George Young, **Corps de Droit Ottoman Recueil des Codes, Lois, Règlements, Ordonnances et Actes les plus importants du Droit Intérieur, et d'Études sur le Droit Coutumier de l'Empire Ottoman**, C. 1, Oxford: Clarendon Press, 1905, s. 286.

⁴²² bkz. Young, **a.g.e.**, C. 1, s. 287-298.

⁴²³ 1880 tarihli İrade-yi Seniyye; **Düstur**, T. 1, Zeyl 1, s. 4, 1882 tarihli Talimat bend 5; **Düstur**, T. 1, Zeyl 3, s. 86-87; 1913 tarihli şerî Hâkimler Kanunu, m. 9; **Düstur**, T. 2, C. 5, s. 353.

üslup ve içerik bakımından şerî düzenlemelere uygunluğunu ifade eder⁴²⁴. Heidborn'un bu kısa açıklaması da Fetvahânedede gerçekleştirilen temyiz denetiminin mahiyeti hakkında aydınlatıcı bilgi vermekten uzaktır.

Modernleşme döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda kadı kararları bakımından icra edilen temyiz denetimini, şeriye mahkemelerince verilen ilâmların üst mercilerce kontrol usûlünü anlayabilmek için bu dönemde yazılmış, şerî belge tanzimini konu alan kitapları incelemenin isabetli olacağını düşünüyoruz. Şerî yargıda uyuşmazlık çözümünde hazırlanacak evrak hakkında, Türkçe yazılan kitaplar kapsamında yaptığımız araştırmada iki esere erişebildik. Bu eserlerin yazarı, modernleşme döneminde yüksek kadı okulu olan Medresetü'l-Kudât'tan mezun, Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde kadılık görevi ifa etmiş, şerî ilâmları denetleyen mercilerden biri olan Fetvahânenin en üst düzey yetkilisi hatta bir süre Adalet Bakanı olarak da görev yapmış olan Ali Haydar Efendi'dir⁴²⁵. 1914 yılında fetva emini olan Haydar Efendi, bu görevini ifa ettiği sırada bir yandan da kadı adaylarının yüksek eğitim gördüğü Medresetü'l-Kudât'ta, *Tatbikât-ı Şeriye ve'l-Hukukiye* dersini vermektedir. Bu ders için okul öğrencilerine okutmak üzere *Tatbikât-ı Şeriye Dersi* isimli eserini hazırlar. Tatbikât, bir meselenin fıkıh kurallarına uygun olarak çözülmesi⁴²⁶ demektir. Ali Haydar Efendi'nin notlarında, bir uyuşmazlığın kadı önüne taşınmasından, bu uyuşmazlık hakkında hüküm verilene kadar, şerî yargıda gerçekleştirilen işlemler, muhakeme boyunca ve muhakeme sona erdikten sonra düzenlenen mahkeme evrakına ilişkin açıklamalar yer alır. Ali Haydar Efendi, bu notları yayınladıktan sonra, altı sene daha aynı dersi okutmuştur. Zamanla Tatbikât kitabının kapsamı genişlemiş, bölümleri artmıştır. Bu nedenle, Tatbikât-ı Şeriye Dersi isimli ders notlarının genişletip daha sistematik hâle getirerek, *Mebâhisi'l-Mühimme fi't-Tatbikâti's-Şeriye ve'l-Hukukiye* adıyla müstakil bir kitap şeklinde yayınlar⁴²⁷. Ali Haydar Efendi'nin fetva emini görevini ifa ettiği sırada kaleme aldığı, ilerleyen yıllarda kapsamını genişleterek daha sistematik hâle getirdiği, şeriye mahkemelerince

⁴²⁴ Heidborn, **a.g.e.**, s. 389 (494 numaralı dipnot).

⁴²⁵ Haydar Efendi ilk derece, istinaf ve temyiz olmak üzere nizamiye mahkemelerinde de görev ifa etmiştir. Hem Mekteb-i Hukuk hem de Medresetü'l-Kudât'ta ders vermiştir. 1914'te fetva eminliğine getirilmiş, 11 Kasım 1918 - 21 Ocak 1919 tarihleri arasında adliye nazırlığı yapmıştır. Mahkeme-yi Temyiz üyeliği (1900), aynı mahkemenin hukuk dairesi üyeliği ve daha sonra da başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Bkz. Mehmet Akif Aydın, "Ali Haydar Efendi, Küçük", **DİA**, C. 2, İstanbul, 1989, s. 397. Ali Haydar Efendi hakkında ayrıca bkz. Hasan Basri ERK, **Meşhur Türk Hukukçuları**, (yayın yeri yok), 1958, s. 371-372.

⁴²⁶ Ali Haydar Efendi, **Tatbikât**, s. 4.

⁴²⁷ Mebâhis kitabının yazılış süreci hakkında bkz. Ali Haydar Efendi, **Mebâhis**, s. 2.

evrak tanzimine ilişkin kitapları, modernleşme döneminde şerî yargıda uygulanan temyiz usûlünü anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu nedenle, hem modernleşme döneminde kadı kararları bakımından uygulanan temyiz usûlünü anlamak hem de bu dönemde şeriye mahkemelerinde dava belgelerinin düzenlenmesi konusunda detaylı bilgi edinebilmek için şerî mahkemelerin en üst mercilerinde görev yapmış Haydar Efendi'nin mevzu bahis iki eserini kullanacağız.

a. Tatbikât ve Mebâhis Eserlerinin Bölümleri

Biri diğ erinin genişletilmiş ve daha sistematik hâle getirilerek başlıkları artırılmış biçimi olan, şerî belge tanzimi hakkındaki eserlerin içeriklerini hakkında ş unları söyleyebiliriz: Tatbikât eseri yani fetva emini olduğu sırada Haydar Efendi'nin, kadı adayı olan öğrenciler için hazırladığı notlar⁴²⁸, Mebâhis kitabının esasını oluşturur. Tatbikât'ın birinci bölümü, Mebâhis'in ise ilk beş bahsinde, Haydar Efendi, sakk ilmi kapsamında düzenlenen belge çeşitlerine ilişkin ıstılahları açıklar ve şeriye mahkemesinde çözülen her çeşit uyuşmazlık bakımından cari olan, bir davanın başlangıcından sonuna kadar yapılacak işlemleri anlatılır. Tatbikât'ın ikinci bölümü, Mebâhis'in ise dokuzuncu bahsinde, fıkıh kurallarına göre ilâmların⁴²⁹ içermesi gereken unsurlar, bu unsurların evrakta hangi ifadelerle belirtileceği, hangi unsurların eksik olması halinde şerî ilâmın geçersiz olup *nakzedileceği* açıklanmıştır⁴³⁰. Burada bir hususa dikkat edilmesi gerekir. Tatbikât kitabının ikinci bölümü, Mebâhis kitabının ise dokuzuncu bahsinde Haydar Efendi'nin yer verdiği nakz sebepleri, fıkıh bilginlerinin sıraladığını sebeplerdir⁴³¹. Sivil/ilmi otorite tarafından koyulmuş bu kuralları, devletin resmî bir organı tarafından ya da şerî ilâmların sakk kurallarına uygunluğunu denetleyen olağan/sistematik bir mercii tarafından vazedilmiş kurallarla karıştırmamak gerektiğini düşünüyoruz. Nitekim Haydar Efendi, şerî ilâmların bozulma sebeplerinin sınırlı sayıda olmadığını, İslam bilginlerinin tahdidî olmayacak

⁴²⁸ Ders notları dört kısımdan oluşur. Ali Haydar Efendi notların başlangıcında eserin beş kısma ayrılacağını, beşinci kısımda sınıfta mahkeme teşkil edilerek icra edilecek muhakeme hakkında eleştirilere yer vereceği belirtmiştir. Fakat gerek matbu gerekse de el yazması nüshada beşinci kısım bulunmaz.

El yazması nüsha Fethi Gedikli'nin şahsi kütüphanesinde yer almaktadır. Ali Haydar Efendi'nin Tatbikâk kitabının el yazmasını bizimle paylaşan Gedikli'ye müteşekkirimiz.

⁴²⁹ Haydar Efendi kitaplarında ilâm değil "*vesaik*" yani vesikalar kavramını kullanır; çünkü eserlerinde hüccetlerin ne şekilde düzenlenmesi gerektiğini de açıklar. Biz, Haydar Efendi'nin eserlerini çalışmamız kapsamında yani şerî ilâmlarla sınırlı olarak incelediğimizden dolayı vesika kavramı yerine ilâm ifadesini kullanacağız.

⁴³⁰ bkz. Ali Haydar Efendi, **Tatbikât**, s. 8-55; Ali Haydar Efendi, **Mebâhis**, s. 101-116.

⁴³¹ Haydar Efendi'nin yararlandığı başlıca fıkıh ve fetva kitaplarının listesi için bkz. Aktaş, a.g.e., s. 78-80

şekilde bozma gerekçelerine eserlerinde yer verdiğini ve kendisinin de İslam bilginlerinin eserlerinde yer alan bu nakz sebeplerinden uygun gördüklerini bu bölüme yazdığını ifade eder⁴³². Şerî ilâmlar hakkında, fıkıh ve fetva kitaplarında yer alan *esbâb-ı nakziyeyi* sıralar. Fıkıh biliminde vazedilmiş bozma sebeplerini eserlerinde sıralarken, Haydar Efendi'nin, kullandığı konu başlıkları şunlardır: hüküm/hâkimlik, şahitlik, kira, dava, gasb, vekalet, büyü, cinayet, vakıf, vesayet, istihkak. Her ne kadar, Haydar Efendi'nin kullandığı *esbâb-ı nakziye* tamlamasını bozma sebepleri olarak günümüz Türkçesi ile ifade etsek de yukarıda değindiğimiz gibi söz konusu bozma sebepleri, devletin resmî bir organı tarafından vazedilmemiştir, yetkili resmî bir otoritenin olağan/sistematiik olarak kadıların düzenlediği belgeleri incelemesi sonucu ortaya çıkmış sebepler değildir. Bu hususun üzerinde durmamızın nedeni, sivil otorite tarafından ihdas edilen sakk kurallarını siyasi otorite müeyyidelendirmedikçe, yani siyasi iktidar bu kurallara göre evrak tanzimini zorunlu kılarak ilâmların sakk kurallarına uygun hazırlanıp hazırlanmadığını kontrol etmedikçe, fıkıh bilginlerinin vazettiği kaidelerin yalnızca olması gerekeni göstereceğini düşündüğümüz içindir.

Tatbikât'ın üçüncü bölümü, Mebâhis'in ise onuncu bahsi, yine fıkıh eserlerinden derlenmiştir. Bu bölümde sulh, emanet, vesayet, şirket, gasb, ikrar, şufa, hüküm/hâkimlik, büyü, kira, kefalet, dava gibi konu başlıkları altında ilâm özetlerine yer verilmiştir. Başlığın kapsamına giren ilâm içeriğinden kısaca bahsedilip oldukça kısa özeti verilen bu ilâmların niçin bozulması gerektiği hakkında, sakk kitapları ile fıkıh kitaplarında yer alan açıklamalar eklenmiştir. Örnek vermek gerekirse, "*Kitâbu'l-icâre*" yani kira bölümü başlığı altında yer verilen ilâm özetlerinden biri şu şekildedir: "*Müddei şu müddeî-aleyhin pederi filan şu hudûd ile mahdûd akârını icâre-i tavîle ile bana icâr ettikten sonra ikâle edilmiş ve muahharan fevt olmuş olmakla bedeli icâre terekeden alacağım kaldı, onu isterim*"⁴³³. diye dava eder. Ali Haydar Efendi, bu uyuşmazlığa ilişkin ilâm hakkındaki nakz yani bozma sebeplerinin şunlar olduğunu ifade etmiştir: Birincisi, ölenin kira bedelini aldığı davada beyan edilmemiştir. İkincisi, kira sözleşmesinin başlangıcı ve sonu gösterilmemiştir ki bu hususlar izah edilmedikçe, kira bedelinin bakiye miktarı bilinemez. Kira süresi sona erince, kira bedeli terekenin borcu olmaz. Kira sözleşmesinin, kiralananın yanması veya yıkılması

⁴³² Ali Haydar Efendi, **Tatbikât**, s. 55.

⁴³³ Ali Haydar Efendi, **Mebâhis**, s. 159-160. Bu ilâm Haydar Efendi'nin diğer eserinde şu şekilde yazılmıştır. "*Müddei şu müddeî-aleyhin pederi filan şu hudûd ile mahdûd akârını icâre-i tavîle ile bana icâr ettikten sonra vefat etmekle icâre münfasih olarak bedeli icâre terekeden alacağım kaldı. Onu isterim.*" Ali Haydar Efendi, **Tatbikât**, s. 74-75

gibi bir sebepten dolayı feshedildiği istirdat bedeli davasında dahi, bu hususların dikkate alınması gerekir. Fakat, sözleşmenin taraflarının ölümünden dolayı kira sözleşmesinin feshi davası dinlenebilir bir dava değildir⁴³⁴.

Kira uyuşmazlığı hakkında Haydar Efendi'nin kitaplarında yer verdiği ilâm özeti ve bu özeti altında sıraladığı bozma sebeplerinden anlaşıldığı üzere, fıkıh bilginleri, kira sözleşmesinden doğan bir davada, kadının kararının yer aldığı belgeyi incelemiştir. Her ne kadar ilâm özetinde ilgili dava hakkındaki kadının hükmü açıklanmamış olsa da yargı kararının hatalı olduğu açıktır; çünkü söz konusu davanın dinlenebilir bir dava olmadığı ifade edilmiştir. Kadı, fıkıh kuralları uyarınca dinlememesi yani çözüme kavuşturmaması gereken bir uyuşmazlık hakkında hüküm vermiştir. Fıkıh bilginlerinin söz konusu tespitlerinin dış dünyada nasıl bir sonuç doğurduğunu bilmiyoruz. Yukarıda da söylediğimiz gibi Haydar Efendi'nin Tatbikât'ın üçüncü bölümü, Mebâhis'in ise onuncu bahsinde yer verdiği özet kadı kararları hakkındaki bozma sebeplerini açıklayan merci, siyasi değil sivil otoritedir. Kira sözleşmesinden doğan bu davada, kadının fıkıh kurallarına aykırı hükmünün yer aldığı ilâm, yetkili yargı mercilerince incelenmiş midir, bu inceleme sonucunda kadının bakmaması gereken bir dava hakkındaki hükmü kaldırılarak, fıkıh kurallarına uygun yeni bir ilâm düzenlenmiş midir bilemiyoruz. Ancak Osmanlı Devleti'nde, modernleşme dönemine kadar, istisnai bazı ceza davaları dışında, kadının verdiği kararlar kesindir. Zaten önceki sayfalarda, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar kadı kararlarının merkezi bir devlet organı tarafından sistematik/olağan denetime açık olduğunu düşünmediğimizi ifade etmiştik. Fıkıh biliminde kadı hükümlerinin ne şekilde denetleneceği, teorik olarak, oldukça detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Fakat siyasi iktidarın bu teoriyi cebri uygulamaya geçirmedeği yani kadılar tarafından düzenlenen ilâmların, sakk disiplininin belirlenen kurallara ya da sakk mecmualarında yer alan örneklere uygunluğu sistematik olarak denetlenmediği sürece, sakk disiplininin vazettiği kaidelerin, olması zorunlu olanı değil, olması gerekeni göstermekle sınırlı kalacağı fikrindeyiz.

Haydar Efendi'nin eserlerinde, bizim çalışmamız bakımından en önemli olan yerler Tatbikât'ın dördüncü bölümü, Mebâhis'in ise on birinci bahsidir. Bu kısımlarda Haydar Efendi, Osmanlı Devleti'nde uyuşmazlık çözen pek çok kadının düzenlediği

⁴³⁴ Ali Haydar Efendi, **Mebâhis**, s. 160. Ayrıca bkz. Ali Haydar Efendi, **Tatbikât**, s. 75.

kararı özetleyerek, temyiz mercilerinden biri olan Fetvahânenin, bu hükümler hakkındaki güncel bozma kararları ve bu kararların gerekçelerini açıklamıştır⁴³⁵. Ali Haydar Efendi bu gerekçeleri açıklarken, genel olarak sakk kitaplarındaki sistematığı izlemiş, sakk eserlerindeki başlıkları kullanmıştır. Bu ana başlıklar kira, büyü, istihkak, dava, veraset, vakıf, şahitlik, evlenme ve boşanma, nafaka, hüküm/hâkimlik, vesayet, kefalet, şirket şeklindedir. Her başlığın ilgili olduğu konu hakkında, modernleşme döneminde dava çözmekle görevli Osmanlı kadılarınca düzenlenen ilâmların özeti verilmiş, akabinde bu ilâmın niçin bozulduğu açıklanmıştır. Örneğin, “*Kitâbü’l-dava*” başlıklı kısımda yer alan, Nif kadısı tarafından verilmiş 12 Nisan 1914 (16 Cemâziyelevvel 1332) tarihli ilâmın Fetvahâne tarafından bozulma gerekçesini Haydar Efendi şu şekilde açıklamıştır:

Müddeî-aleyh, müddeâbihi zevcesiyle birlikte kabz etmiş olduğunu söylemiş ve bu söz yalnız nısfının kendi tarafından kabz edildiği ikrar ise de diğer nısfının kabzı inkar iken bu diğer nısf-ı münker hakkında başka esbâb-ı sübutiye istihzar olunmadan hükmolunmuştur.

Müddeî-aleyhin evvela ale’l-ıtlâk inkar-ı müddeâ eylemesiyle muahharen def’e tasaddi etmesi arasında hiçbir tenakuz yok iken vücud-u tenakuzdan bahsedilmiştir. Yani, müddei müddeî-aleyhden yirmi altın parayı karzen dava ettikten sonra müddeî-aleyh meblağ-ı mezburu Zeyd ile müştereken istikraz ettik dese müddeî-aleyh on altını ikrar ve mütebaki on altını inkar etmiş olur.

Müddeî-aleyh, meblağ-ı mezkûr borcum değildir diye inkar ettikten sonra vermiş idim dese inkarı mezkûr ile vermiş idim diye def’i arasında tenakuz mevcut değildir. Vermiş idim binaenaleyh borcum yoktur demek olur. Ama, müddeî-aleyh, asla istikraz etmedim diye inkar ettikten sonra vermiş idim diye def’ etse tenakuz olacağından def’ red edilerek ilzam olunur⁴³⁶.

Görüldüğü üzere, dava konusunun bir kısmı herhangi bir ispat vasıtasıyla delillendirilmeden davanın tamamı hakkında hüküm verilmesi, davalının beyanlarında birbirine zıt düşen ifadeler olmadığı hâlde, kadının davalının çelişen açıklamalarda bulunduğu kanaat etmesi gerekçeleriyle, Nif kadısının verdiği kararın Fetvahâne tarafından bozulmuş olduğuna ilişkin açıklamalar, Haydar Efendi’nin kitabında yer almıştır. Ali Haydar Efendi’nin eserlerinde ayrıntılı şekilde bahsettiği bozma kararı gerekçelerinden hareketle, modernleşme döneminde Osmanlı Devleti’nde uyuşmazlık çözen kadıların verdikleri kararların denetimi hakkında fikir edinmek mümkündür. Bu

⁴³⁵ Ali Haydar Efendi, **Tatbikât**, s. 92-133; Ali Haydar Efendi, **Mebâhis**, s. 188-260. Tatbikât kitabında elli bir adet, Mebâhis’te ise seksen iki tane Fetvahânenin gerekçeli bozma kararları açıklanmıştır. Müellifin aynı zamanda fetva emini olduğunu hatırladığımızda, bu kısımlarda yer alan bozma kararlarının verilmesinde kendisinin de yer aldığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Zira, Ali Haydar Efendi fetva emanetine tayininden itibaren *evailde misli gayrı mesbuk* yani daha önce görülmemiş şekilde ilâmların bozma sebeplerinin ayrıntılı şekilde açıklanmasına oldukça önem gösterdiğini söylemiştir. Bkz. Ali Haydar Efendi, **Mebâhis**, s. 122.

⁴³⁶ **a.g.e.**, s. 209-210.

nedenle bir sonraki başlıkta, Fetva Emini'nin kitaplarının modernleşme döneminde şerî yargıda uygulanan temyiz denetiminin tespitindeki yeri üzerinde duracağız.

b. Tatbikât ve Mebâhis Eserlerinin Modernleşme Döneminde Şerî Yargıda Uygulanan Temyiz Denetiminin Tespitindeki Yeri

Şeriye mahkemelerince verilen kararları kontrol eden mercilerden biri olan Fetvahânenin en yetkili ismi tarafından yazılan eserleri ve eserlerin hitap ettiği kitleyi göz önüne aldığımızda, *Tatbikât* notlarının ve notların genişletilmiş basımının, Mecelle'nin temyize ilişkin hükümlerinin anlaşılması bakımından önemi ortaya çıkmaktadır. Ali Haydar Efendi'nin eserlerinde yer verilen, şerî ilâmların bozulma gerekçeleri hakkında fakihlerin açıklamaları ile modernleşme dönemi şerî temyiz kurumlarından biri olan Fetvahânenin bozma gerekçeleri arasında oldukça yakın bir ilişki vardır. Temyiz incelemesini yapan kurumun belirli bir dönemdeki baş yetkilisinin eserinden ve bu eserde yer verilen Fetvahâneye ait bozma kararlarından hareketle şu sonuca varmaktayız: Osmanlı Devleti'nde, şeriye mahkemelerince verilen ilâmların *mesele-i şerîyesine* uygunluğu, Fetvahâne'de temyizen denetlenirken, sakk kitaplarında, fıkıh kitaplarının şerî belgelerin düzenlenmesine hasredilmiş bölümlerinde, fetva mecmualarında yer verilen düzenlemeler esas alınarak denetim yapılmıştır⁴³⁷. Fetvahâne tarafından re'sen dikkate alınan bozma gerekçelerinin temel kaynağı, İslam bilginlerince vazedilmiş kurallardır ki biz bu sonucun doğal olduğunu düşünüyoruz. Osmanlı Devleti'nde kadıların esas olarak fıkıh normları ile uyumsuzluk çözmüş olduklarını, fıkıh normlarına uygun bir şekilde şerî muhakemenin icrası, kadı hükümlerinin nasıl yazılacağı, hükümde hangi unsurların yer alması gerektiğini sakk disiplini kapsamında, fakihler belirlemiş ve söz konusu kurallar fakihlerin eserlerinde, bu eserleri kaynak alarak hazırlanan fetva kitaplarında açıklanmıştır. Bu nedenle, kadının verdiği kararların yargısal denetimi yapılırken, sakk disiplinin oldukça ayrıntılı bir şekilde ortaya koyduğu kuralların esas alınması öngörülebilir bir neticedir. Burada, Fetvahâne'de gerçekleştirilen temyiz denetimi hakkında bir hususu hatırlatmak gerekir. Çalışmamıza konu olan dönemi, şeriye mahkemelerinde uygulanan kurallar bakımından geçmiş tecrübeden ayrı kılan en önemli özellik, bu dönemde Mecelle'nin yürürlükte olmasıdır. Fetvahânenin, *sakk ve sebk* yönünden denetim yaparken,

⁴³⁷ Fetvahânenin temyiz denetimi yaparken kullandığı kitapların listesini görmek için bkz. Okur, a.g.e., s. 30-32.

Mecelle’de tercih edilen görüşleri esas alarak, fıkıh disiplininde vazedilmiş bozma gerekçelerini dikkate alacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca belirtmemiz gereken başka bir husus daha vardır. Bilindiği üzere Tanzimat Dönemi’nde oldukça yoğun kural koyma ve kanunlaştırma faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Siyasi irade tarafından vazedilen bu düzenlemelerin bazıları, şeriye mahkemelerinde görülen davalarda uygulanacak kurallar içerir. Fetvahânenin bozma kararlarını incelediğimizde bazı kanunnâme, nizamnâme, kararnâme hükümlerine⁴³⁸ dayanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, Fetvahânenin kadı kararlarını bozarken esas aldığı kaynakların, İslam bilginlerince vazedilmiş kurallara *münhasır* olduğunu söyleyemeyiz.

Modernleşme döneminde, şeriye mahkemelerince verilen ilâmları *sakk ve sebk* bakımından denetleyen Fetvahânenin bu denetim sırasında, fıkıh biliminin ve fıkıhın alt dalı olan sakk disiplininin oldukça ayrıntılı bir şekilde ortaya koyduğu, Mecelle’de tercih edilen görüşlerle çelişmeyen kuralları esas aldığını gördük. Şimdi, modernleşme döneminde şeriye mahkemelerince verilen ilâmları kontrol etmekle yetkili diğer kurum olan MTŞ’deki temyiz denetimini, burada gerçekleştirilen incelemenin mahiyetini açıklayacağız.

C. Meclis-i Tetkîkât-ı Şeriye’de Temyiz İncelemesi

Şeriye mahkemesince verilen bir ilâmda, sakk kuralları dışında kalan “*tetkikât-ı hâriciye*”⁴³⁹ MTŞ tarafından icra edilir. Fetvahânenin re’sen gerçekleştireceği denetimin akabinde, şerî ilâm Şeyhülislamlıkta bulunan MTŞ birimine havale edilir⁴⁴⁰. Fetvahânenin farklı olarak MTŞ’nin yapacağı temyiz denetiminde, şerî ilâmlar dışında incelenen oldukça önemli bir evrak çeşidi vardır. Bu evrak çeşidi, modernleşme döneminde kadı yargılamalarının her aşamasının kayıt altına alındığı dava zabıtlarıdır. 1880 tarihli İrade ile 1882 tarihli Talimat’ta, MTŞ’de gerçekleştirilecek temyiz denetimi hakkında detaylı hükümler yer almaz. Bu düzenlemelerde, temyiz talebinde

⁴³⁸ Kadı kararlarının temyiz denetiminde, Fetvahânenin kaynak olarak kullandığı mevzuat metinlerinden bazılarını görmek için bkz. Okur, a.g.e., s. 32-33.

⁴³⁹ 1882 tarihli Talimat bend 5; **Düstur**, T. 1, Zeyl 3, s. 86-87. MTŞ’nin yaptığı incelemeye “*tetkikât-ı hariciye*” de denildiği ve bu isimlendirmenin sebebinin MTŞ’de kadı kararları denetlenirken şerî ilâm belgeleriyle sınırlı inceleme yapılmaması, farklı tür evrakın da dikkate alması olduğu belirtilmiştir. bkz. Heidborn, a.g.e., s. 390.

⁴⁴⁰ 1880 tarihli İrade-yi Seniyye; **Düstur**, T. 1, Zeyl 1, s. 4, 1882 tarihli Talimat bend 5; **Düstur**, T. 1, Zeyl 3, s. 86-87; 1913 tarihli şerî Hâkimler Kanunu m. 9; **Düstur**, T. 2, C. 5, s. 353.

bulunan kişinin dilekçesinde, ilâmın “*hilâf-ı vâkıa olduğu*⁴⁴¹” gibi bir itiraz iddia edilmişse, bu gibi sakk incelemesi dışında kalan hususların MTŞ’de temyizen denetleneceği hüküm altına alınmıştır⁴⁴². Ancak Mecelle’nin Kazâ Kitabının yürürlüğe girmesinden sonra, MTŞ’de temyiz incelemesi yapılmaya başlandığı ilk zamanlardan itibaren, denetim sırasında dava zabıtlarının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zira, MTŞ’nin 1886 tarihli bir yazısında⁴⁴³, temyizen incelenmesi talep edilen ilâmın ait olduğu uyuşmazlığa ilişkin dava zabıtlarının, aslı ya da onaylı örneğinin gönderilmemesinin, temyiz denetiminin sürüncemede kalması sonucunu doğurduğu ifade edilmiştir. “*Hilâf-ı usûl ve nizam*” olan bu durumun, kişilerin hak kaybına uğramasına, işlerin gecikmesine sebep olduğu Tetkikat Meclisince belirtilir. Şerî ilâmların temyiz incelemesinin yapılması için gönderilecek evrakta eksiklik olmaması hususundaki MTŞ’nin yazısı tüm kadılara bildirilir. Şerî dava zabıtlarının da temyiz merciine gönderilmesi hakkındaki MTŞ’nin bu yazısının üzerinden yaklaşık on yıl geçtikten sonra, bazı yerlerde hâlâ dava evrakının eksik gönderilmesinden dolayı, şeriye mahkemeleri yeniden uyarılmıştır⁴⁴⁴. Şerî ilâmların temyizen incelemesi başvurusunda, dava zabıtlarının da eklenmesi zorunluluğuna ilişkin MTŞ’nin benzer bir kararı da 1906 tarihli⁴⁴⁵. MTŞ’nin bu yazısında, dava zabıt cerîdelerinin şeriye mahkemelerinde gerçekleştirilen işlemlerin esası ve ilâmların mehazı olması sebebiyle, temyiz incelemesi sırasında genellikle onaylı zabıt sûretlerinin mütâlâa edildiğini belirtilmiştir. Temyiz incelemesi için gönderilecek ilâmlarla birlikte, dava zabıtlarının onaylı sûretinin temyiz evrakına eklenmesi hatırlatılmıştır. Bu kararlardan sonra yayınlanan mevzuat metinlerine baktığımızda, MTŞ’de şerî ilâmlar

⁴⁴¹ 1882 tarihli Talimat bend 5; **Düstur**, T. 1, Zeyl 3, s. 86-87.

⁴⁴² Fetvahâne’nin yaptığı temyiz incelemesinin akabinde, temyiz başvurusunda bulunan tarafın dilekçesinde belirttiği sebeplere göre denetimin yapılması amacıyla MTŞ’ye gönderilmesine karar verilen ilâm örnekleri için bkz. Okur, a.g.e., s. 141 (Karar No:147), s. 188 (Karar No: 264), s. 199 (Karar No: 297), s. 204 (Karar No: 311).

⁴⁴³ 20 Ekim 1886 (21 Muharrem Sene 1304) tarihli Tahrîrat metni için bkz. Ahmet Asım Bey-Mahmut Celaledin Bey (nşr.), **Evâmir ve Mukarrerât-ı Şeriye Mecmûası**, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1330, 56-57. Bu derleme Fetvahâne, Mecelle Cemiyeti ve MTŞ’nin bazı önemli kararları ile idari işleri hakkındaki düzenlemeleri içerir. Mecmuanın naşirlerinden Ahmet Asım Bey Şeyhülislamlık dairesinin evrak müdür yardımcısı, Mahmut Celaledin Bey ise Adalar’da görev yapmış kadılardandır. Bkz. Ahmet Asım Bey-Mahmut Celaledin Bey, **Mukarrerât-ı Şeriye**, iç kapak. Bu mecmua, modernleşme dönemi şeriye mahkemelerinin bağlı olduğu mercii olan Şeyhülislamlığın “*tamimen*” yazdığı “*muarrerât-ı umûmiye*”nin önemli bir kısmının şeriye mahkemelerinde mevcut olmaması sebebiyle hazırlanmıştır. Şeyhülislamlıktan yazılan *muarrerât-ı umûmiye* hem gerektiğinde uygulayacakları, şüphe ve tereddütlerini giderecek bir derlemeyi ellerinde bulundurma imkanını hâkimlere sağlamak hem de davaların zamanında çözülmesi amacıyla bir araya getirilmiştir. Bkz. Ahmet Asım Bey-Mahmut Celaledin Bey, **Mukarrerât-ı Şeriye**, ifade-yi mahsûsa.

⁴⁴⁴ 25 Ağustos 1897 (26 Rebülevvel 1315) tarihli Tahrîrat metni için bkz. Ahmet Asım Bey-Mahmut Celaledin Bey, **Mukarrerât-ı Şeriye**, s. 59-60.

⁴⁴⁵ 24 Mayıs 1906 (30 Rebülevvel 1324) tarihli MTŞ kararını görmek için bkz. Ahmet Asım Bey-Mahmut Celaledin Bey, **Mukarrerât-ı Şeriye**, s. 141.

denetlenirken, dava zabıtlarının esas alındığının açıkça belirtildiği görülür. Örneğin, 1913 tarihli Şerî Hâkimler Kanunu’nun şerî ilâmların temyizen denetimini düzenleyen dokuzuncu maddesinde, “... *Meclis-i Tetkîkât-ı Şeriye’de dahi levâih-i itiraziye müinderecâtına nazaran ilâmı mümeyyiz bihin zaptına ve zaptın usûl-ü meşrûasına muvafık olup olmadığı ve lâyhada bir def’-i sahih dermeyeran edilib edilmediğini tetkik edileceği*⁴⁴⁶” ifade edilmiştir. 1914 tarihli Şerî Muhakeme Nizamnâmesi’nde de temyizi talep olunan ilâmların sûretleriyle beraber dava zabıtlarının onaylı örneklerinin, kadı tarafından Fetvahâneye gönderileceği⁴⁴⁷ açıkça hükme bağlanmıştır⁴⁴⁸. Dolayısıyla, MTŞ’de yapılan temyiz incelemesinde şerî ilâmlar denetlenirken, ilâmın dava zabıtlarına, dava zabıtlarının da usûlüne uygun hazırlanıp hazırlanmadığı incelenecektir⁴⁴⁹.

Dava zabıtlarının usûlüne uygun hazırlanıp hazırlanmadığı değerlendirilirken esas alınan temel kurallar 1879 tarihli Talimat’ın hükümleridir. Çalışmamızın önceki kısımlarında, şeriye mahkemelerinde hazırlanan duruşma tutanaklarının tanzim biçimi hakkında ayrıntılı kuralların, ilk defa 1879 tarihli Talimat ile düzenlendiğinden bahsetmiştik. MTŞ’de dava zabıtlarının usûlüne uygun olup olmadığı incelenirken, 1879 tarihli Talimat’ın hükümlerine göre değerlendirme yapılmıştır. Yukarıda şerî ilâmların temyizen incelemesi başvurusunda, dava zabıtlarının da eklenmesi zorunluluğu hususunda değindiğimiz yazıda⁴⁵⁰ Tetkikat Meclisi, Şeriye mahkemelerinde tutulan dava zabıtlarının, 1879 tarihli Talimat’a uygun olarak düzenlenmesi ve korunmasındaki gereklilik ve öneme dikkat çekmiştir. Bu yazısında, şeriye mahkemelerinde açılacak davaların tarafların anlayabilecekleri bir lisan ile zabt edilmesi, tarafların ileri sürecekleri iddia ve müdafaalardan hüküm üzerinde etkisi olacak ifadelerin “*taht-ı tevsik ve tasdiğe alınması*” yani ilgililerince imzalatılıp,

⁴⁴⁶ **Düstur**, T. 2, C. 5, s. 353. Ayrıca bkz. 1917 UMŞK m. 49 ve m. 50.

⁴⁴⁷ 1914 tarihli şerî Muhakeme Nizamnâmesi m. 6; **Düstur**, T. 2, C. 6, s. 572.

⁴⁴⁸ Modernleşme döneminde şeriye mahkemesi kararlarının temyiz denetimini düzenleyen temel mevzuat metinlerinin sonuncusu olan 1917 tarihli UMŞK’de de dava zabıtlarının temyiz merciine gönderileceği hüküm altına alınmıştır (m. 49; Akgündüz, **Kamu Hukuku**, s. 917-918). Modernleşme döneminde 1917-1920 yılları arasında şeriye mahkemeleri Adliye Nezaretine bağlanmıştır ve şerî ilâmların denetimi Mahkeme-yi Temyiz’de kurulan şeriye dairesine verilmiştir. Bu sebeple, 1917 tarihli UMŞK’de şerî temyiz incelemesi için kadıların düzenledikleri ilâmlarla birlikte dava zabıtlarının gönderildiği merci, Mahkeme-yi Temyiz olarak düzenlenmiştir.

⁴⁴⁹ Young MTŞ’deki temyiz incelemesi hakkında yaptığı açıklamada, Fetvahânenin şeklen denetlediği şerî ilâmın esastan denetiminin (*le fond des sentences*) Tetkikat Meclisince yapıldığını belirtir. MTŞ’nin maddi vakıalara uygunluk denetimi yaptığını ifade eden Young, bu denetim yapılırken, itiraz edilen şerî hüküm hakkındaki dava belgelerinin incelenmesi gerektiğini ifade eder. Young, **a.g.e.**, C. 1, s. 286-287.

⁴⁵⁰ 24 Mayıs 1906 (30 Rebülevvel 1324) tarihli MTŞ kararını görmek için bkz. Ahmet Asım Bey-Mahmut Celaeddin Bey, **Mukarrerât-ı Şeriye**, s. 141.

mühürlenilerek belgelendirilmesi, muhakeme sonunda verilecek hükmün gerekçesiyle beraber dava zaptına yazılması hakkındaki 1879 tarihli Talimat'ın hükümleri hatırlatılmıştır. Bazı kadıların zabıtsız ilâm düzenlediği, bazılarının ise 1879 tarihli Talimat'ın hükümlerine aykırı hareket ettiklerinin ortaya çıktığı tespit edildiği belirtilmiştir. MTŞ, dava zaptı olmayan veya dava zabıtları 1879 tarihli Talimat'ın hükümlerine aykırı bulunan ilâmların, “*keenlemyekün*” hükmünde tutularak yeniden muhakeme icrası gerektiğinden, Talimattaki usûle aykırı ilâm düzenlenmesi sebebiyle yani kadıların usûle aykırı ve hatalı işlem yapmalarıyla davanın taraflarının mağdur olduğunu dile getirmiştir. MTŞ, bu problemin son bulması için, her şeriye mahkemesinde gereği kadar dava zabıt defteri tutularak, davanın 1879 tarihli Talimat'ın hükümlerine uygun olarak, muntazam bir şekilde zapta geçirilmesine özen gösterilmesini, dava zabıtlarının tutulması konusunda gerekli dikkat ve özeni göstermeyenlerin cezalandırılmasının kararlaştırıldığına değinmiştir. Dolayısıyla, Tetkikat Meclisince yapılan temyiz incelemesinde, dava zabıtlarının ve ilâmların 1879 tarihli Talimat'ın hükümlerine aykırı şekilde hazırlanmış olduğu sonucuna ulaşırsa, kadının hükmü bozulacaktır⁴⁵¹.

Modernleşme döneminde şerî ilâmlar için uygulanan temyiz denetimini hakkında şu değerlendirmeleri yapabiliriz: Şeriye mahkemelerince düzenlenen ilâmların sakk kurallarına uygunluğu Fetvahâne'de denetlenir, denetim yapılırken yalnızca ilâm evrakı incelenir. Bu denetim için tarafların herhangi bir sebep belirtmesi gerekmez. Fetvahâne, şerî ilâmların sakk kurallarına uygun düzenlenip düzenlenmediği re'sen incelerken İslam bilginlerince vazedilmiş kuralları esas alır. Bu nedenle Fetvahâne'de gerçekleştirilen temyiz denetiminde kullanılan normların bir kısmı, herhangi bir mevzuat metninde bulunmaz; oldukça çeşitli fıkıh, fetva, sakk kitaplarında yer alır. Şerî ilâmları temyizen denetleyen ikinci birim olan MTŞ, kadı hükmünün yer aldığı belgenin dava zabıtlarına uygun olup olmadığını denetler. Denetim sırasında, şerî yargıda tutulan dava zabıtlarını esas alır. Şerî yargıda dava zabıtlarının ne şekilde tutulacağına ilişkin ayrıntılı hükümler mevzuatta belirtilmiştir. Tetkikat Meclisinin, zabıtlardan hareketle şerî ilâmın usûlüne uygun olup olmadığı hakkında karar verirken kullandığı temel düzenleme, 1879 tarihli Talimat

⁴⁵¹ 1879 tarihli Talimat'ın yalnızca MTŞ tarafından değil Fetvahâne tarafından da temyiz denetiminde dikkate alındığı görülmektedir. Fetvahâne bazı bozma kararlarının gerekçeleri arasında şerî ilâmın bu Talimat'ın hükümlerine aykırı şekilde yazıldığını söylemiştir. Örnek olarak bkz. Okur, a.g.e., s. 74 (Karar No: 25), s. 81 (Karar No:37), s. 101 (Karar No: 68), s. 142 (Karar No: 149), s. 189 (Karar No: 266).

hükümleridir. Modernleşme döneminde şerî ilâmlar bakımından uygulanan temyiz denetimi bize şunu gösterir: Kadının muhakemesi ve muhakeme neticesinde bir uyuşmazlığı çözmek üzere verdiği hükmün şerî kurallara uygun olması tek başına yeterli değildir; bir davaya son veren kadı hükmünü içeren ilâmların da usûlüne uygun yazılmış olması gerekir⁴⁵². İlâmın usûlüne uygun yazılmasının zorunlu şartlarından biri, ilâmda yer alan kayıtların davanın zabıtlarıyla uyum içinde olmasıdır ki aksi halde MTŞ incelemesi sonucu kadı hükmü hakkında bozma kararı verilecektir. Duruşma tutanakları ile bağdaşmayan kadı kararlarının bozulacak olması, modernleşme döneminde şeriye mahkemelerinde tutulan zabıt kayıtlarının önemini ortaya koymaktadır.

Mecelle'nin 1876 yılında yürürlüğe giren Kazâ Kitabındaki istinaf ve temyiz düzenlemelerinin, kadı kararlarını Osmanlı Devleti'nin merkezi kurumları tarafından olağan/sistematik şekilde denetlenebilir kılması, sakk kuralları bakımından da oldukça önemli bir sonuç doğurduğu görülmektedir. Mecelle'nin Kazâ Kitabının yürürlüğe girmesinden önce kadının hükmünü içeren evrakın, sakk mecmualarındaki örneklerle uygun düzenlenip düzenlenmediğinin olağan/sistematik denetimi yapılmadığı için, sakk kurallarının cebri nitelikte olmadığını düşündüğümüzü belirtmiştik. Şerî mahkemelerce verilen ilâmların, sakk kurallarına uygunluğunun olağan/sistematik denetimi, Mecelle'nin Kazâ Kitabının yürürlüğe girmesinden sonra yapılmış⁴⁵³,

⁴⁵² Ali Haydar Efendi, **Mebâhis**, s. 101.

⁴⁵³ Ali Haydar Efendi, ilk zamanlarda (*evâilde*) kadıların çözdüğü davalara ilişkin ilâmların genellikle taraflara verilmediği, kadının hükmünü verdikten sonra derhal uyguladığını, davalarda hasmın mahkemeye çağırılması için dahi davetnâme gönderilmeyerek mahkeme muhızının davalıyı sözlü olarak muhakemeye davet ettiğini, davalı bu davete icâbet etmezse *icbar ve tazir* edildiğini belirtir. Bu usûlün ihkakı hak hususunda kolaylık ve sürat sağladığı için adalete hizmet ettiği ancak zamanla kadılarda *evsâf-ı hâkimiyet* azalıp kadılar emin ve güvenilir kişiler olmaktan uzaklaştıklarından, ilâmların ısdarının mecbur kılınıp temyiz, istinaf usûlünün kabul edilmiş olduğunu söyler. bkz. **A.g.e.**, s. 116-117.

Mecelle'nin ilâmların düzenlenip davanın taraflarına verilmesine ilişkin 1827. maddesinde şu hüküm yer alır: "*Hâkim muhâkemeyi itmâm ettikten sonra muktezâsını hüküm ve tarafeyne tefhim eyler ve esbâb-ı mücibesiyle beraber hüküm ve tembihi hâvî bir ilâm tanzim edip mahkûmün-lehe ve lede'l-icâb bir nüshasını dahi mahkûmün-aleyhe itâ eyler.*" Ali Haydar Efendi, bu maddeyi şerh ederken kadının hükmünde gerekçe belirtmesi ile hükmün yer aldığı ilâmın aleyhine hükmolunan tarafa verilme sebebine ilişkin açıklamalar yapar. Bu açıklamalarından bazıları fakihlerin görüşlerinden alıntıdır. Şerhte yer verilen fıkıh bilginlerinin görüşlerine göre kadı hükmünde gerekçenin belirtilme sebebi, davada aleyhine hükmolunan tarafın hâkimin kendisine zulmettiğini zannedip insanlara şikâyetle bulunmaması yani *âmmenin hâkimin nâmûsunu ihlâl ve ırzını ifsâd eylememesi* içindir. İlâmın aleyhine hükmolunan tarafa verilmesinin sebebi ise mahkûmun aleyhin muhakemeye ve hükme vakıf olması, hükmün *ahkâm-ı şeriye ve usûl-ü muhakemeye muvafık olup olmadığını* anlamak için fakihlere arz edebilmesi içindir. Fıkıh kitaplarından yapılan bu alıntılardan sonra ilâmın davada aleyhine hükmolunan tarafa verilmesi hakkında Ali Haydar Efendi şu eklemeyi yapar: *ister ise istînâf ve temyiz etsin*. Bkz. Ali Haydar Efendi, **Dürer**, C. 4, s. 3322-3323.

Fetvahânedede yapılan temyiz incelemesinde, şerî ilâmlar sakk kurallarına uygunluğu bakımından incelenmiştir. Fetvahânenin yaptığı bu denetim sonucunda, sakk kurallarına uygun olmayan ilâmlar hakkında bozma kararı verildiğinden, modernleşme döneminde sakk disiplinince vazedilmiş normların müeyyideli hâle geldiğini söyleyebiliriz. Bu sebeplerle, Mecelle’de yer alan istinaf ve temyiz hükümlerinin, İslam bilginlerince vazedilmiş sakk kurallarına bağlayıcılık, zorunluluk kazandırmış olduğunu düşünüyoruz. Heidborn’un Mecelle’de istinaf ve temyiz kavramlarının neyi ifade ettiğinin net olarak anlaşılmasından dolayı, bu kavramların nizamî yargılama usûlünden alınmış olduğunu, şerî yargıda verilen kararların istinaf veya temyiz incelemesinin yapılmadığını, kadı kararlarına karşı olağan başvuru yollarının bu tarihe kadar olmadığı yönündeki gözlemlerine yer vermiş ve bu değerlendirmeye katıldığımızı belirtmiştik. Fetvahânedede yapılan temyiz denetiminde sakk disiplinince vazedilmiş normların kaynak alınmasından dolayı, sakk kurallarının müeyyideli hâle gelmesi, bizi şu sonuca ulaştırmaktadır: Modernleşme döneminde şerî yargıda kullanılan temyiz kavramı, nizamî yargılama usûlünden, başka bir ifade ile Kıta Avrupası hukuk sisteminden ödünç alınmış olsa da şerî ilâmların temyiz denetiminin ne şekilde yapılacağı belirlenirken, fıkıh biliminin kendi birikimine özellikle de sakk disiplininin koyduğu kurallara dayanılmıştır. Fetvahânedede yapılan karar kontrolü için modern hukuka ait olan temyiz kavramı kullanılmışsa da bu kontrolün mahiyetini belirleyen, esasını teşkil eden kurallar, İslam bilginlerince belirlenen kaidelerdir. Ancak MTŞ’de yapılan temyiz denetimi unutulmamalıdır. Tetkikat Meclisinin yaptığı denetim yani dava zabıtları esas alınarak kadı hükümlerinin kontrol edilmesi, siyasi iktidar tarafından vazedilen kuralların, kadı kararlarının usûlüne uygun olup olmadığının belirlenmesinde dayanak olarak kullanılması anlamına gelir. Dolayısıyla, modernleşme döneminde şerî ilâmlar bakımından uygulanan temyiz denetiminde kaynak alınan kurallar hem İslam bilginlerinin hem de siyasi iktidarın vazettiği hükümlerdir. Diğer bir ifade ile Modernleşme döneminde hazırlanan şerî dava belgelerinin tanzim esaslarını hem sivil hem de siyasi otorite belirlemiştir.

Haydar Efendi şerhinde, şerî ilâmın davada aleyhine hükmolunan tarafa verilmesinin sebebi açıklanırken aleyhine karar verilenin hükmü istinaf ve temyiz edebilmesi gerekçesi için herhangi bir fıkıh kitabı ya da fetva mecmuasının kaynak olarak gösterilmemesi sebebinin, fıkıh biliminde istinaf veya temyiz kavramlarının yer almamasına dayandığını düşünüyoruz.

Şimdi, modernleşme döneminde temyizden incelenen kadı ilâmları hakkında bozma kararı verilmesinden sonraki süreci yani davanın istinafen görülmesini kısaca ele alalım. Tanzimat Dönemi'nde, şerî yargıda görülen davalar için uygulanan istinaf usûlünü açıklarken, yukarıda hem Fetvahâne hem de MTŞ'de gerçekleştirilen temyiz denetimi hakkında yaptığımız incelemenin kapsamı dışına çıkmayacağız; şerî yargıda davanın istinafen görülmesini bütün yönleriyle ele almak gibi bir amacımız olmadığını belirtmek gerekir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, şeriye mahkemelerinde davanın istinafen görülmesi, daima temyiz denetiminden sonradır. Şerî ilâmların temyiz denetimini yapan her iki birim ya da bu birimlerden bir tanesi, davanın istinafen görülmesine karar verebilir⁴⁵⁴. Mahalli şeriye mahkemesinde hükme bağlanan dava hakkında, temyiz incelemesi sonucu bozma kararı verilmişse, bu uyuşmazlığı yeniden görecektir olan mercii yine mahalli şeriye mahkemesidir. İlâm bir ya da birden çok sebeple bozulmuşsa bakılır, ilâmın aslı ve esası olan dava zabıtlarındaki kayıtlar, ilâmdaki eksiklikleri gidermeye yetiyorsa, ilâmdaki eksiklik zabıtlara uygun olarak giderilir, tarafların çağırılarak yeniden muhakeme yapılması gerekmez⁴⁵⁵. Burada bir hususun altını çizmek gerekir, kadı dava zabıtlarına bakmadan ilâma tek kelime dahi ekleyemez⁴⁵⁶, yani kadının tarafları çağırılmadan ilâmdaki eksiklikleri giderebilmesi ancak ve ancak dava zabıtlarındaki kayıtların doğruluğu durumunda mümkündür. Dava zabıtları da ilâmlar gibi hatalı ise artık ilâmdaki eksikliğin dava zabıtlarına bakılarak düzeltilmesi mümkün değildir, dolayısıyla tarafların çağırılarak yeniden muhakeme yapılması ve ilâmdaki eksikliklerin düzeltilmesi gerekir⁴⁵⁷.

⁴⁵⁴ 1880 tarihli İrade-yi Seniyye; **Düstur**, T. 1, Zeyl 1, s. 4; 1882 tarihli Talimat bend 7; **Düstur**, T. 1, Zeyl 3, s. 87. Her ne kadar resmî düzenlemelerde *istinaf* kavramı, temyiz incelemesi sonucu hükmü bozulan bir davanın yeniden görülmesi anlamında kullanılmışsa da mahalli şeriye mahkemesince verilen karara mahkûmun aleyh kanaat etmeyerek hükmün üst merciler tarafından incelenmesini talep ederken kimi zaman istinaf kimi zaman da temyiz tabirinin kullanıldığı görülür. Örneğin *Urfa Sancağı Mahkeme-yi Şerîyesinde aleyhinde olunan ilâmın hükmüne adem-i kanaatle istinafen tetkiki istidası* verilmişken (Tekin, a.g.e., s. 235), *Zaferanbolu Kazâsı Şeriye Mahkemesinden verilen ilâmın hükmüne âdem-i kanaatle temyîzi istidâsı* (Taştan, a.g.e., s. 174) verildiği görülmektedir.

Bir davanın istinafen görülmesinin, dava hakkındaki hükmün Fetvahâne veya MTŞ tarafından bozulduktan sonra o davaya tekrar bakılması anlamına geldiğini Haydar Efendi de açıkça belirtir. Bkz. Ali Haydar Efendi, **Dürer**, C. 4, s. 3346.

⁴⁵⁵ Ali Haydar Efendi, **Mebâhis**, s. 127, Tarafların mahkemeye çağırılmasına gerek kalmadan giderilecek eksiklikler için bkz. s. 128-129.

⁴⁵⁶ a.g.e., s. 128

⁴⁵⁷ a.g.e.

IV. MECELLE'NİN YÜRÜRLÜĞE GİRMESİNDEN SONRA HAZIRLANAN ŞERÎ DAVA BELGELERİNİN İNCELENMESİ

Çalışmamızın bu kısmında, modernleşme döneminde şerî uyuşmazlıkların kaydedildiği resmî evrakı yani dava zabıtları ve şerî ilâmları içerik bakımından ele alacağız. Mahkeme defteri haricinde, incelememizi yaparken kullanacağımız bilgi kaynaklarının başında hiç şüphesiz mevzuat metinleri yer alacaktır. Bilindiği üzere, modernleşme döneminde İmparatorluk'ta devlet mevzuatının bir araya getirilerek yayınlandığı resmî kaynak Düstur'dur. Mahalli şeriye mahkemelerinde görülen davaların kayıt altına alınması, şerî yargıda uyuşmazlıkların çözülmesi süresince evrak tanzimi konusunda hüküm içeren mevzuat metinlerini kullanırken sıklıkla Düstur'dan yararlanacağız. Mevzuatın yanı sıra Fetvahâne, Mecelle Cemiyeti ve MTŞ'nin bazı önemli kararları ile idari işleri hakkındaki düzenlemelerin yer aldığı, Evâmir ve Mukarrerât-ı Şeriye Mecmûası araştırmamızda kullanacağımız diğer bir bilgi kaynağı olacaktır. Ayrıca Ali Haydar Efendi'nin eserlerinden de sıklıkla yararlanacağız.

Başta dava zabıtları ve siciller olmak üzere, kullanacağımız kaynakları anlayabilmek, içeriğine nüfuz edebilmek için mahalli şeriye mahkemesinde uygulanan muhakeme usûlünün temel ilkelerini bilmek gerekir. Bu kapsamda, Osmanlı Devleti'nde uygulanan şerî muhakeme esaslarının hemen hemen Cumhuriyet Dönemi'ndeki yargılama esasları gibi olduğunu belirten Gür, modernleşme dönemi de dahil olmak üzere, şerî yargıda icra edilen muhakemenin genel işleyişi hakkında şu bilgileri verir: Açık bir şekilde cereyan eden muhakemede davacı davasını anlatır, davalı da savunmasını yapar. Davacı delillerini sunar, delil bulunmadığı veya yetersizliği halinde yerine göre taraflara yemin teklif edilir. Davacı yemin teklif etmez veya davalı yemin ederse, davacının davası reddolunur. Davalı davayı inkar ederse, davacı şahit dinletirdi, muhakeme bittikten sonra karar tarafların yüzüne karşı okunur, gerekçesiyle birlikte hükmü içeren ilâm belgesi düzenlenerek uyuşmazlığın taraflarına verilir⁴⁵⁸. Şerî muhakemenin icrası hakkında Gür'ün çizdiği oldukça genel olan bu tabloyu, inceleyeceğimiz evrak ve konumuz çerçevesinde ayrıntılandıracağız⁴⁵⁹.

⁴⁵⁸ Gür, **a.g.e.**, s. 94.

⁴⁵⁹ 1839 yılından 1922 yılına kadar şerî yargıda uygulanacak muhakeme kurallarının bulunduğu temel mevzuat metinlerini kronolojik olarak ele alan ve bu metinleri özet olarak açıklayan bir çalışma için bkz. Sarkis Karakoç, **Usûl-ü Muhakeme-yi Şeriye**, İstanbul: Cihan Biraderler Matbası, 1922/23 (h. 1341), ss. 3-8.

Belirtelim ki, şerî yargıda tutulan zabıtlar ile ilâmları içerik bakımından incelerken, ayrı başlıklar altında ele almayacağız. Yukarıda tanzim sürecini ayrıntılı olarak anlattığımız şeriye mahkemelerine ait duruşma tutanakları yani dava zabıtlarına; tarafların kimlik bilgileri, uyuşmazlık hakkındaki beyanları, dava süresince mahkemeye ibraz ettikleri evrak ve senetlerin özetleri yazılır⁴⁶⁰. Muhakeme sırasında tarafların ve diğer şahısların ifadeleri kadı tarafından tutanağa geçirilmiş olduğundan, modernleşme döneminde şerî ilâmlar düzenlenirken, zabıt defterlerindeki kayıtlar dikkate alınır. Bu nedenle aşağıda yapacağımız tetkikimizde, şerî ilâmları esas alacağız. Kadı kararlarının yer aldığı bu belgeleri dava zabıtlarıyla ilişkisini ortaya koyacak şekilde inceleyeceğiz.

Şerî yargıda temyiz incelemesini düzenleyen mevzuat hükümlerinde bir ilâm, usûlüne uygun bulunmazsa “*adem-i muvafakatının esbâbı*”⁴⁶¹’nın ilâma yazılması, temyiz incelemesinin sonucunun açıklanması gerektiği hüküm altına alınmıştır. Uygulamada, bazen bozma sebebi gösterilerek bazen de gösterilmeyerek mahalli şeriye mahkemelerinin kararlarının temyiz denetimi neticesinde bozulduğu belirtilmiştir⁴⁶². Fetvahânenin bozma gerekçesi gösterme konusundaki tutumunu, Ali Haydar Efendi şu şekilde açıklar: Fetvahâne önceleri, bir ilâmı inceledikten sonra ‘*muhalif-i şerî âlî*’ gördüğünde oldukça kısa ve belirsiz ifade ile hükmü bozar ve bozma sebebini göstermezdi. Bu durum gerek davayı istinafen görececek kadı gerekse de taraflar için zorluk çıkarmış, bazen aynı sebeple ilâmın yeniden bozulmasına sebebiyet vermiş olduğundan ortaya çıkan şikâyetler sonucunda ‘*esbâb-ı nakziyenin*’ gösterilmesi hakkında emr-i âlî yayınlanmıştır. Bu düzenlemeden sonra Fetvahâne tarafından ilâmların bozulma sebebinin gösterilmesi gerektiyse de yine ‘*ihtisar ve icmâl*’ yoluna gidilmiş, pek çok hata içeren ilâmlarda bazı eksikliklerin zikriyle yetinilip ilâmdaki diğer noksanlar ‘*vesâire*’ lafzıyla gösterilmeye başlanmıştır. İlâmda bozma sebeplerinin özet olarak gösterilmesi ya da hiç gösterilmemesi, istinafen davayı görececek kadı ile davanın taraflarının işini zorlaştırmıştır⁴⁶³. Ali Haydar Efendi, fetva emanetine tayininden itibaren “*evâilde misli gayrı mesbûk*” yani daha önce görülmemiş şekilde, ilâmların bozulma sebeplerinin ayrıntılı şekilde açıklanmasına oldukça önem gösterildiğini, tüm kadıları bilgilendirmek amacıyla ilâmların bozulma

⁴⁶⁰ Ali Haydar Efendi, **Tatbikât**, s.1.

⁴⁶¹ 1880 tarihli İrade-yi Seniyye; **Düstur**, T. 1, Zeyl 1, s. 4; 1882 tarihli Talimat bend 5 ve 6; **Düstur**, T. 1, Zeyl 3, s. 86-87; ayrıca bkz. 1913 tarihli şerî Hâkimler Kanunu, m. 9; **Düstur**, T. 2, C. 5, s. 353.

⁴⁶² Ali Haydar Efendi, **Dürer**, C. 4, s. 3354.

⁴⁶³ bkz. Ali Haydar Efendi, **Mebâhis**, s. 122.

gerekçelerinin, Cerîde-yi İlmiye’de neşredilmiş olduğunu⁴⁶⁴ belirtir. Cerîde-yi İlmiye⁴⁶⁵, modernleşme döneminde şeriye mahkemelerinin bağlı olduğu kurum olan Şeyhülislamlığın⁴⁶⁶ resmî yayın organı olup, 1914-1922 yılları arasında İstanbul’da neşredilmiş olan bir dergidir. Bu resmî yayın, çalışmamız bakımından mühim bir kaynaktır. Modernleşme döneminde, kadılar kararlarını yazarken sadece sakk disiplininin kurallarına değil, mevzuat hükümlerinde belirtilen esaslara da uymak zorunda olduklarından, İslam bilginlerince vaz edilmiş olan sakk kuralları, şerî mahkemelerde düzenlenecek ilâmlar için tek başına yeterli olmamıştır. Bu nedenle Şeyhülislamlık, sakk disiplini hakkında daha önceden yazılmış olan kitapların “ihtiyâcat-ı hazırâya kâfi olmadığını” belirtmiş, bu eksikliği kapatmak için Fetvahâne tarafından incelenip, doğruluğu tasdik edilen ilâm numunelerini, kadıların kararlarını yazarken örnek almaları amacıyla Cerîde-yi İlmiye’de yayınlamıştır⁴⁶⁷. Modernleşme döneminde şeriye mahkemelerinin bağlı olduğu mercii olan Şeyhülislamlığın resmî yayın organı Cerîde-yi İlmiye’de neşredilen numunelerde, şerî ilâmlar ayrı ayrı paragraflara bölünmüştür. Her paragrafın bitimine ilgili paragrafın ilâmın hangi unsuruna ilişkin olduğu yazılmıştır. Meşîhat’ın yayınladığı numunelerde ilâmlar “mahkeme ve teşkil-i tarafeyn, sûret-i dava, sûret-i cevab, esbâb-ı sübutiye ve istimâ-yı şuhûd, tezkiye-i şuhûd, sûret-i hüküm” başlıklarıyla altı fıkraya ayrılmıştır⁴⁶⁸. Biz de bu başlıklandırmayı esas alarak, Mecelle’nin yürürlüğe girmesinden sonra hazırlanan kadı ilâmlarını örnekler üzerinden inceleyeceğiz; modernleşme döneminde hazırlanan şeriye mahkemesi ilâmlarını biçim/şekil ve içerik açısından tetkik ederken, İmparatorluğun son döneminde, şerî yargının en üst organı olan Meşîhat’ın yayınladığı

⁴⁶⁴ a.g.e., s. 122-123. Bozma kararlarının yayınlanmasından pek çok fayda görülerek şerî ilâmlardaki hatalarda yüzde seksen azalma olduğu belirtilmiştir. a.g.e., s. 123. Cerîde-yi İlmiye’de yayınlanan bozma kararlarının Osmanlı Türkçesi’nden aktarılmış metni için bkz. Okur, a.g.e., ss. 61-235.

⁴⁶⁵ Cerîde-yi İlmiye hakkında bkz. Nesimi Yazıcı, “Cerîde-i İlmiye”, *DİA*, C. 7, İstanbul, 1993, s. 407-408.

⁴⁶⁶ Şeriye mahkemeleri 1917 yılında, Adliye Nezaretine bağlanmışsa da 1919 yılında yeniden Şeyhülislamlık bünyesine katılmıştır.

⁴⁶⁷ Çalışmamızda kullanacağımız, *Kitabü'l-Mehazır ve's-Sicillât* başlığı altında Cerîde-yi İlmiye’de yayınlanan ilâm numuneleri ve bu numuneler hakkındaki açıklamaların yer aldığı sayıların künye bilgileri şu şekildedir: Meşîhat, “Kitabü'l-Mehazır ve's-Sicillât”, **Cerîde-yi İlmiye**, Sa. 2, 25 Haziran 1914 (h. 1 Şaban 1332), s. 82-95; Meşîhat, “Kitabü'l-Mehazır ve's-Sicillât (mâbad)”, **Cerîde-yi İlmiye**, Sa. 3, 24 Temmuz 1914 (h. 1 Ramazan 1332), s. 132-139; Meşîhat, “Kitabü'l-Mehazır ve's-Sicillât (mâbad)”, **Cerîde-yi İlmiye**, Sa. 4, 23 Ağustos 1914 (h. 1 Şevval 1332), s. 185-192. Şeyhülislamlığın, şerî belge örnekleri içeren, daha önceden yazılmış eserler hakkındaki açıklamaları için bkz. Meşîhat, “Sicillât”, s. 84.

⁴⁶⁸ Haydar Efendi, Mecelle’nin yürürlüğe girmesinden sonra ise temyiz incelemesinde kolaylık sağlaması için ilâmların fıkralara ayrılarak yazılması hakkında Fetvahanenin beyanı üzerine, Şeyhülislamlıktan kadılara yazı (*tamim*) gönderildiğini ve kadıların hükümlerini bu şekilde hazırlamaya başlamış olduklarını; ancak daha sonra bu emir kaldırılarak eski usûle yani fıkralara ayrılmadan ilâm yazılmasına geri döndüğünü belirtir. Bkz. Ali Haydar Efendi, **Mebâhis**, s.115-116.

örnekler, şerîye mahkemesi defterleri ve Haydar Efendi'nin yazmış olduğu eserlerden yararlanacağız.

A. İlâm Örneklerinin İncelenmesi

Bir uyuşmazlığın çözülmesi süresince davacının ve davalının farklı tarihlerdeki iddia ve müdafaaları, müteaddit celselerde kadı huzurunda icra edilen muhakeme işlemleri ve muhakeme neticesinde kadının verdiği hükmün tek bir evrakta bir araya getirilmesiyle, şerîye mahkemesi ilâmları meydana gelir. Şerî ilâmları 6 bölüme ayırarak tetkik edeceğiz. Bu bölümler taraf teşkili, dava beyanı, davaya cevap, ispat vasıtaları ve şahitlerin beyanları, şahitlerin güvenilirlik soruşturması, hüküm fıkrası olacaktır.

1. Mahkeme ve Taraf Teşkili (*Mahkeme ve Teşkil-i Tarafeyn*)

Şerî ilâmların başlangıç kısmında, kadı huzurunda taraf teşkilinin ne şekilde gerçekleştiği açıklanır. Taraflara ilişkin kişisel bilgilerin gösterildiği bu kısımda önemli olan davacı ve davalının kim olduğunu, tereddüte yer bırakmayacak şekilde ortaya koymak, yani davacı ve davalıyı bilinir kılmaktır⁴⁶⁹. İlâmların taraf teşkili kısmında hasımların adresleri, adı, baba ve dedelerinin isimleri, kimi zaman meslekleri ya da toplumda tanındıkları sıfatları/lakabları belirtilir. Taraf teşkili kısmında yer verilen bilgiler, diğer kısımlarda yer alan açıklamalar kadar önemlidir, zira bu kısımdaki eksiklikler, şerî ilâmın bozulma gerekçelerindendir. Örneğin, Etna kadılığından 21 Cemâziyelâhir 1332 tarihinde verilen ilâmda, “*müvekkile-yi mezbûrenin zatı Talimat-ı Seniyye'ye tevfikân tarif olduğu*” gösterilmemesinin, bozma gerekçesi olduğu Fetvahâne tarafından ifade edilmiştir⁴⁷⁰. Şerî ilâmda taraf teşkili fıkrasına aşağıdaki örneği verebiliriz:

“(…) kazâsı kurrâsından, (...) karyesi ahâlisinden ve (...) esnafından, sahib-i arzuhal Abdel oğlu Mehmet Ağa ibni Veli Ağa, kazâ-yı mezkûr mahkeme-yi şerîyesinde, meclis-i şerî enverde, kezaîlik karye-yi mezkûre sâkinelerinden zâtı tarif-i şerî ile muarrefe Ayşe Hanım ibnete Osman Efendi muvâcehesinde, bervec-i âti iddia eyledi⁴⁷¹.”

⁴⁶⁹ Meşihat, “Sicillât”, s. 87-88.

⁴⁷⁰ Okur, a.g.e., s. 101 (Karar No: 68); davanın taraflarının usûlüne uygun tarif edilerek ilâmda gösterilmemesinin bozma gerekçesi olarak belirtildiği temyiz merciinin diğer kararları için bkz. a.g.e., s. 135-136 (Karar No: 137).

⁴⁷¹ Meşihat, “Sicillât”, s. 85. Şeyhülislamlığın yayınladığı örnek kadı kararları arasında çalışmamızda tüm unsurlarıyla inceleyeceğimiz şerî ilâmın Osmanlı Türkçesi'nden aktarılmış tam metni için bkz. EK B.1. Diğer ilâmlarda taraf teşkili kısmını görmek için bkz. Meşihat, “Sicillât”, s. 132-133, Sa. 4, s. 185.

Görüldüğü üzere, şeriye mahkemesi ilâmlarının taraf teşkili kısmında, hasımların kimlik bilgileri ve muhakemenin çeşidine ilişkin açıklama yapılır.

Tarafların kimlik bilgileri kayda alınırken; kadı, davanın taraflarından birini veya ikisini tanımıyorsa, kimlik tespitin nasıl gerçekleştirileceği mevzuatta belirtilmiştir. Şahısların kim olduğu bilinmiyorsa, tarafların kimlik bilgilerine ilişkin kendi beyanlarına itibar edilmez⁴⁷². 1879 tarihli Talimat'ın ilk maddesinde, kadının tanımadığı uyuşmazlık tarafının *isim ve şöhretiyle zanâat ve memuriyet ve mahall-i ikametlerini* tarif için yetkilisince hazırlanmış ilmuhaber mahkemeye sunulması gerektiği ifade edilmiştir. Mahkemeye ilmuhaber sunmak dışında tarafların kimlik bilgilerine, iki kişinin beyanı ile ulaşmak da mümkündür. İki kişinin yaptığı teşhisle davanın taraflarına ilişkin bilgi edinilebilir. Bu kişilere yani davanın taraflarının isim ve neseplerini, başkalarından ayırt edilecek vasıflarını kadılara beyan ve tarif edenlere, *muarriif* denir⁴⁷³. Tarafların *şahısları tarif olunmuş ise muarriiflerinin isim ve şöhret ve sûret-i ifadelerinin* de dava zabıtlarına kaydedileceği 1879 tarihli Talimat'ta hüküm altına alınmıştır (m.4). Şeriye mahkemelerinde tutulan zabıt cerîdeleri incelendiğinde, bazı sicillerde muarriiflerin açık kimliklerinin duruşma tutanaklarında belirtildiği görülür. Örneğin Kırşehir şeriye mahkemesinde görülen bir uyuşmazlıkta davacının kimlik bilgileri gösterilirken “*hüviyeti Kırşehri jandarma süvari neferânından Naft onbaşı ile Hacı Ömer bin Mustafa ve Sâlim onbaşı Ömer Ağa bin Abdullah tarîfleriyle muarref Osman Kahya oğlu Mehmet Ali Kahya bin Osman* ifadesi kullanılmıştır⁴⁷⁴”.

Yukarıda yer verdiğimiz, Meşihat makamının yayınladığı ilâm örneğinde yer alan taraf teşkili fıkrasında, davalı kadın kadı tarafından tanınmadığı için kimlik teşhisi muarriifler aracılığıyla yapılmıştır. Görüldüğü üzere, davalı kadının kimlik teşhisinin üçüncü kişilerce yapıldığı bilgisi ilâmda “*zât-ı tarîf-i şerî ile muarrefe Ayşe Hanım ibnete Osman Efendi*”⁴⁷⁵ şeklinde yer almıştır. Şerî mahkeme zabıtlarında yer alan,

⁴⁷² 1879 tarihli Talimat'tan önce tarafların verdiği bilgiye dayanılarak kadılar ilâma *filan bin filan olduğunu beyan eden kimse* şeklinde kayıt düşebilmişlerse de 1879 tarihli Talimat ile bu usûl yasaklanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Meşihat, “Sicillât”, s. 88; Ali Haydar Efendi, **Mebâhis**, s. 16-17.

⁴⁷³ Ali Haydar Efendi, **Mebâhis**, s. 16. Sözlük anlamıyla “muarriif” bir şey veya bir kimse hakkında etraflıca bilgi veren, tanıtan, tarif eden kimseye denir. bkz. (çevrimiçi:) <http://lugatim.com/>, “Muarriif” Maddesi, E.T.: 20.07.2022.

⁴⁷⁴ Demircan, a.g.e., s. 92-93. Bu defterde benzer kayıt örnekleri görmek için bkz. a.g.e., s. 94; ayrıca bkz. Aktuğ, a.g.e., s. 174, 184, 224, 237, 362; Tekdal, a.g.e., s. 80, 102, 104, 119, 126, 134, 138; Albayrak, a.g.e., s. 84-85, 100, 129, 131, 154.

⁴⁷⁵ Meşihat, “Sicillât”, s. 86. Benzer kayıtlar için bkz. Meşihat, “Sicillât”, C. 3, s. 132; C. 4, s. 184. Mahkeme defterlerinde yer alan ilâm örneklerin benzer kayıtları görmek için bkz. İhsan Ustası, 1780

kadının şahsen tanımadığı uyuşmazlık tarafının kimlik tespiti muarriflerin beyanı üzerine yapılmış olduğu bilgisi, mutlaka ilâmda gösterilmelidir. Davanın taraflarından birini kadı tanımıyorsa ve bu kişinin kimlik tespiti muarriflerin beyanı ile yapılmışsa, kimlik teşhisinin usûlüne uygun olarak muarrif beyanıyla yapıldığı bilgisine şerî ilâmda yer verilmezse, bu ilâm hakkında bozma kararı verilir⁴⁷⁶. Örneğin, Simav kadısının verdiği, 3 Nisan 1914 tarihli şerî ilâmın bozulma gerekçelerinden biri, davacının muarriflerinin *Talimat-ı Seniyye*'ye uygun olarak ilâmda gösterilmemesidir⁴⁷⁷.

Tarafların kimlik bilgilerinin akabinde, şerî ilâmların taraf teşkili kısmında gösterilmesi zorunlu olan unsurlardan biri de muhakemenin davalının katılımıyla gerçekleşip gerçekleşmediği ve buna bağlı olarak *muhakemenin çeşidi* bilgisidir. Şerî muhakeme kurallarına göre uyuşmazlıklar, iki tarafın huzurunda görülebileceği gibi şartları gerçekleşmişse davalının yokluğunda yani gıyaben yargılama yapıp, hüküm verilebilir. Şerî ilâmlarda duruşmanın yüz yüze icra edildiğini belirtmek için ilâma “*muvecehesinde*” kaydı düşülürken⁴⁷⁸, davalının yokluğunda duruşma icra edilmiş ve karar verilmişse ilâmın taraf teşkili kısmına “*gıyaben*” ifadesi yazılır⁴⁷⁹. Örneğin yukarıda yer verdiğimiz örnekte, muhakeme her iki tarafın katılımıyla gerçekleşmiştir. Duruşmada davalının da yer aldığı bilgisi, “*zat-ı tarîf-i şerî ile muarrefe Ayşe Hanım ibnete Osman Efendi muvecehesinde*” kaydından anlaşılmaktadır.

2. Dava Beyanı (*Sûret-i Dava*)

Şeyhülislamlığın yayınladığı şerî ilâmlarda, mahkemede taraf teşkilinin ne şekilde gerçekleşmiş olduğu açıklandıktan sonra, dava beyanına yer verilir. Ali Haydar Efendi, dava konusunun açıklandığı bu kısımda, davacının müteaddit celselerdeki beyanlarının incelenerek, tekrarlayan ifadeler ile uyuşmazlıkla alakası olmayan açıklamaların çıkarılması, iddiaların mümkünse tek bir fıkrada toplanması gerektiğini

Numaralı Samsun Şeriye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Artvin Çoruh Üniversitesi SBE, 2021, s. 90, 107, 248.

⁴⁷⁶ Şeyhülislamlığın bu konudaki açıklamaları için bkz. Meşihat, “Sicillât”, s. 88-89.

⁴⁷⁷ Okur, a.g.e., s. 142-143 (Karar No: 149).

⁴⁷⁸ Örnek olarak bkz. Meşihat, “Sicillât”, s. 85, s. 132, s. 185.

⁴⁷⁹ Hem şerî hem de nizâmî muhakeme iki şekilde gerçekleşebilir. Nizamiye mahkemesinde avukatlık yapan Bedrosyan, muhakeme kavramını ve muhakeme çeşitlerinin şu şekilde tanımlar: Muhakeme, davacının davasını, davalının da müdafaasını hâkim huzurunda arz etmesidir. Davacı ve davalı hâkim huzurunda hazır bulunmasıyla muhakeme icra edilmişse “vicahî”, taraflardan yalnız biri muhakemede yer almışsa bu yargılama çeşidi “gıyabî”dir. Bkz. Bedrosyan, *Rehber-i Adliye*, s. 7-8.

belirtir⁴⁸⁰. Mecelle, davayı bir kimsenin diğer kimseden hâkim huzurunda hakkını talep etmesi⁴⁸¹ olarak tanımlar ve bu talebin mahkemeye bildirilme şekline ilişkin herhangi bir sınırlama yapmaz. Kadı huzurunda hakkını talep edecek olan davacı ya da vekil olarak belirlediği kişi, iddiasını yazılı veya sözlü olarak şerî yargıya taşıyabilir. Şeriye mahkemesinde sözlü yargılama usûlü uygulandığından, bir davanın çözümü için taraflarca hazırlanacak dilekçelerin tanzimine ilişkin kurallara Mecelle’de rastlanmaz⁴⁸²; davanın dilekçeyle açılma zorunluluğu olmadığı için davacının kadı huzuruna ihtilaf konusunu taşımadan evvel tamamlaması gereken bürokratik bir süreçten de bahsedilemez. Esas olan, davacının sözlü olarak davasını bildirmesi ve bu beyanın kayıt altına alınmasıdır. Tarafların iddia ve müdafaalarına ilişkin beyanlarının tamamı zabıt defterine kaydedilmeden, kadı huzurunda muhakemenin icrasına başlanmadığı fark edilir. Örneğin, Yozgat Şeriye Mahkemesinin zabıt defterine kayıtlı, para borcundan kaynaklanan bir uyuşmazlık⁴⁸³ hakkında, ilk olarak 22 Şubat 1883 tarihinde davacının ile davalının iddia ve müdafaaları kayıt altına alınmıştır. Bu uyuşmazlık hakkında taraflar 1883 yılının, 29 Mart, 10 Nisan ve 16 Nisan tarihlerinde, hem uyuşmazlık konusu hakkındaki iddialarını ve müdafaalarını genişletmişler, hem de çeşitli deliller ileri sürmüş ya da ileri sürülen deliller hakkındaki itirazlarını kayda geçirtmişlerdir. 10 Nisan 1883 tarihli dava zaptı kaydında, davalı tereke borçlusu davacının iddialarına ilişkin beyanlarını ifade ettikten sonra “*zabtımızın tamamıyla fazîletlü hâkim efendi huzûrunda okunması ve mevki-yi mütâlaaya alarak hukuk-u eytâmı muhâfaza için hâkim efendi hazretlerinin merhamet ve nazar-ı dikkatlerini havâle ederek adâlet beklediği*⁴⁸⁴” beyanında bulunmuştur. Şerî yargıda dilekçelerin teatisi aşaması uygulanmadığından, davacı ve davalının, kadı huzurunda uyuşmazlık hakkında beyanda bulunmadan önce, mevzuattaki ifade ile *zabt-ı dava* aşamasında kaç defa ve/veya hangi sürede beyanda bulunabileceklerine ilişkin herhangi bir düzenlemeye biz rastlamadık. Dava zabıt defterlerinden yola çıkarsak, tarafların iddia ve müdafaalarına ilişkin söyleyecekleri bitene kadar, beyanlarını kaydettirmiş

⁴⁸⁰ Ali Haydar Efendi, **Tatbikât**, s. 13-14.

⁴⁸¹ Mecelle m. 1613: “*Dava, bir kimse diğer kimesneden huzur-u hâkimde hakkını talep etmektir...*” Bkz. Berki, **Açıklamalı Mecelle**, s. 349.

⁴⁸² Siyasi iktidar tarafından *mûteber* sayılan, önceki sayfalarda bilgi verdiğimiz sakk kitaplarında toplanan ve tasnif edilen belgeler arasında tek tipleştirilmiş dilekçe örnekleri yer almaz; başka bir ifade ile davacının uyuşmazlığı kadı önüne taşırken kullanacağı belli bir yazılı form sakk mecmualarında da bulunmaz.

⁴⁸³ Bu uyuşmazlıkta, davacı ve davalının değişik tarihlerde zabıt defterine kaydedilen beyanları için bkz. Yüzgeçer, a.g.e., s. 87-92 (Belge No: 17).

⁴⁸⁴ Yüzgeçer, a.g.e., s. 91 (Belge No: 17'nin devamı). Davacı ve davalının, aynı uyuşmazlık hakkında, farklı tarihlerdeki beyanlarına ilişkin zabıt kayıtları için bkz. a.g.e., belge no:6.

oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin, terekenin paylaşılmasından kaynaklanan bir davada⁴⁸⁵, iddia ve müdafaanın kayıt altına alındığı ilk tarih 10 Ocak 1883'tür, ardından 22 Ocak tarihinde davacının beyanda bulunarak bu beyanını zabıt defterine yazdırdığı görülür. Davacının söz konusu beyanlarından 3 gün sonra davalı vekili şeriye mahkemesine gelerek, "... mahkeme-yi şeriyede zabt-ı davamız yazıldıktan sonra Aris tarafından def'a-yı zabt verildiğinde tarafımızdan dahi cevap vermeğe mecbûr eylemesi üzerine cevabına ibtidâr ederim"⁴⁸⁶ ifadesiyle sözlerine başlamış ve cevaplarını kayıt altına aldırılmıştır.

Davacı uyuşmazlık konusunu izah ettikten sonra, bu beyan kadı tarafından incelenir. İnceleme neticesinde kadı davacının talebini ya reddeder ya da söz konusu beyanın tam ve sahih olup uyuşmazlığın dinlenebilirliğine (*mesmû olduğuna*) kanaat getirir. İkinci ihtimalde, davalının cevap vermeye davet edilmesi gerekir⁴⁸⁷. Kadının uyuşmazlığın esası hakkında inceleme yapabilmesi yani davacının dava açmaya ilişkin beyanını işleme koyabilmesi için gereken şartlar, davanın sıhhat şartlarıdır ve bu şartların bir kısmı Mecelle'de düzenlenmiştir⁴⁸⁸. Mecelle'ye göre tüm davalarda bulunması gereken sıhhat şartları; davacı ve davalının temyiz kudretine sahip olmaları, davalının şahsen bilinmesi, muhakeme sırasında davalının bulunması, dava konusunun bilinmesidir⁴⁸⁹. Biz bu unsurların içeriğini tek tek incelemeyeceğiz, yalnızca çalışmamız bakımından önem arz eden dava konusunun bilinir olması hususu üzerinde duracağız.

a. Dava Konusunun Bilinir Olması

Şeriye mahkemesine taşınan bir davanın konusunun bilinir olması için hangi unsurları taşıması gerektiğini, çalışmamız kapsamında incelemenin olanaklı olduğunu düşünmüyoruz. Çünkü fıkıh normları sisteminde, her davanın kendine özgü şartlar çerçevesinde açıklanması gerekir⁴⁹⁰. Her davanın kendi şartları içinde açıklanması

⁴⁸⁵ Bu uyuşmazlıkta davacı ve davalının değişik tarihlerde zabıt defterine kaydedilen beyanları için bkz. Yüzgeçer, a.g.e., s. 67-70 (Belge No: 8).

⁴⁸⁶ Yüzgeçer, a.g.e., s. 69 (Belge No: 8).

⁴⁸⁷ Mecelle m. 1833; Berki, **Açıklamalı Mecelle**, s. 417; Ali Haydar Efendi, **Tatbikât**, s. 24; Meşihat, "Sicillât", s. 91.

⁴⁸⁸ bkz. Mecelle 1616-1627; Berki, **Açıklamalı Mecelle**, s. 350-353.

⁴⁸⁹ bkz. Mecelle m. 1616-1619; Berki, **Açıklamalı Mecelle**, s. 350.

⁴⁹⁰ Ali Haydar Efendi, **Tatbikât**, s. 24. Şeriye mahkemesinde görülen bir uyuşmazlıkta her davanın kendine özgü şartlar çerçevesinde nasıl açıklanması gerektiğini görebileceğimiz en önemli kaynak çeşitlerinden biri, fıkıh biliminin yargılama usûlü alanında yazılmış kitaplarıdır. Bu tür eserlere örnek

gerektiğinden, fıkıh kitaplarındaki dava bölümlerinde taşınmaz, borç, kira, vekalet, kefalet, nesep gibi ayrı başlıklar altında, uyuşmazlığın konusuna göre dava beyanında hangi unsurların yer alması lazım geldiği tek tek belirtilmiştir. Dava konusunun bilinmesi, her çeşit şerî uyuşmazlık için zorunlu olduğundan, uyuşmazlık konusu taşınmaz olursa ne şekilde bilinir kılınacağı, taşınır olursa ya da dava sözleşmeden doğan bir borca ilişkin ise ilgili sözleşmenin çeşidine göre hangi unsurların belirtilmesi gerektiği, İslam bilginlerince yazılmış fıkıh kitaplarında tek tek açıklanır⁴⁹¹. Bu söylediklerimizi somutlaştırmak için taşınır mal davasında dava konusunun nasıl bilinir kılınacağını açıklayalım. Mecelle’de⁴⁹², dava konusu taşınır bir mal ise ve bu mal meclis-i şerde yani şeriye mahkemesinde bulunuyorsa davacının malı eliyle göstererek, bu malın kendisine ait olduğunu söylemesi, davalının söz konusu malı haksız olarak elinde tuttuğunu belirtmesi, dava konusu malın davalıdan alıverilmesini talep etmesi gerektiği hüküm altına alınmıştır. Dava konusu taşınır mal, şerî mecliste hazır bulunmuyorsa ve masrafsız olarak mahkemeye getirilmesi mümkünse, bu malın mahkemeye getirilerek meclis-i şerde mala işaret edilmesi gerekir. Ancak masrafsız olarak malı mahkemeye getirmek mümkün değilse, davacının bu malı tarif etmesi ve malın kıymetini beyan etmesi gerekir.

Başka bir örnek üzerinden, şeriye mahkemesine taşınan bir uyuşmazlıkta, dava konusunun bilinir olması için, hangi unsurları taşıması gerektiğini anlatmaya çalışalım. Açıklayacağımız uyuşmazlık konusu, Mecelle’de tedvin edilmemiş bir sözleşme olan nikah aktinden kaynaklanır. Fıkıh kuralları uyarınca, geçerli bir

olarak 15. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda kazaskerlik görevi yapmış olan fakihlerden Bedreddin Simâvî’nin *Câmiu’l-Fusûleyn* isimli kitabını gösterebiliriz. *Câmiu’l-Fusûleyn*’in altıncı faslı davanın türleri ve sıhhat şartları hakkındadır. Bu kısımda dava konusunun borç veya mal olmasına, malın taşınır veya taşınmaz olmasına, taşınır malın da mevcut olup olmamasına göre çeşitli durumlar dikkate alınarak kadı önüne taşınan uyuşmazlıkta hangi unsurların belirtilmesi gerektiği tek tek açıklanır. Bkz. Şeyh Bedreddin, **Yargılama Usûlüne Dair Camiu’l-Fusûleyn**, çev. H.Yunus Apaydın, M. Selim Aslan, vd., Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010, s. 129-159. *Câmiu’l-Fusûleyn* kitabının tanıtımı için bkz. Ali Bardakoğlu, “*Câmiu’l-Fusûleyn*”, **DİA**, C. VII, İstanbul, 1993, s. 108-109. Ali Haydar Efendi gerek Tatbikât (ör. s. 8-9, 15, s. 51-52, s. 84) gerekse de Mebâhis kitaplarında, kadı Bedreddin’in yargılama usûlü alanında kaleme aldığı bu eserinden kimi zaman doğrudan alıntı yapmış kimi zaman da kitaba atıf yapmıştır. Ayrıca modernleşme döneminde, şerî temyiz kurumlarından biri olarak görev yapan Fetvahânenin de kadı kararlarının bozma gerekçelerini açıklarken *Câmiu’l-Fusûleyn* kitabına atıf yaptığı görülür. Fetvahânenin bozma gerekçesi açıklarken, kadı Bedreddin’in eserini kaynak gösterdiği örnek bir karar için bkz. Okur, a.g.e., s. 115 (Karar No: 92).

⁴⁹¹ Mehabis, s. 36; Örnek kitap olarak bkz. Şeyh Bedreddin, **Yargılama Usûlü**.

⁴⁹² Mecelle 1621: “*Müddeabih ayn-ı menkul olduğu halde hazır bil-meclis ise müddei ona eliyle işaret ederek işte bu benimdir; bu adam ana bigayri hak vaz-ı yed ediyor alıverilmesini talep ederim diye dava eder ve eğer hazır-ı bi’l-meclis olmayıp ancak masrafsız celp ve ihzarı mümkünse dava ve şehâdet veyahut yemin ona böylece işaret olunmak üzere meclis-i hükme getirilir ve eğer masrafsız ihzarı mümkün değilse müddei onu tarif ve kıymetini beyan eyler.*” bkz. Berki, **Açıklamalı Mecelle**, s. 351.

sözleşmeye dayanarak, sözleşmeden kaynaklanan edimlerin ifasına yönelik mahkemeye taşınan bir davada, dava konusu beyan edilirken, ilgili sözleşmenin kurucu unsurlarının yerine getirilmiş olduğu, şüphe kalmayacak şekilde açıklanması gerekeceği Şeyhülislamlık tarafından ifade edilmiştir⁴⁹³. Davacının fıkıh kurallarına göre, geçerli bir nikah sözleşmesinin tüm unsurlarının yerine getirilmiş olduğunu belirtmesi gerekir ki dava açma beyanı sahih olsun ve davalı cevap vermek üzere mahkemeye çağırılsın. Nikah sözleşmesinden doğan edimlerin talebiyle şeriye mahkemesine taşınan bir dava hakkında düzenlenen ilâmda yer alan, tam ve sahih bir dava beyanı örneği aşağıdaki gibidir:

“(...) tarihinden yirmi gün mukaddem yani işbu sene-yi mübâreke Receb-i şerîf-i gurre-i Salı günü ben ve işbu hazire bi'l-meclis Ayşe Hanım âkil ve bâliğ ve mevânî-i şeriyeden hâli olduğumuz halde (...) menziline karye-yi mezkûre ahalisinden mezbûre Ayşe Hanım'ın rızâen er karındaşları Dallı Mehmet oğlu Ali Ağa ibn Mehmet ile Ebukâli oğlu Hacı Hasan Ağa ibn Ahmet mahzârında, ben mezbûre Ayşe Hanım'a hitaben, 300 kuruş mehr-i muaccel ve 500 kuruş mehr-i müeccel ile seni aldım dediğimde, ol dâhi meclis-i mezkûrde 300 kuruş mehr-i muaccel ve 500 kuruş mehr-i müeccel ile sana vardım demekle, bu vechile mezbûre Ayşe Hanım menkûham olup mehr-i muacceli olan 300 kuruş dahi, tarih-i nikahtan iki gün sonra, şahidân-ı mezbûran yanlarında yedimden tamâmen ahz-u kabz eylemişken hâlâ bana itaat ve hukuk-u zevciyete riâyetten ibâ ve imtina eder olmakla, sual olunup karye-yi mezkûrede kâin mesken-i şerî olan menzilime gelip bana itaat ve hukuk-u zevciyete riayete, mezbûre Ayşe Hanım'a tembih olunmak matlubumdur⁴⁹⁴.”

Cerîde-yi İlmiye'de yayınlanan şeriye mahkemesi ilâmında dava konusunun açıklandığı bu paragrafta, her ifadenin uyuşmazlığın niteliğinin ortaya konulması bakımından işlevi vardır. Görüldüğü üzere, örnekte yer alan uyuşmazlıkta davacı eş geçerli bir nikah sözleşmesine dayanmakta, davalı eşin söz konusu sözleşme gereğince kendisine düşen edimi yerine getirmesini istemektedir. Şeyhülislamlık makamının da belirttiği üzere, fıkıh normlarına göre geçerli bir nikah sözleşmesinin kurulabilmesi için, tarafların ayırt etme gücüne sahip olmaları, müstakbel eşler bakımından şerî bir engelin bulunmaması gerekir⁴⁹⁵. Dava beyanında yer alan, “*âkil ve bâliğ ve mevânî-i şeriyeden hali (...) seni aldım (...) sana vardım*” ifadesi sözleşme taraflarının ayırt etme gücüne sahip olduklarını ve taraflar arasında nikah akdinin kurulması için şerî bir engelin bulunmadığını, ilgili sözleşmenin tarafların irade beyanlarıyla kurulmuş olduğunu gösterir. Fıkıh normlar sisteminde, nikah sözleşmesinin bir diğer kurucu unsuru, akdin şahitler huzurunda yapılmış olmasıdır. Dava beyanında kullanılan “*Dallı Mehmet oğlu Ali Ağa ibn Mehmet ile Ebukâli oğlu Hacı Hasan Ağa ibn Ahmet*

⁴⁹³ Meşîhat, “Sicillât”, s. 91.

⁴⁹⁴ a.g.e., s. 86. Çeviri yazı için bkz. EK B.1.

⁴⁹⁵ a.g.e., s. 90.

mahzârında” ifadesi sözleşmenin şahitler huzurunda yapıldığını göstermek içindir. Fıkıh biliminde mehir, nikah sözleşmesinin sonucu olarak kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para veya mala denir⁴⁹⁶. Sözleşmenin tarafı olan koca, fıkıh normları sistemine göre peşin olarak ödemesi gereken mehir bedelini ödemedi, evlilik sözleşmesinde kadına düşen edimin ifasını bekleyemez ve bu edimin ifasını dava edemez⁴⁹⁷. Yukarıda yer verdiğimiz dava beyanı fıkrasında yer alan, “*mehr-i muacceli olan 300 kuruş dahi tarih-i nikahtan iki gün sonra şahidân-ı mezbûran yanlarında yedimden tamâmen ahz-u kabz eylemişken*” ifadesi, davacı kocanın mehir ödeme şartını yerine getirmiş olduğunu gösterir. Fıkıh normları sisteminde, geçerli bir nikah sözleşmesine dayanarak kocanın karısının sözleşmeden kaynaklanan edimini ifa etmesini talep edebilmesi için yerine getirilmesi gereken şartlardan bir diğeri, uygun bir ikametgahın bulunmasıdır⁴⁹⁸. Davacı taraf bu şartı yerine getirmeden şeriye mahkemesinden talepte bulunamayacağı için dava beyanında yer alan “*karye-yi mezkûrede kâin mesken-i şerî olan menzilime gelip*” açıklamasında davacı eş, karısının yaşayabileceği evi tedarik ettiğini ifade etmiştir. Bütün bu şartlar açıklanmadan yani şeriye mahkemelerinde uygulanan normlar sistemine göre geçerli bir nikah sözleşmesinin tüm unsurlarının yerine getirilmiş olduğu dava beyanında belirtilmeden, nikah akdi uyarınca davalı kadının sözleşmeden kaynaklanan edimini yerine getirmesi talebiyle açılan bir uyuşmazlığın konusu bilinir olamayacaktır. Dolayısıyla böyle bir durumda, dava beyanının sıhhatinden bahsedilemeyecektir. Modernleşme döneminde, şeriye mahkemesinde tutulan zabıtları incelediğimizde, şartları eksik kalan dava beyanının tashihi talebine yönelik, davalı taraf beyanlarına rastlamak da mümkündür. Örneğin davacı vekili uyuşmazlığa ilişkin iddiasında, geçerli bir nikah sözleşmesine dayanmış ancak söz konusu sözleşmenin kurucu unsurlarını tam olarak belirtmemiştir. Davalı vekili, davacı vekilinin iddiasına cevap verirken “...vekîl-i mezbûr Mustafa nikâh-ı evvel iddiâsında bulunmuş ise de nikâh ne vechile olmuş ve kimler yanında icrâ olunmuş tashîh-i dava edemediğinden evvel emrde tashîh-i müddeâ⁴⁹⁹ edilmek üzere suâl olunmasını talep ederim...⁵⁰⁰” demiştir.

⁴⁹⁶ Mehmet Âkif Aydın, “Mehir”, *DİA*, C. 28, Ankara, 2003, s. 389-391.

⁴⁹⁷ Meşîhat, “Sicillât”, s. 91.

⁴⁹⁸ *a.g.e.*, s. 91-92. Bu şartın Fetvahânenin gerekçeli bozma kararında şu şekilde açıklandığı görülür: “.. nikahın sıhhatine ba’del-hüküm mehr-i muaccel tesviye edildiği ve mesken-i şerî tedârik olunduğu takdirde itaate tembih olunmak iktizâ ederken...” Bkz. Okur, *a.g.e.*, s. 69 (Karar No: 16).

⁴⁹⁹ Çeviri metinde *madde* olarak yazılmıştır.

⁵⁰⁰ Yüzgeçer, *a.g.e.*, s. 254 (belge no: 130). Farklı uyuşmazlık türlerinde, dava konusunun tashih edilmesine yönelik, şeriye mahkemesi zabıtlarına kaydedilmiş olan taraf beyanlarını görmek için bkz. Yüzgeçer, *a.g.e.*, s. 108 (Belge No: 39).

Kadının davalıyı isticvab edebilmesi için geçerli bir dava beyanı olması gerektiğinden geçerli olmayan dava beyanı, düzeltilebilir nitelikteyse düzeltilmedikçe davalının cevap vermesi gerekmez. Davacının şerî mahkemeye taşıdığı iddia, uyuşmazlığın asli unsurlarını ve temel şartlarını taşıdığı halde, ikincil vasıflarında eksiklik bulunuyorsa⁵⁰¹, bu eksikliğin giderilip davaya sıhhat kazandırılması mümkündür. Söz konusu tâli eksiklikler giderilmezse davalının dinlenilmesi aşamasına geçilmeden dava reddedilmelidir. Ali Haydar Efendi, davanın sıhhati açıkça anlaşılmadıkça kadı davalıyı isticvab ederse “*abesle iştiğal etmiş*”⁵⁰² olacağını söyler. Kısacası, şeriye mahkemelerinde bir davanın görülebilmesi için dava konusunun bilinir olması gerekir; fıkıh normları sisteminde her dava kendine özgü şartlar çerçevesinde bilinir kılınır. Şerî ilâmların dava beyanına ilişkin kısmında, tam ve sahih beyana yer verilmesi oldukça önemlidir. Zira, modernleşme döneminde hazırlanan şeriye mahkemesi ilâmlarında, dava konusunun eksiksiz açıklanıp açıklanmadığı kontrol edilmektedir. Tanzimat Dönemi’nde, şerî ilâmları tetkik eden Fetvahânenin pek çok bozma kararında gösterdiği gerekçelerden biri, dava konusunun bilinir olmayıp, muhakeme süresince davacıya davasının tashih ettirilmemesidir⁵⁰³

b. Dava Konusunun Dinlenebilirliği: Kadının Görevli Olması

Kadının önüne gelen bir davaya bakabilmesi için sağlanması gereken diğer bir şart, uyuşmazlığın “*memnûu’l-istima*” olmaması yani davanın şerî yargıda dinlenilmesinin Padişahça yasaklanmamış olmasıdır. Modernleşme döneminde şeriye mahkemesinde görülmesi yasak olan pek çok dava çeşidi vardır⁵⁰⁴. Biz çalışmamızın sınırları dışına çıkmamak için kadıların dinlemeye yasaklı oldukları davalar hakkında bilgi verirken, görev bakımından yetkisizlik üzerinde duracağız ve görev bakımından

⁵⁰¹ şerî muhakemede bu tür davalara *fasit dava* denir. Fasit dava beyanı örneği görmek için bkz. Ali Haydar Efendi, **Tatbikât**, s. 33-34. Ancak belirtmek gerekir ki dava beyanındaki her eksikliğin giderilmesi mümkün değildir. Düzeltmesi imkânı olmayacak şekilde temelde bozuk olan, fıkıh normlarına göre kurucu unsurlarında eksiklik bulunan davalar şerî mahkemece dinlenmez. şerî muhakemede bu tür davalara *butlan dava* denir. Butlan dava kapsamına girecek örnek bir uyuşmazlık iddiası için bkz. Ali Haydar Efendi, **Tatbikât**, s. 25.

⁵⁰² **a.g.e.**, s. 24.

⁵⁰³ Dava konusunun tashih ettirilmemesinin şerî ilâmın bozulma gerekçelerinden biri olarak gösterildiği temyiz mercii kararlarından örnekler görmek için bkz. Okur, a.g.e., Karar No: 14, 48, 49, 82, 87, 88, 150, 402.

⁵⁰⁴ Şeriye mahkemesinde görülmesi yasaklanan davalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Haydar Efendi, **Dürer**, s. 4, s. 2938-2939; Ali Haydar Efendi, **Tatbikât**, s. 26.

yetkisizliği de yalnızca şerî ve nizamiye mahkemeleri yönünden ele alacağız⁵⁰⁵. Bir uyuşmazlık iddiası şerî yargıya taşındığında, kadı görev yönünden yetkili olup olmadığını re'sen dikkate almalıdır⁵⁰⁶. Bu nedenle davacının uyuşmazlığa ilişkin beyanı yazıldıktan sonra kadının görev yönünden inceleme yapması gerekir⁵⁰⁷. Modernleşme döneminde, şerî ve nizamiye mahkemelerinin hangi tür uyuşmazlıkları çözmekle yetkili oldukları hususundaki belirsizlik, çok uzun süre devam etmiştir⁵⁰⁸; ancak bizim burada üzerinde durmak istediğimiz husus hangi uyuşmazlık konularının nizamî yargıda, hangilerinin şerî yargıda çözüldüğünü ortaya koymak değildir. Çalışmamız bakımından mühim olan nokta, kadının önüne gelen her uyuşmazlığı çözmekle yetkili olmadığıdır. Şerî mahkemelerinde tutulan zabıt defterlerini incelediğimizde, kimi zaman tarafların görev itirazına yönelik beyanlarının olduğuna rastlanmaktadır. Örneğin, Yozgat'ta görevli kadının çözdüğü davalara ilişkin zabıt defterinde, uyuşmazlığın hukuk mahkemesinde görülmesi hakkında davalı vekilinin beyanı aşağıdaki gibidir:

“... Abdullah Efendi bi'l-vekâle cevabında bu gibi vakfî dava ve muhâsebesi rüyetinde esnâ-yı muhâkemesi de müddeiumumî⁵⁰⁹ muâvininin ve evkâf memûrunun huzûrları lâbüdd ve lâzım bulduğu Teşkil-i Muhâkeme Nizamnâmesi'nin 65'inci maddesi ve evâmîr-i müteaddide ahkâmından bulunmuştur. Bunu teşkil etmek mahkeme-yi⁵¹⁰ nizamiye rüesâsına âit vazîfedir. Binâenaleyh bir davanın rüyeti ol⁵¹¹ mahkemeye⁵¹² âit olmadığı iddiâ olunduğunda salâhiyyet-i vazîfesinin hârici olduğundan bahisle âit olduğu mahkemeye havâle eylemeye Usûl-ü Muhâkemât-ı Hukukîye Kanunu'nun 113'üncü maddesi ahkâmınca işbu mahkeme mecbûrdur. Şu hâlde işbu müddeanın⁵¹³ hukuk mahkemesine havâlesiyle müdde-i umûmî muâvini ve evkâf memûru hâzır bulundukları hâlde muhâkememize bakılmasını arz ederim⁵¹⁴.”

⁵⁰⁵ Tezimize konu olan dönemde kadının görev yönünden yetkisizliği durumunun iki şerî mahkeme ya da bir şerî mahkeme ile nizamiye mahkemesi arasında ortaya çıkabilmesi mümkündür. Kadıların çözmeye yetkili oldukları dava türleri hakkında bkz. Ali Haydar Efendi, **Tatbikât**, s. 27-28.

⁵⁰⁶ a.g.e., s. 27.

⁵⁰⁷ a.g.e., s. 27-28.

⁵⁰⁸ Belirtmek gerekir ki her ne kadar 1879 Muvakkat Teşkilat Kanunu'nda kanun ve nizamla göre çözülen uyuşmazlıkların nizamiye mahkemelerinde görüleceği hüküm altına alınmışsa da bu çeşit davaların şerî mahkemelerinde görülmesini yasaklayan düzenlemeler uzunca bir süre mevzuatta yer almamıştır. şerî ve nizamî yargı arasındaki görev uyuşmazlığı 1917 tarihli UMŞK ile kesin bir biçimde çözülmüştür. Nizamiye mahkemelerinin yeniden tanzim edildiği 1879 tarihinden 1917 yılına kadar, şerî ve nizamiye mahkemelerinin görev ayrımı konusunda neşredilen düzenlemeleri kronolojik olarak takip etmek ve bu düzenlemelerin uygulamadaki sonuçları hakkında bilgi edinmek için bkz. Ali Haydar Efendi, **Mebâhis**, s. 92-97.

⁵⁰⁹ Çeviri yazıda müddei umûm ve muâvininin olarak yazılmıştır.

⁵¹⁰ Çeviri yazıda muhâkeme olarak yazılmıştır.

⁵¹¹ Çeviri yazıda evvel olarak yazılmıştır.

⁵¹² Çeviri yazıda muhâkeme olarak yazılmıştır.

⁵¹³ Çeviri metinde maddenin olarak yazılmıştır.

⁵¹⁴ Yüzgeçer, a.g.e., s. 264; zabıt defterlerinde yer alan benzer görevsizlik iddialarına yönelik başka bir beyan hakkında bkz. Tekdal, a.g.e., s. 133.

Görev itirazına yönelik benzer bir beyana Kırşehir kadısının zabıt defterinden örnek verebiliriz. Davalı vekili, nizamiye mahkemesinde karara bağlanan davanın, şeriye mahkemesinde yeniden görülmemesine ilişkin itirazını “...*müddeâbih dükkân davası evvelce mahkeme-yi nizamiyede rüyet olunarak ilâma rabt olunduğunu ve şimdi de mahkeme-yi şeriyeye ikâme-i dava olunup davanın ise iki muhâkemede rüyet olunmaması hakkında 2 Haziran 325 tarîhli Emirnâme-yi Şehinşahî iktizâsından olmakla müvekkileme vaki’ olan müdâhalesinin men’iyle davasının reddini talep ederim*⁵¹⁵” şeklinde dile getirmiştir.

Dava beyanı hakkında yaptığımız açıklamalarımızı toparlamak gerekirse, bir iddia şeriye mahkemesine taşındığında, bu iddiaya karşı davalının cevap verebilmesi için, geçerli bir dava beyanı olmalıdır. Geçerli yani tam ve sahih bir dava beyanının olup olmadığının anlaşılması için şerî ilâmlarda dava konusunun açıklandığı kısım eksiksiz, detaylı olarak yazılmalıdır. Aksi durumda, şerî ilâm hakkında temyiz mercilerince bozma kararı verilir. Şeriye mahkemesince hazırlanan ilâmlarda yer verilen dava beyanı, uyuşmazlığın konusunu da göstereceği için kadının söz konusu uyuşmazlığı çözmekle yetkili olup olmadığının belirlenmesi bakımından da önemlidir.

3. Davalının Cevabı (Sûret-i Cevâb): İnkâr

Şeyhülislamlığın yayınladığı şerî ilâmlarda, taraf teşkili açıklanıp, uyuşmazlık konusuna ilişkin davacının beyanları yazıldıktan sonra, bu beyana karşı davalının cevapları yer alır. Ali Haydar Efendi, müdafaanın yer aldığı bu kısımda davacının ifadelerinde olduğu gibi davalının beyanlarında da mükerrer olan açıklamaların ayıklanarak uyuşmazlıkla ilgisi bulunmayan ifadelerin çıkarılması, tüm cevapların ilâmda mümkünse tek bir fıkrada toplanması gerektiğini belirtir⁵¹⁶. Davacının uyuşmazlık iddiası hakkındaki beyanı tam ve ilgili dava şeriye mahkemelerinin görevi kapsamındaysa, bu iddiaya karşı davalının isticvab edilmesi yani davacıdan kendisine yöneltilen iddialara cevap vermesi istenir. Şerî yargıda, davalının beyanının cevap sayılması için ya davayı kabul etmesi yani ikrarda bulunması ya da davacının iddialarını inkar etmesi gerekir⁵¹⁷. Davacının iddiaları kabul edilmişse, ikrara ilişkin

⁵¹⁵ Demircan, a.g.e., s. 92.

⁵¹⁶ Ali Haydar Efendi, *Tatbikât*, s. 14.

⁵¹⁷ *a.g.e.*, s. 34. Davalının, dava konusunu ikrar veya inkar etmesi dışında, davacının iddialarına karşı verebileceği cevaplardan biri de *def’-i dava*dır. Def’-i dava, davalının davacının iddiasını kabul veya reddetmek yerine karşı dava açması daha doğru bir ifade ile karşı dava beyanında bulunmasıdır. Çalışmamızın nihai amacı şerî muhakeme usûlünü bütün olarak incelemek olmadığından belirli sınırlar

davalı beyanı ilâm metnine yazılır. Davalının dava konusunu kabul etmesinden sonra kadının yapacağı bir şey kalmaz, kadı ikrara dayanarak davacı lehine hükmünü verir. Davacının iddialarının inkar edildiği uyuşmazlıklarda, inkar ifadesinin kayda geçirilme şekline oldukça dikkat edilmesi gerektiği, iddianın tamamen ya da kısmen inkar edildiği davalarda hem inkar beyanı hem de davacının iddialarına karşı davalının verdiği cevapların, davalının ifade ettiği gibi kayda geçirilmesi, beyanda herhangi bir değişiklik yapılmaması ifade edilmiştir⁵¹⁸. Kadının, tarafların ifadelerini değiştirerek, aynı anlama gelecek farklı kelimeler kullanmak yerine, davalının ifadelerini eksiksiz olarak kendi beyanlarıyla yazması Şeyhülislamlıkça söylenmiştir⁵¹⁹. Bir önceki başlıkta dava beyanı kısmına yer verdiğimiz, nikah sözleşmesinden kaynaklanan uyuşmazlık hakkında, Meşihatın yayınladığı ilâm evrakında yer alan davalı beyanı şu şekildedir:

“Lede’s-sûal müddeî-aleyha mezbûre Ayşe Hanım dahi cevabında, mezbûr Mehmet Ağa ile beynimizde asla nikah vâkî olmamıştır, diye müddei mezbûr Mehmet Ağa’nın dava-yı mezkûresini bi’l-küllîye inkar ve hatta üç gün evvel mezbûr Mehmet Ağa dayısı Hacı Ahmet Efendi’yi pederim Osman Efendi nezdine göndererek beni istinkâh etti, diye müddei mezbûr Mehmet Ağa’nın inkarına mukârin def’a tasaddi edip, lakin bervecch-i mukarrer müddeâsını ispattan izhârı acz ile taleb-i tahlîfi dahi olmadığını söyledi⁵²⁰.”

Görüldüğü üzere, davalı Ayşe dava konusunu kabul etmeyerek, aralarında nikah sözleşmesi kurulduğu hususundaki davacı iddialarını tamamen inkar etmiştir. İlâma sadece dava konusunun inkar edildiği yazılmamıştır, davalının inkar kapsamaındaki ifadeleri açık açık gösterilmiştir. Meşihat makamının ifadesiyle, “yalnız inkar olunduğunun beyanıyla iktifâ edilmediği gibi elfâz ve ibârâtta tasarruf yapılmıyor⁵²¹.”

Şerî yargıda ispat yükü davacının daha doğru bir ifade ile iddia eden üzerindedir; bu nedenle davalı dava konusunu inkar etmişse, kadı davacıdan davasını ispatlamasını ister. Davacı iddiasını kesinlik ifade eden belli ispat vasıtaları ile ortaya koymalıdır. Davanın karara bağlanması için ortaya konulması gereken delillere “*esbâb-ı sübutiye*” veya “*esbâb-ı hüküm*” denir. Kadının bir uyuşmazlık hakkında karar verebilmesi için, fıkıh normlarının kabul ettiği hüküm sebeplerinden biri ile davacının iddiasının sabit olması gerekir. Şerî muhakeme kurallarına göre hüküm sebepleri ikrar, beyyine ve

koymamız zorunludur. Bu nedenle davalının karşı dava beyanında bulunduğu uyuşmazlıkları ayrıca incelemeyeceğiz.

⁵¹⁸ Meşihat, “Sicillât”, s. 92.

⁵¹⁹ a.g.e., s. 92.

⁵²⁰ Yukarıda yer verilen dava beyanın devamı, a.g.e., s. 86. Çeviri yazı için bkz. EK B.1.

⁵²¹ a.g.e., s. 92.

yeminden dönmedir⁵²². Fıkıh normları sisteminde, bir hakkın veya kendisine hukukî sonuç bağlanan bir olayın ispatını sağlayan delile “*beyyine*” denir⁵²³. Tanımdan da anlaşılacağı üzere, beyyine ifadesi genel bir terimdir. Mecelle’de “*dava ve beyyinât*” başlığı altında beyyine kapsamında şahitlik, yazılı delil ve kesin karine düzenlenmiştir⁵²⁴. Davacının iddiasını ispatlayacak beyyinesi yoksa davalıya yemin teklif edebilir. Davalı yemin etmez yani yeminden çekinirse, şerî muhakeme kurallarına göre, davacının iddiası ispatlanmış olur; dolayısıyla kadı davacı lehine karar verir. Özetlemek gerekirse, şerî uyuşmazlıklarda ispat vasıtaları başka bir ifade ile hüküm sebepleri ikrar, şahitlik, yazılı delil, kesin karine, yeminden çekinmedir⁵²⁵. Şeriye mahkemesine taşınan bir davada, davalı dava konusunu inkar etmişse, davacının hüküm sebeplerinden biri ile iddiasını ispatlaması gerekecektir.

şerî ilâmlarda, davalının cevaplarına yer verildikten sonra ispat vasıtalarının açıklandığı kısım gelir. Bu sebeple, bir sonraki başlıkta şerî ilâmlarda *esbâb-ı sübutiye*nin yer aldığı kısımları inceleyeceğiz. Dava zabıtlarını ve ilâmları incelediğimizde, Osmanlı İmparatorluğu’nda şerî yargıda en yaygın şekilde kullanılan ispat vasıtalarının şahitlik olduğu görülmektedir. Bu nedenle biz de dava konusunun şahit beyanı ile ispat edildiği uyuşmazlık türlerine ilişkin evrakı kullanacağız.

4. İspat Vasıtaları ve Şahit Beyanları (*Esbâb-ı Sübutiye ve İstima-ı Şuhûd*)

Şerî ilâmlarda, davalının cevaplarının yazıldığı bölümden sonra gelen kısma Şeyhülislamlık “*esbâb-ı sübutiye ve istima-ı şuhûd*” adını vermiştir. Bu bölümde, iddiası inkar edilen davacının muhakeme süresince kadı huzurunda dinlettiği şahitlerin ifadeleri yer alır. Şahitlerin kimlik bilgileri ve şahitlik beyanlarının gösterildiği bu kısım, hüküm üzerinde doğrudan etkilidir. Ali Haydar Efendi şerî ilâmların ispat vasıtalarına ilişkin kısımlarının “*sübut-u şerî ile sabit oldu*” ya da “*ber-nehc-i şeri*” yahud “*ahkâm-ı şeriyeye tamamıyla muvâfık sûrette tahakkûk eyledi*” sözleriyle

⁵²² şerî muhakemedeki hüküm sebeplerini bir bozma kararının gerekçesinde Fetvahâne şu şekilde açıklamıştır. *Âmme-yi kütüb-ü fıkhiyyede musarrah olduğu üzere dava ve müteferriânın esbâb-ı subutiyyesi hüccet-i şeridir. Beyyine ve ikrar ve nükül an’ıl yeminden ibarettir.* Bkz. Okur, a.g.e., s. 75 (Karar No: 26 Fetvahânenin ikinci bozma kararı). Ayrıca bkz. Ali Haydar Efendi, *Tatbikât*, s. 54.

⁵²³ Ali Bardakoğlu, “Beyyine”, *DİA*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 97.

⁵²⁴ Bkz. Mecelle’nin, 1676.-1783. maddeleri arasında düzenlenmiştir.

⁵²⁵ Örneğin kumandan tarafından yazılan tezkire, fıkıh normları kapsamındaki hüküm sebeplerinden biri olmadığından kadı hükümünün dayanağı olarak bu tezkirenin gösterilmesi, şerî ilâmın bozulma gerekçelerinden biridir. Okur, a.g.e., s. 75 (Karar No: 26 Fetvahânenin ikinci bozma kararı).

geçştirilmemesi, “*tarik-i sübûtun*” yani uyuşmazlık konusunun ne şekilde ispat edildiğinin, muhakeme sırasında gerçekleştiği biçimde açık açık yazılması gerektiğini ifade eder⁵²⁶. Modernleşme döneminde şeriye mahkemesi zabıtlarının tanzim şeklini düzenleyen 1879 tarihli Talimat’ta, şahit beyanı delilinin kullanılacağına mahkemeye bildirilme biçimi hüküm altına alınmıştır. İlgili düzenlemeye göre, taraflardan birinin mahkemede şahit dinletmesi gerekiyorsa, önce şahitleri olup olmadığı ilgili tarafa sorulur. Şahitleri bulunduğunu beyan ederse şahitlerin kimlik bilgileri, bu kişilerden başka şahitleri olup olmadığı eğer varsa onların da kimlik bilgileri öğrenilecektir. Tarafın gerek şahitlerinin kimler olduğuna ilişkin ifadesi, gerekse asla şahitleri olmadığına yönelik beyanı, zabıt defterine kaydedilecek ve bu beyan kendisine imzalatılacaktır⁵²⁷. Zabıt defterlerinde bu hükmün uygulamasını takip etmek mümkündür⁵²⁸. Örneğin, Tarsus Şeriye Mahkemesine ait zabıt defterinde, davacının iddialarını tamamen inkar eden davalıdan şahitleri sorulmuş ve aşağıdaki beyan zapta geçirilmiştir.

“Mezbûr Hacı Mehmet’ten bervec-i muharrer müddeâsına mutabık şahidleri kimler olduğu olunan suâle cevaben mezkûr Köle Musalı Karyesi’nden Ömer Osman bin Hacı Hüseyin ve Tuzoğlu Durmuş ve Candardan İmam Hafız Musa ve Halil Kethüda ve Çapardan Ali Beğ ve Köle Musalı’dan Süleyman ve Ahmet Ammi bin Hacı Hüseyin ve Ahmet bin Hacı İbrahim ve Hacı İbrahim bin Hacı Hüseyin ve Esenli’den Cerrah Mehmet ve karındaşım Hüseyin nâmûn kimesnelerdir bunlardan gayri şahidim yoktur⁵²⁹.”

Bitlis Şeriye Mahkemesine ait zabıt defterinde de davacının iddiasını ispat etmek için başvuracağı şahitler hakkındaki bilgiler, aşağıda görüleceği üzere, 1879 tarihli Talimat’ta belirtildiği şekilde kayıt altına alınmıştır.

“Müddeye-i mezbûre Veliye hatundan kadr-ı ma’rûf ve yesâr-ı müddeâsına mutâbık beyyine talep olundukda Kasar mahallesinde sâkin Hacı Tahir Ağa bin Hacı Mehmet Ağa ibni Hacı Tahir Ağa Nazif Mahallesi’nde sâkin Abdülferid bin Osman Şi’ar ve

⁵²⁶ Ali Haydar Efendi, **Mebâhis**, s. 105.

⁵²⁷ 1879 tarihli Talimat m. 9: “*Tarafeynden birine şahit ikâmesi lâzım geldikte evvelâ şahitleri olup olmadığı kendisinden sual olunur. Şahitleri olduğunu beyan ve takrir ettiği hâlde kimler idiği ve isim ve şöhretleri ve onlardan mâadâ şahitleri olup olmadığı ve olduğu takdirde onların isim ve şöhretleri sorulur. Gerek şahitleri hakkında vâki olacak ifadâtı ve gerek asla şahitleri olmadığını söylediği hâlde ifadât-ı vâkıası zabıt cerîdesine kayıt ile kendisine imza ve temhir ettirilecektir.*” Bkz. **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 79-80.

⁵²⁸ Bazı tutanaklarda davacı ve davalının beyanları yazıya geçirilip taraflara imzalatıldıktan sonra davacıya delilleri sorulmuş ve davacının şahitler hakkındaki beyanı ayrıca kayıt altına alınmıştır. Örnek olarak bkz. Yüzgeçer, a.g.e., s. 159, 166, 257; Oktay, a.g.e., s. 42, 49, 105, 106, 131, 196; Kılıçal, a.g.e., s. 84, s. 109, s. 112; Albayrak, a.g.e., s. 147-148, 166-167; Aktuğ, a.g.e., s. 207, 223; Demircan, a.g.e., s. 53, 88, 129; Tekdal, a.g.e., s. 33-34, 39; Arslan, a.g.e., s. 66-67, 104, 107; Çetin, a.g.e., s. 61, 73, 93; Emekli, a.g.e., s. 147, 153, 155. Bazı dava zabıtlarında ise aynı metin içinde davacının iddiası, davalının bu iddiaya karşı cevabı ardından da davacının iddiasını ne şekilde ispat edeceği hakkındaki beyanı ve şahitlerin kimlik bilgileri yazılmıştır. Örnek olarak bkz. Kılıçal, a.g.e., s. 64, 119; Ari, a.g.e., s. 74, 111, Aktuğ, a.g.e., s. 221-222, Demircan, a.g.e., s. 56, 132-133, 150-151; Çetin, a.g.e., s. 19, 20, 56.

⁵²⁹ Namaz, a.g.e., s. 90. Benzer kayıtlar için bkz. Aynı defter, s. 93, 99, 114, 124.

*Re's mahallesinde sâkin Ferhad Ağa Abdullah bin Hamza nâmûn kesânla müddeâmı isbât ederim başka şâhidlerim dahi vardır didiği...*⁵³⁰”

Modernleşme döneminde, şerî yargıda duruşmada sırasında dinlenen şahit beyanlarının ilâmlara ne şekilde yazılacağı hakkında Haydar Efendi şu bilgileri verir: “*Şuhûd davaya muvâfık sûrette şehâdet ettiler*” demek yeterli değildir, her şahidin davaya ilişkin sözlerinin açıkça gösterilmesi gerekir⁵³¹. Fetva emininin yaptığı açıklamalardan yola çıkarsak, Tanzimat Dönemi’nde hazırlanan ilâmlarda, şahit beyanlarına ayrıntılı şekilde yer verildiğini/verilmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Yukarıda nikah sözleşmesinden kaynaklanan uyuşmazlıkta, dava ve cevap fıkralarına yer verdiğimiz ilâmın, ispat vasıtalarına ilişkin bölümde şahit beyanlarının nasıl kayda geçirilmiş olduğuna bakalım. Şerî ilâmda, şahit beyanlarının yer aldığı fıkra aşağıdaki gibidir:

“Müddei mezbûr Mehmet Ağa’dan ber-minvâl-i muharrer akd-i nikah ve mehr-i muaccel-i mezkûru teslim eylemiş olduğu hakkındaki müddeâsına beyyine talep olundukta, şahidân-ı mezbûran Mehmet oğlu Ali Ağa bin Mehmet ile Ebukâli oğlu Hacı Hasan Ağa ibn Ahmet Ağa meclis-i şere hâzıran olup istişhâd olunduklarında, fihakika (...) tarihinden yirmi gün mukaddem yani işbu sene-yi mübarek Recebinin birinci Salı günü (...) menzilinde bizim huzurumuzda her ikisi dahi âkil ve bâliğ ve mevânî-i şeriyeden hâli oldukları halde, müddei mezbûr Mehmet Ağa, işbu zatına arifân olduğumuz müddei-aleyha mezbûre Ayşe Hanım’a hitaben, 300 kuruş mehr-i muaccel ve 500 kuruş mehr-i müeccel ile seni aldım dediğinde, mezbûre Ayşe Hanım dahi meclis-i tezvicde 300 kuruş mehr-i muaccel ve 500 kuruş mehr-i müeccel ile ben de sana vardım dedi ve iki gün sonra, mezbûr Mehmet Ağa mehr-i muaccel-i mezkûr 300 kuruşu yine bizim huzurumuzda mezbûre Ayşe Hanım’a tamamen teslim ve o da tesellüm eyledi. Biz bu hususa bu vechile şahidiz, şehâdet dahi ederiz diye her biri bil-muvâcehe ber-nehc-i şerî edâ-ı şehâdet eylediler”⁵³².

Görüldüğü üzere, davası inkar edilen davacıdan iddiaları hakkındaki delilleri sorulmuştur. Davacı, dava konusunu ispat etmek için mahkemede şahit dinletmiştir. Kimlik bilgileri açıklandıktan sonra, şahitlerin beyanları kendi ağızlarından ve detaylı bir şekilde ilâma yazılmıştır. Belirtelim ki, modernleşme döneminde hazırlanan şerî ilâmlarda, şahit beyanlarının uzun uzun yazılması sadece bir gereklilik değil, aynı zamanda zorunluluktur. Şerî ilâmda şahidin davaya uygun şahitlik ettiği beyanıyla yetinilmesi, şahit beyanlarının detaylandırılmaması kadı kararının bozulmasını gerektirir⁵³³. Fetvahânenin yayınladığı pek çok bozma kararının gerekçelerinden biri, şahit beyanlarının usûlüne uygun bir şekilde ilâmda gösterilmemesidir. Temyiz merciinin bu kapsamdaki bozma kararı gerekçelerine örnek olarak, şahitlerin

⁵³⁰ Adlığ, a.g.e., s. 53.

⁵³¹ Ali Haydar Efendi, **Mebâhis**, s. 105.

⁵³² Meşihat, “Sicillât”, s. 86. Çeviri yazı için bkz. EK B.1.

⁵³³ Meşihat, “Sicillât”, s. 94.

şehâdetlerinin aynen ilâma yazılması gerektiği halde yazılmaması⁵³⁴, şahitlerin beyanına ilâmda yer verilmemesini⁵³⁵ gösterilebilir.

5. Şahitlerin Güvenilirlik Soruşturması (*Tezkiye-i Şuhûd*)

Şerî yargıda çözülen bir uyuşmazlık, şahit beyanı ile ispat edilmişse bu dava hakkında düzenlenecek ilâmda, şahit beyanlarından sonra “tezkiye-i şuhûd”a ilişkin bilgi verilir. Tezkiye işlemi, bir davada dinlenmiş olan şahitler hakkında yapılan güvenilirlik soruşturmasıdır⁵³⁶. Bir uyuşmazlıkta taraflardan biri mahkemede şahit dinletmişse, bu beyanın hükme esas alınabilmesi için beyan sahibi şahidin adaletli, doğru sözlü ve güvenilir biri olup olmadığının araştırılması zorunludur. Şahitler hakkında görüş bildiren yani güvenilirlik soruşturması işini yapan kimselere “müzekki” denir⁵³⁷. Şahitlerin güvenilirlik soruşturmasının ne şekilde yapılacağı, Mecelle’nin on beşinci kitabında, 1716 ile 1726. maddeleri arasında, “tezkiye-i şuhûd” başlığı altında düzenlenmiştir⁵³⁸. Mecelle’ye göre şahitlerin güvenilirlik soruşturması hem gizli⁵³⁹ (*sırren tezkiye*) hem de açık⁵⁴⁰ (*alenen tezkiye*) olarak yapılır. Mecelle’nin ilgili maddelerinden hareketle, açık ve gizli güvenilirlik soruşturmasının icra şeklini anlamaya çalışalım.

Mecelle m. 1716: “Şahitler şehâdet ettikte hâkim meşhûdun aleyhden ne dersin bunlar şehâdetlerinde sadık mıdır yoksa değil midirler diye sual eder. Meşhûdun aleyh eğer şahitler bu şehâdetlerinde sadıktırlar yahut bu şehâdetlerinde adildirler derse müddeâbihi ikrar etmiş olur ve ikrarı ile hükmolunur ve eğer bunlar şahid-i zûrdurlar yahut bunlar âdil adamlardır lâkin bu hususta hata ediyorlar yahut vâki'ayı unutmşlar derse veyahut yalnız bunlar âdil adamlardır demekle beraber müddeabihi inkâr etse hâkim hükmetmeyip şahitleri sırren ve alenen tezkiye ile âdil olup olmadıklarını tahkik eyler⁵⁴¹.”

⁵³⁴ Okur, a.g.e., Karar No: 34, 133, 138.

⁵³⁵ a.g.e., Karar No: 43, 75, 127, 150.

⁵³⁶ Tuncay Başoğlu, “Tezkiye”, *DİA*, C. 41, İstanbul, 2012, s. 77.

⁵³⁷ Başoğlu, “Tezkiye”, s. 77.

⁵³⁸ Görülen davalarda şahitlik yapan kişilerin gizli ve açık olarak güvenilirlik soruşturmaları icra olunmadıkça bu şahitlerin beyanlarına dayanarak kadıların *hükümden memnû oldukları* Mecelle’nin bu konudaki düzenlemelerinin yürürlüğe girmesinden önce 11 Ekim 1866 (h. 1 Cemâziyelâhir 1283) tarihli Padişah Fermanı’yla hüküm altına alınmıştır. Bu Ferman’ın şeriye mahkemelerinin ortadan kalkmasına kadar yürürlükte olduğu anlaşılmaktadır. Zira Şeyhülislamlık makamı, şerî ilâmlarda şahitlerin güvenilirlik soruşturması hakkındaki bilgilerin yer aldığı kısımda 1866 tarihli Padişah iradesinde belirtilen düzenlemelere aykırılık olursa, bu ilâmın bozulacağını belirtmiştir. Bkz. Meşihat, “Sicillât”, s. 94. 11 Ekim 1866 (h. 1 Cemâziyelâhir 1283) tarihli Padişah İradesi hakkında bkz. **Takvim-i Vekâyi**, Sa. 865, 5 Kasım 1866 (26 Cemâziyelâhir 1283).

⁵³⁹ Şahitlerin güvenilir olup olmadığının sorulduğu kişilerin korku gibi bir sebeple alenen şahidi yalanlayamaması ihtimalini ortadan kaldırmak için gizli güvenilirlik soruşturması da yapılır. Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 334.

⁵⁴⁰ Açık soruşturmanın nedeni, sahte isimle şahitlik yapılmasını önlemektir. Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 334.

⁵⁴¹ Berki, **Açıklamalı Mecelle**, s. 384.

Hali hazırda, iddiası davalı tarafından inkar edilen davacının, iddialarını ispat etme araçlarından olan şahitlik üzerinde duruyoruz. Dolayısıyla, Mecelle’de “*meşhûdun aleyh*” yani aleyhinde şahitlik yapılan taraf ifadesi yerine biz kısaca “davalı” diyeceğiz. Mecelle’nin 1716. maddesinde, şahitler mahkemede beyanda bulunduktan sonra davalıya, bu ifadelere karşı bir diyeceği olup olmadığı sorulur⁵⁴². Davalı taraf, şahit ifadelerine itiraz etmez ve şahitlerin adil olduklarını, sözüne güvenilir kimseler olduklarını “*şâhitler bu şehâdetlerinde sadıktırlar yahut bu şehâdetlerinde adildirler*” diye beyanda bulunursa, dava konusu kabul edilmiş olacağından ikrar ile hüküm verilir. Ancak davalı, tanıkların ifadelerine itiraz eder, şahitlerin adil olmadıklarını iddia ederse şahitler hakkında güvenilirlik soruşturması yapılır, yani şahitlerin “*sırren ve alenen tezkiye ile âdil olup olmadıkları*”⁵⁴³ araştırılır. Şahitlerin güvenilir olup olmadığının kimlerden sorulacağı, gizli ve açık soruşturmanın ne şekilde icra edileceği de Mecelle’de ayrıntılı olarak hüküm altına alınmıştır. Mecelle’nin 1717. maddesi uyarınca, gizli ve açık yapılacak soruşturmada, şahitler ne iş yapıyorlarsa o işi yapan kimselerden davacının iddiasını ispat bağlamında kadı huzurunda dinlettiği şahitlerin güvenilir olup olmadıkları sorulur. Öğrenciler öğretmenlerinden, askerler komutanlarından, memurlar amirlerinden, tüccar ve esnaflar kendi odalarındaki meslektaşlarından, diğer kimseler ise şahitlerin ikamet ettikleri mahallelerdeki emin ve güvenilir insanlardan soruşturulur⁵⁴⁴. Mahkeme evrakını incelediğimizde, kadının şahitler hakkında güvenilirlik soruşturmasının yapılması hakkındaki kararlarının “*şâhidân-i mezbûrân sırren*”⁵⁴⁵ ve *alenen tezkiyesi havâle*⁵⁴⁶,” “*şâhidan-ı mezbûrânın usûl-ü mevzûasına tatbiken tezkiyeye havâle*”⁵⁴⁷,” “*şâhidân-ı merkûmânın tezkiyeleri*”⁵⁴⁸ gibi ifadelerle dava zabıt defterlerine yazıldığı görülmektedir.

⁵⁴² Mardin kadısının çözdüğü uyuşmazlıklara ait dava zabıt defterinde, şerî yargıda çözülen bir uyuşmazlığın her aşaması oldukça muntazam bir şekilde kaydedilmiştir. Bkz. Tekdal, a.g.e., ss. 33-153. Bu zabıt defterinde yer alan bazı dava kayıtlarında, şerî yargıda şahitlerin güvenilirlik soruşturmasının ne şekilde yapıldığını tüm aşamalarıyla görmek mümkündür. Örnek olarak bkz. Tekdal, a.g.e., s. 39-40 (b.22-b.27).

⁵⁴³ Mecelle m. 1716; Berki, *Açıklamalı Mecelle*, s. 384.

⁵⁴⁴ Mecelle’nin ilgili 1717. maddesi şu şekildedir: *Şahitlerin gerek sırren ve gerek alenen mensup oldukları cânibden yani talebe-yi ulûmdan ise sâkin oldukları medrese müderrisi ile mûtemed ahalisinden ve askeriyeden ise tabur-u zabîtan ve kâtiplerinden ve ketebeden ise kalem-i zabîtan ve hulefâsından ve tüccardan ise tüccarın mûteberânından ve esnaftan ise kethüdâsıyla lonca ustalarından ve sınıf-ı saireden ise mahalle ve karyelerinin mevsuk ve mûtemen ahalisinden tezkiye olunur.* bkz. Berki, *Açıklamalı Mecelle*, s. 384.

⁵⁴⁵ Çeviri yazıda *sırren* şeklindedir.

⁵⁴⁶ Adlıg, a.g.e., s. 87. Benzer kayıtlar için örnek olarak bkz. a.g.e., s. 92, s. 136, s. 149.

⁵⁴⁷ Tekdal, a.g.e., s. 38.

⁵⁴⁸ Demircan, a.g.e., s. 74.

Mecelle'nin 1718. maddesine göre, şahitlerin gizli soruşturması *mestûre*⁵⁴⁹ ismi verilen bir belge ile yapılır. Kadı tarafların isimlerini, dava konusunu, şahitlerin başkalarıyla karıştırılmasına imkân vermeyecek şekilde kimlik bilgilerini, ne işle meşgul olduklarını, eşkâllerini, ikametgâhlarını *mestûre* adı verilen belgeye yazar. Bu belgeyi kapalı bir zarfa koyup mühürler ve şahitler hakkında güvenlik soruşturması yapacak olan kişilere gönderir⁵⁵⁰. Şahitlerin güvenilir olup olmadığının sorulduğu kişiler, kadının gönderdiği *mestûrenin* altında ismi yazan şahidin, adil olduğu kanaatinde iseler isminin altına “*adl ve makbûlu's-şehâde*” diye yazarlar⁵⁵¹. Adil olduğu kanaatinde değil iseler “*adl ve makbûlu's-şehâde değil*” diye yazarak evrakı imzalar ya da mühürlerler⁵⁵². *Mestûrenin* içeriği kimseye gösterilmez, bu evrak kadının gönderdiği zarfın içine konulur, zarf mühürlenir ve mahkemeye iade edilir. Gizli soruşturmada şahidin adil olduğu beyan edilmişse bir sonraki aşamaya geçilir ve şahidin güvenilirliği hakkında açık soruşturma yapılır. Açık soruşturmada, daha önceden şahitlerin gizli olarak soruşturulduğu kişiler yani müzekkiler mahkemeye gelir; şahitlerin güvenilir olup olmadıkları, davanın tarafları ile şahitler huzurunda açık bir şekilde müzekkilere sorulur⁵⁵³. Modernleşme döneminde hazırlanan şerî ilâmlarda, şahitler hakkında hem gizli hem de alenî güvenilirlik soruşturmasının yapıldığı ayrıntılarıyla gösterilir. Şahitlerin kimlerden soruşturulduğu yani müzekkilerin kimlik bilgileri, bu kişilerin şahitler hakkındaki sözleri, ilâmda yer alır⁵⁵⁴. Taraf teşkili, dava ve cevap beyanı ile ispat vasıtalarının yer aldığı kısımlarını incelediğimiz, nikah sözleşmesinden kaynaklanan davaya ilişkin ilâmda, şahitler hakkında yapılan güvenilirlik soruşturması yapıldığı bilgisine aşağıdaki şekilde yer verilmiştir:

“Şahidân-ı mezbûran usûl-ü mevzûasına tevfikân mensup oldukları karye-yi mezkûre imamı filan bin filan ve muhtar oğlu filan bin filandan, evvela bâ-varaka-ı mestûre sırren ve ba'de tarafeyn ile şahidân-ı mezbûran hazır oldukları halde mezbûrandan

⁵⁴⁹ Sözlükte *mesture* “örtülü”, “kapalı”, “gizli” anlamına gelir. bkz. (çevrimiçi:) <https://sozluk.gov.tr/>, “*Mestûre*” Maddesi, E.T.: 20.08.2022.

Şahitler hakkında güvenilirlik soruşturması yapacak olanlara gizli olarak gönderildiği için bu belgeye *mesture* denildiği belirtilmiştir. Bkz. Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 334.

⁵⁵⁰ *Mesture* belgesi örneği için bkz. EK B.2.

⁵⁵¹ bkz. **Takvim-i Vekâyi**, Sa. 865, 5 Kasım 1866 (26 Cemâziyelâhir 1283).

⁵⁵² **Takvim-i Vekâyi**, Sa. 865, 5 Kasım 1866 (26 Cemâziyelâhir 1283).

⁵⁵³ Mecelle m. 1720 “*Alenen tezkiye bu vechile icra olunur ki müzekkiler huzur-u hâkime celp ve müterafian hazır oldukları halde şahitler tezkiye olunur veyahut müterafian beraber oldukları halde şahitler tezkiye naibine terfikan müzekkilerin yanlarına gönderilerek mahallerinde alenen tezkiye olunurlar.*” bkz. Berki, **Açıklamalı Mecelle**, s. 386.

⁵⁵⁴ Meşihat, “*Sicillât*”, s. 94.

*alenen lede't-tezkiye adl ve makbulu's-şehâde oldukları iş'ar ve ihbar olunmuştur*⁵⁵⁵.”

Görüldüğü gibi Meşihat makamınca yayınlanan ilâm numunesinde, şahitlerin hem gizli hem de alenî olarak soruşturulmuş olduğuna, bu soruşturmaların Mecelle'deki hükümlere uygun olarak yapıldığı bilgisine yani şahitlerin mensup oldukları köyde yaşayan kişilerden önce gizli olarak ardından da taraflar ve şehâdette bulunanlar huzurunda açıkça soruşturulduğu hususuna yer verilmiştir. Belirtmek gerekir ki, Tanzimat Dönemi'nde hazırlanan ilâmlarda, şahitler hakkında gizli ve açık olarak güvenilirlik soruşturulmasının Mecelle'de gösterilen usûle uygun olarak yapılmış olduğunun açık açık gösterilmesi zaruridir. Kadı ilâmda kısaca, “*şahitler davaya muvafık sûrette şehâdet ettiklerinden sırren ve alenen bade't-tezkiye şu cihetle hüküm olundu*” biçiminde yazarsa, şahitlerin sırren ve alenen soruşturulup soruşturulmadığı, şahitlerin güvenilirlik soruşturmasının usûlüne uygun yapıp yapılmadığının temyizden incelenmesi mümkün olmaz⁵⁵⁶. Modernleşme döneminde hazırlanan kadı ilâmlarında, şahitlerin güvenilirlik soruşturmasının mevzuattaki usûle uygun olarak yapıldığı ilâmda gösterilmezse kadının, dava hakkında düzenlediği hükmü geçerli olmayacak⁵⁵⁷, temyiz mercileri tarafından şerî ilâm hakkında bozma kararı verilecektir. Şerî ilâmlar hakkında yayınlanan bozma kararlarını incelediğimizde, Fetvahânenin bu konuda oldukça ayrıntılı inceleme yaptığı görülmektedir. Şeriye mahkemelerince düzenlenen pek çok ilâmın bozulma gerekçeleri arasında, şahitlerin güvenilirlik soruşturmalarının Mecelle'de düzenlenen usûle uygun yapılmaması yer alır. Örneğin, şahitlerin güvenilirlik soruşturmasının *Mecelle'nin 1717. maddesinin hükm-ü sarihine muhalif olarak* mensup oldukları taraftan icra edilmemesi⁵⁵⁸, gizli soruşturmanın şahitlerin mensup olduğu mahalle ahalisinden yapılırken alenî soruşturmanın şahitlerin mensup olmadıkları mahalle

⁵⁵⁵ Meşihat, “Sicillât”, s. 87. Çeviri yazı için bkz. EK B.1. Modernleşme döneminde hazırlanan şeriye mahkemesi defterlerinde şahitlerin güvenilirlik soruşturmasının kimlerden ve ne şekilde yapılmış olduğunu, Fetvahânenin yayınladığı örnekteki gibi oldukça detaylı bir şekilde açıklandığı ilâm örneklerini görmek için bkz. Hacı Bayram Özdemir, XXVI Numaralı Antalya Şeriye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi 1301–1302 (M.1883–1885), Akdeniz Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 111, s. 123 (hüküm 36), s. 130; Nurullah Faydalı, 18 Numaralı Kırşehir Şeriye Sicili'nin (H. 1325-1326, R.1323, M.1907-1908) Transkripsiyonu, İslâm Hukuku Açısından Tahlil ve Değerlendirmesi, Erciyes Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010, s. 97 (numara 115), s. 165 (numara 196), s. 180-181 (numara 212). Şahitler hakkında gizli ve açık güvenilirlik soruşturması yapıldığına ilişkin zabıt defterlerine yazılan ayrıntılı kayıtlara örnek olarak bkz. Adlıg, a.g.e., s. 87, s. 92, s. 104.

⁵⁵⁶ Ali Haydar Efendi, **Mebâhis**, s. 107.

⁵⁵⁷ Meşihat, “Sicillât”, s. 94; Ali Haydar Efendi, **Mebahis**, s. 72-73.

⁵⁵⁸ Bu konudaki bozma kararları için bkz. Okur, a.g.e., Karar No: 26, 68, 75, 101, 107, 145.

ahalisinden yapılması⁵⁵⁹, alenî soruşturmada şahitlerin ya da tarafların da hazır bulundukları bilgisinin ilâmda gösterilmemesi⁵⁶⁰ kadıların düzenlediği ilâmların bozulma sebepleri arasındadır. Ayrıca, şahitlerin güvenilir olup olmadıklarının sorulduğu kişilerin yani müzekkilerin isim ve kimlik bilgilerinin şerî ilâmda gösterilmemesi de ilâmın bozulma gerekçelerindendir⁵⁶¹. Kısaca, şerî ilâmın usûlüne uygun hazırlanıp hazırlanmadığının denetiminin yapılması için şahitlerin güvenilirlik soruşturmasının yapılma biçimi, kadı kararlarında detaylı olarak belirtilmelidir.

6. Hüküm (Sûret-i Hüküm)

Mecelle’de hüküm “*hâkimin muhâsamayı kat’ ve hasm eylemesi*⁵⁶²” olarak tanımlanır. “Muhasama” uyuşmazlık demektir⁵⁶³; “kat” kesme⁵⁶⁴, “hasm” ise sona erdirmeye, halletme⁵⁶⁵ anlamlarına gelir. Dolayısıyla hüküm, kadının uyuşmazlığa son vermesidir. Şerî yargıda hüküm sebeplerinin, beyyine, ikrar ve yeminden çekinme olduğunu ifade etmiş ve ilâmlarda ispat vasıtalarının yazıldığı kısmın, “*sübut-u şerî ile sabit oldu*” ya da “*ahkâm-ı şeriyeye tamamıyla muvafık sûrette tahakkuk eyledi*” gibi sözlerle geçirilmemesi, ispatın muhakeme sırasında gerçekleştiği şekilde ilâma yazılması gerektiğine değinmiştik. Uyuşmazlık ne şekilde ispat edilmişse, ilâmın kadının hükmünü içeren kısımda da söz konusu ispat vasıtasına gönderme yapılır. Şahitlerin güvenilirlik soruşturmasının nasıl yapıldığı ifade edildikten sonra, şerî ilâmın hüküm fıkrasına geçilir. Dava, cevap, şahit beyanları ve şahitlerin güvenilirlik soruşturulması hakkındaki fıkralarını incelediğimiz nikah uyuşmazlığından kaynaklanan dava hakkında verilen kararın yer aldığı şerî ilâmın hüküm fıkrası aşağıdaki gibidir:

*“Şehâdet-i mezkûre mücebince, müddeî-aleyha mezbûre Ayşe Hanım, müddei mezbûr Mehmet Ağa’nın bervech-i muharrer münkühâsı olduğuna bade’l-hüküm bi’l-muayene mesken-i şerî olduğu tebeyyün eden müddei mezbûr Mehmet Ağa’nın karyeyi mezkûrede kâ’in menzil-i mezkûruna gidip, itaat ve hukuku zevciyete riayet müddeî-aleyha mezbûre Ayşe Hanım’a tembih olunduğu tescil ve ilâm olundu*⁵⁶⁶.”

⁵⁵⁹ Okur, a.g.e., s. 92 (Karar No: 53).

⁵⁶⁰ Bu konudaki bozma kararları için bkz. Okur, a.g.e., Karar No: 7, 9, 13, 68, 73, 75, 100, 106, 107, 119, 130, 133, 137, 145.

⁵⁶¹ Meşihat, “Sicillât”, s. 94. şerî ilâmın bozulma sebeplerinden biri olarak, müzekkilerin isimlerinin gösterilmemesinin sayıldığı temyiz mercii kararı için bkz. Okur, a.g.e., Karar No: 197.

⁵⁶² Mecelle m. 1786; Berki, **Açıklamalı Mecelle**, s. 405.

⁵⁶³ (çevrimiçi:) <http://lugatim.com/>, “Muhasama” Maddesi, E.T.: 20.07.2022.

⁵⁶⁴ Bkz. Berki, **Açıklamalı Mecelle**, s. 405 (dipnot).

⁵⁶⁵ (çevrimiçi:) <http://lugatim.com/>, “Hasm” Maddesi, E.T.: 20.07.2022.

⁵⁶⁶ Meşihat, “Sicillât”, s. 87. Çeviri yazı için bkz. EK B.1.

Şeyhülislamlığın *sûret-i hükm* olarak isimlendirdiği bu kısımda, davacının iddialarının şahit beyanlarına dayanılarak ispat edilmiş olduğu belirtilmiş ve ispatlanan dava konusu hakkındaki şerî hüküm ilâma yazılmıştır. Görüldüğü üzere kadı, davacının davasını kabul etmiş ve davalı eşin nikah sözleşmesinden kaynaklanan edimleri yerine getirmesine hükmetmiştir. Hüküm fıkrasından önce verilen bilgilerin hüküm gerekçe kabul olunmakta ve ayrıca bir gerekçe yazılmadığı görülmektedir. Aile ilişkilerini düzenleyen fıkıh kuralları Mecelle’de tedvin edilmemiş olduğundan, incelediğimiz davada nasıl bir hüküm verilmesi gerektiği hakkında, kodifiye edilmiş ya da mevzuat metninde gösterilmiş bir düzenleme yoktur. Bu tür uyuşmazlıklarda, fıkıh eserlerinde yer alan hükümleri kadı uygular. Ancak Meşihat makamının yayınladığı ilâmın hüküm fıkrasında da görüldüğü üzere, hangi fıkıh kitabının hangi hükmüne ya da hangi müçtehidin görüşüne dayanılarak, davacının davasının kabul edildiği gösterilmemiştir. Şerî yargıda görülen bir davanın konusu, Mecelle’de kodifiye edilen herhangi bir sözleşme türünden ya da borç ilişkisinden kaynaklanmış olsa dahi kadının hüküm fıkrasında, Mecelle’nin ilgili maddesine atıf yapma, Mecelle’deki madde numarasını gösterme, kararının dayandığı soyut kuralı yazma zorunluluğuna ilişkin herhangi bir mevzuat hükmüne rastlamadığımızı belirtmek gerekir.

7. Tarih ve İmza

İlâm tamamlandıktan sonra belgenin altına yazı ile tarih kaydı düşülür. Şerî ilâmların sonunda yer alan tarih, sakk usûlüne göre yazılmalıdır. Sakk usûlüne göre tarihin gösterilmesi, rakam ile değil yazı ile örneğin “*fi’l-yevmi’l aşer min şevval li sene*⁵⁶⁷” biçiminde, ilâmın düzenlendiği tarihin belirtilmesidir. Tarihi bulunmayan veya tarihi rakam ile yazılan şerî ilâmların kabul edilmeyeceğini Şeyhülislamlık ifade etmiştir⁵⁶⁸. Şerî ilâmlarda tarihin yazı ile belirtilmemesi bozma sebeplerinden biridir, temyiz mercii bu konuda, yazı ile tarihin gösterilmemesini durumunun “*bir sebeb-i nakz olarak telakkisi Fetvahânece tekerrür etmiş usûl-ü kadimedendir*⁵⁶⁹” şeklinde açıklama yapmıştır. Nitekim, tüm unsurlarını incelediğimiz Cerîde-yi İlmiye’de yayınlanan ilâmın sonunda, karar tarihi Fetvahânenin belirttiği şekilde yazı ile yazılmıştır⁵⁷⁰.

⁵⁶⁷ Okur, a.g.e., s. 82-83 (Karar No: 39).

⁵⁶⁸ Meşihat, “Sicillât”, s. 94.

⁵⁶⁹ Okur, a.g.e., s. 82-83 (Karar No: 39).

⁵⁷⁰ bkz. Meşihat, “Sicillât”, s. 87.

B. Dava Belgesi Örneklerinde Mecelle

Klasik olarak şerî muhakemede kadı dışında zorunlu olarak fıkıh eğitimi alıp, uyuşmazlık çözümüne dahil olan kişi yoktur. Her ne kadar vekillik kurumu şerî yargıda uygulanmış olsa da davaya vekalet uzmanlık gerektirmez, belli bir meslek grubuna özgü değildir. Bu nedenle Mecelle'nin yürürlüğe girmesinden önce, tarafların ve fıkıh eğitimi almak zorunda olmayan vekillerin, şerî kurallar uygulanarak çözülen uyuşmazlıklarda, neredeyse tamamı Arapça yazılmış fıkıh ve fetva kitaplarındaki hükümlere atıf yaparak ya da fıkıh ıstılahlarını kullanarak iddia ve müdafaada bulunmalarının sıkça karşılaşılan bir durum olduğunu düşünmüyoruz. Modern kanun sistematigi ile Türkçe kaleme alınmış olan Mecelle'de fıkıh normları tedvin edilmeden önce, tarafların iddia ve müdafaalarını genellikle somut olayın fıkıh kuralları karşısındaki durumunu ifade etmeden, uyuşmazlığı geçmişte yaşadıkları şekilde yani maddi vakıalarla sınırlı olarak kadıya taşımış oldukları kanaatindeyiz. Başka bir ifade ile Mecelle'nin yürürlüğe girmesinden önce, iddia ve müdafaanın temelini oluşturan maddi vakıaların hangi fıkıh normuna dahil olduğu, somut vakıaların altlanacağı soyut fıkıh kuralının kadı huzurunda ifade edildiğini, bu kuralların muhakeme sırasında sık sık tartışılmış olduğunu zannetmiyoruz ki önceki sayfalarda da ifade ettiğimiz üzere, kadının dahi hükmünü yazarken kararın dayandığı fıkıh kitabının adını belirtmesinin, genellikle uygulanan bir usûl olmadığı ifade edilmiştir. Modern kanun sistematiginde Türkçe kaleme alınmış olan Mecelle'nin, davanın taraflarınca, yani medrese eğitimi almak zorunda olmayan kişiler bakımından, fıkıh normlarının bilinirliğini kolaylaştıracağı ve artıracığı fikrindeyiz. Mecelle'nin sistematigi ve dili sebebiyle, fıkıh eğitimi almak zorunda olmayan uyuşmazlık taraflarının, iddia ve müdafaanın inşasında soyut normlara atıf yapabilme durumunun, modernleşme döneminde daha mümkün olduğu düşüncesindeyiz. Nitekim, şerî yargıda tutulan mahkeme defterlerini incelediğimizde, iddia ve müdafaanın inşasında zaman zaman Mecelle'deki kurallara dayanıldığı, ilgili maddelere atıf yapıldığı görülmektedir⁵⁷¹. Örneğin, 1885 yılında Yozgat Şeriye Mahkemesine taşınan bir uyuşmazlığın konusu, hile ile emlak kaydı

⁵⁷¹ Şeriye sicillerine kayıtlı ilâmlarda yer alan taraf beyanlarında Mecelle maddelerine yapılan atıfları görmek için örnek olarak bkz. Kemal Öncel, 98 Numaralı Antalya Şeriye Sicili H. 1330-1331/M.1912-1913 (Vr. 1-50) (Transkripsiyon, Tahlil ve İndeks), İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013, ss. 132-136 (vesîka 76) ss. 221-225, (vesîka 183); Mehmet Ali Yıldırım, 152 Numaralı (H. 1302-1303/M.1884-1885) Ayntab Şeriye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Gaziantep Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, ss. 57-58 (Belge No: 46), ss. 138-140 (numero 78).

değiştirilmiş olan taşınmazın iadesi talebinden ibarettir⁵⁷². Davacı iddiasında, mührünün kızı tarafından çalınarak sahte senet düzenlendiğini, kızının söz konusu sahte senede dayanarak davacıya ait bir taşınmazın emlak kaydını kendi üzerine aldığını, soranlara ise söz konusu evin babasından hibe olduğu yalanını söylediğini belirtmiştir. Davacı beyanında kızına ev hibe etmediğini, *hibe denilen şeyin cevâzi mevûbun lehi vâhibin ma'lûm olmadıktan başka tahliyye ile berâber icâb ve kabûlde şart olacağı Mecelle-yi Celîle'nin ahkâm-ı iktizâsından kanun bilenlerin mechûlû*⁵⁷³ olmadığını ifade ederek, davalı olan kızının söz konusu taşınmaza müdahalesinin önlenerek taşınmazını talep eder.

Yozgat kadısının önüne taşınan başka bir davada ise mahalle sakinleri, vakıf ve hayrat malı olan mahalle çeşmesinin su kaynaklarına haksız müdahale edildiğini iddia ederek, söz konusu haksız müdahalenin önlenilmesi talebiyle şeriye mahkemesine başvurmuşlardır. Bu uyuşmazlık hakkında, davacı ve davalının ileri sürdüğü iddia ve müdafaalar, şeriye mahkemesinin zabıt defterinde kayıt altına alınmıştır. Dava zabıt defterindeki kayıtların neredeyse tamamı, tarafların henüz kadı huzuruna çıkmadığı aşamaya, yani iddia ve müdafaanın yazıya geçirildiği sürece aittir. Kadı huzurunda gerçekleşen muhakeme ya da muhakeme neticesinde kadının verdiği hüküm zabıt defterinde yer almaz. Dolayısıyla bahsedeceğimiz iddia ve müdafa beyanları, tarafların farklı tarihlerde şeriye mahkemesine gelerek yaptıkları açıklamaların, birbirlerinin iddialarına karşı verdikleri cevapların kayıtlarıdır. Bu dava zabıt defterinin orijinalinde yaklaşık sekiz sayfalık yer tutar, amacımız şeriye mahkemesinde görülen bir davada, iddia ve müdafaanın inşasında Mecelle'nin etkisini ortaya koyabilmek olduğu için, taraf beyanlarını, ayrıntılı şekilde incelemeyeceğimizi belirtmek gerekir. Bu uyuşmazlıkta, davacı mahalle sakinlerinin tayin ettiği vekiller, vakıf ve hayrat çeşmesinin suyu olan kaynağın davalılar tarafından gasp edildiğini iddia ederler. Bu müdahalenin önlenerek, su kaynağının eskisi gibi vakıf çeşmesine akmasına yönelik taleplerini, 9 Mart 1886 yılında şeriye mahkemesinde kayıt altına aldırırlar. Davanın şerî yargıya taşınmasından bir gün sonra davalılar, söz konusu iddiaya cevaplarını verirler ve davacıların kişi yönünden yetkisiz olduklarını ifade ederek şimdilik söyleyeceklerinin bu kadar olduğunu zapta geçirirler. Yetki itirazına

⁵⁷² Yüzgeçer, a.g.e., s. 187-188, s. 193 (Belge No: 92). Dava açılırken Mecelle'ye atıf yapılan başka bir uyuşmazlık örneği için bkz. Can, Eğin Sicil, s. 138-139.

⁵⁷³ Yüzgeçer, a.g.e., s. 193.

karşı davacılar aynı gün cevap vermişlerdir; bu cevabın ertesi günü davalılar uyuşmazlığın esasına ilişkin müdafaalarını beyan etmişlerdir. Davalılar esasa ilişkin cevaplarında, uyuşmazlık konusu su kaynağına mülken mutasarrıf olduklarını ileri sürerler. Mülkiyet iddialarına delil olarak, yirmi sene önce söz konusu suyun vakıf kaynağına ait olduğu iddiasıyla, şeriye mahkemesinde açılan davada verilen hükme dayanırlar. Bu davada, su kaynağının aslı bilinmemiştir. Kadı, zamanaşımı olduğunu (*müruru zaman*) ve kadimin kıdemi üzerine terk olunacağına dayanarak davacılar aleyhine karar verir. Davalılar yirmi yıl önce verilen bu karar ile su kaynağına mutasarrıf olduklarının sabit olduğunu beyan ederler. Yirmi yıl önce verilen şerî ilâm gereğince, “*hakk-ı karar sâbit olmuşken mahallât-ı mezkûre ahâlîlerinin bu bâbdaki hakk-ı şirb davalarının iltifâta gayr-ı şâyân olduğu Mecelle-yi Ahkâm Adliye'nin 1662 maddesi iktizâsından ve şerle fasl olan davanın tekrar istimâi câiz olamayacağı dahi ahkâm-ı şeriye icâbından*⁵⁷⁴” olduğunu söylerler. “*Hulâsa-yı kelâm mâdâmki mukaddemâ mürûr-u zaman ile hükmolunmuş. İlâm-ı şerî diğer hâkim fesh edemeyeceğinden Mecelle-yi Celîle'nin ahkâmınca otuz altı seneden sonra vakf davası dahi istimâ' câiz olmayıb mürûr-u zaman ile ilâm-ı şerinin hükmünün ifâsıyla müdâhalesinin def'ini*⁵⁷⁵” talep ederler. Davacılar halihazırda uyuşmazlık konusu yapılan su kaynağının yirmi yıl önce verilen ilâmda yer almadığını, “*işbu ilâm bizim nazarımızda olmayıb şâyed nazarımızda olmak lâzım gelir ise ol-vakt ilâmın neshine*⁵⁷⁶” karar verilmesini isterler. Davacıların bu beyanlarından bir gün sonra davalılar, “*sûret-i ilâm eğerçi kabil-i temyîz ise cânib-i celîl-i Meşîhat-penâhîye takdîm etmeleri lâzım geleceğini*⁵⁷⁷” söylerler. Yirmi yıl önce verilen ilâmın, “*Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye'nin 1736 ve 1737 ve 1821 ve 1837 maddeleri mücebince agrâzdan sâlim*⁵⁷⁸” olduğunu ifade ederler ve “*mevcûd menbalara hâricin tasarrufu Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye'nin 95 ve 96 maddeleri mücebince bâtıldır. Bunların davaları ise vehm kabilinden olduğu cihetle Mecelle'nin 74 maddesi mücebince tevehhüme itibar yoktur*⁵⁷⁹” diyerek müdafaalarını kayıt altına aldırırlar. Davalıların bu beyanlarına karşı davacılar, “*asîl ve vekîl-i mûmâ-ileyhin aleyhimize ibrâz eylediği Mecelle'nin 95 ve 96 ve 74 maddelerinin hükmü aynen kendi aleyhlerine cârî olduğu ve zabt-ı*

⁵⁷⁴ a.g.e., s. 228.

⁵⁷⁵ a.g.e., s. 229.

⁵⁷⁶ a.g.e., s. 231.

⁵⁷⁷ a.g.e., s. 231.

⁵⁷⁸ a.g.e., s. 232.

⁵⁷⁹ a.g.e., s. 232. Çeviri yazıda tevehhümede agyâr yoktur şeklindedir.

sâbıkımızı işbu bend-i mahsûsda makâm-ı def‘de harfîyyen tekrar eyledikten⁵⁸⁰” sonra keşif talebinde bulunurlar. Davacıların bu konudaki beyanları şu şekildedir: “Bir def‘a dahi cânib-i şer-i şerîfden keşf ve muâyene olunarak meclis-i keşfe kemâl derece kanâat hâsıl oldukda Mecelle'nin 5 ve 6'ncı maddeleri mücebince tarafeyne verilecek hükme râzı olacağımızı ve ba‘de'l-keşf nice nice müdâfaa-yı Şeriyemizi zaptımıza ilâveten yazdıracağımızdan keşf olunmasını talep ederiz⁵⁸¹” derler. Keşif talebiinn kayda geçirilmesinden bir gün sonra davalılar, “evvelce gösterilen Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye'nin mevâdd-ı mahsûsasına tevfikân yedimizde bulunan ilâmın îfâ-yı ahkâmıyla muârazadan men‘ini⁵⁸²” talep ederler. Vakıf çeşmesinin su kaynaklarına haksız müdahale edildiğini iddiasıyla açılan bu uyuşmazlığa ilişkin zabıt kayıtlarını inceleme amacımız, Mecelle’nin taraf beyanlarındaki kullanımına örnek göstermek olduğu için her ne kadar mahkeme defterinin ilerleyen sayfalarında yer alan ifadelerde davacı ve davalıların, Mecelle’ye atıf yapmaya devam ettiklerini görsek de ilgili uyuşmazlığın dava zabıtlarını incelemeyi yeterli buluyoruz.

Davacı ve/veya davalı beyanlarında, Mecelle’ye yer verilen bir başka uyuşmazlığa, Kırşehir kadısının defterindeki kayıtlardan örnek gösterebiliriz. Meselâ, taşınmaza haksız müdahalenin önlenmesini konu alan, 1907 yılında Kırşehir şeriye mahkemesi tarafından düzenlenmiş ilâmdan⁵⁸³ edindiğimiz bilgiler şu şekildedir: Davacı vekili, müvekkilinin davalının babasından dokuz dönümlük bir bağ 1896 yılında satın aldığını, satım bedelinin ödendiğini daha sonra dava konusu olan bu bağda, müvekkilinin bina inşa ettiğini ve davalının bu mülke haksız müdahalesinin olduğunu beyan ederek söz konusu müdahalenin önlenmesini talep eder. Davalı vekili, dava konusu olan bağın mülkiyetinin müvekkilinin annesine ait olduğunu ve malikin vefatıyla taşınmazın davalıya intikal ettiğini, davacının bu bağ davalının babasından satın almış olduğunu söyler. Taşınmazın babası tarafından satıldığı sırada müvekkilinin İstanbul’da okuduğunu ve 1906 tarihinde İstanbul’dan döndüğünü iddia eden davalı vekili, davacının dava konusu bağa müdahaleden men edilmesini ister. Davacı vekili davalı vekilinin savunmasına cevap olarak, davalının 1903 yılında İstanbul’dan döndüğünde uyuşmazlık konusu bağda mesken inşasını gördüğünü ve sessiz kaldığını, ayrıca bağın babasına ait olduğunu şahit huzurunda ikrar ettiğini

⁵⁸⁰ a.g.e., s. 233.

⁵⁸¹ a.g.e., s. 234.

⁵⁸² a.g.e., s. 234.

⁵⁸³ Sicil defterine kayıtlı ilâmın tam metni için bkz. Faydalı, a.g.e., s. 136-138 (numara 165).

beyan eder. Davalının bu ikrarından birkaç yıl sonra dava konusu taşınmazdan miras hissesi talebinin bulunduğunu, “*Mecelle-yi Celîle’nin bin altı yüz elli dokuzuncu madde-yi mantûkunca katiyyen mesmû olamayacağı gibi bin altı yüz kırk sekizinci maddesi mantûkunca davası sahih olmadığından men’-i muârazasına hükmolunmasını*⁵⁸⁴” talep eder. Görüldüğü üzere davacı vekili, Mecelle hükmüne ve bu hükmün yer aldığı madde numarasına atıf yaparak iddiası lehinde karar verilmesini istemiştir.

Modernleşme döneminde tutulan mahkeme kayıtları okunduğunda, yalnızca davanın taraflarının değil kadıların da gerek muhakemeyi icra ederken⁵⁸⁵ gerekse de iddia ve müdafaayı red ve/veya kabul ederken⁵⁸⁶ Mecelle maddelerinde yer alan kurallara atıf yaptığı görülür. Kadının hüküm fıkrasında Mecelle maddelerine atıf yapması, uyuşmazlığı çözerken uyguladığı soyut kuralın görünür hâle gelmesini sağlamıştır. Dava zabıt defterleri ve şerî ilâmları incelediğimizde, fıkıh normlarının modern kanun sistematığı içinde mevzuat metninde toplanması, iddia ve müdafaanın inşasında ve mahkeme hükmünün yazılmasında, Mecelle’de yer alan maddelerin hem hasımlar hem de kadı tarafından kullanılması sonucunu doğurmuştur.

V. MODERNLEŞME DÖNEMİ ŞERÎ YARGIDA KULLANILAN MÜFTÜ FETVALARINDA MECELLE’NİN ETKİSİ

Fetva, fıkıh bilen bir kişinin sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm⁵⁸⁷, şerî bir mesele hakkında verilen yazılı cevaptır⁵⁸⁸. Osmanlı Devleti’nde, vilayet, sancak, kazâ gibi yerleşim bölgelerine, merkezi otorite tarafından kadılar atandığı gibi fetva veren görevliler yani müftüler de tayin edilmiştir⁵⁸⁹. Taraflar, uyuşmazlıkları kadıya taşımadan önce, iddialarını desteklemek amacıyla müftüye müracaat edip fetva alabilir, bu fetvayı kadı huzurunda

⁵⁸⁴ Faydalı, a.g.e., s. 137.

⁵⁸⁵ Özdemir, a.g.e., s. 146-147 (hüküm 58), s. 269 (hüküm 183), s. 284 (hüküm 201), s. 366 (hüküm 286),

⁵⁸⁶ Mahkeme kayıtlarından bazı örnekleri görmek için bkz. Yıldırım, a.g.e., s. 181 (Belge No: 155), s. 209 (Numero: 119), s. 210 (Belge No: 178), s. 219 (Belge No: 185), s. 225 (Numero: 133), s. 289 (numero 177), s. 299 (numero 183), s. 315 (numero 193), s. 350 (belge no: 284); Özdemir, a.g.e., s. 143 (hüküm 55), s. 272 (hüküm 185), s. 337 (hüküm 259), s. 349 (hüküm 271), s. 385 (hüküm 305); Şilen, a.g.e., s. 423 (numara 749), s. 749 (numara 38).

⁵⁸⁷ Fahrettin Atar, “Fetva”, *DİA*, C. 12, İstanbul, s. 486-487; ayrıca bkz. Gür, a.g.e., s. 43.

⁵⁸⁸ Berki, *Kazâ Tarihi*, s. 81. Modernleşme dönemi, Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislamlıkta yer alan, fetva işleriyle uğraşan dairelerin işleyişi hakkında bkz. Berki, *Kazâ Tarihi*, s. 83-84.

⁵⁸⁹ Aydın, *Hukuk Tarihi*, s. 94.

davaları görülürken sunabilecekleri gibi kadıya başvurduktan sonra da müftüden fetva alınıp şeriye mahkemesine ibraz edebilmek⁵⁹⁰ mümkündür. 16. yüzyıldan itibaren müftüler fetva verirken Hanefi mezhebindeki hâkim görüşe uygun olarak fetva vermekle görevlidirler⁵⁹¹. Fetvalarda somut bir olayla ilgili fıkıh problemi çözülür⁵⁹², hakkında fetva istenilen sorular somutlaştırılmadan sorulur, soruya konu olan olay da soyut bir biçimde anlatılır⁵⁹³. Osmanlı döneminde fetva formatının şu şekilde olduğu belirtilmiştir⁵⁹⁴: Önce olay özetlenir ve problem ortaya konulur. Olayda ilgili kişilerin gerçek isimleri yerine temsili kadın ve erkek isimleri kullanılır. Her fetva örneğinde Amr, Zeyd, Hind gibi anonim isimler yer alır. Fetvaya konu olan olay özetlendikten sonra, problemin fıkıh normlarına göre sonucu belirtilir⁵⁹⁵. Belirtmek gerekir ki müftü fetvaları tarafları da kadıları da bağlamaz, kadı mutlaka fetvaya göre hüküm vermek zorunda değildir⁵⁹⁶; ancak her ne kadar müftü fetvası kadı için bağlayıcı olmasa da kadıların keyfi bir şekilde fetvaya aykırı hüküm veremeyeceği, fetvayı reddedebilmek için kadının elinde kuvvetli nedenlerin bulunması gerektiği ifade edilmiştir⁵⁹⁷. Ayrıca belirtmek gerekir ki Aydın, fetva müessesesinin Osmanlı uygulamasına ilişkin genel değerlendirmesinde, kadı hükümlerinde, tarafların aldıkları fetvaya atıf yapılmasının, kimi zaman fetva veren müftünün ya da fetva kitabının ismini zikredilmesinin nadir olmadığını söyler⁵⁹⁸.

⁵⁹⁰ Fetva müessesesinin Osmanlı uygulaması hakkında bkz. Uriel Heyd, “Osmanlıda Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri”, haz. Fethi Gedikli, iç. **Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002, ss. 67-98; Aydın, **Osmanlı Hukuku**, s. 268-274; Uriel Heyd, “Osmanlıda Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri”, haz. Fethi Gedikli, iç. **Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002, ss. 67-98.

⁵⁹¹ Kadı atama yazılarındakine benzer şekilde 19. yüzyılda şeriye mahkemesi defterlerinde yer alan müftü atama belgelerinde de müftülerin eskiden olduğu şimdi de Hanefi fıkıh bilginlerinin içtihatları ve kitaplarına dayanarak fetva vermeleri gerektiği belirtilmiştir. Atama belgelerinde bu husus genellikle “...iftâya tarafımızdan sana izin verilmiştir gerekir ki lede’l-istifta esahh-i akval-i eimme-i Hanefiyye ile ifta edip kütüb-ü mütebereden nakl-î sârih ... tasrih eyleyesiz.” şeklinde ifade edilmiştir. Örnek siciller için bkz. Esra Şahin, 1754 Numaralı Çorum Şeriye Siciline Göre Çorum’da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1826-1838), Hitit Üniversitesi SBE, 2017, s. 18, s. 20; Serpil Acioğlu, 137 Numaralı Ayntâb Şeriye Sicilinin (H. 1216 -1220/M. 1801 -1806) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Gaziantep Üniversitesi SBE, 2012, s. 204, s. 263.

⁵⁹² Aydın, **Osmanlı Hukuku**, s. 269.

⁵⁹³ Üçok, **Hukuk Tarihi**, s. 70; Heyd, Fetva Müessesesi, s. 75.

⁵⁹⁴ Aydın, **Osmanlı Hukuku**, s. 269; Fetvaların biçimi hakkında bkz. Heyd, Fetva Müessesesi, ss. 70-80.

⁵⁹⁵ Fetvada anlatılan olayın gerçeği ne ölçüde aksettirdiğini yani fetva konusu olayın gerçekte öyle olup olmadığını müftü araştırmaz. Müftü problemin cevabını kendisine anlatılan hikâyeye göre verir. Olayı aydınlatmak kadının görevidir. Kadı şahit dinler, diğer delilleri gözden geçirir, keşif yapar, olayı gerçek boyutlarıyla ortaya çıkarmak için her türlü imkanı kullanır. Aydın, **Osmanlı Hukuku**, s. 269.

⁵⁹⁶ Aydın, **Osmanlı Hukuku**, s. 269; Fetvaların kadıları bağlayıcı hâle getirilmesi, zorunlu uygulanan fetvalar hakkında bkz. **a.g.e.**, s. 278-283.

⁵⁹⁷ **a.g.e.**, s. 270.

⁵⁹⁸ **a.g.e.**, s. 272. Aydın, İstanbul mahkemelerine ait yayınlanan 100 ciltlik kadı sicilinde yer alan kayıtlarda en az 800 defa tarafların ibraz ettikleri fetvalara atıf yapıldığını belirterek bu durumun

Biz çalışmamızda, Mecelle'nin yürürlüğe girmesinden sonra, bir davanın şeriye mahkemesinde görülmesi sürecinde kadıların, tarafların talebiyle ya da herhangi bir talep olmaksızın, müftülerden istedikleri fetvalar üzerinde duracağız. Uyuşmazlığın şeriye mahkemesine taşınmasından önce, dava taraflarının müftülerden aldıkları fetvalar, bu fetvalar üzerinde Mecelle'nin etkisini incelemeyeceğiz.

Mecelle'nin 1811. maddesinde, “*hâkimin lede'l-hâce âhardan istiftâ etmesi câizdir.*” hükmü yer alır. Kadı, tereddütte kaldığı ya da çözümünü bilmediği bir konuda, gerek sözlü gerekse de yazılı olarak fıkıh bilen kişilerin görüşlerine başvurabilir⁵⁹⁹. Osmanlı Devleti'nde modernleşme döneminde tutulan mahkeme kayıtlarını incelediğimizde, bir davanın çözümü süresince kadıların zaman zaman fetva yolu ile müftülerin görüşlerinden yararlandıkları görülür. 1879 tarihli Talimat ile bir davanın seyrine ait bütün işlemlerin zabıt defterlerine geçirileceği hüküm altına alınmış olduğundan, bu defterlerden fetva-kazâ ilişkisini yakından izlemek mümkündür⁶⁰⁰. Fetvaların mahkeme kararlarına nasıl yansıdığı, hangi konularla ilgili fetva istendiği, müftü fetvasının kadının kararı üzerindeki etkisi açıkça görülür. Mahkeme defterlerine kaydedilen fetvalarda en dikkat çekici husus, Mecelle maddelerinin fetvalarda kullanılmasıdır. Müftüler, bir davanın görülmesi sürecinde fıkıh normlarının düzenlediği alanlarda, kadılar tarafından kendilerine sorulan soruları cevaplarken Mecelle'deki norma atıf yapmışlar, Mecelle'deki kuralları fetvalarına dayanak/gerekçe göstermişlerdir.

A. Zabıt Defterlerinde Müftü Fetvası Örnekleri

Modernleşme döneminde, bir davanın görülmesi sürecinde kadıların müftü görüşüne başvurmaları durumunda, bu durumun ne şekilde kayıt altına alındığını ve Mecelle'nin müftü fetvalarındaki etkisini inceleyeceğiz. İlk örneğimize konu olan dava, miras paylaşımına ilişkindir. 1909 yılında Ankara Şeriye Mahkemesine taşınan

tarafların ne ölçüde fetvaları yaygın olarak kullandığına delalet ettiğini ifade eder. Bkz. **a.g.e.**, s. 272-273, 25 numaralı dipnot.

⁵⁹⁹ Mecelle'nin 1811. maddesinin şerhi için bkz. Ali Haydar Efendi, **Dürer**, C. 4, s. 3277-3279.

⁶⁰⁰ şerî yargıda davaların çözülmesi sürecinde kadının müftü fetvasına başvurduğu uyuşmazlıklarda, müftülerin verdikleri fetvalar dava zabıt defterlerine kaydedilmiştir. Zabıt defterlerinde kayıtlı olan müftü fetvalarında Mecelle maddelerinin kullanıldığına örnek görmek için bkz. Özdamar, a.g.e., s. 43 (varak 10), s. 89 (varak 51).

uyuşmazlıkta, davacı babasından kalan miras hissesini diğer mirasçı olan kardeşinden talep eder. Davalı mirasçının vekili davacının talebine cevap olarak, halihazırda 40 yaşında olan davacının muris öldüğünde 15 yaşında olduğunu, dolayısıyla uyuşmazlık konusunun zamanaşımına uğradığını ve bu sebeple *müddeaya mezkûrun istimâ' mürûr-u zamandan dolayı câiz olamadığını*⁶⁰¹ söyler. Zamanaşımı sebebiyle davanın dinlenemeyeceği savunmasını yapan davalı, ilk önce davada zamanaşımı olup olmadığına cevap verilmesi talebini zapta geçirtir. Zamanaşımını iddiasını davacı reddeder. Bunun üzerine davayı gören kadı Mustafa Naim Efendi, davada ileri sürülen zamanaşımı iddiasına ilişkin müftüden fetva ister. Kadı, müftüden fetva isteme hususundaki kararını, zabıt defterine yazar ve mahkeme defterine, “*işbu zabt-ı dava kıraat buyurularak mürûr-u zaman hakkında cevabı zeylen beyan olunmak üzere Mecelle-yi Celîle'nin bin sekiz yüz on birinci maddesi hükmüne tatbiken li-ecli'l-istiftâ müfti-i beldeye*⁶⁰²” gönderilmesi kaydını düşer. Görüldüğü üzere, şeriye mahkemesi hâkimi müftüden, dava zabtını okuyarak somut uyuşmazlıkta ortaya çıkan zamanaşımı konusu hakkındaki fetvasını yani zamanaşımı iddiası hakkındaki görüşünü bildirmesini ister. Müftünün fetvası da mahkeme defterine kaydedilmiştir. İncelediğimiz miras uyuşmazlığı davasında ortaya çıkan zamanaşımı hususu hakkında müftü, dava konusunun zamanaşımına uğradığı yönünde görüş bildirir. Müftünün “fetvası” şu şekildedir:

“*İşbu zabt mütâlaa olundu evvel emirde*⁶⁰³ *müddeâ-aleyh Ahmet Efendi'nin müddeabihe tasarrufu bilâ-nizâ ve bilâ-vekâlete ise müddeiye-i mezbûrenin tevellüdü bin iki yüz seksen beş olduğu beyan edilmesine ve müddeiye-i Feride'nin mazbût ifadesinde de pederinin vefatında on beş yaşında olduğu ve üç yüz on sekiz senesine kadar Maden'de ve Kalecik'te ve Zir kazasında biraderi mûmâ-ileyh Ahmet Efendi ile yerleştiğini ikrâr ve itirâf etmesine göre mürûr-u zaman vâki özr-ü şeriye*⁶⁰⁴ *göstermediğinden pederi müteveffânın terekeseine aid davada mürûr-u zaman bulunduğu marûzdur*⁶⁰⁵.”

Mahkeme defterlerinde yer alan müftü fetvalarında Mecelle hükümlerine atıf yapılan örneklere baktığımızda, Kırşehir Şeriye Mahkemesi zabıt defterine⁶⁰⁶ kayıtlı

⁶⁰¹ Arslan, a.g.e., s. 74.

⁶⁰² a.g.e., s. 75.

⁶⁰³ Çeviri yazıda “*ol emr de*” şeklindedir.

⁶⁰⁴ Çeviri yazıda “*izâr-ı şeriye*” şeklindedir.

⁶⁰⁵ a.g.e., s. 75.

⁶⁰⁶ Bu deftere kayıtlı pek çok uyuşmazlıkta kadı dava zabıtlarının kaza müftüsüne gönderilerek fetva alınmasına karar vermiş ve müftünün fetvası aynen zabıt defterine kaydedilmiştir. Bu mahkeme evrakından kadının söz konusu fetvadan sonra ne şekilde işlem yaptığını, fetvanın şerî muhakemeye ve kazâya etkisini yakından izlemek mümkündür. Fetva alınmak üzere dava zabıtlarının müftüye gönderilmesi konulu kayıtlardan örnek görmek için bkz. Aktuğ, a.g.e., s. 150 (Belge 14), s. 263 (Belge 122); s. 287 (Belge 140).

Modernleşme dönemi şerî yargıda görülen davalarda, uyuşmazlığın çözülmesi süresince kimi zaman davanın taraflarının talebi kimi zaman da herhangi bir talep olmadan kadının müftü görüşüne

istihkak konulu bir uyuşmazlığı inceleyebiliriz. Bu uyuşmazlıkta davacı, kırsığının fiziksel özellikleriyle ayrıntılı şekilde tasvir eder ve bu kırsığın çalınmış olduğunu, halihazırda davalının zilyedinde olduğunu iddia ederek dava konusu hayvanın iadesini talep eder. Davalı ise zilyet olduğu hayvanın fiziksel niteliklerinin davacının tasvir ettiği hayvandan farklı olduğunu ortaya koyduktan sonra, elindeki kırsığın kendi malı olduğu savunmasını yapar. Bunun üzerine kadı, zabıt defterine *îcâb-ı şeriye beyan buyrulmak üzere fetâhatlü Müfti Efendi'ye*⁶⁰⁷ kaydını düşer ve fetvasını almak üzere dava zabıtlarını müftüye gönderir. Kaza müftüsü fetvasında Mecelle'ye atıf yaparak *“Nıtac gibi tekerrürü kabil olmayan bir sebeple mukayyed mülkiyet davalarında zilyedine mebni olarak meselâ hâriç ve zilyed bir at veyahud tayda niza idüp her biri ol tayın kendi kırsığından doğma malı olduğunu dava eylediklerinde zilyedin beyyinesini tercih ederiz. 1759. madde-yi Mecelle*⁶⁰⁸” şeklinde görüşünü bildirir.

Müftü fetvalarında Mecelle hükümlerine atıf yapılan başka bir örneği de Besni Şeriye Mahkemesinin 1910-1912 yıllarına ait dava kayıtlarının yer aldığı zabıt defterinden verebiliriz. Bu kayıtlar arasında pek çok müftü fetvasına rastlanmaktadır. Kadı, davanın görülmesi aşamasında karşılaştığı pek çok konu hakkında müftü görüşüne başvurmuştur. Örneğin, davacı vekili, müvekkilinin değirmen hissesi hasılâtının davalı tarafından verilmediğini iddia ederek, 80 ölçek buğday talebiyle dava açar⁶⁰⁹. Davalı vekili savunmasında, müvekkilinin söz konusu değirmene tek başına mutasarrıf olduğunu söyleyerek davanın reddini talep eder. Her iki taraf da iddialarının ispatı için mahkemenin şahitlerini dinlemesini talep ederler. Bunun üzerine kadı, *“Tarafeynin hangisinin beyyinesi istimâ edileceğinin beyanı*⁶¹⁰” konusunda müftüden fetva ister. Mecelle'de hakkında hüküm bulunan uyuşmazlık konularında fetva verirken, müftünün sıklıkla Mecelle maddelerine atıf yaptığı

başvurduğu ve müftü fetvasının kadı hükmü üzerindeki etkisinin takip edilebildiği benzer dava kayıtlarını görmek için şu evraka bakılabilir: Çetin, a.g.e., s. 24 (Belge no 5), s. 33 (Belge no 9) s. 38 (Belge no 12), s. 45 (Belge no 13), s. 57-58 (Belge no 20), s. 71 (Belge no 29), s. 75 (Belge no 31), s. 95 (Belge no 43), s. 98 (Belge no 45), s. 109 (Belge no 52), s. 128 (Belge no 62), s. 132 (Belge no 63); Arslan, a.g.e., s. 61, s. 75, s. 76, s. 80; Tekdal, a.g.e., s. 47 (b.33), s. 49 (b.40), s. 100 (b.181), s. 102 (b.187), s. 106 (b.203); Namaz, a.g.e., s. 92 (Hüküm No: 40), s. 97 (Hüküm No: 42); Aköz, a.g.e., s. 63, s. 103 (74.1).

⁶⁰⁷ Aktuğ, a.g.e., s. 158.

⁶⁰⁸ a.g.e., s. 158-159. Bu metnin çeviri yazısında Mecelle'nin 1759. maddesi 1259. şeklinde okunmuştur. Metnin çeviri yazısı şu şekildedir: *“Netâc ki tekrârı kâbil olmayan bir sebeple mukayyed-i mülkiyet ve civarlarında zilyedine mebni olarak meselâ hâriç ve zilyed bir at veyahud tayda niza idüp her biri ol tayın kendi kırsığından doğma malıolduğuna dava eylediklerinden zilyedin beyyinesin tercih ederiz. 1259. madde-i Mecelle”*

⁶⁰⁹ Çetin, a.g.e., s. 108 (belge no 52).

⁶¹⁰ a.g.e., s. 109.

görülür. Örneğin, hemen yukarıda bahsettiğimiz buğday talebiyle açılan davada, uyuşmazlığın taraflarından hangisinin şahitlerinin dinlenilmesi gerektiği sorusuna, müftü şu şekilde cevap verir. “*Mezkûr müddeâbih*⁶¹¹ *değirmende müddeî ve müddeî-aleyh ale’l-iştirâk mutasarrıflar ise Mecelle-yi Celîle’nin 1753. maddesine ve eğer zilyed yalnız müddeî-aleyh olup müddeînin iddiâsı harîc olduğu halde ise Mecelle-yi Celîle’nin 1760. maddesine tevfiken îfâ-yı muâmele edilmesi iktizâ eder*⁶¹².” Kimi zaman, mahkeme defterine kayıtlı fetva metni, *Mecelle-yi Celîle’nin 1700 ve 1702 ve 1724. maddelerine tevfiken îfâ-yı muâmele edilmesi muktezîdir*⁶¹³, *Mecelle-yi Celîle’nin 1517 ve 1753’üncü maddelerine tevfiken îfâ-yı muâmele edilmesi muktezîdir*⁶¹⁴, *Mecelle-yi Celîle’nin 1760. maddesine tevfiken îfâ-yı muâmele edilmesi muktezîdir*⁶¹⁵ şeklinde, yalnızca Mecelle maddelerinin gösterilmesinden ibarettir.

Modernleşme döneminde müftü fetvalarında sık sık Mecelle maddelerinin kullanılması elbette ki tesadüfî değildir. Zira, Mecelle hükümlerinin yalnız kadılar değil, müftüler bakımından da bağlayıcılığı, Mecelle Cemiyetinin⁶¹⁶ bir yazısında açıkça beyan edilmiştir. Mecelle hükümlerinin müftüler bakımından da bağlayıcılığı üzerinde duran bu yazının yayınlanmasında, kadılar etkili olmuştur. “*Mevâdd-ı münderecesiyle amel olunması taht-ı irade-yi seniyyede olan*” Mecelle hükümlerine aykırı fetva verilmesinin işlemlerde karışıklık ve zorluk çıkardığı kadılar tarafından dile getirilmiş, problem Mecelle Cemiyetine havale edilmiştir. Mecelle maddelerine aykırı şekilde fetva verilmesinin birtakım zorluklara ve sorunlara sebep olacağını belirten Cemiyet, Mecelle’nin Padişah emri ile tüm şerî ve nizamî mahkemeler bakımından yürürlükte olduğunu söyler. Cemiyetin yazısında, Mecelle hükümleri aleyhine fetva vermenin uygun olmadığı, Mecelle’ye aykırı görüşlerle fetva vermekten müftülerin kaçınması gerektiği belirtilerek, Mecelle’ye uygun işlem yapılması konusunda müftüler ihtar edilir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde yaptığımız açıklamaları, verdiğimiz bilgileri toplamak gerekirse şeriye mahkemelerinde uyuşmazlık çözümünün kayıt altına

⁶¹¹ Çeviri yazıda *müdde’âya* şeklindedir.

⁶¹² Çetin, a.g.e., s. 109.

⁶¹³ a.g.e., s. 46.

⁶¹⁴ a.g.e., s. 47.

⁶¹⁵ a.g.e., s. 57.

⁶¹⁶ 16 Haziran 1879 (h. 25 Cumadelaire 1296) tarihli düzenleme için bkz. Ahmet Asım Bey-Mahmut Celaeddin Bey, **Mukarrerât-ı Şeriye**, s. 161.

alınması hakkında şunları söyleyebiliriz: Modernleşme dönemine kadar, şeriye mahkemesinde çözülen bir davanın kadının önüne taşınmasından bu dava hakkında karar verilene değin hem uyuşmazlığın tarafları hem de kadının gerçekleştirdiği işlemlerin kaydedildiği resmî defterler şeriye sicilleridir. Pek çok evrakın kaydedildiği şeriye sicil defterlerinden, bir davanın farklı celselerinde icra edilen işlemleri ya da ayrıntılı taraf beyanlarını görmek pek mümkün değildir. Şeriye sicillerinde, kadı huzuruna taşınan uyuşmazlıklar hakkında bilgi içeren belgeler, davacının davası ile dayandığı delillerini, davalının cevabı ve delillerini, kadının uyuşmazlığı çözerken yürüttüğü muhakemeyi, şerî gerekçelere dayanarak verdiği karar hakkında açıklamaların yer aldığı, bugünkü mahkeme kararlarına benzeyen, ilâm adı verilen evraktır. Sicillere kaydedilen ilâmların tanzim esaslarını, fıkıh biliminin alt dalı olan sakk disiplini belirlemiş, sakk disiplininin kurallarına uygun şekilde hazırlanan ilâmlar tip formlar halinde sakk mecmualarında toplanmıştır; ancak şerî ilâmların sakk mecmualarındaki örneklere uygun düzenlenip düzenlenmediği olağan/sistematik olarak denetlenmemiştir. Modernleşme döneminde şeriye mahkemelerinde resmî zabıt defterlerinin tutulması, şerî yargılamanın her aşamasının söz konusu zabıt defterlerine kaydedilmesi zorunluluğu getirilmiş, zabıt defterlerinin tanzim esaslarını gösteren resmî düzenlemeler yayınlanmıştır. Dolayısıyla, bu dönemde, şerî yargıya taşınan uyuşmazlıklar hakkında hem davacı ve davalı beyanları hakkında ayrıntılı bilgi edinmek hem de müteaddit celselerde, kadının gerçekleştirdiği işlemleri daha yakından takip edebilmek mümkün hâle gelmiştir. Yine modernleşme döneminde, Mecelle'nin şerî ilâmların temyizine ilişkin hükümlerinin yürürlüğe girmesiyle, kadı kararları olağan/sistematik olarak denetlenmiştir. Kadıların bir dava hakkında verdiği kararları içeren evrak hem İslam bilginlerinin vazettiği sakk disiplinince belirlenen kurallar hem de siyasi otoritenin yayınladığı mevzuat metinlerinde yer alan hükümler uyarınca denetlenmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde, Mecelle'nin dava belgelerindeki yerine ilişkin de inceleme yapılmıştır. Bu incelememiz neticesinde Mecelle'nin davacı ve/veya davalı beyanlarını şekillendirdiği görülmüş, kadıların da gerek muhakemeyi icra ederken gerekse de iddia ve müdafaayı red ve/veya kabul ederken Mecelle maddelerine atıf yaptıkları tespit edilmiştir. Ayrıca Mecelle'nin sadece dava taraflarının beyanları ya da kadı kararlarında değil müftü fetvalarında da önemli bir yer edindiği tespit edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NİZAMİYE MAHKEMELERİNDE UYUŞMAZLIK ÇÖZÜMÜNÜN KAYIT ALTINA ALINMASI

I. NİZAMÎ YARGIDA UYUŞMAZLIK ÇÖZÜMÜ SÜRESİNCE TUTULAN KAYITLARIN TESPİTİ

Nizamiye mahkemelerinin ayırt edici özelliğini, yani bu mahkemelerde davaların mevzu kanunlar ve nizamlara göre çözüleceğini dikkate aldığımızda, hukuk davalarının kaydedildiği mahkeme evrakının neler olduğunu belirleyen kuralları, ilgili mevzuat hükümlerinde aramamız gerekeceği sonucunu çıkarabiliriz. Nizamî yargıda görülen hukuk davalarına özgü muhakeme kuralları, 1879 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu tarihe kadar, hukuk davaları çözülürken *Usûl-ü Muhakeme-yi Ticaret Kanunnâmesi* hükümleri⁶¹⁷ ile Mecelle'nin muhakeme usûlüne ilişkin maddeleri nizamî yargıda uygulanmıştır⁶¹⁸. Bu düzenlemelerin, nizamiye mahkemesinde çözülen hukuk davaları bakımından kanun ihtiyacını yeterince karşılayamadığı anlaşılmaktadır. Zira, 1879 tarihli *Usûlü Muhakeme-yi Hukukîye Kanunu Muvakkati*'nin (bundan sonra 1879 tarihli UMHKM) gerekçe lâyihasında, hâkimlerin hukuk davalarını çözümlerken kullanacakları ve uyacakları “*kaide-yi muttaride*” olmadıkça adlî işlerde istenilen düzeye erişilemeyeceği belirtilmiştir⁶¹⁹. Bu ihtiyaca binaen, nizamiye mahkemelerinin “*mevâdd-ı hukukîyeyi*” çözmekle yükümlü olan kısmının muhakeme usûlüne dair, kanun metni hazırlama kararı alınmış ve bu görev

⁶¹⁷ bkz. 10 Ocak 1872 (h. 29 Şevval 1288) tarihli Mehâkim-i Nizamiye-i Nizamnâme, m. 18. Tam metni için bkz. **Düstur**, T. 1, C. 1, s. 352-356.

⁶¹⁸ Mecelle'de yalnızca maddi hukuk kuralları yer almaz; bu derlemenin son 4 kitabı olan ikrar, dava, beyineler ve yemin, kazâ kısımlarında muhakeme normları da bulunur. Mecelle'de yer alan muhakeme kuralları 1876 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu da 1876 yılından itibaren *Usûl-ü Muhakeme-yi Ticaret Kanunnâmesi*'yle birlikte Mecelle'nin son dört kitabında yer alan muhakeme usûlü normlarının nizamiye mahkemesinde çözülen hukuk davalarında uygulandığını gösterir.

⁶¹⁹ **Düstur**'da kanun maddelerine geçilmeden önce usûl kanuna ilişkin Şûrâ-yı Devletçe düzenlenen mazbata suretine (bundan sonra Şûrâ-yı Devlet Mazbatası) yer verilmiştir. Mazbatanın tam metni için bkz. **Düstur**, T. 1, C. 4, 251-256. Hukuk davalarında uygulanacak muhakeme kurallarının lüzumu hakkında bkz. Şûrâ-yı Devlet Mazbatası; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 251.

öncelikle Mecelle Cemiyetine verilmiştir. Cemiyetin hazırladığı kanun tasarısı Şûrâ-yı Devletin genel kurulunda okunarak, Şûrânın ilk toplantısında “*cem ve tertib*” edildiği halde “*her nasılsa mevki-yi icraya konulmamış*”⁶²⁰ olduğu Şûrâ-yı Devlet tarafından ifade edilmiştir. Yine, Mecelle Cemiyetinin hazırladığı muhakeme usûlü kanunu tasarısı esas alınarak ve “*inde'l icâp*” Fransa kanunlarına başvurularak, nizamiye mahkemelerinde çözümlenecek davalar için Hukuk Usûlü Muvakkat Kanunu hazırlandığı da Şûra tarafından ifade edilmiştir⁶²¹. Nizamiye mahkemelerinin hukuk dairelerinde çözümlenecek olan uyuşmazlıklarda uygulanmak üzere yürürlüğe giren usûl kanunu ile bu mahkemelerde bir davanın görülmesi süresinde hazırlanacak evrakın çeşidi ve üslûbu, belgelerin içeriği arasında doğrudan ilişki olacaktır. Hukuk davalarına ilişkin muhakeme usûlü normları, bir hakkın yargı yerleri vasıtasıyla elde edilmesinde, gerek mahkemelerce gerekse de uyuşmazlığın taraflarınca yapılması gereken işlemleri belirlemiştir⁶²², hem hâkimlerin hem de davanın taraflarının kanundaki şart ve sınırlar altında işlem yapmalarını hüküm altına almıştır⁶²³. Uyuşmazlıkları ait oldukları mahkemelerde açma, uyuşmazlık iddiasına karşı savunma yapma, davaları inceleyip hüküm verme, bu hükümlere karşı kanun yollarına müracaat etme hususunda uyulması gereken kuralları⁶²⁴ düzenlemiştir. Davaya konu olan hakkın, hangi merciler tarafından nasıl bir usûl ile ve hangi yollardan yerine getirileceği, hakkın talep edilmesinde, bu hakkında varlığı veya yokluğunun tespitinde uygulanan kuralları,

⁶²⁰ Şûrâ-yı Devlet Mazbatası; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 251.

⁶²¹ Şûrâ-yı Devlet Mazbatası; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 251. 1879 tarihli UMHKM’nun yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra hazırlanan 30 Temmuz 1880 tarihli bir raporda, bu kanunun mehazi hakkında önemli açıklamalar yapılır. İlgili raporda 1879 tarihli UMHKM’daki hükümlerin hazırlanma aşaması hususunda şu bilgilere yer alır: 1860’lı yılların başında, ticaret mahkemelerinde uygulanmak üzere muhakeme kanunu hazırlanması için komisyon kurulur ve Fransız mevzuatı, fıkıh hükümleri, İtalyan ve Alman usûl mevzuatında yer alan hükümlerden yararlanılarak yaklaşık altı yüz maddelik bir metin kaleme alınır. Bu çalışma Şûrâ-yı Devlette takdir edilmez, bir kenara bırakılır. Hukuk mahkemelerinin kurulmasından sonra bu mahkemelerde uygulanmak üzere uyulması zorunlu, belirli ve kesin muhakeme kuralları ihtiyacı ortaya çıkar. Adliye Nazırı Cevdet Paşa, Şûrâ-yı Devletin iyice düşünmeden bir kenara bıraktığı çalışmanın yeniden gündeme getirilmesini sağlar. Önceden hazırlanan altı yüz maddelik düzenlemeden yararlanılarak yaklaşık üç yüz maddelik 1879 tarihli UMHKM hazırlanır. bkz. Rapport Sur Le Code De Procédure Civile Ottoman, Péra, 30 Juin 1880, s. 1-2 (çevrimiçi:) <http://isamveri.org/pdfrisaleosm/R259321.pdf>, E.T.: 15.12.2021. Bu rapor dikkate alınırsa, 1879 tarihli UMHKM’nun kaynağının fıkıh hükümleri ile modern Kıta Avrupası mevzuatı olduğu söylenebilir ki zaten 1879 tarihli UMHKM hakkında Düstur’da yayınlanan Şûrâ-yı Devlet Mazbatası’nda, bu kanunun hazırlanmasında Fransız mevzuatına başvurulduğu açıkça belirtildiğine yukarıda değinmiştik.

⁶²² Taylan, **a.g.e.**, s. 152.

⁶²³ Yorgaki Efendi ve Şevket Efendi, **a.g.e.**, s. 17; Mustafa Reşid, **Usûl-ı Muhakeme**, 1922, s. 3-4.

⁶²⁴ Sabit Efendi, “Usûl-ü Muhakeme-yi Hukukiye Kanun-u Muvakkati Şerhi”, **Medrese-yi Hukuk**, Sa. 194, s. 10-11; Sabit Efendi hukuk muhakemesi usûlüne ilişkin bu tanımlamayı yaparken Fransız hukukçu Pothier’nin (Robert Joseph Pothier, 1699-1772) usûl hukukuna ilişkin tanımından hareket ettiğini belirtir. Modernleşme dönemi Osmanlı adliye teşkilatında, Fransa mahkeme teşkilatının örnek alındığını belirten Sabit Efendi, mehazın bilinmesi amacıyla Fransız mahkeme teşkilatının tarihsel gelişimini oldukça ayrıntılı şekilde anlatmıştır. Eserin Fransız adliye teşkilatı tarihçesine ayrılan kısmı için bkz. Sabit Efendi, **a.g.e.**, ss. 23-132.

mahkemelerin hakkı tespit etme faaliyetinin biçimini siyasi iradedden doğan muhakeme usûlü kanunu göstermiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, bir davanın yargılama usûlünün mevzuatta belirtilen kurallara aykırı olması halinde, nizamiye mahkemesince verilen kararın temyiz merciince bozulacağı da açıkça hüküm altına alınmıştır⁶²⁵.

1879 tarihli UMHKM'nin “*vezâif-i dâhilîye beyanındadır*” başlıklı ikinci bölümünde, nizamiye mahkemesi işlemlerinde güvenliği ve düzeni sağlamak⁶²⁶ için her mahkeme kaleminde tutulması gereken defterler, bu defterlerin çeşitleri ile söz konusu defterlerde kayıt altına alınması gereken hususlar düzenlenir. Bu nedenle, hukuk uyuşmazlıklarının kaydedildiği mahkeme evrakını tespit etmek için esas alacağımız temel düzenleme 1879 tarihli UMHKM olacaktır. 1879 tarihli UMHKM'nin nizamiye mahkemesi hukuk kısmında görülen davalar için mahkemede tutulması gereken evrakı hüküm altına aldığı altıncı maddesine göre, mahkeme kaleminde altı çeşit defter tutulacaktır. Bu defterler, dilekçe (*istidâ*) defteri, celp defteri, senet (*senedât*) defteri, karar defteri, ilâm (*ilâmât*) defteri ve hasılât defteridir. Mahkeme kaleminde tutulması gereken bu altı defter dışında, hukuk davalarına ilişkin kayıt barındıran diğer evrak çeşidi dava zabıtlarıdır. Nizamiye mahkemesinde icra edilen duruşmaların kaydedildiği dava zabıtları bir araya getirilip, ciltlenerek ilk derece nizamiye mahkemesi hukuk kısmının *zabıt cerîdesi* adı verilen defterlerini oluşturur⁶²⁷. Zabıt defteri, çalışmamız kapsamında incelenecek olan en önemli evraktan biridir.

Aşağıda, nizamiye mahkemesi hukuk kısmında tutulan bu defterleri tanıtarak, ilgili defter çeşidi içinde yer alan kayıtların tanzim sürecini inceleyeceğiz. İncelememizi yaparken, mevzuat ve uygulama arasında ilişki kurmaya özen göstereceğiz. Nizamiye mahkemelerinin hukuk dairelerinde uyuşmazlık çözümünde belli bir muhakeme yöntemi tesis eden usûl kurallarının, pratiği nasıl şekillendirdiğini gösterecek olan, yani hukukun uygulanmasını anlayabileceğimiz birincil kaynaklar hiç şüphesiz mahkeme kayıtlarıdır. İlk derece nizamiye mahkemesi hukuk kısmına ilişkin ulaşabildiğimiz beş adet defter vardır. Bu evraktan iki tanesi karar defteri, iki tanesi ilâm defteri, bir tanesi de zabıt defteridir. Takdir edilecektir ki, 1879 yılından itibaren

⁶²⁵ bkz. 1879 tarihli UMHKM m. 232 ve m. 241; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 305 ve s. 306.

Tanzimat Fermanı'nın ilânından, 1879 tarihine kadar Osmanlı adliye teşkilatında yaşanan değişim ve gelişim hakkında bkz. Sabit Efendi, **a.g.e.**, ss. 153-220.

⁶²⁶ Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 34.

⁶²⁷ 1879 tarihli UMHKM m. 7; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 259

nizamî yargıda tutulan ilk elden mahkeme kayıtlarıyla ilgili olarak yalnızca beş deftere erişebilmek, elimizde oldukça sınırlı birinci elden bilginin bulunduğu anlamına gelir. Bu nedenle, hem evrak çeşitliliği sağlamak hem de birinci elden kaynak kullanamadığımız defter türlerine örnek verebilmek için, modernleşme döneminde yazılmış bilimsel eserleri ikincil kaynak olarak kullanacağız. Aşağıda ilk önce, tüm çalışmamız boyunca kullanacağımız dava belgelerinin yer aldığı kaynakları açıklayacağız, daha sonra da ilk derece mahkemelerinin hukuk kısmında tutulan defterlerin çeşitlerini ve bu defterlerin tanzim sürecini inceleyeceğiz.

A. Kullanılacak Temel Kaynaklar

1. Adliye Nezaretince Yayınlanan Evrak Örnekleri

Nizamî yargıda uygulanan kurallar sistemi fıkıh olmadığı için sakk kitaplarında, fıkıh hükümleri esas alınarak hazırlanan şerî ilâm numunelerinin, nizamî yargıda çözülen davalara ilişkin kararlar yazılırken örnek alınamayacağı açıktır. Bu bağlamda, modernleşme döneminde nizamiye mahkemelerinin bağlı olduğu kurum olan Adliye Nezaretinin, 1873 yılından itibaren çıkardığı bir dergiden bahsetmemiz gerekir. Bakanlığın çıkardığı bu yayın, Cumhuriyet Dönemi'ne kadar, Cerîde-yi Mehâkim/Cerîde-yi Mehâkim-i Adliyye/Cerîde-yi Adliyye gibi isimlerle neşredilmiştir⁶²⁸. Cerîde-yi Adliyye, nizamî ilâmların basılıp yayınlanması amacıyla çıkarılmaya başlandığı için nizamiye mahkemelerine gönderilen bu derginin pek çok sayısında, Mahkeme-yi Temyizin hukuk davalarına ilişkin ilâmları bulmak mümkündür⁶²⁹. Adliye Nezareti bu dergide, hukuk uyuşmazlıklarının çözümünde tüm mahkemelerce örnek alınması gereken farklı dava belgesi çeşitlerini de neşretmiştir.

⁶²⁸ Derginin teşekkülü konusunda Maarif Nezaretine yazılan yazıyı görmek için bkz. Ceyhan, Şeriye Sicilleri, s. 68. Derginin yayına başlaması hakkında bkz. Ebu'l-Ulâ Mardin, **Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1946, s.237-238. Dergi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hulusi Yavuz, "Cerîde-i Mehâkim", **DİA**, C. 7, İstanbul, 1993, s. 408-409; Hulusi Yavuz, "Cerîde-i Adliyye", **DİA**, C. 7, İstanbul, 1993, s. 404-405

⁶²⁹ Örneğin derginin ilk sayısında yayınlanan ilâmlar arasında Mahkeme-yi Temyiz Hukuk Dairesince verilen bir mahkeme kararı numunesi yer alır. Bkz. Adliye Nezareti, **Cerîde-yi Mehâkim**, Sa. 1, 22 Nisan 1873 (h.23 Safer 1290), s. 2-5.

Derginin pek çok sayısına ulaşmak için bkz. (çevrimiçi:) <https://adaletdergisi.adalet.gov.tr/index.html>, Cerîde-i Mehâkim/Cerîde-i Mehâkim-i Adliye/Ceride-i Adliye, E.T.: 20.06.2022. Nizamiye mahkemelerini, Cerîde-yi Mehâkim'de yayınlanan ilâmları esas alarak inceleyen Rubin'in Cerîde-yi Mehâkim'e ilişkin değerlendirmelerini görmek için bkz., Rubin, **Nizamiye Courts**, s. 9-14.

Çalışmamızın bu bölümünde hem Cerîde-yi Adliyye’de yayınlanan Mahkeme-yi Temyiz kararlarını hem de diğer belge örneklerini kullanacağız.

2. Sakk-i Adlî Eserleri

a. Sakk-i Adlî Kavramı

Nizamiye mahkemelerinde görülecek uyuşmazlıklarda, gerek davanın taraflarının gerekse de mahkemenin, davanın başlangıcından uyuşmazlığı çözecek hükmün verilmesine kadarki süreçte hazırlayacakları evrakın tanziminde, uymak zorunda oldukları kurallar bütünü “sakk-i adlî” olarak isimlendirilmiştir⁶³⁰. Muhakeme usûlü ve muhakeme kuralları nizamiye mahkemelerinde uyuşmazlıkların nasıl çözüldüğünü yani kişilerin mahkemelere hangi yol ile müracaat ederek dava açacağını, davanın taraflarının iddia ve müdafaalarını ne şekilde ifade edeceklerini, tarafların ve hâkimlerin muhakeme icra edilirken hangi kurallara uymaları gerektiğini⁶³¹ hüküm altına almıştır. Bundan dolayı, nizamî yargının hukuk kısmında çözülen davalarda düzenlenmesi gereken evrak çeşitlerini, bu evrakın içeriğini belirleyen yani sakk-i adlî⁶³² normlarını oluşturan mevzuat hükümlerinin başında, hukuk usûlü muhakemesi kanunu gelir. Nizamiye mahkemelerinde görev yapacak hukukçulara eğitimleri sırasında, mevzuat hükümleri uygulanarak hukukî uyuşmazlıkların nasıl çözümleneceği, davanın çeşitli aşamalarında hangi evrakın ne şekilde düzenleneceğini gösteren dersler⁶³³ verilmiştir. Adlî belge düzenleme dersinin hukuk öğrenimi müfredatında yer almasının gereği ve önemi, şu şekilde anlatılır: Meşrutiyetle

⁶³⁰ Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, s. 8. Nizamî yargıda hukuk ve ceza davaları çözülürken farklı muhakeme usûlü kuralları uygulandığından her iki uyuşmazlık türünde tanzim edilecek belgelerin üslup ve içeriği farklı olacaktır. Bu nedenle “sakk-i adlî” disiplini “sakk-i adlî-yi hukukî” ve “sakk-i adlî-yi cezai” olarak ikiye ayrılır. Bkz. **a.g.e.**, s. 8 (dipnot).

⁶³¹ Yorgaki Efendi ve Şevket Efendi, **a.g.e.**, s. 17.

⁶³² Konusu suç olan uyuşmazlıklar çalışmamız dışında olduğundan bundan sonraki açıklamalarımızın tamamı sakk-i adlî-yi hukukî hakkında olacak, ancak uzun uzun sakk-i adlî-yi hukukî şeklinde yazmak yerine çoğu zaman kısaca sakk-i adlî ifadesini kullanacağız.

⁶³³ Sakk-i adlî-yi hukukinin yani nizamiye mahkemesinde çözülen hukuk uyuşmazlıklarında dava belgelerinin ne şekilde hazırlanacağını gösteren disiplinin diğer adı “*tatbikât-ı hukukiye*”dir. Ders programları ve Hukuk Mektebi’nden mezun olan öğrencilerin diplomaları incelendiğinde, adlî belge düzenlemesini konu alan dersin *Tatbik-i Usûl-ü Muhâkeme-yi Hukukiye ve Ticariye, Tanzim-i İlâmât, Usûl-ü Muhakemât-ı Hukukiye’ye Dair Ameliyât-ı Tatbikiyye, Sakk-i Adlî* isimleriyle verildiği anlaşılmaktadır. Hukuk Mektebi’nin ders programında bu dersleri görmek için bkz. Yörük, Mekteb-i Hukuk, s. 78, 79, 80. Selanik hukuk mektebinin farklı yıllardaki öğretim programında bu dersleri görmek için bkz. Fatih Demirel, **Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Selanik Vilayetinde Eğitim**, İstanbul: İdeal Kültür ve Yayıncılık, 2019, s. 305, 308-309. Hukuk fakültesinde görülen derslerin isimlerinin de yer aldığı diploma örneği için bkz. Emre Dölen, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yükseköğrenim Diploma ve Belgeleri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020 s. 83.

yönetilen devletler, yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinden oluşur. Meşrutî yönetimlerde, yargı kuvvetinin yani “*kuvve-yi adliye*”nin mükemmelliğini belirleyen, mahkemelerce verilen kararların *kavânin ve nizamât-ı mevzûaya* uygunluğudur. Mevzu kanunlara uygun olarak adlî belgelerin ne şekilde düzenleneceğini ise sakk-i adlî kuralları gösterir; bu nedenle sakk-i adlî dersi “*fünûn-u âliye*”dendir⁶³⁴. Sakk-i adlînin ayrı bir ders şeklinde okutulmasının gereğini göstermek için bu dersin hukuk öğrencilerinin teorik bilgilerini pratik olaylara uygulamalarını sağlayacağı söylenmiştir⁶³⁵. Sakk-i adlî kurallarının amacı, nizamiye mahkemelerinde çözümlenen davalar için tanzim edilecek evrakın içerik ve üslûbunda yeknesaklığı sağlamaktır⁶³⁶. Belge içeriklerinde yeknesaklığı kanun hükümlerinin uygulanması, üslûpta yeknesaklığı ise kanun dilinin taklidi yani evrak yazılırken başta Mecelle ve usûl kanunu olmak üzere hukuk kurallarındaki ıstılahların kullanımının⁶³⁷ sağlayacağı, böylece mahkeme işlerinde nizamın temin edileceği belirtilmiştir.

Nizamiye mahkemeleri, Osmanlı Devleti’nin kendi hukuk geleneğine dayanmadığı, bu mahkemelerde uygulanan muhakeme kurallarının önemli bir kısmı Fransız mevzuatından alındığı için uyuşmazlık çözümünde hazırlanacak adlî evrakın üslûp ve içeriğinin belirlenmesinde Fransız hukuku uygulamasının ve Fransız hukukçularının etkisinin olacağı öngörülebilir. Bu mahkemelerde görülecek davalara ilişkin hazırlanması gereken evrakın nasıl düzenleneceğini gösteren en eski tarihli eser, bulabildiğimiz kadarıyla, Talat Bey’e aittir⁶³⁸. Talat Bey, nizamiye mahkemelerinde adlî evrakın düzenlenme biçimine ilişkin kitap olmadığını belirtir ve bu eksikliği kapatmak amacıyla hocalarından öğrendikleri bilgiler ile “Rogron”⁶³⁹ isimli yazarın kitaplarından yararlanarak eserini yazdığını söyler. Talat Bey’in Rogron olarak belirttiği yazarın, Fransız hukukçu Joseph André Rogron (1793-1871) olduğu anlaşılmaktadır. Rogron’un, Fransız usûl hukuku normlarını gerekçeli olarak şerh

⁶³⁴ bkz. Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî-yi Hukûk**, Memdûh ve Masbahaddin (nşr.), İstanbul: Hüseyin Bey Matbaası, 1328, s. 4-5 (bundan sonra Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1328).

⁶³⁵ bkz. Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, s. 32.

⁶³⁶ a.g.e., s. 9.

⁶³⁷ a.g.e., s. 10.

⁶³⁸ Abdurrahman Talat Bey, **Tarifeli Sakı Kavanin-i Ahkâm-ı Adliye**, İstanbul: Mihran Matbaası, 1301. Eserin ilk baskısı olan 1301 (1883/1884) yılında Talat Bey’in Mekteb-i Hukuk’ta son sınıf öğrencisi iken 1310 yılındaki baskı yayımlandığında Nizamiye mahkemesinde hâkim olduğu dikkat çekicidir. Bkz. Abdurrahman Talat Bey, **Tarifeli Sakı**, 1301 iç kapak ve 1310 mukaddime. Talat Bey’in ilk derece nizamiye mahkemesi başkanlığına atandığından, çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde de sık sık kullanacağımız eserin künyesi şu şekildedir: Abdurrahman Talat Bey, **Tarifeli Sakı Kavanin-i Ahkâm-ı Adliye**, İstanbul: Matbaa-yı Nişan Berberyan, 1310 (1892/1893).

⁶³⁹ Abdurrahman Talat Bey, **Sakk-i Kavanin**, 1301, mukaddime.

ettiği, bu normlara göre adli belgelerin nasıl hazırlanacağını (*formulaire du code de procédure civile*) anlattığı ve usul hukuku kuralları uygulanarak bir davanın çözümünde hazırlanacak belge örneklerine, dilekçeler, dava zabıtları, mahkeme hükümleri gibi, yer verdiği eserleri vardır⁶⁴⁰. Nizamiye mahkemelerinde uygulanan hukuk muhakemesi usulü normlarının mehzâ Fransız usul kanunu olduğu göz önüne alınırsa, Talat Bey'in hazırladığı sakk kitaplarında, gerek kanun maddelerini şerh ederken gerekse de bu kitaplarda yer verdiği adli belge numunelerinin tanzim biçimini açıklarken bir Fransız hukukçusunun eserlerinden yararlanması kolaylıkla anlaşılabilir. Nizamî mahkemelerde evrak tanzim edilirken uygulanacak hukuk usulü kanununu hükümleri henüz şerh edilip açıklanmadığından Talat Bey, söz konusu çalışmasında evrak numunelerinden önce her belgenin ilgili olduğu kanun hükmünü de açıklar

b. Mahkeme-yi Temyiz Hâkimi Şevki Efendi'nin “Sakk-i Adli-yi Hukukî” Eseri

Sakk-i Adli adı verilen eserlerde hem mahkemenin tutacağı defterler hem de tarafların hazırlayacakları dava evrakı tanıtılmış, bu evrak hakkında ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır. Bu eserleri çalışmamız bakımından önemli kılan diğer bir özellikleri, nizamî yargıda uyuşmazlık çözümü süresince hazırlanan pek çok belge örneğini içermeleridir. Tanzimat Dönemi'nde kurumsal hukuk eğitimi veren yerler arasında öncü olarak karşımıza çıkan, İstanbul'da faaliyet gösteren Darulfünûn-u Osmaninin Hukuk Şubesinde sakk-i adli dersi veren hocalardan biri Şevki Efendi'dir⁶⁴¹. Şevki Efendi, Mahkeme-yi Temyiz yargıçlığı yaptığı sırada nizamiye mahkemelerinde görev yapacak hâkim, savcı, avukat adaylarına dava belgelerinin ne şekilde hazırlanacağını öğretmektedir. Mahkeme-yi Temyiz hâkiminin verdiği sakk-i

⁶⁴⁰ Örnek olarak bkz. Joseph André Rogron, **Code de procédure civile expliqué par ses motifs, par des exemples et par la jurisprudence**, Paris, 1841. Rogron, bu eserin sonunda yer alan iki yüz sayfalık kısmı adli belge örneklerine (*formulaire du code de procédure civile*) ayırmıştır. Joseph André Rogron, **Les Codes Français Expliqués Par Leurs Motifs, Par Des Exemples, Et Par La Jurisprudence, Avec La Solution, Sous Chaque Article, Des Difficultés, Ainsi Que Des Principales Questions Que Présente Le Texte, La Définition Des Termes De Droit La Reproduction Des Motifs De Tous Les Arrêts-Principes, Suivi De Formulaire**, Paris, 1863. Temel Fransız mevzuatının şerh edildiği bu eserde her hukuk disiplinine ilişkin kısımda sayfa numarası baştan başlamıştır. Hukuk Usulü Kanunu Şerhi (*Code de procédure civile expliqué*) ve bu kanun hükümleri uygulanarak hazırlanan üç yüz otuz bir adet dava belgesi örneği (*formulaire du code de procédure civile*) ki bu dipnotta künyesine yer verdiğimiz 1841 tarihli eserde yer alan örneklerdir söz konusu kitapta, Medeni Kanun Şerhi'nden sonra Ticaret Kanunu Şerhi'nden hemen önce yer almaktadır.

⁶⁴¹ Farklı derece ve çeşitteki nizamiye mahkemelerinde görev yapan Şevki Efendi'nin hukukçu olarak icra ettiği faaliyetler hakkında bkz. Erk, **Türk Hukukçuları**, s. 395-396.

adlî dersine ilişkin, birer yıl arayla basılan iki esere erişebildik. Bu eserlerin birincisi, Şevki Efendi tarafından yazılmış ve “Sakk-i Adlî-yi Hukukî” adıyla 1909/1910 (h. 1327) yılında yayınlanmıştır⁶⁴². Temyiz yargıcının bizzat kaleme aldığı bu kitabın dışında ikinci eser 1910/1911 (h. 1328) yılında basılmış, Sakk-i Adlî-yi Hukukî dersi notlarıdır⁶⁴³. Şevki Efendi’nin verdiği dersin notlarından oluşan bu yayın, bir yıl önce basılan kitap ile oldukça benzerdir. Sakk-i adlî dersine ilişkin her iki eserde de öncelikle nizamiye mahkemesi hukuk kısmında görülen bir dava hakkında, tarafların hazırlaması gereken dilekçeler hakkında bilgi verilmiştir. Dava dilekçelerinin hazırlanma yöntemi açıklandıktan sonra, çeşitli dilekçe örnekleri kitaba eklenmiştir. Şevki Efendi’nin, ilerleyen bölümlerinde de aynı yöntemi takip ettiği görülmektedir. Taraflarca hazırlanan dilekçeler mahkemeye verildikten sonra, bu dilekçelerin hangi işlemlerden geçeceği, evrak kaydının mahkeme kaleminde ne şekilde gerçekleştirileceği açıklanarak, kalemde tutulan defter çeşitleri hakkında ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır. Eserin ilerleyen sayfalarında, ilk derece nizamiye mahkemesi hukuk kısmında duruşmaların icra edilme ve kayıt altına alınma usûlü, taraf beyanlarının dava zabıtlarına kaydedilme şekli anlatılmış, dava zabıt örneklerine de kitapta yer verilmiştir. Nizamiye mahkemelerinin tüm derecelerinde hâkimlik yapmış olan Şevki Efendi, dava evrakının tanzim biçimini açıklamakla yetinmemiştir. Muhakemesi tamamlanan bir dava hakkında hükmün nasıl verileceğini, mahkeme heyetinin karara ilişkin müzakerelerinde hangi kurallara uymaları gerektiğini ve heyetin karar müzakere yöntemini de ayrıntılı olarak anlatmıştır. Mahkeme heyetinin gerçekleştireceği müzakere sonucunda uyuşmazlık hakkında verilen kararın yazımında dikkate alınması gereken kaideleri de nizamiye mahkemesinde görev yapacak olan hukukçulara açıklayan Şevki Efendi, Sakk-i Adlî eserinde mahkeme kararlarına da yer vermiştir.

Nizamiye mahkemesinde yargıçlık yaparken bir yandan da bu mahkemelerde görev alacak hukukçu adaylarına dava belgesi tanzimine ilişkin ders vermesini dikkate aldığımızda, Şevki Efendi’nin Sakk-i Adlî kitabı ve bu kitapta yer alan dava belgesi numunelerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Gerek evrak çeşitliliği sağlamak gerekse de orijinal kaynak kullanmadığımız defter türlerine örnek verebilmek için Şevki Efendi’nin kitabını esas alacağız; bazı konularda daha ayrıntılı açıklamalar ya da

⁶⁴² Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327.

⁶⁴³ Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1328.

değişik türden dava belgesi örnekleri içerdiği için zaman zaman Sakk-i Adlî dersinin notlarından da yararlanacağız. Ayrıca belirtmek gerekir ki, her ne kadar nizamiye mahkemelerinde hazırlanan dava belgeleri hakkında Şevki Efendi'nin eserlerini esas alacak olsak da modernleşme döneminde Osmanlı Devleti'nde yazılmış ve ulaşabildiğimiz diğer sakk-i adlî kitaplarından da zaman zaman faydalanacağız⁶⁴⁴.

3. Mahkeme Defterleri

İlk derece nizamiye mahkemesinin hukuk davalarının kaydedildiği, erişebildiğimiz defter çeşitlerinden ilki “*Karar Defteri*”dir. Çalışmamız süresince tespit edebildiğimiz iki adet karar defterinden bir tanesi, Burdur İlk Derece Hukuk Mahkemesine aittir⁶⁴⁵. İki yüz seksen üç sayfadan oluşan mahkeme evrakının ilk yarısına Burdur İlk Derece Hukuk Mahkemesinin kararları yazılmışken diğer yarısına Sulh Mahkemesinin⁶⁴⁶ kararları kaydedilmiştir. Evrakın yüz ellinci sayfasına, 19 *Teşrinievvel* 340, 20 *Rabiulevvel* 343 (mi. 19 Ekim 1924) tarihli ilk derece mahkemesinin son kararı kaydedilmiş, bu kararın altına “*bidâyet kısmı burada hitam bulmuştur*” notu düşülmüştür. İlgili mahkeme evrakı, yüz elli birinci sayfadan itibaren Sulh Hukuk Mahkemesinin karar defteri olarak devam eder.

⁶⁴⁴ Modernleşme döneminde nizamî yargıda hukuk uyumsuzluklarının çözümü süresince hazırlanan evraka ilişkin örnek numunelerin yer aldığı eserlerden biri de çalışmamızın önceki sayfalarında bahsettiğimiz, avukat Miltiyadi Karavokiros'un hazırladığı hukuk sözlüğüdür. Her ne kadar söz konusu eser bir sakk kitabı olmasa da bu sözlükte “*Lügat-ı Kavânin-i Osmaniye'nin Evrak Numuneleri, Formulaire du Dictionnaire de la Législation Usuelle Ottomane*” başlığı altında, yaklaşık altmış beş sayfalık bir kısımda gerek taraflarca gerekse de Tanzimat Dönemi'nde faaliyet gösteren çeşitli yargı yerlerince hazırlanan evrak örneklerine yer verilmiştir. Bu evrak arasında farklı mercilerce düzenlenen avukat vekaletnâmesi örnekleri (*procurations*), dava dilekçeleri (*actions*), istinaf ve temyiz başvurusuna ilişkin evrak, borç senedi örnekleri gibi pek çok evrak numuneleri yer almaktadır. Belge örneklerini görmek için bkz. Miltiyadi Karavokiros, **Lügat-ı Kavânin-i Osmaniye**, s. 588-650. Burada önemle belirtmek gerekir ki, *Kâtibiadlere Mahsus Sakk* ismiyle modernleşme döneminde Adliye Nezaretince hazırlanarak 1916 yılında bastırılan bir eserde “Kâtibiadl” yani noterlerin düzenledikleri vekaletnâme, kefaletnâme, çeşitli borç senetleri gibi pek çok evrak örneğini görmek mümkündür. Bu eserin Osmanlı Türkçesinden aktarılmış metni için bkz. Fethi Gedikli, **Kâtibiadlere Mahsus Sakk Osmanlı Dönemi Noterlik İşlem Formülleri**, Ankara: Türkiye Noterler Birliği Yayını, 2012, ss. 22-73.

⁶⁴⁵ **Burdur Sancağı Bidayet Hukuk Mahkemesi Karar Defteri**, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Yer Numarası 06 Mil Yz C 56.

(çevrimiçi:) <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/343832> E.T.: 28.08.2021. Bu defterin matbu birer form olan sayfalarının sağ alt kenarındaki yazıdan, Matbaa-yı Amire'de basılmış olduğu bilgisine ulaşılmaktadır.

⁶⁴⁶ Defterde sulh mahkemesinin kayıtlarının tutulduğu kısımda kararların altında tek bir hukukçunun ki bu hukukçu hâkim ya da hâkim muavinidir ve kâtibin imzası yer alır. Sulh mahkemeleri, kaza ve nahiye merkezleriyle köylerde, şehir ve kasabalarda sulh hâkimi adıyla birer seyyar hâkimlik tesis edilmiştir, sulh hâkimi tayin olmayan yerlerde sulh hâkimlerinin görevleri kapsamında olan davalar ilk derece mahkemelerince görülür. Taylan, **a.g.e.**, s. 150. Sulh hâkimlerinin görevi hakkında bkz. **a.g.e.**

İlk derece nizamiye mahkemesi hukuk dairesine ait diğer karar defteri Elbistan İlk Derece Hukuk Mahkemesine aittir. Bu defterin çevri yazısı yapılmıştır; ancak Osmanlı Türkçesi'nden aktarılan bu defter yayınlanırken *Şeriye Sicili Transkripsiyonu* ifadesi kullanılmıştır⁶⁴⁷. İlgili defterin orijinal başlığı çevri yazıda yer almamaktadır, defterin kendisinde böyle bir bilginin olup olmadığını hakkında ise mâlûmâtımız yoktur⁶⁴⁸. Çeviri yazı incelendiğinde, söz konusu evrakın Elbistan Kazâ Bidâyet Mahkemesinin hukuk kısmına ilişkin karar defteri olduğu anlaşılmaktadır. Zira, defterde yer alan tabloda⁶⁴⁹, farklı yıllarda mahkemeye başkanlık eden hâkimler tarafından yazılan “*işbu hukuk karar defteri lede't-tetkik usûlüne muvâfık olarak tanzîm kılındığı anlaşılmışla tasdik kılındı* ya da *işbu hukuk karar defteri muvâfık-ı usûl olarak tanzîm kılınmışla tasdik kılındı.*” şeklinde kayıtlar yer almaktadır. Bu defterde yer alan kayıtlarda taraf beyanlarına neredeyse hiç yer verilmemiştir. Yalnızca karara bağlanan hukuk davasına ilişkin mahkemenin müzakeresi ve bu müzakere sonucu verilen hüküm deftere yazılmıştır. Hem defterde yer alan tablodan hem de bu deftere kaydedilmiş olan uyuşmazlıkların içeriğinden, ilgili çeviri yazıya konu olan mahkeme evrakının şeriye sicili değil nizamiye mahkemesine ait karar defteri olduğunu söyleyebiliriz.

Ulaşabildiğimiz defter çeşitlerinden ikincisi “*İlâm Defteri*”dir. Yaptığımız araştırmalarda, ilk derece nizamiye mahkemesinde görülen hukuk davalarına ilişkin iki adet ilâm defterine erişebildik. Her iki defter de Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde şeriye sicilleri arasında tasnif edilmiştir. Söz konusu ilâm sicilinin ilki 1879-1881 yılları arasında, Maraş İlk Derece Nizamiye Mahkemesinde görülen hukuk davalarına ilişkin ilâmları içerir. Maraş İlk Derece Nizamiye Mahkemesi İlâm Defteri'nin bir bölümü *şeriye sicili* adıyla Osmanlı Türkçesi'nden aktarılmıştır⁶⁵⁰.

⁶⁴⁷ Çalışmayı yapan araştırmacı çeviri yazıya aktardığı defterin nizamiye mahkemesine ait olduğunun farkındadır; nitekim çalışmasının özet kısmında “*incelenen defter Tanzimat Dönemi'nde Nizamiye Mahkemelerinin alt basamağını oluşturan Bidayet Mahkemesinin hükümlerini ihtiva etmektedir*” açıklamasına yer vermiştir. Buna rağmen ilgili defterin niçin şeriye sicili olarak adlandırıldığı anlaşılamamaktadır. Bahsettiğimiz defter için bkz. Hakan Bolulu, 461 Numaralı Elbistan Şeriye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1310-1317 / M.1892-1900), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, 2019, ss. 2-73.

⁶⁴⁸ Bu evrakın orijinalinin arşiv kaydı hakkında tez çalışmasında herhangi bir veriye rastlayamadığımızdan, defteri bizzat incelememiz mümkün olamamıştır.

⁶⁴⁹ Tablo için bkz. Bolulu, a.g.e., ss. 64-73.

⁶⁵⁰ Maraş İlk Derece Nizamiye Mahkemesi İlâm Defteri'nin ilk 105 sayfasının Osmanlı Türkçesi'nden aktarılmış metni için bkz. Ahmet Kerem Birhan, 8983 Numaralı Maraş Şeriye Sicili'nin 1-105. Sayfalarının Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1297-1299/M.1879-1881), Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020, ss. 40-128.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde kayıtlı olan defterin hem orijinal şekli hem de defterdeki kayıtların içeriği incelendiğinde ilgili evrakın nizamiye mahkemesine ait ilâm defteri olduğu anlaşılmaktadır. Mahkeme evrakının orijinalinin boş halinde, her sayfanın üzerinde *matbu* şekilde “*Sahife Numerosu, Adliye ve Mezâhib Nezaretine Merbut (...) Mahkemesine Mahsus İlâmât Sicilidir*” başlıkları yer alır. Defterin doldurulmuş halinde ise sayfa numarası kısmı ardışık rakamlarla yazılmış, evrakın hangi mahkemeye ait olduğunu gösteren *matbu* kısımda boş bırakılan yere ise *Maraş Bidayet* yazısı eklenmiştir⁶⁵¹. Görüldüğü üzere, ilgili evrakın Adliye Nezaretine bağlı Maraş İlk Derece Mahkemesine ait ilâm defteri olduğu evrakın orijinalinde açıkça belirtilmiştir. Dolayısıyla, çeviri yazıya konu olan mahkeme defteri, şeriye sicili değil nizamiye mahkemesine ait ilâm defteridir.

Arşiv kayıtlarımızda şeriye sicilleri arasında tasnif edilen ancak nizamiye mahkemelerine ait olan defterlerden biri de Develi İlk Derece Nizamiye Mahkemesi'nin 1899-1903 (h. 1317-1321) tarihleri arasında verilen hükümlerinin kaydedildiği İlâm Defteri'dir⁶⁵². Defterin iç kapağına *Reis-i Mahkemeyi Bidâyet-i Develi* tarafından 1 Mart 315 (mi. 13 Mart 1898) tarihinde “*işbu defterin üç yüz yetmiş sahifeden ibaret olduğu tasdik kılındı*” notu düşülerek mühürlenmiştir, yani defterin iç kapağından zaten kadı sicili olmadığı anlaşılmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Develi İlk Derece Nizamiye Mahkemesi İlâm Defteri'nin 2/3'lük kısmı, iki araştırmacı tarafından *Develi Şeriye Sicili* başlığı kullanılarak Osmanlı Türkçesi'nden aktarılmıştır⁶⁵³. Bu evrakın orijinal nüshasında, nizamiye mahkemesinde tutulan hangi defter çeşidine girdiğine ilişkin bilgiye biz rastlamadık. Deftere kaydedilmiş olan

Defterin Osmanlı Türkçesi'nden aktarılan kısmında yer alan tüm uyuşmazlıklarda kararlar bir başkan ve iki üyeden oluşan heyet tarafından verilmiştir ki her kaydın altında mahkeme heyetini oluşturan üyelerin mühürleri yer alır. Defterdeki kayıtlarda, davaya konu olan uyuşmazlıkların tamamının *Maraş Bidâyet Mahkemesi Hukuk Dairesinde* görüldüğü açıkça belirtilmiştir. Maraş İlk Derece Nizamiye Mahkemesi İlâm Defteri'nin Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki katalog kaydı şu şekildedir: MŞH.ŞSC. d/8983, Tarih: H-20-07-1299.

⁶⁵¹ Örnek olarak bkz. Maraş İlk Derece Nizamiye Mahkemesi İlâm Defteri, vr. 1-2.

⁶⁵² Develi İlk Derece Nizamiye Mahkemesi İlâm Defteri'nin hukuk davalarına ilişkin ilâmların yer aldığı bu defter 8050 mikrofilm no ile Milli Kütüphane'de yer alırken, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki kaydı ise şu şekildedir: BOA MŞH.ŞSC. d., yer bilgisi 3604, Tarih H-29-12-1321.

⁶⁵³ Defterin çeviri yazısının ilk bölümü için bakınız. Mustafa Salep, 9/1 Numaralı Develi Şeriye Sicili'nin (H. 1317-1318/ M. 1899-1901) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Erciyes Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008, ss. 39-266. Defterin çeviri yazısının ikinci bölümü için bakınız. Özlem Şahin, 9/2 Numaralı Develi Şeriye Sicili (H. 1317-1321 / M. 1899-1903) Transkripsiyon ve Değerlendirme, Erciyes Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, ss. 31-251.

belgelerin içeriğinden hareketle, bu defterin ilâm defteri olduğu sonucuna ulaştığımızı belirtmek isteriz.

İlk derece nizamiye mahkemesinde çözülen hukuk davalarına ilişkin tespit edebildiğimiz son defter çeşidi “*Zabıt Defteri*”dir. Bu evrak, Burdur İlk Derece Nizamiye Mahkemesi Hukuk Dairesine ait zabıt defteridir. Defterin kapağında, ilgili evrakın adına yer verilmiş, *Burdur Sancağı Bidâyet Mahkemesi Hukuk Dairesine Mahsus Zabıt Ceridesi*⁶⁵⁴ olduğu belirtilmiştir.

B. Nizamî Yargıda Mahkeme Kaleminde Tutulan Defter Çeşitleri

1. Dilekçe (İstida) Defteri

1879 tarihli UMHKM’nin nizamiye mahkemesi hukuk kısmında görülen davalarda, mahkemede tutulması gereken evrakı hüküm altına aldığı altıncı maddesinde, öncelikle *istidâ* yani dilekçe defterinden bahsedilir. Nizamiye mahkemesinde bir hukuk uyuşmazlığının görülebilmesi için davanın dilekçe ile açılması zorunludur. Mahkemeye gelen tüm dilekçeler, tarih sırası dikkate alınarak, müteselsil numarayla bu deftere kaydedilir⁶⁵⁵. İleride dilekçeleri içerik bakımından ele alacağımız için şimdilik sadece mahkemeye sunulan bir dilekçe hakkında hangi işlemlerin yapıldığını açıklayacağız.

Bir dilekçe, ilk derece nizamiye mahkemesine verildikten sonra bu evrak hakkında ilk işlemi mahkeme başkanı yapar⁶⁵⁶. Başkan, dava açma dilekçesinin arkasına o dava için belirlediği zabıt kâtibi ile mübaşirin ismini yazıp “*muamele-yi kaydiyenin icrası*” için dilekçeyi kaleme havale eder⁶⁵⁷. Kalemde ilk yapılacak işlem,

⁶⁵⁴ Burdur ilk derece nizamiye mahkemesi hukuk dairesinin zabıt varakalarından oluşan zabıt defterini görmek için bkz.

(çevrimiçi:)[https://dijital-](https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/343833?SearchType=1)

[kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/343833?SearchType=1](https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/343833?SearchType=1), **Burdur Sancağı Bidâyet Mahkemesi Hukuk Dairesine Mahsus Zabıt Ceridesi**, Yer Numarası 06 Mil Yz C 57, DVD No 1757, E.T.: 23.08.2021.

⁶⁵⁵ Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, s. 19.

⁶⁵⁶ Hukuk muhakemesi usûlü kanununda dava dilekçelerinin istida defterine kaydolunduktan sonra dilekçenin arkasına kayıt tarihi ile defter numarası yazılarak mahkeme başkanına verileceği ve başkanın davanın mübaşiri ile zabıt kâtibini belirleyeceği belirtilmişse de (1879 tarihli UMHKM m. 19; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 261) uygulama kanunda belirtilenden farklı biçimde şekillenmiştir. Bkz. Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1328, s. 29.

⁶⁵⁷ Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 35.

baş kâtip tarafından davanın harçlarının alınmasıdır⁶⁵⁸. Bu bedel hasılât defterine kaydedilir, alınan harçlara özgü olan pullar dilekçeye yapıştırılır, dilekçenin üzerine yevmiye numarası ve tarihi yazılır ve evrak baş kâtip tarafından mühürlendikten sonra, dilekçe defterine kaydedilir⁶⁵⁹. Dilekçe defterinde mahkemeye ulaşan dilekçelerin tarihleri, davacı ve davalının kişisel bilgileri ile davanın konusu, mübaşirin ismine ilişkin açıklamaların yer alması gerektiğini kanun belirtir⁶⁶⁰. Dilekçe defteri nizamiye mahkemesinde çözölen davalar bakımından mühimdir; zira bir dilekçe bu deftere kaydedildikten sonra mahkeme evrakından sayılır⁶⁶¹. Davanın dilekçeyle açılması zorunluluğuna riayet edilip edilmediğini bu defter ortaya koyar. Dilekçe defterindeki kayıt tarihi hukuk davasının açılma zamanını gösterir, bunun sonucu olarak gerek zamanaşımı iddiasında, gerek istinaf, itiraz ve temyiz gibi kanuni sürelerin hesabında dayanılacak olan tarih de bu defterdeki kayıttır⁶⁶². Dilekçe defterinin, var olmayan bir dava hakkında karar verilmesini önleyeceği belirtilmiştir⁶⁶³.

(...) Bidâyet Mahkemesinin İstida Defteri						Sahife Numerosu		
Mahkeme Mührü Resmîsi								
Mübaşir in İsmi	Kâtibin İsmi	Evrak Tarihi	Nev'i Evrak	Aded-i Evrak	Nev'i Dava	Müddei- aleyhin İsim ve Şöhreti ve Mahall-i İkamet ve Zanâatı	Müddeinin İsim ve Şöhreti ve Mahall-i İkamet ve Zanâatı	Tarih-i Vürûdu

Şekil 3.1 Dilekçe Defterinden Sayfa Örneği⁶⁶⁴

Uygulamada dilekçe defterlerine kanunda belirtilenlerin dışında davanın görülmesi süresince mahkemece gerçekleştirilen pek çok işlemin kaydedildiği belirtilmiştir. Şevki Efendi, dilekçe defterine kaydedilen bilgiler arasında davetiye varakasının düzenlenme tarihi, davanın tarafları arasında teati kılınan evrakın mahkemeye ulaşma tarihi ile kim tarafından verildiği, keşif yapılmışsa keşif işlemi,

⁶⁵⁸ Mahkeme masrafları ödenmedikçe dilekçeler istida defterine kaydolunmaz. Şevki Efendi, **Sakk-i Adli**, 1328, s. 30.

⁶⁵⁹ Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 35; Şevki Efendi, **Sakk-i Adli**, 1328, s. 30.

⁶⁶⁰ bkz. 1879 tarihli UMHKM m. 6; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 258.

⁶⁶¹ Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 47.

⁶⁶² Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 47.

⁶⁶³ Şevki Efendi, **Sakk-i Adli**, 1327, s. 221.

⁶⁶⁴ Şevki Efendi, **Sakk-i Adli**, 1328, s. 31. Evrakın tam ve doldurulmaş hâli için bkz. **a.g.e.**

duruşma tutanaklarının ve mahkeme kararlarının düzenlenme tarihi, taraflara ilâmın teslim ya da tebliğ edildiği tarihi gibi hususları örnek olarak verir ⁶⁶⁵. Belirtmek gerekir ki, istida defterine kaydedilmeyen dilekçe üzerine görülen hukuk davası hakkında verilen hüküm *keenlemyekündür*. Mahkeme defterinde kaydı olmayan dilekçeye dayanılarak uyuşmazlık çözülmüş ve karar verilmişse, mahkeme hükmünü içeren ilâmın temyiz incelemesi sırasında bu hususun bozma sebebi sayıldığı belirtilmiştir⁶⁶⁶.

2. Celp Defteri

Celp defteri, davetnâme evrakının kaydedildiği defterdir. 1879 tarihli UMHKM'ye göre, davacı ve davalıya gönderilen davetiyelerin (*ihzar pusulası*) tarihi, davetiyenin hangi mübaşire verildiği, tarafların hangi gün mahkemeye geleceği ve davanın özeti bu deftere yazılır⁶⁶⁷. Nizamî yargıda, duruşma davetiyesi gönderilmeden, mahkemelerde uyuşmazlık çözümüne başlanması mümkün değildir. Bu nedenle, davacı ve/veya davalıya gönderilen davetiyenin muhatabına ulaşamaması ya da duruşmanın başka bir güne ertelenmesi gibi bilgilerin de celp defterine kaydedileceği belirtilmiştir⁶⁶⁸. Hâkim Şevki Efendi, celp defterinin duruşmadan önce taraflara davetiye gönderilip gönderilmediğini kontrol etme, mahkemede görülecek dava sayısını belirleme, davaların sırayla görülmesini sağlama gibi işlevlerinin olduğunu söyler⁶⁶⁹ ve bu konuda şu açıklamaları yapar: Celp defterine kaydolmuş olan, belirli bir günde çözülecek davaların listesi iki örnek halinde her gün çıkarılır, biri muhakemeden önce *mahkeme divanhânesine* diğeri ise mahkeme başkanına verilir. Tarafların muhakemesi de bu listedeki sıra takip edilerek gerçekleştirilir⁶⁷⁰.

Mahkeme Mührü

Sahife Numerusu

Pazartesi Fi Zilhicce Sene 326 Fi Kânûnuevvel Sene

⁶⁶⁵ Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, s.225-226.

⁶⁶⁶ Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1328, s.32.

⁶⁶⁷ bkz. 1879 tarihli UMHKM m. 6; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 258. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 35-36.

⁶⁶⁸ Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, s. 226.

⁶⁶⁹ Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, s. 222; Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1328, s. 35.

⁶⁷⁰ Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1328, s. 35.

<i>Mübaşı rin İsmi</i>	<i>Kâtibin İsmi</i>	<i>Tarih-i İhzar</i>	<i>Hülasâ-yı Dava</i>	<i>Müddeî- aleyh</i>	<i>Müddei</i>	<i>Evrak Nume rosu</i>	<i>Sıra Nume rosu</i>
<i>Hasan Efendi</i>	<i>Nuri Efendi</i>	<i>fi Sene fi Sene</i>	<i>Ba-senet Alacak</i>	<i>Mehmet Efendi</i>	<i>Ahmet Efendi</i>	872	1
<i>Hasan Efendi</i>	<i>Nuri Efendi</i>	<i>fi Sene fi Sene</i>	<i>Tahliye-i me'cur</i>	<i>Hazım Efendi</i>	<i>Şakir Efendi</i>	878	2
<i>Hüseyin Efendi</i>	<i>Ali Efendi</i>	<i>fi Sene fi Sene</i>	<i>Men'i Müdahale</i>	<i>Mıgırdıç Efendi</i>	<i>Sikulu Efendi</i>	532	3

Şekil 3.2 Celp Defterinden Sayfa Örneği⁶⁷¹

3. Senet Defteri

Davanın taraflarınca mahkemeye teslim olunan tüm senet ve evrak, bu evrakın sayısı, çeşidi, tarihi ve özetleri senet defterine yazılır ve mahkeme başkanı ile zabıt kâtibince bu defter imzalanır⁶⁷². İşlemin amacı ileride bu evraktan biri kaybolursa dava sahibinin evrakı mahkemeye teslim ettiğini ispat etmektir⁶⁷³. Davanın taraflarınca mahkemeye verilen evrakın zayi olması durumunda, ilgili evrakın içeriğinin bu defterden anlaşılabileceği söylenmiştir⁶⁷⁴.

4. Zabıt Defteri

Dava zabıtları, muhakeme sırasında zabıt kâtiplerince tutulan kayıtlardır. Nizamî yargıda muhakeme sırasında tutulan zabıtlar müsveddedir, bir dava hakkında hüküm verildikten sonra ilgili uyuşmazlığın farklı zamanlarda gerçekleştirilen duruşmalarına ilişkin zabıt müsveddeleri birleştirilerek *bir siyakta yapılmış matbu varakalar* üzerine temize çekilir⁶⁷⁵. 1879 tarihli UMHKM m. 65/II uyarınca, duruşma sırasında tutulan

⁶⁷¹ a.g.e., s. 34. Farklı bir celp defterinden örnek sayfa görmek için bkz. EK C.1.

⁶⁷² bkz. 1879 tarihli UMHKM m. 6; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 258.

⁶⁷³ Senet defterine evrakın kaydedilme usûlü hakkında bkz. Ahmet Ziya Bey, a.g.e., s. 36-37. Şevki Efendi uygulamada bu hükmün mahkemelerce farklı farklı tatbik edilmiş olduğunu söyler. Bazı yargı yerleri tüm evrak ve senetleri kaydetmişken bazılarının iddianın dayanağı olan evrakın özetini kaydettiği, diğer bazı mahkemelerin ise bu defteri hiç tutmamış olduğunu belirtir. Bkz. Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1328, s. 36.

⁶⁷⁴ Uygulamada, mahkemelerde evrakı kaydedecek personel eksikliği sebebiyle davanın taraflarınca verilen evrakın senet defterine kaydedilmesine ilişkin hükmünün metruk kaldığı belirtilmiştir. Bkz. Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, s. 222.

⁶⁷⁵ bkz. UMHKM m. 65; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 272. Nizamiye mahkemesinde dava zabıtlarının duruşma sırasında hazırlanmamasının hukukî güvenlik bakımından sakıncalı olduğu aşıkardır. Nitekim 1911

kayıtların, duruşmadan sonraki üç gün içinde mahkeme başkanı ve üyeleri huzurunda okunur. İcra edilmiş muhakemeye uygun olduğu tasdik olunduktan sonra mahkeme başkanı, üyeleri ve zabıt kâtibince imzalanır. Davanın muhakemesi tek bir celsede bitmezse, daha sonra gerçekleştirilecek işlemler ve verilecek kararlar yine aynı usûlle kayda geçirilir. Matbu evrak üzerine temize çekilmiş zabıt varakaları ciltlenerek, ilk derece nizamiye mahkemesi hukuk kısmının *zabıt cerîdesi* adı verilen defterlerini oluşturur⁶⁷⁶.

Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesinin Zabıt Varaka-i Resmîyesidir				
Zabıt Kâtibi	Menşe'î Deâvî	Nev'î	Zabıt Numerosu	Evrak Numerosu
Tetkik Olunan Evrak Vesairenin Keyfiyyâtı				
Tarih-i Kaydı	Müddeî-aleyh	Müddei		Tarih-i Havalesi
			İsim ve Şöhret	
			Mahall-i İkamet	
Bed'î Muhakeme Tarihi			Tabiiyeti	
Muhakemesinde Bulunan Heyetin Mevcudu				
Reis	Aza		Aza	

Şekil 3.3 Zabıt Defterinden Sayfa Örneği⁶⁷⁷

5. Karar Defteri

Bir dava hakkında karar verildiğinde hükmün özeti karar defterine kaydedilir, defterin altı hükmü veren hâkimlerce imzalanır⁶⁷⁸. Kararın sıra numarası, dava numarası, taraflara ilişkin bilgiler, mahkeme heyetini oluşturan kişilerin isimleri, kararın özeti, mahkeme heyetinin ve zabıt kâtibinin imzası, karar çoğunlukla

tarihli Ek Maddelerin on birinci maddesiyle dava zabıtlarının duruşmanın icra edildiği gün yazılması temin edilmek istenilmiştir.

⁶⁷⁶ Zabıt defterleri hakkında bkz. 1879 tarihli UMHKM m. 7; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 259.

⁶⁷⁷ Burdur Sancağı Bidayet Mahkemesi Zabıt Cerîdesi. Burdur İlk Derece Mahkemesi Hukuk Dairesinin zabıt cerîdesi içerisinde yer alan, doldurulmuş duruşma tutanakları örnekleri için bkz. EK C.2.

Farklı duruşma tutanakları örnekleri için bkz. Abdurrahman Talat Bey, **Sakk-i Kavanin**, 1310, ss. 48-51.

⁶⁷⁸ 1879 tarihli UMHKM m. 6; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 258.

verilmişse muhalif olan üyenin isminin/imzasının üzerine *muhaliftir* ibaresi⁶⁷⁹, kararın verildiği tarihe ilişkin kayıtlar bu defterde yer alır⁶⁸⁰.

Yazı İle Sahife Numerusu (...) Mahkemesinin Karar Defteridir		Rakam İle Sahife Numerusu	
		Evrak Numerusu	Aded-i Karar
Hamiş	Heyet-i Hâkime		

Şekil 3.4 Karar Defterinden Sayfa Örneği⁶⁸¹

Nizamiye mahkemelerinde görev yapan yargıçların bir kısmının uyuşmazlık hakkındaki kesin kararları bu deftere yazdığı, kimi hâkimlerin ise davanın görülmesi sürecinde verilen tüm kararları söz konusu deftere kaydetmiş olduğu ifade edilmiştir⁶⁸². Karar defteri, mevcut olmayan bir kararın var gibi gösterilmesini ya da herhangi bir kararın var olmadığı iddiasını önleme fonksiyonu gördüğü belirtilmiştir⁶⁸³. Bizim erişebildiğimiz karar defterinin ilk yarısına Burdur İlk Derece Hukuk Mahkemesinin kararları yazılmışken diğer yarısına sulh mahkemesinin kararları kaydedilmişse⁶⁸⁴ de biz yalnızca hukuk mahkemesinin kararlarının yer aldığı kısım ile ilgileneceğiz. İlk derece hukuk mahkemesinin yaklaşık 7 yıllık bir zaman diliminde verdiği mahkeme kararlarını içeren bu defterde her kaydın altında karara katılan hukukçuların⁶⁸⁵ zabıt kâtibinin imzaları bulunur. Kararlar her yıl yeniden birden başlayarak numaralandırılmış⁶⁸⁶, kimi yıllarda deftere mahkemenin bir senelik

⁶⁷⁹ Örnek olarak bkz. Bolulu, a.g.e., s. 14 (Belge No. 28), s. 38 (Belge No. 79), s. 52 (Belge No. 106).

⁶⁸⁰ Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, s. 227-228.

⁶⁸¹ **Burdur Karar Defteri**. Doldurulmuş karar defteri sayfası örneği için bkz. EK C.3.

⁶⁸² Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, s. 222.

⁶⁸³ Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, s. 222.

⁶⁸⁴ Defterin ilk sayfasında yer alan bir numaralı bidayet hukuk mahkemesi kararı 9 *Kânûnusânî* 334 (*h. 26 Rabiulevvel* 1336) tarihli dir. Bkz. **Burdur Karar Defteri**, vr. 1.

⁶⁸⁵ Bu hukukçular kimi zaman mahkeme başkanı (*reis*) veya vekili ile mahkemenin diğer hâkim üyeleri (*aza*) olmuşken kimi zaman hâkim stajyerleri (*aza mülazımı*) de kararda yer almıştır. Hâkim stajyerlerinin katıldığı karar örnekleri için bkz. **Burdur Karar Defteri**, vr. 19, 20, 21, 22, 150.

⁶⁸⁶ Deftere yıllara göre kaydedilen karar sayısı şu şekildedir:

9 *Kânûnusânî* 334-20 *Teşrinievvel* 334: 16 karar;
1 *Kânûnusânî* 335-28 *Kânûnuevvel* 335: 49 karar;
11 *Kânûnusânî* 336-29 *Kânûnuevvel* 336: 91 karar;
1 *Kânûnusânî* 337-25 *Kânûnuevvel* 337: 74 karar;
7 *Kânûnusânî* 338-20 *Kânûnuevvel* 338: 49 karar;
3 *Kânûnusânî* 339-16 *Teşrinievvel* 339: 45 karar;
7 *Teşrinisani* 339-11 *Kânûnuevvel* 339: 8 karar;
3 ...340 - 19 *Teşrinievvel* 340: 99 karar.

iş dökümünün özeti de yazılmıştır. Örneğin Burdur İlk Derece Hukuk Mahkemesinin karar defteri bölümünde yer alan ilk 16 kayıttan sonra yıllık mahkemeye gelen dava sayısı, mahkemece verilen karar sayısı ile bir sonraki yıla intikal eden dava adedi not edilmiştir⁶⁸⁷. Maraş İlk Derece Mahkemesine ait karar defterinde, yaklaşık sekiz sayfalık yer tutan bir tabloda, hakkında hüküm verilen uyuşmazlığın sıra numarası, evrak numarası, evrakın mahkemeye geliş tarihi, karar tarihi, hüküm özeti, ilâm müsveddesinin imzalandığı tarih, ilâm düzenlenme tarihi kaydedilmiştir⁶⁸⁸.

6. İlâm Defteri

Nizamî yargıda çözülen davaya ilişkin mahkemenin kararını, bu kararın delillerini ve gerekçesini, mahkeme kararında dayanılan kanun maddelerini, karar tarihini ve kararın oy birliği ya da oy çokluğuyla mı verildiğini gösteren evraka “*ilâm*” denir. Nizamiye mahkemelerinde çözülen hukuk davalarına ilişkin ilâmlar, ilâm defterine kaydedilir⁶⁸⁹. Bir mahkeme kararının ilâm siciline kayıt aşaması şu şekildedir: Öncelikle dava zabıtları⁶⁹⁰ esas alınarak ilâm taslağı kalem personeline hazırlanır, ilgili taslak mahkeme heyetinin onayına sunulur. Mahkeme heyeti taslağı onayladıktan sonra karar, ilâm defterine yazılır⁶⁹¹. İlâm defterine kaydedilen kararın taslak metne uygun olduğu, mahkemenin baş kâtibi tarafından tasdik edilir⁶⁹². Son aşamada da sicile yazılan hükmün altı, kararı veren hâkimlerce mühürlenir⁶⁹³. Şevki Efendi, ilâm defterlerinin, mahkemece verilen ilâmların ilâm müsveddesi ile uyumlu

⁶⁸⁷ Aded-i evrak başlığı altında şu bilgiler kaydedilmiştir:

333 senesinde vürud: 25

334 senesinde vürud eden: 37

toplam dava sayısının 62 olduğu belirtildikten sonra 334 senesinde rüyet olunan 46, 334 senesinde imhal olunan 25 dava olduğu belirtilmiştir. Bkz. **Burdur Karar Defteri**, vr. 5. Diğer yıllarda da tutulan benzer kayıt örnekleri için defterin 19. ve 44. varaklarına bakınız.

⁶⁸⁸ Karar defterine kaydedilen tabloyu görmek için bkz. Bolulu, a.g.e., ss. 64-73.

⁶⁸⁹ bkz. 1879 tarihli UMHKM m. 6; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 258. Örneğin Maraş İlk Derece Nizamiye Mahkemesinde görülen hukuk davalarına ilişkin ilâmları içeren defterin çeviri yazıya aktarılan kısmında, kırk üç adet ilâm örneği yer almaktadır. Bkz. Birhan, a.g.e., ss. 40-128. Develi Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesinin ilâmlarının yazıldığı defterin 2/3'lük kısmında ise yaklaşık yüz otuz ilâm kaydedilmiştir. Bkz. Salep, a.g.e., ss. 39-266; Şahin, a.g.e., ss. 31-251.

⁶⁹⁰ Her ne kadar kanunda zabıtnâmelere uygun olarak ilâmın yazılması gerektiği belirtilmişse de kâtip azlığından dolayı mahkemelerin çoğunda ilâmların zabıtnâmelerin aynısı olarak yazılmış olduğu belirtilmiştir. Bkz. Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1328, s. 40-41.

⁶⁹¹ 1879 tarihli UMHKM m. 136; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 285-286.

⁶⁹² Kayıt örneklerine baktığımızda bu tasdik şerhinin *müsveddesine mutabıktır* ya da *mukabele olunmuştur/olundu* biçiminde yazıldığını görülmektedir. Örnek için bkz. Birhan, a.g.e., s. 46, 47, 48; Salep, a.g.e., s. 71, 111, 143; Şahin, a.g.e., s. 80, 194, 232.

⁶⁹³ 1879 tarihli UMHKM m. 136; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 285-286. Ayrıca bkz. Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, s. 228.

olmasını, ilâmların mahkeme heyetinin bilgisi ve mührü altında verilmesini temin etme işlevi gördüğü ifade eder⁶⁹⁴.

7. Hasılât Defteri

Nizamiye mahkemelerinde alınan ilâm ve tebliğ harçları ile tüm mahkeme gelirlerinin kaydedildiği evrak, hasılât defteridir⁶⁹⁵. Mahkemeye ödenen harcın ait olduğu davanın numarası, ödeme yapan tarafa ilişkin bilgiler, ödeme tarihi, mahkeme hasılâtının aylık toplam miktarına ilişkin bilgilerin hasılât defterine yazıldığını belirten⁶⁹⁶ Yargıç Şevki Efendi, hasılât defterlerinin mahkeme gelirlerini belirleme, davanın taraflarına güvence sağlama işlevi gördüğünü⁶⁹⁷ de söyler.

1879 Muvakkat Usûl Kanununda belirtilen nizamiye mahkemesi hukuk kısmında tutulacak defterlerin biçimsel özellikleri hakkında şunları söyleyebiliriz: Bu defterlerin tamamı ciltli halde bulunur, bir defterin her sayfanın üzerine evrakın ait olduğu mahkemenin mührü basılarak mührün altına rakam ve harfle defterin sayfa numarası yazılır, defterlerin başına ve sonuna ilgili evrakın kaç sayfa olduğu not düşülerek mahkeme başkanı tarafından imzalanır⁶⁹⁸. Ayrıca bu defterlerin düzenli olarak mahkeme başkanınca kontrol edilmesi ve bu kontrolün gerçekleştirilmiş olduğu kaydının deftere düşülmesi gerekir⁶⁹⁹.

C. 1879 tarihli UMHKM’de Esaslı Değişiklik: 1911 tarihli Ek (Zeyl) Maddeler’in Yürürlüğe Girmesi

1879 tarihli UMHKM otuz yıl uygulandıktan sonra uyuşmazlıkların çözümü bakımından ortaya çıkan sonucun tatmin edici olmadığı, söz konusu muvakkat kanun hükümlerinin uyuşmazlıkların halledilmesini uzattığı, karmaşık hâle getirdiği Adliye

⁶⁹⁴ Şevki Efendi, **Sakk-i Adli**, 1327, s. 222.

⁶⁹⁵ bkz. 1879 tarihli UMHKM m. 6; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 258. Hasılât defteri numunesi için bkz. **Sakk-i Adli**, 1328, s. 43.

⁶⁹⁶ Şevki Efendi, **Sakk-i Adli**, 1327, s. 230.

⁶⁹⁷ Şevki Efendi, **Sakk-i Adli**, 1327, s. 223.

⁶⁹⁸ bkz. 1879 tarihli UMHKM m. 6; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 258. Örneğin Maraş ilk Derece Nizamiye Mahkemesine ait ilâm sicilinde bu kayıt *işbu defter üç yüz üç sahifeden ibaret olduğundan tasdik kılındı* şeklinde düşülmüştür. Bkz. Maraş İlk Derece Nizamiye Mahkemesi İlâm Defteri, vr. 303.

⁶⁹⁹ Bkz. 1879 tarihli UMHKM m. 6; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 258-259. Elbistan İlk Derece Mahkemesinin hukuk kısmına ilişkin karar defterinde, mahkeme başkanlarınca gerçekleştirilen kontrole ilişkin kayıtlar *“İşbu ilâmât-ı hukukîye karar defteri lede’l-muâyene usûlüne muvâfık olarak tanzim kılınmağla tasdik kılındı.”* biçiminde ya da oldukça benzer ifadelerle ilgili evrakta yer almıştır. Örnek görmek için bkz. Bolulu, a.g.e., s. 8, 18, 29, 32, 37, 49.

Nezaretince belirtilmiştir⁷⁰⁰. Muhakeme usûlüne ilişkin konular doğrudan doğruya adaletin dağıtılmasıyla ilişkili olduğundan ve adaletin “*hüsn-ü tevzii için*” bu normların sadeleştirilmesi gerektiği⁷⁰¹ fikri hâkim olmuş, bu nedenle söz konusu muvakkat kanunda esaslı değişiklikler yapılmasına karar verilmiştir. 1879 tarihli UMHKM’ye ek olmak üzere Adliye Nezaretince düzenlenen kanun maddelerinin gerekçe lâyihasında, 1911 tarihli Ek Maddelere ilişkin tasarısının kabulü halinde şikâyet edilen pek çok sorunun çözüleceği, muhakemelerdeki karışıklık ve belirsizliğin giderileceği ifade edilmiş; “*memlekette hukukun masuniyetini ve nasın yek diğerine emin ve itimadını tesis eyleyeceği şüphesiz görüldüğünden*” 1911 tarihli Ek Maddelere ilişkin kanun tasarısının “*heyet-i âliye-yi teşriyece*” biran önce kabul edilmesi, Adliye Nazırı Necmeddin Efendi tarafından temenni edilmiştir⁷⁰². Davaların süratle ve basit bir şekilde görülmesi amacıyla⁷⁰³ 1879 tarihli UMHKM’ye eklenmek üzere, Adliye Nezaretince hazırlanan 49 maddelik düzenlemeyi içeren metin, Meclis-i Umûmîye sunulur. Mebusan Meclisi, uyuşmazlık çözümünde intizamın sağlanması, mahkemeye başvuruların her hareket ve muamelesinin bir kurala bağlanması gerektiği görüşünden hareketle⁷⁰⁴ 1911 tarihli Ek Maddelere ilişkin tasarımı, cüzi değişikliklerle kabul eder. 1879 tarihli UMHKM’de bazı maddelerin yerine geçmek üzere hükümetçe düzenlenip, Mebusan Meclisince cüzi değişikliklerle kabul olunan tasarı metni, Ayan Meclisine gönderilir. Yasama organının bu kısmında da 1879 tarihli UMHKM’nin muhakemelerin muğlaklığına, davaların sebepsiz yere uzamasına neden olan bazı düzenlemelerine son vereceği düşünülen 1911 tarihli Ek Maddelere ilişkin tasarı, esasa etki etmeyecek sınırlı değişikliklerle kabul edilir⁷⁰⁵ ve kanun haline gelen bu hükümler Takvim-i Vekâyi’de⁷⁰⁶ neşredilir. 1911 tarihli Ek Maddelerde, bu

⁷⁰⁰ Muvakkat Usûl-ü Muhakeme-yi Hukukiye Kanununa Zeyl Olmak Üzere Adliye Nezaretinden Tanzim Kılınan Mevâdd-ı Kanuniyenin Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası (bundan sonra Adliye Nezareti 1911 tarihli Ek Maddeler Hakkında Gerekçe), Lâyiha metni için bkz. Tevfik Tarık Efendi, **Usûl-ü Muhakemât-ı Hukukiye ve Mevâdd-ı Müzeyyele ve İzahnâmesi**, İstanbul, 1327-1329, ss. 7-31. Adliye Nezaretince hazırlanan 1911 tarihli Ek Maddeler hakkında, Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesinin mazbatası için bkz. Tevfik Tarık Efendi, **a.g.e.**, ss. 3-7.

⁷⁰¹ Meclisi Mebusan Adliye Encümeni Mazbatası (bundan sonra Mebusan Meclisi 1911 tarihli Ek Maddeler Hakkında Mazbata). 1911 tarihli Ek Maddelere ilişkin tasarı hakkındaki Mebusan Meclisi Adliye Encümeni’nin mazbata metni için bkz. Tevfik Tarık Efendi, **a.g.e.**, ss. 31-39.

⁷⁰² Adliye Nezareti 1911 tarihli Ek Maddeler Hakkında Gerekçe; Tevfik Tarık Efendi, **a.g.e.**, s. 30-31.

⁷⁰³ Adliye Nezareti 1911 tarihli Ek Maddeler Hakkında Gerekçe; Tevfik Tarık Efendi, **a.g.e.**, s. 10.

⁷⁰⁴ Mebusan Meclisi 1911 tarihli Ek Maddeler Hakkında Mazbata. Tevfik Tarık Efendi, **a.g.e.**, s. 32-33.

⁷⁰⁵ Meclisi Ayan Adliye Encümeni Mazbatası (bundan sonra Ayan Meclisi 1911 tarihli Ek Maddeler Hakkında Mazbata). Ayan Meclisi Adliye Encümeni’nin 1911 tarihli Ek Maddeler tasarısı hakkındaki mazbata metni için bkz. Tevfik Tarık Efendi, **a.g.e.**, ss. 40-48.

⁷⁰⁶ Takvim-i Vekâyi’nin 18 Nisan 1911 (18 Rebîulâhîr 1329) tarihli 800 numaralı nüshasında *kavanin ve nizâmât* başlığı altında, *Usûl-ü Muhakeme-yi Hukukiye Kanun-u Muvakkatinin Bazı Mevaddı Makamına Kaim Olmak Üzere Zeylen Kaleme Alınıp Meclisi Ayan ve Mebusanca Tadilel Kabul Ve Tasdik Olunan Ve Meriyeti Ahkâmına Bil-İstizân İrâde-i Seniyye Cenab-ı Padişahı Şeref-Müteallik*

düzenlemenin yürürlük tarihi de belirlenir. Kırk sekizinci maddede yer alan hükme göre, 1911 tarihli Ek Maddeler Takvim-i Vekâyi ile taşra gazetelerinde yayınlanmasından itibaren doksan bir gün sonra yürürlüğe girecek ve bu tarihten itibaren hukuk usûlü muhakemesi kanununun 1911 tarihli Ek Maddelere aykırı hükümleri feshedilmiş olacaktır⁷⁰⁷.

1879 tarihli UMHKM’de köklü değişiklik yapan 1911 tarihli Ek Maddelerin fikri mimarının Avrupalı hukukçu Léon Ostorog olduğu anlaşılmaktadır. Ostorog’un dönemin Adalet Bakanı’na sunmuş olduğu 6 Şubat 1909 tarihli raporda “*memâlik-i Garbiye’de adalet, fitrat-ı beşerîyenin müsait bulunduğu derecede mükemmel bir sûrette tatbik ve tevzi edilmekte*” olduğu belirtilerek Batı’da uygulanan kurallara uygun yargılama esaslarının kabul edilmesi gerektiği ifade edilmiş ve muhakeme usûlü hakkındaki kanunların tashihinde dikkate alınması gerekenler bu raporda sıralanmıştır⁷⁰⁸. Ostorog’un raporunda sıralanan öneriler arasında, bizim çalışmamız bakımından önem arz edenler şunlardır: Davacı vekili iddia ve müdafaalarını mahkemeye arz ve davalıya tebliğ etmeye mecbur tutulmalıdır. Bu iddia ve müdafaalarda, dayanılan vakıalar (*les faits*) ve bu vakıaların dayandığı kanun hükümleri (*les textes de lois*) beyan edilmelidir. Davacı, talebinde dayandığı vakıaları ispat için gösterdiği evrakı sıra numarası ile dosyalayıp talep sonucuyla birlikte mahkemeye tevdi etmeli; bu dosyanın bir örneği davalıya tebliğ edilmelidir. Davalı vekili bu talep sonucuna karşı müdafaalarını, davacının tabi olduğu usûle uyarak hazırlamalı, yani önce dava konusu olaylar gösterilmeli, sonra da kanun metnine dayanılarak savunmada bulunulmalıdır. Evrak, davacının dosyasından olduğu gibi sıra numarası ile davalının dosyasına eklenerek, bir nüshası davacıya gönderilmek üzere mahkemeye teslim edilmelidir⁷⁰⁹. Bu evrak teatisinden sonra muhakeme başlamalıdır.

Buyurulan Mevadd-ı Kanuniye Suretidir açıklamasıyla kanunlaşan 1911 tarihli Ek Maddeler yayınlanmıştır. Bkz. **Takvim-i Vekâyi**, Sa. 800, 18 Nisan 1911 (18 Rebûlâhir 1329).

Adliye Nezareti, kanunlaşan 1911 tarihli Ek Maddelerin Takvim-i Vekâyi’de yayınlanan metninin taşrada vilayet gazetelerinde neşredilerek bir nüshasının, tüm mahkemelere gönderilmesi hakkında *tahrîratı umûmiye* düzenlemiştir. Adliye Nezaretince yazılan Tahrîrat-ı Umûmiye için bkz. Tevfik Tarık Efendi, **a.g.e.**, s. 49.

⁷⁰⁷ 1911 tarihli Ek Maddelerin tam metni için bkz; Tevfik Tarık Efendi, **a.g.e.**, ss. 50-78.

⁷⁰⁸ Raporun orijinal dili Fransızca’dır. Orijinal metin için bkz. Leon Ostorog, **Pour la Réforme de la Justice Ottomane: Rapports, Exposés des Motifs, Avant-Projets de Lois**, Paris, 1912, ss. 3-12. Raporun Osmanlı Türkçesinden aktarılmış tam metni için bkz. Ali Adem Yörük, “Hukuk Reformu Metinleri-2: Kont Ostorog’un Adliye Nazırı Manyasizâde Refik Bey’e Sunduğu 6 Şubat 1909 Tarihli Rapor”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, Sa. 22, 2016, Güz, 55-62.

⁷⁰⁹ 1879 tarihli UMHKM’nin yürürlükte olduğu ilk 30 yıllık sürede, dava belgelerinin muhafazası yöntemi hakkında bilgi veren, ilk derece nizamiye mahkemesi hâkimlerinden Talat Bey, her duruşma tutanağının ait olduğu davaya ilişkin evrakla birlikte bir zarf içine koyulması ve gerektiğinde ilgili

Muhakemede öncelikle davacı vekili söze başlamalı, tüm iddialarını kesintisiz olarak açıkladıktan sonra davalı vekili söz alıp tüm müdafaalarını beyan etmelidir. Bundan sonra taraf vekillerine isterlerse bir kere daha söz verilmeli ve akabinde muhakeme kesin sûrette bitirilmelidir. Mahkeme başkanı muhakemenin bittiğini beyan ettikten sonra hükmün tebliğ edileceği kesin tarihi bildirmeli, dava konusuna göre zaman dilimi değişebilecekse de her halde bu tarih mutlaka belli olmalıdır. Hükmün tebliği için tayin edilen süre zarfında heyet hâkimlerinden biri kararı kaleme almalı, hangi kanun metnine dayandığını açıkça göstermelidir. Hükmün tebliği için belirlenen günde mahkeme başkanı kaleme alınan hükmü bizzat taraflara okumalıdır.

Ostorog, tüm bu öneriler dikkate alınarak adli ıslahat bu yönde yapılırsa, yani taraflar muhakemeden önce iddia ve müdafaalarını yazılı olarak bildirirlerse avukatların kanun dışına çıkmaksızın görevlerini ifa edeceklerini söyler. Mahkeme kararını yazma ve kararında dayandığı kanun maddelerini açıkça gösterme zorunluluğunun, hâkimlerin görevlerini dikkatle yerine getirmesine yardımcı olacağını belirtir. Bu raporda ayrıca, hâkimin verdiği hükmü belirli bir tarihte alenen taraflara bizzat okumaya mecbur olmasının hâkimlerin sorumluluk hissini artıracığı, işlerini ihmal etmelerini önleyeceği de Ostorog tarafından belirtilir. 1911 tarihli Ek Maddelerin nizamî yargıda hazırlanan dava evrakı üzerindeki etkisini incelemeyen önce burada kısaca söylemek gerekirse, Léon Ostorog'un bahsettiğimiz raporunda yer alan önerileri neredeyse aynen kabul edilmiş, 1911 yılında yürürlüğe giren Ek Maddeler ile hukuk kuralı haline gelmiştir⁷¹⁰.

evrakın kolaylıkla bulunması için zarfın dışına dava konusunun, dilekçe numarasının yazılmasını, zarfın içine de mevcut evrakın çeşidi ve sayısını gösteren pusula yerleştirilmesi gerektiğini söyler. Abdurrahman Talat Bey, **Sakk-i Kavânin**, 1310, s. 46. Nizamî yargıda, dava evrakının muntazam biçimde dosyalanması yönteminin, 1911 tarihli Ek Maddelerin yürürlüğe girmesine kadar uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Zira, Ziya Bey, "*dosya*" tabirinin Osmanlı mahkemelerince bilinmediğini, dosya kelimesinin II. Meşrutiyet'ten sonra kullanılmaya başlanmış olduğunu belirterek, mahkeme ve dava işlerinde dosyalama usûlünün uygulanmasının mahkeme işlemlerinde intizamı sağlamak bakımından önemli olduğunu ifade etmiştir. Nizamiye mahkemesi yargıcı Ziya Bey, mahkemeye sunulan evrakın zabıt ve ilâmlara yazılması yüzünden, mahkeme kararlarını kaleme alanları usandıracak, okuyanları ise belgenin içeriğini anlamaktan aciz bırakacak derecede uzun ve ayrıntılı olmasının önüne geçmek için dava evrakını dosyalamanın gereğini dile getirmiştir. Evrakı muntazam numara ile dosya içinde bulunan bir davada, bu evrakı duruşma tutanağına aynen hatta özet olarak yazmanın gereği olmayacağını, duruşma tutanaklarına muhakemede ileri sürülen sözlü iddia ve müdafaalar, verilen kararlar ve ibraz edilen evrakın tarihi ile dosya numarasının yazılmasının yeterli olacağını, dosya usûlünün mahkeme işlemlerinin hızlanması bakımından da faydasını belirtir. Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s.69.

⁷¹⁰ Ostorog'un 6 Şubat 1909 tarihli raporunun 1911 yılında yürürlüğe giren Ek Maddeler üzerindeki etkisini görmek için, söz konusu rapor ile Adliye Nazırı Necmeddin Efendi'nin imzasını taşıyan, 14 Şubat 1910 tarihli Adliye Nezareti 1911 tarihli Ek Maddeler Hakkında Gerekçe metnini karşılaştırınız.

Ostrorog, Adliye Nazırı'na sunduğu raporunun sonuç kısmında bir önemli hususa daha değinir: Tarafların talep sonuçlarını mahkemeye bildirirken kullanmaları gereken uslûp ve şekli gösteren bir takım resmî numuneler (*formules, modèles*) kabul olunursa, uyuşmazlıklar daha kolay halledilecek, avukatlar şekille uğraşmak zorunda kalmayacak yalnız davanın esası ve argümantasyonlarıyla meşgul olacak; incelenmesi gereken her dava aynı şekilde kaleme alınacağından hâkimlerin de işleri kolaylaşacaktır. Belirtelim ki, 1911 tarihli Ek Maddelerin yürürlük tarihinden sonra, nizamiye mahkemesi hukuk kısmında görülen davalara ilişkin mahkeme defterlerine, ilk elden evraka henüz erişemedik. Ancak, 1911 tarihli Ek Maddelerin meriyetinden kısa bir süre önce, söz konusu hükümlerin uygulanmasında zorluk yaşanmaması için, muhtemelen Ostrorog'un tavsiyesine uyularak, hem taraflarca hem de mahkemece hazırlanması gereken dava evrakının örnekleri Bakanlık tarafından Cerîde-yi Adliye'de yayınlanmıştır. Hiç şüphesiz Bakanlığın yayınladığı evrak örnekleri ideali, olması gerekeni gösterir. Bu nedenle biz, hem elimizde ilk elden kaynaklar bulunmadığı hem de zaten Cerîde-yi Adliye'de neşredilen numuneler en yetkin örnekler olduğu için 1911 tarihli Ek Maddelerden sonra hazırlanan dava evrakına ilişkin incelememizde, Adliye Nezaretince yayınlanan evrak örneklerini esas alacağız.

Aşağıda, ilk derece nizamiye mahkemesi hukuk kısmında uyuşmazlık çözümünde hazırlanan dava evrakını, içerik bakımından inceleyeceğiz. 1911 tarihli Ek Maddeler, hukuk davalarına ilişkin muhakemenin icrası ile hükmün verilmesi usûlünde önemli değişiklik getirmiş, bu değişiklikler dava belgelerinin biçim ve içeriğini doğrudan etkilemiştir. Bu nedenle ilk derece nizamiye mahkemesinde, hukukî bir uyuşmazlığın çözümü için düzenlenen evrakı tetkik ederken, 1911 yılındaki değişiklikten öncesi ve sonrasını ayrı ayrı ele alacağız.

Modernleşme dönemi nizamî yargıda hazırlanan dava evrakını incelemeye geçmeden önce “muvakkat” kanunda değişiklik yapılma biçimi hakkında bir hususu değinmek faydalı olacaktır. 1909 yılında Kanun-u Esâsî'de gerçekleştirilen değişiklikte, otuz altıncı maddeye yapılan eklemeye, Bakanlar Kuruluna, muvakkat kanunları ilk toplantıda Heyet-i Mebûsana tevdi etme zorunluluğu getirilmiştir. Bu nedenle 1879 tarihli UMHKM'de değişiklik yapılmadan önce ilgili düzenlemenin kanunlaşmak üzere yasama organına sunulması hukukî bir zorunluluktur. Ancak

muvakkat kanunun “*heyet-i umûmisiyle yeniden tadil ve tanzim olunması*”⁷¹¹ fazla vakit alacağından, usûl hukukuna ilişkin 1911 tarihli Ek Maddelerde yer alan düzenlemeler doğrudan doğruya adaletin dağıtılmasıyla ilişkili olduğundan, geçici kanunun tamamının kanunlaşmak üzere yasama organına sunulması aşaması atlanmıştır. Sonuç olarak organik yürütme işlemi olan 1879 tarihli UMHKM bir bütün olarak yasama organının onayından geçmemiştir⁷¹². Ancak söz konusu muvakkat kanunun hükümlerinde esaslı değişiklikler yapan 1911 tarihli Ek Maddeler, yasama organının kanun işlemiyle yürürlüğe girmiştir.

II. İDDİA VE MÜDAFAANIN MAHKEMEYE BİLDİRİLME BİÇİMİ VE İÇERİĞİ

A. Uyuşmazlığın Nizamî Yargı Önüne Taşınması: Dava Açma Dilekçesi

Nizamiye mahkemelerinde “*intizâm-ı muamele*”yi temin amacıyla⁷¹³ davanın görülmesi dilekçe şartına bağlanmıştır. Bir uyuşmazlığın ilk derece nizamiye mahkemesi hukuk kısmında görülmesi için bu talebin dilekçe ile mahkemeye bildirilmesi zorunludur⁷¹⁴. Muvakkat Kanun bu zorunluluğu “*her dava arzuhal ile beyan olunmak lazımdır*”⁷¹⁵ şeklinde ifade etmiştir. Biz bu evrakı çalışmamız boyunca “dava açma dilekçesi” olarak isimlendireceğiz. Mahkemenin hukukî uyuşmazlıktan haberdar kılınmasını sağlayan dava açma dilekçesinin içeriği, yani davacının

⁷¹¹ Mebusan Meclisi 1911 tarihli Ek Maddeler Hakkında Mazbata. Tevfik Tarık Efendi, **a.g.e.**, s. 32.

⁷¹² Muvakkat hukuk muhakemesi usûlü kanunu, bütün olarak meclisin onayından geçmeden, bu düzenlemenin hükümlerinde yasama işlemiyle değişiklik yapılma gerekçesi hakkında ayrıntılı bilgi için Mebusan Meclisi 1911 tarihli Ek Maddeler Hakkında Mazbata’ya bakınız. Tevfik Tarık Efendi, **a.g.e.**, s. 31-32.

⁷¹³ Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1328, s. 16.

⁷¹⁴ Davanın dilekçe ile açılmaması bozma sebebidir. Örneğin Mahkeme-yi Temyiz Hukuk Dairesi, 2 Kânûnuevvel 301 tarihli bir kararında davanın dilekçe ile açılmaksızın görülmesinin 1879 tarihli UMHKM’nin on beşinci maddesine aykırı olması gerekçesiyle verilen hükmü *nakzetmiştir*. Yüksek mahkemenin bozma kararının gerekçe kısmı şu şekildedir: “*Temyiz olunan ilâm münderacatından münfehim olduğuna göre davayı vâkı’a tarafeyne tebliğ ettirilmek üzere verilen protesto varakaları üzerine rüyet edilmiş ve Usûl-ü Muhakeme-yi hukukiye kanununun on beşinci maddesinde ise her davaya arzuhal ile bakılacağı musarrah bulunmuş olduğuna mebnî mahkemece davayı mezkurenin rüyet ve faslı zımında kanunu dairesinde tanzim olunmuş bir arzuhal ile sebk-i iddia vukû bulmaksızın li-ecli’t-tebliğ itâ edilen protesto varakalarıyla rüyet-i dava edilmesi maddeyi mezkure hükmüne muğayir bulunduğundan*” hüküm bozulmuştur. Mahkeme kararının hüküm fıkrası için bkz. Kavanin Mecmuası, **Usûl-ü Mukame-yi Hukukiye Kanun-u Muvakkatı**, İstanbul: İstefan Matbaası, 1312, Sa. 12, s. 24.

Kavram karmaşasına sebebiyet vermemek için nizamî yargıda (hukuk kısmı) yüksek mahkeme kararlarının hukukî sonucu için kullanılan *nakz* ve *fesih* kavramına açıklamak uygun olacaktır. Nakz, ilk derece ya da istinaf mahkemesince verilen bir hükmün Mahkeme-yi Temyiz tarafından bozulmasını ifade ederken; fesih ilk derece mahkemesince verilen bir kararı istinaf mahkemesinin veya bu hükmeye istinafen bakacak bir ilk derece mahkemesinin iptal etmesidir. Bkz. Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 29.

⁷¹⁵ bkz. 1879 tarihli UMHKM m. 15; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 260.

uyuşmazlığı mahkemeye bildirirken hazırlaması gereken evrakta hangi hususlara yer verilmesi gerektiği, mevzuatta gösterilmiştir.

1879 tarihli UMHKM m. 16: *Arzuhalde yazıldığı gün ve ay ve sene tarihleri ve müddei ile müddeî-aleyhin isim ve şöhret ve zanâat ve mahall-i ikameti ve tarafeynden biri tebaa-yı Devlet-i Aliyye'den olmadığı takdirde hangi devlet tebaasından bulunduğu ve davanın hülâsası tahrîr olunmak ve arzuhalin zîri sahib-i istidâ tarafından imza veya temhir kılınmak ve arzuhal varaka-yı sahiha üzerine yazılmış bulunmak lazım gelir.*

*Vekil imzasıyla dahi arzuhal takdim olunmak caiz olup fakat vekalet senedini hamil olması ve bâ-senedi musaddaka vekil olduğunu imzasında tahrîr etmesi lazım gelir*⁷¹⁶.

1879 tarihli UMHKM'ye göre dava açma dilekçesinde davacı ve davalının ismi, ayırt edici özellikleri (şöhreti), meslekleri, ikametleri ile taraflardan biri yabancı ise tabiiyeti, davanın özeti, dilekçenin yazıldığı tarih ve dilekçe verenin imzasına yer verilmelidir.

*Davacı ve davalının kimlik bilgileri ile tarafların taabiyetleri hakkında şunları söyleyebiliriz: dava açma dilekçesinde, şöhretin yani kişinin herkesçe bilinen, onunla meşhur olduğu adı veya lakabına*⁷¹⁷ *yer verilmesi, merkezi nüfus kayıt sistemi ve soyadı uygulamasının olmadığı bir dönemde, uyuşmazlığın taraflarını başkalarından ayırt etme işlevi göreceği açıktır. Tarafların kimlik bilgileriyle birlikte ikametnin belirtilmesinin sebeplerinden biri, nizamiye mahkemelerinin yargılama yetkisinin ikametgah itibarıyla sınırlanmış olması diğeri ise gerekli durumlarda davanın taraflarına tebligat yapabilmek içindir*⁷¹⁸. Mahkeme defterlerini incelediğimizde⁷¹⁹ davanın taraflarına ilişkin bilgilerin dava açma dilekçelerinde “*Maraş'ın Divanlı Mahallesi'nde mukîm tabâ esnafından nalbandzâde Ali Efendi'yle birâderi ziraatçı makûlesinden Mustafa Efendi'ler*⁷²⁰”, “*Acemli Mahallesi ahâlisinden ve ziraatçı esnafından Celilzâde Reşid Ağa*⁷²¹”, şeklinde yer aldığı sonucuna ulaşmaktayız.

⁷¹⁶ 1879 tarihli UMHKM m.16; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 260

⁷¹⁷ (çevrimiçi:) <http://lugatim.com/>, “Şöhret” Maddesi, E.T.: 16.01.2022.

⁷¹⁸ Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 48.

⁷¹⁹ Arşivde yaptığımız araştırmalarda, ilk derece nizamiye mahkemesi hukuk dairelerinde dava açma dilekçelerinin kaydedildiği defterlere uzunca bir süre erişemedik. Tezimizi ilerleyen aşamalarında Ceyhan'ın makalesini okurken nizamiye mahkemesine ait istida defteri kaydına rastladık; ancak gerek bu deftere ulaşmak gerekse de defteri okuyup anlamak uzunca bir zaman gerektirecekti. Halihazırda ulaşabildiğimiz defterlerden dava açma dilekçelerinin içeriğini anlamak mümkündür. Bu nedenle dava açma dilekçelerinin içeriği hakkında uygun düştükçe ulaşabildiğimiz defterler ile sakk-i adlî kitaplarını kullanacağız.

Nizamiye mahkemesine ait örnek istida defteri yer numarasını görmek için bkz. Ceyhan, **Şeriye Defterleri**, s. 67, 44 numaralı dipnot.

⁷²⁰ Birhan, a.g.e., s. 86. Bu mahkeme defterine kayıtlı tüm ilâmlarda tarafa ilişkin bilgilerin kanunda belirtildiği şekilde kaydedilmiş olduğunu görmek mümkündür.

⁷²¹ Birhan, a.g.e., s. 88.

Tarafların biri, bilhassa davalı, yabancı ise mahkemeye tercüman veya konsolos çağırılmaması ilk derece nizamiye mahkemesince verilen kararın, temyiz mercii tarafından bozulmasına sebep olacaktır⁷²². Dolayısıyla, dava açma dilekçesinde tarafların uyruklarının belirtilmesi önemlidir. Mahkeme kayıtları ve sakk kitapları incelendiğinde kişilerin uyrukları belirtilirken, taraflar Osmanlı Devleti'nden ise “tebaa-yı Devlet-i Aliyye'den⁷²³”, “tebaa-yı Devlet-i Aliyye'nin Rum milletinden⁷²⁴”, “tebaa-yı Devlet-i Aliyye'nin Ermeni milletinden⁷²⁵” şeklinde ifade edilirken; davanın taraflarından biri yabancı ise uyruğu olduğu devletin isminin dilekçede yer aldığı, mesela “Yunan Devleti tebaasından⁷²⁶” görülmektedir.

Davanın özeti ile dilekçenin tarihi ve davacının imza ve mührü dilekçede yer verilmesi gereken diğer unsurlardandır. Dava açma dilekçesine, davanın özetinin yazılma sebebi mahkemeyi davacının talebinden haberdar kılmak⁷²⁷, dilekçenin mahkemenin ilgili evrakına kaydedilmesi sırasında karışıklığı önlemek⁷²⁸, alınacak dava harcını tespit etmek⁷²⁹, davalıyı mahkemeye çağırarak davetiyeyi yazmak gibi ilk işlemlerin yapılması içindir⁷³⁰. Dava açma dilekçesinin davacı tarafından imzalanması, davacının kimliğinin bilinmesi lüzumuna dayanır⁷³¹. Nizamiye mahkemesinin hukuk kısmında davanın dilekçeyle açılması, zaman aşımının, faiz yürütülme tarihinin belirlenmesinin yanında hukukî işlemlerde güvenliği kolaylaştırma amacına dayanır⁷³². Tahmin edileceği gibi, dilekçede yazan tarih mahkemenin faiz yürütülme, zaman aşımını süresini belirleme gibi kararlarında esas aldığı tarih değildir; hukukî işlemler bakımından önem arz eden, mahkeme başkanının dilekçeyi kaleme havale ederken bu evraka yazdığı tarihtir⁷³³.

⁷²² Abdurrahman Talat Bey, **Sakk-i Kavanin**, 1310, s. 7.

⁷²³ Örnek için bkz. Birhan, a.g.e., s. 91, 92, 98. Dilekçelerde davanın taraflarının hangi devletin tebaası olduğuna ilişkin herhangi bir açıklama yapılmamışsa, kural olarak kişi Osmanlı tebaasından sayılır. Bu nedenle mahkeme evrakında kimi zaman, bilhassa Müslümanlar bakımından, tarafların hangi devlet tebaasından olduğu belirtilmemiştir.

⁷²⁴ Salep, a.g.e., s. 30, 209.

⁷²⁵ Şahin, a.g.e., s. 79, 174, 180; Salep, a.g.e., s. 24, 30.

⁷²⁶ Abdurrahman Talat Bey, **Sakk-i Kavanin**, 1310, s. 8.

⁷²⁷ **a.g.e.**, s. 6.

⁷²⁸ Şevki Efendi, **Sakk-i Adli**, 1327, s. 34.

⁷²⁹ Dava açma dilekçesi mahkemeye verilirken, dilekçenin kaydının yapılması için yürürlükte olan düzenlemeler uyarınca dava masraflarının ödenmesi de gerekir. Bkz. Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 66. Mesela Harç Kanunu dörtte bir harcı yatırılmayan davaları görmekten hâkimleri yasaklamıştır (m.7).

⁷³⁰ Abdurrahman Talat Bey, **Sakk-i Kavanin**, 1310, s. 6.

⁷³¹ **a.g.e.**, s. 6.

⁷³² **a.g.e.**, s. 5.

⁷³³ Mahkeme başkanının dilekçeyi kaleme havale ederken bu evraka yazdığı tarih davanın açılma zamanını gösterdiğinden, mahkeme işlemleri bakımından oldukça önemlidir. Nitekim 1879 tarihli UMHKM.nin 118. maddesindeki *mahkemeye arzuhal veren altı ay mahkemeye müracaat etmez ise*

1879 tarihli UMHKM'nin on altıncı maddesindeki şartları taşımayan dilekçelerin akıbeti hakkında muvakkat kanunda hüküm yoktur. Mevzuatta belirtilen unsurları taşımayan dilekçenin reddedilmesi, davacının ikinci defa mahkeme masrafı ödemesini gerektirebileceğinden, nizamiye mahkemesi hâkimleri unsurları tam olmayan dilekçeleri reddetmek yerine, mümkünse, eksikliklerin giderilmesi yönünde karar vermişlerdir⁷³⁴. Ancak mahkeme, muvakkat kanundaki şartları taşımayan dilekçenin reddine hükmederse, bu kararın istinaf ve temyiz mercii tarafından bozulmayacağı belirtilerek, dava açma arzuhalı düzenlenirken kanundaki şartları içermesine özen gösterilmesi vurgulanmıştır⁷³⁵.

Bir uyuşmazlığı nizamiye mahkemesine taşımadan önce, yürürlükteki mevzuata göre davayı çözmekle yetkili ve görevli olan mahkemenin, davacı tarafından belirlenmesi gerekir. Herhangi bir hukuk kuralında belirtilmese de dava arzuhalinin hangi mahkemeye hitaben verildiğinin yazılması, “*Yanya Bidayet Mahkemesi*”⁷³⁶, “*Dersaadet Bidayet Mahkemesi Birinci Hukuk Dairesi*”⁷³⁷ gibi, dilekçenin zorunlu unsurlardan biri olarak görülmüştür⁷³⁸. Şevki Efendi, mevzuatta belirtilmemesine rağmen, dilekçeler yazılırken dikkate edilmesi gerekli diğer bir hususun, mahkeme heyetinin saygınlığını gösteren “*elkâb*” ile “*kelimât-ı ihtirâmiye*” ifadeleri olduğunu belirtir⁷³⁹. Dilekçe örneklerini incelediğimizde, bu ifadelerin dilekçe hitaplarında “*Riyâset-i Aliyye*”⁷⁴⁰, “*Riyâset-i Behiyye*”⁷⁴¹ şeklinde yer aldığı görülür. Ayrıca

zikrolunan arzuhal iptal edilir ve müceddeden arzuhal vermedikçe davası istima olunmaz hükmü gereği ilk derece nizamiye mahkemelerinin hukuk kısmında, davanın açılma tarihinden itibaren altı ay takip edilmeyen uyuşmazlıklarda dilekçe tahkikat yapılmasına gerek kalmaksızın iptal edilir, yeniden dava dilekçesi verilmedikçe ve mahkeme harcı ödenmedikçe o davaya bakılamaz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 427-428.

Altı ay takip edilmeyen davalarda evrakın iptaline ilişkin heyetçe verilen kararların nizamiye mahkemesi defterlerinde “*aradan altı mahtan ziyade bir zaman mürur ettiği halde işbu tarihleri murakkam olan evrak-ı hukukiye sahipleri tarafından takip edilmemiş olduğu cihetle Usûl-ü Muhakemat-I Hukukiye Kanunu'nun yüz on sekizinci maddesi hükmüne tevfi kan evrak-ı mezkurenin iptaline karar verilmiştir*” ifadesiyle yer aldığı görülür. Örnek için bkz. Şahin, **a.g.e.**, s. 98, 153, 165. Başkanın dava açma dilekçesine yazdığı kayıt tarihinin, mahkeme işlemleri ve kararları bakımından önemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 65-66.

⁷³⁴ Dilekçedeki unsurların eksik olması karşısında nizamiye mahkemesi hâkimlerinin ne şekilde muamele ettiklerine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Şevki Efendi, **Sakk-i Adli**, 1327, s. 35-36.

⁷³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şevki Efendi, **Sakk-i Adli**, 1327 ss. 34-36; Abdurrahman Talat Bey, **Sakk-i Kavanin**, 1310, s. 6-7.

⁷³⁶ Abdurrahman Talat Bey, **Sakk-i Kavanin**, 1310, s. 8.

⁷³⁷ Şevki Efendi, **Sakk-i Adli**, 1327 s. 64.

⁷³⁸ **a.g.e.**, s. 49.

⁷³⁹ **a.g.e.**

⁷⁴⁰ Abdurrahman Talat Bey, **Sakk-i Kavanin**, 1310, s. 8.

⁷⁴¹ Şevki Efendi, **Sakk-i Adli**, 1327 s. 58, 64.

belirtmeliyiz ki, nizamî yargıda uygulanan hukuk muhakemesi kuralları gereği, tarafların talebi olmadıkça mahkeme herhangi bir işlem yapamaz. Bu nedenle, dava açma dilekçelerinde davalının celbiyle muhakemenin yapılması talebi ile mahkemeye verilmesi istenilen hüküm de belirtilmelidir⁷⁴². Uyuşmazlığın görülmesi için davalının mahkemeye çağrılarak duruşmanın yapılmasına yönelik talebin dilekçelerde, “*ale’l-usûl celbiyle bi’l-muhakeme*”⁷⁴³ şeklinde ifade edildiği anlaşılmaktadır. Bir hukuk davasının görülmesi için nizamiye mahkemesine verilecek dava açma dilekçesine aşağıdaki örneği verebiliriz.

Yanya Bidayet Mahkemesi Riyâset-i Aliyyesine

İzzetli Efendim

Yanya kasabasında Kanlı Çeşme Mahallesi ’nde 8 numarolu hanede mûkim berber Ali bayrak-dar zimmetinde vadesi hulûlünde tediye etmek ve etmediği halde faiz-i nizamisi yürütülmek üzere (...) tarafından mûmza bir küt’a senet mücebince cihet-i karzdan yirmi adet sim mecidiye alacağım olup senedde deyni mezkûrun tediyesi taalluk olduğu ecel dahi hulûl etmiş olduğu halde elan edada imtina etmekte olmasıyla merhum ... bilcümle alacağım olan meblağ-ı mezkûr yirmi adet sim mecidiyenin maa-faiz ve masârif-ı muhakeme tahsilinin taht-ı hükme alınması babında irade efendimindir.

fi 25 Mart sene 99

imza

*Mahalle-yi mezbûrede 9 numarolu hanede mukîm Yunan Devleti tebaasından bakkal Yorgi Anton*⁷⁴⁴.

Yukarıya yazdığımız, nizamiye mahkemesi hâkimi Talat Bey’in kitabında yer alan örnek dava açma dilekçesine baktığımızda, dilekçeye konu uyuşmazlığın para borcu olduğu görülmektedir. Davalıya yirmi gümüş mecidiye borç verildiği, bu borç için faiz kararlaştırılarak taraflar arasında senet düzenlendiği ve senedde belirlenmiş olan vade geçtiği halde davalının borcunu ödemediğini ifade edilmiştir. Söz konusu borcun faiziyle birlikte davalıdan tahsil edilmesi, ayrıca mahkeme masraflarını da davalının ödemesine karar verilmesi mahkemeden talep edilmiştir.

Dava açma dilekçesinin vekil tarafından düzenlenmesi de mümkündür. Dilekçe vekil tarafından düzenlenip, mahkemeye verilecekse vekilin vekaletinin olması⁷⁴⁵ ve

⁷⁴² **a.g.e.**, s. 49.

⁷⁴³ Davalının mahkemeye çağırılması talebini dilekçe örneklerinde görmek için bkz. **a.g.e.**, s. 56.

⁷⁴⁴ Abdurrahman Talat Bey, **Sakk-i Kavanin**, 1310, ss. 7-8; farklı dava açma dilekçesi örnekleri görmek için bkz. Şevki Efendi, **Sakkı Adli**, 1327 s. 56.

⁷⁴⁵ Usûl kanununun 16.maddesinin son fıkrası vekil marifetiyle dava açma dilekçesinin verilmesine ilişkin özel hükümdür. Her ne kadar fıkra da vekilce imzalanan dilekçenin mahkemeye verildiği sırada vekilin vekaletnâmesinin olması gerektiği belirtilmişse de Nizamiye mahkemelerinde Mecelle’nin usûl hukukuna ilişkin hükümleri genel nitelikli norm olduğundan buradaki norm dikkate alınmıştır. Mecelle’nin 1453. maddesi gereği *icazet-i lâhika vekâlet-i sâbika hükmünde* olduğundan vekaletnâme, vekil imzasıyla verilen dava açma dilekçesinden sonra düzenlenmiş olsa da söz konusu dilekçenin reddedilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Bkz. Şevki Efendi, **Sakk-i Adli**, s. 21.

vekil olduğunu dilekçenin imza kısmında belirtmesi gerekir⁷⁴⁶. Kolaylıkla anlaşılacağı üzere, dilekçede vekilin bilgilerine yer verilmesinin sebebi davaya ilişkin tebligatların vekile yapılmasını sağlamaktır⁷⁴⁷. Vekilin vereceği dava açma dilekçesi örneği aşağıdaki gibidir:

Yanya Bidayet Mahkemesi Riyâset-i Aliyesine

İşbu istidânâmeye merbut ve musaddak vekaletnâmeden müsteban buyurulacağı üzere vekili olduğum Kanlı Çeşme mahallesinde 8 numarolu hanede mukîm Süleyman Ağa'nın Vaneste çiftliğinde Çayırılık demekle arif nam mahalde vâki etraf-ı erbaası mezkûr Vaneste çiftliği mutasarrıfı Mustafa Bey'in çayırılığıyla mahdud on dönümden ibaret pederinden bi'l-intikal ve bâ-tapu mutasarrıf olduğu bir kıt'a çayırını mir mumailleh Mustafa Bey bî-gayrı hak zabt ile hasılâtını ahz ve menfaatine hasretmekte olmasıyla mezbur Mustafa Bey'in celbiyle bî-gayrı hak vazilyed olduğu mezkûr çayırdan keff-i yed ettirilerek müvekkilime redd ve iade ettirilmesi hususunun mâ-masârif-ı muhakeme tahtı hükme alınması babında

fi 26 Mart Sene 99

İmza

Mezbur Süleyman Ağa'nın bâ-senedi musaddaka vekili mahalle-yi mezbûrede 5 numarolu hanede mukîm dava vekillerinden Mustafa⁷⁴⁸.

Yukarıda yer verdiğimiz, avukat tarafından hazırlanan dava açma dilekçesi, taşınmaza haksız el atmanın önlenmesi talebine yöneliktir. Görüldüğü üzere, davacı vekili bu dilekçede, müvekkilinin tasarrufunda olan arazinin davalı tarafından haksız şekilde kullanıldığını ve bu taşınmazın gelirinden davalının faydalandığını iddia etmiştir. Davalının haksız bir şekilde zilyetlik kurduğu taşınmazdan el çektirilmesi ve mahkeme masraflarının davalıya yüklenilmesine karar verilmesi talep edilmiştir.

Bir davanın ilk derece nizamiye mahkemesi hukuk dairesinde halledilebilmesi için 1879 tarihli UMHKM'nin on beşinci maddesi ile zorunlu tutulan ve on altıncı maddesinde içeriği belirtilen dava açma dilekçelerinde, uyuşmazlık konusunun özetine yer verileceği hüküm altına alınmışsa da delillerden de uygulanacak kanun maddelerinden hiç bahsedilmemiştir. 1879 tarihli UMHKM'nin on altıncı maddesine uygun olarak hazırlanan, yukarıda örnek olarak yer verdiğimiz, gerek asil gerek vekil tarafından yazılmış dava açma dilekçelerinin içeriğine bakıldığında, her iki dilekçenin de oldukça kısa olduğu görülmektedir. Bu evrakta ne dava konusu ile sebebinin ne delillerin ayrıntılı açıklandığından, herhangi bir mevzuat hükmüne atıf yapıldığından bahsedilir. Fakat her ne kadar 1879 tarihli UMHKM'nin on altıncı maddesinde, maddi ve fiili delillerden bahsedilmemiş olsa da bu kanunun yirminci maddesinde⁷⁴⁹, iddia

⁷⁴⁶ bkz. 1879 tarihli UMHKM m. 16; **Düştur**, T. 1, C. 4, s. 260.

⁷⁴⁷ **Sakk-i Adli**, 1328, s. 20; Abdurrahman Talat Bey, **Sakk-i Kavanin**, 1310, s. 8-9.

⁷⁴⁸ Abdurrahman Talat Bey, **Sakk-i Kavanin**, 1310, s. 9.

⁷⁴⁹ 1879 tarihli UMHKM m. 20 “*Tarafeyn sûret-i iddia ve müdafaalarını ve delâilini mahkemeye tahiriren beyan edebilirler. Bu sûrette müddei olan kimse arzuhalı mahkemeye havale olunduktan sonra*

ve müdafaalar ile delillerin yazılı olarak mahkemeye bildirilmesi *imkanı*⁷⁵⁰ taraflara tanıdığıdır. Kanunun zorunlu tuttuğu dava açma dilekçesini mahkemeye tevdi ettikten sonra, davacı, usûl kanununun verdiği imkanı kullanarak iddialarını, delillerini yazılı olarak hazırlayabilir, bu evrakı mahkemeye sunabilir. Ancak belirtmeliyiz ki, muvakkat hukuk muhakesi kanununda, davacının hazırlayabileceği, iddia ve delillerin ayrıntılı olarak açıklanacağı bu dilekçenin içeriğine, evrakın ne şekilde düzenleneceğine ilişkin herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Hâkim Talat Bey'in kitabında yer verilen, davacının delillerini ayrıntılı olarak mahkemeye bildirdiği dilekçe numunesi aşağıdaki gibidir:

Yanya Bidayet Mahkemesi Riyâsetine

Evvelce takdim olunan fi (...) senenin 99 tarihli ve (...) numarolu istidâda beyan olunduğu vechile (...) mahallede (...) hanede mukîm Hasan zimmetinde tarafından mûmza ve mahtum yedimde olup sûreti işbu lâyhaya rabt olunarak takdim kılınan bir kîr'a senet mücebinde bin kuruş alacağım olduğu halde mezbur Hasan kable'l-eda vefat etmekle ve terekesine kebir oğlu Hüseyin vazilyed olmakla meblağ-ı mezkûrun müteveffa merkumun terekesinden olmak üzere oğlu merkum Hüseyin'den tahsilini talep ve dava ederim.

*Oğlu merkum Hüseyin sened-i mezkûrdaki imza ve hattını inkar ettiği halde ispat edeceğimi ve edemediğim halde kendisine yemin teklif edileceğini arz eylerim*⁷⁵¹.

1879 tarihli UMHKM'nin yirminci maddesindeki imkan kullanılarak hazırlanan, yukarıda yer verdiğimiz evrakta, davacı delillerini mahkemeye bildirmiştir. Bu dilekçeden anlaşıldığına göre, davalı borçlu borcunu ödemediği önce vefat etmiştir. Bunun üzerine davacı alacaklı, dava açma dilekçesinde söz konusu borcun ödenmesini terekeye zilyet olan mirasçıdan talep etmiştir. Örneğimizde, dava açma dilekçesinden sonra mahkemeye verilen ayrıntılı iddia-delil dilekçesinde, davacının talebinin dayanağı olan borç senedi mahkemeye sunulmuş, bu seneddeki imza inkar edilirse, davalıya yemin teklif edileceği belirtilmiştir. Davacı yukarıdaki gibi iddialarını ve delillerini yazılı olarak mahkemeye sunma imkanını kullanmışsa,

sûret-i iddiasını ve delâilini mübeyyin bir lâyiha tanzim ve istinad eylediği senedât ve evrak sûretlerini rabt ile ikişer nüsha olarak mahkemeye itâ ve takdim etmesi lazım gelir." Bkz. **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 261.

⁷⁵⁰ 1879 tarihli UMHKM taslağında 25.000 kuruştan fazla olan davalarda tarafların iddia, müdafa ve delillerini mahkemeye dilekçeyle beyan etmesi zorunluluğuna ilişkin düzenleme yer almıştır. Şûrâ-yı Devlette bu düzenleme üzerine yapılan görüşmede belirli meblağdaki davalar için dilekçe verme zorunluluğunun uyumsuzluklar arasında hiyerarşi yaratacağı, söz konusu ayırımın halk nezdinde değeri yüksek olan davanın daha önemli olduğu düşüncesini uyandıracağı, ayrıca taşrada olup da okuma yazma bilmeyen ya da dilekçesini yazdıracak kimse bulamayanların hak kaybına uğrayabileceği çekincesi belirtilmiştir. Bu sebeple taslak kanundaki yirminci madde değiştirilerek kabul edilmiş ve ilgili hüküm tüm dava sahiplerinin *isterlerse* iddia ve delillerini dilekçeyle mahkemeye bildirebilecekleri şeklinde kanunlaşmıştır. Şûrâ-yı Devlette yapılan bu görüşme hakkında bkz. Şûrâ-yı Devlet Mazbatası; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 252.

⁷⁵¹ Abdurrahman Talat Bey, **Sakk-i Kavanin**, 1310, s. 10-11.

bu evrakın bir nüshası mahkemede kalır, diğeri de mübaşir marifetiyle davalıya tebliğ edilir. Davacının mahkemeye sunduğu lâyiha ve evrak örneklerinin birer nüshası tarafına tebliğ olunan davalı, dilerse bu dilekçeye yazılı olarak cevap verir, dilerse de kendisine tebliğ edilen evraka hiç cevap vermeyip, mahkemede sözlü savunmasını yapar⁷⁵². Dolayısıyla, 1879 tarihli UMHKM’de 1911 tarihli Ek Maddeler ile köklü değişiklikler yapılmadan önce, dilekçe teatisi usûlü ihtiyaridir, dilekçe verilmesinde zorunluluk davanın açılmasına münhasırdır.

B. İhtiyari Cevap Dilekçesi

Davalı usûl kanununun verdiği imkanı kullanarak, davacının iddia ve delillerini içeren dilekçesine yazılı olarak cevap verebilir. Yukarıda yer verdiğimiz ayrıntılı iddia-delil dilekçesi davalıya tebliğ edildikten sonra, bu evraka yazılı olarak verilen cevap örneği aşağıdaki gibidir:

Yanya Bidayet Mahkemesi Riyâsetine

Murisim Hasan Ağa'nın zimmetinde bâ-senet bin kuruş alacağı olmasından ve müteveffanın terekesine bendeniz vazilyed olduğumdan dolayı meblağ-ı mezkûrun bendenizden tahsiline müstedi Ahmet tarafından verilen tarafımıza mübaşir Tahir Efendi vasıtasıyla tebliğ kılınan lâyihaya bervech-i zir cevap veririm.

Evvela murisim müteveffa-yı mezburun merkum Ahmet'e ol vechile ol kadar deyni olduğunu bilemediğim gibi müteveffa-yı merkuma azv olunan hatt ve hatem dahi usûlen ispat olunmak lazımdır.

Saniyen deyni olduğunu müstedi usûlen ispat etse bile müstedi-i merkumun müteveffa-i mezburun hayatında istifa-yı hak etmediği mâlûm olmadığından bir vechile iskat-ı hak etmemiş olduğuna mahkemece kendisine bir yemin teklif olunmak lazımdır.

Salisen hatt ve hatem ispat ve müstedi tahlif olunduktan mahkemece verilecek hükmün verese-yi saireye sirayeti için başkaca karar verildikten sonra eda-yı deyne hazırım⁷⁵³.

Görüldüğü gibi, davalı tereke borçlusunun hazırladığı dilekçede, ilk olarak iddianın dayandığı borç senedindeki yazı ile mührün, murise ait olup olmadığının ispatlanması gerektiği dile getirilmiştir. İkinci olarak, seneddeki borcun murise ait olduğu ispatlansa dahi söz konusu borcun muris hayattayken ödenip ödenmediği bilinmediğinden, ilgili borcun kendisine ödenmediği konusunda davacıya yemin teklif edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Seneddeki yazı ile imzanın murise ait olduğu ispat edildikten ve davacı alacaklı, borcun kendisine ödenmemiş olduğuna yemin ettikten sonra talep edilen paranın ödeneceği ifade edilmiştir.

⁷⁵² bkz. 1879 tarihli UMHKM m. 21; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 261-262.

⁷⁵³ Abdurrahman Talat Bey, **Sakk-i Kavanin**, 1310, s. 11-12.

Bir hukuk davasının, ilk derece nizamiye mahkemesinde halledilebilmesi için kanunen zorunlu tutulan ve oldukça kısa yazılan dava açma dilekçelerinde ne dava konusu ile sebebinin ayrıntılı bir şekilde açıklandığından ne delillerin gösterilip uygulanacak soyut hukuk kuralına yani mevzuat metnine atıf yapıldığından bahsedilir. Davacı, kanunun zorunlu tuttuğu dava açma dilekçesini mahkemeye tevdi ettikten sonra, usûl kanununun verdiği imkanı kullanarak iddialarını, delillerini yazılı olarak hazırlayıp, davalıya tebliğ edilmek üzere dilekçe yazma imkanını kullanmak istese dahi, bu dilekçenin nasıl düzenleneceğine ilişkin herhangi bir hukukî düzenleme yoktur. 1879 tarihli UMHKM'nin uygulandığı ilk otuz yıllık sürede, resmî makamlarca belirlenmiş dilekçe formatı ya da yetkili makamlarca yayınlanmış, tarafların mahkemeye başvururken yararlanacakları örnek dilekçe numunelerine, tek tipleştirilmiş formlara da rastlamadığımızı belirtmek gerekir. Ostrorog, Adalet Bakanına sunduğu raporunda, 1879 tarihli UMHKM'nin uygulandığı 30 yıllık sürede, uyuşmazlığa ilişkin vakıaların, bu vakıaların ilişkili olduğu mevzuat hükümlerinin gösterilmediği kısa dava açma dilekçesine karşı tarafın cevap verme zorunluluğu olmadığından, ayrıca dilekçede cevap vermeyi mümkün kılacak maddi ve hukukî bilgi bulunmadığından, evrakın ekseriyetle yanıtsız bırakılmış olduğunu⁷⁵⁴ belirtir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da taraflar muhakeme için belirlenen günde duruşma salonuna geldiklerinde, ne davalı ne uyuşmazlığı çözmekle görevli hâkimlerin maddi ve hukukî vakıalar hakkında açık bir bilgiye sahip olduklarını⁷⁵⁵ söyler.

III. 1911 TARİHLİ EK MADDELERİN YÜRÜRLÜĞE GİRMESİNDEN SONRA İDDİA VE MÜDAFAANIN MAHKEMEYE BİLDİRİLME BİÇİMİ VE İÇERİĞİ: DİLEKÇE TEATİSİNİN ZORUNLU HÂLE GELMESİ

1879 tarihli UMHKM'de 1911 yılında yapılan değişiklik, dilekçelerin hazırlanmasında mühim farklılıklar yaratmıştır. 1911 tarihli Ek Maddelerin iddia ve müdafaanın mahkemeye bildirilme biçimi bakımından en önemli etkisi, ilk derece mahkemelerinde görülen ve istinaf yolu açık olan davalarda, sözlü muhakemeye başlamak için “*tebligat-ı tahrîriye*” yani dilekçe teatisi usûlünü zorunlu hâle getirmesidir. Dilekçe teatisi ile anlatmak istediğimiz, tarafların iddia ve müdafaalarını yazılı olarak hazırlayarak bu dilekçeyle birlikte iddia ve müdafaalara ilişkin delil

⁷⁵⁴ Ostrorog, *Réforme Ottomane*, s. 4-5.

⁷⁵⁵ *a.g.e.*, s. 5.

niteliğinde olan evrakını duruşmaya başlamadan önce birbirlerine tebliğ etmeleridir⁷⁵⁶. 1911 tarihli Ek Maddelerle getirilen bu yenilik yani sözlü yargılamaya başlamadan önce yazılı yargılama usûlü zorunluluğunun kabul edilmesi, Osmanlı adlî sistemi bakımından bir ilktir⁷⁵⁷. Duruşmaların icrasından önce yazılı usûlün uygulanmasının, iddia ve müdafaanın hukukî mahiyetinden hasımların haberdar olmalarını, birbirlerinin iddia ve müdafaalarına karşı beyanlarını belirli sürede, kanunda belirtilen şekilde ileri sürmelerini sağlayacağı, sözlü yargılamada tarafların sonu gelmeyecek şekilde açıklama yapmalarının önüne geçeceği, böylece davaların gecikmesinin önleneyeceği⁷⁵⁸ ifade edilmiştir. Şimdi 1911 tarihli Ek Maddeler uyarınca yazılı yargılamanın nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğini, taraflarca hazırlanacak dilekçelerin şekil ve içeriğini yakından inceleyelim.

A. Yazılı Yargılama: Genel Olarak Dilekçe Teatisi Hakkında

1911 tarihli Ek Maddeler uyarınca, davaların en kısa sürede tamamlanması, duruşmadan evvel hem hasımların hem de mahkemenin hukukî uyuşmazlıktan tam olarak haberdar olabilmesi için her türlü iddia ve müdafaa ile bunlara ilişkin delillerin sözlü yargılamadan önce taraflar arasında teati edilecek dilekçelerde açıklanması gerektiğini bir kere daha hatırlatalım. 1911 tarihli Ek Maddelere göre davacının *esas dava arzuhalisiyle* (bundan sonra dava açma dilekçesi)⁷⁵⁹ birlikte ya da daha sonra mahkemeye sunduğu, iddialarını ve bu iddialarına ilişkin delillerini içeren *lâyihası* (bundan sonra dava dilekçesi) davalıya tebliğ edilecek, ardından davalı zikrolunan *lâyihaya* karşı müdafaalarını ve delillerini içeren *lâyiha-yı cevabiyeyi* (bundan sonra cevap dilekçesi) davacıya tebliğ edilmek üzere mahkemeye verir. Davacı buna karşı hem iddialarını teyit eden hem de davalının müdafaalarını çürütecek delilleri içeren *cevap ale'l-cevap lâyihası* (bundan sonra cevaba cevap dilekçesi) mahkemeye

⁷⁵⁶ Avukat marifetiyle takip edilmeyen davalarda, uyuşmazlığın taraflarının mahkemeye giderek heyet hâkimlerinden birinin gözetiminde, zabıt kâtiplerine dilekçelerini yazdırıp delillerini teslim etmeleri yolu izlenmiştir. Kâtibin kağıda geçirdiği beyanlar uyuşmazlığın ilgili tarafınca imzalanacak ve bir nüshası delillere ilişkin evrakla birlikte karşı tarafa tebliğ edilecek böylece okuma yazma bilmeyen, davasını avukat marifetiyle de takip ettiremeyen tarafın dilekçe teatisi aşamasını yerine getirmesi sağlanacaktır. Bkz. 1911 tarihli Ek Maddeler m. 5; Tevfik Tarık Efendi, **a.g.e.**, s. 54.

⁷⁵⁷ Adliye Nezareti, “Usûlü Mukakeme-yi Hukukiye Kanununun Mevâdd-ı Müzeyyesine Dair İzahnâmedir”, **Ceride-yi Adliye**, Sa. 39, 18 Temmuz 1911 (h. 21 Recep 1329), s. 2031 (bundan sonra Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”).

⁷⁵⁸ bkz. Tevfik Tarık Efendi, **a.g.e.**, s. 13-15; ayrıca bkz. Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2033-2034.

⁷⁵⁹ İtalik yazılar 1911 tarihli Ek Maddeler sonrası taraflarca hazırlanması gereken dava evrakına ilişkin Ceride-yi Adliye’de yayınlanan numunelerde kullanılan isimlendirmelerdir. Karışıklık olmaması adına, çalışmanın bundan sonraki kısmında evrakın bugünkü hukuk sistemimizdeki adlarını kullanacağız.

verebilir ve son olarak davalı da bu dilekçeye karşı müdafaalarını teyit eden ve davacının iddialarını ret edecek *cevab lâyihasını* (bundan sonra son cevap dilekçesi) mahkemeye tevdi etmeye yetkilidir.

1911 tarihli Ek Maddeler m. 4: “*Müddeî tarafından verilen esâs dava arzuhalıyla lâyiha ve evrâk-ı sübutiyyenin ve bunların müfredâtını mübeyyin pusulanın asılları mahkeme ve tarafeynin isimlerini ve davanın ikame olunduğu sene ile kayıt numarasını hâvî husûsî bir dosya derûnunda muntazaman üzerine sırayla numara vazolunarak bi'l-hıfz mahkemeden musaddak sûretleri müddeâaleyhe tebliğ olunacaktır. Müddeâaleyh dahî işbu sûretlerin kendisine tebliği târihinden itibaren nihâyet on gün zarfında bâ-lâyiha cevap îtâ ve müdâfaâtının delâil ve beyyinâtını teşkil eden evrâk ile sûretlerini ve bunların müfredâtını mübeyyin pusulayı mahkeme kalemine tevdi’ edecek ve mahkemece evrâk-ı mezkûrenin asılları kezâlik vech-i meşrûh üzere dosya meyânına vaz’ olunup mahkemeden musaddak birer kît’a sûretleri müddeîye tebliğ olunacaktır. Hasminın işbu cevapnâmesine karşı bir hafta zarfında müddeî tarafından cevap verileceği gibi müddeâaleyhin dahî işbu lâyiha-i cevabiyye ile merbûtatının tebliğinden itibaren kezâlik bir hafta zarfında îtâ-yı cevaba salâhiyeti olacaktır...*”⁷⁶⁰

Yukarıda yer verdiğimiz 4. maddeden anlaşılacağı üzere, taraflar arasında teati edilecek evrakta her türlü iddia ve müdafaalara yer verilmeli, ancak söz konusu iddia ve müdafaalar alelâde değil belli bir mantıki ve biçimsel sistematik içinde dilekçelere yazılmalı, belli bir nizam takip edilmelidir. 1911 tarihli Ek Maddelerde yer alan 10. madde uyarınca⁷⁶¹, davanın tarafları arasında teati edilecek dava ve cevap dilekçelerinde dört unsurun sırayla ve ayrı fıkralarda açıklanması zorunludur. Bunların ilki iddia ve müdafaanın dayanağı olan hukukî olay, ikincisi iddia ve müdafaaya ilişkin ispat vasıtaları, üçüncüsü davacının tüm asli ve ferî talepleri ve davalının görev, yetki gibi ilk itirazlarıyla birlikte tüm talep ve müdafaaları ve son olarak da tüm asli ve ferî taleplerin reddi için tarafların dayandığı deliller ile kanun maddeleridir. 1911 tarihli Ek Maddelerde bir davaya ilişkin dilekçede, ayrı ayrı fıkralarda açıklanması gerektiği belirtilen unsurların, Adliye Nezaretince yayınlanan dilekçe örneklerinde “*mesâil-i maddiye, esbâb-ı sübutiye, mesâil-i kanuniye, edille-yi kanuniye, netice-yi matlubât*” ara başlıklarıyla yer aldığı görülür.

⁷⁶⁰ bkz. Tevfik Tarık Efendi, **a.g.e.**, s. 53-54.

⁷⁶¹ 1911 tarihli Ek Maddeler m. 10: *Tarafeyn-i mutahassımeynin dördüncü madde mücebince yek diğerine tebliğ edecekleri evrak;*

Evvelen iddia ve müdafaaya sebep ittihaz olunan taahhüdât ve vakıayı yani zatı dava ve müdafaanın mebnî aleyhi olan mevad ve hadisatı;

Saniyen, iddia ve müdafaaya esas olan suveri subutiyyeyi;

Salisen müddeinin mütâlebât-ı asliye ve ferîyesini ve müddeî-aleyhin vezâife ve salahiyeti saire misüllü müdafaaya müteallik itirazat ile bilcümle asli ve ferî mütâlebât ve müdafatı;

Rabian, tarafeyn canibinden işbu adlî ve ferî iddiaları red için istinad olunan ilel ve esbâb ve mevadd-ı kanuniyyeyi ayrı ayrı fıkralarla muhtevi olacaktır.

Gerek esnâ-yı muhakemede gerek zabıt kâtipleri marifetiyle tanzim olunan zabıtnâmelerde dahi tertib-i meşrûha riayet olunacaktır.” Bkz. Tevfik Tarık Efendi, **a.g.e.**, s.56-57.

B. Dava Açma ve Dava Dilekçesi

1. Dava Açma Dilekçesi

Dava açma dilekçesi hakkında yukarıda ayrıntılı açıklamalar yapmış, bu dilekçelerin uyuşmazlığın konusu ve tarafları hakkında mahkemeyi ve davalıyı haberdar etmek, dava hakkında mahkeme kaleminde gerçekleştirilecek ilk işlemleri yapmak için olduğunu, davacının dava konusu ile delillerini, uyuşmazlık hakkındaki talebini kısaca açıkladığı evrak olduğunu belirtmiştik. Cerîde-yi Adliyede yayınlanan dava açma dilekçesinde⁷⁶², davanın taraflarına ilişkin şahsi bilgiler (isim ve şöhret ve zanâat) belirtildikten sonra dava konusu “(...) tarihinden itibaren bir sene hitamında senevî yüzde dokuz faizle eda olunmak üzere müddeî-aleyhe yetmiş (70) lira Osmanî karzen verdim ve mukâbilinde bir kıt’a senet aldım. Senedin vadesi inkızâ ettiği halde müddeî-aleyh mârru’z-zikr meblağ-ı müstakrizin re’sülmâl ve güzêştesini tediyyeden imtina etmektedir.” şeklinde açıklanmıştır. Yani dava beyanında, senelik yüzde dokuz faiz ile davalıya senet karşılığında 70 lira borç verildiği, senedin ödeme zamanı geldiği halde borcun ödenmediği belirtilmiştir. Davacı, uyuşmazlık konusunu belirttikten sonra “davamı müddeî-aleyh tarafından mümza (...) tarihli ve arzuhale merbût (...) numarolu bir kıt’a senede bina etmekteyim diyerek dilekçesinde esbâb-ı sübutiyesine değinmiş ve talep sonucunu “evvela senedin hâvî olduğu yetmiş (70) lira resü’l-malın saniyen senevî yüzde dokuz hesabıyla istidâ tarihine kadar işlemiş ve hin-i tediyyeye kadar işleyecek faizin salisen vukû bulacak masârif-i muhâkeme ve ifa olunacak ücret-i vekaletin müddeî-aleyhden tahsiline hüküm verilmesini talep ve istidâ ederim.” ifadesiyle ortaya koymuştur. Görüldüğü üzere davacı, ilk olarak senede dayalı alacağının ana parası ile senelik yüzde dokuz oranında işlemiş faizinin hüküm altına alınmasını, ikinci olarak da mahkeme masrafları ile vekalet ücretinin davalı tarafından ödenmesine karar verilmesini talep etmiştir.

2. Dava Dilekçesi

Şimdi, dava konusu ile delillerini, uyuşmazlık hakkındaki talebini kısaca açıkladığı ve yukarıda içeriğine yer verdiğimiz dava açma dilekçesinden sonra, davacının yazılı yargılama usûlü gereği, davalıya tebliğ edilmek üzere mahkemeye teslim etmesi gereken dava dilekçesini inceleyeceğiz. Adliye Nezaretince yayınlanan dava

⁷⁶² Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2043-2044. Tam metin için bkz. EK C.4.

dilekçesinde⁷⁶³ öncelikle *mesâil-i maddiyenin* açıklandığı görülür. İlgili evrakta uyuşmazlığın konusu olan maddi vakıa “*müddeî-aleyhin benden (70) yetmiş lira istikraz ve senevî yüzde dokuzdan faiz tediyesini taahhüt edip etmediği hususlarından ibarettir.*” şeklinde açıklanmış ve hemen ardından dava dilekçesinde *esbâb-ı sübutiye* olarak isimlendirilen fıkraya geçilmiştir. Bu fıkra da davacı ispat vasıtalarını şu şekilde açıklamıştır:

“*Müddeî-aleyhin benden yetmiş lira istikraz ettiğini ve senevî yüzde dokuzdan faiz tediye edeceğini müddeî-aleyhin imzasına hâvî olarak Mahkeme-yi Aliyyelerine merbûten takdim eylediğim bir kıt’a senetle ispat etmekteyim. Müddeî-aleyh imzasını inkar ederse tetkik-i hat ve hâtem için mümeyyizlere havalesini talep ve neticeyi tetkikatta imza müddeî-aleyhin olduğu tahakkuk edemediği takdirde senedin zîrindeki imzanın kendi tarafından mevzû olmadığına yemin teklif ederim*”⁷⁶⁴.

Anlaşılabacağı üzere, davacı iddiasını hasmının imzasının yer aldığı dava konusu borca ilişkin senetle ispatlayacağını, eğer davalı işbu senedi inkar ederse imza ve mühür için senedin altındaki imzanın kendisine ait olup olmadığının incelenmesi için senedin bilirkişiye gönderilmesini talep etmiştir. Ayrıca bilirkişi incelemesi sonucu, seneddeki imzasının davalıya ait olduğu anlaşılmazsa davalının seneddeki imzanın kendisi tarafından atılmadığına yemin etmesi teklif edilmiştir. Dava dilekçesinde ispat vasıtaları açıklandıktan sonra *mesâil-i kanuniye* fıkrasına geçilmiştir. Bu fıkra da, hukukî konunun davalının imzası ile mührünü içeren ibraz edilen seneddeki borç ikrarıyla mahkum edilerek mahkeme masrafları ve vekalet ücretini ödemesine karar verilip verilmeyeceği “*Müddeî-aleyhin mübrez seneddeki imza veya mührünü hâvî ikrar bi’l-kitâbesiyle*”⁷⁶⁵ ilzam ve *masârif-i muhâkeme ile ücret-i vekaleti tediye mahkum edilip edilmeyeceği hususlarından ibarettir*”⁷⁶⁶ şeklinde açıklanmış ve hemen akabinde kanuni deliller sıralanmıştır. Dava dilekçesindeki *edille-yi kanuniye* fıkrası şu şekildedir:

“*Mecelle’nin 1606*”⁷⁶⁷. maddesi ile onu vely eden mevâddın ve *Usûl-ü Muhâkeme-yi Hukukiye’nin 71*”⁷⁶⁸. maddesinin ahkâm-ı sarîhasına tevfikeyen müddeî-aleyhin sened-i mübrezdeki ikrar bi’l-kitâbesiyle ilzam olunacağı şüpheden varestedir. Müddeî-aleyhin faiz-i meşrûtu tediye mecburiyeti Murâbaha Nizamnâmesiyle Usûl-ü

⁷⁶³ Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2044-2045. Tam metin için bkz. EK C.4.

⁷⁶⁴ Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2045.

⁷⁶⁵ Birinin başka bir kimseye olan borcunu yazı ile bildirmesine “*ikrar bi’l-kitâbe*” denir. Bkz. Berki, **Açıklamalı Mecelle**, s. 346 (dipnot). Mecelle’nin 13. kitabının dördüncü bölümünde, 1606-1612.maddeleri arasında “*ikrar bi’l-kitâbe*” düzenlenmiştir.

⁷⁶⁶ Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2045

⁷⁶⁷ Mecelle m. 1606: *Kitâbetle yani yazı ile ikrar lisan ile ikrar gibidir.* Bkz. Berki, **Açıklamalı Mecelle**, s. 346

⁷⁶⁸ 1879 tarihli UMHKM m. 71: *Ahkâm-ı adliyenin Kitâb-ı İkrarında muharrer olduğu üzere müddeî-aleyhin imzasıyla mümzâ veya mührüyle mahtûm olan senedât ile tüccarın mutedun bih olan defterlerindeki kuyûd ikrar bi’l-kitâbe olup takrir-i şifahi hükmündedir.* Bkz. **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 274.

Muhâkeme-yi Hukukiye'nin 112⁷⁶⁹. ve haksız çıkan tarafın masârif-i muhâkeme ile ücret-i vekaleti tediye mecburiyeti Usûl-ü

Muhâkeme'nin 138.⁷⁷⁰ ve Dava Vekilleri Hakkındaki Nizamnâme'nin 21.⁷⁷¹ maddelerinde musarrahtır⁷⁷²."

Görüldüğü üzere, bu fıkra davacı altlama faaliyetine gerçekleştirmiştir. Somut maddi vakıayı soyut hukuk kuralı çerçevesinde dile getirmiştir. Şimdi bu altlama faaliyetini yakından inceleyelim. Asli talep olarak nitelendirebileceğimiz seneddeki borcun ödenmesine yönelik talebini Mecelle'nin 1606 ve 1879 tarihli UMHKM'nin 71. maddesine dayandırmışken, feri talep diyebileceğimiz faizi ise Murâbaha Nizamnâmesi ile yine UMHKM'nin ilgili maddesine dayandırmıştır. Son olarak mahkeme masrafları ve vekalet ücreti için yine UMHKM'nin ilgili maddesi ile dava vekilleri hakkındaki mevzuat maddelerini işaret etmiştir. Dava dilekçesinin en sonunda ise *netice-yi matlubât* fıkrası yer alır. Bu fıkra davacı talep sonucunu, *"Esbâb-ı mâruzaya mebnî merbût Ağustos 327, Ağustos bin üç yüz yirmi yedi tarihli esas dava arzuhalimde arz ve tâdat eylediğim 3 kalem matlubâtımı işbu lâyihamla dahi teyid ve tekrîr ederim."* diyerek tüm dilekçesini özetlemiştir. Yazılı yargılama usûlünde hazırlanacak dava açma dilekçelerinde örnek alınması için Adliye Nezaretince yayınlanan dava dilekçenin biçim ve içeriğini belirleyen mevzuat metninin 1911 tarihli Ek Maddelerde yer alan 4. ve 10. maddeler olduğu sonucunu kolaylıkla çıkarabiliriz.

1911 tarihli Ek Maddelerin 4. Maddesi gereği davacı dava ilişkin evrakını mahkemeye teslim ederken dilekçelerinin *müfredâtını mübeyyin pusulasını* da vermelidir. Kanunun *pusula* adını verdiği evrak, uyuşmazlığın taraflarının bir dava

⁷⁶⁹ 1879 tarihli UMHKM m. 112: *Akçe tediyesinden ibaret olan tahhüdât icrasının tehirinden dolayı tazminat-ı lazıme olarak yalnız ve re'sülmâln şehri yüzde birden güzeştesinin ifası hükmolunur. İşbu faiz-i hususi dâin bir güne zarara düçar olduğunu ispata mecbur olmaksızın hüküm kılınır ve bir deyn senedinde faiz mukavelesi olmadığı halde ol alacağın güzeştesi tembihnâme ile talep olunmuşsa tembihnâme tarihinden ve olunmamışsa istida buyrultuları tarihinden hesap olunmak lazım gelir. Bkz. **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 281.*

⁷⁷⁰ 1879 tarihli UMHKM m. 138: *Davasında haksız çıkan taraf davanın masârifâtını tediye mecburdur. Fakat davanın bir kısmında müddei ve diğer kısmında müddei-aleyh haksız çıkarsa ol halde masârif-i vâkıa tarafeynden müştereken ahz ve istifa olunur. Bkz. **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 286.*

⁷⁷¹ Dilekçede atıf yapılan mevzuat metninin tam adı *Mehâkim-i Nizamiye Dava Vekilleri Hakkında Nizamnâmedir* (bundan sonra 1876 tarihli Dava Vekilleri Nizamnâmesi). Dava vekillerine ilişkin bu düzenlemenin tam metni için bkz. **Düstur**, T. 1, C. 3, s. 198-207.

1876 tarihli Dava Vekilleri Nizamnâmesi m. 21 *"Bir davanın sahibi bade'l-muhakeme isbat-ı müddeaya eyledikte ol davanın rüyeti için tayin etmiş olduğu vekilin tarife mucebince lazım gelen ücretini mahkumun-aleyhden talebe haklı olduğu gibi işbu ücreti doğrudan doğruya mahkumun aleyhden talep ve istihsâle vekilin dahi salahiyeti vardır."*

⁷⁷² Adliye Nezaretî, "Usûl Kanunu İzâhı", s. 2045.

süresince nizamiye mahkemesine teslim ettiği belgeleri gösterir. Yukarıda dava açma ve dava dilekçesini incelediğimiz uyuşmazlık hakkında mahkemeye teslim edilen evrak metninde “*Mahkeme-yi Aliyyelerine müddei (...) tarafından müddeî-aleyh (...) aleyhine takdim kılınan (...) Ağustos bin üç yüz yirmi yedi tarihli dava arzuhaline merbût müfredat pusulasıdır.*” denilerek 1 numara ile *esas dava arzuhalı*, 2 numara ile *musaddak vekelatnâme*, 3 numara ile *karz senedi*, 4 numara ile *lâyiha* ve 5 numara ile *müfredat pusulasının* mahkemeye verildiği belirtilmiştir⁷⁷³.

Dava dilekçesi mahkeme kalemine havale edilir ve bu dilekçe, deliller, davacının mahkemeye teslim ettiği evrakı gösteren pusula, davanın açıldığı sene ile kayıt numarasını içeren bir dosya içinde nizamiye mahkemesinde saklanır. Davacının verdiği dava dilekçesi, lâyihası ve ispat araçlarıyla bunların içeriğini gösteren pusulanın asılları mahkemede kalarak örnekleri onaylanıp davalıya tebliğ edilir. Davalı bu örneklerin kendisine tebliğinden itibaren kanuni süresi içinde cevap dilekçesini, delillerini bunların içeriğini gösteren pusulayı mahkeme kalemine tevdi eder. Mahkeme yine evrakın asıllarını saklar ve sûretlerini davacıya tebliğ eder. Davalının cevabına karşı davacı cevap verir ise davalı da yine bu cevaba cevap verebilir.⁷⁷⁴

C. Zorunlu Cevap Dilekçesi

Dava dilekçesi ve ekleri kendisine tebliğ edildikten sonra davalı cevaplarını yazılı olarak hazırlar. Müdafasını ve delillerini gösteren bir dilekçe ile söz konusu müdafasında dayandığı evrakı görevli nizamiye mahkemesine verir. Cerîde-yi Adliye’de yayınlanan evrak üzerinden incelememize devam edelim⁷⁷⁵. Senede dayalı para borcunun ve faizinin ödenmesi talebiyle açılan bir uyuşmazlığa ilişkin dava dilekçesine, davalının ne şekilde cevap verdiğini inceleyelim. Öncelikle belirtmeliyiz ki dilekçede “*Müddeinin Esas Dava Arzuhaline Merbût Lâyihasına Cevap Lâyihası Numunesi*” başlığı kullanılarak dilekçenin konusu belirtilmiş, *Dersaadet Bidayet Hukuk Mahkemesi Riyâset-i Aliyyesine* hitabıyla da evrakın verileceği mahkeme gösterilmiştir. Hemen ardından dilekçenin sebebi daha doğrusu hangi evraka cevap olarak düzenlendiği ve evrakın tebliğ tarihi “*Müddei (...)nın talebiyle Mahkeme-yi*

⁷⁷³ Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2045-2046. Dava dilekçesiyle verilen “müfredat pusulası” örneğinin tam metni için bkz. EK C.4.

⁷⁷⁴ Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 68; s. 934-935.

⁷⁷⁵ Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2046-2047. Tam metin için bkz. EK C.4.

*Aliyyelerinden tarafıma mübaşir marifetiyle (...) tarihinde tebliğ kılınan (...) tarihli lâyhaya cevap lâyihamdır*⁷⁷⁶.” açıklaması yapılmış ve davanın taraflarına ilişkin kişisel bilgilerin belirtilmesinden hemen sonra *mesâil-i maddiye* fıkrasına geçilmiştir. Maddi konuyu davalı “*Evvela mübrez yetmiş liralık senet zîrindeki imza benimdir. Bu senet mukâbilinde müddeinin iddia ettiği gibi yetmiş lira almayıp yalnız altmış lira aldım. Saniyen müddeinin emriyle bazı işlerini tesviye eylediğim cihetle evvelce taahhüt ettiği vech üzere vâkî olan hizmetime mukâbil mübrez senedde meşrû olan yüzde dokuz faizi yüzde beşe tenzil etti*⁷⁷⁷.” ifadeleriyle açıklamıştır. Bu beyanlardan anlaşılacağı üzere davalı savunmasında, davaya konu edilen 70 liralık borç senedi altındaki imzanın kendisine ait olduğunu kabul etmiş, ancak söz konusu senet karşılığında 70 değil 60 lira borç aldığını belirtmiştir. Borcun miktarı hakkındaki bu cevaptan sonra borcun faizi hakkında müdafaada bulunmuştur. Faize ilişkin savunmasında, bazı işlerini yapması karşılığında seneddeki faiz oranının yüzde dokuzdan yüzde beşe indirilmesi hususunda davacının taahhütte bulunduğunu, söz konusu hizmet ifa edildiği için faiz oranının yüzde beşe indirildiğini belirtmiştir. Maddi konunun beyan edildiği paragraftan sonra *esbâb-ı sübutiye* fıkrasına geçilmiştir. İspat vasıtalarının açıklandığı paragraf şu şekildedir:

“*Evvelen senedde re’sülmâl olarak gösterilen yetmiş liranın on lirası hakkındaki ikrar bi’l-kitâbemde kâzip olmadığımı müddeiye yemin teklif ederim. Saniyen sened-i mezkûrde meşrû faizin evvelce vâkî olan taahhüdü mücebince hizmet-i mesbûkamin ücreti olarak tenziline muvafakat etmiş olduğunu müddeinin imzasını hâvî olarak merbûten Mahkeme-yi Aliyyelerine takdim eylediğim bir kıt’a mektupta (havale ettiğim işte gösterdiğiniz ciddiyet ve faaliyetten ve iffet-i istikametden ziyadesiyle hoşnut oldum. Bervech-i peşin ayrıca verdiğim ücretten başka beynimizde meşrû olduğu vech üzere yetmiş liralık seneddeki yüzde dokuz faizi yüzde beşe tenzil ettim. İnşallah vadesinin inkıâsında re’sülmâl ile güzeştesini ifa edersiniz.) diye muharrer olan fıkra ile ispat etmekteyim. Müddei imzasını inkar ederse tetkik-i hat ve hâtem için mümeyyizlere havalesini talep ve neticeyi tetkikatta imza müddeinin*⁷⁷⁸ *olduğu tahakkuk edemediği takdirde mektup zîrindeki imzanın kendi tarafından mevzû olmadığımı yemin teklif ederim*⁷⁷⁹.”

Görüldüğü üzere davalı, ana para borcun miktarı hakkındaki nizanın ispatı için davacıya yemin teklif etmiştir. Faiz miktarının yüzde dokuz değil yüzde beş olduğu yönündeki iddiasına ise davacının yazdığı bir belgeyi dayanak olarak göstermiş ve bu belgeyi dilekçesine eklemiştir. Davacı tarafından düzenlenen bu belgedeki imzanın inkar edilmesi ihtimaline karşı da imza ve mühür incelenmesi yapılmak üzere evrakın

⁷⁷⁶ a.g.e., s. 2046.

⁷⁷⁷ a.g.e.

⁷⁷⁸ Adliye Nezaretinin yayınladığı metinde “*müddeî-aleyhin*” şeklinde yazılmıştır.

⁷⁷⁹ a.g.e., s. 2047.

bilirkişilere havale edilmesini, bilirkişi incelemesi sonucu, belgedeki imzasının davacıya ait olduğu anlaşılmazsa, davacının belgedeki imzanın kendisi tarafından atılmadığına yemin etmesini teklif etmiştir.

Tahmin edileceği üzere, cevap dilekçesinde maddi konunun ardından hukukî konunun açıklandığı *mesele-yi kanuniye* fıkrasına geçilmiştir. Hukukî mesele, ilk olarak davacı tarafından ibraz edilen senedde yazılı ana para borcun miktarı hakkındaki nizanın ispatı için davacıya yemin teklif etmeye hakkı olup olmadığını hakkındadır. İkinci olarak, davacı tarafından kaleme alınan yazılı belgeye dayanarak seneddeki faiz miktarının yüzde beşe düşürüldüğü yönünde karar verilip verilemeyeceği üçüncü olarak bu iki konuda davacının haksız olduğu ortaya çıkarsa mahkeme masrafları ile vekalet ücretinin hangi tarafça ödenmesi gerektiği hakkındadır. Cevap dilekçesinde hukukî mesele “*Evvela müddei tarafından mübrez senedde muharrer yetmiş liradan on lirası hakkındaki ikrarında kâzip olmadığıma dair müddeiye yemin teklifine hakkım olup olmadığına saniyen senedde meşrûat yüzde dokuz faizinin yüzde beşe tenzil ettiğine dair müddeinin mektubundaki ikrar bi'l-kitâbesiyle ilzam olunup olunamayacağını salisen müddei davasının bu iki kısmında haksız çıktığı takdirde masârif-i muhâkeme ve ücret-i vekalet münferiden bendenize mi yoksa müştereken her iki taraftan mı ahz ve istifa olunmak lazım geldiği hususlarından ibarettir.*” sözleriyle açıklanmıştır⁷⁸⁰. Hukukî konunun beyan edildiği paragraftan sonra *edille-yi kanuniye* fıkrasına geçilmiştir. Kanuni delillerin açıklandığı paragraf şu şekildedir:

“*Evvela Mecelle'nin 1589*⁷⁸¹. maddesine tevfikân bir kimse ikrarından kâzip olduğunu iddia ederse mukarrunleh onun kâzip değil idüğüne tahlif olunur diye musarrah olmasına göre ben dahi on lira hakkındaki ikrar bi'l-kitâbemde kâzip olmadığıma müddeiyi tahlife hakkım vardır.

*Saniyen Mecelle'nin 1606. maddesiyle onu vely eden mevâddın ve Usûl-ü Muhâkeme-yi Hukukiye'nin 71. maddesinin ahkâm-ı sarihâsına tevfikân müddeî-aleyhin tarafımdan mübrez bir küt'a mektubundaki ikrar bi'l-kitâbesiyle ilzam olunacağı nümâyandır. Salisen Usûl-ü Muhâkeme-yi Hukukiye'nin 138. maddesinde davanın bir kısmında müddei ve diğer kısmında müddeî-aleyh haksız çıkarsa masârif-i mahkemenin tarafeynden müştereken ahz ve istifa olunacağı musarrahtır. Binaenaleyh re'sülmâlin on lirası ve faizinin yüzde dördü hakkındaki iddiasında müddei haksız çıktığı takdirde masârif-i muhâkeme ile ücret-i vekalet münferiden müştereken her ikimizden alınması hükmü kanun icâbındandır*⁷⁸².”

⁷⁸⁰ Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2047.

⁷⁸¹ Mecelle m. 1589: Bir kimse vukû bulan ikrarında kâzip olduğunu iddia etse mukarrunleh onun kâzip değil idüğüne tahlif olunur. Bkz. Berki, **Açıklamalı Mecelle**, s. 338.

⁷⁸² Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2047.

Davacı gibi davalı da dilekçesinin kanuni deliller kısmında altlama faaliyeti gerçekleştirmiştir. Davalı, Mecelle'nin 1589. maddesine dayanarak senedde yazılı ana para borcunun miktarı hakkındaki nizanın ispatı için davacıya yemin teklif etmeye hakkı olduğunu, yine Mecelle'nin 1606. maddesi ve devamındaki hükümler ile 1879 tarihli UMHKM'nin 71. maddesindeki hükmüne uygun olarak davacı tarafından kaleme alınan yazılı belgeye dayanarak seneddeki faiz miktarının düşürüleceğini aşikar olduğunu belirtmiştir. Son olarak da 1879 tarihli UMHKM'nin 138. maddesi gereği mahkeme masraflarının taraflardan müştereken alınmasına karar verilmesi kanun gereği olduğunu açıklamıştır. Hukukî deliller de açıklandıktan sonra dilekçesinin bir sonraki fıkrasında, *netice-yi müdafaatım* ile başlamış ve ana para olarak 70 değil 60 lira borcun kendisinden tahsiline, 60 liraya yüzde beş faiz yürütülmesine ve dava masraflarının taraflardan müşterek olarak alınmasına karar verilmesini talep etmiştir. Bu talebini de “*evvela re'sülmâl olarak benden talep olunan yetmiş liradan yalnız altmış lirasının tarafımdan tediyesine saniyen yalnız altmış liraya yüzde beşten faiz yürütülmesine salisen masârif-i muhâkeme ve ücret-i vekaletin müştereken her iki taraftan ahz ve istifa olunmasına hüküm verilmesini müdafaâten talep ve istidâ ederim*”⁷⁸³ biçiminde açıklamıştır.

Davacı gibi davalı da hem cevap dilekçesi ile birlikte müdafaasını ispat için dayandığı delilleri hem de müfredat pusulasını mahkemeye sunacaktır. Adliye Nezaretince yayınlanan örneklerle baktığımızda bu evrakta⁷⁸⁴ “*Müddei (...)nın aleyhime ikame ettiği (...) tarihli dava arzuhaline karşı Mahkeme-yi Aliyyelerine takdim ettiğim lâyiha-yı cevabiyeye merbût müfredat pusulasıdır.*” açıklaması yapılarak sıra numarasıyla davalı tarafından mahkemeye teslim edilen belgelerin isimleri yer almaktadır. Davalı, cevap dilekçesi ile eklerini mahkemeye tevdi etikten sonra mahkeme başkanı söz konusu dilekçe ve eklerinin davacıya gönderilmesi için “*İşbu lâyiha ile (...) kıt'a evrak-ı merbûtesinin asılları kalemde hıfz olunmak üzere birer kıt'a musaddak sûretlerinin zeylin dördüncü maddesine tevfikân mübaşiri marifetiyle müddeiye tebliği*” talimatını⁷⁸⁵ verecek ve yazılı yargılama usûlü gereği cevap dilekçesi davacıya tebliğ edilecektir.

⁷⁸³ Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2047.

⁷⁸⁴ Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2048. Cevap dilekçesiyle verilen müfredat pusulası örneğinin tam metni için bkz. EK C.4.

⁷⁸⁵ Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2048; davalı tarafından nizamiye mahkemesine verilen cevap dilekçesi arkasına, söz konusu dilekçenin davacıya tebliğ edilmesine yönelik mahkeme başkanın yazacağı bu emrin tam metni için bkz. EK C.4.

D. Cevaba Cevap Dilekçesi

1911 yılı sonrası, nizamiye mahkemelerinin hukuk kısmında uygulanan yazılı yargılama usûlü hükümleri uyarınca, davalının cevap dilekçesi ile ekleri davacıya tebliğ edildikten sonra davacının bu dilekçeye bir yazılı şekilde cevap verebilme hakkı vardır. Şimdi yukarıda dava ve cevap dilekçesini incelediğimiz uyuşmazlık hakkında cevaba cevap ve ikinci cevap dilekçelerinin ne şekilde hazırlandığını incelemeye geçebiliriz⁷⁸⁶.

*Mesâil-i maddiye müddeî-aleyhin (...) tarihli cevap lâyihasından anlaşıldığına göre bu davanın cihet-i maddiyesi olan mübrez senedde münderic yetmiş liranın on lirası hakkındaki ikrar bi'l-kitâbesinde müddeî-aleyhin kâzip olup olmadığını saniyen senedde meşrût yüzde dokuz faizin yüzde beşe tenzili tarafımdan sûret-i mutlaka da mı yoksa şarta taalluken mi taahhüt eylediği hususlarından ibarettir*⁷⁸⁷.

Görüldüğü üzere, davacı cevaba cevap dilekçesinin maddi olayı açıkladığı fıkrasında 2 konuyu belirtir. Bunlardan biri davacının asıl borcunun altmış mı yoksa yetmiş lira mı olduğudur; diğer maddi vakıa ise borç senedinde yüzde dokuz olarak belirtilen faizin kendi beyanıyla yüzde beşe düşürülmesinin mutlak mı yoksa şarta bağlı olarak mı taahhüt etmiş olduğudur. İsbat vasıtaları hakkındaki fıkra ise aşağıdaki gibidir:

*Esbâb-ı sübutiye evvela müddeî-aleyhin bu babda teklif ettiği yemini edaya hazır olduğum cihetle ikrar bi'l-kitâbesinde kâzip olmadığı ve yetmiş lirayı tamamen almış olduğu kesb-i sübut edecektir. Saniyen mübrez mektubun imzası benim ise de mektubu mezkûrun (havale ettiğim işte gösterdiğimiz ciddiyet ve faaliyetten ve iffet-i istikametden ziyadesiyle hoşnut oldum. Bervech-i peşin ayrıca verdiğim ücretten başka beynimizde meşrût olduğu vech üzere yetmiş liralık seneddeki yüzde dokuz faizi yüzde beşe tenzil ettim. İnşallah vadesinin inkızâsında re'sülmâl ile ve güzestesini ifa edersiniz.) diye muharrer olan fıkrayı müfâdından münfehim olduğu vech üzere yüzde beşe tenziline dair vâkî olan taahhüdüm mutlak olmayıp re'sülmâl ile faizin inkizâ-yı vadede tediyesi şartına taalluk kılınmıştır. Müddeî-aleyhin bu şarta murâ'ât etmediği taht-ı tasdikindedir*⁷⁸⁸.

Anlaşıldığı üzere, davacı davalının müdafaalarına ve sorularına cevap vermiştir. İlk olarak davalı tarafından teklif edilen yemini ifa edeceğini ve bunun sonucunda davalının ana para borcunun 70 lira olduğunun ispat edilmiş olacağını bildirmiştir. Daha sonra, davalı tarafından mahkemeye sunulan yazılı belgenin kendisi tarafından imzalanmış olduğunu kabul etmiş, fakat bu belgedeki faiz oranının yüzde beşe

⁷⁸⁶ Adliye Nezareti, "Usûl Kanunu İzâhı", s. 2048-2050, cevaba cevap dilekçesi olarak adlandırdığımız evrak Ceride'yi Adliye'de Müddeî-aleyhin Lâyihası Cevabiyesine Müddei Tarafından Verilecek Cevap Ale'l-Cevap Lâyihası Numunesi adıyla yayınlanmıştır. Tam metin için bkz. EK C.4.

⁷⁸⁷ Adliye Nezareti, "Usûl Kanunu İzâhı", s. 2048.

⁷⁸⁸ a.g.e., s. 2049.

düşürüleceğine ilişkin kendi ifadesinin, ana para ile faizin vadede ödenmesi şartına bağlı olduğunu ortaya koyduğunu belirtmiştir. Hukukî olay, borcun vadesinde ödenmesi şartına bağlı olan ifadenin mutlak mı yoksa şarta bağlı mı olduğu ve dava masrafları ile vekalet ücretinin hangi tarafça ödeneceğinden ibarettir.

***Mesâil-i kanuniye** evvela inkızâ-yı vadede deynin tediyesi şartına muallak olarak vâkî olan taahhüdümle şart-ı mezkûr sübut bulmadığı halde dahi ilzam olunup olunmayacağım saniyen masârif-i muhâkemenin ve ücret-i vekaletin münferiden müddeî-aleyhden mi yoksa müştereken her iki taraftan mı ahz ve istifa olunacağı mesâilinden ibarettir⁷⁸⁹.*

Davacının dayandığı ettiği kanuni deliller ise Mecelle'nin 82. ve 83. maddeleridir. İlgili kanun maddelerinin yorumlandığı görülmektedir.

***Esbâb-ı kanuniye** evvela Mecelle'nin 82⁷⁹⁰. ve 83⁷⁹¹. maddeleri mûcebince bi-kaderi'l imkan şarta mürâat olunmak lazım gelir ve şartın adem-i sübutu indinde ona muallak olan şeyin dahi adem-i sübutu lazım gelir. Binaenaleyh hulûlü vadede deynini tediye etmek şartına mürâat etmemiş olduğu sabit olan müddeî-aleyh şart-ı mezkûre taalluk kılınan tenzil teahhüdünden dahi istifade edemez. Saniyen davanın her kısmında haklı çıkacağım cihetle masârif-i muhâkeme ve ücret-i vekaletin müddeî-aleyhden ahz ve istifası lüzumu muhtaç beyan değildir⁷⁹².*

Davacı cevaba cevap dilekçesinin talep sonucu kısmında ise “esas dava arzuhalimde arz ettiğim 3 kalem matlûbatımı teyid ve tekrar ederim...” diyerek dava dilekçesindeki taleplerini tekrar etmiştir. Cevaba cevap dilekçesi nizamiye mahkemesine teslim edildikten sonra, bu dilekçenin davalıya tebliği için mahkeme başkanınca talimat verilecek, böylece davalının ikinci cevap dilekçesini tevdi etme imkanı olacaktır. Şimdi ikinci cevap dilekçesini inceleyelim.

E. İkinci Cevap Dilekçesi⁷⁹³

İlk maddi vakıa yani ana para borcun 60 lira olduğunu ilişkin ihtilaf davacının yemin talebini kabul etmesiyle halledilecek olduğundan tek bir maddi vakıanın kaldığı belirtilmiştir ki o da faizin yüzde beşe indirilmesine ilişkin davacının beyanının şarta bağlı olup olmadığının tespiti.

***Mesâil-i maddiye** seneddeki yetmiş liranın on lirası hakkındaki ikrarımda kâzip olmadığuma dair teklif ettiğim yemini edaya hazır olduğunu müddei dermayan etmiş*

⁷⁸⁹ a.g.e.

⁷⁹⁰ Mecelle m. 82: Şartın sübutu indinde ona mürâat olunmak lazım gelir. Bkz. Berki, **Açıklamalı Mecelle**, s. 27

⁷⁹¹ Mecelle m. 83: Bi-kaderi'l imkan şarta mürâat olunmak lazım gelir. Bkz. Berki, **Açıklamalı Mecelle**, s. 27

⁷⁹² Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2049.

⁷⁹³ Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2050-2051, ikinci cevap dilekçesi olarak adlandırdığımız evrak Ceride'yi Adliye'de Müddeinin Cevap Ale'l-Cevap Lâyihasına Müddeî-aleyhin Cevap Lâyihası Numunesi başlığıyla yayınlanmıştır. Tam metin için bkz. EK C.4.

ve ibraz ettiğim mektubun zîrindeki imzasını ikrar eylemiş olduğu cihetle yemin huzur-u mahkemede eda olunmak üzere halledilecek yalnız bir mesâil-i maddiye kalmıştır o da faizin yüzde beşe tenziline olan taahhüdün inkızâ-yı vadede denilmek tediyesi şartına taalluk edilip edilmediği hususundan ibarettir⁷⁹⁴.

Davalı, davacı tarafından imzalanmış olduğu kabul edilen yazılı belgedeki beyanı gramatikal yorumlamıştır. Bu yorum neticesinde faizin yüzde beşe indirilmiş olduğu sonucuna ulaşmış ve davacının vadede borcun ifa edilmesi fıkranın da şart değil temenni olduğunu belirtmiştir.

Esbâb-ı sübutiye mübrez mektupta (havale ettiğim işte gösterdiğimiz ciddiyet ve faaliyetten ve iffet-i istikametten ziyadesiyle hoşnut oldum. Bervech-i peşin ayrıca verdiğim ücretten başka beynimizde meşrût olduğu vechile yetmiş liralık seneddeki yüzde dokuz faizi yüzde beşe tenzil ettim. İnşallah vadesinin inkızâsında re'sülmâl ile güzıştesini ifa edersiniz.) diye muharrer olan fıkradan sûret-i vâzıha ve kat'iyede anlaşıldığı vechile müddei kendisine ifa edeceğim hizmet mukâbilinde faizi yüzde beşe tenzil edeceğine evvelce taahhüt etmiş idi ve hizmetimden hoşnut olduğu cihetle vâkî olan taahhüdünü bil'-infaz faizi yüzde beşe tenzil etmiş olduğunu mazi sigasıyla alel ıtlak beyan etmiştir. Hulûl-u vadede deynin tarafımdan tediyesine dair yazdığı fıkra ise mahzâ bir temenniden ibarettir⁷⁹⁵.

Hukukî mesele, faiz oranının yüzde beşe indirilip indirilmediği ile mahkeme masrafları hakkındadır.

Mesâil-i kanuniye evvela müddeinin taahhüdü vech üzere faizin yüzde beşe tenzili lazım gelip gelmeyeceği saniyen masârif-i muhâkemenin münhasıran benden mi yoksa müştereken her iki taraftan mı ahz olunmak icap edeceği hususlarından ibarettir⁷⁹⁶.

Davalının hukukî delilleri, senede dayalı borcun faiz oranının düşürülmesine ilişkin davacı tarafından imzalanmış yazılı belgedeki açık beyanın, UMHKM 64. maddesi gereği geçerli olduğudur. Dava masrafları hakkındaki iddiasına ilişkin kanuni delili ise UMHKM'nin 138. Maddesi hükmüdür.

Edille-yi kanuniye evvela müddeinin teklif ettiği hizmeti ifa edersem ücret olarak seneddeki faizin yüzde beşe tenzil edeceğine taahhüt etmiş ve bu şartın tahakkuk ettiğini yani hizmet-i mezkûreyi ifa ettiğimi hatta hoşnut olduğunu müddei mektubunda ikrar ve itiraf ve bu taahhüdü mücebince faizi yüzde beşe tenzil etmiş olduğunu sarahaten beyan etmiştir. Usûl-ü Muhâkeme'nin 64. maddesi iktizasınca kanunen ve nizamen memnû ve adâb-ı umûmîyeye mugair ve asayış-i umûmîyeyi muhil olmayan ve şerâit-i kanuniyeye ve nizamiyeye muvafık olan bu gibi taahhüdat ahkâmı meri ve müteber olmak icap eder. Inkızâyı vadede bedel-i senedin maa-faiz tediye edileceğine dair olan fıkra ise müddei tarafından sırf bir temenniden ibarettir ki kanunen hiçbir hükmü ifade etmeyip faizin tenziline mütedair olan taahhüde bir gûna te'siri olamaz. Saniyen müddeî-aleyh davasının bu kısmında haksız olduğundan Usûl-

⁷⁹⁴ a.g.e., s. 2050.

⁷⁹⁵ a.g.e.

⁷⁹⁶ a.g.e.

*ü Muhâkeme-yi Hukukiye'nin 138. maddesine tevfikân masârif-i muhâkeme ve ücret-i vekaletin müştereken her iki taraftan ahz-ı istifası iktiza eder*⁷⁹⁷.

Talep sonucu kısmında ise davacı kendisine teklif edilen yeminden kaçınırsa ana para borcu olarak 60 liranın yemini ifa ederse 70 liranın kendisi tarafından ödenmesine, hükmolunan meblağa yüzde beş oranında faiz yürütülmesine, mahkeme masraflarının her iki tarafça ödenmesine karar verilmesi davalı tarafından istenilmiştir.

Netice-yi müdafaâtım evvela müddei kendisine teklif ettiğim yeminden nükûl ettiği halde yalnız re'sülmâl almış liranın ve yemini eda ettiği halde yetmiş liranın tarafımdan tediyesine saniyen meblağ-ı mahkumun-bihe yüzde beşten faiz yürütülmesine salisen masârif-i muhâkeme ve ücret-i vekaletin müştereken her iki taraftan tahsiline hükmolunmasını talep ve istidâ ederim.

*Binaenaleyh işbu lâyiha-yı cevabiyemin ve ona merbût müfredat pusulasının asılları mahkeme kaleminde bi'l-hıfz birer kıt'a sûretlerinin müddeiye tebliğine makamı riâyaset-i aliyyelerinden emr ve tembih buyurulmasını temenni ederim*⁷⁹⁸.

İkinci cevap dilekçesinin davacıya tebliğinden sonra yazılı muhakeme aşaması yani dilekçe teatisi süreci tamamlanacak ve sözlü muhakemeye geçilecektir. Kabul edilen 1911 tarihli Ek Maddeler uyarınca taraflar en fazla iki yazılı dilekçe sunabilirler.

IV. NİZAMÎ YARGIDA DURUŞMA TUTANAKLARI VE MAHKEME KARARLARI

Nizamî yargıda davalar devlet tarafından duruşmalara tahsis olunan mahkeme odasında, alenen icra edilir⁷⁹⁹, mevzuatta duruşmaların açıklığı ilkesi *mehâkim-i nizamiyyede murafaât alenen icrâ olunur*⁸⁰⁰ şeklinde ifade edilmiştir. Benzer şekilde Mecelle'nin 1815. maddesinde hâkimin muhakemeyi alenen icra edeceği belirtilmiş, duruşmaların sırasını belirlemede *el-akdemü fe'l-akdem*⁸⁰¹ kuralı yani mahkemeye başvuru sırasına göre davalara bakılacağı⁸⁰² hüküm altına alınmıştır. Nizamî yargıda, mahkemeye başvuru sırasını takip ederek uyuşmazlıkların görülmesini sağlamak amacıyla, celp defterindeki kayıtlara göre hazırlanan günlük duruşma listesi, davaların görülmesinden önce mahkeme başkanına verilir⁸⁰³, bu

⁷⁹⁷ a.g.e., s. 2050-2051.

⁷⁹⁸ a.g.e., s. 2051.

⁷⁹⁹ Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, s. 308.

Adliye Nezareti tarafından Ceride-yi Adliye'nin 39. nüshasıyla yayımlanan ilâm örneklerinde "filan yerde kail daireyi mahsusasında" ibaresi yazılmıştır.

⁸⁰⁰ 1879 tarihli UMHKM m. 35; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 265.

⁸⁰¹ bkz. 1879 tarihli UMHKM m. 44 ve Mecelle m. 1810. bkz; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 267 ve Berki, **Açıklamalı Mecelle**, s. 412.

⁸⁰² Ali Haydar Efendi, **Dürer**, C. 4, s. 3276.

⁸⁰³ Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, s. 312.

listenin bir örneği de davaların görüleceği salonun dışına asılır; hademe bu sıraya göre tarafları duruşma salonuna çağırır. Taraflar duruşma salonuna girdikten sonra, mahkeme başkanı tarafların sıfatlarına göre doğru sandalyelere oturmalarını sağlar ve *berâet-i zimmet asıldır*⁸⁰⁴ hükmü gereği davacı mahkeme heyetinin karşısında sol tarafta, davalı ise sağ tarafa oturtulur⁸⁰⁵, tarafların kimlik bilgilerinin kontrolü yapılır. Dava vekil marifetiyle takip ediliyorsa, vekilin vekaletnâmesinin olup olmadığı ve vekaletnâmenin mevzuat hükümlerine uygun düzenlenip düzenlenmediği kontrol edileceğini de ifade etmek gerekir. 1911 tarihli Ek Maddeler, hukuk davalarının görülmesi usûlünde oldukça önemli farklılıklar doğurmuş, bu değişim dava zabıtlarının biçim ve içeriğinde köklü değişiklikler yapmış olduğundan, ilk derece nizamiye mahkemesi hukuk kısmına ilişkin duruşma tutanaklarını ve mahkeme kararlarını tetkik ederken, 1911 tarihli değişiklikten önce ve sonrasını ayrı ayrı ele alacağız.

A. 1911 tarihli Ek Maddelerin Yürürlüğe Girmesinden Önce Hazırlanan Duruşma Tutanakları ve Mahkeme Kararları

Dava zabıtlarındaki kayıtları anlayabilmek için duruşmaların ne şekilde icra edildiğini göz önüne getirmek yararlı olacaktır. 1911 tarihli Ek Maddelerin yürürlüğe girmesinden evvel, nizamiye mahkemesinde çözülen hukuk davalarında, yazılı yargılama usûlü zorunlu olmadığından, sözlü muhakemeden önce dilekçe teatisi işlemi davaların çoğunda icra edilmemiştir. Duruşmadan önce taraf beyanlarının mahkemeye yazılı olarak bildirilmemesi hâkimlerin, kendilerine arz olunan davanın neye ilişkin olduğuna, tarafların iddia ve müdafaalarının dayanakları ile delillerine hatta çoğu zaman davacı ve davalının amacına vakıf olmayarak uyuşmazlığı görmeye başlamalarına sebep olmuştur; bu nedenle muhakemelerin karışıklık ve belirsizlik içinde icra edildiği Adliye Nezaretince ifade edilmiştir⁸⁰⁶.

Duruşma için belirlenen tarihte taraflar mahkeme salonunda yerlerine geçtikten ve kimlik bilgilerine ilişkin kontrol yapıldıktan sonra, mahkeme başkanı dava açma dilekçesini zabıt kâtibine okutturur; ardından da davacıya sözlü olarak davasını

⁸⁰⁴ Mecelle m. 8; Berki, **Açıklamalı Mecelle**, s. 19.

⁸⁰⁵ Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, s. 310.

⁸⁰⁶ bkz. Adliye Nezareti 1911 tarihli Ek Maddeler Hakkında Gerekçe; Tefvik Tarık Efendi, **a.g.e.**, s. 9.

açıklattırır⁸⁰⁷. Bir davanın nizamiye mahkemesi hukuk kısmında halledilebilmesi için kanunen zorunlu tutulan ve oldukça kısa yazılan dava açma dilekçelerinde, dava konusu ile sebebinin ayrıntılı bir şekilde açıklanmadığını önceki sayfalarda söylemiştik. Dava açma dilekçesi oldukça belirsiz ve kısa olduğundan davacı, ayrıntılı iddialarını mahkeme huzurunda açıklamıştır. Uyuşmazlık konusu detaylı olarak duruşma sırasında belirgin hâle geldiğinden, sözlü muhakeme başladığı sırada ne davalı ne de heyet hâkimlerince bilinmeyen ayrıntılı dava beyanlarının mahkemede öğrenildiği ifade edilmiştir⁸⁰⁸. Dava açma dilekçesinde detaylı beyanda bulunmayan davacı, duruşma sırasında uyuşmazlığa ilişkin ayrıntılı açıklamalarını yaptıktan sonra mahkeme başkanı bu beyanlara karşı cevaplarını bildirmek üzere davalıya söz verir. Ostrorog, davacının uyuşmazlık hakkındaki detaylı iddialarını duruşma salonunda öğrenen davalının, aklına gelecek her türlü meseleyi ileri sürerek davacıya cevap verdiğini, duruşmaların karmakarışık icra edildiği⁸⁰⁹ bilgisine raporunda yer verir. İlk derece nizamiye mahkemesinde görülen hukuk uyuşmazlıklarında, duruşmaların gerçekleşme biçimi hakkında yaptığımız bu genel açıklamalardan sonra, sözlü muhakemenin kayıt altına alındığı evrakı incelemeye geçebiliriz.

1. Duruşma Tutanakları

Kanunun “*bir varaka-yı mahsusa*⁸¹⁰” olarak nitelendirdiği dava zabıtları, muhakeme sırasında zabıt kâtiplerince tutulan kayıtlardır. Bu kayıtlardan, duruşmaların icrasında yer almış, davanın çözülmesine katılmış farklı pozisyonlardaki kişilerin gerek kimlik bilgilerine gerekse de uyuşmazlığın çözümü süresince icra ettikleri faaliyete, duruşma salonundaki beyanlarına erişmek mümkündür. Dava zabıtlarında hangi bilgilerin yer alması gerektiği 1879 tarihli UMHKM’de hüküm altına alınmıştır. İlgili düzenlemeye göre dava zabıtlarında, mahkeme heyetini oluşturan hâkimlerin, duruşmada savcı ve tercüman bulunmuş ise bu kişilerin isimleri, uyuşmazlığın taraflarının ve şahit dinlenmiş ise şahitlerin kimlik bilgileri ile beyanları, muhakemede icra edilen işlemler ile bu işlemler sonucu heyetin verdiği karar duruşma tutanağına geçirilir⁸¹¹.

⁸⁰⁷ Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, s. 313-316.

⁸⁰⁸ Ostrorog, **Réforme Ottomane**, s. 5.

⁸⁰⁹ **a.g.e.**, s. 5.

⁸¹⁰ bkz. 1879 UMHKM m. 65/I; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 272.

⁸¹¹ 1879 tarihli UMHKM m. 65/I “*Esnâ-yı muhâkemede zabıt kâtibleri mahkeme reîsiyle a’zâ-yı mevcûdenin esâmîsini ve tercüman var ise onun dahî ismini ve tarafeynin ve şühûd ikame olunmuş ise onların dahî isim ve şöhret ve tâbiyyetleri ile ifadelerini ve tarafeynden ibrâz olunan evrâk ve senedâtın*

Önceki sayfalarda, nizamiye mahkemesi kaleminde tutulan zabıt cerîdelerinin tanzim biçimini anlatırken belirttiğimiz üzere, nizamî yargıda muhakeme sırasında tutulan zabıtlar müsveddedir. Bir dava hakkında hüküm verildikten sonra ilgili uyuşmazlığın farklı zamanlarda gerçekleştirilen duruşmalarına ilişkin zabıt müsveddeleri birleştirilir, temize çekilir. 1879 UMHKM uyarınca, duruşma sırasında tutulan kayıtların, duruşmadan sonraki üç gün içinde mahkeme başkanı ve üyeleri huzurunda okunması gerekir. Dava zabıtlarının, icra edilmiş muhakemeye uygun olduğu tasdik olunduktan sonra bu evrak mahkeme başkanı, üyeleri ve zabıt kâtibince imzalanır⁸¹². Davanın muhakemesi tek bir celsede bitmezse, daha sonra gerçekleştirilecek işlemler ve verilecek kararlar yine aynı usûlle kayda geçirilir.

Nizamiye mahkemesi zabıt defterini incelediğimizde⁸¹³, bu defterleri oluşturan dava zabıtlarının 1879 tarihli UMHKM dikkate alınarak tanzim edildiği görülmektedir. Örneğin, Burdur İlk Derece Nizamiye Mahkemesine ait zabıt cerîdesinde yer alan tüm duruşma tutanaklarında⁸¹⁴, tutanağın ait olduğu davaya ve hukukî uyuşmazlığa ilişkin yer verilen bilgiler şunlardır: mahkemenin adı, duruşma tutanağının numarası, duruşmanın her iki tarafın hazır bulunmasıyla (*vicâhî*) mı yoksa taraflardan birinin gıyabında mı gerçekleştirildiği, davanın çeşidi⁸¹⁵, zabıt kâtibinin ismi, davanın açılma, kaleme havale ve dava hakkında sözlü muhakemenin başlangıç tarihi, uyuşmazlığı çözen hâkimlerin kimlik bilgileri, davanın taraflarına ilişkin kişisel bilgiler ki bunlar tarafların isim ve şöhreti, ikametgahı, tabiiyetleridir. Dava zabıtlarında, tutanağın metin kısmından ayrı olarak gösterilen bu bilgilerin 1879 tarihli UMHKM'nin 65. maddesinde, duruşma tutanaklarında belirtilmesi hüküm altına alınan hususları karşıladığı anlaşılmaktadır.

icâbına göre aynılarını yâhut hulâsalarını davaya taalluk eden ahvâlin târih-i vuku'u ve mahkemece cereyân eden tetkikat ve müzâkerât ve verilen hüküm ve kararı bir varaka-i mahsûsa üzerine zapt-ü terkîm ederler". Bkz. Düstur, T. 1, C. 4, s. 272.

1911 tarihli Ek Maddelerin yürürlüğe girmesinden önce, dava zabıtlarının hazırlanma biçimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdurrahman Talat Bey, **Sakk-i Kavanin**, 1310, ss. 46-48.

⁸¹² 1879 tarihli UMHKM m. 65/II "*İşbu zabıt varakası nihâyet üç gün zarfında reis ve a'zâ-i mevcûde huzûrunda lede'l-kirâe cereyân-ı maddeye muvâfık olduğu tasdik olunduktan sonra bittebyîz zîri reis ve a'zâ-i mevcûde ve zabıt kâtibi tarafından imzâ olunur.*" Bkz. **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 272.

⁸¹³ İlk derece nizamiye mahkemesi hukuk davalarına ait zabıt defterinden varaka görmek için bkz. Mehmet Günay, "Kırkağaç Bidâyet Mahkemesi Kayıtları", **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2014, C. 12, Sa. 3, s. 119-121. Bu varakanın Osmanlı Türkçesi'nden aktarılmış metni için bkz. Günay, a.g.e., s. 117-118. Sakk kitaplarında yer alan dava zabtı örnekleri için bkz. Abdurrahman Talat Bey, **Sakk-i Kavanin**, 1310, s. 48-51.

⁸¹⁴ Bu defterde yer alan örnek duruşma tutanağı çevirileri için bkz. EK C.2.

⁸¹⁵ 1891-1892 yıllarında Kırkağaç Bidâyet Mahkemesinde görülüp zabıt defterine kaydedilen hukuk uyuşmazlıklarının çeşidini tablo üzerinde görmek için bkz. Günay, a.g.e., ss. 103-115.

a. Duruşma Tutanaklarının İçerik Bakımından İncelenmesi

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere, nizamî yargıda hazırlanan dava zabıtlarında, mahkeme heyetini oluşturan hâkimlerin, duruşmada savcı ve tercüman bulunmuş ise bu kişilerin isimleri, uyuşmazlığın tarafları ile şahitlerin kimlik bilgileri ve beyanları, tarafların mahkemeye sunduğu evrak içeriğinin aynısı veya özeti, duruşma sırasında mahkemece gerçekleştirilen tetkikat ve bu tetkikat sonunda verilen hüküm gösterilir. Nizamî yargıda zabıtların içeriğini belirleyen kuralların mevzuatta düzenlenenlerle sınırlı olmadığı, uygulamada oluşmuş kaidelerin de nizamiye mahkemelerinde hazırlanan dava zabıtlarının yazım biçimini, içeriğini bilhassa üslûbunu şekillendirdiği ifade edilmiştir⁸¹⁶. Şimdi, 1911 tarihli Ek Maddelerin yürürlüğe girmesinden önce hazırlanan dava zabıtlarına hangi bilgilerin kaydedileceğini, Şevki Efendi'nin kitabından⁸¹⁷ yararlanarak ve uygulamadan örnekler vererek açıklayalım.

Nizamî yargıda tutulan duruşma tutanaklarına, dava açma dilekçesinin verildiği mahkemenin adı, bu evrakın dilekçe defterine kayıt tarihi kaydedilmelidir. Bu kuralın dava zabıtlarındaki görünümüne örnek olarak “*Burdur’un Derslik Mahallesi’nde, İbrahim Ağazade Süleyman Ağa’nın bâ-hüccet-i şerî vekili Bilkisyan Hacı Agop Efendi imzasıyla, Burdur Sancağı Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Riyâsetine verilen ve defteri mahsusunda yüz yirmi birinci numerosuna mukayyed bulunan 5 Şubat 31 tarihli arzuhalinde*⁸¹⁸” benzer şekilde “*Burdur’un Divan Baba Mahallesi’nden şamdancı damadı Hacı Halil imzasıyla, Burdur Sancağı Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Riyâsetine verilen ve defter-i mahsusunun dördüncü numerosuna mukayyed bulunan 20 Mart 311 tarihli arzuhalinde*⁸¹⁹” ifadelerini gösterebiliriz.

⁸¹⁶ Uygulamada oluşmuş kuralların, dava zabıtlarının yazımına etkisi hakkında bkz. Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, s. 450-453.

⁸¹⁷ Nizamî yargıda duruşma tutanaklarının tanzimi hakkında detaylı açıklamalar ve örnek dava zabıtları görmek için bkz. Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, ss. 449-473.

⁸¹⁸ **Burdur Zabıt Cerîdesi**, vr. 4. Çalışmamızda sıklıkla atıf yapacağımız, Burdur İlk Derece Nizamiye Mahkemesinin zabıt defterinin dördüncü varağına kayıtlı duruşma tutanağının Osmanlı Türkçesi’nden aktarılmış tam metni için bkz. EK C.2.

⁸¹⁹ **Burdur Zabıt Cerîdesi**, vr. 9. Çalışmamızda sıklıkla atıf yapacağımız, Burdur İlk Derece Nizamiye Mahkemesinin zabıt defterinin dokuzuncu varağına kayıtlı duruşma tutanağının Osmanlı Türkçesi’nden aktarılmış tam metni için bkz. EK C.2.

Nizamiye mahkemesinde çözülen hukuk davalarının kayıt altına alındığı duruşma tutanaklarında yer verilmesi gereken diğer bir husus, dava açma dilekçesinin özetidir⁸²⁰. Dava açma dilekçesinin özetini duruşma zabıtlarında aşağıda yer verdiğimiz örneklerdeki gibi görmek mümkündür.

“5 Şubat 31 tarihli arzuhalinde Burdur’a tâbi Kışla karyesinde Kaltan Oğlu Halil’in hanesinde murahhas müvekkili İbrahim Ağazade Süleyman Ağa’nın yüz elli kile asitane hintası Hacı Habib oğlu Ethem’in tıfılı merkum Ethem’in hazine-yi celile-yi merkûmeye mahkumun-bih duyûnunu temin-i istifası zımında, hazine vekili Dastan Efendi tarafından vukû bulan talep üzerine, Burdur icra memuriyeti tarafından taht-ı hacze alınmış ve hinta-yı mahcûz-u mezkûr ise müvekkilinin malı olduğunu ispata hazır bulunmuş olduğundan, hazine vekili mumaiyleh Dastan Efendi’nin celbiyle bi’l-muhakeme haczin fekkini ve masârif-i muhakemenin dahi hazineye tahmili ve netice-yi muhakemeye değin muamelât-ı icraiyeinin tehiri zımında icra memurluğuna tebligat-ı resmîye icrası hususları talep ve dava olunmuştur⁸²¹.”

“20 Mart 311 tarihli arzuhalinde, Burdur’un Divan Baba Mahallesi’nde Ağa oğlu Molla Hüseyin nam kimesne zımında alacağı bulunan yüz seksen dört kuruşun ahzına muvafık olmadığından, merkumun celbiyle meblağ-ı mezkûrun alınması hususu talep ve dava olunmuştur⁸²².”

Yargıç Şevki Efendi, duruşma gününün taraflara davetnâme tebliğiyle önceden bildirildiği, tarafların duruşmaya bizzat mı vekil marifetiyle mi katıldığı, duruşmaya vekil gelmiş ise vekaletin çeşidi ve içeriği hakkındaki bilgilerin de zabıtlarda bulunması gereken açıklamalardan olduğunu belirtir⁸²³. Duruşma tutanaklarından, tarafların bizzat muhakemeye katıldığı bilgisine “ale’l-usûl tanzim ve tebliğ edilen davetiye varakası üzerine 28 Mart 311 tarihinde tarafeyn asaletâ vürûd etmeleriyle⁸²⁴” şeklinde erişmek mümkündür. Vekillerin yer aldığı celselerin duruşma kayıtlarında ise Şevki Efendi’nin belirttiği üzere, vekalet hakkında ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır. Vekilin katıldığı bir duruşmada, vekaletin dava zaptına ne şekilde geçirildiğine örnek olarak aşağıdaki kaydı gösterebiliriz.

“Ale’l-usûl tanzim ve tebliğ ettirilen davetiye varakası üzerine, 28 Şubat 310 tarihinde müddei Süleyman Ağa tarafından, leh ve aleyhimde vukû bulmuş ve bulacak umûm davanın bidâyete ve itiraza ve iadete ve istinafa ve temyize muhâkeme ve murafaaya ve her nevi evrakı tesis ve tanzim ve vaz’ı imza ile takdime ve isbat -ı müddeâ zımında ikame ve istima ve reddi şuhûda ve tahlif ve istihlafa ve tebliğ ve tebellüğe, hakem ve mümeyyiz ve ehli hibre nasba ve azle ve sulh ve ibraya mütevakkıf olacağı umûrun külliyesini ifaya mezunen, ba-hücceti şerî Bilkisyan Hacı Agop ve hazine-yi celile tarafından da Dastan Süreyya Efendi’ler vekâleten vürûd etmesiyle⁸²⁵”

⁸²⁰ Sakk-i Adlî, 1327, s. 450.

⁸²¹ Burdur Zabıt Cerîdesi, vr. 4.

⁸²² Burdur Zabıt Cerîdesi, vr. 9.

⁸²³ Sakk-i Adlî, 1327, s. 450-451.

⁸²⁴ Burdur Zabıt Cerîdesi, vr. 9.

⁸²⁵ Burdur Zabıt Cerîdesi, vr. 4.

Dava dilekçesinin tamamının veya özetinin duruşmada okunduğu, davacıdan davasının ne olduğunun sorulduğu ve davacının cevabı nizamiye mahkemesinin duruşma tutanağına kaydedilmelidir⁸²⁶. Davacı, dava açma dilekçesini beyan etmekle yetinmiş ise dava dilekçesinin sözlü olarak tekrar edildiği; ancak dava açma dilekçesine ek olarak davasını düzelterek veya değiştirecek açıklamalar yapmışsa veya iddiasını ispat için mahkemeye evrak sunmuşsa, bu evrakın içeriğinin aynen veya özet olarak zapta geçirilmesi gerektiği ifade edilmiştir⁸²⁷. Bu kuralın uygulamadaki karşılığına örnek olarak, aşağıdaki zabıt kaydını gösterebiliriz.

“... mezkûr arzuhal muvacehelerinde kiraatle sûret-i davası müddei Hacı Halil'den soruldukta, dayısı Ormancızade Ahmet Efendi'ye borcu olunan meblağa karşı merkuma vermek üzerine bundan bir sene akdem müddeî-aleyh Molla Hüseyin'e yüz seksen dört kuruş ifa etmiş ve merkum meblağ-ı mezkûru dayısına vermemiş olduğundan alacağını iddia eyledi. Müddeî-aleyh lede'l-isticvab müddeinin ifadesi ... meblağ-ı mezkûr yüz seksen dört kuruş olup müddeinin emriyle dayısı Ahmet Efendi'ye verdiği dermeyer eyledi⁸²⁸.”

Davacı davasını sözlü olarak açıkladıktan sonra bu beyanlara karşı ne diyeceğinin davalıdan sorulduğu hususu kayıt altına alınır, ardından da davacının iddialarına karşı davalının beyanları duruşma tutanağına geçirilir⁸²⁹. Davalı dava konusunu inkar ederse davacının iddialarını ispat etmesi gerekecektir. Bu bağlamda davacıya dava konusunu nasıl ispat edeceği sorulur. Nizamiye mahkemelerinde görülen hukuk uyuşmazlıklarında uygulanacak muhakeme kurallarının bir kısmı Mecelle'de yer alır ki bu kuralların en önemlileri ispat kaideleridir. 1879 tarihli UMHKM'nin 54. maddesinde⁸³⁰ hukuk davalarının ispatı konusunda Mecelle'nin delillere ilişkin 15. kitabının hükümleri uygulanacağını açıkça belirtilmiştir⁸³¹. Hukuk davalarının ispatında Mecelle hükümleri uygulanmış olduğundan, nizamî yargıya ait

⁸²⁶ Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, ss. 451-452.

⁸²⁷ a.g.e.

⁸²⁸ **Burdur Zabıt Cerîdesi**, vr. 9.

⁸²⁹ Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, s. 452.

⁸³⁰ 1879 tarihli UMHKM m. 54: “Dava ve def”-i davanın ispatı ve tahlif hususlarında Ahkâm-ı Adliye'nin Beyyînât Kitâbında muharrer ahkâm-ı mahsûsasya tevfik hareket olunur ...” Bkz. **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 269.

⁸³¹ Nizamiye mahkemesinde çözülen hukuk uyuşmazlıklarında, deliller konusunda Mecelle hükümlerinin uygulanıyor olması ilgili konuda fıkıh kitaplarının nizamiye mahkemesi hâkimlerince kullanılacağı anlamına gelir. Nitekim 1879 tarihli UMHKM şerh edilirken, delillere ve yemine ilişkin meselelerde fıkıh kitaplarına bakılması gerektiği belirtilmiştir. Örnek olarak bkz. Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 334, s. 340, s. 363.

Ayrıca, mahkeme heyetinin deliller konusunda çözümediği bir konu olursa, örneğin hukuk mahkemesinde görülen bir davanın isbatı için ortaya konulan kesin karinenin şerî hükümlere göre kesin karine olup olmadığı hususunda tereddüt ortaya çıkarsa, bu hususta müftülerden fetva istenilmesinin mümkün olduğu da belirtilmiştir. Bkz. Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 340-341.

dava zabıtlarında yer alan, deliller hakkındaki kayıtların önemli bir kısmını⁸³² Mecelle maddelerinin şekillendirdiği çıkarımını yapabiliriz. Elimizdeki mahkeme kayıtlarını incelediğimizde, hukuk davalarında kullanılan en yaygın delillerin başında, şahitliğin yer aldığı görülmektedir. Yargıç Şevki Efendi, şahit beyanı delilinin duruşma tutanağında kayıt altına alınma biçimi konusunda, davacı şahitle iddiasını ispat edeceğini söylemişse şahitlerinin kimler olduğu, beyan edilen şahitlerden başka şahidi olup olmadığı ve söz konusu şahitleri ne zaman getirebileceğine ilişkin beyanlarının duruşma tutanağına geçirileceğini söyler⁸³³. Çalışmamızın ikinci bölümünde, modernleşme döneminde şerî yargıda hazırlanan ilâmları incelerken, şahit beyanı delili hakkında ayrıntılı açıklama yapmış, şahitlerin güvenilirlik soruşturmalarının icra biçimini detaylı olarak anlatmış ve örnek vermiştik. Şahit beyanı ile uyuşmazlıkların ispatı konusunda şeriye ve nizamiye mahkemelerinde aynı kurallar uygulandığından, her iki mahkemenin dava belgelerinde yer alan şahit ifadelerine ilişkin kayıtların, benzer olacağını söyleyebiliriz. Tekrara düşmemek için nizamî yargıda uyuşmazlıkların ispatında kullanılan şahit beyanlarının dava zabıtlarında kayıt altına alınma biçimini özetlemek istersek, uyuşmazlığın ispatında kimlerin şahitlik yapabileceği, şahitlerin nasıl bir usûl ile duruşmada dinleneceği, şahitler hakkında güvenilirlik soruşturmasının icra şeklinde Mecelle hükümlerinin uygulanacağını söylemek yeterli olacaktır⁸³⁴.

Tarafların duruşmadaki beyanları tamamlandıktan sonra başka diyecekleri olup olmadığının sorulması gerekir. Taraflar başka diyecekleri olmadıklarını söyler veya tarafların eski ifadelerini tekrarlamaktan başka diyecekleri olmadığı anlaşılırsa, muhakemenin son bulduğunun taraflara bildirildiği, nizamî yargıda tutulan duruşma tutanaklarına yazılır⁸³⁵. Elimizdeki mahkeme defterlerini incelediğimizde muhakemenin bitmiş olduğuna ilişkin kayıtların “*başka diyecekleri olmadığını tarafeyn ifade eylemiş olmalarıyla hitamı muhakeme tefhim kılındı*⁸³⁶”, “*bu babda*

⁸³² şerî ve nizamî yargıda uygulanan ispat kuralları arasındaki temel farkların ortaya konulduğu, Mecelle ile 1879 tarihli UMHKM’nin delillere ilişkin hüküm içeren bazı maddelerinin karşılaştırılarak ele alındığı bir analizi görmek için bkz. Rapport Sur Le Code De Procédure Civile Ottoman, ss. 12-24.

⁸³³ Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, s. 452.

⁸³⁴ Örneğin nizamiye mahkemesi kararlarından şahitlerin güvenilirlik soruşturmasının Mecelle’deki hükümlere aykırı şekilde icra edildiği fark edilmişse temyiz mercii, bu uyuşmazlıklar hakkındaki kararları bozmuştur. Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s.334-335. Kararların künye bilgisi de aynı sayfada yer alır.

⁸³⁵ Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, s. 452.

⁸³⁶ **Burdur Zabıt Cerîdesi**, vr. 4.

*başka diyecekleri olmadığını tarafeyn söylemeleriyle hitam-ı muhakeme tefhim ile*⁸³⁷ ” şeklinde yazıldığı görülmektedir. Muhakeme bittikten sonra taraflar duruşma salonundan çıkarılır, mahkeme heyeti hemen hüküm verecekse başkan hâkimlerin oylarını toplar; dava hakkındaki kararını vermeden önce heyetin müzakere etmesi gerekiyorsa hâkimler müzakere odasına çekilir (1879 tarihli UMHKM m. 120). Müzakere odasında, davacının dava açma dilekçesi ile iddiasını ispat için muhakeme süresince ortaya koyduğu deliller, davalının ifadeleri özet olarak tekrarlanır ve heyet müzakaresini gerçekleştirir.

Müzakere tamamlanmış ve heyet bir karara ulaşmışsa, duruşma tutanağına “*icâbı müzakere olundukta*”, “*icâb-ı keyfiyyet müzakere olundukta*” veya “*icâbı lede’l-müzakere*” gibi ifadeler⁸³⁸ yazılarak, zabıta uyuşmazlık hakkında verilen kararın yazıldığı kısma geçilir ve mahkemenin kararı dava zabtına yazılır. Heyette yer alan tüm hâkimler duruşma tutanağını imzalar. Heyetin müzakeresi sonucunda verilen karar duruşma tutanağına yazılıp imzalandıktan sonra, tarafların yüzüne karşı okunur. Dava zaptına geçirilen hüküm fıkrasında, kararın gerekçesi, kararın dayanağı olan kanun maddesi, kararın çoğunlukla mı oy birliğiyle mi verildiği, ilgili kararın duruşmasında tarafların her ikisinin yer alıp almadığı, verilen karar derhal taraflara tefhim olunmuş ise kararın taraflara okunduğu bilgisi yer alır⁸³⁹. Duruşma tutanağına yazılan hüküm fıkrasına şu örneği gösterebiliriz.

“... *icâb-ı müzakere olundukta, müddei Hacı Halil’in dayini bulunan Ormancızade Ahmet Efendi’ye olan ~~borcu~~*⁸⁴⁰ *borcuna karşı merkuma vermek üzere müddeî-aleyha îtâ eylediği yüz seksen dört kuruşu merkum dayinine vermemiş olduğundan alacağını dava ve müddeî-aleyh de meblağ-ı mezkûru alıp Ahmet Efendi’ye verdiği binâ etmiş ve verilen karar üzerine celp edilen merkum Ahmet Efendi de müddeî-aleyhin ifadesini tasdik eylemiş ve şu sûretle meblağ-ı mezkûrun verildiği sabit olmuş olduğundan, Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye’nin bin sekiz yüz on dokuzuncu maddesine tevfiқан müddeinin muarazadan men’ine vicâhen ve müttefikan verilen karar tefhim kılındı*⁸⁴¹.”

Eğer mahkeme heyeti, karar için gerçekleştirdiği müzakerede herhangi bir sonuca ulaşamamışsa, 1879 tarihli UMHKM’nin ilk haline göre davaya ilişkin hükmü açıklamak için “*başka bir gün*” belirlenerek taraflara bildirilir⁸⁴². 1879 tarihli UMHKM’nin uygulanmış olduğu ilk 30 yıllık sürede, muhakemesi tamamlanmış olan

⁸³⁷ **Burdur Zabıt Cerîdesi**, vr. 9.

⁸³⁸ Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1327, s. 452.

⁸³⁹ a.g.e., s. 452-453.

⁸⁴⁰ Orijinal belgede üstü çizilidir.

⁸⁴¹ **Burdur Zabıt Cerîdesi**, vr. 9.

⁸⁴² 1879 tarihli UMHKM m. 121; **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 283.

davalar hakkında hüküm vermek için heyetin yapacağı müzakerenin başka bir tarihe ertelenmesi durumunda, mahkeme kararının taraflara bildirilme tarihi konusunda, mevzuatta herhangi bir sınırlayıcı süre yoktur. Ostrorog'un raporunda, uygulamada hükümlerin belirsiz ve keyfi bir tarihte taraflara bildirildiği ifade edilmiştir⁸⁴³. Bu eleştirilerin 1911 tarihli Ek Maddeler hazırlanırken dikkate alındığı anlaşılmaktadır. 1911 tarihli Ek Maddelerde yer alan düzenlemelerle, kanundaki bu eksik giderilmiş ve bir davada muhakemenin son bulmuş olduğu taraflara tefhim edildikten sonraki 10 gün içinde, mahkeme heyetinin müzakere edip karar verme ve bu kararı taraflara tefhim etme zorunluluğu⁸⁴⁴ düzenlenmiştir.

2. Mahkeme Kararları (Nizamî İlâmlar)

İlâm adı verilen belge, nizamî yargıda çözülen davaya ilişkin mahkemenin kararını, bu kararın delillerini ve gerekçesini gösterir. Daha önceki sayfalarda, ilk derece nizamiye mahkemesi hukuk dairesince verilen bir hükmün ilâm defterine kaydedilme sürecine değinmiştik. Nizamiye mahkemesince düzenlenen ilâmlar, bu deftere kaydedilen hükümlerin, ayrı bir kağıda yazılıp başkan tarafından onaylandıktan sonra, mahkeme mühürüyle mühürlenerek taraflara verilen örneğidir. Çalışmamızda kullanacağımız ilâm örneklerinden ilk elden kaynak niteliği taşıyanlar, nizamiye mahkemesinin ilâm defterine kaydedilmiş numunelerdir. Mahkemenin verdiği kararı içeren ilâm belgeleri, dava zabıtları esas alınarak hazırlanır ki bu nedenle ilâmlar ile duruşma tutanakları içerik bakımından birbirlerine benzer olduğu ifade edilmiştir⁸⁴⁵. 1911 tarihli Ek Maddelerin yürürlüğe girmesine kadar, nizamiye mahkemelerinde yazılı yargılama usûlü zorunlu olmadığından, dava sonuçlanıncaya değin, tarafların ileri sürdükleri iddia ve müdafaalar, söz konusu iddia ve müdafaaların ispatı için ortaya konulan deliller, uyuşmazlığın başından sonuna kadar duruşma salonunda gerçekleştirilen işlemlerin kaydedildiği duruşma tutanakları, ilâmların yazılmasında kullanılan en önemli belgedir. 1911 tarihli Ek Maddelerin yürürlüğe girmesine kadar, 1879 tarihli UMHKM'nin uygulandığı 30 yıllık sürede, dava zabıtlarına ilişkin problemlere değinmiştik. Kısaca tekrar etmek gerekirse, 1879 tarihli

⁸⁴³ bkz. Ostrorog, **Réforme Ottomane**, s. 5.

⁸⁴⁴ bkz. 1911 tarihli Ek Maddeler m. 16. Muhakemesi son bulan bir davanın haftalarca müzakeresinin yapılmadığı yaygın olduğundan, müzakere icrası için süre belirlenmesinin isabetli olduğunu hâkim Ziya Efendi ifade eder. Bkz. Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 436.

⁸⁴⁵ Bu benzerlik hakkında bkz. Abdurrahman Talat Bey, **Sakkı Kavanin**, 1310, s. 69. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Şevki Efendi dava zabıtlarından ayrı olarak ilâm hazırlanmasının gecikmelere sebep olduğundan, ilâmların genellikle zabıtnâmelerin birebir aynısı olacak şekilde kaleme alındığını söyler. **Şevki Efendi, Sakk-i Adli**, 1328, s. 152-153.

UMHKM'nin davaların görülmesine ilişkin hükümleri karışık ve belirsiz muhakeme silsilelerine sebep olmuş, bu muhakemeler sonucunda sayfalarca duruşma tutanakları ortaya çıkmıştır. Bu tutanaklar, hâkimlerin uyuşmazlıkları tetkik ederek hakikate ulaşmalarını, kanuna uygun hüküm vermelerini oldukça zorlaştırmıştır⁸⁴⁶. Dava zabıtları bakımından tespit edilen bu sorunun, mahkeme ilâmları için de geçerli olduğu söylemek yanlış olmayacaktır. Şevki Efendi, davanın taraflarının iddia ve müdafaalarını kabul ettirmek için duruşma salonunda ifade ettikleri sözlerin ilâmlara yazılmamasından şikâyetçi olduklarını, verdikleri kararları her türlü kuşku ve tereddütten uzak olacak biçimde yazmakla yükümlü olan mahkemelerin, halkın güveni sağlamak için taraflarca söylenen her sözü zabıt ve ilâmlara geçirmek zorunda kaldıklarını, bu durumun da hüküm üzerinde etkili olacak taraf beyanlarının hâkimlerin dikkatinden kaçması sonucunu doğurduğunu söyler⁸⁴⁷.

1879 tarihli UMHKM'de yer alan düzenlemeye göre, nizamiye mahkemelerinin bir hukukî uyuşmazlığın çözümüne ilişkin kararında hüküm sebepleri, uyuşmazlığın çözümünde dayanan kanun maddeleri, hüküm tarihi, kararın oy birliğiyle mi oy çoğunlukla mı alınmış olduğu hususlarının gösterilmesi gerekir⁸⁴⁸. Nizamiye mahkemelerinin ayırt edici özellikleri, uyuşmazlıkların *kavânin ve nizamât-ı mevzûaya* dayanılarak çözülmesi olduğu için, nizamî ilâmlarda gösterilmesi zorunlu unsurlar arasında kanun maddesinin (*mevadd-ı kanuniye*) yer alması şaşırtıcı değildir. 1879 tarihli UMHKM mahkeme heyetinin uyuşmazlığı çözerken uyguladığı ve verdiği kararın dayanağını teşkil eden hukuk kuralını, yani kararın dayandığı hukukî esasları göstermesini zorunlu kılmıştır. Uyuşmazlığı çözecek kararın verilmesi için kanundaki düzenlemelerin müzakere edilmesini gerektiğinden, hâkimlerin kendi görüşü (*rey-ı*

⁸⁴⁶ bkz. Adliye Nezareti 1911 tarihli Ek Maddeler Hakkında Gerekçe; Tevfik Tarık Efendi, **a.g.e.**, s. 9; Burada Ostrorog'un 1909 yılında Adliye Nazırına sunmuş olduğu raporunda sorduğu soruya yer vermek uygun olacaktır. Ostrorog, heyetin elinde hükmün sebebini (*la cause de sentence*) yazmak için hangi bilgiler olduğunu, hükmün nasıl kaleme alınacağını (*la rédaction de la sentence*) sorar ve kendi sorusuna şu şekilde cevap verir: Davacı tarafından verilmiş kısa ve muğlak dilekçe, sözlü muhakeme sırasında zabıt kâtipleri tarafından iyi-kötü tutulmuş kayıtlar. Bkz. Ostrorog, **Réforme Ottomane**, s. 5.

⁸⁴⁷ Şevki Efendi, **Sakk-i Adli**, 1327, s. 25-26.

⁸⁴⁸ 1879 tarihli UMHKM'nin mahkeme ilâmlarında yer alması gereken unsurları düzenlediği madde şu şekildedir:

1879 tarihli UMHKM m. 136 “*Hüküm ilâmları faslında muharrer zabt-ı dava varakalarına mutâbık verilen hükmün ilâ ve esbâb-ı ile mevâdd-ı kanuniyyesi ve ol hükmün târih itâsıyla ittifâk veya ekseriyyet-i ârâ ile verildiğini mutazammun olmak lâzım gelip bunun müsveddese kaleme alınarak ve reîs ve aza-yı mevcûde huzûrunda lede'l-kırâe tasdik kılınıktan ve sekizinci maddede muharrer olduğu vechile defter-i mahsûsuna kayıt ve temhîr olunduktan sonra varaka-i sahîha üzerine bi't-tebyîz mahkemenin mühriyle memhûr ve reîsin imzâsıyla mumzâ olarak mahkûmün lehe verilir ve bir kât'a nüsha-i musaddakası mahkûmün aleyhe tebliğ kılınır...*” Bkz. **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 285-286.

hod) ile hareketlerine mani olacağı⁸⁴⁹ ifade edilmiştir. Önceki sayfalarda belirttiğimiz üzere, nizamî yargıda davalar çözülürken uygulanan mevzu kanunlar, resmen tedvin edilmiş kurallar ile siyasi irade tarafından kabul edilen, yayınlanıp ilân edildikleri tarihten itibaren bağlayıcı hâle gelen normlardır. Dolayısıyla, bir davanın görülmesi sırasında yürürlükte olan kanun hükümleri uygulanır, bu kanunun hükümlerine atıf yapılır. Nitekim, Adliye Nezareti bu konuda mahkemenin kararlarında gösterilecek hüküm sebeplerinin kanunlar ve nizamlara dayanması gerektiğini, gerek Bakanlıktan gerekse de başka kişilerden gelecek talimatların hiçbirinin hüküm sebebi olamayacağını söylemiştir⁸⁵⁰. Burada önemli belirtmek gerekir ki, mahkeme kararında herhangi bir kanun maddesine yer verilmezse, bu kararın kanuna uygun olsa dahi temyiz denetimi sırasında bozulacağı ifade edilmiştir⁸⁵¹. Nitekim, Mahkeme-yi Temyizin 3 Temmuz 1889 tarihli oy birliğiyle verdiği bozma kararının gerekçesi, ilk derece mahkemesince verilen kararda herhangi bir kanun maddesine dayanılmamış olmasıdır. Mahkeme-yi Temyizin bahsettiğimiz bozma kararının hüküm fıkrası şu şekildedir:

“İcabı müzakere olundukta ilâm-ı mezkur mütâlaasından anlaşıldığı üzere mehâkim-i nizamiyeden sadır olacak hükümlerin esbâb-ı kanuniyeye istinadı lazım gelirken hükm-ü ibtidaiyenin esbâb-ı mücibeye mukarin olmamasından dolayı inde'l-istinaf feshi muktezi olduğu halde Erzurum İstinaf Mahkemesince burasına dikkat olunmayarak ilâm-ı ibtidaiyenin tasdik edilmesi ve istinafen serd olunan itirazatın esbâb-ı mücibe-yi kanuniye gösterilmeksizin red olunması kanuna mugayir...”⁸⁵²”

Mahkeme-yi Temyizin 1896 yılında verdiği başka bir kararının⁸⁵³ hüküm fıkrasında *“verilen kararın istinafen tasdikine hükmolunmuş ise de hükmü vâkî'in mâbihi'l-tatbiki lazım gelen madde-yi kanuniye derc ve tensik olunmamış olduğu ...”* gerekçesi bozma sebeplerinden biri olarak yer almıştır. Nizamiye mahkemelerinde çözülen hukuk davalarında, mevzu kanunlarda açık bir düzenleme yoksa, yani uyuşmazlığın esasına uygulanacak herhangi bir kanun maddesi bulunmuyorsa, kanun hükümleri yorumlanarak somut olaya uygulanacaktır. Nitekim, nizamî yargıda hâkiminin asli görevinin, dava konusu uyuşmazlık hakkında gerçeğe ve bu gerçeğe

⁸⁴⁹ Yorgaki Efendi ve Şevket Efendi, **a.g.e.**, s. 17-18.

⁸⁵⁰ 1884 tarihli Adliye Nezareti Tahrîrâtı, **Cerîde-yi Mehâkim**, Sa. 264, s. 2049.

⁸⁵¹ Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 437. Hâkim Ziya Bey, kanun maddesinin gösterilmemesi sebebiyle Mahkeme-yi Temyizce verilen bozma kararlarının künyelerini de kitabında yazmıştır. İlgili karar künyelerini görmek için aynı sayfaya bakınız.

⁸⁵² Kararın tam metni için bkz. Adliye Nezareti, **Cerîde-yi Mehâkim**, Sa. 993, 3 Eylül 1898 (h. 16 Rebîülâhîr 1316), s. 14207-14208.

⁸⁵³ Kararın tam metni için bkz. Adliye Nezareti, **Cerîde-yi Mehâkim**, Sa. 995, 17 Eylül 1898 (h. 1 Cemâziyelevvel 1316), s. 14244-14246.

uygun düşen kanun maddesine mümkün olduğu kadar muvafık hüküm vermek⁸⁵⁴ olduğu dile getirilmiştir. Dolayısıyla, nizamî yargıda düzenlenen ilâmlarda, mahkemelerin vereceği kararların gerekçeli ve bu gerekçenin kanunlar çerçevesinde olması gerekir⁸⁵⁵. Modernleşme döneminde nizamî yargıda düzenlenen ilâmları incelediğimizde 1879 tarihli UMHKM haricinde, hukuk uyuşmazlıklarında uygulanan belli başla norm derlemelerinin Mecelle, Arazi Kanunu, Faiz (*Murâbaha*) Nizamnâmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Nizamiye mahkemelerinde görülen hukuk uyuşmazlıklarında uygulanacak muhakeme kurallarının bir kısmı Mecelle’de yer aldığı ifade etmiş, hukuk davalarının ispatında Mecelle’nin delillere ilişkin maddelerinin uygulanacağını yukarıda belirtmiştik. Davaların ispatında Mecelle hükümlerinin uygulanması, nizamî ilâmlarda yer alan delillere ilişkin değerlendirmelerde, Mecelle maddelerine atıf yapıldığı anlamına gelir⁸⁵⁶. Ancak hatırlamak gerekir ki on altı kitaptan oluşan Mecelle’de yalnızca usûl kuralları yer almaz. Mecelle’nin 12 kitabı sözleşme ve borç/eşya ilişkileri hakkındadır. Bugünkü ıstılah ile ifade edersek, maddi hukuk normlarıdır. Nizamiye mahkemesinde çözölen bir hukuk davasında, uyuşmazlık konusunun kaynaklandığı vakıa hakkında Mecelle’de düzenlenmiş bir hüküm bulunuyorsa, Mecelle’deki kurala dayanılarak iddia ve müdafaa ileri sürölecek, mahkeme Mecelle’nin maddi hukuk normlarını davada uygulayacaktır⁸⁵⁷. Dolayısıyla gerek taraf beyanlarında gerekse de hüküm fıkrasında atıf yapılan soyut maddi hukuk kuralı, Mecelle’deki norm olacaktır⁸⁵⁸. Nizamiye mahkemesinde görölen hukuk davasında, uyuşmazlık konusunda uygulanacak soyut kurallar özel kanunlarda düzenlenmiş olabilir. Mecelle

⁸⁵⁴ Ostrorog, *Réforme Ottomane*, s. 5.

⁸⁵⁵ İlk derece nizamiye mahkemesinde çözölen davaların hüküm fıkrasında atıf yapılan başlıca mevzuat metinleri, mahkeme kararlarında gösterilmesi gereken kanun maddeleri hakkında bkz. Ahmet Ziya Bey, *a.g.e.*, s. 437.

⁸⁵⁶ Örnek olarak bkz. Birhan, *a.g.e.*, s. 54 (numero 14), s. 119 (numero 94), s. 123 (numero 97); Salep, *a.g.e.*, s. 49 (B. No. 55), s. 84 (B. No. 63), s. 106 (B. No. 66); Şahin, *a.g.e.*, s. 76 (İkinci Kısım \ B. No. 7), s. 198 (İkinci Kısım \ B. No. 88), s. 247 (Üçüncü Kısım \ B. No. 17).

⁸⁵⁷ Her ne kadar Mecelle hükümlerine göre çözölen uyuşmazlıklarda, Mecelle’deki maddelerin uygulanması gerekiyorsa da Mecelle’nin 2 ile 100. maddeleri arasında yer alan genel ilkelerinden bir ya da birkaçının hüküm sebebi olarak belirtilmesi yeterli değildir. Nizamiye mahkemesi kararında, Mecelle’nin özel hükümlerine yani on altı kitap içinde yer alan maddelere atıf yapılmalıdır. Yalnızca Mecelle’nin genel hükümlerine dayanılarak hüküm verilmişse ilgili hükmün Mahkeme-yi Temyizce bozulacağı belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi ve bu konudaki Mahkeme-yi Temyiz kararlarının yer aldığı kaynak bilgisi için bkz. Ahmet Ziya Bey, *a.g.e.*, s. 439.

⁸⁵⁸ Mecelle maddelerine atıf yapılan nizamî ilâmlardan örnek görmek için bkz. Birhan, *a.g.e.*, s. 40, s. 64 (numero 27), s. 78 (numero: 44); Salep, *a.g.e.*, s. 148 (B. No. 75), s. 165 (B. No. 5), s. 217 (B. No. 16); Şahin, *a.g.e.*, s. 69 (İkinci Kısım \ B. No. 6), s. 76 (İkinci Kısım \ B. No. 7), s. 208 (İkinci Kısım \ B. No. 102).

haricinde bulunan davalar hakkında verilecek hükümler için tabi oldukları özel kanunlara uygun hüküm verilmesi ve hangi özel kanun hükmüne dayanılmış ise mahkeme kararında ilgili maddenin gösterilmesi gerekir. Örneğin faize ilişkin talepler hüküm altına alınırken, Murâbaha Nizamnâmesi'nin ilgili maddesi gösterilmelidir⁸⁵⁹. Davanın konusu arazi uyuşmazlığından kaynaklanıyorsa Arazi Kanunu hükümleri uygulanacaktır. Dolayısıyla atılma yapılacak soyut hukuk kuralı, Arazi Kanunu'nda yer alan maddelerde aranılacak, dolayısıyla da davacının talep sonucu hakkında karar verilirken Arazi Kanunu'nun ilgili maddeleri hüküm fıkrasında yer alacaktır⁸⁶⁰.

Nizamiye mahkemelerinin yeniden düzenlendiği 1879 tarihine kadar, mahkemelerce verilen kararların yaklaşık yüzde doksan beşinde deliller ile kanuni gerekçelere rastlanmadığı, ilgili yargı yerlerinin düzenlenmesinden sonra ise bu eksikliğin tamamıyla giderilemediği, bu sebeple 1911 tarihli Ek Maddelerde, mahkeme kararlarında kanun maddelerine yer verilmesinin bir defa daha hüküm altına alındığı belirtilmiştir⁸⁶¹.

Nizamî yargıda çözülen hukuk uyuşmazlıklarında mahkeme üç kişilik bir heyetten oluştuğu için kararın oy birliğiyle değil oy çokluğuyla alınması ihtimali vardır, bu nedenle hüküm fıkrasında kararın oy birliğiyle mi oy çokluğuyla mı alındığı belirtilmesi gerekir. Erişebildiğimiz nizamiye mahkemesi defterlerinde, hüküm oy çokluğuyla verilmişse bu bilginin ilâmlarda “*ekseriyetle karar verilerek*”, “*ekseriyetle hüküm ve karar verilerek*” şeklinde ifade edildiği görülmektedir⁸⁶². 1879 tarihli UMHKM'de 1911 yılında yapılan değişikliğe⁸⁶³ kadar, hukuk uyuşmazlıkları hakkında karar verecek olan üç kişilik mahkeme heyetinde, karara katılmayan üyenin muhalefet şerhi yazma zorunluluğu konusunda kanuni bir düzenleme yoktur, bu

⁸⁵⁹ Murâbaha Nizamnâmesi maddelerine atıf yapılan nizamî ilâmlardan örnek görmek için bkz. Salep, a.g.e., s. 41 (B. No. 52), s. 148 (B. No. 75), s. 169 (B. No. 5).

⁸⁶⁰ Arâzi Kanunnâme-i Hümayunu/Nizamnâmesi maddelerine atıf yapılan nizamî ilâmlardan örnek görmek için bkz.

Birhan, a.g.e., s. 103 (Numero : 74), s. 104 (Numero : 75); Salep, a.g.e., s. 54 (B. No. 56), s. 95 (B. No. 63), s. 201 (B. No. 13); Şahin, a.g.e., s. 92 (İkinci Kısım \ B. No. 12), s. 160 (İkinci Kısım \ B. No. 52).

⁸⁶¹ Sinapyan, a.g.e., s. 33. Belirtmek gerekir ki Sinapyan, mahkeme kararlarında kanun maddelerine neredeyse hiç atıf yapılmadığını ifade ederken herhangi bir tarih belirtmeyerek “*mehâkimin tensiken teşkilinden evvel*” ifadesini kullanır ki biz bu ifadenin 1879 yılına işaret ettiğini düşünüyoruz.

⁸⁶² Örnek olarak bkz. Birhan, a.g.e., s. 65 (numero 25), s. 75 (numero 40), s. 111 (numero 84); Salep, a.g.e., s. 170 (B. No. 5), s. 178 (B. No. 8); Şahin, a.g.e., s. 86 (İkinci Kısım \ B. No. 10), s. 173 (İkinci Kısım \ B. No. 62), s. 180 (İkinci Kısım \ B. No. 64). Nizamiye mahkemesinde çözülen hukuk uyuşmazlıklarının hüküm fıkralarının kaydedilmiş olduğu defterde, oy çokluğuyla verilen kararları görmek için bkz. Bolulu, a.g.e., s. 14 (Belge No. 28), s. 38 (Belge No. 79), s. 52 (Belge No. 106).

⁸⁶³ bkz. 1911 tarihli Ek Maddeler m. 15; Tevfik Tarık Efendi, a.g.e., s. 60.

nedenle muhalif üyenin muhalefet sebebini yazmayıp sadece “*muhalifim*” ibaresini belirtmesinin yeterli olduğu ifade edilmiştir⁸⁶⁴. Her ne kadar, 1911 tarihli Ek Maddelerin yürürlüğüne kadar, karara muhalif üyenin muhalefet sebebini yazması kanuni bir zorunluluk olmasa da hükmün çoğunluk ya da ittifakla verildiğinin belirtilmesinin, istinaf hakkını kullanacak kimse bakımından önemli olduğuna işaret edilmiştir⁸⁶⁵.

B. 1911 tarihli Ek Maddelerin Yürürlüğe Girmesinden Sonra Duruşma Tutanakları ve Mahkeme Kararları

1879 tarihli UMHKM’nin davaların görülmesine ilişkin hükümleri karışık ve belirsiz muhakeme silsilelerine sebep olduğundan bu muhakemeler sonucunda ortaya çıkan iddia ve müdafaa ile dolu sayfalarca süren duruşma tutanakları, hâkimlerin uyuşmazlıkları tetkik ederek hakikate ulaşmalarını, kanun ve adalete uygun hüküm vermelerini zorlaştırdığı Adliye Nezareti’nce ifade edilmiştir⁸⁶⁶. İlk derece nizamiye mahkemesi hukuk kısmında görülecek davalarda, tarafların bilhassa dava vekillerinin duruşmalardaki bitmez tükenmez iddia ve müdafaalarına son verip, muhakemeyi hızlandırmak⁸⁶⁷ amacıyla 1911 yılından itibaren yazılı yargılama usûlü⁸⁶⁸ uygulanmasına karar verilmiştir. Yazılı muhakeme usûlünün uygulanması, sözlü murafaaya başlamadan önce mahkeme heyetinin dava dosyasını inceleyerek, uyuşmazlık hakkında gerekli bilgileri önceden öğrenmesini mümkün kılacağı belirtilmiştir⁸⁶⁹. Sözlü murafaadan önce davanın mahiyeti anlaşılacağı için, hâkimlerin iddia ve müdafaanın esasına vakıf olacakları, hangi noktaların “*ehemmiyet-i kanuniyesi*” bulunduğunu, hangi hususların duruşmada açıklanması gerektiğini önceden bileceklerinden “*tetkikat-ı kanuniye*”nin kolaylaşacağı⁸⁷⁰ ifade edilmiştir. Nizamiye mahkemesinin hukuk kısmında 1911 yılına kadar sözlü muhakeme usûlü uygulanmış olduğundan, uyuşmazlığa ilişkin pek çok iddia ve müdafaa ile bu iddia ve müdafaaların ispatında kullanılacak delillerin ilk defa duruşma sırasında dile getirilmiş

⁸⁶⁴ bkz. Şevki Efendi, **Sakk-i Adli**, 1327, s. 478.

⁸⁶⁵ Bkz. Abdurrahman Talat Bey, **Sakk-i Kavanin**, 1310, s.71. Okuyabildiğimiz nizamiye mahkemesi defterlerinde, yalnızca bir kararda muhalif hâkimin oldukça kısa bir şerh yazdığını tespit edebildik. Oy çokluğuyla verilen mahkeme kararına yazılan muhalefet şerhi için bkz. Bolulu, a.g.e., s. 52 (Belge No. 107).

⁸⁶⁶ Adliye Nezareti 1911 tarihli Ek Maddeler Hakkında Gerekçe; Tevfik Tarık Efendi, **a.g.e.**, s. 9.

⁸⁶⁷ Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 67; Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2031.

⁸⁶⁸ Yazılı yargılamaya tabi olmayan davalar için bkz. 1911 tarihli Ek Maddeler m. 2; Tevfik Tarık Efendi, **a.g.e.**, s. 52-53.

⁸⁶⁹ Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2035.

⁸⁷⁰ Adliye Nezareti 1911 tarihli Ek Maddeler Hakkında Gerekçe; Tevfik Tarık Efendi, **a.g.e.**, s. 14.

olduğunu söyleyebiliriz. Oysa yazılı yargılama usûlü uygulanınca, mahkeme heyeti duruşmaların icrasından önce tarafların iddia ve müdafaalarından, söz konusu iddia ve müdafaaların ispatı için kullanılan/kullanılacak delillerden haberdar olacaktır. Nitekim, nizamiye mahkemelerinde çözülen hukuk uyuşmazlıklarında yazılı yargılama usûlü uygulanınca, muhakeme için belirlenen günde taraflar mahkemeye geldiklerinde, heyet dava dosyasının incelemiş olacağından, tarafların aksi yönde bir talebi olmazsa, yazılı aşamada teati edilen dilekçelerin duruşmada okunmasına gerek olmayacağı mevzuatta hüküm altına alınmıştır⁸⁷¹. Muhakeme sırasında yazılı aşamada teati edilmiş olan dilekçelerin okunması taraflardan birinin talebine veya mahkemece lüzum görülmesine bağlıdır⁸⁷².

1911 tarihli Ek Maddelerin yürürlüğe girmesinden sonra, ilk derece nizamiye mahkemesinde görülen hukuk davalarında muhakemenin icrası hakkında şu bilgileri verebiliriz: Duruşmada ilk olarak davacıya söz verilir. Davacı veya vekili, iddialarını, asli ve ferî taleplerini, ispat araçlarını sözlü olarak ifade eder. Davacı beyanlarını tamamladıktan sonra, davalı veya vekiline söz verilir. Davalı, bütün savunmalarını ve tüm itirazlarını beyan eder. Uyuşmazlığın niteliğine göre, her iki tarafa bu şekilde sırayla söz verilmeye devam edilir. Kural olarak yazılı aşamada karşı tarafa tebliğ ettirilmeyen ispat evrakı, sözlü murafaada ibraz edilemez⁸⁷³. Ayrıca iddia ve müdafaanın genişletilip değiştirilemeyeceği de hüküm altına alınmıştır⁸⁷⁴. Zabıt kâtibi, yazılı aşamada davacı ve davalı arasında teati edilen dilekçeler haricindeki taraf beyanlarını, mahkeme başkanının emri ile duruşma tutanağına yazar⁸⁷⁵. Muhakemenin son bulmasıyla duruşma tutanağı sesli olarak okunur, duruşma tutanağının içeriği taraflara tasdik ettirilir. Sözlü muhakeme tamamlandıktan sonra heyet müzakere odasına çekilir.

1911 tarihli Ek Maddelerin yürürlüğe girmesinde kadar, nizamî yargıda zabıt kâtipleri ve mahkeme başkanlarına yüklenen yazı işi, dilekçe teatisinin zorunluluğuyla birlikte davanın taraflarınca da paylaşılmış olacaktır⁸⁷⁶. Taraflar iddia ve

⁸⁷¹ bkz. 1911 tarihli Ek Maddeler m.11; Tevfik Tarık Efendi, **a.g.e.**, s. 57-58.

⁸⁷² Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2036; Duruşma tutanağı ve ilâmlarda bu bilginin ne şekilde ifade edileceği hakkında bkz. Şevki Efendi, **Sakk-i Adli**, 1327, s. 317.

⁸⁷³ Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2036.

⁸⁷⁴ Ayrıntılı açıklama için bkz. Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2036.

⁸⁷⁵ Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2036; Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 77.

⁸⁷⁶ Şevki Efendi, **Sakk-i Adli**, 1327, s. 454.

müdafaalarını yazılı olarak mahkemeye bildireceklerinden, davacı ve davalı tarafından mahkemeye sunulan belgelerin, aynen veya özet olarak duruşma tutanaklarına ve ilâmlara yazılması gereği ortadan kalkmıştır. 1911 tarihli Ek Maddelerin yürürlüğe girmesinden sonra yalnızca yazılı aşamanın konusu olmayan işlemler, örneğin şahit veya bilirkişi beyanları, ayrıntılı olarak kayıt altına alınacaktır⁸⁷⁷. Şimdi, 1911 tarihli Ek Maddelerin nizamiye mahkemesinde görülen davaların muhakemesi üzerinde nasıl bir değişiklik yarattığını görmek için, Adliye Nezaretinin yayınladığı örnek duruşma tutanağını yakından inceleyelim.

1. Duruşma Tutanakları

Önceki sayfalarda, dilekçe teatisi aşamasında hazırlanan dava evrakını incelediğimiz, sözleşmeden doğan borcun faiziyle talep edildiği uyuşmazlığın duruşma tutanağını⁸⁷⁸ çalışmamızın bu kısmında tetkik edeceğiz. Adliye Nezaretince yayınlanan duruşma zaptının en başında sözlü yargılamanın yapıldığı tarih, saat ve yer bilgisi gösterilmiştir. Bu bilgi duruşma tutanağında, “*Nâm-ı nâme-i hazreti mülkdâriye icra-yı muhâkeme ve îtâ-yı hükmetmek üzere Dersaadet Bidayet Hukuk Mahkemesinin Eylül sene 1327 (Eylül 1327) (...) günü (...) saat (...)da Ayasofya’da daire-yi mahsusasında in’ikat eden celesesinin zabıtnâmesidir*”⁸⁷⁹.” şeklinde ifade edilmiştir. Davanın görüldüğü yer ve zaman hakkındaki bu bilgiden sonra, mahkeme heyetini oluşturan üyeler ve zabıt kâtibinin isimlerine tutanakta yer verilmiştir. Ardından da davanın tarafları ve vekillerinin kimlik bilgileri ile yazılı aşamada taraflar arasında teati edilen evrakın isimleri duruşma tutanağına yazılmıştır⁸⁸⁰. Heyet ile kalem personelinin, duruşmaya katılan asil ve vekillerin kimlik bilgilerinden sonra “*teşkil-i tarafeyn*” fıkrasına geçilmiştir. Duruşma tutanağında yer alan taraf teşkili fıkrası aşağıdaki gibidir:

“*Müddei ve müddeî-aleyh ve her iki tarafın dava vekilleri mahkemede hazır oldukları halde alenen muhâkeme-yi vicâhîlerine bed’ ve mübâşeretle makamı riyâsetten tarafeyne ayrı ayrı sırasıyla söz verilip her iki taraf vekilleri teati olunan arzuhal ve lâyhaların münderecâtını izah ve tafsilattan sonra huzur-u mahkemede şifâhen beyânât-ı atiyede bulundular*”⁸⁸¹.

⁸⁷⁷ a.g.e., s. 455.

⁸⁷⁸ Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2051-2054. Tam metin için bkz. EK C.4.

⁸⁷⁹ a.g.e., s. 2051-2052.

⁸⁸⁰ bkz. EK C.4.

⁸⁸¹ Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2052.

Görüldüğü üzere, duruşmanın başında davacı ve davalı arasında teati edilen dilekçelerin taraflara özet olarak açıklattırıldığı belirtilmiştir. Bu belirlemeden sonra zaptın devamında, davalı/vekili ve davacının/vekili mahkemedeki şifahi beyanları kayıt altına alınmıştır. Dilekçeler kısmında tetkik ettiğimiz evrakı göz önüne getirirsek, incelediğimiz belgelere konu olan davada, uyuşmazlık konusu olan iki maddi vakıa vardı. Bunlardan biri, borcun miktarı diğeri de söz konusu borç için belirlenen faiz oranına ilişkindi. Sözlü muhakemenin konusu, dilekçe teatisi sırasında hakkında uyuşmazlık olduğu netlik kazanan bu iki maddi vakıadır. Nitekim duruşma zaptında “*teşkil-i tarafeyn*” fıkrasından hemen sonra davalı vekilinin, senedde yazılı borcun yetmiş lira olduğuna ilişkin davacıya yemin teklifi hakkındaki beyanı yer alır. Bu teklif, duruşma tutanağına “*Mübrez seneddeki yetmiş lirayı bizzat müvekkilime vermiş olduğuna ve bunun on lirası hakkındaki ikrarında müvekkilimin kâzip olmadığına yemin edip etmeyeceğinin müddeiden sual olunmasını rica ederim*⁸⁸².” şeklinde kaydedilmiştir.

Davalı vekilinin, senedde yazılı yetmiş lirayı davalıya verdiği ve bu yetmiş liranın on lirası hakkındaki inkarında davalının doğru söyleyip söylemediği konularında teklif edilen yemini davacı kabul etmemiştir. Davacının verdiği cevap, “*senedin hîn-i tanziminde müddeî-aleyhe yetmiş lira verilmiş ise de inkar edilen on lira için teklif edilen yemini kabul etmem*⁸⁸³.” olarak duruşma zaptına geçirilmiştir. Dilekçe teatisi aşamasında yer almayan bu beyanlar, mahkeme başkanının emriyle tutanağa geçirilmiş, akabinde duruşma tutanağı sesli olarak okunmuş ve tutanağın altı hem taraflara hem de mahkeme heyetine imzalatılmıştır⁸⁸⁴. Davalının yemin teklifi reddedildikten sonra, taraflar başka bir diyecekleri olmadıklarını mahkemede beyan etmişler, bu beyanın akabinde muhakemenin son bulduğu “*... her iki taraf bu babda başka diyecekleri olmadığını ityan ettikten sonra muhâkemelerine hitam verildiği alenen tefhim olunup icâbının müzâkeresine bed’ ve mübâşeret kılındı*⁸⁸⁵.” ifaderiyle zapta yazılmıştır. Duruşma zaptının bundan sonraki kısımlarında mahkeme heyetinin dava hakkında değerlendirmelerini görmek mümkündür. Bu değerlendirmenin nasıl yapılacağı 1911 tarihli Ek Maddelerde gösterilmiştir. 1911 tarihli düzenlemeye göre, dilekçelerde mutlaka bulunması gereken dört unsurun yani dava konusu hukukî olay,

⁸⁸² a.g.e.

⁸⁸³ a.g.e.

⁸⁸⁴ a.g.e.

⁸⁸⁵ a.g.e.

tarafların delilleri, davacı ve davalının talepleri, taraf taleplerinin dayanağı olan kanun maddelerinin dava zabıtlarında da gösterilmesi zorunludur⁸⁸⁶. Bakanlığın yayınladığı duruşma tutanağında, öncelikle uyuşmazlık konusu maddi vakianın tespit edilerek, mahkeme heyetinin hangi hususları karar bağlaması gerektiği gösterilmiştir.

“Müzâkere evvel-be-evvel hallolunacak mesâil-i maddiyenin mahiyet ve kemmiyeti mevki-yi müzâkereye vaz’ olunup evvelen mübrez senedde münderic yetmiş liradan on lirası hakkındaki ikrarında müddeî-aleyhin kâzip olup olmadığını saniyen sened-i mübrezdeki yüzde dokuz faizin yüzde beşe tenzili sûret-i mutlakada mı yoksa bedel-i senedin inkızâ-yı vadede tediyesi şartına taallüken mi müddei tarafından taahhüt edildiği hususlarından ibaret olduğu heyet-i mahkemece kararlaştırıldı⁸⁸⁷.”

Zabıt kaydında görüldüğü gibi mahkeme heyeti, dava kapsamında müzakere edeceği noktaları saptamak için ilk önce maddi meseleyi belirlemiştir. Heyet, önündeki uyuşmazlıkta iki ayrı maddi meselenin olduğunu kayda geçirmiştir. Birincisi, ibraz edilen yetmiş liralık seneddeki borcun on lirası hakkında davacının doğru söyleyip söylemediği, ikincisi ise seneddeki yüzde dokuz faiz oranının yüzde beşe indirildiğine yönelik davacı beyanının mutlak mı yoksa seneddeki borcun vadede ödenme şartına mı bağlı olduğudur. Hatırlanacağı üzere her iki uyuşmazlık konusu da dilekçeler teatisi aşamasında belirginleşmişti. Mahkeme heyetinin müzakere edeceği maddi mesele kayda geçirildikten sonra, her iki maddi konunun ispatına yönelik değerlendirme yapılmış ve bu değerlendirmenin sonucu duruşma tutanağına yazılmıştır. Davanın kaynaklandığı maddi meselenin ispatı hakkında duruşma zaptında yer alan kayıt aşağıdaki gibidir:

Esbâb-ı mûcibe evvela senedde münderic yetmiş lira re’sülmâldan on lirası hakkında müddeî-aleyhin ikrarında kâzip olduğu müddeinin bu babta kendisine teklif olunan yemini adem-i kabul ve nükûlüyle kesb-i sübut etmiştir. Saniyen mübrez mektupta münderic (havale ettiğim işte gösterdiğimiz ciddiyet ve faaliyetten ve iffet-i istikametten ziyadesiyle hoşnut oldum. Bervech-i peşin ayrıca verdiğim ücretten başka beynimizde meşrûat olduğu vech üzere yetmiş liralık seneddeki yüzde dokuz faizi yüzde beşe tenzil ettim.) diye muharrer olan fıkra da faizin yüzde beşe tenziline dair vâkî olan taahhüt mutlak olup bu taaahhüdü takyid ve taalluk eden hiçbir ibare mevcut olmadığına ve (inşallah vadesinin inkızasında re’sülmâl ile güzêştesini ifa edersiniz) diye mektubu mezkûrde münderic cümlelerin mahzâ bir temenniden ibaret olmak üzere muharrer idüğü fikraatı mezkûrenin mütâalasıyla tahakkuk etti⁸⁸⁸.

Maddi konunun delillerle ilişkilendirilerek karara bağlandığı görülmektedir. Mahkeme heyeti, ilk maddi meselenin yani davalının seneddeki borcun on lirasını

⁸⁸⁶ 1911 tarihli Ek Maddeler m. 10/2: “Gerek esnâ-yı muhakemede gerek zabıt kâtipleri marifetiyle tanzim olunan zabıtnâmelerde dahi tertib-i meşruha riayet olunacaktır.” Bkz. Tevfik Tarık Efendi, **a.g.e.**, s. 57.

⁸⁸⁷ Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2052-2053.

⁸⁸⁸ **a.g.e.** s. 2053.

inkara ilişkin beyanında doğru söyleyip söylemediği hususunun, davacının kendisine teklif olunan yeminden çekinmesi sebebiyle ispatlandığını sonucuna ulaşmıştır. İkinci maddi mesele olan faiz oranının yüzde beşe indirilip indirilmediğine karar verirken, dilekçe teatisi aşamasında mahkemeye sunulan belgede yazılı olan, faiz oranının yüzde beşe indirilmesi yönündeki davacı beyanın herhangi bir şart ile sınırlandırılmadığını ifade etmiştir. Faiz oranının yüzde beşe indirilmesi yönündeki davacı beyanın mutlak olduğunu sonucuna ulaşarak, uyuşmazlık konusu her iki maddi konu hakkındaki kararını vermiştir. Uyuşmazlık hakkındaki iki maddi mesele çözüldükten sonra, karara bağlanması gereken hukukî konular tespit edilmiştir. Müzakere edilmesi gereken kukuki meselelere ilişkin duruşma tutanağında yer alan kayıt şu şekildedir:

“Mârru'z-zikr iki mesâil-i maddiyenin hallinden sonra tetkiki lazım gelen mesâil-i kanuniyenin mahiyet ve kemmiyeti mevki-yi müzâkereye vazolunup evvelen müddeî-aleyhin sened-i mübrezdeki ikrar bi'l-kitabesine tevfikân yetmiş lirayı mı yoksa müddeî-aleyhin def'-i davası vechile yalnız altmış lirayı mı tediye mahkum olması iktiza ettiği saniyen müddeî-aleyhin sened-i mübrezdeki taahhüdü vechile yüzde dokuz mu yoksa müddeinin mübrez mektuptaki taahhüdü vechile yüzde beşten mi faiz îtâsına mahkumiyeti lazım geleceği salisen müddeinin iddiası vechile masârif-i muhâkeme ve ücret-i vekaletin münferiden müddeî-aleyhden mi yoksa müştereken her iki taraftan mı ahz ve istifa olunacağı hususlarından ibaret idüğü heyet-i mahkemece kararlaştırıldı⁸⁸⁹.”

Görüldüğü üzere heyet karara bağlanması gereken 3 ayrı hukukî konu olduğunu ifade eder. Bunlar, davalının yetmiş liralık mı yoksa altmış liralık mı borç ödemeye mahkum edileceği, davalının mahkum edileceği borcun faiz miktarının yüzde beş mi yüzde on mu olacağı, son olarak da mahkeme masrafları ve vekalet ücretini hangi tarafın ödeyeceğidir. Şimdi, mahkeme heyetinin hukukî konular hakkındaki değerlendirmesini görelim. Heyetin değerlendirmesi duruşma zaptında “Esbâb-ı mûcibe” yan başlığıyla yer alır:

“Gerçi Mecelle'nin 1610.⁸⁹⁰ maddesi mücebince müddeî-aleyh sened-i mübrezdeki ikrar bi'l-kitabesi ile ilzam olunacağı hükmü kanun iktizasından ise de senedin hâvî olduğu yetmiş liradan on lirası hakkındaki ikrarında kâzip olduğu bervech-i bâlâ sabit olmakla Mecelle'nin 1632.⁸⁹¹ maddesi mücebince müddeî-aleyhin sabit olan defi davası vechile yalnız altmış liranın tediyesine mahkum olabilir.

⁸⁸⁹ a.g.e.

⁸⁹⁰ Mecelle m. 1610 “Bir kimse bervech-i bâlâ mersum olarak yazıp yahut yazdırıp da mümza yahut mahtûm olarak vermiş olduğu deyn senedi kendisinin olduğunu muterif iken havi olduğu borcu inkar etse inkarına itibar olunmayıp ol borcu ifa eylemesi lazım gelir...” Bkz. Berki, **Açıklamalı Mecelle**, s. 347.

⁸⁹¹ Mecelle m. 1632 “Def'-i dava eden kimse def'ini ispat ettikte müddeinin davası mündef'i olur ve ispat edemediği taktirde onun talebi ile asıl müddei tahlif olunur. Müddei yeminden nükûl ederse müddeî-aleyhin def'i sabit olur ve eğer müddei yemin ederse kendisinin asıl davası avdet eder.” Bkz. Berki, **Açıklamalı Mecelle**, s. 355.

Saniyen müddeî-aleyhin hizmet-i mesbûkası mukâbilinde faizin yüzde beşe tenziline dair müddei tarafından bervech-i bâlâ sûret-i mutlakada vukû bulan taahhüdün meriyeti Usûl-ü Muhâkeme'nin 64.⁸⁹² maddesinin ahkâm-ı sarîhası iktizasından olmakla müddei bu taahhüdüyle ilzam olunmak icâb eder. Mübrez mektupta munderiç (inşallah vadesinin inkızasında re'sülmâl ile güzêştesini ifa edersiniz) cümlesi gibi mahzâ temenniden ibaret olan sözler taahhüdü vâki'in hükmünü iskat etmek kuvvet ve meziyeti haiz olamaz. Salisen müddei talep ettiği re'sülmâlin on lirası ve faizin yüzde dördü hakkındaki kısımlarda haksız çıktığı cihetle Usûl-ü Muhâkeme'nin 138.⁸⁹³ maddesine tevfikân masârif-ı muhâkeme ve ücret-i vekalet her iki taraftan müştereken ahz ve istifa olunmak iktiza eder⁸⁹⁴. ”

Görüldüğü üzere, hukukî konular, hukukî delillerle ilişkilendirilerek karara bağlanmıştır. Heyet, muhakeme süresince ispat olunan maddi vakıaların dayandığı soyut hukuk kurallarına yer vermiştir. Tutanakta yer alan açıklamalardan, hem uyuşmazlık konularının ispatında hem de bu ispat neticesinde verilecek hüküm belirlenirken mahkemenin gerçekleştirdiği tasım faaliyeti, tümdengelim yöntemi ile hukuk kuralının somut uyuşmazlığa uygulanması net olarak görülmektedir. Dava hakkında verilecek karar belirlenirken, mahkemenin gerçekleştirdiği tasım faaliyetinde küçük önerme olan ilk ispatlanmış somut vakıa yani maddi olay, davacının altmış liralık borcu olduğudur. Söz konusu somut olayın dahil olduğu soyut hukuk kuralının, yani büyük önermenin Mecelle'nin 1632. maddesi olduğu tespit edilmiştir. İkinci ispatlanmış somut vakıa, seneddeki borcun faiz oranının yüzde beş olduğudur. Söz konusu küçük önermenin dahil olduğu soyut hukuk kuralının 1879 tarihli UMHKM'nin 64. maddesi olduğu belirtilmiştir. Davacı, mahkemeden talep ettiği yetmiş liralık borcun on lirası ve faiz oranın yüzde dördü hakkındaki iddialarında haksız çıkmıştır. Bu durumda mahkeme masrafları konusunda uygulanacak soyut hukuk kuralı, 1879 tarihli UMHKM'nin 138. maddesi olarak tespit edilmiş ve mahkeme masraflarının taraflardan müştereken alınması gerektiği belirtilmiştir.

Buraya kadar yer verdiğimiz kayıtlar, hüküm fıkrasından önceki kısımlara aittir. İncelediğimiz dava zaptının hüküm fıkrasına kadar tetkik ettiğimiz bölümlerinde yer alan açıklamaları toparlarsak şu değerlendirmeleri yapabiliriz: İlk derece nizamiye

⁸⁹² 1879 tarihli UMHKM m. 64 “Kanunen ve nizamen memnû ve adâb-ı umûmiyeye mugâyir ve asayiş-i umûmiyeyi mûhil olmayan ve şerâit-i kanuniye ve nizamiyeye muvafık olan mukavele senetlerinin ahkâmı meri ve müteber addolunur fakat bu misüllü mukavelat yalnız akdi imza edenler hakkında müteber olup imzası olmayanlara şümulü olamaz ve ahirin hukuk ve menâfiine tecavüz etmez.” Bkz. **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 272.

⁸⁹³ 1879 tarihli UMHKM m. 138 “Davasında haksız çıkan taraf davanın masârifatını te'diyeye mecburdur. Fakat davanın bir kısmında müddei ve diğer kısmında müddeî-aleyh haksız çıkarsa ol halde masârif-i vakâ tarafeynden müştereka ahz ve istifa olunur.” Bkz. **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 286.

⁸⁹⁴ Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2053-2054.

mahkemesinde görülen, senede dayalı borç ile bu borcun faizin ödenmesini konu olan uyuşmazlık hakkındaki sözlü muhakemenin konusu, dilekçe teatisi aşamasından sonra taraflar arasında çekişmeli olduğu tespit edilen vakıalara hasredilmiştir. Davacı ve davalının söz konusu çekişmeli vakıalar hakkında sözlü muhakemedeki beyanları kaydedilirken, yalnızca tarafların dilekçelerinde yer almayan hususlar tutanağa geçirilmiştir. Tarafların çekişmeli konular hakkındaki beyanları tamamlandıktan sonra muhakemeye son verilmiş, ardından da dava hakkındaki kararın müzakeresine geçilmiştir. Heyetinin karara ulaşma yöntemini takip ettiğimizde, uyuşmazlık konusu her olayın maddi ve hukukî delillerle ilişkilendirilerek değerlendirildiği görülmektedir. İlk önce davacının iddia ettiği vakıaların sübuta erip ermediğini gösteren fiili sebeplere yer verilmiştir. Ardından sübut bulan maddi vakıalar, hukuk kuralları ile ilişkilendirilmiştir. Tarafların iddia ve savunmalarında haklı olup olmadığına yönelik heyet hâkimlerinin tartışması ile davacı ve davalının taleplerinin kısmen ya da tamamen kabul görmemesinin sebepleri ortaya konularak, değerlendirme yapılmıştır. Böylece uyuşmazlık konusu vakıalar hakkında, maddi ve hukukî sebepler detaylı biçimde belirtilerek, hüküm fıkrasının gerekçesinin açıklanmış olduğunu söyleyebiliriz.

Mahkeme kararının sonuç bölümünde heyet, davacının tüm talepleri hakkında hükmünü açıklamış, ardından da yargılama giderlerinin kime ait olduğunu ve faiz işletilme tarihini belirtmiştir. Duruşma tutanağında yer verilen hüküm fıkrası şu şekildedir:

“Netice-yi karar esbâb-ı mûcibeyi mezkûreye mebnî evvela senedin hâvî olduğu yetmiş lira re’sülmâldan on lirası hakkındaki müddeinin davasının reddiyle yalnız altmış lirasının müddeî-aleyhden tahsil olunup müddeiye îtâsına saniyen yüzde dokuz hesabıyla verilmesi meşrû olan faizin yüzde dördü hakkındaki müddeinin davası reddolunup altmış lira re’sülmâla yalnız yüzde beş hesabıyla senedin inkazâ-yı vadesi olan (...) tarihinden itibaren hüküm tarihine kadar işlemiş olan (...) lira yüz kuruştan (...) kuruşun ve hîn-i tediyesine kadar işleyecek faizinin müddeî-aleyhden tahsiliyle müddeiye îtâsına salisen zîrde müfredatı ve yekunu muharrer masârif-i muhâkeme ve ücret-i vekaletin müştereken her iki taraftan ahz ve istifasına (...) sene (...) ay (...) günde vicâhen kabili istinaf olmak üzere bi’l-ittifak karar verilip zabıtnâmesi reisi mahkeme ile azalar tarafından bade’l-imza alenen tefhim kılındı⁸⁹⁵. ”

Görüldüğü üzere, zapta geçirilen hüküm fıkrasında, davacının yetmiş liralık borcunun ödenmesine yönelik talebinin on lirası hakkında red kararı verilmiş, davalı altmış liralık ana para borcu ödemeye mahkum edilmiştir. İkinci olarak, davacının ana

⁸⁹⁵ a.g.e., s. 2054.

para borca yüzde dokuz faiz oranı işletilmesi hakkındaki talebi reddedilmiş, davalının ödemeye mahkum edildiği altmış liralık borcun vadesinin dolmasından itibaren, yalnızca yüzde beşten faiz yürütüleceğine ve mahkeme masraflarının her iki taraftan alınmasına karar verildiği yazılmıştır. Kararın oy birliği ile alındığı ve karara karşı istinaf yolunun açık olduğu bilgisine de hüküm fıkrasında yer verilmiştir.

2. Mahkeme Kararları (Nizamî İlâmlar)

Çalışmamızın bu kısmında, 1911 tarihli Ek Maddelerin nizamiye mahkemesi ilâmları üzerindeki etkisinden bahsedeceğiz. Duruşma tutanağına yazılan mahkeme kararı ile ilâmların neredeyse aynı şekilde düzenleneceği belirtildiği için⁸⁹⁶ ilâmları içerik bakımından ayrıca incelemeyeceğiz⁸⁹⁷.

1911 tarihli Ek Maddelerin gerekçe lâyihasında, nizamiye mahkemelerince sayfalarca süren ilâmların yazıldığı⁸⁹⁸, muğlak ve belirsiz olan bu ilâmların ne istinaf ne de Mahkeme-yi Temyizce uygulanmasının mümkün olmadığı, “*hatâiyat ve nevâkıstan ârî*” kararlar verilmesinin imkansızlaştığı ifade edilmiştir⁸⁹⁹. İlk otuz yıllık uygulama neticesinde, hukuk mahkemelerince verilen ilâmların senelerce devam eden duruşmaları içeren, dava zabıtlarının hemen aynısından ibaret olduğu söylenmiş, ilâmları yazmak için harcanan zaman kayıp olarak görülmüş, bazı ilâmları okuyup içeriğini anlamamanın ise imkansızlığı dile getirilmiştir⁹⁰⁰. Uzun ve içeriği anlaşılabilir olan ilâmlara son vermek için ilâmların şeklinin değiştirilip düzeltilmesi⁹⁰¹, hazırlanacak ilâmların daha sade ve basit bir hâle getirilmesi amaçlanmıştır. 1911 tarihli Ek Maddelerden sonra, yazılı yargılama usûlü uygulanacağından, iddia ve

⁸⁹⁶ a.g.e., s. 2037.

⁸⁹⁷ Nezaretin yayınladığı ilâm örneğinin tam metni için bkz. EK C.4.

⁸⁹⁸ Okuyabildiğimiz defterlerde de nizamiye mahkemesince verilen uzun ilâmlara rastlamak mümkündür. Develi İlk Derece Nizamiye Mahkemesinin ilâm siciline kayıtlı, taşınmaz malı haksız işgalde bulunan davalının söz konusu işgali sonlandırması ve işgalden kaynaklanan zararın tazmin edilmesi talebiyle açılan el atmanın önlenmesi ve ecrimisile ilişkin davaya ait ilâmın sicilinde 9 sayfa tuttuğu anlaşılmaktadır. Bkz. Salep, a.g.e., ss. 79-95. Bu defterdeki ilâmların orijinal kayıtlarının ortalama 3 sayfa olduğunu söyleyebiliriz, ara ara 7 sayfalık ilâmların da yazıldığı anlaşılmaktadır. Örnek olarak bakınız. Salep, a.g.e., ss. 131-144; Salep, a.g.e., 183-195.

⁸⁹⁹ Adliye Nezareti 1911 tarihli Ek Maddeler Hakkında Gerekçe; Tevfik Tarık Efendi, a.g.e., s. 9; ayrıca bkz. Ahmet Ziya Bey, a.g.e., s. 474.

⁹⁰⁰ Ahmet Ziya Bey, a.g.e., s. 473.

⁹⁰¹ Adliye Nezareti 1911 tarihli Ek Maddeler Hakkında Gerekçe; Tevfik Tarık Efendi, a.g.e., s. 14-15. Belirtelim ki, erişebildiğimiz kayıtlarda yer alan 1911 tarihli Ek Maddelerin yürürlüğe girmesinden önce yazılan ilâmlarda ara başlıklar kullanılmamışken, 1911 tarihli Ek Maddelerin uygulanmasını göstermek amacıyla Bakanlığın yayınladığı ilâmda *hülâsa-yı dava, teşkil-i tarafeyn, esbâb-ı mücibe, netice-yi karar* gibi ara başlık diyebileceğimiz vurgulu yazılan ifadeler yer verildiği görülür.

müdafaaların ilâmda özet olarak yer alacağı, iddia ve savunmaya ilişkin dilekçeler tarafların ellerinde bulunduğundan, ilâmlarda taraf beyanlarından özet olarak bahsedilmesinin yeterli olacağı ifade edilmiştir⁹⁰².

Ostrorog'un raporunda, 1879 tarihli UMHKM'nin yürürlükte olduğu ilk otuz yıllık zaman diliminde, uygulamada pek mühim bir iş olan hükmü gerekçesiyle birlikte yazma işinin, kalem personelinden zabıt kâtibine bırakıldığı belirtilmiş ve eleştirilmiştir⁹⁰³. Avrupalı hukuk bilgininin raporunda yer verdiği, hükümden önce mahkeme heyetince gerçekleştirilecek müzakere ve bu müzakere sonucunda verilen kararın yazılmasına yönelik eleştirilerin, 1911 tarihli Ek Maddeler hazırlanırken dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Zira, 1911 tarihli Ek Maddelerde, nizamiye mahkemesince verilen kararı gerekçeli olarak yazma işinin zabıt kâtibine bırakılmasını engelleyen düzenlemeler yer alır. Bu düzenlemelere göre, mahkeme kararları “*reîs veyâ azâ-i mahkemeden biri tarafından*” kaleme alınmalıdır⁹⁰⁴. Yeni düzenlemeye göre, heyetten bir üye raportör sıfatıyla seçilerek, dava hakkındaki kararı yazacaktır. Mahkeme heyetinden bir üyenin raportör sıfatıyla hükmü yazma usûlünün, Batı'da öteden beri takip edildiği, 1911 tarihli Ek Maddelerin yürürlüğe girmesine kadar Osmanlı Devleti'nde uygulanmadığı belirtilmiştir⁹⁰⁵. Ayrıca 1911 tarihli Ek Maddelerle, muhakemeye son verilip müzakeresi ileri bir tarihe ertelenen her uyuşmazlıkta, nihai kararı vermek için heyetçe gerçekleştirilecek olan müzakerenin kolaylaştırılması amacıyla “*takrir*” düzenlenmesi usûlü getirilmiştir⁹⁰⁶. Yeni düzenlemeye göre, bir davanın muhakemesi son bulduktan sonra derhal hüküm vermek üzere müzakere yapılması mümkün değilse, mahkeme başkanı dava dosyasını üyelerden birine teslim edecektir. Görevli hâkim, muhakemesi tamamlanmış olan uyuşmazlığa ilişkin dava dosyasını baştan sona inceleyecek, iddia ve müdafaalara ilişkin ayrıntılı bir özet çıkaracak ve bu iddia ve müdafaalar hakkında verilmesi gereken kararı ve söz konusu kararın dayanağı olan kanun maddelerini yazacaktır⁹⁰⁷. Heyetin dava hakkında nihai kararı vermek için gerçekleştireceği müzakere, bu takrir üzerinden yapılacak ve bu müzakere neticesinde verilen hüküm taraflara

⁹⁰² Adliye Nezareti 1911 tarihli Ek Maddeler Hakkında Gerekçe; Tefik Tarık Efendi, **a.g.e.**, s.19-20; ayrıca bkz. Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2037.

⁹⁰³ Ostrorog, **Réforme Ottomane**, s. 6.

⁹⁰⁴ bkz. 1911 tarihli Ek Maddeler m. 15 ve m. 35; Tefik Tarık Efendi, **a.g.e.**, s. 60 ve s. 72.

⁹⁰⁵ Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 435.

⁹⁰⁶ bkz. 1911 tarihli Ek Maddeler m. 35; Tefik Tarık Efendi, **a.g.e.**, s. 72.

⁹⁰⁷ bkz. Adliye Nezareti, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2042-2043.

bildirilecektir⁹⁰⁸. Takrir düzenleme usûlünün amacının, mahkeme heyetinin dava evrakının yeni baştan incelemesinin önüne geçmek olduğu ifade edilmiştir⁹⁰⁹.

Sözlü muhakeme son bulduktan sonra, karar için yapılacak müzakerede iddia ve müdafaanın hangi deliller ve kanun maddeleri çerçevesinde ileri sürüldüğünün inceleneceği, dava hakkında verilen kararda, taraf dilekçelerinde ileri sürülen tüm iddia ve müdafaaların red veya kabul gerekçeleri belirtilirken, mutlaka ilgili kanun maddelerine atıf yapılacağı⁹¹⁰ hüküm altına alınmıştır ki bir önceki başlıkta, Adliye Nezaretinin yayınladığı duruşma tutanağında, hüküm fıkrasından önce tarafların taleplerinin maddi ve hukukî delillerle ilişkilendirilerek heyetin müzakere yapmış olduğunu gördük. Duruşma tutanağına geçirilen müzakere kayıtları daha doğru bir ifade ile mahkeme kararının fiili ve hukukî gerekçeleri, oldukça benzer ifadelerle Nezaretin yayınladığı ilâmda da yer alır. Kirkor Sinapyan, 1911 tarihli Ek Maddelerin yürürlüğe girmesinden sonra yayınlanan yazısında, nizamiye mahkemelerince verilen kararlarda *“kafiyeleri tarz-ı atik muharirlerine terk ederek ciddi ve kanuni esbâb-ı mûcibe-yi hükmiye”* yazmak gerektiğini, hüküm sebepleri kaleme alınırken gerekçenin öncelikle kanunlarda aranılmasını, hâkimlerin mümkün olduğu kadar kanun ve nizamlardaki maddeleri aynen beyan etmelerinin lüzumundan bahseder⁹¹¹. Nizamiye mahkemesinde incelenen davanın çözülmesi süresince Mecelle’de düzenlenen pek çok meselenin ortaya çıktığını, bu meselelerin karara bağlanması için fıkıh ve fetva kitaplarına başvurma zaruri olduğunu belirten Sinapyan, mahkeme hükmü İslam bilginlerinin görüşüne veya müftü fetvasına dayanıyorsa ilgili düzenlemenin hangi fetva ya da *“kitab-ı şeriye”*de bulunduğu kararda belirtilmesinin yalnızca uygun değil zaruri olduğunu, ancak mahkeme kararlarının hiçbirinde bu şekilde gerekçeye rastlanmadığını dile getirir⁹¹².

Nizamiye mahkemelerinde uygulanan muhakeme kurallarının önemli bir kısmının kaynağı Fransız mevzuatı ve 1911 tarihli Ek Maddelerin fikri mimarının Avrupalı hukukçu Ostorog olduğu göz önüne alınırsa, mahkeme hükümlerinin tanzim

⁹⁰⁸ bkz. Adliye Nezaretî, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2043.

⁹⁰⁹ Adliye Nezaretî, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2043.

⁹¹⁰ 1911 tarihli Ek Maddelerin nizamî ilâmlar hakkındaki düzenlemeleri için on beşinci ve on yedinci maddelerine bakınız. 1911 tarihli Ek Maddelerden sonra nizamî ilâmların ne şekilde hazırlanacağı hakkında bkz. Adliye Nezaretî, “Usûl Kanunu İzâhı”, s. 2035-2037; Ahmet Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 933-934.

⁹¹¹ Sinapyan, **a.g.e.**, s. 33.

⁹¹² Sinapyan, **a.g.e.**, s. 34.

şekli ile içeriğinin belirlenmesinde, modern Kıta Avrupası hukuk sisteminin etkisinin bulunacağı tahmin etmek zor değildir. Nitekim, Fransız adli sisteminin temeli olan 16-24 Ağustos 1790 Tarihli Kanun'un Başlık V isimli bölümünün on beşinci maddesinde, mahkeme hükümlerinin (*jugements*) nasıl yazılması gerektiği düzenlenmiştir⁹¹³. İlgili düzenlemeye göre gerek istinaf gerek ilk derece mahkeme hükümleri 4 kısımdan oluşur: Birinci kısımda tarafların kimlik bilgileri, ikinci kısımda davanın konusu olan maddi ve hukukî konu, üçüncü bölümde muhakeme sonucunda varılan hükmü oluşturan gerekçeler, son kısımda ise hüküm fıkrası bulunur. Fransız mevzuatında yer alan bu hüküm ile nizamî ilâmların içeriğini belirleyen düzenlemeler arasındaki benzerlik oldukça açıktır ki bu hükmün uygulamadaki yansısının en iyi görüldüğü yerin, nizamiye mahkemelerinin bağlı olduğu mercii tarafından yayınlanan ilâm metni⁹¹⁴ olduğunu belirtmek gerekir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde yaptığımız açıklamaları, verdiğimiz bilgileri toplamak gerekirse, nizamiye mahkemelerinde uyuşmazlık çözümünün kayıt altına alınması hakkında şunları söyleyebiliriz: Nizamiye mahkemesinde davalar çözümlerken uygulanan bağlayıcı kurallar ya bizzat siyasi iradenin hazırladığı düzenlemeler ya da siyasi irade tarafından kodifiye edilmiş, modern mevzuat metni halinde bulunan hükümlerdir. Söz konusu mevzuat metinleri arasında, bir hukuk uyuşmazlığının ilk derece nizamiye mahkemesine taşınmasından bu uyuşmazlık hakkında hüküm verilene kadar gerek mahkemenin gerekse de tarafların düzenleyecekleri evrakın çeşidi, biçimi ve içeriğini belirleyen temel düzenleme, 1879 tarihli UMHKM'dir. 1879 tarihli UMHKM'nin taraflarca hazırlanması gereken dilekçelere, icra edilen duruşmaların yazıya geçirilme biçimine ve mahkeme kararlarının yazılma şekline ilişkin ayrıntılı hükümlerinin, nizamiye mahkemesi kalemlerinde farklı çeşit defterlerin tutulması, adli bürokrasinin nizamiye mahkemeleri bakımından zorunlu hâle gelmesi sonucunu doğurduğu fark edilmiştir. Çalışmamız süresince ulaşabildiğimiz nizamiye mahkemesi defterleri ile bilimsel eserlerde yer verilen örnek dava evrakını yakından incelememiz neticesinde, modern mevzuat hükümlerinin uygulamadaki yansımaları, uygulamayı nasıl şekillendirdiği görülmüştür. Nizamiye mahkemelerinde kişilerin mahkemelere hangi yol ile müracaat ederek dava açacağı, davanın taraflarının iddia ve müdafaalarını ne şekilde ifade

⁹¹³ (çevrimiçi:) <https://mafr.fr/en/>, Lois des 16 et 24 août 1790 sur l'organisation judiciaire, E.T.: 20.09.2022.

⁹¹⁴ Adliye Nezaretinin yayınladığı nizamî ilâm örneğini görmek için EK C.4'ya bkz.

edeceklerini, tarafların ve hâkimlerin muhakeme icra edilirken hangi kurallara uymaları gerektiğini modern hukuk kuralları belirlediğinden, taraflarca hazırlanan dilekçelerin, mahkeme salonunda tanzim edilen duruşma tutanaklarının, mahkeme heyetinin verdiği kararın içeriği ve biçimini, modern Kıta Avrupası hukuk mantığının belirlediği anlaşılmıştır. Her ne kadar, 1879 tarihinden itibaren, otuz yıllık tecrübede nizamî yargıda çözülen hukuk davaları için başlıca problemin, muhakemelerin icrasındaki karmaşa olduğu dile getirilmişse de kanaatimizce bu karışıklık oldukça doğaldır; çünkü 1879 tarihli UMHKM'nin getirdiği yargılama yöntemi yani modern hukuk mevzuatının uygulanmasıyla davaların çözülmesi, İmparatorluk için yeni bir usûldür.

SONUÇ

Tez çalışmamızda, modernleşme dönemi Osmanlı Devleti'nde uyuşmazlık çözen şeriye ve nizamiye mahkemelerinde görülen davaların kayıt altına alındığı evrak hem biçim hem de içerik yönünden, mahkeme defterleri, mevzuat metinleri, yargı kararları ve bilimsel eserler kullanılarak incelenmiştir.

Tez kapsamında yapılan incelemeler sonucunda anlaşılmıştır ki, modernleşme dönemine kadar, bir uyuşmazlığın kadının önüne taşınmasından söz konusu uyuşmazlık hakkında hüküm verilinceye değin, hem davanın tarafları hem de kadının gerçekleştirdiği işlemlerin kaydedildiği mahkeme defterleri, şeriye sicilleri ile sınırlıdır. Şeriye sicil defterlerindeki, bir dava hakkında kadının verdiği kararı içeren belgelerin yani şerî ilâmların tanzim esaslarını, fıkıh biliminin alt dalı olan sakk disiplini belirlemiştir. Sakk disiplininin kurallarına uygun şekilde hazırlanan ilâmlar tip formlar halinde sakk mecmualarında toplandığından çalışmamızda, bu kitaplarda yer alan örneklerin niteliği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, kadının bir dava hakkındaki kararını yazarken kullandığı sakk kitaplarında yer alan ilâm örneklerinin bağlayıcı olup olmadığı sorusuna cevap aranmıştır. Sakk kitaplarındaki örneklerin bağlayıcılığından bahsedilmek için, kadıların ilgili numuneleri esas alarak ilâm düzenleyip düzenlemediklerinin, yetkilendirilmiş merkezi bir devlet organı tarafından olağan/sistematiik şekilde kontrol edilmesi gerektiği fikrindeyiz. Osmanlı Devleti'nde, kadı kararlarının doğruluğunu denetleyecek olağan/sistematiik yargı mercileri Mecelle'nin Kazâ Kitabının yürürlüğe girmesinden önce bulunmaz. Bu nedenle, Mecelle'nin Kazâ Kitabının yürürlüğe girmesinden önce, kadının hükmünü içeren evrakın, sakk mecmualarındaki örneklere uygun düzenlenip düzenlenmediğinin merkezi bir organ tarafından olağan/sistematiik denetiminin yapılmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmamız süresince yaptığımız incelemelerde, modernleşme döneminde şeriye mahkemesinde görülen bir davanın kaydedildiği resmî defterlerin şeriye sicilleri

ile sınırlı olmadığı, kadıların bu dönemde zabıt defterleri tutmakla yükümlü oldukları, şeriye mahkemelerinde tutulacak zabıt defterlerinin gerek içeriği gerek biçimi hakkında, 19. yüzyılın son çeyreğinde resmî düzenlemelerin yayınlandığı görülmüştür. Kanaatimizce bu tarih tesadüfi değil, Mecelle'nin Kazâ Kitabının meriyetiyle yakında ilişkilidir. Mecelle'nin 1876 yılında yürürlüğe giren Kazâ Kitabındaki istinaf ve temyiz düzenlemeleri, kadı hükümlerini merkezi organlarca olağan/sistemik denetime açmıştır. Kadı kararlarının olağan/sistemik şekilde denetlenebilir olması, bir davanın çözülmesi süresince gerçekleşen her türlü işlemlerin ayrıntılı biçimde kaydedileceği zabıt defterlerinin tutulmasını, daha doğru bir ifade ile dava zabıtlarına resmî nitelik kazandırılmasını zorunlu kıldığı anlaşılmaktadır. Zabıtların esas tutularak şeriye mahkemesi kararlarının yazılması gereği, mahkeme hükümlerinin dava zabıtlarıyla uyumlu olması zorunluluğu, modernleşme döneminde şeriye mahkemelerinde bir davanın tüm aşamalarının yazıya geçirildiğini, kadıların belgeli çalışmakla yükümlü olduklarını göstermektedir. Şeriye mahkemesi ilâm örneklerini dava zabıtlarıyla ilişkilendirerek yaptığımız inceleme neticesinde, şerî ilâmlarda taraf teşkilinin, dava-cevap beyanlarının, delillerin kısacası hem şerî muhakemeyi hem de kadının verdiği hükmün esasını teşkil eden ispat vasıtalarının, oldukça detaylı bir şekilde yazıldığı anlaşılmıştır. Nitekim, Akgündüz Tanzimat Dönemi'nden önceki sicil defterleri ile Tanzimat'tan sonrakiler arasında ayrım yaparak eski sicillerdeki kayıtların bir sayfanın yarısını geçmediğini, kadının cübbesinin içine girecek şekilde küçük, dar ve uzunca olduğunu; Tanzimat'tan sonraki sicil defterlerinde, şahitlerin güvenilirlik soruşturmasını yapan şahısların isim ve adresleri de yazıldığı ve verilen kararların gerekçeleri daha geniş tutulduğu için kayıtların daha çok yer kapladığını ve bu dönemde hazırlanan sicillerin eskilerinden daha büyük ve hacimli olduğunu belirtir⁹¹⁵. Modernleşme döneminde, kadının icra ettiği muhakemenin zabıt defterlerine kaydedilmesi, şeriye sicillerinde yer alan kadı kararlarının uzun ve ayrıntılı hâle gelmesinin, Mecelle'nin mahkeme kararlarının kontrolüne ilişkin hükümlerinin yürürlüğe girmesiyle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Zira, şerî ilâmlarda resmen temyiz usûlü kabul edilmiş olduğundan, kadı kararındaki her hususun incelenebilmesi, muhakemede icra edilen faaliyetlerin ilâmda gösterilmesiyle mümkün olacaktır. Modernleşme döneminde, şeriye mahkemelerinde davaların usûlüne uygun olarak görülüp görülmediğinin eksiksiz olarak denetlenebilmesi, uyuşmazlığın çözümü süresince, kadı huzurunda gerçekleşen tüm işlemlerin kayda

⁹¹⁵ Akgündüz, “Şeriye Sicilleri”, s. 23-24.

geçirilmesini, dolayısıyla da şerî zabıt kayıtlarının detaylı tutulması, ilâmların ayrıntılı hâle gelmesi sonucunu doğurmuştur.

Fıkıh normları siyasi iktidardan doğmamış, İslam bilginlerinin faaliyetleri ile teşekkül ederek gelişmiş, herhangi bir uyuşmazlık konusu hakkında, İslam bilginlerinin takip ettikleri metodolojiye göre, farklı hükümler ortaya çıkarak fıkıh normları genişlemiştir. Mecelle ile siyasi iktidar, fıkıh birikiminde üretilen görüşler, davaların esasına ve usûlüne uygulanacak kurallar arasında tercihte bulunmuştur. Tez çalışmamız kapsamında incelediğimiz evrak, belirli konulardaki uyuşmazlıklar hakkında, İslam bilginlerinin görüşlerinden bir tanesinin, Padişah Fermanı'yla yürürlüğe giren Mecelle metninde kodifiye edilmesinin, fıkıh normunun kanun hükmü haline gelmesini daha doğru bir ifade ile kanun hükmü gibi uygulanması sonucunu doğurduğunu göstermiştir. Kadılar uyuşmazlıkları karara bağlarken, müftüler fetva verirken Mecelle'deki hükümleri uygulamak, bu tedvinde tercih edilen görüşlerle çelişmemekle yükümlü olmuşlardır. İmparatorluk'taki tüm şeriye mahkemesi ilâmlarını incelemekle yetkili şerî temyiz mercilerinin, kadı kararlarını Mecelle'de tercih edilen görüşleri dikkate alarak denetlemiş oldukları görülmüştür. Mecelle'nin sadece kazâ-fetva yetkilileri bakımından değil, bir uyuşmazlığın kadı huzurunda çözülmesini talep eden dava taraflarının beyanları, bu beyanların yazıya geçirildiği mahkeme kayıtlarının içeriği bakımından da önemli değişiklikler yarattığı fark edilmiş, davacı ve davalının gerek iddia ve müdafaalarının kayıt altına alındığı sırada gerekse de kadı huzurunda icra edilen muhakeme süresince, Mecelle'deki maddelere atıf yaptıkları fark edilmiştir. Modernleşme döneminde şerî yargıda hazırlanan dava evrakı yönünden çalışmamızda ulaştığımız sonuç, Mecelle'nin şerî uyuşmazlıkların çözümünde, fıkıh eserlerinde yer alan hükümlerin uygulanmasından, mevzuat metninin uygulanmasına doğru bir değişim yarattığı, modernleşme döneminde hazırlanan şerî dava belgelerinin biçim ve içeriğini belirleyen esas metin olduğudur.

Çalışmamızda dava belgelerini incelediğimiz diğer bir yargı yeri olan nizamiye mahkemeleri, Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra Osmanlı adliye teşkilatına katılan, gerek teşkilat gerekse de yargılama faaliyetinin biçimi, yöntemi bakımından yeni olan mahkemelerdir. Adliye Nezaretine bağlı, çok üyeden oluşan nizamiye mahkemelerinin teşkilatı, görevi, davaları çözerken izleyecekleri usûl, siyasi iktidardan kaynaklanan ya da siyasi iktidar tarafından tedvin edilen kurallarda belirlenmiştir. Bu kurallar ile yargılama yapıp uyuşmazlık çözen nizamiye

mahkemelerinin, siyasi iktidarın koyduğu ya da tedvin ettiği kuralları yorumlayan ve/veya uygulayan organlar olduğu görülmüştür. Nitekim, nizamiye mahkemelerini Osmanlı Devleti'nin yüzlerce yıllık tecrübesine dayanan şeriye mahkemelerinden ayıran temel özelliği, bu mahkemelerde görülen davaların mevzuat hükümleri yani kanun ve nizamlar ile çözülmesi olmuştur. Çalışmamızda yaptığımız incelemelerde, modernleşme döneminden önce de İmparatorluk'ta kullanılan kanun ve nizam kavramlarının mefhumunda, modernleşme döneminde önemli değişimlerin olduğu görülmüştür. Nizamiye mahkemesinde görülen uyuşmazlıkların çözüm biçimini belirleyen kuralların önemli bir kısmı, bir hukuk dalının bütününe içine alarak etraflı ve sistemli şekilde düzenleyen, modern kanunlaştırma tekniklerine göre hazırlanmış norm derlemelerinde bulunur. Söz konusu norm derlemelerinin mehazı, 18. yüzyılın sonundan itibaren ortaya çıkan modern hukuk bilimi ve teorisinin ürünleri olan, toplumu düzenleyen kuralların etraflı ve sistemli kanunlar halinde tespit edilmesi hareketi sonucunda Kıta Avrupası'nda hazırlanan mevzuatlardır. Osmanlı Devleti'nin kendi tecrübesine dayanmayan söz konusu mevzuatın mahkemelerde uygulanabilmesi, modern hukuk bilimine dayalı yeni bir eğitim sistemini zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluğun bir sonucu olarak, Tanzimat Dönemi'nde İmparatorluk'ta modern hukuk eğitiminin verildiği kurumlar açılmıştır. Nizamiye mahkemesinde görev yapacak adli personelin yetiştiği bu kurumlarda verilen eğitim müfredatı, esas olarak Kıta Avrupası kaynaklı yeni normlar sistemi olan hukukun, başka bir ifade ile siyasi iradenin vazettiği kuralların öğretilmesi fikri üzerine inşa edilmiştir. İnceleyebildiğimiz modernleşme döneminde yazılan bilimsel eserler, bu dönemde Avrupalı hukukçuların kitapları ve fikirleri esas alınarak “hukuk” anlayışının inşa edildiğini, hukukun sistematik bir tarzda incelenmesi ve izahı yapılırken Kıta Avrupası hukukunun takip edildiğini göstermiştir. Çalışmamızda incelediğimiz dava belgeleri ile mahkeme kararları, nizami yargıda görev yapacak olan hâkim, savcı ve avukat adaylarının aldıkları bu eğitimin pratiği şekillendirdiğini, söz konusu eğitim biçiminin, belgelerin üslup ve içeriğinin belirlenmesinde etkili olduğunu göstermiştir. Zira, modernleşme dönemindeki mevzuat metinleri üzerinden davaların çözüm şeklini öğrenen hukukçu adayları, mahkemelerde söz konusu mevzuatı uygulayarak uyuşmazlıkları gidermiştir. Nizamiye mahkemelerinde uyuşmazlıkların çözüm yöntemini, kişilerin mahkemelere hangi yol ile müracaat ederek dava açacağı, davanın taraflarının iddia ve müdafaalarını ne şekilde ifade edeceklerini, tarafların ve hâkimlerin muhakeme icra edilirken hangi kurallara uymaları gerektiği modern hukuk

kuralları belirlediğinden, davalarda hazırlanan evrakın içeriğini ve biçimini, modern Kıta Avrupası hukuk mantığının şekillendirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmamız boyunca yaptığımız incelemelerde, modernleşme döneminde, Devlet'in, hem şeriye hem de nizamiye mahkemeleri bakımından, yargı görevlileri ve/veya taraflarca usûl/muhakeme ya da dava belgesi düzenleme kurallarına riayeti temin ve kontrol eden oldukça önemli kurumlarının olduğu anlaşılmıştır. Bu dönemde, gerek kadıların gerekse de nizamiye mahkemesi hâkimlerinin kararlarının doğruluğu, Osmanlı Devleti'nin merkezi kurumlarınca olağan/sistematiik biçimde denetlenmiştir. Söz konusu denetimi yapan organlar, bir davanın çözümünde başvurulmuş müeyyideli normların ne şekilde anlaşılması ya da uygulanması gerektiği konusunda, yetki alanlarında olan mahkemeler bakımından bağlayıcı yorum yapabilmışlerdir. Şeriye mahkemelerinde uygulanan kuralların doğru ve aynı suretle yorumlanıp uygulanmasını mümkün kılan merciler, bu mahkemelerin bağlı olduğu kurum olan Şeyhülislamlıkta yer alan Fetvahâne ile MTŞ'dir. Nizamiye mahkemelerinde benzer bir vazifeyi üstlenen yargı yeri ise, İstanbul'da bulunan Mahkeme-yi Temyizdir ki Mahkeme-yi Temyiz de nizamiye mahkemeleri gibi Adliye Nezaretine bağlıdır. Mahkeme-yi Temyizin, nizamiye mahkemelerinin kararlarını denetlemesi sonucunda verdiği hükümler oldukça erken bir tarihte, 1873 yılından itibaren, Adliye Nezaretinin yayın organı Cerîde-yi Adliye'de neşredilmiştir. Cerîde-yi Adliye'de yayınlanan bu kararların tüm Osmanlı ülkesinde ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümünde örnek ve rehber olacağı, “*ilmi hukukun kâffe-yi şuabâtında en âli bir talim ve tedris-i ameli ve nazari*”⁹¹⁶ teşkil edeceği, ifade edilmiştir. Şeriye mahkemeleri kararları bakımında verilen bozma hükümlerinden önemli bulunanlar, 1914 yılından 1922 yılına kadar Şeyhülislamlığın yayın organı Cerîde-yi İlmiye'de yayınlanmış, söz konusu bozma hükümlerindeki gerekçeler yeri geldikçe ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Fetvahânenin baş yetkilisi olarak görev yapmış olan Ali Haydar Efendi, söz konusu bozma hükümlerinin Cerîde-yi İlmiye'de basılıp yayınlanmasının, tüm kadılar bakımından aydınlatıcı ve faydalı olduğunu, şeriye mahkemesi kararlarındaki hataları yüzde seksen azalttığını belirtmiştir⁹¹⁷. Çalışmamızda yaptığımız incelemeler neticesinde, hem şeriye hem de nizamiye mahkemelerinde hazırlanan dava belgelerini,

⁹¹⁶ Sinapyan, a.g.e., s. 34. Cerîdeyi Adliye'de yayınlanan Mahkeme-yi Temyiz ilâmlarının, hukuk uygulamasında birlik sağladığı, Mardin tarafından da dile getirilmiştir. Bkz. Mardin, **Ahmet Cevdet Paşa**, s. 238.

⁹¹⁷ Ali Haydar Efendi, **Mebâhis**, s. 122-123.

söz konusu belgeler bakımından uygulanan denetim mekanizmasıyla birlikte değerlendirdiğimizde şu sonuca varmaktayız: Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen fıkıh tedvini çalışmasının ürünü olan Mecelle ile Avrupa'daki kanunlaştırma teknikleri ve faaliyetlerinin etkisi altında hazırlanmış modern kanun derlemelerinde yer alan kurallarla davaların çözülmesi, bu kurallara uyulup uyulmadığının denetlenmesi yargıda merkezileşmeyi artırmıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI-EL YAZMALARI*

Ali Haydar Efendi, Tatbikât-ı Şeriye Dersi.

Burdur Sancağı Bidayet Hukuk Mahkemesi Karar Defteri.

Burdur Sancağı Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesine Mahsus Zabıt Ceridesi.

Develi İlk Derece Nizamiye Mahkemesi İlâm Defteri.

Maraş İlk Derece Nizamiye Mahkemesi İlâm Defteri.

MEVZUAT METİNLERİ

Tanzimat Fermanı, **Takvim-i Vekâyi**, Sa. 187, 22 Kasım 1839 (h. 15 Ramazan 1255).

Islahata Dair Taraf-ı Vekalet-i Mutlakaya Hitaben Bâlâsı Hattı Hümayun (Islahât Fermanı), **Düstur**, T. 1, C. 1, ss. 7-14.

Vilâyet Nizamnâmesi (1864 Vilayet Nizamnâmesi), **Düstur**, T. 1, C. 1, ss. 608-624.

Vilayetlerin İdare-yi Mahsusası ve Nizamâtın Suver-i İcraiyesi Hakkında Talimat-ı Umûmiye 'dir (1867 tarihli Talimat), (çeviri yazı) Urhan, **a.g.e.**, s. 394-401.

1868 tarihli *Divan-ı Ahkâm-ı Adliyenin Nizamât-ı Esasiyesi*, **Düstur**, T. 1, C. 1, ss. 325-327.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliyenin Nizamnâme-yi Dâhilîsidir (1870 tarihli Divan-ı Ahkâm-ı Adliyenin Nizamnâme-yi Dâhilîsi), **Düstur**, T. 1, C. 1, ss. 328-342.

Mehâkim-i Nizamiye Hakkında Nizamnâmedir (1872 tarihli Mehâkim-i Nizamiye-yi Nizamnâmedir), **Düstur**, T. 1, C. 1, ss. 352-356.

1872 tarihli *Mevâdd-ı Umûmiye*, **Düstur**, T. 1, C. 1, s. 16.

Meclis-i Tedkîkât-ı Şeriyenin Vezâifini Hâvî Talîmatdır (1873 tarihli Talimat), (çeviri yazı) Akgündüz, **Kamu Hukuku**, s. 941-942.

Sicillat-ı Şeriye ve Zabt-ı Deâvî Cerîdeleri Hakkında Talimat (1874 tarihli Talimat), **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 83-85.

* Arşiv kaynaklarının künyeleri çalışmamızın metin kısmında verilmiştir.

Muallimhâne-yi Nüvvâb İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimnâme (1874 tarihli Nüvvâb Talimnâmesi), (çeviri yazı) Hasekioğlu, a.g.e., EK 1.

1875 tarihli *Fetvahâne Nizamnâmesi*, (çeviri yazı) Akgündüz, **Kamu Hukuku**, s. 943-944.

Mehâkim-i Nizamiye Dava Vekilleri Hakkında Nizamnâmedir (1876 tarihli Dava Vekilleri Nizamnâmesi), **Düstur**, T. 1, C. 3, s. 198-207.

Mekteb-i Hukuk-u Sultanî Nizamnâmesi (1878 tarihli Mekteb-i Hukuk Nizamnâmesi), (çeviri yazı) Yörük, Mekteb-i Hukuk, EK II, s. 204-209.

Vilayet Divânı Temyizleri Mahkeme-yi İstinâf ve Temyiz Deâvi Meclisleri Bidâyet Mahkemesi Ünvânıyla Yâd Olunması ve Mehâkim-i Hukukiye'nin Arzuhal Kabul Eylemesi Hakkında 22 Rebûlâhîr Sene 296 Tarihli 27 Numerosuyla Şeref-Vârid Olan Tezkire-yi Sâmiye (1879 tarihli Tezkire), **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 703-704.

Meclis-i Mebusan'ın İctimaında Kanuniyeti Teklif Olunmak Üzere Mehâkim-i Nizamiye'nin Teşkilat-ı Kanun-u Muvakkatı'dır (1879 Muvakkat Teşkilat Kanunu), **Düstur**, T. 1, C. 4, ss. 235-251.

Meclis-i Mebusan'ın İctimaında Kanuniyeti Teklif Olunmak Üzere Usûl-ü Muhakeme-yi Hukukiye Kanun-u Muvakkatıdır (1879 tarihli UMHKM), **Düstur**, T. 1, C. 4, ss. 257-318.

Bilâ Beyyine Mazmûnuyla Amel ve Hüküm Câiz Olabilecek Sûrette Senedât-ı Şeriyenin Sûret-i Tanzimi (1879 tarihli Talimat), **Düstur**, T. 1, C. 4, s. 78-82.

İlâmât-ı Şeriyenin Temyiz ve İstinafi Hakkında İrade-yi Seniye (1880 tarihli İrade-yi Seniye), **Düstur**, T. 1, Zeyl 1, s. 2-5.

Taşra Mehâkim-i Şeriyesinden Verilen İlâmların Temyiz ve İstinafi Hakkında Talimat (1882 tarihli Talimat), **Düstur**, T. 1, Zeyl 3, s. 85-88.

6 Ağustos sene 300 Tarihinde Tamîmen Vilayeti Adliye Müfettişlerine Tastir ve Tesyir Olunan Tahrîratı Umûmiye Suretidir (1884 tarihli Adliye Nezareti Tahrîratı), **Cerîde-yi Mehâkim**, Sa. 264, s. 2047-2049.

Usûl-ü Muhakeme-yi Hukukiye Kanun-u Muvakkatinin Bazı Mevaddı Makamına Kaim Olmak Üzere Zeylen Kaleme Alınıp Meclisi Ayan ve Mebusanca Tadilel Kabul Ve Tasdik Olunan Ve Meriyeti Ahkâmına Bil-İstîzân İrade-i Seniye Cenab-ı Padişahı Şeref-Müteallik Buyurulan Mevadd-ı Kanuniye Suretidir (1911 tarihli Ek Maddeler), **Takvim-i Vekâyi**, Sa. 800, 18 Nisan 1911 (18 Rebûlâhîr 1329).

Hükkâm-ı Şer ve Memurîn-i Şeriye Hakkında Kanun-u Muvakkat (1913 tarihli şerî Hâkimler Kanunu) **Düstur**, T. 2, C. 5, s. 352-361.

Usûl-ü Muhakemât-ı Şeriyeye Dair Bazı Mevad Hakkında Nizamnâme (1914 tarihli şerî Muhakeme Nizamnâmesi), **Düstur**, T. 2, C. 6, s. 571-572.

Bilumûm Mehâkim-i Şeriye ile Merbutanın Adliye Nezaretine Tahvili İrtibatı Hakkında Kanun, Düstur, T. 2, C. 9, s. 270-271.

Usûl-ü Muhakeme-yi Şeriye Kararnâmesi (1917 tarihli UMŞK), *Düstur*, T. 2, C. 9, s. 783-794.

KİTAPLAR / DERGİLER/ SÖZLÜKLER / ANSİKLOPEDİLER

Abdurrahman Talat Bey, *Tarifeli Sakk-i Kavanin-i Ahkâm-ı Adliye*, İstanbul: Mihran Matbası, 1301.

Abdurrahman Talat Bey, *Tarifeli Sakkı Kavanin-i Ahkâm-ı Adliye*, İstanbul: Matbaa-yı Nişan Berberyan, 1310.

Adliye Nezareti, *Cerîde-yi Mehâkim*, Sa. 1, 22 Nisan 1873 (h. 23 Safer 1290).

Adliye Nezareti, *Cerîde-yi Mehâkim*, Sa. 993, 3 Eylül 1898 (h. 16 Rebûlâhir 1316), s. 14207-14208.

Adliye Nezareti, *Cerîde-yi Mehâkim*, Sa. 995, 17 Eylül 1898 (h. 1 Cemâziyelevvel 1316), s. 14244-14246.

Ahmet Asım Bey-Mahmut Celaleddin Bey (nşr), *Evâmîr ve Mukarrerât-ı Şeriye Mecmûası*, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1330.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir (40-Tetimme)*, Cavid Baysun (haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986.

Ahmed Cevdet Paşa, *Mâruzât*, Yusuf Halaçoğlu (haz.), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.

Ahmet Lütü Efendi, *Mîrat-ı Adalet Yahud Tarihçe-i Adliyye-i Devlet-i Aliyye*, İstanbul: 1304.

Ahmet Ziya Bey, *Yeni ve Mükemmel Usûlü Muhakeme-yi Hukukiye Kanunu Şerhi ve Zeyli*, İstanbul: Cihan Matbası, 1329.

AKGÜNDÜZ Ahmet, *Şeriye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, C. 1, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1988.

AKGÜNDÜZ Ahmet, “Dürerü’l-Hükkâm”, *DİA*, C.X, İstanbul 1994, s. 28-29.

AKGÜNDÜZ Ahmed, *İslâm ve Osmanlı Hukûku Külliyyâtı, Birinci Cilt Kamu Hukuku (Anayasa-İdare-Ceza-Usûl-Vergi-Devletler Umumî)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011.

AKGÜNDÜZ Ahmed, *Karşılaştırmalı Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2017.

AKÖZ Alaattin, *315 Numaralı Karaman Şeriye Sicili 1896 - 1898 (R.1312 – 1314)*, Konya: Palet Yayınları, 2015.

AKÜN Ömer Faruk, “BIANCHI, Thomas-Xavier”, **DİA**, C. 6, İstanbul, 1992, ss. 117-120

AKYILDIZ Ali, “Meclis-i Vükelâ”, **DİA**, C. 28, Ankara, 2003, ss. 251-253.

AKYILDIZ Ali, **Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.

Ali Haydar Efendi, **Tatbikât-ı Şeriye Dersi**, Darü'l-Hilâfe: Matba-yı Amire, 1333.

Ali Haydar Efendi, **Mebâhisi'l-mühimme fi't-tatbikâti's-Şeriye ve'l Hukukiye**, İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1340.

Ali Haydar Efendi, **Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm**, haz. Raşit Gündoğdu, Osman Erdem, C. 1 ve 4, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

ANDONYADİ Toma, **Kamus-u Kavânin**, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1310.

ANTHOÏNE DE SAINT-JOSEPH Fortuné, **Concordance entre les codes de commerce étrangers et le code de commerce français**, Paris, 1844.

ARSLAN Ali, **Darülfünun'dan Üniversite'ye**, İstanbul: Kitabevi, 1995.

ARSLANTÜRK H. Ahmet / TÜRKHAN M. Sait, **Konya Kadı Sicili (Hicri 1321-1324/Milâdî 1903-1907) Defter 150**, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2012.

ATAR Fahrettin, “Fetva”, **DİA**, C. 12, İstanbul, ss. 486-496.

AYDIN Mehmet Âkif, “Ali Haydar Efendi, Küçük”, **DİA**, C. 2, İstanbul, 1989, s.396-397.

AYDIN Mehmet Âkif, “Hukûk-ı Âile Kararnâmesi”, **DİA**, C. 18, İstanbul, 1998, ss. 314-318.

AYDIN Mehmet Âkif, “Mahkeme”, **DİA**, C. 27, Ankara, 2003, ss. 341-344.

AYDIN Mehmet Âkif, “Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliyye”, **DİA**, C. 28, Ankara, 2003, ss. 231-235.

AYDIN Mehmet Âkif, “Mehir”, **DİA**, C. 28, Ankara, 2003, s. 389-391.

AYDIN Mehmet Âkif, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Beta, 2015.

AYDIN Mehmet Âkif **Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyyenin Temeli**, İSAM Yayınları, 2020.

BARDAKOĞLU Ali, “Beyyine”, **DİA**, C.6, İstanbul, 1992, ss. 97-98.

BARDAKOĞLU Ali, “Câmiu’l-Fusûleyn”, **DİA**, C. 7, İstanbul, 1993, ss. 108-109.

BAŞGİL Ali Fuat, **Türkiye Teşkilât Hukukunda Nizamname Mefhumu ve Nizamnamelerin Mahiyeti ve Tâbi Olduğu Hukukî Rejim**, İstanbul: Kenan Basımevi, 1939.

BAŞOĞLU Tuncay, “Tezkiye”, **DİA**, C. 41, İstanbul, 2012, s. 77-79.

BEDROSYAN M., **Rehber-i Mesalih-i Adliye**, İstanbul: Mihran Matbaası, 1301.

BEHAR Yakir, **Notions d’Éncyclopédie Juridique Ou le Droit, la Loi**, Constantinople: Etablissements J. & A. Fratelli Haim, 1915.

BELGESAY Mustafa Reşit, **Mufasssal Usûl-ü Muhakeme-yi Hukukiye**, İstanbul: Kader Matbaası, 1338.

BERKİ Ali Himmet, **İslâm Şeriatinde Kazâ (Hüküm ve Hâkimlik Tarihi ve İfta Müessesesi)**, Ankara: Yargıçoğlu Matbaası, 1962.

BERKİ Ali Himmet, **Açıklamalı Mecelle**, İstanbul: Hikmet Yayınları, 1979.

BİANCHİ, Thomas-Xavier **Vocabulaire Français-Turc (à l’usage des interprètes, des commerçants, des navigateurs, et autres voyageurs dans le Levant)**, Paris: Everat, Imprimeur De La Société De Géographie, 1831.

BİLMEN Ömer Nasuhi **Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, C. 1, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967.

BİLMEN Ömer Nasuhi, **Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, C. 8, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1970.

BİLSEL Cemil, **İstanbul Üniversitesi Tarihi**, İstanbul: Kenan Matbaası, 1943.

BİNGÖL Sedat, **Hırsova Kazâ Deâvî Meclisi Tutanakları (Nizamiyye Mahkemeleri Tutanaklarından Bir Örnek)**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2002.

BİNGÖL Sedat, **Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargı Reformu**, Eskişehir 2004.

BOYS Albert, **Histoire du droit criminel des peuples européens**, C. 1, Paris, 1865, s. 321.

BOZKURT Gülnihal, **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.

Debbağzâde Numan Efendi, **Tuhfetü’s-Sukûk**, İstanbul: Daru’t-Tıbaati’l-Amire, 1259.

DEMİREL Fatih, **Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Selanik Vilayetinde Eğitim**, İstanbul: İdeal Kültür ve Yayıncılık, 2019.

DÖLEN Emre, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yükseköğrenim Diploma ve Belgeleri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020 .

DÖNMEZ İbrahim Kâfi, “Amel”, **DİA**, C. 3, İstanbul, 1991, ss. 16-20.

EKİNCİ Ekrem Buğra, **Ateş İstidası: İslam-Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2001.

EKİNCİ Ekrem Buğra, **Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat ve Sonrası**, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017.

ERK Hasan Basri, **Meşhur Türk Hukukçuları**, (yayın yeri yok), 1958.

ERGİN Osman Nuri, **Türk Maarif Tarihi**, C. 3-4, İstanbul: Eser Matbaası, 1977.

ERGİN Osman Nuri, **Mecelle-yi Umûr-ı Belediye**, C. 1, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.

FAROQHİ Suraiya, “Sidjill”, **EI2**, C. 9, Leiden: E.J.Brill 1997, s.539-545.

FINDLEY C.V., “Mahkama”, **EI2**, C. 6, Leiden: E.J.Brill, 1991, ss. 5-9.

GEDİKLİ Fethi, **Kâtibiadllere Mahsus Sakk Osmanlı Dönemi Noterlik İşlem Formülleri**, Ankara: Türkiye Noterler Birliği Yayını, 2012.

GEDİKLİ Fethi, **Bosna Sakk Defteri: Hicri 1203/1288 (1788-1871) Tarihleri Arasında Bosna'da Hukuksal ve Toplumsal Hayat**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.

Gelibolulu Mehmed Rifat, **Istilahât-ı Meriye**, İstanbul: İstapan Matbaası, 1310.

GERBER Haim, **Ottoman Rule in Jerusalem 1890-1914**, Berlin: Klaus Schwarz, 1985.

GÖZLER Kemal, **Hukuka Giriş**, Bursa: Ekin, 2018.

GÜR A. Refik, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi**, haz. M. Nihat Aryol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Hafız Ahmet Efendi ve Şürekası (nşr.), **Sakkı Cedidü'z-Ziyaeddin**, İstanbul: Matbaayı Ahmed Kamil, 1329.

HAS Şükrü Selim, “Mültekâ'l-Ebhûr”, **DİA**, C. 31, İstanbul 2006, ss. 548-551.

HEİDBORN Adolf, **Manuel de Droit Public et Administratif de L'Empire Ottoman**, C. 1-2, Leipzig: C. W. Stern, 1908.

H. M. Ziyâeddin, **Mükemmel Istilâhât-ı Kavânin Yâhut Mâlûmât-ı Kanuniye Hülâsası**, Dersââdet, 1313 (1895), haz. Fethi Gedikli / İbrahim Enes Onat, **Osmanlı Hukuk Sözlüğü: Mükemmel Istilâhât-ı Kavânin Yahut Mâlûmât-ı Kanuniye Hülâsası**, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2017.

Hüseyin Âgâh Efendi, **Lügatçe-i Istilahât-ı Resmîye**, İstanbul: Âlem Matbaası: Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1308 (m. 1891).

Hüseyin Galib Efendi, **Kamus-u Hukuk**, İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1305.

İbn-i Abidin, **Reddü'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar**, çev. Ahmed Davudoğlu, C. 1, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1982.

İbrahim Halebî, **İzahlı Mültekâ El-Ebhur Tercümesi**, çev. Mustafa Uysal, C. 1-4, İstanbul: Elif Ofset Tesisleri, 1979.

İNALCIK, "Mahkama", **Eİ2**, C. 6, Leiden: E.J.Brill, 1991, ss. 3-5.

İNALCIK, "Kanun", **Eİ2**, C. 4, Leiden: E.J.Brill, 1997, ss. 558-562.

İNALCIK Halil, "Kanunnâme", **DİA**, C. 24, İstanbul, 2001, ss. 333-337.

İPŞİRLİ Mehmet, "Bâb-ı Meşihat", **DİA**, C.4, İstanbul, 1991, s. 362-363.

İPŞİRLİ Mehmet, "Huzur Mürâfaası", **DİA**, C.18, İstanbul, 1998, s. 444.

İPŞİRLİ Mehmet, "Medrese", **DİA**, C. 28, Ankara, 2003, ss. 327-333.

İPŞİRLİ Mehmet, "Medresetü'l-Kudât", **DİA**, C. 28, Ankara, 2003, ss. 343-344.

İZGİ Cevat , **Osmanlı Medreselerinde İlim**, C. 1, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.

KAHRAMAN Seyit Ali, GALİTEKİN Ahmet Nezh, DADAŞ Cevdet (der.), **İlmiyye Salnâmesi**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1998.

KALLEK Cengiz, "Sak", **DİA**, C.37., İstanbul, 2008, ss. 584-586.

Kavanin Mecmuası, **Usûl-ü Mukame-yi Hukukiye Kanun-u Muvakkatı**, İstanbul: İstapan Matbaası, 1312, Sa. 12.

KARAMAN Hayreddin, "Fıkıh", **DİA**, C. 13, İstanbul, 1996, ss. 1-14.

KARAKOÇ Sarkis, **Usûl-ü Muhakeme-yi Şeriye**, İstanbul: Cihan Biraderler Matbası, 1922/23 (h. 1341).

KARAVOKİROS Miltiyadi, **Lügat-ı Kavânîn-i Osmaniye (Dictionnaire de la Législation Ottomane)**, İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1310.

KAYNAR Reşat, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985, ss. 176-180.

Kazım Efendi, **Telhis-i Hukuk-u Mevzua**, İstanbul: Karabet Matbaası, 1317.

KİEFFER Jean Daniel ve BİANCHİ Thomas-Xavier, **Elsine-yi Türkiyye ve Franseviyye'nin Lûgatı: Dictionnaire Turc-Français (A l'usage des agents**

diplomatiques et consulaires, des commerçants, des navigateurs et autres voyageurs dans le Levant), C. 2, Paris: Imprimerie Royale, 1837.

KOCA Ferhat Koca, “Fetvahâne”, **DİA**, C. 13, İstanbul, 1995, ss.496-500.

Mahmud Esad Efendi, **Tarih-i İlm-i Hukuk**, Fethi Gedikli, Mahmud Esad Kalıpçı, Ebru Kayabaş, Sevtap Metin, Ayhan Ceylan, Abdullah Demir, İrem Karakoç, Abdullah Demir (Osmanlı Türkçesi’nden aktaran.), Ankara: Yetkin, 2012.

MARDİN Ebu'l-Ulâ, **Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1946.

Medrese-i Hukuk, **Hukuk-u Ceza**, Dokuzuncu Kısım, İstanbul: Mihran Matbaası, 1298.

Medreseyi Hukuk, **Hukuk-u Ticaret**, Birinci Kısım, İstanbul: Mihran Matbaası, 1298.

Mehmed Sadık b. Mustafa Şanizâde, **Bedayiu’s-Sukûk**, iç. Sakkı Ceditü’z-Ziyaeddin, Hafız Ahmet Efendi ve Şürekası (nşr.), İstanbul: Matbaa-yı Ahmed Kamil, 1329.

Molla Hüsrev (Mehmed b. Feramurz), **Gurer ve Dürer Tercümesi (Dürerü’l-Hükkâm Şerhu Gurerü’l-Ahkâm)**, çev. Arif Erkan, C. 1, İstanbul: Kit-San Matbaacılık ve Neşriyat, 1979.

Molla Hüsrev (Mehmed b. Feramurz), **Gurer ve Dürer Tercümesi (Dürerü’l-Hükkâm Şerhu Gurerü’l-Ahkâm)**, çev. Arif Erkan, C. 2-4, İstanbul: Kit-San Matbaacılık ve Neşriyat, 1980.

Münif Paşa, **Medhâl-i İlm-i Hukuk**, Sâbit Efendi (notları tutan), İstanbul: Mekteb-i Sanâyi-i Şâhâne Matbaası, 1299.

Mütercim Âsım Efendi, **Kâmûsu’l-Muhît** Tercümesi (El-Okyânûsu’l-Basît Fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît), C. 5 ve C. 6, Yayına Hazırlayan, Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

NAMUR Parfait Joseph, **Cours d'Encyclopédie du Droit ou Introduction Générale à l'Étude du Droit**, Brüksel, 1875.

Nazaret Hilmi Efendi, **İstilahât-ı Adliye: Termes Judiciaires**, İstanbul: Karabet Matbaası, 1321.

OĞUZ Mustafa / AKGÜNDÜZ Ahmet, “Hüccet”, **DİA**, C. 18, İstanbul, 1998, ss. 446-450.

OHSSON Mouradgea d’, **Tableau général de l’Empire Ottoman, divisé en deux parties, dont l’une comprend la législation Mahométane; l’autre l’histoire de l’Empire Ottoman**, C. 1, Paris: Imprimerie de monsieur, 1788.

ORTAYLI, İlber “**Kadı**”, **DİA**, C. 24, İstanbul, 2001.

ORTAYLI, İlber, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı**, İstanbul: Kronik Kitap, 2017.

OSTROROG Leon, **Pour la Réforme de la Justice Ottomane: Rapports, Exposés des Motifs, Avant-Projets de Lois**, Paris, 1912.

PRADIER-FODÉRE Paul, **Principes Généraux de Droit, de Politique et de Législation**, Paris, 1869.

Reşid Paşa, **Ruhu'l-Mecelle**, C. 8, Dersaadet: Matba-yı Hayriye ve Şürekâsı, 1328.

ROGRON Joseph André, **Code de procédure civile expliqué par ses motifs, par des exemples et par la jurisprudence**, Paris, 1841.

ROGRON Joseph André, **Les Codes Français Expliqués Par Leurs Motifs, Par Des Exemples, Et Par La Jurisprudence, Avec La Solution, Sous Chaque Article, Des Difficultés, Ainsi Que Des Principales Questions Que Présente Le Texte, La Définition Des Termes De Droit La Reproduction Des Motifs De Tous Les Arrêts-Principes, Suivi De Formulaire**, Paris, 1863.

RUBİN Avi, **Ottoman Nizamiye Courts : Law And Modernity**, New York: Palgrave Macmillan, 2011.

SARIBAL İsmet, **Osmanlı Hukuk Tarihinden Bir Kesit: Kandıra Kaza Deâvî Meclisi Tutanakları**, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019.

Sava Paşa, **Étude Sur La Theorie Du Droit Musulman**, C. 1, Paris, 1892.

Sava Paşa, **İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt**, çev. Baha Arıkan, C. 1-2, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.

SCHLECHTA-WSEHRD Ottokar, **Manuel terminologique Français-Ottoman (Mecmua-yı İstilahât-ı Resmîye)**, Viyana, Imprimerie Impériale, 1870.

SHAW Stanford / SHAW KURAL Ezel, **History Of The Ottoman Empire And Modern Turkey**, C. 2, Cambridge University Press, 1977.

Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî-yi Hukukî**, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1327.

Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî-yi Hukûk**, Memdûh ve Masbahaddin (nşr.), İstanbul: Hüseyin Bey Matbaası, 1328.

Şemseddin Sami, **Kamus-u Türkî**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010.

Şeyh Bedreddin, **Yargılama Usûlüne Dair Câmiu'l-Fusûleyn**, çev.: H.Yunus Apaydın, M. Selim Aslan, vd., Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012.

TAK Ekrem, **XVI-XVII. Yüzyıl Üsküdar Şerhiye Sicilleri: Diplomatik Bilimi Bakımından Bir İnceleme**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

TAYLAN Muslihiddin Adil, **Mâlûmât-ı Hukukiye**, İstanbul: Matbayı Amire, 1331-1333.

Tevfik Tarık Efendi, **Usûl-ü Muhakemât-ı Hukukiye ve Mevâdd-ı Müzeyyele ve İzahnâmesi**, İstanbul, 1327-1329.

UĞUR Yunus, “Şeriye Sicilleri”, **DİA**, C. 39, İstanbul, 2010, ss. 8-11.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti’nin ilmiye Teşkilâtı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

ÜÇÖK Coşkun/MUMCU Ahmet/BOZKURT Gülnihal, **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2015.

YAKUT Esra, **Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

YAVUZ Hulusi, “Cerîde-i Adliyye”, **DİA**, C. 7, İstanbul, 1993, s. 404-405.

YAVUZ Hulusi, “Cerîde-i Mehâkim”, **DİA**, C. 7, İstanbul, 1993, s. 408-409.

YAZICI Nesimi, “Cerîde-i İlmiyye”, **DİA**, C. 7, İstanbul, 1993, ss. 40-408.

Yorgaki Efendi ve Şevket Efendi, **Usûl-ü Muhakeme-i Hukukiye Kanun-u Muvakkatı Şerhi**, C. 1, Kostantiniyye: Matbayı Ebuzziya, C.1, 1304.

YOUNG George, **Corps de Droit Ottoman Recueil des Codes, Lois, Règlements, Ordonnances et Actes les plus importants du Droit Intérieur, et d’Études sur le Droit Coutumier de l’Empire Ottoman**, C.1, Oxford: Clarendon Press, 1905.

YURDAKUL İlhami, **Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı’nda Reform (1826-1876)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s.201.

MAKALELER/GAZETE YAZILARI

Adliye Nezareti, “Usûlü Mukakeme-yi Hukukiye Kanununun Mevâdd-ı Müzeyyelesine Dair İzahnâmedir”, **Cerîde-yi Adliye**, Sa. 39, 18 Temmuz 1911 (h.21 Recep 1329), ss. 2023-2062.

AGMON Iris, “Recording Procedures and Legal Culture in the Late Ottoman Sharia Court of Jaffa 1865-1890”, **Islamic Law and Society** , C.11, Sa.3, 2004, ss. 333-377.

AKGÜNDÜZ Ahmed, “İslam Hukukunun Osmanlı Devleti’nde Tatbiki: Şeriye Mahkemeleri ve Şeriye Sicilleri”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sa. 14, 2009, ss. 13-48.

AKİBA Jun, “A New School For Qadis: Education of the Sharia Judges in the Late Ottoman Empire”, **Turcica**, Sa. 35, 2003, ss. 125-163.

AKİBA Jun, “Kadılık Teşkilatında Tanzimat’ın Uygulanması: 1840 Tarihli Talimnâme-yi Hükkâm”, **Osmanlı Araştırmaları**, C. 29, Sa. 29, 2007, ss. 9-40.

AKİBA Jun, “Muallimhâne-yi Nüvvab'dan Mekteb-i Kuzat'a Osmanlı Kadı Okulunun Yarım Yüzyıllık Serüveni”, iç. **Sahn-ı Seman'dan Darülfünun'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası XIX. Yüzyıl**, Ahmet Hamdi Furat (ed), İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2021, ss. 13-29.

Ali Suavi Efendi, Duruva: İlm-i Usûlü'l Hukuk, **Ulûm Gazetesi**, Sa. 18, 1870 (1287), Paris: Trouville, ss. 1064-1081.

BEDİR Murteza, “Fikih to Law: Secularization through Curriculum”, **Islamic Law and Society**, C. 11, Sa. 3, 2004, ss. 378-401.

BELGESAY Mustafa Reşit, “Tanzimat ve Adliye Teşkilatı”, iç. **Tanzimat I**, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, ss. 211-220.

CEYHAN Muhammed, “Tanzimat Dönemi Sonrası Şeriye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açından Tahlili”, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sa. 29, 2011, ss. 49-82.

ÇADIRCI Musa, “Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarik-i İlmiyye'ye Dair Ceza Kanunnâme'si”, **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 14, Sa. 25, 1981, ss. 139-161.

EKİNCİ Ekrem Buğra, “Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, **TALİD**, C. 3, Sa. 5, 2005, ss. 417-440.

FURAT Zişan, “Nüvvâb Okullarının Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, C.99, Sa. 198, 2012, ss. 151-176.

Gad Franko, “Kavâid-i Külliyyenin Adem-i Tatbiki”, **Hukukî Bilgiler Mecmuası**, 1927, Sa. 7, ss. 362-364.

GEDİKLİ Fethi, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şeriye Sicilleri”, **TALİD**, C. 3, Sa. 5, 2005, ss. 187-214.

GEDİKLİ Fethi, “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu?”, **İÜHFM**, C. LXIX, Sa. 1-2, 2011, s. 91-104.

GEDİKLİ Fethi, “Mehmed Seyyid Bey ve Hak Kavramı Üzerinden İslâm Hukuk Felsefesi İle Avrupa Hukuk Felsefesi Arasındaki Mukâyesesi”, **İÜHFM**, C.72, Sa. 1, 2014, ss. 107-132.

GÖZLER Kemal, “Hukuk Kelimesi Kaç yaşında? Etimoloji Bize Ne Söyler?” www.anayasa.gen.tr/hukuk-kac-yasinda.htm (E.T: 12.01.2022).

GÜNAY Mehmet, “Kırkağaç Bidâyet Mahkemesi Kayıtları”, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 12, Sa. 3, 2014, ss. 97-121.

HEYD Uriel, “Osmanlıda Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri”, haz. Fethi Gedikli, (iç.) **Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002, ss. 67-98.

İbrahim Ethem Bey, “Nüfûz-u Kavaninin Sûret-i Temini”, **Mizânü'l-Hukuk**, Sa. 13, 17 Nisan 1910 (h. 6 Rebûlâhir 1328), ss. 193-195.

İPŞİRLİ Mehmet, “Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Şeriye Sicilleri”, **Tarih ve Sosyoloji Semineri**, 28-29 Mayıs 1990 Bildiriler, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, ss. 157-162.

KAYA Süleyman, “Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 3, Sa. 5, 2005, ss.379-416.

Meşihat, “Kitabü'l-Mehazır ve's-Sicillât”, **Cerîde-yi İlmiyye**, Sa. 2, 25 Haziran 1914 (h. 1 Şaban 1332), ss. 82-95.

Meşihat, “Kitabü'l-Mehazır ve's-Sicillât (mâb'ad)”, **Cerîde-yi İlmiyye**, Sa. 3, 24 Temmuz 1914 (h. 1 Ramazan 1332), ss.132-139.

Meşihat, “Kitabü'l-Mehazır ve's-Sicillât (mâb'ad)”, **Cerîde-yi İlmiyye**, Sa. 4, 23 Ağustos 1914 (h. 1 Şevval 1332), ss. 185-192.

Sabit Efendi, “Usûl-ü Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati Şerhi”, **Medrese-yi Hukuk**, Sa. 194, ss. 10-220.

SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, “Tuna Vilayeti Nizamnâmesi”, **1864 Vilayet Nizamnâmesi**, Erkan Tural ve Selim Çapar (Ed.), Ankara: TODAİE - TİAV Ortak Yayını, 2015, ss. 47-50.

SİNAPYAN Kirkor, “Mehâkim Kararlarının Esbâb ve İlal-i Kanuniyeye Müstenid Olması Lüzumuna Dair Mütâlaât”, **Muhâmât**, Sa. 2, 24 Ağustos 1911 (h. 28 Şaban 1329), s. 33-34.

SOFUOĞLU Hadi, “İlm-i Sakk ve Debbağzâde Numân Efendi (1224/1809)'nin “Tuhfetü's-Sukûku”, **DEÜİFD**, XXXV/2012, ss.197-221.

Talat Bey, “Tefsir-i Kanun”, **Cerîde-yi Adliye**, Sa. 29, 2 Mart 1910 (h. 19 Safer 1328), s. 1420-1428.

Takvim-i Vekâyi, Sa. 865, 5 Kasım 1866 (26 Cemâziyelâhir 1283).

Takvim-i Vekâyi, Sa. 1238, 18 Haziran 1870 (h. 18 Rabiulevvel 1287).

TURAL Erkan, “1864 Vilayet Nizamnâmesi”, **1864 Vilayet Nizamnâmesi**, Erkan Tural ve Selim Çapar (Ed.), Ankara: TODAİE - TİAV Ortak Yayını, 2015, ss. 69-96.

TURAL Erkan, 1864 Vilayet Nizamnâmesi, iç. **1864 Vilayet Nizamnâmesi**, Erkan Tural ve Selim Çapar (Ed.), Ankara: TODAİE - TİAV Ortak Yayını, 2015, s. 374-383

URHAN Vahide Feyza, 1867 Vilayet Nizamnâmesi, **1864 Vilayet Nizamnâmesi**, Erkan Tural ve Selim Çapar (Ed.), Ankara: TODAİE - TİAV Ortak Yayını, 2015, ss. 394-400.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı “Şerî Mahkeme Sicilleri”, **Ülkü Dergisi**, sa.29, 1935, s. 365-368.

Hıfzı Veldet, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, iç. **Tanzimat I**, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, ss. 139-209.

YAMAN T. Mümtaz, “Şerî Mahkeme Sicilleri”, **Ülkü**, İlkteşrin, 1938, s.153-164.

YILMAZ Yasin, “Hukuk Reformu Metinleri 20: Droit ile Usûl-i İslâmiyeyi Cem - Ali Suavi'nin Duruva: İlm-i Usûlü'l-Hukuk'u (1870)”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, Sa. 30, 2020, ss. 221-228.

YÖRÜK Ali Adem, “İlk Hukuk Lügatlerimiz (1870-1928)”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, Sa. 2, 2006, ss. 99-127.

YÖRÜK Ali Adem, “Hukuk Reformu Metinleri-2: Kont Ostorog'un Adliye Nazırı Manyasizâde Refik Bey'e Sunduğu 6 Şubat 1909 Tarihli Rapor”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, Sa. 22, 2016, ss. 51-63.

TEZLER VE İNTERNET KAYNAKLARI

ACIOĞLU Serpil, 137 Numaralı Ayntâb Şeriye Sicilinin (H. 1216 -1220/M. 1801 - 1806) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Gaziantep Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

ADLIĞ Davut, 415 Numaralı Bitlis Şeriye Sicilinin Transkripsiyonu, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.

AKTAŞ Ayşe, Osmanlılar'da Şurût İlmi: Ali Haydar Efendi Örneği, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.

AKTUĞ Galip, H. 1324-1328 Tarihli Kırşehir- Çiçekdağı Şeriye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Niğde Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.

ALBAYRAK Hafize, Konya Şeriye Sicillerinden 130 Nolu Defterin Değerlendirilmesi, Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.

ARİ Ahmet, 233 Numaralı Şeydişehir Şeriye Sicili (Değerlendirme ve Transkripsiyonu) (Rumi 1304-1307/Miladi 1888-1891), Batman Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.

ARSLAN Muhammet, 388 Numaralı Ankara Şeriye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1327 – M. 1909), Karabük Üniversitesi LEE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021.

BİRHAN Ahmet Kerem, 8983 Numaralı Maraş Şeriye Sicili'nin 1-105. Sayfalarının Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1297-1299/M.1879-1881), Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.

BOLULU Hakan, 461 Numaralı Elbistan Şeriye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1310-1317 / M.1892-1900), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

CAN Mustafa, 24 Nolu Eğin Şeriye Sicili Transkripsiyonu ve Hukukî Değerlendirmesi (H. 1301-1302 / M.1883-1885), Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

ÇETİN Sadık, 196 Numaralı Besni Şeriye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (R.1326–1328 / M.1910–1912), Gaziantep Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.

DEMİRCAN Arzu, 20/1 Numaralı (H. 1326-1327/M.1908-1909) Kırşehir Şeriye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Erciyes Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009.

EMEKLİ Oğuzhan, 420 Numaralı Ankara Şeriye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1331-1335 – M. 1913-1917), Karabük Üniversitesi LEE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.

ESENGÜN HASEKİOĞLU Ferda, Osmanlı'nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Bir Okul: Medresetü'l-Kudât, Marmara Üniversitesi SBE, 2019.

FAYDALI Nurullah, 18 Numaralı Kırşehir Şeriye Sicili'nin (H. 1325-1326, R.1323, M.1907-1908) Transkripsiyonu, İslâm Hukuku Açısından Tahlil ve Değerlendirmesi, Erciyes Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.

GEDİKLİ Fethi, Nizamiye Mahkemelerinin Kuruluşu, Yapısı ve Hukuk Yargılama Usûlü, İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1989

GÖKGEDİK Emine, 239 Numaralı Adıyaman Kadı Sicili (H. 1329 – 1333/M. 1911-1915) 1-105. Sayfalarının Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.

KILIÇAL Miyeser, 801 Numaralı Bartın Şeriye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Karabük Üniversitesi LEE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2022.

KUŞ Yusuf, 222/2 Numaralı Urfa Şeriye Sicili'nin (H. 1309/M. 1891- 1892) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Harran Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.

NAMAZ Ümran, 348 Numaralı Tarsus Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1315-1316 / M. 1897-1898. 1898-1899), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

OKTAY Soner, 803 Numaralı Bartın Şeriye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Karabük Üniversitesi LEE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2022.

OKUR Saliha, Cerîde-i İlmiyye'de Nakz kararlarının Hukukî Tahlili, Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001.

ÖNCEL Kemal, 98 Numaralı Antalya Şeriye Sicili H. 1330-1331/M.1912-1913 (Vr. 1-50) (Transkripsiyon, Tahlil ve İndeks), İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013

ÖTKÜN İslim, 216/1 Numaralı Urfa Şeriye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H. 1315-1316/M.1897-1898), Harran Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021.

ÖZDAMAR Toroshan, 176 Numaralı Besni Şeriye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016

ÖZDEMİR Hacı Bayram, XXVI Numaralı Antalya Şeriye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi 1301–1302 (M.1883–1885), Akdeniz Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

SALEP Mustafa, 9/1 Numaralı Develi Şeriye Sicili'nin (H. 1317-1318/ M. 1899-1901) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Erciyes Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.

ŞAHİN Esra, 1754 Numaralı Çorum Şeriye Siciline Göre Çorum'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1826-1838), Hitit Üniversitesi SBE, 2017

ŞAHİN Özlem, 9/2 Numaralı Develi Şeriye Sicili (H. 1317–1321 / M. 1899–1903) Transkripsiyon ve Değerlendirme, Erciyes Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

ŞENTOP Mustafa, Şeriye Mahkemelerinde Temyiz ve İstinaf XIX. ve XX. Yüzyıl, Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995

ŞİLEN Mehmet, 208 Numaralı Urfa Şeriye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Harran Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.

TAŞTAN Yusuf, 2147 Nolu Safranbolu Şeriye Sicili Transkripsiyonu (H. 1304-1307/M.1886-1890), Karabük Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.

TEKDAL Danyal, 208 Numaralı Mardin Şeriye Sicili (Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirme), Dicle Üniversitesi SBE, 2009.

TEKİN Hatice, 219 Numaralı Urfa Şeriye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H. 1311-1312 / M. 1893-1895), Harran Üniversitesi SBE Tarih Ana Bilim Dalı Tarih Bilim Dalı, 2019.

USTASU İhsan, 1780 Numaralı Samsun Şeriye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Artvin Çoruh Üniversitesi SBE, 2021.

YILDIRIM Mehmet Ali, 152 Numaralı (H. 1302-1303/M.1884-1885) Ayntab Şeriye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Gaziantep Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

YÖRÜK Ali Adem, Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.

YÜZGEÇER Hatice, 2 Numaralı Yozgat Şeriye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1299-1304/M.1882-1887), Erciyes Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.

ZORLU Mehmet, 1888 - 1889 Yıllarına Ait Samsun Şeriye Sicilinde Yer Alan Belgelerin Tahlili, Ondokuzmayıs Üniversitesi SBE, 2012.

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/anasayfa/>, Önceki Anayasalar 1876 Kanun-u Esâî, E.T.: 20.02.2022.

<http://lugatim.com/>, “Hasm” Maddesi, E.T.: 20.07.2022.

<http://lugatim.com/>, “Kavanin” Maddesi, E.T.: 03.04.2022.

<http://lugatim.com/>, “Muarrif” Maddesi, E.T.: 20.07.2022.

<http://lugatim.com/>, “Muhâsama” Maddesi, E.T.: 20.07.2022.

<http://lugatim.com/>, “Nizamât” Maddesi, E.T.: 03.04.2022.

<http://lugatim.com/>, “Şöhret” Maddesi, E.T.: 16.01.2022.

<http://isamveri.org/pdfrisaleosm>, E.T.: 20.01.2022.

<https://katalog.marmara.edu.tr/>, E.T.: 20.10.2021.

<https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/>, E.T.: 28.08.2021.

<https://openaccess.marmara.edu.tr>, E.T.: 20.10.2021.

<https://sozluk.gov.tr/>, “Mestûre” Maddesi, E.T.: 20.08.2022.

<https://www.yargitay.gov.tr/>, Tarihçe, E.T.: 20.11.2022.

<https://hukuk.istanbul.edu.tr/>, Tarihçe, E.T.: 20.02.2022.

<http://isamveri.org/pdfrisaleosm/R259321.pdf>, Rapport Sur Le Code De Procédure Civile Ottoman, Péra, 30 Juin 1880, E.T.: 15.12.2021.

<https://adaletdergisi.adalet.gov.tr/index.html>, **Cerîde-i Mehâkim/Cerîde-i Mehâkim-i Adliye/Ceride-i Adliye**, E.T.: 20.06.2022.

<https://mafr.fr/en/>, Lois des 16 et 24 août 1790 sur l'organisation judiciaire, E.T.: 20.09.2022.

EKLER

EK B.1

Şeyhülislamlığın Yayınladığı Şeriye Mahkemesi İlâm Örneği⁹¹⁸

Numune: (...) kazâsı kurrâsından, (...) karyesi ahâlisinden ve (...) esnafından, sahib-i arzuhal Abdel oğlu Mehmet Ağa ibni Veli Ağa, kazâ-yı mezkûr mahkeme-yi şeriyesinde, meclis-i şerî enverde, keزالık karye-yi mezkûre sâkinelerinden zâtı tarif-i şerî ile muarrefe Ayşe Hanım ibnete Osman Efendi muvâcehesinde, bervech-i âti iddia eyledi. **(1) Mahkeme ve Teşkil-i Tarafeyn**

(...) tarihinden yirmi gün mukaddem yani işbu sene-yi mübâreke Receb-i şerîf-i guresi Salı günü ben ve işbu hazire bi'l-meclis Ayşe Hanım âkil ve bâliğ ve mevânî-i şeriyeden hâli olduğumuz halde (...) menziline karye-yi mezkûre ahalisinden mezbûre Ayşe Hanım'ın rızâen er karındaşları Dalli Mehmet oğlu Ali Ağa ibn Mehmet ile Ebukâli oğlu Hacı Hasan Ağa ibn Ahmet mahzârında, ben mezbûre Ayşe Hanım'a hitaben, 300 kuruş mehr-i muaccel ve 500 kuruş mehr-i müeccel ile seni aldım dediğimde, ol dâhi meclis-i mezkûrde 300 kuruş mehr-i muaccel ve 500 kuruş mehr-i müeccel ile sana vardım demekle, bu vechile mezbûre Ayşe Hanım menkûham olup mehr-i muacceli olan 300 kuruş dahi, tarih-i nikahtan iki gün sonra, şahidân-ı mezbûran yanlarında yedimden tamâmen ahz-u kabz eylemişken hâlâ bana itaat ve hukuk-u zevciyete riâyetten ibâ ve imtina eder olmakla, sual olunup karye-yi mezkûrede kâin mesken-i şerî olan menzilime gelip bana itaat ve hukuk-u zevciyete riayete, mezbûre Ayşe Hanım'a tembih olunmak matlubumdur. **(2) Sûret-i Dava**

Lede's-sûal müddeî-aleyha mezbûre Ayşe Hanım dahi cevabında, mezbûr Mehmet Ağa ile beynimizde asla nikah vâkî olmamıştır, diye müddei mezbûr Mehmet Ağa'nın dava-yı mezkûresini bi'l-küllîye inkar ve hatta üç gün evvel mezbûr Mehmet Ağa dayısı Hacı Ahmet Efendi'yi pederim Osman Efendi nezdine göndererek beni istinkâh etti, diye müddei mezbûr Mehmet Ağa'nın inkarına mukârin def'a tasaddi edip, lakin bervech-i mukarrer müddeâsını ispattan izhârı acz ile talebi tahlif dahi olmadığını söyledi. **(3) Sûret-i Cevab**

Müddei mezbûr Mehmet Ağa'dan ber-minvâl-i muharrer akd-i nikah ve mehr-i muaccel-i mezkûru teslim eylemiş olduğu hakkındaki müddeâsına beyyine talep olundukta, şahidân-ı mezbûran Mehmet oğlu Ali Ağa bin Mehmet ile Ebukâli oğlu Hacı Hasan Ağa ibn Ahmet Ağa meclis-i şere hâzıran olup istişhâd olunduklarında, filhakîka (...) tarihinden yirmi gün mukaddem yani işbu sene-yi mübarek Recebinin birinci Salı günü (...) menziline bizim huzurumuzda her ikisi dahi âkil ve bâliğ ve mevânî-i şeriyeden hâli oldukları halde, müddei mezbûr Mehmet Ağa, işbu zatına arifân olduğumuz müddeî-aleyha mezbûre Ayşe Hanım'a hitaben, 300 kuruş mehr-i muaccel ve 500 kuruş mehr-i müeccel ile seni aldım dediğinde, mezbûre Ayşe Hanım

⁹¹⁸ Meşîhat, Kitabü'l-Mehazır ve's-Sicillât, **Cerîde-yi İlmiyye**, Sa. 2, 25 Haziran 1914 (h. 1 Şaban 1332), s. 85-87

dahi meclis-i tezvicde 300 kuruş mehr-i muaccel ve 500 kuruş mehr-i müeccel ile ben de sana vardım dedi ve iki gün sonra, mezbûr Mehmet Ağa mehr-i muaccel-i mezkûr 300 kuruşu yine bizim huzurumuzda mezbûre Ayşe Hanım'a tamamen teslim ve o da tesellüm eyledi. Biz bu hususa bu vechile şahidiz, şehâdet dahi ederiz diye her biri bil-muvâcehe ber-nehc-i şerî edâ-ı şehâdet eylediler. **(4) Esbâb-ı Sübutiye ve İstimâ-yı Şuhûd**

Şahidân-ı mezbûran usûl-ü mevzûasına tevfikân mensup oldukları karye-yi mezkûre imamı filan bin filan ve muhtar oğlu filan bin filandan, evvela bâ-varaka-ı mestûre sırren ve ba'de tarafeyn ile şahidân-ı mezbûran hazır oldukları halde mezbûrandan alenen lede't-tezkiye adl ve makbulu's-şehâde oldukları iş'ar ve ihbar olunmuştur. **(5) Tezkiye-i Şuhûd**

Şehâdet-i mezkûre mücebince, müddeî-aleyha mezbûre Ayşe Hanım, müddei mezbûr Mehmet Ağa'nın bervech-i muharrer münkuhâsı olduğuna bade'l-hüküm bi'l-muayene mesken-i şerî olduğu tebeyyün eden müddei mezbûr Mehmet Ağa'nın karye-yi mezkûrede kâ'in menzil-i mezkûruna gidip, itaat ve hukuku zevciyete riayet müddeî-aleyha mezbûre Ayşe Hanım'a tembih olunduğu tescil ve ilâm olundu." Tahriren men yevmi'l aşirin min Recebi'l **(6) Sûret-i Hüküm**

EK B.2

Mestûre Belgesi Örneği⁹¹⁹

İstanbul'da, Molla Gürani Mahallesi'nde sakin, filan Efendi ibn filan bin filan, yine İstanbul'da, Hoca Sinan Mahallesi'nden müderrisinden filan Efendi'den, küttâb semeninden bin kuruş Mahmud Paşa Mahkemesinde dava ve müddeî-aleyhin inkarına binaen, müddeasına işbu mestûre zeylinde ismi muharrer şahit ile diğer şahit şehâdet etmeleriyle işbu ismi muharrer olan şahidin adil ve makbûlu's-şehâdeh olup olmadığını bilmek lazım olduğundan, hasbeten lillâhi teâla mâlûmâtınız vechile şahid-i mezbûrun ismi zîrine makbul olup olmadığı tahrîr ile mesâb olalar.

Hoca Paşa karibinde Çelebi Oğlu Alaaddin Mahallesi'nden ve Mısır Çarşısı attarlarından orta boylu kumral sakallı Hoca Paşa Efendi ibn filan bin filan

Adil ve makbûlu's-şehâdedir

İmza

imza

imza

Yusuf bin Ali an esnaf attaran

Elhac Hasan bin Hüseyin kethüda-yı attaran

Ali ibn Mustafa Selim an esnaf attaran.

⁹¹⁹ Takvim-i Vekâî, Sa. 865, 5 Kasım 1866 (26 Cemâziyelâhir 1283).

EK C.1

Celp Defterinden Örnek Bir Sayfa⁹²⁰

(...) Bidayet Mahkemesi (...) Hukuk Dairesinin Celp Defteridir							
Sahife numerosu (bir)		Mahkemenin Mührü		Sahife Numerosu (1)			
sene (...) ve (...) sene				cumartesi yevm			
Mülâhazât	Mübaşirinİ smi	Katibin İsmi	Hülasâ- yı Dava	Müddei- aleyh	Müddei	Evrak Nume- rosu	Sıra Nume rosu
Muvafakat-ı tarafeyn ile (...) sene ve (...) sene tarihe müsâdif Çarşamba gününe taalluk olundu (...) sene	Mehmet Efendi	Ahmet Efendi	Redd-i vediâya dairdir	Dersaadet'te Bayezit'te 10 numerolu dükkan sakin tüccardan Musa Efendi	Dersaadet'te Fatih'te sakın boyacı esnafından Kayserili Ali bin Veli	12	1
	Tahsin Efendi	Hasan Efendi	Hibeden rücû'a dairdir	Dersaadet'te Bayezid'de (...) mahallede sakin Nuri Efendi Erzurumi	Üsküdar'da Çırağı Hamza Mahallesi-nde sakin tüccardan Abdullah Efendi	25	2
İşbu dava evrakı (...) numerolu dava evrakıyla tevhid edildi sene (...)	Tahsin Efendi	Hasan Efendi	Hibeden rücû'a dairdir	İstanbul'da Yeni Kapıda (...) numerolu dükkan sakin bakkal Toduri	Üsküdar'da Ayazma'da (...) numerolu hanede sakın Hristo veledi Petro	35	3

⁹²⁰ Şevki Efendi, **Sakk-i Adli**, 1327, s. 235

EK C.2

İlk Derece Nizamiye Mahkemesi Duruşma Tutanağı
Örnekleri⁹²¹

Varaka 4

Zabıt Kâtibi Mehmet Şükrü Efendi	Menşe’i Deâvî Fekk-i Haciz	Nev’i Vicahî	Zabıt Numerosu 25	Evrak Numerosu 121
Tetkik Olunan Evrak Vesairenin Keyfiyyâtı				
Tarih-i Kaydı 6 Şubat 310 Bed’i Muhakeme Tarihi 28 Mart 311	Müddeî-aleyh	Müddei		Tarih-i Havalesi 6 Şubat 310
	Hazine Dava Vekili Dastan Efendi	İbrahim Ağazade Süleyman Ağa Vekili Hacı Agop Efendi	İsim ve Şöhret	
	Burdur	Burdur	Mahall-i İkamet	
	Devlet-i Aliyye	Devlet-i Aliyye	Tabiiyeti	
Muhakemesinde Bulunan Heyetin Mevcudu				
Reis Adem Fehim Efendi	Aza Mehmet İzzet Efendi	Aza Astaş Efendi		
Burdur’un Derslik Mahallesi’nde, İbrahim Ağazade Süleyman Ağa’nın bâ-hüccet-i şerî vekili Bilkisyan Hacı Agop Efendi imzasıyla, Burdur Sancağı Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Riyâsetine verilen ve defteri mahsusunda yüz yirmi birinci numerosuna mukayyed bulunan 5 Şubat 31 tarihli arzuhalinde, Burdur’a tâbi Kışla karyesinde, Kaltan Oğlu Halil’in hanesinde, murahhas müvekkili İbrahim Ağazade Süleyman Ağa’nın yüz elli kile asitane hıntası, Hacı Habib oğlu Ethem’in tıfılı merkum Ethem’in hazine-yi celile-yi merkûmeye mahkumun-bih duyûnunu temin-i istifası zımnında, hazine vekili Dastan Efendi tarafından vukû bulan talep üzerine, Burdur İcra Memuriyeti tarafından taht-ı hacze alınmış ve hınta-yı mahcûz-u mezkûr ise müvekkilinin malı olduğunu ispata hazır bulunmuş olduğundan, hazine vekili mumaileyh Dastan Efendi’nin celbiyle bi’l-muhakeme haczin fekkini ve masârif-ı muhakemenin dahi hazineye tahmili ve netice-yi muhakemeye değin muamelât-ı icraiyesinin tehiri zımnında icra memurluğuna tebligat-ı resmîye icrası hususları talep ve dava olunmuştur. Ale’l-usûl tanzim ve tebliğ ettirilen davetiye varakası üzerine, 28 Şubat 310 tarihinde müddei Süleyman Ağa tarafından, leh ve aleyhimde vukû bulmuş ve bulacak umûm davanın bidâyete ve itiraza ve iadete ve istinafa ve temyize muhâkeme ve muraafaaya ve her nevi evrakı tesis ve tanzim				

⁹²¹ Bu zabıtlar, Burdur İlk Derece Mahkemesi Hukuk Dairesine ait zabıt ceridesi içerisinde yer alan, duruşma tutanakları örnekleridir. Bkz. 06 Mil Yz C 57, DVD No 1757.

ve vaz'ı imza ile takdime ve isbat -ı müddeâ zımında ikame ve istima ve reddi şuhûda ve tahlif ve istihlafa ve tebliğ ve tebellüğe, hakem ve mümeyyiz ve ehli hibre nasba ve azle ve sulh ve ibraya mütevakıf olacağı umûrun külliyesini ifaya mezunen, ba-hücceti şerî Bilkisyan Hacı Agop ve hazine-yi celile tarafından da Dastan Süreyya Efendi'ler vekâleten vürûd etmesiyle, Ahmet ve Kamile namlarıyla iki nefer yetimi olduğu beyanından ibaret bulunan 7 Şevval 312 tarihli tezkire muvacehe-yi tarafeyne okutturulduktan sonra, mübrez senet vekil-i musahhar Mustafa Efendi'ye irae ile isticvab olundukta külliye inkar eyleyerek, suret-i isbatı müddeiden sorulduktan, müddeî-aleyhlerden kefil Ahmet Efendi'nin mührü huruf ve hattı tebliğ ettirdiği davetiye varakası üzerine verdiği istidâsında dahi mevzu bulunmuş olduğundan tetkikini ve vasi hakkında olan davasıyla ispat edebileceğinden inde'l-iktiza yemini tatbika taht-ı karara alınmasını talep etmiş ve lede'l-tetkik müddeî-aleyhlerinden kefil Ahmet Efendi'nin mübrez senedinin kefalet hamışinde mevzu dört mührü zikrolunan istidâsında mevzu dört mührünün tıpkı ve aynı olduğu anlaşılmış ve vekil-i musahhar da müvekkilinin hakk-ı itirazı baki olmak üzere kararlaştırılmasını söylemiş ve başka diyecekleri olmadığını tarafeyn ifade eylemiş olmalarıyla, hitam-ı muhakeme tefhim kılındı.

İcabi lede'l-müzakere müddei Süleyman usta, vasileri bulunduğu Yaru karyesinden olan Köylü oğlu Mustafa'nın yetimleri Ahmet ve Kamile'nin akçesinden eytam müdiri marifeti ve müddeî-aleyhlerden Çelebizade Ahmet Efendi'nin kefaletiyle, validesi Esmâ kadına ikraz edilen bin üç yüz yirmi iki kuruşun ahzına muvafık olamadığından, meblağ-ı mezkûrun kefil dahil her ikisinden aldırılmasını dava ve bir kıt'a senet ibraz etmiş ve vekil-i musahhar da davayı ve senedi külliye inkar eylemiş ise de sened-i mübrezdeki müddeî-aleyhlerden Ahmet Efendi'nin mührü ~~ol-babda~~⁹²² kendisine tebliğ olunan davetiye varakası üzerine bu babda verdiği istidâdaki mührüne nazar olundukta yek diğerinin tıpkı ve aynı olduğu tahakkuk etmiş olduğundan, Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye'nin bin altı yüz dokuzuncu maddesinin fıkra-yı saniyesi ile altı yüz kırk dördüncü maddesine tevfikân, ikrar bi'l-kitabına ve kefaletnâme ve diğer Esmâ kadının hakkındaki davasını ispat edemeyeceğinden inde'l ... talika davasının taht-ı karara alınması yolundaki müddeinin talebi dahi muvafık-ı kanun görülmüş olduğundan, mezbûrenin de ... taalluku cihetleriyle meblağ-ı müddeabih bin üç yüz yirmi iki kuruşluk senedin inkıza-yı davası olan, gurreyi Muharrem 306 tarihinden hüküm tarihi olan 23 Mart 311 / 11 Şevval 312 tarihine kadar, arada mürur eden iki bin seksen bir günlük eyyam-ı maarre faizi olan cedid Murâbaha Nizamnâmesi'ne tevfikân yüzde otuz paraden altı yüz seksen yedi kuruş otuz pare ile ~~kendisiyle~~⁹²³ balığ olacağı iki bin dokuz kuruşun her ikisinden tahsiliyle, eytam sandığına teslimine kabili itirazât olmak üzere gıyaben ve ittifaken verilen karar tefhim kılındı.
23 Mart 311 Zabıt Kâtibi Mehmet Şükrü

⁹²² Orijinal belgede üstü çizilidir.

⁹²³ Orijinal belgede üstü çizilidir.

Varaka 4 Original Kayıt

Varaka 9

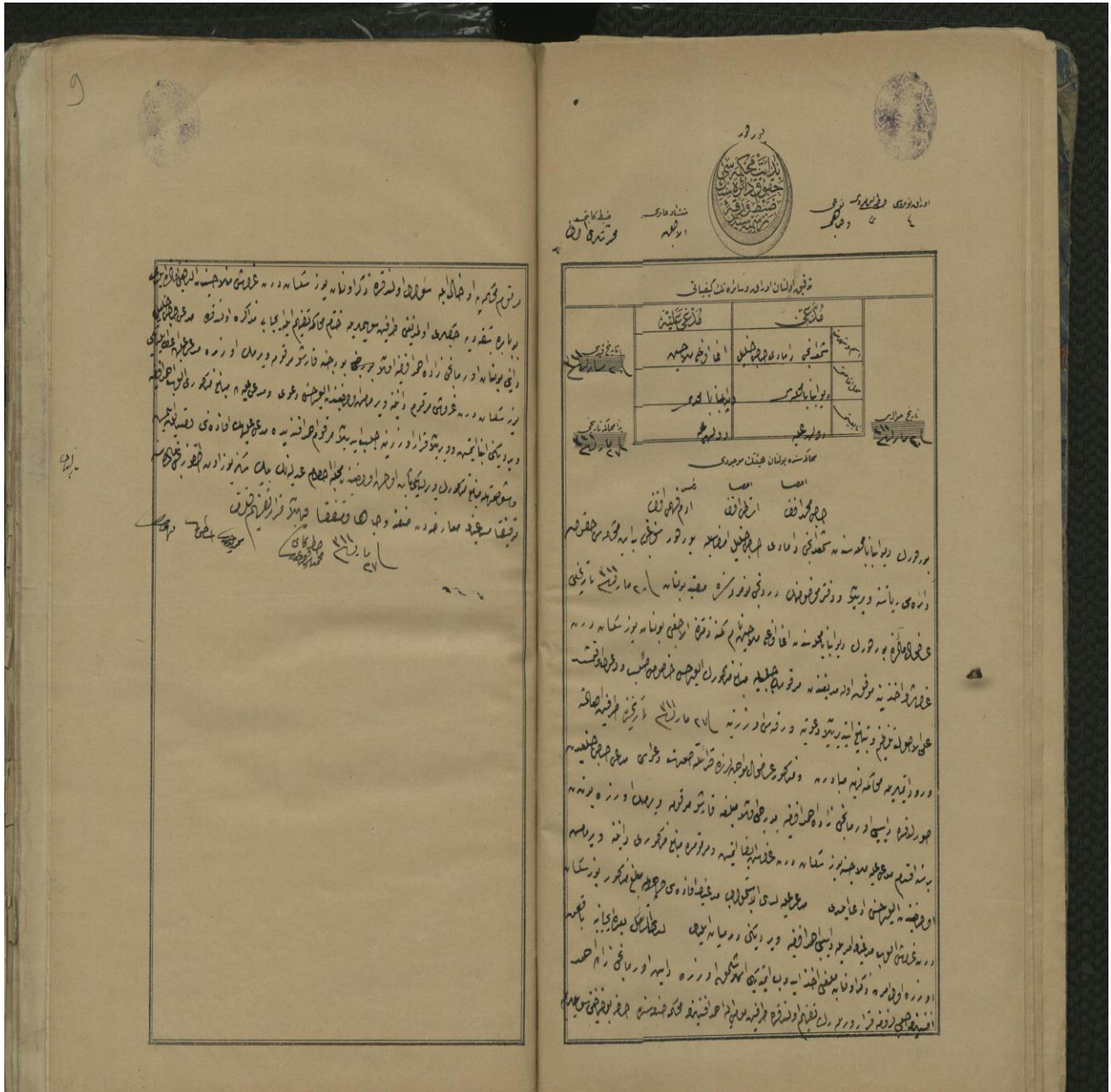
Zabıt Kâtibi	Menşe’i Deâvî	Nev’i	Zabıt Numerosu	Evrak Numerosu
Mehmet Şükrü Efendi	Alacak	Vicahî	11	4
Tetkik Olunan Evrak Vesairenin Keyfiyyâtı				
Tarih-i Kaydı 20 Mart 311 Bed’i Muhakeme Tarihi 27 Mart 311	Müddeî-aleyh	Müddei		Tarih-i Havalesi 20 Mart 311
	Ağa Oğlu Molla Hüseyin	Şamdancı Damadı Hacı Halil	İsim ve Şöhret	
	Divan Baba Mahallesi	Divan Baba Mahallesi	Mahall-i İkamet	
	Devlet-i Aliyye	Devlet-i Aliyye	Tabiiyeti	
Muhakemesinde Bulunan Heyetin Mevcudu				
Reis Adem Fehim Efendi	Aza Astaş Efendi	Aza Hacı Mehmet Efendi		
Burdur’un Divan Baba Mahallesi’nden şamdancı damadı Hacı Halil imzasıyla, Burdur Sancağı Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Riyâsetine verilen ve defter-i mahsusunun dördüncü numerosuna mukayyed bulunan 20 Mart 311 tarihli arzuhalinde, Burdur’un Divan Baba Mahallesi’nde Ağa oğlu Molla Hüseyin nam kimesne zımnında alacağı bulunan yüz seksen dört kuruşun ahzına muvafık olmadığından, merkurum celbiyle meblağ-ı mezkûrun alınması hususu talep ve dava olunmuştur. Ale’l-usûl tanzim ve tebliğ edilen davetiye varakası üzerine, 28 Mart 311 tarihinde, tarafeyn asaleta vürûd etmeleriyle muhakemelerine mübaderet ve mezkûr arzuhal muvacehelerinde kıraatle sûret-i davası müddei Hacı Halil’den soruldukta, dayısı Ormancızade Ahmet Efendi’ye borcu olunan meblağa karşı merkuma vermek üzerine bundan bir sene akdem müddeî-aleyh Molla Hüseyin’e yüz seksen dört kuruş ifa etmiş ve merkurum meblağ-ı mezkûru dayısına vermemiş olduğundan alacağını iddia eyledi. Müddeî-aleyh lede’l-isticvab müddeinin ifadesi ... meblağ-ı mezkûr yüz seksen dört kuruş olup müddeinin emriyle dayısı Ahmet Efendi’ye verdiğini dermeyan eyledi. Lede’s-sual bed’ icâbına bakılmak üzere evvel emirde müzakere zikrolunan meblağın ahz edilip edilmediği anlaşılmak üzere, dayın Ormancızade Ahmet Efendi’nin celp ... karar verilerek tefhim olundukta, tarafeyn mumailiyh Ahmet Efendi’nin mahkeme huzurunda hazır bulunduğunu söyleyerek merkurum muhakemede o haliyle sual olundukta, zikrolunan yüz seksen dört kuruşu Molla Hüseyin’den aldığını ifade etti. Bu babda başka diyecekleri olmadığını tarafeyn söylemeleriyle hitam-ı muhakeme tefhim ile icâb-ı müzakere olundukta, müddei Hacı Halil’in dayını bulunan Ormancızade Ahmet Efendi’ye olan borcu⁹²⁴ borcuna karşı merkuma vermek üzere müddeî-aleyha îtâ eylediği yüz seksen dört kuruşu merkurum				

⁹²⁴ Orijinal belgede üstü çizilidir.

dayinine vermemiş olduğundan alacağını dava ve müddeî-aleyh de meblağ-ı mezkûru alıp Ahmet Efendi'ye verdiği binâ etmiş ve verilen karar üzerine celp edilen merkum Ahmet Efendi de müddeî-aleyhin ifadesini tasdik eylemiş ve şu sûretle meblağ-ı mezkûrun verildiği sabit olmuş olduğundan, Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye'nin bin sekiz yüz on dokuzuncu maddesine tevfikân müddeinin muarazadan men'ine vicâhen ve müttefikân verilen karar tefhim kılındı. 28 Mart 311 Zabıt Kâtibi Mehmet Şükrü

Varaka 9 Orjinal Kayıt

EK C.3

Karar Defterinden Örnek Bir Sayfa⁹²⁵

Mahkeme Mührü Numerosu				Sahife		
Kâtibi	Hülâsa-yı dava	Tarafeynin ismi		Aded-i karar-ı kat'î	Aded-i evrak	Evrak numerosu
		Müddei aleyh	Müddei			
Nuri	Bâ-senet alacak	Mehmet	Ahmet	88	113	120
Reis Ali Aza İhsan Aza Veli Bugün müddei Ahmet Efendi ile müddeî-aleyh Mehmet Efendi vekili mahkemeye gelerek muhakeme-yi lazıme bade'l-icra icâb-ı müzakere olundukda ilel ve esbâb-ı tanzim kılınacak zabıtnâmede⁹²⁶ gösterileceği vechile müddeî-aleyh Mehmet Efendi'nin müddeiye (...) kuruş deyni olduğu sabit olduğundan şu kadar kuruşun ma-faiz ve masârif-i muhakeme müddeî-aleyhden tahsiline ittifak-ı âra ile karar verilerek müddei ile müddeî-aleyh vekiline tefhim olundu. İmza imza imza Pazartesi fi Zilhicce sene 326 ve fi Kânûnuevvel sene 324						

⁹²⁵ Şevki Efendi, **Sakk-i Adlî**, 1328, s. 38-39

⁹²⁶ Kitapta “*zabıtnâme*” yazılmıştır

EK C.4

Adliye Nezaretinin Yayınladığı Dava Belgesi Örnekleri
(Dava Dilekçeleri, Duruşma Tutanağı, Mahkeme Kararı)⁹²⁷

Esas Dava Arzuhali Numunesi⁹²⁸
Dersaadet Bidayet Hukuk Mahkemesi Riyâset-i Aliyyesine

Müddei tebâ-yı Osmanîye'den (...) şehirde (...) sokakta (...) numarolu hanede mukîm zîrde vazü'l-imza (isim ve şöhrat ve zanâat)

Müddeî-aleyh tebâ-yı Osmanîye'den (...) şehirde (...) sokakta (...) numarolu hanede mukîm (isim ve şöhrat ve zanâat)

Cihet-i dava (...) tarihinden itibaren bir sene hitamında senevî yüzde dokuz faizle eda olunmak üzere müddeî-aleyhe yetmiş (70) lira Osmanî karzen verdim ve mukâbilinde bir kıt'a senet aldım. Senedin vadesi inkızâ ettiği halde müddeî-aleyh mârru'z-zikr meblağ-ı müstakrizin re'sülmâl ve güzestesini tediyyeden imtina etmektedir.

Esbâb-ı sübutiye davamı müddeî-aleyh tarafından mümza (...) tarihli ve arzuhale merbût (...) numarolu bir kıt'a senede bina etmekteyim.

Netice-yi matlubâtım evvela senedin hâvî olduğu yetmiş (70) lira resü'l-malın saniyen senevî yüzde dokuz hesabıyla istidâ tarihine kadar işlemiş ve hin-i tediyyeye kadar işleyecek faizin salisen vukû bulacak masârif-i muhâkeme ve ifa olunacak ücret-i vekaletin müddeî-aleyhden tahsiline hüküm verilmesini talep ve istidâ ederim.

Binaenaleyh Usûl-ü Muhâkeme-yi Hukukiye Zeyli'nin dördüncü maddesi mücebince müddeî-aleyh tarafından nihayet on gün zarfında lâyiha-yı cevabiyesi îtâ ve müdafaâtının delâil ve beyyinatını teşkil eden evrak ile sûretleri ve müfredat pusulası mahkeme kalemine tevdi olunmak üzere işbu arzuhalimin ve ona merbût bir kıt'a mârru'z-zikr senedin ve merbût lâyiha ile müfredat pusulasının asılları mahkeme kaleminde bi'l-hıfz birer kıt'a sûretlerinin müddeî-aleyhe tebliğine makamı riyâset-i aliyyelerinden emr ve tembih buyurulmasını talep ve istidâ eylerim. Fi Ağustos sene 327.

Ağustos sene bin üç yüz yirmi yedi

Müddei

Tebâ-yı Osmanîye'den (...) şehirde (...) sokakta

(...) numarolu hanede mukîm (isim ve şöhrat ve zanâat)

⁹²⁷ 1879 tarihli UMHKM'de esaslı değişiklikler yapan, 1911 tarihli Ek Maddelerin yürürlüğe girmesinden hemen önce Ceride-yi Adliye'de yayınlanan dava evrakı örnekleridir. Evrakın tamamı için bkz. Adliye Nezareti, "Usûlü Mukakeme-yi Hukukiye Kanununun Mevâdd-ı Müzeyyesine Dair İzahnâmedir", **Ceride-yi Adliye**, Sa. 39, 18 Temmuz 1911 (h.21 Recep 1329), ss. 2043-2062. Nezaretin yayınladığı belgelerde atıf yapılan madde numaralarından başlıcalarının içerdiği hükümlere, çalışmamızın metin kısmındaki dipnotlarda yer verilmiştir.

⁹²⁸ a.g.e., s. 2043-2044

İmza

**Esas Dava Arzuhalı Zahrına Mahkeme Reisi Tarafından
Yazılacak Emirnâme Numunesi⁹²⁹**

İşbu arzuhal ile (...) kıt'a evrak-ı merbûtasının asılları kalemde hıfz olunmak üzere bir kıt'a musaddak sûretlerinin Zeyl'in dördüncü maddesine tevfikân mübaşiri marifetiyle müddeî-aleyhe tebliği

Reis-i Mahkeme

İmza

Mahkeme mührü

Ağustos sene 327

Ağustos sene bin üç yüz yirmi yedi

**Dava Arzuhaline Merbût Lâyiha Numunesi⁹³⁰
Dersaadet Bidayet Hukuk Mahkemesi Riyâset-i Aliyyesine**

Mahkeme-yi Aliyyelerine takdim olunan Ağustos sene 327 (...) Ağustos bin üç yüz yirmi yedi tarihli arzuhale merbut lâyihadır.

Müddei tebâ-yı Osmanîye'den (...) şehirde (...) sokakta (...) numarolu hanede mukîm (isim ve şöret ve zanâat)

Müddeî-aleyh tebâ-yı Osmanîye'den (...) şehirde (...) sokakta (...) numarolu hanede mukîm (isim ve şöret ve zanâat)

Mesâil-i maddiye müddeî-aleyhin benden (70) yetmiş lira istikraz ve enevî yüzde dokuzdan faiz tediyesini taahhüt edip etmediği hususlarından ibarettir.

Esbâb-ı sübutiye müddeî-aleyhin benden yetmiş lira istikraz ettiğini ve senevî yüzde dokuzdan faiz tediye edeceği müddeî-aleyhin imzasına hâvî olarak Mahkeme-yi Aliyyelerine merbûten takdim eylediğim bir kıt'a senetle ispat etmekteyim. Müddeî-aleyh imzasını inkar ederse tetkik-i hat ve hâtem için mümeyyizlere havalesini talep ve neticeyi tetkikatta imza müddeî-aleyhin olduğu tahakkuk edemediği takdirde senedin zîrindeki imzanın kendi tarafından mevzû olmadığına yemin teklif ederim.

Mesâil-i kanuniye müddeî-aleyhin mübrez seneddeki imza veya mührünü hâvî ikrar bi'l-kitâbesiyle ilzam ve masârif-i muhâkeme ile ücret-i vekaleti tediye mahkum edilip edilmeyeceği hususlarından ibarettir.

Edille-yi kanuniye Mecelle'nin 1606. maddesi ile onu vely eden mevâddın ve Usûl-ü Muhâkeme-yi Hukukiye'nin 71. maddesinin ahkâm-ı sarîhasına tevfikân müddeî-aleyhin sened-i mübrezdeki ikrar bi'l-kitâbesiyle ilzam olunacağı şüpheden varestedir. Müddeî-aleyhin faiz-i meşrûtu tediye mecburiyeti Murâbaha Nizamnâmesi'yle Usûl-ü Muhâkeme-yi Hukukiye'nin 112. ve haksız çıkan tarafın masârif-i muhâkeme ile ücret-i vekaleti tediye mecburiyeti Usûl-ü Muhâkeme'nin 138. ve Dava Vekilleri Hakkındaki Nizamnâme'nin 21. maddelerinde musarrahtır.

Netice-yi matlubâtım esbâb-ı mâruzaya mebnî merbût Ağustos 327, Ağustos bin üç yüz yirmi yedi tarihli esas dava arzuhalimde arz ve tâdat eylediğim 3 kalem matlubâtımı işbu lâyihamla dahi teyid ve tekrîr ederim.

⁹²⁹ a.g.e., s. 2044

⁹³⁰ a.g.e., s. 2044-2045

Ağustos sene 327
Müddei
İmza
Ağustos bin üç yüz yirmi yedi

Dava Arzuhaline Merbût Müfredat Pusulası Numunesi⁹³¹

Dersaadet Bidayet Hukuk Mahkemesi Riyâset-i Aliyyesine

Mahkeme-yi Aliyyelerine müddei (...) tarafından müddeî-aleyh (...) aleyhine takdim kılınan (...) Ağustos bin üç yüz yirmi yedi tarihli dava arzuhaline merbût müfredat pusulasıdır.

numero 1	esas dava arzuhali
numero 2	musaddak vekelatnâme
numero 3	karz senedi
numero 4	lâyiha
numero 5	müfredat pusulası

Tarih Müddei
(...) İmza

Müddeinin Esas Dava Arzuhaline Merbût Lâyihasına Cevap Lâyihası Numunesi⁹³²

Dersaadet Bidayet Hukuk Mahkemesi Riyâset-i Aliyyesine

Müddei (...)nın talebiyle Mahkeme-yi Aliyyelerinden tarafıma mübaşir marifetiyle (...) tarihinde tebliğ kılınan (...) tarihli lâyhaya cevap lâyihamdır.

Müddei tebâ-yı Osmanîye'den (...) şehirde (...) sokakta (...) numarolu hanede mukîm (isim ve şöhrat ve zanâat).

Müddeî-aleyh tebâ-yı Osmanîye'den (...) şehirde (...) sokakta (...) numarolu hanede mukîm zîrde sahib-i imza (isim ve şöhrat ve zanâat).

Mesâil-i maddiye evvela mübrez yetmiş liralık senet zîrindeki imza benimdir. Bu senet mukâbilinde müddeinin iddia ettiği gibi yetmiş lira almayıp yalnız altmış lira aldım. Saniyen müddeinin emriyle bazı işlerini tesviye eylediğim cihetle evvelce taahhüt ettiği vech üzere vâkî olan hizmetime mukâbil mübrez senedde meşrû olan yüzde dokuz faizi yüzde beşe tenzil etti.

Esbâb-ı sübutiye evvelen senedde re'sülmâl olarak gösterilen yetmiş liranın on lirası hakkındaki ikrar bi'l-kitâbemde kâzip olmadığımı müddeiye yemin teklif ederim. Saniyen sened-i mezkûrde meşrû faizin evvelce vâkî olan taahhüdü mücebince hizmet-i mesbûkamin ücreti olarak tenziline muvafakat etmiş olduğunu müddeinin imzasını hâvî olarak merbûten Mahkeme-yi Aliyyelerine takdim eylediğim bir kıt'a mektupta (havale ettiğim işte gösterdiğiniz ciddiyet ve faaliyetten ve iffet-i

⁹³¹ a.g.e., s. 2045-2046

⁹³² a.g.e., s. 2046-2047

istikametten ziyadesiyle hoşnut oldum. Bervech-i peşin ayrıca verdiğim ücretten başka beynimizde meşrû olduğu vech üzere yetmiş liralık seneddeki yüzde dokuz faizi yüzde beşe tenzil ettim. İnşallah vadesinin inkızasında re'sülmâl ile güzeştesini ifa edersiniz.) diye muharrer olan fıkra ile ispat etmekteyim. Müddei imzasını inkar ederse tetkik-i hat ve hâtem için mümeyyizlere havalesini talep ve neticeyi tetkikatta imza müddeinin⁹³³ olduğu tahakkuk edemediği takdirde mektup zîrindeki imzanın kendi tarafından mevzû olmadığına yemin teklif ederim.

Mesâil-i kanuniye evvela müddei tarafından mübrez senedde muharrer yetmiş liradan on lirası hakkındaki ikrarında kâzip olmadığıma dair müddeiye yemin teklifine hakkım olup olmadığına saniyen senedde meşrû yüzde dokuz faizinin yüzde beşe tenzil ettiğine dair müddeinin mektubundaki ikrar bi'l-kitâbesiyle ilzam olunup olunamayacağını salisen müddei davasının bu iki kısmında haksız çıktığı takdirde masârif-i muhâkeme ve ücret-i vekalet münferiden bendenize mi yoksa müştereken her iki taraftan mı ahz ve istifa olunmak lazım geldiği hususlarından ibarettir.

Edille-yi kanuniye evvela Mecelle'nin 1589. maddesine tevfikân bir kimse ikrarından kâzip olduğunu iddia ederse mukarrunleh onun kâzip değil idüğüne tahlif olunur diye musarrah olmasına göre ben dahi on lira hakkındaki ikrar bi'l-kitâbemde kâzip olmadığıma müddeiyi tahlife hakkım vardır.

Saniyen Mecelle'nin 1606. maddesiyle onu vely eden mevâddın ve Usûl-ü Muhâkeme-yi Hukukiye'nin 71. maddesinin ahkâm-ı sarîhasına tevfikân müddei-aleyhin tarafımdan mübrez bir kıt'a mektubundaki ikrar bi'l-kitâbesiyle ilzam olunacağı nümâyandır. Salisen Usûl-ü Muhâkeme-yi Hukukiye'nin 138. maddesinde davanın bir kısmında müddei ve diğer kısmında müddei-aleyh haksız çıkarsa masârif-i mahkemenin tarafeynden müştereken ahz ve istifa olunacağı musarrahtır. Binaenaleyh re'sülmâlin on lirası ve faizinin yüzde dördü hakkındaki iddiasında müddei haksız çıktığı takdirde masârif-i muhâkeme ile ücret-i vekaletin müştereken her ikimizden alınması hükmü kanun icâbındandır.

Netice-yi müdafaâtım evvela re'sülmâl olarak benden talep olunan yetmiş liradan yalnız altmış lirasının tarafımdan tediyesine saniyen yalnız altmış liraya yüzde beşten faiz yürütülmesine salisen masârif-i muhâkeme ve ücret-i vekaletin müştereken her iki taraftan ahz ve istifa olunmasına hüküm verilmesini müdafaâten talep ve istidâ ederim.

Binaenaleyh Usûl-ü Muhâkeme-yi Hukukiye Zeyli'nin dördüncü maddesi mücebince müddei tarafından nihayet sekiz gün zarfında lâyiha-yı cevabiyesi îtâ ve müdafaâtının delâil ve beyyinâtını teşkil eden evrak ile sûretleri ve müfredat pusulası mahkeme kalemine tevdi olunmak üzere işbu lâyiha-yı cevabiyemin ve ona merbû bir kıt'a mârru'z-zikr mektup ile müfredat pusulasının asılları mahkeme kaleminde bi'l-hıfz birer kıt'a sûretlerinin müddeiye⁹³⁴ tebliğine makamı riyâset-i âliyyelerinden emr ve tembih buyurulmasını temenni ederim.

Müddei-aleyh

Tebâ-yı Osmanîye'den (...) şehirde (...) sokakta
327

Ağustos

⁹³³ Adliye Nezaretinin yayınladığı metinde “müddei-aleyhin” şeklinde yazılmıştır.

⁹³⁴ Adliye Nezaretinin yayınladığı metinde “müddei-aleyh” yazılmıştır.

(...) numarolu hanede mukîm (isim ve şöhret ve zanâat)
yirmi yedi
İmza

(...) Ağustos bin üç yüz

**Esas Dava Arzuhaline Cevabâ Müddeî-aleyhin Lâyiha-yı
Cevabiyesi Zahırına Reis Tarafından Yazılacak Emirnâme
Numunesidir⁹³⁵**

İşbu lâyiha ile (...) kıt'a evrak-ı merbûtesinin asılları kalemde hıfz olunmak üzere birer kıt'a musaddak sûretlerinin Zeyl'in dördüncü maddesine tevfikân mübaşiri marifetiyle müddeiye tebliği

Reisi mahkeme

İmza

Ağustos 327

(mahkeme mührü)

**Müddeî-aleyhin Lâyiha-yı Cevabiyesine Merbût Müfredat
Pusulası Numunesi⁹³⁶**

Müddei (...)nın aleyhime ikame ettiği (...) tarihli dava arzuhaline karşı Mahkeme-yi Aliyyelerine takdim ettiğim lâyiha-yı cevabiyeye merbût müfredat pusulasıdır

numero 1	lâyiha-yı cevabiye
numero 2	musaddak vekelatnâme
numero 3	bir kıt'a mektup
numero 4	müfredat pusulası

**Müddeî-aleyhin Lâyiha-yı Cevabiyesine Müddei
Tarafından Verilecek Cevap Ale'l-Cevap Lâyihası
Numunesi⁹³⁷**

Dersaadet Bidayet Hukuk Mahkemesi Riyâset-i Aliyyesine

Müddeî-aleyh (...)nın talebiyle Mahkeme-yi Aliyyelerinden tarafına mübaşir marifetiyle (...) tarihinde tebliğ olunan (...) tarihli lâyiha-yı cevabiyeye cevap ale'l-cevap lâyihasıdır.

Müddei tebâ-yı Osmanîye'den (...) şehirde (...) sokakta (...) numarolu hanede mukîm zîrde sahibü'l-imza (isim ve şöhret ve zanâat)

Müddeî-aleyh tebâ-yı Osmanîye'den (...) şehirde (...) sokakta (...) numarolu hanede mukîm (isim ve şöhret ve zanâat)

Mesâil-i maddiye müddeî-aleyhin (...) tarihli cevap lâyihasından anlaşıldığına göre bu davanın cihet-i maddiyesi olan mübrez senedde munderic yetmiş liranın on lirası hakkındaki ikrar bi'l-kitâbesinde müddeî-aleyhin kâzip olup olmadığını saniyen

⁹³⁵ a.g.e., s. 2048

⁹³⁶ a.g.e., s. 2048

⁹³⁷ a.g.e., s. 2048-2050

senedde meşrûr yüzde dokuz faizin yüzde beşe tenzili tarafımdan sûret-i mutlaka da mı yoksa şarta taalluken mi taahhüt eylediği hususlarından ibarettir.

Esbâb-ı sübutiye evvela müddeî-aleyhin bu babda teklif ettiği yemini edaya hazır olduğum cihetle ikrar bi'l-kitâbesinde kâzip olmadığı ve yetmiş lirayı tamamen almış olduğu kesb-i sübut edecektir. Saniyen mübrez mektubun imzası benim ise de mektubu mezkûrun (havale ettiğim işte gösterdiğimiz ciddiyet ve faaliyetten ve iffet-i istikametten ziyadesiyle hoşnut oldum. Bervech-i peşin ayrıca verdiğim ücretten başka beynimizde meşrûr olduğu vech üzere yetmiş liralık seneddeki yüzde dokuz faizi yüzde beşe tenzil ettim. İnşallah vadesinin inkızâsında re'sülmâl ile ve güzeştesini ifa edersiniz.) diye muharrer olan fıkrayı müfâdından münfehim olduğu vech üzere yüzde beşe tenziline dair vâkî olan taahhüdüm mutlak olmayıp re'sülmâl ile faizin inkızâ-yı vadede tediyesi şartına taalluk kılınmıştır. Müddeî-aleyhin bu şarta murâ'ât etmediği taht-ı tasdikindedir.

Mesâil-i kanuniye evvela inkızâ-yı vadede deynin tediyesi şartına muallak olarak vâkî olan taahhüdümle şart-ı mezkûr sübut bulmadığı halde dahi ilzam olunup olunmayacağı saniyen masârif-i muhâkemenin ve ücret-i vekaletin münferiden müddeî-aleyhden mi yoksa müştereken her iki taraftan mı ahz ve istifâ olunacağı mesâilinden ibarettir.

Esbâb-ı kanuniye evvela Mecelle'nin 82. ve 83. maddeleri mücebince bi-kaderi'l imkan şarta mürâat olunmak lazım gelir ve şartın adem-i sübutu indinde ona muallak olan şeyin dahi adem-i sübutu lazım gelir. Binaenaleyh hulûlü vadede deynini tediye etmek şartına mürâat etmemiş olduğu sabit olan müddeî-aleyh şart-ı mezkûre taalluk kılınan tenzil teahhüdünden dahi istifade edemez. Saniyen davanın her kısmında haklı çıkacağım cihetle masârif-i muhâkeme ve ücret-i vekaletin müddeî-aleyhden ahz ve istifası lüzumu muhtaç beyan değildir.

Neticeyi matlûbatım esas dava arzuhalimde arz ettiğim 3 kalem matlûbatımı teyid ve tekrîr ederim. Binaenaleyh Usûl-ü Muhâkeme-yi Hukukiye Zeyli'nin dördüncü maddesi mücebince müddeî-aleyh tarafından nihayet sekiz gün zarfında lâyiha-yı cevabiyesi îtâ ve müddeyatının delâil ve beyyinâtını teşkil eden evrak ile sûretleri ve müfredat pusulası mahkeme kalemine tevdi olunmak üzere işbu lâyiha-yı cevabiyemin ve merbût müfredat pusulasının asılları mahkeme kaleminde bi'l-hıfz birer kıt'a sûretlerinin müddeî-aleyhe tebliğine makamı riyâset-i aliyyelerinden emru tembih buyurulmasını temenni ederim.

Müddei

Tebâ-yı Osmanîye'den (...) şehirde (...) sokakta (...) numarolu hanede (isim ve şöhret ve zanâat)

(...) Eylül bin üç yüz yirmi yedi

İmza

**Müddeinin Cevap Ale'l-Cevap Lâyihasına Müddeî-aleyhin
Cevap Lâyihası Numunesi⁹³⁸**

Dersaadet Bidayet Hukuk Mahkemesi Riyâset-i Aliyyesine

Müddei (...) nın talebiyle mahkeme-yi aliyyelerinden tarafıma mübaşi marifetiyle (...) tarihinde tebliğ kılınan (...) tarihli lâyhaya cevap lâyihamdır.

Müddei tebâ-yı Osmanîye'den (...) şehirde (...) sokakta (...) numarolu hanede mukîm (isim ve şöhrat ve zanâat).

Müddeî-aleyh tebâ-yı Osmanîye'den (...)şehirde (...) sokakta (...) numarolu hanede mukîm sahib-i imza (isim ve şöhrat ve zanâat).

Mesâil-i maddiye seneddeki yetmiş liranın on lirası hakkındaki ikrarım da kâzip olmadığımı dair teklif ettiğim yemini edaya hazır olduğunu müddei dermayan etmiş ve ibraz ettiğim mektubun zîrindaki imzasını ikrar eylemiş olduğu cihetle yemin huzur-u mahkemede eda olunmak üzere halledilecek yalnız bir mesâil-i maddiye kalmıştır o da faizin yüzde beşe tenziline olan taahhüdün inkızâ-yı vadede denilmek tediyesi şartına taalluk edilip edilmediği hususundan ibarettir.

Esbâb-ı sübutiye mübrez mektupta (havale ettiğim işte gösterdiğimiz ciddiyet ve faaliyetten ve iffet-i istikametten ziyadesiyle hoşnut oldum. Bervec-i peşin ayrıca verdiğim ücretten başka beynimizde meşrû olduğu vechile yetmiş liralık seneddeki yüzde dokuz faizi yüzde beşe tenzil ettim. İnşallah vadesinin inkızâsında re'sülmâl ile güzestesini ifa edersiniz.) diye muharrer olan fıkra dan sûret-i vâziha ve kat'iyede anlaşıldığı vechile müddei kendisine ifa edeceğim hizmet mukâbilinde faizi yüzde beşe tenzil edeceğine evvelce taahhüt etmiş idi ve hizmetimden hoşnut olduğu cihetle vâkî olan taahhüdünü bil'-infaz faizi yüzde beşe tenzil etmiş olduğunu mazi sigasıyla alel ıtlak beyan etmiştir. Hulûl-u vadede deynin tarafımdan tediyesine dair yazdığı fıkra ise mahzâ bir temenniden ibarettir.

Mesâil-i kanuniye evvela müddeinin taahhüdü vech üzere faizin yüzde beşe tenzili lazım gelip gelmeyeceği saniyen masârif-i muhâkemenin münhasıran benden mi yoksa müştereken her iki taraftan mı ahz olunmak icap edeceği hususlarından ibarettir.

Edille-yi kanuniye evvela müddeinin teklif ettiği hizmeti ifa edersem ücret olarak seneddeki faizin yüzde beşe tenzil edeceğine taahhüt etmiş ve bu şartın tahakkuk ettiğini yani hizmet-i mezkûreyi ifa ettiğimi hatta hoşnut olduğunu müddei mektubunda ikrar ve itiraf ve bu taahhüdü mücebince faizi yüzde beşe tenzil etmiş olduğunu sarahaten beyan etmiştir. Usûl-ü Muhâkeme'nin 64. maddesi iktizasınca kanunen ve nizamen memnû ve adâb-ı umûmîyeye mugair ve asayiş-i umûmîyeyi muhil olmayan ve şerâit-i kanuniyeye ve nizamiyeye muvafık olan bu gibi taahhüdât ahkâmı meri ve müteber olmak icap eder. İnkızâyı vadede bedel-i senedin maa-faiz tediyeye edileceğine dair olan fıkra ise müddei tarafından sırf bir temenniden ibarettir ki kanunen hiçbir hükmü ifade etmeyip faizin tenziline mütedair olan taahhüde bir günâ te'siri olamaz. Saniyen müddeî-aleyh davasının bu kısmında haksız olduğundan Usûl-

⁹³⁸ a.g.e., s. 2050-2051

ü Muhâkeme-yi Hukukiye'nin 138. maddesine tevfikân masârif-i muhâkeme ve ücret-i vekaletin müştereken her iki taraftan ahz-ı istifası iktiza eder.

Netice-yi müdafaâtım evvela müddei kendisine teklif ettiğim yeminden nükûl ettiği halde yalnız re'sülmâl altmış liranın ve yemini eda ettiği halde yetmiş liranın tarafımdan tediyesine saniyen meblağ-ı mahkumun-bihe yüzde beşten faiz yürütülmesine salisen masârif-i muhâkeme ve ücret-i vekaletin müştereken her iki taraftan tahsiline hüküm olunmasını talep ve istidâ ederim.

Binaenaleyh işbu lâyiha-yı cevabiyemin ve ona merbût müfredat pusulasının asılları mahkeme kaleminde bi'l-hıfz birer kıt'a sûretlerinin müddeiye tebliğine makamı riyâset-i aliyyelerinden emr ve tembih buyurulmasını temenni ederim.

Tarih
Müddeî-aleyh
Tebâ-yı Osmanîye'den (...)şehirde (...) sokakta (...)
numerolu hanede mukîm (isim ve şöhrat ve zanâat)
İmza

Mülâhazat: İşbu lâyiha'nın dahi bundan evvel gösterilen numuneye tevfikân müddeiye tebliği reisi mahkeme tarafından tahrîren emr olunur. Kezâlik bâlâdaki numuneye tevfikân müddeî-aleyhe bu lâyihasına bir kıt'a müfredat pusulasını dahi rabt etmeğe mecburdur.

Bervech-i Bâlâ Tarafeyn Beyninde Arzuhal ve Lâyhaların Teatisinden Sonra İcra Kılınacak Muhâkeme-yi Vicâhîlerinde Tanzimi İktiza Eden Zabıt-nâme Numunesi⁹³⁹

Nâm-ı nâme-i hazreti mülkdâriye icra-yı muhâkeme ve îtâ-yı hükmetmek üzere Dersaadet Bidayet Hukuk Mahkemesinin Eylül sene 1327 (Eylül 1327) (...) günü (...) saat (...)da Ayasofya'da daire-yi mahsusasında in'ikat eden celesesinin zabıt-nâmesidir.

Heyet-i mahkeme reis (...) aza (...) aza (...) [müddeiumûmî (...)] zabıt kâtibi

Müddei tebâ-yı Osmanîye'den (...) şehirde (...) sokakta (...) numerolu hanede mukîm (isim ve şöhrat ve zanâat).

Müddei vekili tebâ-yı Osmanîye'den (...) şehirde (...) sokakta (...) numerolu hanede mukîm (isim ve şöhrat ve zanâat) (...) tarihli musaddak vekaletnâme mücebine

Müddeî-aleyh tebâ-yı Osmanîye'den (...) şehirde (...) sokakta (...) numerolu hanede mukîm (isim ve şöhrat ve zanâat).

Müddeî-aleyh vekili tebâ-yı Osmanîye'den (...) şehirde (...) sokakta (...) numerolu hanede mukîm (isim ve şöhrat ve zanâat) (...) tarihli musaddak vekaletnâme mücebine

Müddeinin esas dava arzuhalı (...)
Müddeinin birinci lâyihası

⁹³⁹ a.g.e., s. 2051-2054

Sene (...) tarihli ve (...) imzalı bir kıt'a senet
 Müddeî-aleyhin birinci lâyiha-yı cevabiyesi
 Sene (...) tarihli ve (...) imzalı bir kıt'a mektup
 Müddeinin cevap ale'l-cevap lâyihası (...)
 Müddeî-aleyhin ikinci lâyiha-yı cevabiyesi (...)

Teşkil-i tarafeyn müddei ve müddeî-aleyh ve her iki tarafın dava vekilleri mahkemede hazır oldukları halde alenen muhâkeme-yi vicâhîlerine bed' ve mübâşeretle makamı riyâsetten tarafeyne ayrı ayrı sırasıyla söz verilip her iki taraf vekilleri teati olunan arzuhal ve lâyihaların münderecâtını izah ve tafsilattan sonra huzur-u mahkemede şifahen beyanât-ı atiyede bulundular.

Müddeî-aleyh vekili mübrez seneddeki yetmiş lirayı bizzat müvekkilime vermiş olduğuna ve bunun on lirası hakkındaki ikrarında müvekkilimin kâzip olmadığına yemin edip etmeyeceğinin müddeiden sual olunmasını rica ederim.

Müddei senedin hîn-i tanziminde müddeî-aleyhe yetmiş lira verilmiş ise de inkar edilen on lira için teklif edilen yemini kabul etmem.

Tarafeynin teati ettikleri lâyihalar haricindeki şu ifadât ve izahât reisi mahkemenin emr ve takrirleri ile zabıt kıt'abi tarafından zabıtnâmeyle derc ve alenen kıraat ve tarafeynce tasdik ve reisi mahkeme ile azalar tarafından imza olunduktan ve her iki taraf bu babda başka diyecekleri olmadığını ityan ettikten sonra muhâkemelerine hitam verildiği alenen tefhim olunup icâbının müzâkeresine bed' ve mübâşeret kılındı.

Müzâkere evvel-be-evvel hallolunacak mesâil-i maddiyenin mahiyet ve kemmiyeti mevki-yi müzâkereye vaz' olunup evvelen mübrez senedde münderiç yetmiş liradan on lirası hakkındaki ikrarında müddeî-aleyhin kâzip olup olmadığını saniyen sened-i mübrezdeki yüzde dokuz faizin yüzde beşe tenzili sûret-i mutlakada mı yoksa bedel-i senedin inkızâ-yı vadede tediyesi şartına taallûken mi müddei tarafından taahhüt edildiği hususlarından ibaret olduğu heyet-i mahkemece kararlaştırıldı.

Esbâb-ı mûcibe evvela senedde münderiç yetmiş lira re'sûlmâldan on lirası hakkında müddeî-aleyhin ikrarında kâzip olduğu müddeinin bu babta kendisine teklif olunan yemini adem-i kabul ve nûkûlüyle kesb-i sübut etmiştir. Saniyen mübrez mektupta münderiç (havale ettiğim işte gösterdiğimiz ciddiyet ve faaliyetten ve iffet-i istikametten ziyadesiyle hoşnut oldum. Bervech-i peşin ayrıca verdiğim ücretten başka beynimizde meşrûr olduğu vech üzere yetmiş liralık seneddeki yüzde dokuz faizi yüzde beşe tenzil ettim.) diye muharrer olan fıkra da faizin yüzde beşe tenziline dair vâkî olan taahhüt mutlak olup bu taahhüdü takyid ve taalluk eden hiçbir ibare mevcut olmadığına ve (inşallah vadesinin inkızasında re'sûlmâl ile güzêştesini ifa edersiniz) diye mektubu mezkûrde münderiç cümlelerinin mahzâ bir temenniden ibaret olmak üzere muharrer idüğü fıkraatı mezkûrenin mütâalasıyla tahakkuk etti.

Mârru'z-zikr iki mesâil-i maddiyenin hallinden sonra tetkiki lazım gelen mesâil-i kanuniyenin mahiyet ve kemmiyeti mevki-yi müzâkereye vazolunup evvelen müddeî-aleyhin sened-i mübrezdeki ikrar bi'l-kitabesine tevfiikan yetmiş lirayı mı yoksa müddeî-aleyhin def'-i davası vechile yalnız altmış lirayı mı tediye mahkum olması iktiza ettiği saniyen müddeî-aleyhin sened-i mübrezdeki taahhüdü vechile

yüzde dokuz mu yoksa müddeinin mübrez mektuptaki taahhüdü vechiyle yüzde beşten mi faiz îtâsına mahkumiyeti lazım geleceği salisen müddeinin iddiası vechile masârif-1 muhâkeme ve ücret-i vekaletin münferiden müddeî-aleyhden mi yoksa müştereken her iki taraftan mı ahz ve istifa olunacağı hususlarından ibaret idüğü heyet-i mahkemece kararlaştırıldı.

Esbâb-ı mûcibe gerçi Mecelle'nin 1610. maddesi mûcebince müddeî-aleyh sened-i mübrezdeki ikrar bi'l-kitabesi ile ilzam olunacağı hükmü kanun iktizasından ise de senedin hâvî olduğu yetmiş liradan on lirası hakkındaki ikrarında kâzip olduğu bervech-i bâlâ sabit olmakla Mecelle'nin 1632. maddesi mûcebince müddeî-aleyhin sabit olan defî davası vechile yalnız altmış liranın tediyesine mahkum olabilir.

Saniyen müddeî-aleyhin hizmet-i mesbûkası mukâbilinde faizin yüzde beşe tenziline dair müddei tarafından bervech-i bâlâ sûret-i mutlakada vukû bulan taahhüdün meriyeti Usûl-ü Muhâkeme'nin 64. maddesinin ahkâm-ı sarîhası iktizasından olmakla müddei bu taahhüdüyle ilzam olunmak icâb eder. Mübrez mektupta münderiç (inşallah vadesinin inkızasında re'sülmâl ile güzêştesini ifa edersiniz) cümlesi gibi mahzâ temenniden ibaret olan sözler taahhüdü vâki'in hükmünü iskat etmek kuvvet ve meziyeti haiz olamaz. Salisen müddei talep ettiği re'sülmâlin on lirası ve faizin yüzde dördü hakkındaki kısımlarda haksız çıktığı cihetle Usûl-ü Muhâkeme'nin 138. maddesine tevfikân masârif-1 muhâkeme ve ücret-i vekalet her iki taraftan müştereken ahz ve istifa olunmak iktiza eder.

Netice-yi karar esbâb-ı mûcibeyi mezkûreye mebnî evvela senedin hâvî olduğu yetmiş lira re'sülmâldan on lirası hakkındaki müddeinin davasının reddiyle yalnız altmış lirasının müddeî-aleyhden tahsil olunup müddeiye îtâsına saniyen yüzde dokuz hesabıyla verilmesi meşrût olan faizin yüzde dördü hakkındaki müddeinin davası reddolunup altmış lira re'sülmâla yalnız yüzde beş hesabıyla senedin inkızâ-yı vadesi olan (...) tarihinden itibaren hüküm tarihine kadar işlemiş olan (...) lira yüz kuruştan (...) kuruşun ve hîn-i tediyesine kadar işleyecek faizin müddeî-aleyhden tahsiliyle müddeiye îtâsına salisen zîrde müfredatı ve yekunu muharrer masârif-i muhâkeme ve ücret-i vekaletin müştereken her iki taraftan ahz ve istifasına (...) sene (...) ay (...) günde vicâhen kabili istinaf olmak üzere bi'l-ittifak karar verilip zabıtnâmesi reisi mahkeme ile azalar tarafından bade'l-imza alenen tefhim kılındı.

Bervech-i Bâlâ Tarafeyn Beyninde Arzuhal ve Lâyihaların Teatisinden Sonra İcra Kılınan Muhâkeme-yi Vicâhîlerini ve Verilen Kararı Muhtevi Zabıtnâme Üzerine Tanzim Kılınacak İlâm Numunesi⁹⁴⁰

Nâm-ı nâme-i Hazreti Hükümdâriye icra-yı muhâkeme ve îtâ-yı hükme mezun Dersaadet Bidayet Hukuk Mahkemesinin (...) şehir (...) sene (...) günü (...) saat Ayasofya'da daire-yi mahsusasında in'ikat eden celsesinde îtâ ettiği ilâm-ı Heyet-i Mahkeme

Müddei tebâ-yı Osmanîye'den (...) şehirde (...) sokakta (...) numarolu hanede mukîm (isim ve şöhrat ve zanâat).

Müddei vekili tebâ-yı Osmanîye'den (...) şehirde (...) sokakta (...) numarolu hanede mukîm (isim ve şöhrat ve zanâat).

Müddeî-aleyh tebâ-yı Osmanîye'den (...) şehirde (...) sokakta (...) numarolu hanede mukîm (isim ve şöhrat ve zanâat).

Müddeî-aleyh vekili tebâ-yı Osmanîye'den (...) şehirde (...) sokakta (...) numarolu hanede mukîm (isim ve şöhrat ve zanâat).

Hülâsa-yı dava bâ-senet karzen vermiş olduğu yetmiş liranın mafaiz ve masârif-i muhâkeme tahsili talebinden ibarettir.

Müddeinin esas dava arzuhalı (...)
 (...) sene (...) tarihli (...) imzalı bir kıt'a senet
 Müddeinin birinci lâyihası (...)
 Müddeî-aleyhin birinci lâyiha-yı cevabiyesi (...)
 (...) tarihli imzalı bir kıt'a mektup
 Müddeinin cevap ale'l-cevap lâyihası (...)
 Müddeî-aleyhin ikinci lâyiha-yı cevabiyesi (...)

Teşkil-i tarafeyn müddei ve müddeî-aleyh ve her iki tarafın vekilleri mahkemede hazır oldukları halde alenen muhâkeme-yi vicâhîyelerine bed' ve mübâşeretle Makam-ı Riyâsetten tarafeyne ayrı ayrı sırasıyla söz verilip her iki taraf vekilleri teati olunan arzuhal ve lâyihalarının münderecâtını izah ve tafsilattan sonra huzur-u mahkemede şifâhen beyanât-ı âtiyeyi dermeyeran etmişlerdir.

Müddeî-aleyh vekili mübrez seneddeki yetmiş lirayı bizzat müvekkilime vermiş olduğuna ve bunun on lirası hakkındaki ikrarında müvekkilimin kâzip olmadığına yemin edip etmeyeceğinin müddeiden sual olunmasını rica ederim.

Müddei senedin tanziminde bizzat müddeî-aleyhe yetmiş lira verilmiş ise de inkar edilen on lira için teklif edilen yemini kabul etmem.

Her iki taraf başka diyecekleri olmadığını beyan ettikten sonra muhâkemelerine hitam verildiği alenen tefhim olunup icâbının müzâkeresine bed' ve mübâşeret kılındı.

⁹⁴⁰ a.g.e., s. 2054-2056

Müzâkere evvel-be-evvel hallolunacak mesâil-i maddiyenin mahiyet ve kemmiyeti mevki-yi müzâkereye vaz' olunup evvelen mübrez senedde münderiç yetmiş liradan on lirası hakkındaki ikrarında müddeî-aleyhin kâzip olup olmadığını saniyen sened-i mübrezdeki yüzde dokuz faizin yüzde beşe tenzili sûret-i mutlakada mı yoksa bedel-i senedin inkızâ-yı vadede tediyesi şartına taallûken mi müddei tarafından taahhüt edildiği hususlarından ibaret olduğu heyet-i mahkemece kararlaştırıldı.

Esbâb-ı mûcibe evvela senedde münderic yetmiş lira re'sûlmâldan on lirası hakkında müddeî-aleyhin ikrarında kâzip olduğu müddeinin bu babta kendisine teklif olunan yemini adem-i kabul ve nükûlüyle kesb-i sübut etmiştir. Saniyen mübrez mektupta münderiç (havale ettiğim işte gösterdiğimiz ciddiyet ve faaliyetten ve iffet-i istikametten ziyadesiyle hoşnut oldum. Bervech-i peşin ayrıca verdiğim ücretten başka beynimizde meşrû olduğu vech üzere yetmiş liralık seneddeki yüzde dokuz faizi yüzde beşe tenzil ettim.) diye muharrer olan fıkra da faizin yüzde beşe tenziline dair vâkî olan taahhüt mutlak olup bu taahhüdü takyid ve taalluk eden hiçbir ibare mevcut olmadığına ve (inşallah vadesinin inkızasında re'sûlmâl ile güzesteşini ifa edersiniz) diye mektubu mezkûrde münderiç cümlelerin mahzâ bir temenniden ibaret olmak üzere muharrer idüğü fıkraatı mezkûrenin mütâalasıyla tahakkuk etti.

Mârru'z-zikr iki mesâil-i maddiyenin hallinden sonra tetkiki lazım gelen mesâil-i kanuniyenin mahiyet ve kemmiyeti mevki-yi müzâkereye vazolunup evvelen müddeî-aleyhin sened-i mübrezdeki ikrar bi'l-kitabesine tevfikân yetmiş lirayı mı yoksa müddeî-aleyhin def'-i davası vechile yalnız altmış lirayı mı tediye mahkum olması iktiza ettiği saniyen müddeî-aleyhin sened-i mübrezdeki taahhüdü vechile yüzde dokuz mu yoksa müddeinin mübrez mektuptaki taahhüdü vechile yüzde beşten mi faiz îtâsına mahkumiyeti lazım geleceği salisen müddeinin iddiası vechile masârif-ı muhâkeme ve ücret-i vekaletin münferiden müddeî-aleyhden mi yoksa müştereken her iki taraftan mı ahz ve istifa olunacağı hususlarından ibaret idüğü heyet-i mahkemece kararlaştırıldı.

Esbâb-ı mûcibe gerçi Mecelle'nin 1610. maddesi mûcebince müddeî-aleyh sened-i mübrezdeki ikrar bi'l-kitabesi ile ilzam olunacağı hükmü kanun iktizasından ise de senedin hâvî olduğu yetmiş liradan on lirası hakkındaki ikrarında kâzip olduğu bervech-i bâlâ sabit olmakla Mecelle'nin 1632. maddesi mûcebince müddeî-aleyhin sabit olan defî davası vechile yalnız altmış liranın tediyesine mahkum olabilir.

Saniyen müddeî-aleyhin hizmet-i mesbûkası mukâbilinde faizin yüzde beşe tenziline dair müddei tarafından bervech-i bâlâ sûret-i mutlakada vukû bulan taahhüdün meriyeti Usûl-ü Muhâkeme'nin 64. maddesinin ahkâm-ı sarîhası iktizasından olmakla müddei bu taahhüdüyle ilzam olunmak icâb eder. Mübrez mektupta münderiç (inşallah vadesinin inkızasında re'sûlmâl ile güzesteşini ifa edersiniz) cümlesi gibi mahzâ temenniden ibaret olan sözler taahhüdü vâkî'in hükmünü iskat etmek kuvvet ve meziyeti haiz olamaz. Salisen müddei talep ettiği re'sûlmâlin on lirası ve faizin yüzde dördü hakkındaki kısımlarda haksız çıktığı cihetle Usûl-ü Muhâkeme'nin 138. maddesine tevfikân masârif-ı muhâkeme ve ücret-i vekalet her iki taraftan müştereken ahz ve istifa olunmak iktiza eder.

Netice-yi karar esbâb-ı mûcibeyi mezkûreye mebnî evvela senedin hâvî olduğu yetmiş lira re'sûlmâldan on lirası hakkındaki müddeinin davasının reddiyle yalnız altmış lirasının müddeî-aleyhden tahsil olunup müddeiye îtâsına saniyen yüzde

dokuz hesabıyla verilmesi meşrû olan faizin yüzde dördü hakkındaki müddeinin davası reddolunup altmış lira re'sûlmâla yalnız yüzde beş hesabıyla senedin inkızâ-yı vadesi olan (...) tarihinden itibaren hüküm tarihine kadar işlemiş olan (...) lira yüz kuruştan (...) kuruşun ve hîn-i tediyesine kadar işleyecek faizin müddeî-aleyhden tahsiliyle müddeiye îtâsına salisen zîrde müfredatı ve yekunu muharrer masârif-i muhâkeme ve ücret-i vekaletin müştereken her iki taraftan ahz ve istifasına (...) sene (...) ay (...) günde vicâhen kabili istinaf olmak üzere bi'l-ittifak karar verilip alenen tefhim kılındı.

TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : T.C. GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Hazırlayanın Adı Soyadı : Ayşe ŞEN
Tez Başlığı : OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERNLEŞME
DÖNEMİ (1879-1924) DAVA BELGELERİNİN
DÜZENLENME BİÇİMİ
Savunma Tarihi : 29 / 12 / 2022
Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Fatma Gül KARAGÖZ

JÜRİ ÜYELERİ:

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Gül KARAGÖZ
Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ
Doç. Dr. Birden GÜNGÖREN BULGAN

Prof. Dr. Ulun AKTURAN
Enstitü Müdürü